IACOBI SADOLETI, EPISCOPI CARPENTORACTI, S. R. E. CARDINALIS EPISTOLARVM LIBRI SEXDECIM.

Eiusdem ad Paulum Sadoletum Epistolarum liber unus.

Vita eiusdem autoris per Antonium Florebellum.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1550.

ALEXANDRO FARNESIO S.R.E. CARDINALI

PAVLVS SADOLETVS EPISCOPVS CARPENTORACTI, S.P.D.

CVM *Sadoleti patrui mei obitus, Amplissime Farnesi, eum mihi luctum ac mœrorem attulisset, quem paterna eius in me beneficia, meáq; perpetua erga eum pietas postulabat: nullum doloris mei expertus sum maius aptiusq; solatium, quàm quòd extremo illius mandato, & meo unà officio, conor Deo infirmitatem meam adiuuante, satisfacere. Nam cùm is & sæpe aliàs, & cùm iam penè animam exhalaret, hanc mihi Carpentoractensem ecclesiam, quam ipse præsens, quoad ei licitum fuit, summa cura & diligentia rexerat, pro sua paterna in eam charitate, diligentissimè commendasset, meq; ut ab eius custodia nulla re unquam auellerer, uehementissimè hortatus esset: nullam moram post eius mortem interposui, quin ad*

parend

parendum tam salutaribus præceptis, & ad obeunda tam sancti & præclari muneris officia, me conferrem: cuius mei consilij maiorē in dies fructum capio.

Sed cùm officij mei ratio, & illa, quam sanctissimæ patrui memoriæ debeo, pietas, hoc præterea à me postulare uideretur, ut illius scripta, & lucubrationes, quæ penes me essent, ederem: ad eas me legendas, & accuratè considerandas (socio hac in re, & adiutore usus Antonio Florebello) dedi: cùm is, ut summè gratus, officiosusq; est, unā ob causam hanc, quò homini de se optimè merito, cuiq; iure et charissimus, & probatißimus fuit, mecum unà fidem suam officiumq; præstaret, accersitu meo se ad me in Galliam contulisset. Atque eam quidem eius scriptorum partem, quibus locos ad religionem & sacras literas pertinentes tractat: quanquam multa ab eo in hoc genere egregiè ac præclarè instituta comperimus: tamen edendam minimè putauimus. Non quin eadem in illis, quæ in reliquis eius libris, qui eo uiuo exierunt, & pietas extet, & sacrarum rerum scientia: quæ & nos magnopere delectarent, & cæteris item iucunda ad legendum fore non dubitaremus. Sed cùm ea quæ aliquot hisce annis instituerat, propter crebras (quod tute scis) summi Pontificis interpellationes, multasq; & magnas in urbe occupationes, absoluere atq; expolire minimè potuerit:

ſatius eſſe duximus, nõ quæ nos de illius ſcriptis probaremus, ſed quæ ipſe probaturus fuiſſet attendere. Cùm uerò orationes quaſdam, & magnum præterea epiſtolarũ aceruum inueniſſemus, eas potius edendas eſſe iudicauimus: non omnes quidem, ſed eas tantum, quæ accuratius nobis ſcriptæ eſſe uidebantur. Atque orationes quidem aliàs. Hoc autem tempore epiſtolas in decem & ſeptem uolumina digeſtas, emiſimus: quas utinam etiam ipſas patruus meus antequam diem ſuum obijſſet corrigere ipſe atque emendare potuiſſet. Sed etſi non dubito, quin illius correctio, & (ut ita dicam) expolitio, multum illis additura fuerit uenuſtatis, atq; elegantiæ: non propterea tamen ſum ab edendo deterritus: cùm ſperare mihi uidear, ſtudioſis eloquentiæ hominibus, earum lectionem, neque iniucundam, neque infructuoſam fore. Eas autem idcirco ad te Farneſi ampliſſime, mittendas putaui, quòd meæ ſingularis in te obſeruantiæ, & gratæ animi uoluntatis pro tuis erga me & patruum meum meritis, quæ & multa ſanè & inſignia fuerunt, & abs te nuper præſtanti tua erga me & fratrem meum liberalitate cumulata atque aucta ſunt, ſignum ac teſtimonium aliquod extare uolui: præſertim cùm ad eas, quæ in te elucent uirtutes, hanc quoq; laudẽ accedere intelligerem: quòd tu, etſi maximis & grauiſſimis occupationibus & curis,

curis, quas tecum auus tuus Pont. Max. idemq; princeps ſapientiſsimus partitur, nunquam ferè non diſtringeris: quod tamen interdum otij tibi & uacui temporis datur, id in optimarum artium ſtudijs libentiſsimè conſumis. Quippe ex quibus, prӕterquàm quòd maxima cum animi uoluptate recrearis, ad magnas res agendas & tractandas uehementius inſtrueris. Te autem cognouiſſe uideor, huius generis ſcriptorum patrui mei delectari prӕcipuè eſſe ſolitum: quò etiam libentius feci, ut non eas modò epiſtolas, quӕ ad te ſcriptӕ ab eo fuiſſent, in tuo nomine ederem: ſed uniuerſas etiam, quӕ ad cӕteros, ad te mitterem. Equidem maiora tibi prӕſtare pro tuis in me meritis & cupio, & debeo. Sed tamen quando maioribus officijs non poſſum, hoc ſaltem munuſculo meum ſummum erga amplitudinem tuam ſtudium declarandum eſſe exiſtimaui. Vale. Carpentoracti,

M. D. XLIX.

INDEX COMMONSTRANS QVIS CVI SCRIBAT, ET QVOTIES.

FINIS.

IAC. SADOLETI EPISCOPI CARPENTORACTI, S. R. E. CARDINALIS EPISTOLARVM LIBER PRIMVS.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IO. MATTHAEO GIBERTO EPISCOPO VERONAE S. P. D.

POSTQVAM *ueni Carpentoracte, has primas exaraui literas, easq́; ad te, aliquanto serius, quòd fueram sanè incommoda ægritudine impeditus: senseram enim ex itinere* δυσουρίαν, *quo morbo tamen releuari iam uideor. Sed siue illam mihi maritima iactatio contraxit, siue iter terrestre aliquid postea addidit ad illius morbi molestiam: omnino intelligo, me hac corporis imbecillitate iam non ad aliam rem ullam, quàm ad ocium & quietem idoneum esse. Quod ipsum uideor nunc demum, tuo singulari beneficio, & summa principis benignitate consecutus. Nos à portu Centumcellis Nicæam usque nauibus peruecti fuimus, nihil ipsi illa, quod appareret,*

maris

maris agitatione offensi: cùm cæteri omnes ferè, qui erant mecum, graui nausea conflictati essent, Nicææ duos dies mansimus. Inde digressi à Valdemontio, cuius mihi humanitas magnæ uoluptati fuit, iumentis pretio coactis iter terra fecimus: septimo die Nicæa peruenimus Carpentoracte, ad diẽ v. Non. Maij, læti, uelut ex diuturnis fluctibus stabilẽ aliquando & desideratam terram aspicientes, si lætitiã nostram rumores de rebus urbanis non interpellassent: parùm illi quidẽ constantes, sed tamẽ mihi molesti. Audieramus autẽ Labeone iam conscendentes, Germanos milites, quos nos, ab Vrbe cùm proficisceremur, pro pacatis reliquimus, animis cõmutatis, spectare denuò ad arma: remq; iterum adductã esse in discrimẽ. Hic mihi metus, atque hæc solicitudo ita hæsit in animo, ut postea euelli nõ potuerit: nec sum sedato animo futurus, quoad certum sciero, quid euenerit, & num salus nostra etiam nũc infesta, an improborũ & perfidorũ consilia, uel ipsa per sese consenuerint, uel metu compressa sint. Equidẽ interim illa cõsolatione sustentor, quòd uideo dies iam cõplureis rumores illos cõticuisse. nõ enim simile esset ueri, si quid accidisset postea tumultuosius factũ, tantas res tandiu silentio iacere oppressas. Sed quoquomodo sese habet res, me meus incredibilis erga summũ Pontificem amor, neutiquã patitur curæ & angoris expertẽ esse. Qui si aliquo est adhuc proprio

in pe

in periculo (quod utinã ne ita ſit, atq; in hoc Deus miſericors noſtras preces exaudiat) næ ego perquàm doleo grauiter, tum eius ipſius cauſa, cuius ego ſalutem ſemper antepoſui meæ: tum etiam mea. Viderer enim mihi ab officio quaſi deſciuiſſe, ſi hoc tempore tali dominum deſeruiſſem: atque eum dominum, in quo ego amando, ornando omni pietate atq; omnibus officijs colendo, neq; uirtuti ipſius unquam, neque meo ſtudio ſatisfacere potuiſſem. Sed & tunc quid me angeret, quo eſſem uinculo Deo immortali obſtrictus, quo denique animo, qua ſpe placatiorũ rerum, ab eo digreſſus ſim, ipſe tu optimus es teſtis. Et nunc in his quoq; locis ac terris ea mente ſum, ut ſecundas res ipſius alijs fruendas libentiſsimè relinquam: aduerſarũ non recuſem eſſe particeps. Deum autem quæſo, id quod acturus aſsiduè & precaturus eum ſum, ut pacem & ocium aliquando afferat & Pontifici Maximo, & Italiæ: quò liberius ac diutius illius eximia uirtute & humanitate frui omnes poſsimus. Sed hæc hactenus. De te ipſo, mi Giberte, aueo plurimum, & ex te cognoſcere: quem ego habeo autorem meæ tranquillitatis: cui uni beneficio alterum par nunquam reperietur. Itaq; quantum tibi debeam, & ipſe ſentio: & dabo profecto operam, ut cæteri omnes intelligant. Ego nunc quod maximè eſt neceſſe, recuperandæ ualetudini ſtudeo, quam cœlum iſtud urbanum ualde

mihi

mihi labefactarat: ut id quod agere festino, cōmodius deinde nauare poßim. Rapior enim cupiditate incredibili, ad ueræ immortalitatis spem: quā uideor mihi habere in manibus, maximis Dei beneficijs, & mea summa uoluntate incitatus. Itaque & ad gerendum piè ac sanctè sacerdotium hoc, animo sumus alacres, & ad artium honestißimarum studia inflammati. In altero, ut ne istinc obturber, tuæ & eximiæ autoritatis, & summi erga nos amoris præcipuæ partes sunt: in altero mea fuerit culpa, si non & tuæ, & cæterorū de me opinioni respondero: liceat modo per ualetudinē. Efficiam enim profecto, ut omnes fateantur, meam uel egregiam operam, uel præclaram certè uoluntatē extitisse. Quo in genere, quid tibi receperim, quid Pont. Max. fuerim pollicitus, optimè in memoria habeo. Tu ut me sicut consueuisti diligas ac tueare, te maximopere mi Giberte iucundißime rogo. Vale. Carpentoracti, XVI. Cal. Iunias, M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

LAZARO BONAMICO S. P. D.

SI uales gaudeo. Post meū ab Vrbe discessum nihil adhuc omnino à quoquā literarum: ac ne à meis quidē. Itaq; in desiderio sum, & de illis, & de te, & de cæteris amicis aliquid audiendi: atq; utinā omnia ex mea sententia. Nos uenimus Carpentoracte ad V.

nonas

Nonas Maias, summa horum hominũ gratulatione, quorũ auxit lætitiã inopinatus noster aduentus. Itaq; quod semper optauimus, ex diuturnis fluctibus uidemur tandem portum esse consecuti: modò uos istic salui, summiq; Pontificis res eum teneant statum, quem maximè cupimus, nihil mihi ad spem beatæ uitæ non abundè uidetur affore. Nam & paruo sat contenti sumus: & in hoc honore piè sancteq; administrando quoad nobis datum diuinitus fuerit, Deo ipsi eidem deseruire contendemus: & in libris ac literis toti uolutabimur: ueteremq; & diuturnam sitim optimarum artium nostro tandem arbitrio, in ipsis fontibus explebimus. In hoc genere toto, quod pertinet ad arteis honestas, & ad nostra illa tibi non ignota studia, uideo te unũ maximo esse mihi posse adiumẽto. Nam & de tuæ doctrinæ ubertate hauriendum nobis erit, & bonorum librorum ex te copia requirenda. Quorum alterum tute mihi recipisti cùm adhuc essem Romæ: alterum mihi semper patuisse intelligo. Sed de libris peto à te magnopere, ut promissa mihi perficias: ea in re impensæ parci nolo. Gratiam autem eam tibi referam, quæ maximè & tua uirtute & nostra amicitia erit digna. Ego ei nunc præuerti uolo curæ, ut ualetudini recuperandæ studeam, quam urbanum istud cœlum non mediocriter labefactarat: + & spero me optati fore compotem. Te si rogem, ut prist

pristinũ tuum amorẽ erga me conserues, faciam & tibi profectò, & amicitiæ nostræ iniuriam, quòd uidear quasi constantiæ tuæ diffidere. Itaque non committam ut de hac re iure me accusare poßis. Tantùm à te petam, ut Vbaldinum, Sangam, Lælium, Pyrrhinum, Colotiũ, cæterosq́; partim amicos, partim etiam discipulos tuos, saluere iubeas meis uerbis: nec patiaris hebescere in eis igniculos beneuolentiæ, qua erga me uidebantur esse affecti. Imprimis uerò amplißimis uiris Campegijs patronis tuis, & patri & filio, quibus ego mirificè deditus sum, idq́; eorum merito, salutem à me dicas plurimam. Vale mi Lazare suauissime, & tibi persuade, te à me mirabiliter amari. Carpentoracti, XVI. Calend. Iunias, M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

PETRO BEMBO S. P. D.

DIu est, quòd destitimus inter nos mißitare literas: neque enim inueteratæ amicitiæ tanta coniunctio, talem operam ullam, aut oblectamentum requirebat. Alia porrò non fuerunt, de quibus esset opus alterum nostrum ab altero certiorem fieri. Sed cùm tu in ocio atque in literis aßiduus esses, ego maximis Romæ curis & solicitudinibus impedirer, in longe dispari conditione uitæ, pari tamen beneuolen-

tiæ

tia inter nos iuncti semper fuimus. Nunc autem, postquam Dei immortalis admirabili beneficio ex illis turbulentis fluctibus me euolutum, & ad portum ociumq; traductum, ea excepit uita quam maximè semper appetiueram: non existimaui nostra necessitudine, aut ipso tempore alienum esse, aliquid ad te literarum dare: præsertim cùm tu mihi idoneam ad scribendum occasionem præbuisses. Cognoui enim ex Bini nostri literis, quas ille ad me Venetijs misit, uigere apud te beneuolentiam mei absentis, & memoriam amicitiæ nostræ cum fide conseruari: cùm is se ad te uisendum accessisse, aliquotq; horas consumpsisse tecum sermonibus suauissimis confirmet: eaq; de te prædicet, quæ & tuis plurimis maximisq; uirtutibus, & meo perpetuo de te iudicio consentanea sunt. Ac mihi quidem quòd intelligo me amari abs te, non tam nouum nunc quidem, quàm semper gratum atque optatum accidit. Quòd uerò erga Binum ipsum egregia humanitate usus es: eiq; & opem, & studium, & autoritatem tuam detulisti, quodq; hoc etiam prolixius causa mea fecisti: de eo habeo tibi magnam gratiam. Certè enim is & diligitur à me, & per se dignus ipse est, quem tu quoq; diligas: est enim summa modestia, & summa probitate præditus: doctus præterea, & elegans, & cum laude uersatus in utroque genere scribendi.

Sed

Sed hoc tu facile pro tuo ſingulari ingenio perſpicere per te potes. De me autem ipſo ſi cupis noſſe qui noſter ſtatus ſit: Ego Carpentoracti habito, quo ueni ante diem V. Nonas Maias, id tandem aſſecutus, quod & meæ quietis cauſa tantò antè optaueram, & Deo immortali iamdiu debueram. Locus ipſe ab omni terrore & tumultu liber: hominum ſecunda in nos uoluntas: ocij iam non ſpes, neque deſiderium, ſed certa, & haud dubia poſſeſſio. Deniq; omnia eiuſmodi, ut planè me in limine poſitum beatæ uitæ fuerim arbitraturus, niſi ad mea priuata incommoda, Reipu. calamitas quoq; tanta acceſſiſſet. Nam quòd ego fortunis omnibus ſpoliatus, tanquam naufragio facto, nudus ad litus euaſerim: non tam graue mihi quidem eſt, iam uſu & ratione edocto, ferenda eſſe fortiter uulnera fortunæ (etſi quod fuit grauiſſimum, libri quoque mei eandem calamitatem ſubierunt) quàm audire urbem omnium nobiliſſimam, domicilium Imperij ac dignitatis, ſedem & patriam omnium noſtrum, ita captam atque direptam: clades, cædes, ſtrages tot, tamq; inauditas, ab hoſte immani & impio fuiſſe factas. In quibus & Pontificis maximi, quem ego incredibiliter amo, indigni caſus: & multorum præterea chariſſimorum atq; amiciſſimorum hominum mortes & exilia, me uehemẽter perturbãt. In quo angore animi etſi ea requiro ex ſtu-

dijs doctrinæ doloris solatia, quæ mihi adiumento & leuationi esse poßint: tamen haud ita multum usque adhuc profectum est. Omnem enim medicinam uincit dolor: nec sic possum studere constantiæ, ut obliuiscar humanitatis. Sed hæc Deus uiderit: cui me totum addixi. Ego si ab his difficultatibus, quæ me plurimæ premunt, & ab omni parte circunsistunt, respirare aliquãdo cœpero: efficiam profecto, ut aliquis studiorum meorum & ocij fructus appareat: in quo præclaram tuam uoluntatem imitabor: ingenium & facultatem non assequar. De omnibus autem scito tuam iudicationem fore. Vale, & nos dilige.

Nauagerio tuo, & M. Antonio Michaeli nostro, Nigro, duobus Teupulis, cæterisq; amicis (sunt enim utriq; nostrum ferme communes) plurimam uerbis meis salutem dic. Carpentoracti, III. Nonas Nouembris. M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS
EPISC. CARPENT.
PETRO BEMBO
S. P. D.

NOli admirari, si & mea, & tua expectatione serius, meas hasce dedi, ad tuas amicißimè atque humanißimè scriptas literas: morbo impeditus satisfacere officio non potui: quo tamen leuari iam uideor. Itaq; ut primum facultatem nactus sum, non

comm

commiſi, ut diutius deſiderares à me hoc officium: uel ego potius ut deſiderarem. Miro enim ſtudio tenebar reſpondẽdi tibi: cùm uſq; eo accuratè, & ſuauiter mihi reſcripſiſſes, ut omnem amorem tuum erga me in illis planè literis intueri liceret. Nam & iucundam memoriam uetuſtæ inter nos beneuolentiæ declarabant: & ſocietatẽ doloris eius, quem ex communis reip. calamitatibus uterq; noſtrum ſuſcepiſſet: & quod maxime tua uirtute & prudentia dignum erat, leuationem à moleſtijs, quam & tu adhiberes, & mihi ipſi cenſeres eſſe adhibendam. Quorum alterum manſueti animi & miſericordis, commoueri aliorum miſerijs: alterum etiam ſapientis, ſi quid ad te priuatim iacturæ perueniat, ſcire adhibere ea ſolatia, quæ ad continendum animum in officio, apta eſſe uideantur. Itaque ego, etſi mea ſponte non admodum imbecillus, tuo tamen hortatu atq; exemplo fortior factus ſum: nam me quidem non tam priuatæ meæ difficultates mouebant, (quæ, quanquam multæ, & magnæ, tamen non tam acerbæ, quia graues: quã tolerabiles, quia non nouæ uidebantur) quàm tot innocentium atq; amiciſsimorũ hominum exitijs, tanta Latini penè nominis internicione, perturbabar. Præſertim cùm & is Pontifex in crudeliſsimorum hoſtium ueniſſet poteſtatẽ, quem ego ſummè amarẽ: & ea urbs oppreſſa eſſet ac direpta, à qua ego

essem & fortunæ meæ subsidia, & artium optimarum ornamenta (si qua modò sunt in me) omnia consecutus: quo etiam difficilior mihi erat ad consolandum ratio, quàm fuerit tibi. Tu enim quibus auxilijs summæ uirtutis, & prudentiæ, ad confirmandũ animum usus es: ea ipse domo, atq; abs te ipso attulisti. Ego quæ solatia meo dolori adhibere cogito, ea ab urbe illa ipsa accepi, cuius causa mihi maxime dolendum est: ut idẽ mihi doloris monumentum sit, quod debeat esse leuatio. Itaq; illæ ipsæ literæ, quas tu proponis nobis, & quarum certè nos ope & auxilio plurimum uti cogitamus, planè hærent in ancipiti, & conturbatæ sunt. Si adsunt mihi, metuunt ne ingratæ sint in illam urbem, unde sunt profectæ: si desunt, ne parum functæ officio uideantur. Sed, quomodo nunc res se habet, cõsolaretur nos profecto tum ratio ipsa, tum earum rerum, quæ postea secutæ sunt uis ac natura: Põtifice iam liberato ex impiorũ manibus, urbe Roma reuiuiscente, arbore ea, quæ excisa fuerat, tanquam ab radicibus, de integro fruticante: nisi grauiter pertimescerem, idq; uidere iam uiderer, ex tantis, & tam acerbis calamitatibus, quas per tot annos Italia passa est, gradum potius aliquem ad futura mala iactum esse, quàm præteritis cumulum adiectum. Quòd si tu aliter sentis, habesq; in alteram partem quod potius sequare: quæso

me hoc metu quàm primũ libera. Dices: Quid ergo? etiam si hæc ita futura sint, iccircóne angoribus dedere nos debemus? Minimè hercule istud quidem: neque enim est fortis uiri pendere ex alienis euentibus. Sed tamen φιλανθρωπία *quædam est, quæ nos afficit: cogitq́; ut uultum ex uultu, sic animum ex animis necessariorum nostrorum immutare. Quantum autem mihi & tibi cum Latio sit, quantum cum Italia, quàm arctum deniq; cum ipsa urbe Roma uinculum intercedat, non solùm cõiunctionis, sed sanctissimæ cuiusdam quasi necessitatis, magis perspicuum est, quàm ut commemoratione egere uideatur. Quapropter, ut hanc orationẽ totam iam concludam, & ita fero fortiter communes miserias, ut non obliuiscar humanitatis: & sic doleo aliorum uicem, ut putem mihi nequaquam propterea ab animi constantia desciscendum esse. Confugio igitur, te eodem hortante & suadente, ad literas: quarum nimium iamdiu commercio & assiduitate consuetudinis carui. Quo quidem ipso fit, ut tibi nihil possim ex eo genere in præsentia mittere quod lectione dignum sit: dies fortasse aliquid afferet: & meæ spes, commentationesq́; non semper abibunt irritæ. Sed abs te, quem librum Vrbinatem te scribis confecisse, eum ego auidè expeto. Recordor enim primo illo fœtu cum eum recèns peperisses, quantopere mihi is liber arriserit:*

quàm mihi mirè placuerit & elegãtia in eo sermonis, & copia, & grauitas ipsa, ac prudentia. Quæ cùm ego tum plena iam & perfecta esse arbitrarer: tu tamen homo lynceus, & acutius cernens, quàm cæteri omnes, perspiciebas animo quiddam præstantius, quò nos ne cogitatione quidem aspirare possemus. Ita multorum annorum mora & lima, & uenustatem illi ac dignitatem, & nobis desiderium legendi auxit. Quòd si certos nactus fueris, qui deferant, (nam ut non tuto committas, minimè postulandum est) gratissimum mihi feceris si eum mihi quàm primum miseris. De Bino meo quòd ista in illum uoluntate es, & lætor, & habeo gratiam. Scripsi ego ad eum statim acceptis tuis literis: sed ita acciderat, ut cùm ex mense Decembri datæ essent, mihi Martio deniq; redderentur: quo tempore ille Venetijs iam excesserat, & ad Pontificem erat profectus. Vbicunq; is erit, tamen magno illi honori & emolumento semper erit, tum domus tua ac familiaritas: tum apud cæteros autoritas & commendatio. Quòd quidem eo cupidius manere illi saluum apud te opto, quòd duriore adhuc fortuna conflictatus exitum suorum consiliorum etiam nunc nullum uidet. Nos hic uiuimus in fortuna tenui, de reliquo sat contenti. nam & amœnis in locis sumus, & in amore omnibus: quodq; cunctorũ maximum est, quæcunq; pacem &

cice. ad varro. quis est tã lynceus qui in tantis tenebris nihil offendat. nusquam incurrat.

tranq

tranquillitatem animi turbare possunt, omnia penitus ex animo ipso eiecimus atque expulimus. Itaq; nullam iam cogitamus, nisi cum philosophia habere rationem: quo in genere ut aliâs scripsimus, te adiutore potißimum & duce uti meditamur. Egidium Cardinalem minus commode ualere mihi ualde molestum est. Amo enim hominem maiorẽ in modum. Nã cùm omni eximia uirtute & humanitate praeditus est: tum & mihi, & tibi semper fuit amicißimus. In tanta autem penuria nostri temporis uirorũ talium, & amandus & colendus à nobis praecipuè est. Et ut plurimam dicas meis uerbis salutem, itemq; nuncies, ad eum me scripturum fuisse, nisi ualetudini eius parcendũ esse duxissem, uehemẽter te rogo. Vale mi charißime & suauißime Bembe, nosq; quod facis dilige, cõmunibusq; amicis salutẽ à nobis dic. Vale. Carpẽtoracti, pridie Idus Maias. M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIERONYMO NIGRO S. P. D.

EX eis literis, quas abs te IIII. *Idus Iulij datas, V. Calend. Septembris accepi, cognoui, quod per mihi gratum fuit, te ex illo acerbo & horribili casu, quo urbs Roma, & totius ferè Italiae reliqua dignitas, immanis barbariae fluctibus oppressa est,*

amissis rebus cæteris, saluum ipsum atque incolumem in patriam reuertisse: quod & de te cognosse, & de alijs item nonnullis qui ob uirtutem & amicitiam mihi sunt charissimi, non mediocre mihi solatium in meis maximis doloribus præbuit. Quanquam enim, ut tute scribis, fortunis spoliari graue est, præsertim innocenti, cui nullo ipsius merito ista accidunt: grauius etiam amittere optimorum studiorum lucubrationes, multis uigilijs, & multo sudore diu collectas: tamen ea uis malorum, & tantus concursus omnium calamitatum fuit, ut non pessimè cum illis uideatur esse actum, quibus libertatem in hoc tempore, & salutem tueri fuit licitum. Quod tibi & alijs plerisque tui similibus, meis familiarissimis, Dei immortalis ope & auxilio contigisse lætor. Nam quod ego sapientia quadam uidear consecutus, ut abfuerim in tam acerbis rebus, atque temporibus: nequaquam id mihi arrogo, sed hoc eiusdem Dei erga me beneficium agnosco, gratiasque ago illi, quantas equidem possum. Nam quas debeo ut agam & referam, non modo meæ, sed ne ullius quidem humanæ facultatis est. Certè enim si quid ego uidi, aut præmonui: si quid in me aut boni sensus in tanto rerum motu, aut prouidentis in posterum consilij fuit, totum id fuit è Deo: cui dum cupio dare eas operas, quæ à mea fide & à pietate mea requiruntur: quid mirum, si ita acciderit,

cidit,

cidit, ut bonum consilium euaserit sapientia? Nec uerò ego aliud mediusfidius statuo esse sapientiam, quàm meminisse unumquenque, quid sui officij & muneris sit: idq; cum fide & cum integritate præstare. Quod si hi fecissent, qui maximè debuerunt, (de summo Pontifice non loquor, cuius mihi uirtus, clementia, integritas semper uisa est non solum magna, uerùm etiam admirabilis) quod nunc ad omnium iniurias & contumelias proiectum est, in pristina sua ueneratione maneret sacerdotium. Sed recordaris profectò reliquorũ ordinum, morumq; communium, labem & confusionem: quos ego accusando non insequar: non quin causa fuerint uniuersæ calamitatis: sed quia non possum commemorare sine dolore, quæ & urbi omnium nobilissimæ & hominibus multis mihi necessitudine iunctis, infanda & atrocia contigere. Illud dico, quod sentio, Deum hominesq; contestans, cupisse optimum Pontificem mederi moribus perditis. Sed cùm res ferro egeret, non malagmate: ipsius autem natura & lenitas à uehementioribus remedijs abhorreret: ut in corporum solet morbis, sic in corruptis moribus, quæ intempestiuè adhibita est, auxit morbum potius medicina quàm leuauit. Mihi quidem sæpe summi Pontificis uirtutem ac probitatem, beneuolum etiam aduersus ipsum me animum, egregiamq; humanitá-

tem, mecum reputanti, ſic amore animus incenditur, non aliquo nouo uidelicet, ſed illo ueteri & diu antè ſuſcepto: ut interdum mihi peccare uidear, quòd non præſto ſim, tantarum illi miſeriarum & conſolator, & comes. Quòd ſi non his uinculis ſanctioribus detinerer, nec tãti munere officij Deo eſſem aſtrictus. aut ſi arbitrarer, poſſe me unà cum Dei, & Chriſtianæ reip. honore ac commodo, illius ſaluti, dignitatiq́; prodeſſe: crede mihi, quominus me in omne demitterem diſcrimen, non periculo ullo, non ulla propoſita acerbitate deterrerer. Sed rem intelligo adductam in eum locum, ut lugendum tantummodo nobis ſit, nec meam uicem mihi quidẽ, (quoquo enim modo ſe habet res, mea nauis eſt in portu) ſed humanitate uincor, & mollicia animi quadam, ut aliorum incommoda ducam pro meis. Nam me, etſi eadem, quæ tam multos peſſundedit, fortuna afflauit: quod meis & meorum familiarium non tam fortunis, quàm reliquijs ueterum fortunarum amiſsis, omnes ad me nudi atq; egentes conuolauerunt: tamen quoniam ferre hæc modicè didici, uel natura, uel conſilio, uel etiam uſu planè doctus: uiuo autem degóque, & in ea gente regioneq́; terrarum, quæ pace & concordia imprimis ſedata eſt, & in eo obeundo munere quod mihi maxime congruens & honeſtum eſt: non meam uicem doleo, ſed aliorum.

Nam

Nam mihi quod ipse gratuler habeo potius, quàm quod lugeam. Eorum uerò, quos amaui amoq́;, incõmodis quin mouear, fieri nullo modo potest. Habeo tamen spem, & rationem quandam, quæ mihi, ut in malis, non parum solatij affert: illam uidelicet, quam ad Deum ipsum refero: quem scio, & noui, ita irasci solere peccatis hominum, ut sibi solui eas pœnas uelit, quæ illis ipsis, qui deliquerunt, utiles sint & salutares. Quam eandem rationem te reputantem (petis enim à me per literas, ut tibi aliquid consulam, quod sit leuamentum doloris tui) uolo bene sperare de reliquis rebus. Cui enim castigatio fuit, eidem erit Deo salus nostra curæ. Porrò ea magis ex uirtute & religione, & probatis moribus, quàm ex opibus multis & lauta supellectili spectanda est. Quòd si multò minore in bono læsi fuimus, ut in eo quod maximum bonum est, augeamur, quis lugeat iure? neque hanc felicitatem quandam potius, quàm calamitatem fuisse ducat? Sed de his satis. Ego te tuos labores, & studiorum uigilias perdidisse, ualde molestè fero: quod mihi idem accidit, casu propè mirabili, euentu tristiore. Cùm enim direptis rebus cæteris, libri soli superstites ab hostium iniuria intacti, in nauim coniecti, ad Galliæ littus iam peruecti essent: incidit in uectores, & in ipsos familiares meos pestilentia, Quo metu ij permoti,

quor

quorum ad littora nauis appulsa fuerat, onera in terram exponi non permisere. Ita asportati sunt in alienas & ignotas terras: exceptisq; uoluminibus paucis, quæ deportaui mecum huc proficiscens, mei reliqui illi tot labores quos impenderamus, Græcis præsertim codicibus conquirendis undiq;, & colligendis: mei tanti sumptus, meæ curæ, omnes iterum iam ad nihilum reciderunt. Ex quo sat perspectum est, præter communes cum genere Italo hoc tempore inimicitias, proprium aduersum me bellum gerere fortunam. Sed nihil illa proficiet: maximum habeo in summo Deo, non paruum in æquitate animi perfugium. Non me tantum quotidianæ illius iniuriæ conuellunt, quantum assuefaciunt ferre hæc humana fortiter atque constanter: atq; eo quidem fortius, quòd Deum mihi patronum non deesse intelligo: nullo hoc meo merito, nullis uirtutum officijs, fateor. Sed quid refert, si is adest tamen, meq; ipse & protegit, & tutatur? cuius, quò minus ego illis dignus sum, hoc sunt maiora erga me & præstantiora beneficia. Pro quibus utinam aliquando gratus in illum esse possim. adnitar quidē certè, maiusq; etiam donum eius agnoscam, si gratus fuero: quàm cætera cuncta pro quibus gratia debeatur. Quid ergo est? hoc uulnere quo nullum grauius studiosis hominibus infligi potest, amissarum scilicet uigiliarum & lucub

cubrationum, tu leuius multò percussus es; cui ingenium & ætas suppeditat, quàm ego: cui quantulum quæso est reliqui? Sed tamẽ ne sic quidẽ deficio animo: tibiq; autor sum, eadem illa studia acrius repetendi: ut non plus detractum fortunæ iniuria quàm per diligentiam additum esse uideatur. Illud fuit extremum in tuis literis, uelut approbatio amoris erga me tui: quòd scribis nihil tam optabile tibi esse, quàm esse apud me, & hoc ocio frui mecum. In quo, ne uiuam mi Niger, si tibi concedo, ut tu me cupidius appetas, quàm ego te. Amaui semper plurimum ingenium, probitatem, sedatum animum, spectatos mores: sed imprimis tuum bene mihi perspectum erga me amorem. Quominus autem, quod summè cupiebã, aliquod illustre ad te commodum atq; ornamentum ex nostra amicitia proficisceretur: meministi profecto quæ res fuerit impedimento. Quod nunc quidem uertit in bonum: si quidem minus malum est carere, quàm amisisse. Quæ autẽ sunt in his locis, eiusmodi sunt: ut, animus si sit æquus uacuusq; cupiditate, nihil fieri poßit amœnius: &, si his rebus contentus esse poßit, hoc est paulominus quàm mediocribus: ocij quidem & honestißimarum ac iucũdißimarum uoluptatum affatim est: quodq; imprimis tibi esse gratum scio, summa nostra in te constat beneuolentia. Sed de re tota tuum consilium est, utrum uidelicet, & quan-

do.

+ *do. Nos quidem tui sumus. Lazarum queror ita nostri oblitum, ut nihil adhuc ad me dederit literarum. Nec puto tamen ab eo me non amari, quem ego mirifice diligo. Eum de hoc commonefacias uelim: multamq; & illi, & cæteris amicis salutem à me dicas. Vale mi Niger, & nos amare perseuera. Iterum uale. Carpentoracti, v. Idus Septembris.* M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

PAulus ad nos reuersus, simul ut in me incidit, ipso primo aspectu & colloquio, statim interrogatus à me, nũquid Lugduni tecum esset congressus, & te, quod tantopere cupiebat, conuenire potuisset: Ego uerò & conueni hominem, & multum cum eo ut essem, ualde mihi ex sententia contigit: neq; arbitror, inquit, alios dies mihi in uita illuxisse iucundiores, quàm hos, quibus frui tanta uirtute atq; humanitate fuit licitum. Tum multa de te, de moribus, de literis, de omni genere sermonum, consuetudinumq; tuarum est locutus. Quæ cùm ego audirem, meo perpetuo de te iudicio consentanea, non mediocriter lætabar, prædicationem ueterem nostram huius quoq;

adol

adoleſcentis aſſeueratione & teſtimonio confirmari. Qui (quod mihi credas uelim) non paulò eſt, quàm uſus ferat, & quàm ætas illa poſtulet prudentior. Sed cùm neq; ille laudandi & prædicandi, neq; ego percontandi finem facerem, is dies in ſermonibus de te nobis totus conſumptus eſt. Non enim ſatiari poteramus, cùm quem ego amorem erga te diuturnum iam dudum & ſtabilẽ conſeruarẽ, ille eo recente flagraret. Quod mihi quoq; accidiſſe recordabar primis illis temporibus amicitiæ noſtræ, ac familiaritatis: quibus ita erã ſtudio tui, propter tuas eximias et maximas uirtutes incenſus, ut tum demũ conquieſcerẽ animo, cùm tecũ eſſem: neq; aliud tẽpus ullum gratum mihi atq; optatum accideret. Hiſdem nunc ueſtigijs Paulus ingreſſus, ab eadem uirtute tua, quæ me cepit, ipſe quoq; arreptus eſt: ut in amore tui & obſeruantia habiturus ſis poſthac non hominẽ unum ex noſtra familia, ſed familiam cunctam. Sed quòd tu alijs occupationibus impeditus, quemadmodum conſtitueras in hæc loca uenire nequiueris: mihi (ut uerè fatear) ualde moleſtum eſt. Iam enim præceperam animo fructum eximiæ cuiuſdam uoluptatis, quem in te uidendo & amplectendo percepturus eſſem. Tum autem erat multarum rerum, conſiliorum etiam multorum, inter nos communicatio facienda: in quibus & tu ſententiam meam penitus cognouiſ-

ſes,

ſes, & ego tuam exquiſiſſem. Ita parati uterq; noſtrum (ſicut ego opinor) ut uter conſilium attuliſſet melius, id ambobus ratum eſſet. Accidit autem euiſdem fortunæ iniquitate, quæ me ſemper eludere conata eſt, ut me hæc quoq; expectatio ſummæ iucunditatis fruſtraretur. Quòd ſi me procuratio eccleſiæ, & διοικήσεως meæ non tenuiſſet, quam hoc tempore obire more maiorum & explorare eſt neceſſe: nulla res mihi fuiſſet tanti, ut non ad te ſubito conuolarem: quod tamen ſum, die quidem incerta etiam nunc, ſed tamen aliqua facturus. Nam & longo interuallo te reuiſere perquàm opto: & quò propiores ſumus, hoc te careo ægrius: cui noſtræ ægritudini tuo aſpectu & colloquio ſubueniendum omnino eſt. Quibus autem de rebus ego cogitarā ſermones inter nos conferri oportere: eæ res partim ad remp. & ad temporum horum naturam conditionemq; pertinent: quod genus cùm non ſatis tuto literis committatur, prætermittere totum eſt ſatius: partim in ratione traducendæ uitæ, & in omni genere ſtudiorū literarumq; uerſantur. De quibus & communicare inter nos etiam abſentes, & crebro epiſtolas mittere licebit. Quanquàm in hoc genere quidē, & meorū conſiliorum rationes Paulus ad te pertulit: & de tuis mecum uiciſſim eſt locutus. Atq;, ut perſpicio, haud ferè diſſentimus. Nam quòd tu Hebræas, ego potius

Græc

Græcas ſecutus ſum literas: idem eſt ſpectatum ab utroq; noſtrum. Quid enim intereſt qua quiſq; ſemita, dum eò tamen perueniat, quò ueniendum eſt? Sanè ſolùm in eo paruula ineſt diſſenſio: quòd tu ita ſacras literas uideris eſſe amplexus, ut alias omnes reieceris, & ſepoſueris: ego ſic ad eaſdem propero, atq; cōtendo, ut tamen aliarum comitatu uelim accedere inſtructior. Sic enim intelligo, (quod idem omnibus patere arbitror) ut in hiſce militaribus & bellicis ſtudijs, quò quis fortior eſt uir, & imperatori ſuo acceptior: hoc armis, & equis, & omni militiæ inſtrumento magis curat ut ſit inſtructus: ſic nobis in hac cœleſti militia ſummo omnium regi & imperatori Deo noſmetipſos exercentibus, nullum externum ornamentū, quod huic ſtudio non officiat, eſſe repudiandum. Sed de his, ut etiam dixi, & ſcribā ad te accuratius, cùm ſenſum tuum omnem ex literis tuis cognoro, et ut ad nos planius ipſe omnia perſcribas uehementer à te poſtulo. Illud conſtare debet utriq; noſtrum, quod conuelli nullo modo poteſt: in omni genere ſcriptorum, ſtudiorumq; noſtrorum, Latinam linguam præcipuè à nobis excolendam eſſe: qua nec grauior ulla eſt, nec præclarior: præterquàm quòd nobis ab eis uiris maioribus noſtris tradita eſt, quorum admirabilis incredibiliſq; ſapientiæ neminem poteſt omnino pœnitere: in qua quidem ego, cùm ſpero te atq;

opto unà cum cæteris artibus optimis, quibus mirificè deditus es, assiduè uersari: tum ego certè uersor: hoc etiam commodius, quòd tuæ bibliothecæ gratissimo mihi munere copiosior factus sum. Pro quo ago equidem tibi gratias: sed eas referre mallem quàm agere: cui rei occasionem aliquam aliquando dies allatura est. Tu ut ualetudinem tuam diligenter cõserues: nosq;, quod facis, ames: & te à nobis plurimum amari scias, & si petere uidetur esse superuacaneũ, tamen abs te peto. Vale. Carpentoracti, Idibus Maijs, M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

QVòd cognoui ex literis tuis te ualere rectè, memoriamq; mei absentis & beneuolentiã conseruare, eo ualde lætatus sum. Quòd uerò in eisdem literis erat ascriptum, te proficiscentem Lugduno illas ad me dedisse, id mihi nonnullam afferebat molestiam. Non enim possum non cum aliquo morsu doloris ferre: te, cui ego uni omnium hominum cupio esse coniunctissimus: disiungi etiam magis à me, & ad remotiores regredi terras: cùm ego te abeuntẽ, quem corde & animo amantissimo prosequor, pedibus

conseq

consequi non poßim. Nec uidere mihi uideor interdum, quid me retineat: cùm multa tamen impediãt, quibus à spe propinqua uidendi & conueniendi tui sum exclusus. Sed quod corpore non possum, id amore equidem & cogitatione facio, ut tecum sim: neque hora ulla à contemplatione tui absentis mihi præterit uacua. Quòd si liceret unà esse, ut ego te ad præclara illa studia, quibus aliquando simul fuimus dediti, excitarem? ut te non paterer siue diffidentia quadam, siue aliarum potius occupationum concursu, à spe præstantißimarum rerum relanguescere? Etenim uisus sum perspicere tuis ex literis sententiã quandam eiusmodi tuam, quasi tu mediocritate contentus sis. Quod sanè nollem: ita enim natura factus es, ita institutus, ut summa ac prima magis spectare debeas. Atq; ego, qui te adhortor, non is sum tamen, qui autoritate multum ualeam: aut qui sciam mihi id capere consilij, cuius tibi sum autor: quippe qui uel negligentia naturæ, uel imbecillitate quadam animi, quotidie multa constituens, nihil audeam aggredi. Verùm non qui ego sim, sed qui tu esse poßis, tibi est cogitandum. Quòd si tempora impedimento sunt, rerumq; tuarum rationes ita te implicatum cum multis retinent, ut conseruandi officij causa necesse sit et sæpe te, & à multis perturbari: sustineat hanc etiam fortuna, cum plurimis alijs peccatis, iniquitatis suæ

culpam. Nos autem id demus operam, de quo est in tuis literis præclarissimè scriptum, ut quotidie efficiamur meliores. Et est hæc una tamen omnium maxima præstantissimaq; doctrina, quam non Platoni, neq; Aristoteli, sed omniũ doctori & creatori Deo acceptam ferimus. Nam de ratione scribendi, utrum Latinè inter nos oporteat, an secus, liberum sit utriq; nostrum. Ego tuis literis, cuiuscemodi illæ fuerint, contentum me fore confiteor: modò accipiã crebrius. In quo peto à te, ut non inuideas hanc exoptatam uoluptatem expectationi meæ. Nihil enim mihi potest esse iucundius, quàm de te crebro, & ex te ipso cognoscere. Quo quidem in munere ego tibi præibo, ut tu me imiteris: sæpiusq; ad te scribam, ut eliciã tuas. Paulus in studijs remissior nunc quidem est: quem ego languorem libenter ascribo tempori. Nihil enim est quod nolim potius existimare in causa esse, quàm naturam, aut uoluntatem adolescentis: qui si quo incredibili ingenio est præditus, totũ intendere ad optimas artes amplectendas uoluerit, næ ille non solùm nobis, qui propinquiores sumus, sed alienioribus etiam magno futurus est ornamento. Nos ambo ualemus, teq; ualere plurimum optamus, & beneuolentiã nostri conseruare, sicuti à nobis quidem summa ea cum fide & constantia erga te conseruatur. Vale. Carpentoracti, XV. Calend. Augusti, M. D. XXVIII.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HERCVLI GONZAGAE S. R. E. CARDINALI, S. P. D.

IOannes Franciscus Binus, qui tibi has literas reddidit, uir est eis uirtutibus ornatus, quas cognoui semper & requiri à te, & amari. Nã cùm in scribendo literarum uenustate ac manu omnibus, quos quidem ego adhuc uiderim, facilè antecellit: tum uerò in dictando, & lucubrando tanta facundia est, ut idoneus fuerit habitus, qui mihi in eo munere succederet: quo, ut tu optimè nosti, Romæ non mediocri cum dignitate fungebar. Est enim meæ disciplinæ alumnus: deditq; mihi aliquot annos nõ mediocri mea cum utilitate operas: tantũq; ingenio & labore profecit, ut in pontificijs epistolis ac diplomatis, facilè iam eius scripta pro meis probarentur. Quodq; paucis admodum contigit, in utraq; lingua, & Latina, & uernacula, ea uidelicet, quæ nunc est Italiæ familiaris, pares progressus fecit. Adiunxit porrò ad has artes, quæ ingenij & doctrinæ sunt, illas quoq;, quæ sunt bonorum & uirorum, & morum: nam & fide, & probitate, & omni diligentiæ genere atque assiduitatis, & mihi, & omnibus prorsus satisfecit. Is, ut dicebã, cùm locum honorificum apud sum-

cice. dolobe. mihi uero glorio sum, te consulem iuuenem florere laudibus, quasi alumnũ disciplinæ meæ.

mum Pontificem esset nactus: cumq́; & testimonio meo, & suæ uirtutis commendatione, Principis summam gratiam ac beneuolentiam obtineret: eiusdem fortunæ iniuria, cuius iniquitate cætera ceciderunt, è summa spe & honore pristino deturbatus est: re familiari sua, quod durius etiã est, nec satis cõmodè antea constituta, & nunc penitus direpta. Quod quidẽ fato quodam meo illi accidit: qui cùm se, & spes ac rationes omneis suas in meam fidem contulisset, uehementerq́; ego cuperem illius consulere fortunis, & id sæpius conatus essem: non potui tamen assequi, ut id ipse efficerem. Quod autem fuit proximum, id effeci, ut eum in eo loco constituerem, ubi & sperare uberiora, & adipisci posset. Nunc in his urbis Romæ & totius Italiæ ruinis, quæ me & communis patriæ, & plurimorum amicorũ ac necessariorũ incommodis, & imprimis summi Pontificis, quem ego omnibus unum antepono, causa, uehementißimè perturbant: cum ad humanitatem nihilominus pertinere arbitrer, suscipere curam eorum quos & iudicio meo, & beneuolentia sum complexus: existimaui, si res Romanæ ita cecidissent, & collapsæ essent, ut ex tanto, tamq́; acerbo naufragio, ne tenues quidem superessent reliquiæ pristinæ dignitatis: essetq́; ipsi Ioan. Francisco reditus ad suum obeundum munus penitus interclusus: neminem esse digniorem qui potire-

tur

tur hanc gloriam, tali uiro opitulandi, quàm te, cuius ego & amplitudini ſemper faui, & uirtutem & liberalitatem naturæ ſum admiratus. Quæ quidem hoc in te illuſtriora omnibus uideantur neceſſe eſt, quòd cæteris Italiæ luminibus extinctis, ſola penè tua uirtus & nobilitas relicta eſt. Ita nequaquàm quidem mirum eſt, ſi, qui ſuæ confidunt uirtuti, fortuna uerò duriore uſi ſunt, hoc tempore te intueri unum, & in te ſpes ſuas conſtituere coguntur: ſicut & Binus ipſe conſtituit, & ego ut ita faciat, illi quoque autor ſum. Sed quod ad commodum & utilitatem tuam pertinet, ſi hunc hominem amplecti tua beneuolentia, & in familiaribus tuis habere inſtitueris, eiusq; operam & induſtriam in tuis rebus adhibere: parcè mihi, & cautè de eo eſt dicẽdum: ne uidear cùm beneficium à te petam, potius te afficere beneficio uelle: cùm præſertim quantum ex tali miniſtro commoditatis, opportunitatis, dignitatis, principi uiro accedere poſsit, tu pro tuo ingenio & prudentia ſtatuere optimè queas. Quod autem attinet ad me, qui in ſummo dolore, quem ex rebus publicis capio, hac quoq; cura ſolicitor, ut hominis mihi dediti, omniq; uirtute præditi, quem ego ſummè diligo, tranquillitati & commodo conſulatur: peto à te mi optime, & præſtantiſsime Hercules, atq; omni animi ſtudio te maximo opere rogo, ſi quid mei amoris reſidet in

te, & si communium studiorum coniunctio, quæ in amicitia uim habere maximam ad beneuolentiam solet, me ex animo tuo effluere passa non est: mihi des hoc absenti, quod ego maxime expeto, uoloq́;, ut hominem hunc, de manu mea, in manum istam tuam beneficam & liberalem acceptum, in familiaritatẽ & gratiam recipias, uelisq́; illi apud te esse locũ, quò suo labore, industria, fidelitate, amorẽ tuum & iudicium emereri poßit. Quod illum ita maturè itaq́; officiosè facturum esse confido, ut tu si meo testimonio fidem habere, & mihi morem gerere animum induxeris, quod te equidem facturum non dubito, facilè & quàm primum sis intellecturus, ad tua multa & fortunæ & familiæ ornamẽta, ex huius hominis familiaritate magnum quoq; decus accedere. Me quidem tanto tuo beneficio deuinxeris, ut tibi perpetuam pro eo gratiam sim debiturus. Quod ut facias, te uehemẽter etiã atq; etiam rogo. Vale. Carpentoracti, XIIII. Calend. Iulij, M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOANNI SALVIATO S. R. E. CARDINALI, S. P. D.

NOuem menses ferè sunt, cùm ego Carpentoracte, ut meam ipse gererem & gubernarem ecclesiam, me recepi: cùm uiginti ipsis diebus antè

Roma

Roma essem profectus, quàm illa acerba horribilisq; clades urbi illi omnium clarissimæ & nobilissimæ incidisset. Qua mea illinc profectione, cùm res illas libenter relinquerem, ab uno Pontifice Maximo & clementissimo ægre fui diuulsus. Amo enim eum, & amaui semper: nec meo in illum studio & uoluntate quicquam adhuc in uita expertus sum ardentius. Quo etiã maiorem ex illo grauissimo casu cepi animo dolorem: quem tamen scribendo non persequar, ne & meam ipse molestiam augeam: & te uidear uelle ad luctum illarum rerum mecum unà reuocare. Quod autem ad meum officium & obseruantiam erga te pertinet, posteaquàm huc ueni, cogitaui iam sæpius ad te scribere. Non enim te fugit, dum Romæ fuimus ambo, te mihi semper propositum fuisse, quem præcipuè colerem: non solùm amplitudinis & dignitatis tuæ causa (hoc enim tibi cõmune erat cum multis) sed multo etiam magis, quòd tu mihi uidebaris, in illo genere & ordine, uel solus, uel certè cum paucissimis, antiquæ illius uirtutis exemplum retinere. Eram igitur tibi ex animo deditus: neq; tu id nescis. Quam meam opinionem & obseruantiã confirmabat, tum insignis beneuolentia, qua fui semper coniunctus cum patre tuo clarissimo uiro: tum tua erga me perpetua præstansq; humanitas, cuius nullo tempore obliuisci possum. Cogitaui igitur scribere ad

 te.

te. Sed cùm nullum ſuppeteret (his quidem temporibus miſeris, perditisq́;) argumentum, quod uel mihi ſcribenti, uel tibi meas literas legenti, eſſe aptum uideretur, diſtuli uſq; in hunc diem: nec mediusfidius, quò nunc habeam magis quid ſcribam, quàm habuerim antea. Sed quia quicquid nunc demum ſcripſiſſem, id te putaui placatiore animo eſſe lecturũ: cùm non ſolùm dies, id quod omnibus commune eſt, ſed etiã prudentia, quæ tua laus propria eſt, ſedaſſet in te animi moleſtias. Quanquàm quî ſedari poſsint, non planè perſpicio. Non enim ſunt noſtra mala eiuſmodi, ut ſi in una parte offenſum ſit, in altera ſit proſperè actum. Sed cùm uno interitu omnia iaceant proſtrata, ubi amplius ſpe ulla nitamur non habemus: niſi ad eum ſolùm reſpiciamus, qui altiſsimum poſuit refugium ſuum: quò uidelicet, neq; mali flagellum aliquod, neq; fortunæ temeritas poteſt aſpirare. Quod equidem oro optoq́; quotidie, ut ita fiat. Sed ſi cæteris non poſsim, mihi quidem ipſi conſulere potui: habeoq́; conſtitutum, nequaquàm amplius poſthac à ſummi Dei cultu ac famulatu me ſeiungere, cui uni ſum dicatus ac deditus: hoc arctiore fidei & deuotionis uinculo, quàm pleriq;: quòd cognoui meam illi ſalutem & libertatem eſſe curæ. Itaq; certum eſt, quod tempus uitæ reliquum mihi fuerit, id omne ad Dei immortalis cultum, & artium optimarum ſtudia

conferre.

conferre. Quod scribo ad te aliquanto liberius. Sensi enim te nunquàm abhorrere à talibus consilijs, quæ cum Deo coniuncta sunt: quæ qui deludere & aspernari solebant, cùm opes & potentias nimium sectarentur, intellexerunt, ipso euentu docti, falso se consilio à ueris rationibus aberrasse. Sed de his hactenus: neq; enim hæc eiusmodi sunt, in quibus immorari admodum lætabile sit. Ego quem amorem, quamq; obseruantiam erga te iam inde ab initio nostræ coniunctionis cœpi, perpetuò sum conseruaturus. Tu me ut diligas, & in tuorum numero ducas, tibiq; deditißimum esse existimes, magnopere à te peto. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Februarij, M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS
EPISC. CARPENT.
IOANNI SALVIATO
S. R. E. CARDINALI
S. P. D.

TVis literis plenißimis humanitatis & beneuolentiæ, quibus ad meas rescripseras, nihil adhuc respondere potui, morbo impeditus, non negligentia retardatus. Fuerunt autem illæ, ut quidem esse debuerunt, mihi iucundißimæ. Nam & memoria mei tua mirum in modum me delectauerunt: & in optimam partem accepi, tum iudicium, quod ipse de me in illis

facieb

faciebas: tum consilium, quo cohortabare, ut nollem hoc tempore deesse reip. cui tot annos summa cum fide & diligentia seruiuissem. De iudicio quidem, quòd tibi ego idoneus uidear, in quo sit aliquid opis & adiumenti reipub. (quando hoc ita accipio, ut id tui potius erga me amoris iudicium esse putem, quàm ullius meæ uirtutis testimonium) habeo tibi magnam gratiam. Talis enim uiri beneuolentia satis mihi pro illustri testimonio est. Quòd uerò aut me deceat, aut id uera & recta ratio à me postulet, ut referam me rursus in illos fluctus, ex quibus Dei immortalis incredibili benignitate semel ereptus sum: quãquàm in omni genere prudẽtiæ plurimum tibi tribuo, tamẽ in hoc planè quidẽ non assentior. Est enim meũ mihi munus attributum, quod nec deserere debeo, neq; ab hac mente, illius piè recteq; administrandi, ipse deseri. quod quidem ego perspicere non possum, quo pacto absentes probè administrẽt, cùm ego ipse qui adsum, attendoq;, re experiar, hanc unam omnium maximè laboriosam & difficilem esse prouinciam. Sed ut hoc mutari cõuelliq; possit: quis mihi præstet, ritè omnia deinceps in urbe actum iri? optimus quidem & iustissimus est Pontifex: sed cuiusmodi cæteri ordines? cuiusmodi tempora? Qui hominum mores? Nos uerò qui satis diu satisq; uehementer illis rebus dedimus operam, & aliqua inseruiendo reip. naufragia iam

fecim

fecimus, aliquãdo littus portumq́; nacti, obnixè illum teneamus. Equidem quod reliquum dabitur uitæ, id & Deo & musis sic impendere totum deuoui, ut aliam nullam cum quoquam cogitem habere rationem. nec despero in hoc ipso quoq; genere uitæ, fore me & ipsi summo Pontifici, quem incredibili quodam amore prosequor, & cæteris amicis, ornamento aliquando ac uoluptati. Tantum tenere mihi hanc pacem animi, & hunc fructum tranquillitatis, quo mirificè perfruor, ad diem uitæ ultimum liceat. in quo mens quidem mea perquàm est constans, sed fortuna est ipsa pertimescenda, cuius tanti & tam uarij sunt ad lædendum conatus, aduersus quã illo perfugio uti meditamur, quod est unum omnium certissimum & maximũ: ut in Deo ipso omnis spes uitæ, omnia subsidia fortunæ constituamus: qui si fuerit nobiscum, quis cõtra nos erit? Atq; hæc pauca ad te, uelut excusans opinionem meam, si non ea est omnino sententiæ tuæ consentanea: cùm præsertim probè intelligas ipse, etiam si in me esset ingenium atq; eloquentia, quæ quidem perquàm minima est, quàm nihil tamẽ illa profectura sit in tam auersis ab æquo & bono, cunctorum moribus ferè & uoluntatibus: quæ non modò nihil appetunt rectum, neq; honestum: sed ne in eo quidem ipso, quod perperam appetũt, habent certam & cõstantem rationem appetendi. Sed

hæc

hæc fortasse plura, quàm oportuit. Quòd autem priuati iam tecum officij est: quòd tu meam beneuolentiam & agnoscas erga te, & tuã mihi ipse uicissim tribuas, meq; in numero ducas tuorum: uehementer (ut uerum fatear) mihi gratum est: tibiq; confirmo, si quid aliquando euenerit, ut re ipsa declarandum sit, quo sim in te animo: me non solùm æquaturum, sed (si licebit) superaturum etiam tuam de me opinionem. Tu ut mei memoriam conserues, hominiq; omnibus ingenij & uirtutis ornamentis prædito, Alberto Pio Carporum principi, plurimã ut dicas meis uerbis salutem, te magnopere rogo. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Maij, M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DESIDERIO ERASMO ROTHERODAMO, S. P. D.

Accepi tuas literas, Basilea Calend. Octobris datas: in quibus erat manu tua ascriptum, alteras te eodem exemplo antè dedisse: quas non acceperã. Sed & hæ tardius huc allatæ sunt, medio enim Nouembri mihi sunt redditæ. Quas habui, mi Erasme doctissime, omni ratione gratissimas. Nam & effigiem tuæ eximiæ uirtutis, summæq; humanitatis, mihi ante oculos totam posuerunt: quam ego semper soleo

ſoleo & mirari, & amare: & tuæ erga me ſingularis beneuolentiæ fuerunt mihi fideliſsimæ teſtes. Quòd enim tantam de ſalute mea curam ſuſceperis: atq; uſq; eo fueris ſollicitus, quoad habueris certum, quid me factum eſſet: meq́; in his locis conſtitiſse cognoueris: amici nimirum animi, & egregiè beneuoli, hæc magna eſt ſignificatio, in qua ne uiuam mi Eraſme, ſi tibi concedo, ut in amando me ſis ſuperior. Multa equidem quæ in te ſunt, atq; haud ſcio an multo plura quàm in quoquam alio, dilexi ſemper & admiratus ſum, ingenium, eruditionem, copiam: atq; illud imprimis, quòd tu iſta tanta doctrinæ ornamenta ad pietatis ſtudium, & ad Chriſti celebrandum nomen contuliſſes. Huic uerò tuo tanto in meipſum + amori, etſi animo ac beneuolentia ſum par, uerbis tamen & literis ſatisfacere non poſſum. Dum enim auidè cupio exprimere quàm me tibi deuinctum putem, mihi nec ſtylus, nec oratio ſuppetit: quod tu per te melius poteris exiſtimare. Sanè, quod ad me attinet, admirabili Dei beneficio, ſalus mihi tum & incolumitas eſt inuenta, cùm uiginti diebus ipſis ante miſerrimum caſum Romæ, ex urbe illa exiui, iter habens ad eccleſiam meam, & in ea reſidere, quod reliquum eſſet uitæ, conſtituens: quo quidem uoto iam antea Deo eram obſtrictus. Nec uerò dubito, quin recta & grata Deo hæc uoluntas, cauſa meæ inco-

lumit

lumitatis extiterit. Nam mea reliqua eiusmodi sunt, ut mihi illius magis misericordia sit opus. Sed quò ego minus meritus sum, hoc summi eiusdem Dei clementiæ & benignitati maior à me debetur gratia. Meas quidẽ fortunas omneis, acerba mihi urbis fortuna eripuit. In his ipsam bibliothecam, quam ego Græcis & Latinis libris magna diligentia undiq; comparatis, referseram: quæ omnium fuit, ut & tu existimas, & ipse sentio, iactura grauißima. Sed tamen omnia in partem bonam accipienda sunt. De Bembo meo nihil est quod labores. Is uiuo etiam tum Leone, morbo coactus, cœli mutandi causa, contulit se Patauium: ibidemq; consedit, & nunc quoq; commoratur, totus literis & studijs deditus, omnemq; habẽs cum Musis rationem: quem ego arbitror pangere profecto aliquid, quod ipsi laudi futurum sit, cæteris non mediocri uoluptati. Vrbis Romæ casum quẽ pluribus defles, non alterius arbitror eloquentia dignè posse deplorari, quàm tua. Incredibile est, quãtum calamitatis & dãni, ex illius urbis ruina, omni humano generi inuectum sit. In qua etsi uitia quoque nonnulla inerant, maximam tamen multo partẽ dominabatur uirtus: domicilium certè humanitatis, hospitalitatis, comitatis, omnisq; prudentiæ, ciuitas illa semper fuit: cuius excidio, si qui, ut scribis, lætati sunt: ij nõ homines, sed feræ potius immanes sunt existimand

ſtimandi. Quanquàm hoc paucis uſu arbitror contigiſſe, ut aut non doluerint nobiliſsimæ omnium & multo præſtantiſsimæ urbis clade: aut ſi furore quodam uſq; eò debacchati ſint, ut hoc illi exitij maliq; optauerint, nunc ſaturatis odijs, non aliqua furoris ſui pœnitentia, & uiciſsitudine rerum humanarum moueãtur. Sed de his uiderit Deus. Quos tu quòd ſcribis reſipiſcere iam cœpiſſe, cupio equidem ut ita ſit: idq; precari Deum non deſinam: non enim odi illos, quin eos reuerti ad ſanitatem opto: ſed tamen Deus uiderit. Ego quòd te habeo ſocium huius doloris, neq; parum ex eo me conſolor, & de tua optima mente atq; natura egregium iudicium facio. Quod utinam pacis & concordiæ communis aliqua aliquando ratio habeatur: quò melius conſolari noſmetipſos, & rectè ſperare de omni rep. poſsimus. Nunc & tu prudentiſsimè ſcribis, & ego intelligo, omni hac ſpe (niſi Deo aliter ſtatutum ſit) penitus ſublata, nihil neque bonis literis loci, neque ſtudijs pietatis, relictum iri. Nec tamen propterea deficere animo, aut defatigari debemus, quin cuncti, qui artibus optimis imbuti & inſtituti ſumus, ſubueniamus pro ſua quiſq; parte huic tanto damno, cõmuniq; iacturæ: & in libris nauemus pacis & pietatis opera, ſi minus in rep. & in cœtu hominũ poſſumus. In qua quidem actione, et ego elaboro, & te uideo tantã iam laudẽ cõſecutum

d eſſe,

esse, ut nō modò assequi te, sed uix imitari quisquam cōfidat. Nā quæ nos multo cū labore, longo tēpore, rudia tamen & imperfecta facimus, tu nullo negotio breuissimo in tempore, planè expolita absolutaq; lucubraris: ut iam non in te curæ sit, sed naturæ, orationis ille nitor, & uerborum sententiarumq; incredibilis ubertas. Quo etiā minimè mirum tibi uideri debet, multos esse obtrectatores tuæ laudis, & inuidos: est enim edita in altum laus tua, neque omnes eiusmodi, ut magis eos uirtus ad amorem, quàm celebritas famæ ad maleuolentiam adducat. Qui tamen abs te contemnendi, & nihili faciendi sunt: non enim digni sunt, quorum uel habeatur mentio. Ego sicut & amor erga me tuus, meusq; uicissim erga te, & mea natura, & imprimis officiū amicitiæ postulat, semper futurus sum, & tuarum clarissimarum uirtutum fautor, & dignitatis ac nominis præcipuus amator. Vale, XII. Calend. Decembris, M. D. XXVII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BONIFACIO AMERBACHIO BASILEENSI.

LEgi tuas literas, plenas beneuolentiæ, & officij: in quibus quòd merita mea erga te tantopere commemoras, facis tu quidem abundantia amoris: nā

ego eiuſmodi officia, quæ ſimilibus tui uiris probis doctisq́; tribuuntur, magis honeſtare eos qui tribuũt, quàm eos quibus deferuntur, ſemper arbitratus ſum. Quamobrem ſi quid egi tua cauſa, non tam mihi te gratias, quàm me occaſioni agere oportet. Atq; utinam, qua in te uoluntate ſum, tantum mihi dediſſet fortuna facultatis, ut magna aliqua in re meum animum melius perſpicere potuiſſes: non te fefelliſſet opinio tua, ſi quã de natura & moribus meis ſuſceptã habes. Etenim cùm ſim uirtutis atq; doctrinæ planè ſtudioſiſsimus, teq́; utraq; earum plurimum ualere perſpexiſſem: iam ex eo tempore, quo te primũ Auenione cognoui, amaui te perpetuò poſtea, nihilq́; non tua cauſa mihi faciendum eſſe duxi: neq; me meæ ſemel ſuſceptæ in te beneuolentiæ unquàm pœnituit. Nunc uerò, cùm te oſtendas tam memorem, tamq́; gratum, humaniſsimisq́; uerbis omne tuum ſtudium mihi deferas, etiam amantius abſentem ſtudioſiusq́; complector. Quid enim faceres, ſi aliquo magno beneficio à me eſſes ornatus, cùm pro tam parua re, tam magnam te mihi debere gratiam præteferas: omnino omneis habeo cauſas diligendi tui. Quapropter uelim hoc tibi perſuadeas, paucos te habere, de quibus tibi æquè, ac de me, polliceri poſsis. Sed hæc factis libentius præſtabo, quàm uerbis. Irenæi librum accepi, quod ſanè mihi iucundum munus fuit: gaudeoq́; ea

quæ diu abſcondita fuerunt, noſtra ætate potißimum luci eſſe reddita. Ego aßiduus in literis ſum: cudo etiam neſcio quid: quod ſi confecero ex ſententia, erit aliquid, credo, ad ueræ pietatis ſtudia profectum. Sed incredibilis in me eſt tarditas: in quo ego ſoleo Eraſmum noſtrũ maximè admirari, eiusq; ingenij uim, & orationis ſuſpicere copiam. Cui tu plurimam ſalutem dic, tametſi eius quoque literis ipſe reſcribo. Vale mi Amerbachi, & nos dilige, omnesq; iſtic uiros doctos qui rectè pieq; ſentiunt, meis uerbis ſaluta. Carpentoracti, XI. Cal. Decemb. M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. N. SENATVS THOLOSANI PRAESIDI.

CVm ueniſſem Carpentoracte ad V. Nonas Maias, meæ eccleſiæ deſeruiendi, & Deo in ea operæ officijq; impendẽdi cauſa, rebus Romanis aliquando penitus relictis, quod quidem meum cõſilium, Dei eiuſdem erga me benignitas, & ſecuti exitus poſtea, comprobauerunt: quæſiui ſtatim ex his quos ſcire putabam, quibus in locis eſſes, cupiens ſcribere ad te, & fundamenta noſtræ beneuolẽtiæ iam pridem auſpicatò iacta (ſi quidem optimum auſpicium uirtus eſt) literis confirmare. Cùm autem mihi de te nihil certi reſponderetur, propterea quòd negocijs publicis

à Rege

à Rege aßiduè adhibitus, itineribus crebris distraherère, neq; diutius ferè uno in loco cõsisteres: & ob eam causam, & quòd deinde tristibus nuncijs ex Italia multis allatis, & priuata mea incommoda, & multo magis publicæ calamitates animum meũ non leuiter perturbauerant, usq; in hunc diem à scribendo fui retardatus. Nunc uerò, depulsis nubibus illis mœroris ac molestiæ, quas mihi in animo tantorum malorum cogitatio congregarat, cùm (quod solet esse non difficillimum ijs, qui in summo Deo spes suas posuerunt) spretis humanis casibus, ad serenitatem animi, & ad constantiam me retulissem, statui has ad te dare literas: quas ubicunq; esses, tamen speraui ad te aliquando perlatum iri, per quas & officio satisfacerem (sum enim tibi pro tuis multis erga me meritis iam pridem ualde obstrictus) & renouarem in te, quoad fieri posset, memoriam ac beneuolentiam mei nominis. Ego iam ab eo tempore, quo primùm ad senatum Tholosanum (cui tu maxima cum dignitate præes) causa Ecclesiæ meæ fuit delata, cognoui meorum procuratorum, hominum probatißimorum, testimonio qui uir esses, qua integritate, qua prudentia, quanta autoritate præditus: intellexi quoque tum illud, te ita esse studijs optimarum & artiũ & literarũ deditum, ut in eo genere laudis & sciẽtiæ excelleres. Quod quidem ego maximum in homi-

ne, si cum uirtute innocentiaq́; iungatur, statuo ornamentum esse. Non enim si rarum est, iccirco desinit esse præclarum. Quin ad splendorem & nobilitatem huius doctrinæ, qua expolitur humanitas, quaq́; una præcipuè animos hominum ad ueram dignitatẽ honestatemq; instituit, addit quandam admirationem etiam raritas. Magnum est enim, & prorsus admirabile, ita quæri à quopiam in hoc tempore sapientiam, ut ea non ad quæstum ullum, sed tantùm ad bene beateq́; uiuendi rationem referatur. Equidem his tot tuis ornamentis laudibusq́; acceptis, susceperam iam erga te non mediocrem beneuolentiam: cùm accesserũt officia deinde tua erga me absentem, meosq́; præsentes, qui causam meam apud senatum istum defendebant, plena gratißimæ humanitatis. Ostendisti enim illis, te (quòd meæ quieti & tranquillitati, quoad æquitas ferret, cuperes esse consultum) in tota ratione iuris administrandi, quod tu pro tua singulari iustitia potißimũ obseruaturus esses, habiturum libenter rationem mei: ut, cum primum rectè fieri posset, de re transigeretur: atq; ego curis illis & molestijs omnibus liberarer. Quam uoluntatem erga me tuam usq; adeo memini tum mihi accidisse gratam, ut nullum tantum onus gratiæ esset, cuius non me tibi debitorem putarem. Nihil enim est, quod me magis alliciat, uel rapiat potius ad amandum, quàm

amoris erga me significatio. Quæ cùm in te non mediocris apparuisset, multaq; essent præterea, quæ ego in te non probarem solum, uerùm etiam admirarer: memini tum me ita constituere, tanti uiri amicitia nil mihi esse debere optatius. Itaq; & statim tibi de hac mea uoluntate literas misi, & multis mandaui, ut coràm eam tibi exponerent. Secuta sunt tempora, quibus tu, Regis tui de tua præstanti uirtute iudicio, ad grauiores res obeundas Tholosa euocatus, ego in illis Italiæ fluctibus uersatus, ambo grauibus curis negotijsq; districti, à scribendo cessauimus. Nunc autem, cùm Dei immortalis incredibili beneficio, cui meam salutem cognoui fuisse curæ, ego in portum ex alto tandem peruectus sim: habeamq; constitutum, quod reliquum uitæ est totum in eo munere fungendo ponere, quod à me eidem Deo maxime debetur: putaui conuenire beneuolentiæ in te meæ, te de aduẽtu nostro, omniq; statu facere certiorem: ut scires, me repudiatis pristinis illis uitæ actionibus, (quæ, & si à me non mediocri cum dignitate tractabantur, ad illa tamen iam aspiranti, quæ diuina immortaliaq; sunt, impedimento magis erant, quàm adiumento) reuolutum totum esse in eas literas, & ad ea honestissimarum artium studia, per quæ nosmetipsos noscendi, & ad Deum ipsum propius accedendi, ampla nobis facultas parata sit. quam facillimè consequemur,

ſi cum ſtudio ueræ ſapientiæ cultum puræ ſanctæq; religionis in unum quaſi complexum copulabimus. Quod ſumus Deo adiuuante ſtudioſe effecturi. Et quoniam te quoq; eadem uoluntate ad hæc præclara ſtudia propenſum eſſe intelligo: audebo te hortari, nõ tam ambitione, quàm beneuolentia adductus, ut maneas in ſententia, atq; inter publicas res adminiſtrãdas, impertias huic etiam curæ aliquid temporis: quò & fructus uberiores uitæ beatæ percipias, & fias ad illa gerenda atq; tractanda, ſi fieri poteſt, etiam inſtructior. Ego quam ſemel erga te ſingularem ſuſcepi beneuolentiam, eam perpetuò & cum fide conſeruabo. Tu ſi me uiciſsim, ut ſpero, & ut inſtituiſti facere, dilexeris, mihiq; aliquid aliquando literarum miſeris, dabo operã profectò, ut te ne unquàm nec iudicij de me tui, nec noſtræ inſtitutæ neceſsitudinis pœniteat.

Vale. Carpentoracti,
XI. Calend. Nouembris,
M. D. XXVII.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER II.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

SVBITVS *discessus Pauli Sadoleti (qui fratris Patruelis filius, mihi ad manum adolescens, non solum summa spe atq; indole omnium uirtutum, sed ipsis iam uirtutibus præditus, repentino nuncio de patris morte coactus, à me proficiscitur) facit, ut conturbatiore animo ad te scribam de tuo libro quæ scribenda sunt. Quem ego librum tibi remitto, nactus idoneum hominem, qui perferret. De quo ipso tamen accipe pauca. Lectus enim est à me perdiligenter: mirumq; in modum ea me lectio delectauit. Nam & charissimi amicissimiq; hominis præclara ingenij ac doctrinæ monumenta aspiciens, eum ipsum, quem maxime diligo, uisus sum aspicere: & ipsa oratio, ac dicendi genus, eiusmodi est, ut nihil nitidius, nihil elegantius, neq; uenustum magis possit desiderari, uel in delectu cultuq; uerborum, uel*

dignitate & copia sententiarum. Itaq; ego, qui eas parteis in eo dialogo gero, quas tu me pro tua in me beneuolentia gerere uoluisti, sumq́; in illis testimoniū illustre tui de me iudicij consecutus, facile agnosco, in istis ipsis scriptis me multo disertius & commodius loqui, quàm soleam in meis: proq́; eo magnam tibi habeo gratiam. Quod enim maximo cum labore, nequeo tamen assequi: id sum tua opera sine labore ullo meo perfacilè adeptus. Ac ad reliquas quidem suauitates multas ac magnas, quibus me affectum sensi, illa accesßit, cæteris nō minor, quòd temporum nostrorum, ueterumq́; dictorum ac factorum, quæ nobis unquàm inter nos acta & communicata sunt, omnium est mihi memoria ex illo libro renouata, tum, cùm erat nostra ætas ad omnem alacritatem & animi hilaritatem longè aptior. Habita quoque est illustris mentio multorum fortium uirorum, quibus cum utriq; nostrum iucundißima fuit familiaritas: quorum partem maximam mors nobis eripuit. Quo etiam tu maiorem officij & pietatis laudem es meritus. Quos enim iuuenis apprime dilexisti, eos ætate iam prouecta eis honoribus exornas, per quos & uirtus unà eorum, & tui præstātis ingenij laus immortalitati consecratur. Sed hæc hactenus. Etenim cùm scribam negligentius, simq́; animo suspensior, uerendum mihi est, ne tanquàm omnia conans dice-

re,parum tamẽ dixiſſe uidear de eo,de quo nihil ſatis pro dignitate dici poteſt. Itaque uenio ad alteram partem. Contendiſti enim tu à me per literas pluribus uerbis,ut in corrigendo & mutando, quæ mihi mutanda eſſe uiderentur,neu ſtylo parcerem:néue ullam in eo amoris,aut indulgentiæ ducerem rationem. Ergo obtemperare tuis præceptis uolens, annotaui nonnulla,hercule magis ut fidem tibi facerem diligentiæ meæ, quàm quòd ualde neceſſarium arbitrarer. Sed malui tibi ſuperſtitioſius,quàm parum ſeruans religionis uideri. Ea tu porrò in optimam partem accipies. De reliquo, mi Bembe, aliqua ſemper inter nos: in quo te non deſinam hortari,ut omißis alienioribus ſcriptis, te ad hoc genus ſcribendi totum conferas, in quo quidem facile tueri principem locum potes. Illuſtrabit, mihi crede, hæc tempora, & nomen ſimul tuum latina oratio:quæ & grauitatem maiorem habet in ſeſe, & utilitatẽ ad omneis res accommodatiorem. Quanquàm & hoc,& omnia,multò tu melius. Federicus Fregoſius his proximis diebus in Italiam profectus eſt,matris etiam ipſe morte euocatus. Ei ego miſi commentarium quendam, in quo de ſacris agitur rebus,Venetijs imprimendum. De quo ſi quid tu audieris,(nam non ſum auſus hoc genus ſcriptorum ad tuum iudicium deferre, tanquàm à lenioribus ſtudijs alienius) peto à te pro noſtra amicitia,

ut aliquam curam adhibeas, quò ſine mendis edatur. hoc ſola autoritate aſſequi potes: & ſi tibi oſtenderis gratum id futurum eſſe. Noſtris cõmunibus amicis, & Colæ tuo, quem ego quoq; non mediocriter diligo, plurimam dic ſalutẽ. Vale mi chariſsime Bembe, & nos ut facis ama. Carpentoracti, VI. Calend. Iunij.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

QVòd excuſationẽ præponis in tuis literis, quamobrem libri tui non tam cito miſsi mihi fuerint: in eam accipio partem, ut tu potius humanitate tibi ſolita utaris, quàm quòd id fuerit neceſſe. Nihil enim tuum, ullo unquàm tempore, uenire in ſuſpicionem negligẽtiæ poteſt. Et illi quidem auidè expectabantur à me: uerùm ut tamen, quoquo ueniſſent tempore, gratiſsimi futuri eſſent. Sed, ut perſpicio, correxit moram omnem liberalitas tua: cum fœnore enim redditi nobis ſunt, accepimusq; plus quàm ſperaremus, & quàm fuerat inter nos pactum. Itaq; magis eſt cur tibi gratias agam, quàm quod de tuorum, ut ſcribis, tarditate querar. Ego uerò illos & legi, & lego: tantumq; ex lectione eorum capio uoluptatis: quantum uerbis conſequi non poſſum. Nam & ſer-

monis nitor atq; elegantia, & rerum, quæ inibi explicantur, ubertas, uarietas, dignitas, & amicißimi hominis in eis imago ac monumētum, & meus mehercule erga te ipſum amor, omnia eiuſmodi, ut miranda mea quædā ſit in legendis illis delectatio. Nec multo ſecus in uernaculis. Non enim credo exiſtimare te, funditus me guſtum omnem illiuſmodi ſcriptorum etiam perdidiſſe: faciſq; nonnullam amicitiæ iniuriam, qui me in inuidiam eam uoces, tanquam illa ſint non mei ſtomachi: ſic enim ſcribis. Quaſi non ego poßim pronuntiare complura tua in eo genere, quæ olim à me memoriæ mandata ſunt, cùm Aſulanis tuis ediſcendis, operæ & temporis non minimum impendiſſem. Sed tu fortaſſe conijcis ex eo, illa mihi non placere, quòd te auocare ſolebā ab illis literis. Faciebam ego id quidem, ſed cōſilio, ut uidebar, bono. Cùm enim in Latinis maior multo ineſſet dignitas, tuq; in ea facultate princeps mihi longè uiderere, non tā abſtrahebam te illinc, quàm huc uocabam. Nec ſtudium reprehendebam in illis tuum, ſed te maiora quædam ſpectare debere arbitrabar. Quòd ſi tu ea magnitudine ingenij es, ut præclare utrunque præſtiteris: non mea ratio redarguenda, ſed tua prædicanda, & ferenda in cœlum eſt uirtus. Paulus quidem meus ita incenſus eſt ſtudio tua legendi, ut ſatiari non queat. quem hic nos habemus iam nō diſcipulum

nunc

nunc quidem, sed mirificum comitẽ studiorũ nostrorum. Tantos enim progressus habet in literis, ut eius quoq; nos iudicio in nostris scriptis libentißimè utamur. De Iouio quod scribis, gratũ est: cognoui ego illum semper mihi amicißimum, & uerò etiam tibi. Habet enim ille quod pauci, ut in eadem palæstra, in qua ipse se exercet, aliorum nihil inuideat industriæ: ex quo maiore etiam laude est dignus. Meum quidẽ consilium huc concedendi, & in his permanendi locis, cùm semper mihi placuit: tum etiam magis mihi probatum debet esse, si tibi est: & illis, quibus cum te locutum Bononiæ, & illorũ opiniones de me inaudisse narras. Quos gaudeo equidem in ea esse sententia, ut probent: sed tu unus mihi multorum instar. Equidem ipse, quod ad mei animi sensum attinet, maiorem indies capio ex eo consilio uoluptatem. Non eram enim natus omnino seruituti: & erat tempus aliquod nobis ad recolenda nostra illa præclara studia sumendum. Tum ætas iam ad ocium senectutemq; deflexa, me ad requietẽ, & tanquàm in portum inuitabat. Tum autem alia multa. Quanquàm quid ego singula commemorem? cùm id ita ut facerem, suaserint mihi omnia? Egi igitur quod putaui esse rectum: quàm sapienter, nescio: fortiter quidem, & feliciter certè. Ea enim sunt consecuta, ut qui etiam non ex ratione, sed ex euentis consilia hominum ponderant,

meum

meum factum non sint ausi uituperare. Quare quoniam sumus in portu, teneamus stationem quam cepimus, & quod reliquum fuerit uitæ, honestißimis studijs atq; actionibus impendamus. Deus modo propitius sit, & commodè ualere liceat: præstabimus, ut ratio extet otij nostri. Vnus nobis deest cõspectus, uel potius congressus tuus: qui nunc quidem foret, ut tu suauißime scribis, nostrum utriq; dulcißimus. Sed quoniam id non potest, simus hac epistolarum inter nos collocutione cõtenti: quæ quid'nam prohibet quæso, ut ne sit crebrior? Amabò te, quando ad eam urbem es, in qua omnium ferè gentium negotia geruntur, perspice, quorum fide & opera optimè inter nos commeare poßint literæ: equidem sequar cõstitutum tuum. Commentarium meum planè nolo Venetijs imprimi, ab illo ἀρχετύπῳ duntaxat, qui commutatus fuit pluribus locis. Tum Lugduni imprimendum curauimus: cuius mittimus tibi uolumen unum, uerius aliquantum nos quidem existimãtes, non placiturum illum tibi, nec tui fore stomachi: nec tam mehercule, quòd nõ præclaræ in eo agantur res: sed quia barbara multa & obsoleta necessariò aspersa sunt: nosti enim morem huius scriptionis. Tu boni consule quicquid est, & nos amare perseuera, mi charißime atque optatißime Bembe, amore illo fraterno, quo iamdiu coniuncti inter nos sumus germanum in modum.

Flam

Flaminium optimum adoleſcentem, & eundem deditum optimis ſtudijs, Colamq́; item tuum, cuius ego fidem, diligētiam, uirtutem, quotidie pluris facio, ſaluere iube plurimum uerbis meis. Vale. Ex ſuburbano noſtro Carpentoractenſi, x 1. Calend. Auguſti, M. D. XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

GRatum eſt mihi, quòd uideo tibi curæ eſſe, quēadmodum crebrò inter nos per literas colloquamur: quando quod potuit eſſe gratius, ut liceret nobis garrire coràm quæcunq; in buccam ueniſſent (qui quotidianæ fructus familiaritatis uberrimus eſſe ſolet, & ſuauiſsimus) nobis fato quodam eſt ereptum. Sed tamen ne huius quidem officij exercitatio deſpicienda eſt: eſt enim & iucunda & dulcis: modo literæ curſum haberent & ſecundum & facilem. Video enim tuas datas Ianuario menſe, mihi extremo Maio fuiſſe redditas, cùm hæ prius ad aulam Regis perueniſſent, & illinc demum, tanquàm errore agnito, ad me ſe uix aliquando recepiſſent. Ego tamen in dandis literis ſequar inſtitutum tuum, ut Lugdunum mittam, unde Venetias poſtea perferantur, ad Lazarum Bayſium legatum Regis, hominem, ut ego quoq;

cognosse uideor, & doctũ & perhumanũ. Qui cùm ad me prior scripsisset, non existimauit amicitiã petitis altè principijs, & magno ambitu uerborũ cõciliãdã esse. Sed scripsit apertissimè et familiarissimè: ut ingenuæ suæ naturæ illustre testimoniũ iam tum mihi dederit. Amo igitur eum, neq; id mediocriter. Porrò accedet corollarium, mihi quidẽ non molestũ, ut item ad illũ semper aliquid dem, quò etiã meæ ad te commodius ferãtur. Sed ad literas tuas. Illæ uerò, mi Bẽbe suauissime & optime, admirabile est, quãta animum meum uoluptate affecerint: quod, utrum eloquentiæ in illis tuæ tribuendum putem, an amori in me tuo, qui undiq; in illis literis se ostendit, difficile est dictu. Eminet enimuero utrunq;, meq; ita delectat, ut nihil unquàm magis. Sed de genere orationis styliq; elegantia, uereor, ne si plura dicam, tibi etiam ipsi uidear ineptus. Testatum enim iam diu apud omneis est, & qui tu sis, & de te ego quid sentiam. De amore ergo potius, quem tuum esse erga me tantum, quantum audeo optare, & uideo, & uehementer lætor. Itaque illa quàm suauiter scripta, de mea beneuolentia erga te, tibi planè perspecta, de fratrũ nostrorum filijs, de studijs domesticis, de omni cura cogitationeq; rerum etiam intimarum? quæ tu tam amanter, tam fraternè singula commemoras, ut non tuas literas legere, sed te ipsum uideam audire

loquentem: quem ego absentem, tanquàm præsentem, & audio mediusfidius, & quotidie intueor. Ac (si uerum loqui uolumus) hoc est proprie amare, cõmunicare uidelicet recondita consiliorum suorum: non id, quod pleriq; facimus, cum nullo argumento proposito accedimus ad scribendum, uerbis crebro iactare, & quasi ostentare beneuolentiam. Sed ne uiuam, si concedo tibi, ut plus me ames, quàm ego te amo: qui in hac ratione præsertim, debeam partes ferre potiores. Nam ut mittam initia & ortus familiaritatis nostræ, quorum semper mihi quidem iucunda est recordatio, cùm tu principio à me appetitus, dedisti mihi te promptũ & facilem, ac in omni genere elegantem ac perhumanum: utq; reliqui deinceps temporis indicia tuæ erga me uoluntatis prætercam, quæ & magna & multa sunt: hoc tuo officio quid potest esse constantius, quòd eandem amicitiæ fidem absenti mihi præstas, quam olim præsenti iamdiu præstitisti? Namq; ego, qui ueteribus necessitudinibus relictis, ad nouas atq; insolitas fortuna quadam trãslatus sum: si conseruo memoriam meorum familiarium, quid (quæso) aliud facio, quàm id quod natura fert? scilicet ut leniam desiderium animi mei recordatione eorum quos diligo? Tu qui domi cum tuis charissimis remansisti, qui amicis abundas, cuius domus assiduè floret copia lectissimorum hominum: cùm me

ipsum

ipsum tanti absentem facis, in amoreq́; persistis, nec diuturna iam disiunctione nostra quicquàm esse imminutum de tua pristina uoluntate significas, & beneuolentiæ in te meæ faces subijcis: & tibi officij summam laudem uendicas. Quæ nulla re à me potest, nisi magnitudine amoris compensari. Sed quid ago? labor equidem longius: etsi enim hæc grata memoratu, minime tamen necessaria sunt. Quapropter ea missa faciamus. Quòd tuus in fratris filio instituendo labor non eum adhuc exitum assecutus sit, quem tu sperares: credas mihi hoc uelim, non minus curæ mihi rem eã esse, quàm tibi ipsi. Quid enim interest, utrum tuus sit, an meus? Sed ego spe quadam adducor, ut confidam, fore tibi illum aliquando uoluptati. Multum enim illum ætas, multum imitatio domestici exempli adiuuabit: nec boni seminis uirtus facilè est interitura. Quapropter suadeo tibi, ut neq; spem de eo, neque studium deponas. Meus quidem, cùm est uti ego maximè uolo, Deo habeo gratiã. Is te unum summè omnium colit: miroq́; afficitur desiderio, tum uisendi te, tum arctius adhærendi tibi: cui rei utique aliqua aliquando capietur occasio. De studijs nostris, in quæ præter expectationem suam, & cæterorum, uterq; nostrum delapsus est, hoc de me tibi habeo dicere: uisum fuisse mihi, ista magis cõuenire huic iam ætati, & huic personæ quam gero, esseq́; officio meo

coniunctiora, quàm illa, quæ lucis quidem habent ac laudis plus, sed utilitatis certè minus. Itaque in hæc iam totus immineo: perfectoq; Hortensio, quem habeo nunc in manibus, etsi negocij eius magnitudo penè ut desperem facit, (est enim res prorsus maximi operis) sed tamen eo aut perfecto, aut abiecto, non facilè aliud agere me, neq; alibi uspiam, quàm in sacris literis uersari cognosces. Tua uerò susceptio conscribendæ historiæ, dignitatis plena est (ut ego iudico) non mediocris: nam & honorifico senatus cõsulto ad hoc munus uocatũ fuisse, eximiæ tuæ est gloriæ: præsertim cùm illud non ambitione expressum, sed sponte, & ipso iudicio senatus exortũ fuerit: et tua summopere laudanda ac prædicanda est pietas, non denegasse patriæ hanc operam, ut illius gestæ res tuo ingenio potissimum, grauissimoq; testimonio posteritati proderentur. Quare id cupio tibi bene & feliciter euenire. Quanquàm non illud quidem tibi tam optandum est, quàm ut incolumis diu ualetudine bona perfruare: cætera enim abundè adsunt, per quæ & tui ingenij laus, & Rei tuæ publicæ monumentorum memoria consecretur immortalitati. Tibi sanè ea res cecidit nõ incommodè: non enim necesse habuisti, id quod mihi contigit, deflectere à uetere curriculo studiorum tuorum, & uelut incognita in uia imprimere nouas orbitas. siquidem hoc opus, est (ut ille

ille inquit) omnium unum oratorium maxime. Sed ne illud quidem aſſentior, uiſum iri hoc tibi difficile, aut laborioſum: quid enim eſt, quod tibi, pro tuo iſto ingenio, iſtaq́; doctrina, ac eloquentia, qua inſigniter præditus es, aut nouum accidere, aut difficile poßit? Verùm de his ſatis: Colam meum tantopere probari à te, & magnifieri, neq; miror, & uehementer gaudeo. De Flaminio idem ſentio, quod tu. Lazarũ Bonamicum audio tradere Pataui publicè doctrinam bonarum artium iuuentuti. Eum ego hominem maiorem in modum diligo: neq; dubito, quin tibi iam factus ſit perfamiliaris: ſummo eſt ingenio, excellentiq́; doctrina. Sed uirtus, & probitas, & in omni officio fides, atq; conſtantia, in primis in illo homine amanda & complectenda eſt. Eum tu ſaluere iubebis uerbis meis plurimum. Credo te memoria tenere, confectam à me olim, cùm Romæ etiam eſſem, orationem quandam in Iudæos, quam ego cauſam in duas actiones partiri inſtitueram: ſed prior fuit pars tantummodo abſoluta, ſi tamẽ abſoluere eſt, quod parum politè efficias: eam ego nunquàm duxi edendam, neque hercule nunc in alia ſum uolũtate. Sed cùm flagitanti iam ſæpius, & amicitiæ nomine uim quaſi afferenti, Herculi Gonzagæ, homini & nobilitate uirtuteq́; maiorum ſuorũ, & ſuis ornamẽtis ac laudibus ampliſsimo, omniumq́; & cultu & amore dignißi-

 mo,

mo, resistere amplius non possim, illam ad eum mitto, (modò enim in fasciculum coniecta est) hac lege tamen, in quo multis precibus cũ eo ago, ut ne cuiquã omnino copiam illius describẽdæ faciat, præterquàm tibi, si id forte petiueris: & si damni nihil putaueris, bonas horas tuas in ea legenda consumere non bene. Quod tibi notum esse uolui, ut cùm de meo animo certior factus esses, quid tibi esset faciendum, ipse statueres. Vale mi optatissime atq; humanissime Bẽbe, & Marcum Antonium Michaëlem, quem ego unicè semper dilexi, quemq; mei uicissim cognoui amãtissimum, saluta meis uerbis etiam atq; etiam. Carpentoracti, XI. *Calend. Iulij,* M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

CVm haberem plus aliquantum otij quàm tu, seruaui uetus institutum, ut Latinè ad te scriberem: tam etsi quacunque lingua scribatur inter nos, neutri quicquàm accidere potest iucundius. De te enim sentio, item uti de me ipso, cui omnis tua epistola incredibilem semper quandam adfert uoluptatem. Cepellus ille, quem tu mihi commendas, ad me ipse nõ adijt: literas tuas misit. Ei ego denunciari iussi, si quid opera mea uellet uti: omnia me tua causa,

quæ

quæ is uellet, esse facturum. Orationem meam tibi tam placuisse, quàm scribis, uehementer gaudeo: & si hoc mihi præter opinionem accidit. Semper enim ego de illa fastidiosius iudicaui. Sed tu amore fortasse inductus, quo erga me, & res omneis meas afficeris, honorificentius sentis de illa, quàm ipsa res ferat. Quod si ita est, ego tamen iacturæ nihil facio, quantum enim de fructu ingenij deperdo, tantum mihi ex amore tuo erga me uoluptatis adijcitur. Fregosium nostrum futurum tecum aliquot menses, peream, ni inuiderem tibi, nisi te tantopere amarem. Sed amabò mi Bembe suauissime, dato hoc mihi, ut de uestris mirificis sermonibus, aliquid nos quoq; qui absumus, degustare possimus. Id perlepidè fiet, literulis ab utroq; uestrum familiariter ad me scriptis: quas ego loco uestri exosculer, et in manibus assiduè habeam, colloquarq; cum ijs: & quoniam in uiuis capitibus non possum, in imagine talium amicorum, amori meo in uos incredibili aliquid oblectamēti & exoptatæ uoluptatis dem. Equidem, qui alioquin hic libenter sum, cùm fructus illos dulcissimos uestri congressus cogito, relegatus mihi uideor. Sed obdurandum est: est enim quiddam, quò ego aspirare conor, quod utiq; esse statuo cæteris rebus præstantius: idq; etiam facit, ut tuo amantissimo consilio, quo mihi præcipis, quas parteis in scribēdo sequi debeam,

minus facilè obtemperem. De tuis scriptis atq; historijs, in quas ingressus es (ut anteà tibi scripsi) mea summa est expectatio: neque ea tamen maior ingenij tui uiribus. Itaque iam uidere mihi uideor, patriam tuam, suis opibus florentem, tuæ uocis testimonio etiã futuram ornatiorem. A Lazaro accepi literas, illisq́; respondeo. Te quòd delectet ueteris nostræ coniunctionis memoria, haud mirandum est: nihil enim illa amantius, neq; fidelius. Sanè eadem mihi ita iucunda est, ut non solùm fructu suauitatis, sed ornamento etiam nõ mediocris honoris me afficiat. Quippe cùm tibi me esse cordi, uim mihi in se magnã laudis ac iudicij habere uideatur. Vale mi charissime atque optatissime Bembe. Carpentoracti, V. Idus Martias, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

CVm Auilam tuum per se libenter uidi, hominem (ut tute scribis, & ego semper cognoui) & prudentem, & probum: tum autem, quòd ueniebat à te, & è tuo sinu quasi erat profectus, nihil accidere potuit mihi illius aduẽtu colloquioq́; optatius. Itaq; noli existimare, alios sermones biduum illud, quo nobiscum mansit, cũ eo mihi fuisse, præterquàm

de te.

de te. Omnia ſum expiſcatus, quæ de homine coniunctiſsimo, omniumq́; mihi lōgè chariſsimo, aut quærere noſtra diuturna iam diſiunctio mihi ſuadebat: aut audire amor erga te meus ſummus expetebat. Quæ quidem cuncta eſſe ſicuti ego maximè cupio, teq́; eum tenere ſtatum, qui ſit maximè ad tranquillam & honoratam uitam appoſitus, & tibi gratulor, & mihi ſummopere gaudeo. Quoniam enim ij inter nos ſumus, ut pro fraterna noſtra neceſsitudine omnes noſtri in unum conſpirent & conſentiāt ſenſus: ego in bonis tuis rebus me eundem ſtatuo eſſe atq; te, & eadem mihi uideor frui fortuna, quando eadem, qua tu, perfruor uoluptate. Sed ad reliquas quàm plurimas iucunditates, quas Auilæ aduentus mihi attulit, permagna mihi acceſsio fuerunt tuæ ſuauiſsimæ ornatiſsimæq́; literæ: quibus ego ſæpiſſimè legendis, non tamen ſatiatus ſum: tantum in illis humanitatis, tantum officij, tantum incredibilis cuiuſdā ſpirat beneuolentiæ. Atq; hæc præterea, ſic ſuauitate orationis omnia condiuntur, nihil ut mihi uidear unquàm legiſſe dulcius. Me uerò in illis cùm ualde delectauit iudicij tui teſtimonium, quod mihi de mea oratiuncula das, plenum, ut ego perſpicio, & fidei & amoris: tum uerò grauis illa & ſapiens admonitio, amiciſsimi mihi hominis imprimis uiſa eſt, qua à me requiris meæ priſtinæ uitæ conſue-

tudinem : eò quòd tibi uidear in illum hominem aliquanto acerbius esse inuectus, quàm moderati hominis natura postulet. Ego uerò mi Bembe, cùm nil tuo iudicio statuam esse grauius, facilè ita esse adducor ut credam, ac discedo in sententiam tuam, meq; duco errasse, quando is tibi uidetur error. Sed ego, primùm in oratione illa antiquum morem dicendi imitari conatus sum. Scis enim ipse, quàm asperè, quamq; uehementer in improbos inuehi soliti sint ij, quorũ nobis ingenium atq; eloquentia præcipuè probatur. Sordes porrò, & amentia, uel feritas potius quædam hominis illius, in quem inuehebamur, sustinere illiusmodi orationem uidebantur, præsertim cùm tractarem eum locum, nihil magis perniciosum esse reip. quàm principum auaritiam, & nimiam pecuniæ coaceruandæ cupiditatem. Is autem in quem scribebamus, infinitis in eo genere sordibus, non solùm commaculasset famam sacerdotij : uerùm omnia omnino non æquitatis modo, uerum etiam humanitatis iura conturbasset. Postremo, id quod mihi maximè fraudi fuit, non magis exituram orationem illam putaui, quàm eas, quas nunquàm scripseram. Quod quando contigit secus, si tamen contigit, (est enim illa penes amicissimos, qui sciunt me eam uulgari nolle) danda opinior nobis est opera, ut actionem alteram aliquando, hoc est corpus totum causæ conficiamus. Cuius rei

cùm

cùm tempus uenerit, (nam, ut nunc eſt, aliјs rebus occupatus ſum) tunc te adiuuante, & ſuppeditante ingenium tuum lucubrationibus noſtris, illa in manus hominum egredietur limatior. Verùm de oratione hactenus. Te procedere in conſcribenda historia, iamq; octo annorum res geſtas complexum eſſe, ualde lætor: ſum enim ea in expectatione, uiſuros nos, quod iure comparemus ac exæquemus antiquitati. Ego in eis adhuc ſtudiјs uerſor, quæ tibi minus probari intelligo. Sed cùm iampridem opus quoddam incepiſſem, cui perficiendo præfinieram hyemem eam quæ iam exacta eſt, in hoc tempus ſum ualetudinis incommodo reiectus. Quare æſtatis quoq; huius uacationem poſtulo: nam ineunte proxima hyeme, conſtitui omnino reuerti ad Hortenſium, omniſq; in eo abſoluendo adhibere & induſtriæ neruos, & diligentiæ meæ. Lampridium tecum multum eſſe, hominem dignum eis ſtudiјs, in quibus ſemper magna cum laude uerſatus eſt, plurimum gaudeo: cui tu quòd teſtimonium eximiæ uirtutis apud me das, non fuerat id neceſſarium: ego enim hominem ſatis bellè noui. Sed tamen mihi fuit iucundum, talium enim uirorum mentione mirificè delector. Lazaro noſtro Bonamico reſcripſi: eas tu curabis reddendas literas, cumulumq; addes ſalutem illi meis uerbis. Itemq; Colæ tuo, & M. Antonio Michaëli, cuius mihi aſsiduè uiuit

men

memoria. Tuq; imprimis mi Bembe, si nos amaris, curabis ualitudinem tuam diligenter, atq; ista animi tranquillitate ocioq; perfruere. Vale etiam atque etiam. Carpent. VI. *Idus Maij,* M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

Commodum recognoueram librum de liberis rectè instituendis, daturus illum librarijs describēdum, ad teq; postea missurus, ut antequàm exiret in manus hominum, tuo imprimis iudicio penderetur, cùm mihi nec opinanti nunciari iussit, homo & laude uirtutis & nobilitate præstans Reginaldus Polus, cras statim se Patauium proficisci, & si quid ad te uellem, me admonuit. Eum ego in crastinum diem expectabam. Sed talem hominē qui perferret nactus, quo meliorem, & certiorem ne optare quidem potui, præcipitaui libri descriptionem: neque unius manu fui contentus, totusq; nunc sum in ea diligentia atque cura, ut is absoluatur, (si modo assequi potero) ad teq; deferatur. Quem, oro te mi doctissime Bembe, ita legas, ut persuasum tibi imprimis habeas, me abs te opem expectare, non laudem. Scio quantum tribuam & doctrinæ, & iudicio tuo: iure utrunq; quidem. Quis enim est hac nostra ætate te

uno

uno dignior, cui omnium bonarum artium studiosi primas deferant? Sed amor ille tuus mihi perspectus & cognitus, quo me complecteris, interdum dubitare me paululum cogit, ne indulgentius agas mecum, quàm mihi fortasse expediat. Hoc ego uellem, & hoc te etiam rogo, ut ad meam hanc lucubratiunculam perlegendam, eo animo accedas, quasi mihi studeas obtrectare potius, quàm plaudere. Non enim dubito, si talem curam adhibueris, quin aliquot depræhensis sublatisq; erroribus, liber splẽdidior & limatior prodeat. Sed hoc nimium uehementer te rogare, alienum esse uidetur à fraterna nostra necessitudine: quæ ipsa per sese admonet utrunque nostrum, ut ea inter nos officia tribuamus, ac expectemus uicissim, quæ ueritatem amicitiæ maxime confirment. Equidem, si id tibi rectè fieri posse uidebitur, ut aliorum quoq; doctorum hominum de eo iudicia exquiras, libenter concessero. Etiam ut describendum aliquibus des, si quis forte extiterit, qui hanc & papyrum & operam uelit perdere. quod non nolet fortasse Gonzaga noster, uir bonarum literarum sitientissimus. Sed ego ita tibi hoc permitto, si menda prius sustuleris, non scriptoris magis illa, quàm autoris. Deniq; ut tuo periculo cuncta fiant. Nam ego in tua fide, beneuolentia, humanitate, totus requiesco. Nigro meo dicas uelim, accepisse me eius literas, quas dede-

rat

rat ad me ab urbe discedens, & eleganter & amicè scriptas. Quibus quò minus adhuc respondeã, certa causa est, quam opportuno tempore expositurus sum. Interea quidem ut me diligat, seq; à me apprimè diligi sibi persuadeat, ab illo meis uerbis petito. Lazaro nostro scribam aliquid, quanquàm & parum habeam temporis, & ualde sim occupatus: quæ res etiam facit, ut ad te quoq; minus accuratè nunc scribam. Vale, III. *Nonas Septembris,* M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO

S. P. D.

Non scribo tibi, sero me accepisse tuas literas (te quoq; enim scire uideo id ipsum) cum priores quæ missæ fuerant, in itinere ipso deperierint. Has quidem quas accepi, scribo mihi fuisse iucundissimas. Nec tam me hercule ob eam rem, quod fortasse suspicari possit nõ nemo, nempe quòd te laudent, [illegible]. Puto id quidem etiam aliquid esse: (non tam enim iudico uerecundi esse hominis, & ipsa moderatione animi temperati, quàm & insulsi & stupidi, tali uiri approbatione & testimonio, qualis tu es, nõ delectari) sed ego ad animi mei lætitiam palmarium esse in illis statuo, quòd uideo te eorum sermonibus qui de me honorificè loquantur, non secus ac tuis laudibus,

dibus, ut tute ad me ſcribis, gaudere, & triumphare. In quo agnoſco non amorem ſolùm, ſed plane magnitudinem animi tuam: qui niſi eſſes ipſe omni laude cumulatus, non tam libenter faueres eorum famæ, qui quantauis ipſi laude uirtutis floreant, te ipſo tamen ſe confitentur inferiores. Ego uerò mi Bembe neque quibus ornatus ſim uirtutibus ſcio: (nihil enim in me eſſe intelligo, quod magnopere ſpectandum prædicandumúe ſit) & de te ſentio idem quod ſemper ſenſi, nihil fieri poſſe tuo ingenio, eloquentia, uirtute, humanitateq́; præstantius. Polus quidem noster, ut eſt blandus conciliator amicitiarū, uoluntatumq́; conglutinator, non amantius profectò mihi teſtimonium apud te potuit dare, quàm tibi ſæpe tribuit apud me. Cuius ego tibi familiaritatē & quotidianum uſum inuiderem, niſi & illum, & te in oculis gererem: amo enim utrunque ueſtrum. Itaq; uereor, ne ſi quid mihi ſeorſum ab alterutro, ex uobis optem, facere iniuriam amicitiæ uidear, quæ præſcribit, ut amicorum commodis æque gaudeamus, ac noſtris. Quod ſi in Italia eſſe conſtituiſſem, certe nuſquàm me conferrem aliò quàm ad uos: in ueſtraq; conſuetudine potiſſimum, in ueſtris familiaritatibus & amantiſſimis congreſſibus conquieſcerem. Sed neq; ea de re deliberare fas mihi puto, & meus reditus in Italiã, etſi munere hoc officij imprimis quod ſuſtineo, tamẽ

etiam

etiam uoluntate mea mihi penitus præcisus est. Hic enim ita uiuo, ut mori hic ibidem uelim: eademq; terra, quæ uitam meam sustinet, corpus etiam ipsum, cùm supremus uenerit dies, contegat. Maßiliam acceßi, Pontificem salutatum, ut debui: illo enim officij uinculo me obstrictum esse imprimis arbitrabar. A quo sic fui exceptus, ut nihil mihi in mẽtem uenerit optare, in quo non eius benignitas, & singularis humanitas, mihi penè se obuiam obtulisse uisa sit, usque eò facilem eum, & liberalem in cunctis sum expertus. Sed & multorum præterea, qui ex urbe uenerant, egregiam erga me uoluntatem studiumq; cognoui. Ex quo ualde lætus disceßi illinc: non emolumentis præmijsq; fortunæ, quæ iam apud me ualent minimum, sed multis in claris testimonijs amoris ac beneuolentiæ, quæ ego maximi facio, à compluribus uiris ampliβimis atq; ornatißimis honestatus. Quamobrem stemus in eo, quod iam dictũ est, ut familiaritatis nostræ desiderium mißitandis literis leniamus. Non enim est causa cur transmittẽdæ alpes, aut mare inferum cur pernauigandum sit: cùm crebra inter nos scriptio, & suaues huiusmodi epistolæ, si non alternos nobis uultus, at effigiem certè animorum, & uim amoris totam ante oculos ponant atq; constituãt: in quo uoluptas nostra præcipuè sita est. Neq; eò dico, quin mihi te uidere, atq; intueri, foret dulcißimũ:

sed

ſed illud ſperare, imprudentiæ eſt: optare, temeritatis. Hoc quidem quod noſtrum eſt, quod noſtri arbitrij ac poteſtatis, in quo nullum ius ſibi fortuna uendicat, præſtemus uterq; noſtrum, ut fructum amicitiæ noſtræ, charitate, ac beneuolētia: iucunditatē cōſuetudinis, epiſtolis repræſentemus: quorum in altero fides, in altero uoluptas à nobis eſt attendenda. Nigrū meum amo, ut debeo: ad eumq́; puto me daturum literas. De Lazaro aueo ſcire quid agat: nihil enim iam diu ab eo literarum, ac ne nuncium quidem, ex quo noſſe potuerim. Colam tuum ſaluere plurimum iubeo, cuius & memoria mei, & beneuolentia delector. Te de meis capere eam uoluptatem, quam capio egomet, & tibi prorſus credo, & mihi eſt pergratum. Certè quod ad ocium ſenectutis meæ attinet, quæ aut inſtat iam, aut admodum propinqua eſt, uideor habiturus, in quorum pietate & modeſtia acquieſcam. Ambo quidem literis mirificè dediti, & tui imprimis ſtudioſi peramanteſq́; ſunt. Quod cùm agunt, non ſe addere tibi quippiā, ſed ſe ornare adoleſcentiam ſuā clariſſimi tui nominis cultu, et ſingulari obſeruantia arbitrātur.

Vale, VI. Idus
Martias,
M. D. XXXIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HERCVLI GONZAGAE S.R.E. CARDINALI, S. P. D.

SVperioribus proximis diebus, cùm tibi lucubrationem quandam meam misissem, neq; ipse tunc propter ualetudinem scribere potuissem: monui meos, ut me tibi excusarent, perpetuamq; meā in tua amplitudine omnibus meis officijs colenda, tibi declararēt uoluntatem. qui se id diligenter fecisse, teq; in optimā partem omnia accepisse, mihi rescripserunt: insuperq; te eis præcepisse, ut scriberent ad me, si quid haberem impræsentia elucubrati, aut quādocunq; aliquid haberem, id ne grauarer communicare tecum: ne si secus agerem, grauior fieret à me amicitiæ nostræ, & ueteri inter nos coniunctioni iniuria. Quo ego nuncio dupliciter delectatus sum: Nam & tui de me animi iudicium, & egregiam tuam cognoui ad optimas artes amplectandas uoluntatem: quæ mihi semper in te omni digna honore, & laude uisa est, hoc etiam magis, quòd in tanta raritate & penuria eorum, qui nobilitatem cum uirtute habeant cōiunctam, tu unus excellis: qui utrunque ita adeptus sis, ut in tuis plurimis maximisq; ornamentis, maior tamen multo uirtuti tuæ, quàm fortunæ gratia habenda sit. Itaq; re-

cord

cordor iam inde ab tua ineunte adoleſcētia, me ſemper iudicaſſe, te fore unum, aut certè præcipuum inter cæteros, in quo his temporibus perditis lumen uerè dignitatis illuceſceret: qui omnibus & naturæ et fortunæ bonis inſtructus, nobilitatem & potentiam, non arma iniuriæ, ſed inſtrumenta bonitatis eſſes habiturus. Poſtea uerò quàm ego in has ſanè longinquas regiones me contuliſſem: tuq; ad urbem acceſſiſſes, domiciliumq; in ea fortunarum ac dignitatis tuæ conſtituiſſes: nunquàm mihi inauditus fuit ſplendor tuus, & ſingularis in omni genere morum elegantia, & comitas. Quæ cùm una & conſtanti omnium uoce laudaretur, non dici poteſt qua lætitia afficiebar: cùm intelligerem, cæterorum quoq; hominum iudicia cum meis de te iudicijs conſentire. Atq; hæc quæ nobilitati & generi, & tuæ, maiorumq; tuorum dignitati debita erant, illuſtrius tamen abs te gerebantur, quàm reliquorum uſus ferat. Quid? illa quæ iam tua ſunt & propria, quæ pauci iſto loco attingunt, quanti tandem facienda ſunt? quòd bonas literas, quòd optimas artes, omniaq; honeſtiſsima ſtudia ita conſectaris, ut in honore ipſo, non in inſignibus honoris, quibus ſolis pleriq; nituntur, ſtatum tuæ dignitatis poſitum putes. Atqui ab his initijs uiri illi oriuntur, quorum nunc conſilijs maximè eget Reſp. quæ, niſi me fallit, adducta eſt in id diſcrimen, ut ue-

hementer nobis ſit de communibus fortunis extimeſcendum. Sed qui in ſecundis rebus comparant ſeſe, ut poſsint aduerſas & dubias, ſi quando inciderint, conſilio regere, & uirtute ſuſtinere: hi omnia in ſe obtinent beatæ uitæ præſidia: ad quæ tute eximiè paratus es. Facile enim & prudentiā in capiundis conſilijs, & in dandis fidem, autoritatem in ſentētia dicenda, in omni uita conſtantiā & grauitatem, iſta tibi optimorum autorum lectio ſuppeditabit, accedente præſertim uſu atque ætate. Quorum quidem princeps Ariſtoteles, cuius libros, eos qui de moribus & de rep. ſunt, habere te in manibus, & ego confido, & imprimis planè expedit: omnes enim in illis & prudentiæ, & doctrinæ ſcatent fontes. Sed ego fortaſſe ineptus, qui hæc ad te ſcribam, quæ tu melius ſcis, quàm ipſe qui ſcribo. Facit autē amor, nō temeritas mea, me loquaciorē. Quapropter de his hactenus. Quod ad meas autē lucubrationes attinet: Ego illas orationes, quas requiris, neq; cōfeci, neq; adeo amplius mihi conficiendas puto: alienæ enim uidētur hac iam ætate, & hoc genere uitæ quod profitemur. Vnā earum quam perſcripſeram, miſiſſem tibi, ni ueritus eſſem, ne quorūdam offenderem animos, qui mihi neceſſariò in illa oratione nominandi ſunt. Sed loco illarum mittam tibi cùm primum probare cepero, dialogum de optimo genere inſtituendæ adoleſcentiæ, quem

quem æstate proxima confeci: in quo multa, & magna complecti conatus sum: hoc labore maiore, operaq́; difficiliore, quòd neminem habui ueterum, qui me adiuuaret. Vnus omniũ antiquorum (quod sciam) de hac eadem re Plutarchus scripsit: sed non in eum modum, ut mihi magnopere imitandus esse uideretur. Nunc habeo in manibus de Philosophia librum, in quo illa à me defendenda est, grauiter uituperata à T. Phedro: etenim partes illas ei dedi, amico homini iam mortuo, per quas & ingenium illius, quod erat in eo summum, & natura prompta ad accusandum lacessandumq́; commendaretur posteritati. Sed est opus arduum admodum, & perdifficile. Nam cùm de rebus altißimis, & maximè remotis à communi hominum sensu, differendum est: tum obscurißimæ res illustribus uerbis & sententijs explicandæ. In quo alter est cogitandi & cõcipiendi labor, alter non minor, cogitata exponendi. Spero tamen fore, si ad calcem peruenero, ut maximis utilitatibus, quæ è Philosophia sunt, intellectis, & tota ui præstantißimæ disciplinæ cognita, multum posthac luminis dubijs hominum mentibus afferatur. Sed de his quoque satis. Extremum est, ut te orem, ut me tui amantißimum studiosißimumq́;, & diligas absentem, & tuo patrocinio protegas, ac tueare. Vale. Carpentoracti, VI. Calend. Februarij, M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIPPOLYTO MEDICI S.R.E. CARDINALI, S.P.D.

QVantam uoluptatem acceperim, & quo fructu lætitiæ ac iucunditatis fuerim cumulatus ex amplificatione dignitatis tuæ: peto à te, ut ne meis ex literis coniecturam facias, cùm id facilius sit tibi existimare, quàm mihi scribere. Certè ita lætatus sum, ut ex paucissimis, quæ maximè desideraui, hoc mihi imprimis gratum optatumq; acciderit. Factum est autem Dei immortalis benignitate, ut nostrum gaudium omni ex parte fuerit expletum, bona iam ualetudine Pontificis maximi patrui tui nobis nunciata: in cuius salute & uita cùm salus omnis mea reposita sit, cumq; ego eum præter uenerationem debitam, usqueadeo amem, semperq; amauerim, ut neminem ardentius: nil mirum est, si ex uobis & uestro in utranq; partem statu, status omnis pendet & periculi, & salutis meæ. Nam de te quidẽ ipso quid nominatim dicam? in quo ego statim ab ineunte pueritia, ea perspexi indicia ingenij, humanitatis, modestiæ, cæterarumq; uirtutum omnium, ut iam tum facilè appareret, qualis tu in ætate uir postea esses futurus. Cuius tamen ætatis legitimum quasi tempus expectare noluisti: sed optimis artibus literisq; deligend

gendis, ac prudentium hominum familiaritate adhibenda, perfecisti, ut uirtutis in te cursus, quàm ætatis fuerit celerior. Gratulor igitur, & uerè, ac ex animo gratulor, cùm dignitati tuæ, tum illis eximijs uirtutibus, per quas omni honore & amplitudine dignissimus es iudicatus. Et tum hoc gaudeo, tum etiam illud, quòd ad eam sectam uitæ potius es cõuersus, quæ & longe tutior, & ad beatam trãquillamq; degendam uitam accommodatior multo est. Quamobrem, quod est omnis ueræ gratulationis extremum, Deum immortalem supplex deprecor, ut tibi iste honos proprius, & quòd in istum ordinem dignitatemq; uenisti, id tibi faustum, felix, prosperum, fortunatumq; perpetuò sit: quod eiusdem summi Dei benignitate et clementia, tua adiuuante uirtute, sic confido futurum esse. Et quoniam iam tu quoq; harum gentium pastor ac rector, & huius tuæ alterius patriæ, quam diuino iudicio es consecutus, patronus factus es: horum populorum causam, salutem, iura, libertatem, fortunasq; omnes tibi ita commendo, ut maiore animi studio commẽdare non possim. Egent enim maximè tua cura, patrocinio, fide, uigilantia, sicut quotidie ipse multis ex rebus cognosces. Illud item testabor, te in uicario pristino retinendo, multum & populi studijs, & ecclesiæ tuæ utilitati consuluisse. Est enim uir omni uirtute integritateq; præstans: ac, quod ad rem

non parum pertinet, etiam aspectu, & facie uenerãdus: affinis præterea summi omnium & maximi iureconsulti Ioan. Francisci Ripæ Auenione habitantis: cuius egregiam operam & singularem utilitatẽ, in omnibus tuis rebus tibi paratam & promptam experiere. Ego neq; me ipsum, qui iamdudum tuus sum, neq; mea studia atq; officia tibi polliceor, ne uidear quæ tua in potestate iandiu sunt, si ea de integro tibi deferam, noui quotidie muneris gratiam abs te inire uelle. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, VI. Idus Februarij, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANDREAE ALCIATO S. P. D.

NVnquàm essem arbitratus accidere posse, ut ex amici hominis molestia aliquid ueniret ad me uoluptatis: sum enim, si quisquam alius, officij in eo genere retinendi maximè cupiens. Sed nunc planè ex instituto meo depulsus sum. Quòd enim Medullionis Brixiaci controuersia tuas ad me elicuerit iucundissimas literas, mirificè (fateor) sum delectatus: cùm illæ præsertim ita scite ac elegãter scriptæ sint, ut singulare meum ac perpetuum de tuo ingenio ac uirtute iudicium, nõ confirmarint solùm, uerùm etiã uehementer auxerint. Quas quòd te tardius ad me

dicis

dicis dedisse, parcentem occupationibus meis, ut ne meis studijs intempestiuius obstreperes: in eam partem accipio potius, ut tu de tuis studijs nolueris esse detractum: cùm in omni genere artium optimarum tu excellenter & eximiè, nos aliquãto etiam minus quàm mediocriter uersemur. Sed utut est, auderẽ uota facere, ut tibi quotidianæ ad me scribendi occasiones darentur: nisi uererer, ne eodem tempore multorũ lites & dispendia precarer. Quare sic habeto: tuis literis nec fuisse mihi aliquid complureis hosce dies, nec potuisse esse gratius. Medullionem quidem ipsum cuius uolo causa, hoc etiam diligentius commẽdaui iudici Symonetæ per literas: quòd perspexi eius causam à te doctissimo homine probari, quem nollem mehercule quicquàm negotij habere nec molestiæ. Sed quid id refert? τὰ χρήματα ἀνθρώποισι τιμιώτατα, δύναμίν τε πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει. Igitur adiuuandus est, saluo tamẽ officio, quod te autore uideor mihi recte facere. Pro quo tu quoq; quòd eidem Symonetæ scripsisti, maxime illius causæ profuturus es. πᾶν γὰρ ἐξαίρει λόγος, ὃ καὶ σίδηρος πολεμίων δράσειεν ἄν. Erit autem hoc grauior tua commendatio, quòd non solùm amici in amicum studium, sed hominis etiam doctissimi & consultissimi, iudiciũ atq; autoritatem affert. Illa duo extrema sunt in tuis literis: unũ, quòd affirmas me egere nõ posse opera tua,

cùm ego ea ſemper egeam: quis enim poteſt talis & uiri, et amici quotidiana opera nõ indigere? Alterũ, quòd optas, ut in his ſtudijs eſſe aſsiduus poſsis: atqui incredibilis tua ingenij magnitudo facit, ut nequaquàm optato opus ſit. Quod enim nos, & unum tantum, & id ſpiſsius: tu idem celerrimè, & præterea alia plura comprehendis. Quapropter eſt magis, cur tibi ipſe gratulere, quàm cur quicquam optes. Quòd ſi mei ſuffragij prærogatiua eam haberet religionem, quam in antiquis comitijs habere erat ſolita: in quibus nemo unquàm à prima centuria renuntiatus eſt conſul, quin fuerit idem magiſtratũ illum aſſecutus: peruellem te totum, quantuſcunq; es, noſtrum omnino eſſe, arcemq; & uitæ tuæ & doctrinæ, in his liberalioribus & uberioribus ſtudijs collocare. Quod ſi contingeret, nullam profectò barbariam te ſocio atq; adiutore pertimeſcerem. Et tamen ſic etiã diuiſus, & in alteram ſorte partem propenſior, maximo es & temporibus his, & rei literariæ, ornamento. Ego, quod ad animum meum erga te attinet, tantum tibi tribuo, quãtum profectò paucißimis: ita te amore complexus ſum, ut omnia tua cauſa mihi uidear debere. Quòd ſi acciderit, ut opera id oſtendendum ſit, efficiam ut intelligas, maximam apud me rationem eſſe & amoris mutui noſtri, & tuæ eximiæ præſtantisque uirtutis. Vale. pridie Calend. Maij, M. D. XXIX. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANDREAE ALCIATO S. P. D.

Castellanus noster legit mihi particulam literarum tuarũ: qua rationibus tui discessus expositis, adscribis, si eæ mihi probatæ rationes fuerint, te satis habiturum: neq; quid alij sentiant, aut loquantur, ualde laboraturũ. Quod ego ita accipio, ut agnoscam in eo tuum pristinum erga me amorem. Tantum enim iudicio meo tribuis, quantum ego mihi non arrogo. Sed quod ad tui facti iudicationem attinet: ego, mi Alciate, tantum constituo in te ipso esse & uirtutis & consilij, ut quodcunque agas, id mihi ab optimo animo & eximia prudentia semper proficisci uideatur: causasq; tui abitus existimaui iustissimas, quæ te uirum talem ad nouum capiendum consilium impulissent. Sed quod me tangit priuatim, quodq; ego ex meo sensu loquor, nunquàm profectò dissimulabo, discessum illum tuum mihi dolori non mediocri fuisse. Nec tamen uelim te hoc ita accipere, quasi ego factum tuum aliqua ex parte reprehẽdam, non enim reprehensionis ille fuit dolor, sed mei in te amoris. Etenim si, cum in his locis esses, infinita penè commoda, egregiasq; utilitates mihi in te paratas esse intelligebam: quòd & in natura tua comi-

tatem

tatem, & in ingenio præstantiam, & in amicitia ingenuè conseruanda fidem, & in omnibus partibus uitæ atq; sermonis, humanitatem, elegantiamq; experiebar: quid mihi priuato his tot bonis, doloris accidisse ex tuo discessu putas? cùm præsertim, quod pluris est, quàm cætera omnia, mihi quotidie uersanti in eis literis, in quibus tu excellis, ubi laboris atq; hæsitationis aliquid incidisset, paratum esset, te præsente, perfugium optimi & amicissimi, & in omni literarũ & doctrinarum genere longe præcellentis uiri: cuius uel solo halitu uicinitatis, & animus, & uires meæ ad studia reficiebantur. Itaq; (ingenue enim fatebor) quas in omni reliqua uita facio minimi, tunc opes non parum expetendas duxi. Nõ mea mehercule causa, (turpe enim est id Philosopho, Christiano præsertim) sed quòd eas tunc si possedissem, hoc tantum lumen hæc prouincia nõ amisisset. Sed etsi grauis mihi iactura, & his populis omnibus, tua decessione facta est: tamen quòd audio dignam tua uirtute & singulari præstabiliq; scientia, conditionem tibi esse delatam: teq; in Biturigibus summa illorũ hominum uoluntate, & concursu maximo auditorum, ius ciuile tradere: mei animi molestiam tuæ uirtutis dignitas consolatur. Hoc etiam magis, quòd uideo id esse gratum homini omni honore & dignitate amplissimò Francisco Turnonio uestro Episcopo Biturigum:

gum: cuius ego multas eximiasq; uirtutes cùm uenerer, multis quoq; illius erga me olim meritis, de quibus à meis certior sum factus, obligatus uehementer sim, cogor illo ipso officio, quod ego præcipuè in omni uita colo, ipsius uoluntatem meis rationibus anteferre. Quem quòd audio aucta & amplificata dignitate, in Cardinalium ordinem honoremq; peruenisse, equidem maiorem in modum gaudeo & gratulor: sed tamen ut illi ordini magis aliquantum putem, quàm ipsi in hoc tempore ex eius honore splendoris & honestatis esse acquisitum. Ad eum ego cùm cuperem scribere, & agere pro eius ueteribus in me beneficijs gratias: illa ratione sum retardatus, quòd prius scire ex te uolo, ecquid putes nostras ad illum literas non inopportunas futuras. Quod ipsum quæso scribe ad me, nosq; quod facis dilige: ac ualitudinem tuam conserua diligẽter, tibiq; persuade, me, & mea omnia non minus tibi prompta esse, quàm mihi ipsi: Vale, VIII. Calend. Februar. M. D. XXX. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANDREAE ALCIATO S. P. D.

Literas tuas ad quartum Calend. Iunij datas, pridie Nonas Quintileis accepi: quæ me tui erga me amoris significatione uehementer delect

lectauerunt. Magno enim argumento mihi est, me abs te diligi & magnifieri, quòd adis ad me cum fide, tuis de rebus consilium meum unà atq; operam expetens. Quorum utriusq; utinam tantam haberem facultatem, ut tibi & tui similibus abundè possem suppeditare. Sed de cõsilio mi Alciate, quod tibi respondeam parum admodum est: uel quòd eius in te ipso satis statuo esse, uel quòd ipse quod feci, cùm illa turbulenta & dubia (ut mihi quidem uidebatur) reliqui, quò hæc multo quietiora consectarer: id indicio esse potest unicuiq; quid sentiam. Quanquàm enim noua hac pace uideantur uetera bella Italiæ repentè esse sublata: tamen recentibus etiam nunc uulneribus nondũ cicatrix planè obducta est: animiq; ijdem permanent mutuis exasperati odijs, & partium studio infecti. Quibus quantum sit confidendum, tuæ imprimis prudentiæ est existimare. Tibi autem ipsi, si in ea loca migraueris, ut contingant reliqua ex tua sentẽtia, grauiora certè prælia excipienda erunt, uel obtrectantium tuæ laudi, uel commoda tua oppugnantium. Nam quòd te patriæ amor eò uocat, humanum id quidem est: sed & sapienter ab illo Poëta dictum legimus, Patriam esse ubicunq; sit bene. Verùm de hoc, ut dixi, tuum consilium sit, meum est potius ad omnia quæ tu uelis, operam tibi meam studiumq; deferre. Itaq; quod quæris, ecquem Bononiæ amicũ habeam,

beam,

beam, qui tibi operam dare in tuo hoc negocio agendo poßit, qui & mea causa uelit, & autoritate ad agendum sit idoneus: uix uideor habiturus. Omnes enim ferè quibus cum mihi fuit familiaritas, alio casu alius diem suum obierunt: ut de quo tibi pollicear nominatim habeã neminem: nisi forte Bartholomæũ fratris filium Cornelij nostri Voltæ, summi uiri & nobis amicißimi, qui magno cum gemitu omnium, et de hac Prouincia nuper, & planè modò de uita decesßit. Huius, ut dico, fratris filius, etsi ætate iuuenis est, propter uirtutem tamen, familiæq; dignitatẽ, & clarißimi optimiq; patrui memoriam, gratiosus est apud omnes. Eum ego cõfido suscepturum esse has partes, præsertim in causa illustri & honorifica. Habet enim hominis doctißimi commendatio non mediocrem dignitatem. Sed ego, si tibi uideatur, ad legatum ipsum quoq;, & ad quadraginta uiros literas dabo, tribuamq; debitum tuæ uirtuti testimoniũ: neq; solùm hortabor, sed obsecrabo etiam, ut te tali uiro atq; doctore accersendo studiosis iuris ciuilis, & suæ ciuitati esse consultum ac prouisum uelint. Hæ literæ quid profuturæ sint nescio: nihil obfuturas uideor posse præstare. Sed ut ego ostendo tibi quid sim facturus, sic tuum est nũc iam, quid placeat tibi, & quid me agere uelis, facere me per literas certiorem: simulq; rationem aliquam inire, quò illæ celerius huc

perfer

perferantur: ut tibi, cui ualde cupio, non uoluntate solùm, sed diligentia etiam satisfaciam. Vale. Ex hortis nostris suburbanis, VIII. *Idus Iulij,* M. D. XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. THOMAE CAIETANO S. R. E. CARDINALI, S. P. D.

LAetus sum, te Romam saluum atq; incolumem reuertisse: quod ut primum cognoui ex meorum literis, confestim scripsi hæc ad te, cupiens tecum loqui per literas, quando (quod libentißimè facere solebam) coràm amplius non possum. Non enim meus in te amor, & singularis obseruantia, qua te semper sum prosecutus, aut spatio temporis, aut locorum interuallis diminuta est. Nec ego unquàm obliuiscar, unum te semper extitisse, qui me ex animo dilexeris, fuerisq; mihi in rebus meis omnibus perpetuus propugnator & fautor. Pro quibus meritis ego tibi uicißim omne meum studium, omnem meam obseruãtiam, cultum, honorem, beneuolentiamq; dicaui: fuiq; tuarum maximarum uirtutũ, quas ego admirabar, apud cæteros prædicator. Nunc disiunctis nobis tanto terrarum et regionum spatio, & tuum nihilominus amorem erga me eundem manere confido, & de meo tibi planè polliceor. De temporibus autẽ his,

deq;

deq́; hac ſtrage rerum omnium & ruina, per quam cuncta oppreſſa ſunt, nihil ſanè tibi ſcriberem in hoc tempore, neque tantorum malorum acerbam memoriam refricarem, niſi intelligerem, quod cæteris dedecori & calamitati fuit, id ad ſingularem tuam laudem eſſe cõuerſum. Quòd enim aduerſos caſus patienter tuleris, fortunarumq́; tuarum iacturam pro minimo habueris, præſtiteriſq́; te in omni fortuna firmum atq; constantem, præclara laus, & docto homine ſapienteq́; digna. Sed tamen tibi cum quibuſdã eſt alijs communis. Non enim defuerunt (quam ego coniecturam de me ipſo facio) quos bonorum ſuorum amiſsio de ſtatu ſuo minimè dimouerit. Sed quòd in tanto armorum ſtrepitu tumultuq́; bellorum, furore hominum crudeliſsimorum atque auariſsimorum omnia perfringente, tam multis cædibus, direptionibus, incendijs, in pace & ocio eſſe potueris, & ad literas ſacras toto animo ita incumberè, ut utrunque instrumentum nostræ fidei ſanctiſsimæ interpretandum ſuſceperis, totumq́; penè abſolueris: nec te aut periculi tui metus, aut alienorum incõmodorum dolor, ab ea cura & intentione animi auocare potuerit: hoc eſt quod ego imprimis nouum & admirabile eſſe duco. Inſolita iſta uirtus, & incredibilis quædã animi altitudo fuit, quæ effecit, ut in tantis communibus miſerijs ſolus & placatus, & beatus eſſes. Quò

etiam magis tuum hoc opus uidere desidero: quod posteris quidem nostris tui excellentis ingenij, nobis uerò etiam uirtutis & admirabilis constantiæ perhibeat testimonium. Equidem, quod ad me attinet, ipse quoq; in literis uersor: sed cõditione impari. Nam nec ingenio multũ possum, & animo sum infirmior: quanquàm mei damni cogitatio me nunquàm, plurimum autem afflictæ reip. misericordia cõmouit: tum autẽ maximis hic difficultatibus in re familiari sum conflictatus. Etenim mihi fuit necesse pro natura & instituto consuetudinis meæ, omneis meos & ueteres, & nouos recipere familiares, qui undiq; egentes & nudi ad me confluxerunt. Sed de his satis. Ego, ut etiã dixi, amorem & obseruantiam, quam erga amplitudinem tuam semel iustißimis de causis suscepi, eam inuiolatam retineo, semperq́; retenturus sum. Tu ut in me amando pari uoluntate sis, tuumq́; animum illum pristinum, quem ego multis rebus olim habeo cognitum, erga me conserues magnopere à te peto. Vale. Nonis Nouembris,

M. D. XXIX.

Carpent.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. THOMAE CAIETANO S.R.E. CARDINALI, S.P.D.

De tua erga me beneuolentia sæpe mihi à meis scribitur: quam equidem non dubito firmam esse, idq́; magnopere habeo gratum. Animus quidem meus erga te idem est, qui semper fuit, cùm tibi mirificè deditus, tum tuarum præstantissimarum uirtutum admirator & cultor: quas ego ab ineũte fermè adolescentia omni semper honore & obseruantia prosecutus sum. Itaq; recordor, et me in Philosophiæ studijs non minima ex parte olim à te adiutum instructumq́; fuisse, & tuam mihi nullo loco defuisse neq; opem & autoritatem in publicis rebus, neq; in priuatis meis beneuolentiã. Sed quæ tua erga me plurima extant beneficia, ea mihi fideli magis memoria conseruanda sunt, quàm multis uerbis iactanda & cõmemorãda. Quod autẽ est & tuæ summæ uirtutis amplissimæq; dignitatis proprium, & idem aliqua ex parte etiam ad me pertinet, id ego ex te nisi quid impediat, scire sanè uelim: Quem tu, scilicet, huius cõcilij, de quo tam multi sermones increbrescunt, effectum aut exitum futurum putes. Nam si res agatur seriò, spesq́; aliqua sit latum iri auxilium bonis

moribus & legibus, aduersus tot & tam graues, cùm dissensiones in fide & religione, tum in communi uita corruptelas: optandum est omnibus nobis, & uehemẽter Deo supplicãdũ, ut bene ac prosperè procedat res. Egoq́; quãquàm imbecillitate ualetudinis, & domesticis difficultatibus ualde impeditus, nullũ discrimen recusaturus sum, quò in eo interesse conuentu poßim. Sinautem totũ negocium fuerit simulatio, libentius mansurus in statione mea sum: neq; eò uenturus, ubi mea opera nemini utilis, mihi autẽ ipsi incommoda uehementer futura sit. Hæc ego à te, si tua spectetur grauitas & dignitas, tanquàm à patre requiro: si excellẽs singularisq; doctrina, tãquàm ab eo, qui non meus solùm, sed omnium esse magister poßis. Hoc quidem sic existimo, si saluo officio fieri posse decreueris, te nihil in hac re prætermissurum esse, quod ad me monendum instruendumq́; pertineat: etsi nulla maior mihi futura est instructio, quàm exploratio iudicij ac uoluntatis tuæ. Quod ut facere uelis, deq́; eo ad me scribere, magnopere te rogo. Ego hic in literis & libris aßiduus sum : neque intelligo iam, quid sit aliud beatè uiuere, nisi quod prædicare solebat Solon, quotidie aliquid senescentem addiscere. Quod nos hoc melius facimus & præstantius, quòd ea consectamur addiscimusq́;, per quæ ad noscendum fruẽdumq́; ipsum Deum spe firma exoptatæ immortalit

talitatis adducimur. Tu ut ualeas, meq́; absentē, quod facis, diligas, & patrocinio tuo tueare, uehementer à te peto. Vale. Carpentoracti, M. D. XXX.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER III.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

POST *tuum è Gallia discessum, adhuc nihil abs te accepimus literarum. Quod mirarer equidē, & tecum quasi expostularem, si hanc tuam culpam, ac non eorum esse arbitrarer, qui quas literas suscipiunt perferendas, eas aut negligentia, aut perfidia nō curant reddere. Nam quin tu iam aliquid scripseris, mihi persuadere nullo modo possum. Admonet enim me, cùm ipsum spatium eius temporis, quod à tuo abitu ad hunc diē intercessit, mensium trium iam ferè: in quo non scribere modò nobis, sed scriptitare etiam potuisti: tum uerò tua illa mihi nota humanitas & insignis erga me beneuolentia, ue-*

tat me quicquàm de officio tuo suspicari, quod aliter sit ac deceat. Es enim profectò memor non solùm expectationis meæ, sed tuæ etiam promißionis: cùm Lugduno confestim iam decedens Italiam uersus, literas ad me manu tua dedisti: in quibus erat scriptum, te cùm primum in Italia constitisses, curaturum, ut de omni tuo statu fierem certior: rationemq́; initurum quî & tutò, & facilè cōmeare inter nos literæ possent. Ac mihi quidem, cur in expectatione non parua tuarum literarum esse debeam, causæ complures sunt. Primùm, meus summus in te amor, qui non sinit intermitti apud animum meum cogitationem tui. Quapropter etiam de salute & incolumitate tua solicitus, omnem euentum itinerum tuorum scire ualde cupio: neq; solùm ut ualeas, sed quid agas etiam, acturusq́; sis, & quibus in locis consessurus, Romæ'ne, ut est nonnullorum opinio, an alibi certo aliquo in loco. Deinde de Psalmo meo aueo mehercule aliquando cognoscere quid sit factum: & si hæc quidem cura & cogitatio nō minus ad te, quàm ad me ipsum pertinet, communis enim ex illo ambobus nobis est honos: si tamen ex illo aliquis honos. Sed mea præcipua erat expectatio, quàm maximè in hoc tempore meis rationibus conducebat, illum iam esse editum. Hanc spem tardari, & differri in tam longum tempus, sanè mihi quàm molestum est, eritq́;, quousq; quemadmodum sese habeat res, ex tuis literis certum cogno-

ro. Nam si ij, quibus liber imprimendus missus est, rem forsitan contemnant, neque statuant idoneam, in qua uideatur esse elaborandum, præcisum istic quidẽ est omne negotium: sed citò id mihi oportuit significari: uel enim abiecissemus de eo curam omnem, uel ad Lugdunenseis tuos impressores conuersi fuissemus. Sin est autem ut & probent materiem, & in scriptione uitium non reprehendant, quod equidem malim, permagni faciens hominum doctissimorum iudicia, quorum & copia, & gloria abundat illa ciuitas, quænã ista quæso, & unde exoritur tanta cunctatio? Sed ut fit in his rebus quæ ignorantur, quarũ ratio certa conijci nulla potest, sic mihi permulta de hac re cogitanti, uagari suspicione quà uolo licet: firmo aliquo consilio consistere non licet. Qua solicitudine animi quiesci tum poterit, cùm tu me de re omni certiorem feceris. Tertium illud est, quod ego expecto à te, ut sciam, quà, & per quos epistolas mittere tutò possim: mirum enim me tenet desiderium sæpius lacessendi & compellãdi tui: cùm tu præsertim iam locis à nobis factus disiunctior, omnem spem oblectationis meæ tecum, in literis solis reliqueris. Cuius ego discessu, in hoc tanto regno uideor penè solus relictus: hoc etiam magis, quòd profectionẽ tuam propè continuo est Paulus noster consecutus. Is enim paternæ mortis subito casu, & insperato compulsus incom-

modo, quò rem familiarem & pupillos fratres suos inuiseret, constitueretq; res domesticas, ante diem v. Calend. Iunij hinc est profectus, cùm tu octo diebus ipsis antecessisses: cuius tamen reditus nunc nobis in expectatione est, extremus enim Sextilis erat reuersioni constitutus: quam diem intelligis appropinquare. Qui si tecum potuit in Italia congredi, quod quidem ipse & maximè expetebat, & fieri posse non diffidebat, planè ab eo fueris de omnibus nostris rebus edoctus. Nos literas eius non habemus ex ante diem x. Calend. Quintilis, neq; hoc sine aliquo animi nostri scrupulo. Cogit enim nos uereri propemodum omnia, uel beneuolẽtia, qua illum ut si filius esset unicus complectimur, uel posteritatis cogitatio, cuius omnem spem & rationem in illo uno reposuimus: uel quòd graui anni tẽpore, & insalubri ferè ubiq; gentium cœlo, omne corporis periculum uidetur esse pertimescendum. Sed tamen in spe bona sumus. Tu si nos diligis, quod profecto facis, ne me patiare, obsecro, tãdiu in desiderio tuarum literarum esse. Etiam pro tua humanitate curabis, ut aliquot uolumina ad nos libro impresso demum mittantur, quò possimus amicis munuscula cum epistolis deferre. Vale, & ad nos quàm primum scribe: Bembumq; nostrum mirificum hominem, omni summa uirtute præditum, eundemq; coniunctissimum utrique nostrum, aliquando nactus

opport

opportunitatem, meis uerbis iube ſaluere quàm plurimum. Carpentoracti, Idibus Auguſti, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

ACcepi literas tuas, ante diem X V. Calend. Ianuarij datas: ex quibus cognoui, quanto pòſt meæ ad te perlatæ eſſent, quàm fuerãt datæ: & quæ te occupatio moraq́; tenuiſſet, quominus, ut cupiebas, maturè ad nos ſcriberes. Ego uerò cùm tanto iam interuallo nihil abs te accepiſſem, neq; adeo de te: ſolicitarer autem non parum cupiditate cognoſcendi, quid tibi & rebus noſtris communibus contigiſſet, (ſunt enim inter nos omnia communia) cum me præſertim in ea cura & cogitatione amor erga te meus ſummus quieſcere non ſineret: fateor me diu in expectatione fuiſſe tuarum literarum: nonnullamq́; cepiſſe admirationem earum tarditatis. Sed tamen ut ſuſpicarer potius alia omnia, quàm coniunctionem noſtræ neceſſitudinis uel minima ex parte imminutam eſſe, quà uel in amore apud te, uel quà in omnibus officijs conſeruandis fide ac diligẽtia. Nunc cùm tu & ualetudinis incommodo aliquandiu conflictatus, & moleſtiſsimis negocijs diſtentus fueris: atq; ea nunc

impedimenta partim Dei beneficio, partim prudentia tua à te ipso repuleris: gaudeo primas eas fuisse literas, quæ mihi lætum nuntium attulerunt: quæ si citius uenissent, molestiæ mihi fuissent. Tuamq; tibi recuperatam ualetudinem, & sapiens consilium uitandæ urbis, uehementer gratulor: pristinam quoque tuam agnosco animi magnitudinem. Vidi enim te olim cùm uiueremus unà, hæc ipsa contemnentẽ, quæ uulgus admiratur: tum scilicet, cùm ea adipisci facillimè poteras. Et erant illa eiusmodi, ut haberent aliquam, si non ueram dignitatem, at speciem tamen, & simulacrũ quoddam dignitatis. Nunc uerò: Sed quid ago? aut cur nequicquàm sumo hanc operã? Ad nostra potius, De Psalmo cognoui, quo loci sit res. Sed ego ingenuè tibi indicabo, cum iam desperassem istic rem confici, misi Psalmum Lugdunum, aliquot correctum locis, ut imprimeretur ibidem, quartodecimo admodum ab hinc die, hoc est ad IIII. Idus Decembr. ut intelligas me moderatum cupiditati meæ, quoad in spe fuerim, istic rem confectum iri: octauo mense uidelicet postquàm tu ex his locis discessisses. Nec tamen puto te existimaturum, me egisse aliquid quod sit contra officium. Nunc siue hic, siue illic, nostra utiq; de eo conquiescit cogitatio: nec tamen adhuc quippiam habebamus certi, quid fieret Lugduni. Sed de his satis. De te autẽ ipso, & de tuo

disc

discessu in Italiam, qui meus tum fuerit sensus, nihil me attinet dicere: nisi illud, quod proprium est amoris, profectionem tuam dolori mihi nō mediocri fuisse. Causas equidē discessus, & graues, & iustas esse arbitrabar: quæ te hominem prudentissimum mouissent. Mansionem autem in Italia tuam, neq; ego probo, neq; te ipsum probaturū esse arbitror: quanquàm enim ibi officio pio & necessario detineris: tamen cùm tibi tantundem ferè in Gallia cum Deo negocij sit: & eadem te huc religio reuocet, quæ in Italiam euocauit: non uideo, peractis eis rebus quæ ad prouidendum consulendumq; populis more & instituto maiorum inuentæ sunt, quid te sit in Italia diutius retenturum, quando cætera omnia, quod opinor te iam cognoscere, usq; eò confusa perturbataq; sunt, ut nulla res in istis locis sit, quæ prudentem quempiam aut bonum uirum possit delectare. Quare si tu idem senties, fuerisq; expertus, poteris me autore officium & munus præstandæ Deo religionis, ad causam tui reditus, rectè interpretari. Ibi enim potissimum commorari debemus, ubi plurimum proficere nos posse sentimus: alijs quidem præterea etiam, sed nonnihil & nobismetipsis. In quo ego disputarē copiosius, nisi te doctissimum hominem, & optimè hæc ipsa uidere mihi persuasissem: & uererer ne tu fortasse magis ab amore meo erga te, & desiderio tui, quàm à

uero & integro iudicio huiuſmodi orationem proficiſci putares. Quamobrem hæc miſſa. Paulus nobiſcũ eſt: nec ſiuit me diutius in expectatione ſui eſſe: extremo enim Sextili ad nos rediјt, eſtq́; nunc totus in Græcis literis: quòd ſi perfecerit ſtudium, non dubito quin omnia deinde facilia ſit habiturus. Nos nihil ſcribimus impræſentia, legimus autem libentiſsimè: multasq́; & magnas iam parteis Ariſtotelicæ doctrinæ tranſegimus, imprimis τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ: in quibus uiſi ſumus nobis non pauca ſubtilius & acutius comprehendiſſe, quàm antea. O te ſi haberẽ, quo cum communicarem, nihil crede mihi fieri poſſet beatius. Hæc enim animi lætitia, ac in ſtudiјs uoluptas ſocium requirit: ſine quo non illa quidem manca eſt: ſed eſſet ea mediuſfidius hilarior tamen, atq; uberior. Paulus nondũ tantis rebus par. Tu maximo animo, præſtantiſsimo ingenio, ſumma in me beneuolentia, eximia ſciẽtia. Sed fortuna obſtat, & quæ ipſam etiam fortunam uincit neceſsitas. Ergo idipſum ferẽdum eſt. Tuum conſtituutum dandarum & miſsitandarum literarũ ſeruabo diligenter. Bembo meo aſcribes, quoties ad eum ſcripſeris, plurimam meis uerbis ſalutem. Tu uale, & nos dilige: quod te facere ita non dubito, ut nihil habeam tuo in me amore nec certius, nec iucundius. Vale. IX. Cal. Februarij, M. D. XXX. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

CVm in Gallia eſſes, crebro commeabant inter nos literæ: quod fiebat tum propinquitate locorum & regionum, (minus enim magnis omnino & ſpatijs uiarum & difficultatibus interſepti eramus) tum quòd eorum qui literas perferrent, maior erat copia. Poſtea uerò quàm tu in Italiam profectus es, omnia hæc nobis ſpiſsiora & difficiliora facta ſunt. Quod mihi ſanè magnæ eſt moleſtiæ. Etenim eiuſmodi ſunt tēpora, & eæ impendēt res, ut ſi unquàm aliâs, nunc cùm maximè tuum mihi cōſilium & beneuolentia requirenda ſint. Quæ ſi uicinioribus in locis eſſes, parata mihi arbitrarer: quia abes longè gentium, non illa quidem mihi erepta, nec adeo tamen in promptu adeſſe mihi intelligo. Sed quid me angat, ſolicitumq́; habeat, etſi te per te ſatis exiſtimare arbitror, quòd eiſdem affici te puto in hoc tempore animi ſolicitudinibus & curis, tamen aliquid tibi à me ea de re putaui eſſe ſcribendū: ut quoniā amore, & optima in rem Chriſtianam uoluntate coniuncti ſumus, noſtras quoq; cogitationes & conſilia cōiungamus. Increbreſcit enim quotidie magis (ut tute ſcis) de cō-

cilio rumor: cuius habendi multæ quidem sunt causæ iustæ, ac graues: ac si uerè loqui uolumus, etiam necessariæ. Sed ecquid sperandum ex eo boni sit, magnæ uidetur esse considerationis: quæ fortasse ad nos nihil pertineret, nisi grauis officij onere premeremur. Quod præstare debemus, non tã hominibus quidem, quibus (si bene cõiectura utor) sancta et seuera cõsilia haud ita multis placitura sunt: sed præpotẽti Deo, cuius tantis aucti beneficijs, nihil habemus neq; in uita, neq; in fortuna, quod non pro illius honore & nomine effundere simus parati. Hanc ego sentẽtiam cùm mihi tecum statuam esse cõmunem, reliqua iam sunt communicanda inter nos: quod consilium sequi, & quemadmodum nosmet gerere debeamus. Nam si (ut dico) fructus est expectandus aliquis ex hoc principum ecclesiæ & episcoporum conuentu, qui sit Christianæ reip. profuturus: non dubium est, quin conueniamus, quemcunque fuerit in locum concilium indictum, nec laborem ullum discrimen'ue fugiamus. tametsi mihi ipsi, propter domesticas aliquot difficultates, imbecillitatemq; corporis, futura sit res molesta. Sin autem, quod magis uereor, propter inextricabiles difficultates temporum totum hoc remedium ad sedandas discordias, & ad morbos ex animis tollendos inane futurum sit, atq; irritũ: est iam non paruæ deliberationis res, quid agendum nobis, & utrum acce-

accedendum eò, an manendum domi in uigilia noſtra ſit, cum alterum fortaſsis conſilium inutile, alterum planè honeſtum ſemper habeatur. Hæc ego, ſi mihimetipſi cõſiderẽ, exquiſita potius & explorata ſcriberẽ ad te. cùm uerò tantum tuæ prudẽtiæ cõfidam, quantum meum perpetuum de tuo ſingulari ingenio iudicium poſtulat: peto à te, & pro amicitia noſtra rogo, ut ſuſcipias totius negocij deliberationem atq; curam: & ſiue habes iam ſtatutum, quid tibi faciendum ſit, ſiue es deinceps conſtituturus, me omnis participem conſilij & uoluntatis tuæ facias. Ego enim eo ſum animo, ut quicquid à te probatum fuerit, id ut ſapienter ſanctéq; conſtitutum, ipſe quoq; ſecuturus ſim. Quare tu & de rumore ipſo, totáq; re, & de loco, temporéq; conueniendi, ſi quid habebis indagatum & compertũ, facies me (ſi uidebitur) tuis literis certiorẽ. Imprimisq; hoc ita cogitabis, ſi ueniẽdũ aliquò ſit, ſummopere cupere me, quod ſine incommodo tuo fiat, contubernalem tibi eſſe. hoc mihi gratius atque optatius accidere nihil poteſt. Vale. VI. Calendas Februarij, M. D. XXX.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S.P.D.

ETsi quotiescunq; literas tuas lego, toties sentio noua me quadam lætitia affici, ut nihil esse mihi posit earum lectione iucundius: tamen proximæ literæ tuæ quas ego Nonis Iulij abs te datas, tertio Nonas Septembris accepi, mihi molestiæ aliquantum plus, quàm uoluptatis attulerũt. Nihil enim grauius accidere mihi potuit, nec quod minus ferre possent sensus animi mei, quàm intelligere, te suspicari, aliquid mihi accidisse abs te, ex quo animus meus in te esset offensior: cùm præsertim id agas tam multis uerbis, ut uerè de me nescio quid dubitasse uideare. Ast ego contrà, primum hoc dico, nihil me unquàm esse in te conspicatum, quod uel proprium esset tuum, uel mecum tibi in nostra amicitia commune, in quo non & admirabilis mihi tua uirtus, & beneuolentia erga me, eximia uisa fuerit. Et in utroq; quidem multa mea extant, neq; ea obscura, de tua uirtute humanitateq; testimonia. Sed non sumam mihi impræsentia, cũcta ut commemorem. Illa perstringam breui, quæ tui amoris erga me propria sunt, quorũ nunquàm me quidem cepit obliuio. Sed commemorationem

nem antehac uerecundia impediuit, cuius tu nunc nõ prætermittendæ necessitatem quandam mihi affers. Nam siue prima nostræ familiaritatis initia spectemus, quid tua tũc erga me comitate, liberalitate, beneficentia illustrius? siue hæc postrema, (nam media fortunæ uitio, occupationibus maximis utriusq; nostrum, & locorum disiunctione, non tam testata esse potuerũt) quem ego possum afferre ex pluribus amicis, quos mea mihi officia quàmplurima cõciliarant, qui maius erga me ostenderit sui animi studium, aut cui tãtopere salus mea curæ fuerit? Veni in Galliam, nudus rerum omnium, tanquàm ex naufragio in terram eiectus. An me oblitum putas illarũ literarum tuarum, quas ad me prior misisti? in quibus cum esset suauissima recordatio ueteris nostræ necessitudinis, & declaratio amoris in me tui: non'ne cùm fortunas omnes tuas in communionem meorum temporum mihi obtulisti, tum humanissimis atq; amantissimis uerbis paria facta responderunt? Iuuisti me opibus, instruxisti libris, quorum ego iactura (maximam enim feceram) non mediocriter angebar: omnibus & prudentiæ, & liberalitatis tuæ consilijs auxilijsq; fouisti. Quo quidẽ tempore, cùm cætera mihi ex te iucundissima acciderent, illud tantũ submolestè ferebã, quòd maiora subire conabaris mea causa onera, quàm ut meus pudor facile pati posset. Hæc ego

qui noſſe debeam & in memoria habere, quid ita, quæſo, ſum à te in iniuſtæ iracundiæ crimẽ uocatus? qui etiam ſi iuſtam aliquam haberem ſuccenſendi tibi cauſam, non poſſem id ſine nefario ſcelere, & ſine magna commutatione meæ naturæ ac uoluntatis facere: quam ita iampridem habeo inſtitutam, ut nullas agnoſcat iniurias, ſignificationibus autem beneuolentiæ maximè obligetur. Vide quæſo dulciſsime Federice, ne in hoc me aliquo inconſtantiæ & leuitatis crimine condemnes. Quod etſi moleſtum mihi foret tibi ita uideri: mea me tamen conſcientia conſolaretur. Mihi enim ipſe ſum cognitus, & ſcio nihil à me commiſſum, quod ad noſtræ amicitiæ fidem, uel minima ulla ex parte uiolandam poſsit ualere. Quãquàm ne tu quidem de me aliter ſentis: non enim dubito quin me firmum & certum amicum eſſe conſtituas: potiusq́; tua illa ſuſpicio tota fuit amoris: & minirũ ita eſt. Habet enim hoc illa animi affectio peculiare, ut quod maxime appetit atq; optat, eius amittendi ſuſpicione maxime ſtimuletur. Sed tu ſi uerè de me exiſtimare uolueris, & cogitare cum animo tuo, quis aut ego ſim, uel cuiuſmodi eſſe debeam, præſertim aduerſus te, cuius tot & tanta erga me extant merita: cognoſces profecto, nihil fieri poſſe in omni amore & obſeruantia tui, ſtudio meo & uoluntate flagrantius. Nam quòd iamdiu non ſcripſi, primum,

non

non fuit quod ſcriberem, nec per quos: neq; tu tamen in eo diligentior me fuiſti. Deinde, nunquàm ego in literis arbitratus ſum indicium omne amoris & beneuolentiæ conſiſtere: uel eo argumento, quòd tam diu antea cùm nihil inter nos commeauerit literarum, incolumem tamen beneuolentiam ſeruauimus. Et tamen recordor me ſtatim ad eas tuas reſcripſiſſe quas Auenione cùm eſſem acceperam: Pſalmiq; impreßi uolumen unum tibi miſiſſe, cùm ſi tum me aut tua Ariſtotelis reprehenſio, aut cohortatio ad ſacras literas cõmouiſſet, fuerim aliquod ſignum turbati animi tibi daturus. Ac cohortatio quidem tua mihi & ſapientißimi conſilij, & amicißimæ uoluntatis ſemper plena uiſa eſt. Cum Ariſtotele uerò nulla mihi eſt cognatio, niſi quòd hominis illius acumen & doctrinam præcipuè miratus ſum: ac maximus mihi ille quidem & doctißimus Philoſophorum ſemper eſt habitus. Sed quid tam liberum eſſe debet, quàm ſuum unicuiq; de re quaq; iudicium? opinionum porrò inter amicos diſſenſio aliqua aliquando eſt, uoluntatum nunquàm. Quamobrem de his tu & quemadmodum uoles ita ſenties, & nos hoc animo erimus, ut Philoſophiam cum ſacra doctrina nunquàm non coniungendam eſſe arbitremur. Sed hæc ſatis, aut nimis fortaſſe multa. Ego his diebus accepi ex Germania aliquot doctorum hominum, & in his Eraſmi li-

 teras.

teras. Psalmum nostrum ibidem deintegro impressum statim diuulgauerunt: unũ uolumen miserunt ad me: rem mirabiliter probant. Erasmus quidẽ, ut sibi ipse displicere, & sua iam scripta contemnere uideatur. Literæ scriptæ doctè & copiose. Sed de doctrina nihil scilicet noui. De hominis probitate, ingenuitate, uirtute, aliquid noui fortasse, uel enim non tantũ, uel non ita putares. Scito igitur ea in illius literis elucere signa integri animi, & probi, & alienam uirtutem studiosè amplectẽtis: ut dignißimus sit, qui & ametur à nobis, & in honore habeatur. Cui ego me ut respondeam, paro: ne me humanitate & ingenuitate uinci patiar. Spes est aliquid in ea natione à nobis profectum fuisse. Quod si benignitate Dei fuerit factum, næ ego maximum, & maximè optatum mei laboris præmium fuero adeptus. Sed aliâs de his. Tu ut me ames, teq́; à me & diligentißime coli, & constantißime amari, ut certum atque exploratum tibi habeas, magnopere à te peto. Vale. Pridie Idus Septembris,

M. D. X X X.

Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S.P.D.

MAgnæ mihi delectationi fuerunt literæ tuæ: quæ mihi te cùm abundare ocio, tum autem id ocium cõsumere in optimis studiorum lucubrationibus significarunt: beneuolentiamq; erga me tuam, cuius mihi semper gratißima est commemoratio, etsi non apertius quàm anteà, uberius tamen aliquãto mihi declarauere. Gaudeo te eum esse, qui & tibi ipse summum bonum in uita, scrutandis & recolendis scripturis sanctis repereris: in quibus certè, huius boni, quod non maximum modò, uerùm etiam solum est, cunabula sunt posita: & mihi eum animum in amicitia præstes, ut mea tibi studia maximæ curæ esse ostendas. Quo quid potest esse amoris, officij, humanitatisq; significãtius? Sed quoniam de his, quæ inter nos sæpe intercesserunt, officijs, deq; mutua nostra beneuolentia, & aliâs crebro à nobis fuit dictũ, &, ut arbitror, etiam dicetur: ueniamus ad literas tuas. Ac primùm illud à te deprecor, ut in meis quod prius fuerat scriptum, multa mè inuenisse in Paulo, quæ fuerint prioribus seculis incognita, ne insolentiæ & elationi animi mihi attribuas: etsi piget me uer-

borum illorum, quæ cùm illas scripsi literas, minus animaduersa à me fuerunt: quod accidit festinatione quadam accelerationeq; scribendi. Etenim non ad te solùm illo tempore, sed ad cõplures præterea alios literas dabam: in qua occupatione & turba, cura mihi recognoscendi, & perpendendi ex animo excidit. Non enim uolui incognita dicere simpliciter, sed de quibus mihi nõ constabat ueteribus ea seculis à quoquam fuisse tradita. Non hoc quidem planè, libereq; testor, me in abstrusas quasdã Pauli sententias penetrasse scrutãdo: quas, quoad nosse potui, adhuc intelligo fuisse uel occultas, uel certè minus dilucidè explicatas. Neq; id tamen meo ingenio, quod perpusillum est, sed diuino beneficio sine ulla hæsitatione tribuo. Solet enim Deus ipse, fons bonorum omnium, sic interdum etiam indignis impertire beneficia sua: ut & hi, qui ijs fruuntur, & qui hos uidẽt perfrui, non humanum in eo meritum ullum, sed tantum diuinam liberalitatem & gratiam admirẽtur. Sic igitur sese res habet: ut ex illo meo labore atq; uigilijs, præferẽte lumen menti meæ sancto illo spiritu, qui in domo quãuis sordida suam tamen intactam & illibatam retinet dignitatem, sperem fore mysterium fidei etiã incredulis, & prius ista contemnentibus, si modo rationibus acquiescere constituerint, clarum atq; illustre. Nam quòd me admones, ut interpretes eos legã,

in

in manibusq́; habeã, qui piè, & eruditè in Paulum commentati sunt: consilium tuum mihi uehementer probatum est. Quod quidem etsi mihi antea uenerat in mentem, fueramq́; in eis libris, quos tu mihi proponis, diu & multum accuratißimè uolutatus: post hac tamen studiosius etiam faciam, quòd tantopere tibi id placere intelligo. Veruntamen & Chrysostomus summus uir, atq; eximius Pauli interpres, magno mihi usui fuit: & cæteri simili pietate ac ingenio non parum opis mihi auxilijq́; contulere. Atq; hic quidẽ, modò quem nominaui, lingua expolitus, copia abundans, sententijs creber, genere quodam dicendi incitato atq; denso, non docet solùm nos ea quæ sunt fidei in Paulo, quod ipsum sanè egregiè, & perquàm doctè facit: uerùm animos præterea quoque nostros usq; eò permouet, ut cùm eum legimus, accurateq́; attendimus: tum maximè probi & iusti cupiamus esse, imprimisq́; cõtinentes. Augustini uerò, cuius ego ingenium præcipuè soleo mirari, inchoatã in hanc epistolam ad Romanos scriptionem tantummodo habemus: & quædam item epistolæ obscuriora loca quasi subcisiuis operis tractata. Origenes redundat & effluit, maximi uir ingenij, excellentisq́; doctrinæ: sed cuius in tanta ubertate & copia, uix queas aliquid certi comprehẽdere. Huius sententias imitati recentiores pleriq;, haud ita multum deinde de suo, quod

accipere debeamus, attulerũt. Ambrosius restrictus, & quasi refugiendo se ostendens, summa tamen doctrina & sanctitate uir. Laboriosus Thomas, idemq; magis alienæ sentẽtiæ narrator, quàm demonstrator suæ: qui tamẽ collectis omnibus ijs propè, quæ ab alijs dicta sunt, & laborem minuit nobis inquirendi, & curam acuit dijudicandi. Hieronymus aliquanto demißior, (si tamẽ is Hieronymus) quàm uideatur tantarum explicatio rerum postulare. Nam collectanea Græca quæ esse penes te scribis, (habeo enim ego ferè similia quædam composita ab Eunomio) nihil aliud, ut ego coniJcere possum, quàm Chrysostomi selecta & breuia dicta sunt. Vnus est reliquus ex ijs, quos mihi nominandos duxi, Theophylactus: bonus nimirũ autor, idem nudus ac uenustus, & qui uerum & germanum sensum Pauli breuiter atq; aptè, totidem penè uerbis, quot ille scripsit, persequatur. Habes quorum ego potißimum subsidio & doctrina in hãc scribendi rationem ingressus sum: quibus tu, si habes alios meliores, aut quos mihi æquè existimes amplectendos, si eorum me certiorem feceris, obediam, & parebo autoritati tuæ: omniaq; te præmonstrãte libẽter exequar, quæ ipse consulueris, & ad quæ tu me fueris adhortatus. De quæstionum magnitudine, & difficultate, quæ in hac ad Romanos Epistola uersantur, idem sentio quod tu: nihil esse illis implicitum, ne-

que

que tamen excussum ac exagitatum magis: quas longo penè temporũ interuallo sopitas, Luterani rursum in contentionem & certamen deduxere. De ijs quòd sententiam meam exquiris, non est id unius Epistolæ negotium: & satis tamen in commẽtationibus nostris de eis rebus disputatum est. Breuiter tamen sic habeto: Fidem à me distingui, & secerni ab operibus iustitiæ ijs, quæ per legem præcepta sunt: sine tamen iustitia quadam sua diuiniore multo & præstantiore, fidem nullam à nobis esse cõstitui. Nam quæ uerbis tantum uoceq; usurpetur, si non sit radix in corde prius ualidè defixa, similem eam esse ramis non cognatis cum arbore, sed hærentibus. Illa est fides Paulo, cùm corde creditur ad iustitiam: sic enim demum ore confessio est ad salutem. Itaq; idem ipse Paulus ad Philippenses scribens, cùm iustitiam se legis libẽter reliquisse, ut eam quæ ex fide est iustitiam adipisceretur, exponit: fidem profectò ab humana iustitia hac segregat, & in diuina illam iustitia constituit. Quæ autem diuina sit iustitia, & quæ humana, & in libris nostris perscriptum est, & nos te ad illorum lectionem reijciemus. Neq; enim fas tantis de rebus tam exiliter impræsentia scribere. De Libero arbitrio, & de Gratia, quæ duo uidentur inter se ita esse opposita, ut maximis olim concertationibus agitata in ecclesia Dei fuerint, & nunc ab his recentibus

hæreticis repetũtur. Ego & Pelagium grauiter accuso, qui dari nobis præmium pro meritis nostris sine gratia uoluit: cùm nullum omnino meritum à nobis, nisi dono gratiæ prodeat, & proficiscatur: & Augustino non usquequaque assentior. Nimium enim extremè ex cõtraria parte is diuersam mihi causam uidetur defendisse: cuius ratio si uera sit, in maximas difficultates, & impeditißimas actiones cõsiliorum ac uoluntatum, hominum mentes incidere necesse est: ut nequeãt explicare, quid optimum sit factu. Ego uerò illam nostri animi ac uoluntatis assensionem ad arbitrium nostrũ reuoco, qua præbemus nos Deo faciles & obtemperantes, ut is deinde nos fingat & flectat, quò uelit: omnem autem plenam actionem, omnemq; laudabilem boni operis fructũ, & quicquid deniq; est in quo uis meriti insit, ad diuinam gratiam sine dubitatione ulla refero. Atq; hæc non modò sic ponuntur à nobis, sed ualidis (ut puto) rationibus argumentisq; firmantur, autoritate ubiq; scripturæ adhibita, quæ commendet & corroboret rationem. Verùm de Paulo satis. Quòd scribis, damnari à me studium Hebraicarum literarum tuarum: non puto ea mente me ad te scripsisse, ut operam tuam in ea re damnandam esse dicerem: potius illud non tam reprehendi equidem in te, quàm desideraui, ut in Latinis et Græcis studiosius te exerceres. In quo ego nõ

Hebr

Hebraica ſtudia contempſi, ſed illis hæc antepoſui: quæ ſunt (meo quidem iudicio) ad id quod quærimus longè utiliora. Etſi uereor, ne tibi uidear arrogans, qui de incognitis rebus audeam iudicare. Sed (quæſo) audi quid moueat me: Primùm ſalus noſtra in euangelio eſt: id autem eſt totũ Græcè traditum. Deinde ſi ex uetere ſcriptura teſtimonia quærimus, quibus euangelio fides addatur, parum'ne multa ex ea percepta habemus? At enim illa è fontibus haurire conducibilius multò eſt. Fateor: ſi poſſint haberi pura & liquida. Sed quid cauſæ eſt, quòd omnes penè qui ad eã linguam ſe dedunt, tanquàm cæteri nihil antea uiderint, nouas conuerſiones nominũ ipſi reddere conentur? quod ipſum & in his libris cernimus, qui uim ſingulorum uerborum explicant, qui nullius ferme uocabuli ſignificationem & ſententiã referunt, non multiplicem. Cur Paulus ſummus legis doctor, natiuæ linguæ peritiſſimus, cùm ſacros ſcripturæ citat locos, eos ſemper nõ ab iſto ipſo fonte, ſed à ſeptuaginta interpretibus accerſit? Nam quod de ſemine mulieris & ſerpentis tu commodè exponis, non aliter uideo à ſeptuaginta fuiſſe trãslatum. Duo cherubin, duo teſtamenta exiſtere, perbellè interpretatum eſt: à numero uidelicet cõiectura ducta. Nam ſi utriuſq; teſtamenti uis exprimenda fuit, decuit alterum cherubin, tanquàm inferiorem & miniſtrum, alteri ancillari:

cillari:qui ambo tamen penes arcam Domini pares effecti sunt. Vide potius, ne ministerium Angelorũ, quo Deus in populo illo dirigendo usus est, eo monumento denotatum fuerit:qui duo statuti sunt,ut ab eo ordine unitas, quæ sola est adoranda, remota esse intelligeretur. Quanquàm ego in his non pugno:licitum enim est unicuique suo modo interpretari:cùm ad ea quæ ex spiritu sancto perscripta sunt, omnes quæ ad pietatem faciunt,accommodentur sentẽtiæ. Illud dico,esse quasdam prædictiones in sacris literis futurarum rerum, ita euidenter claras & manifestas, ut nusquàm aliò,quàm ad Christum referri poßint : sicut illa est inter homines uenturi Meßiæ diuersatio: mors quoq; eius,& ignominiæ ab Esaia prope depictæ,& Zachariæ illa crux : et Iacob prophetia:cõuocatio quoq; gentiũ,& sponsi sponsæq; connubium, quod in psalmo quadragesimoquarto ita decantatũ est,ut perspicuè appareat,duos esse,quibus honos ibidem,& nomẽ Domini Dei attribuatur. Multa prætereo breuitatis causa, & quòd tibi notiora esse arbitror, quàm mihi. Nomen quippe Dei omnipotentis, Tetragrammaton ad miracula patranda etiam ualere,his qui illud nouerint,ueteres existimauere : totamq; eam scientiam appellauerunt Cabala. Cuius uis quæcunq; sit,(non enim scio, neq; didici)maxima sit quidem per me licet:non enim uolo à me cuiquam

arti esse detractum. Quod tamen sentio id proferam. Primùm, non egere nos huiuscemodi arte ad salutem nobis comparandam. Deinde uisos à me permultos, qui ex hac scientia non religionem, neq; pietatem: sed aut uanas, aut etiam impias superstitiones susceperint. Quod etsi accidere potuit, hominum, non artis uitio: tamen timiditas mea eiusmodi semper fuit, ut nunquàm passus sim eius rei nomen, nedum cognitionem & studium, ad aures meas propius accedere. Quid ergo est? num nam reprehendo ego eos, qui ista consectantur? Minime: omnem enim cognitionem & scientiam dignam homine libero iudico: nec si quid fortasse ex aliqua aliquando periculi impendet, non tuam grauitatem & sapientiam superiorem omni periculo statuo: sed meam imbecillitatē uereor. Itaq; aut non ualenti mihi, aut non uolenti, illa esse aliena & remota studia non admodum fero molestè. Qua etiam imbecillitate adductus, cùm suasi tibi, ut Paulum aßiduè haberes in manibus: non id eò feci, quòd putarem illum minus tibi familiarem esse: sed quòd arbitrabar, quò plus in eo operæ studijq; poneres, in Hebraicis autem literis minus, quantum temporis scilicet ex illis detraheres, ad Paulumq; transferres, hòc melius & præstantius studijs tuis consultum fore. Qua in re, & in consilio eiusmodi dando, si erratum à me est, peto à te, mihi ut ignoscas: bono quidem

anim

animo id feci, quanquàm fortaſſe imprudenter. Sed æquum eſt nos inter nos & non agnoſcere ſæpe culpas, & beneuolentiã ſemper adhibere. Et ſi hoc quidem poſterius tu unum facis, ego cum amore culpam aliquam interdum in meis factis adiungo. Nunc uenio ad quæſtiones, de quibus ſententiam meam ſciſcitaris: quarum duæ locorum ſunt, alteræ rerum. Quæris quod fuerit Tertium cœlum illud, ad quod ſublatus eſt Paulus. In quo reſpondeo tibi: tertium ibi cœlum à Paulo pro ſummo & ultimo poni, in quo non ſydera, neq; aſtra, ſed diuina mens inhabitat: nam & Tertium illud ſuperlationis uim habet: & mox ſubiungit ipſe, audiuiſſe ſe ibidem arcana uerba, non contemplatum ſpectacula fuiſſe. Quanquàm autem iſta cœli mentio, non tam loci, quàm rei ſignificationem habeat: (non enim in loco habitat Deus, ſed ipſa Dei uirtus & potentia ſemetipſa continetur: cuius arcana qui audiũt, à Deo edocti, ad domicilium Dei extolluntur) tamen etiam ſi ordinis & loci reddenda eſt ratio, congruè cœlum iſtud tertium eſſe dicitur: quando primum, ducto hinc initio, eſt aëris & ignis circumiens unà cum cœlo mundi inferior globus: qui non ſolùm uulgò, ſed ab omnibus poëtis Cœli uocabulo nuncupatus eſt: uſq; eò, ut ne alienam quidem à natura ignei elementi ſuperiorum orbium naturam eſſe ueteres exiſtimarint. Quod idem & in

Geneſ

Genesis principio uidetur comprobatum: quà firmamentum quod nominat cœlum, inter aquas duplices constituit Deus: tametsi de hoc quidem non tam mihi liquet. Alterum porrò cœlum astra signaq; continet. Tertium est Deo, & cœlestibus illis mẽtibus attributum. Sed ut dicebam, non tam locum, quàm rem notare uoluit Paulus. Summum enim profectò cœlum illud est, ex quo hausta illi fuit diuina sapiẽtia. Quod item de sinu Abrahæ, in quo recumbebat Lazarus, intelligendũ est: nusquàm enim ibi locus, sed res tantũ est descripta: cùm is qui iacebat in miserijs, Lazarũ uidit in beatitudine recumbentem. Aut si in eo locus quærendus' est, sinus Abrahæ regnum cœlorum est. Sicut ipse Dominus alio loco, Venient multi, inquit, ex ortu, & occasu, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno cœlorum. Filij autem regni eijcientur foras. Felicitas igitur eo loci, & miseria in euangelio est exposita: ea quæ morientes dispari sanè exitu exceptura est. locorum autem proprie non est spectata ratio. Inter felicitatem porrò & infelicitatem maximum utiq; interpositum chaos est: quod etiam est impermeabile, iudicio Dei præmijs iam, pœnisq; constitutis. Hactenus de locis. Nunc de rebus est dicendum. Ac primò, Auaritiam esse idolorum seruitutem, nõ uno loco dixit Paulus: ea ratione, quòd qui pecuniæ student, totius uitæ suæ spem & fiduciã

constit

constituunt in pecunia. Quod in alijs cupiditatibus non fit: nam ceteræ cupiditates singulares sunt, auaritia una reliquas omnes cõplexa est. Quæritur enim ad eam rem pecunia, ut cupiditatibus omnibus suppeditetur. Porrò ponere uitæ totius spem alibi quàm in Deo, alium sibi est Deum adsciscere, & adoptare: quod in auaritia præcipuè quoq; euenit, quãdo cupiditates aliæ subitis ferè motibus incitantur: auaritia habet certum & constitutum consilium. Ita & uitulum, quem dimisso Deo Iudæi adorauerunt, non sine mystico sensu, auaritiam esse cultum Idolorũ, legimus fuisse aureum. Alter locus est apud Lucam, quo Dominus rediens à nuptijs, seruis fidelibus, qui uigilauerint, mensam appositurus est, eisq; ipsemet ministraturus. Torquet enim te uerbum illud Transiens: quòd nõ à transeunte, sed à permanẽte uelles sanctis Dei & electis conuiuium exhiberi. Sed error est in uerbo: non enim Transiens, sed Obiens, debuit transferri: id enim Græcè est παρελθών. Obire autẽ præter oculos discumbentium multa necesse est, eum qui pluribus uelit ministrare: estque uerbum illud non abitus, sed sedulitatis. His sic expositis, dicendum tibi à me ingenuè est: in quo uereor, ne tu aliena sententia sis, qui humanam putes sapientiam, bonarum artium & literarum cognitionem esse, eam uidelicet quæ est ~~unica~~ Deo. Non enim ita est. Humana est

illa

illa ſapientia, quam refutat & aſpernatur Deus, aduerſusq́; eam in honorem Stultitiam adducit, quæ illa ſapit & meditatur, quæ ad fructus rerum mundanarum comparandos apta, appoſitaq́; ſunt: quam nos Prudentiam uulgò appellamus: Solertiam quandam accuratè & cautè internoſcentem moleſtias, & uoluptates: eaq́; adhibentem, quæ opes, honores, diuitias, poteſtatesq́; ſint allatura: contraria uerò reijcientem, atq; euitantē. Hæc enim ad diuerſum longè finē ab Deo, tota directa eſt: & qui in hiſce ſtultus eſt, hoc eſt, cui iſta præ cœleſtibus cordi nō ſunt, ille Deo præcipuè gratus & probatus eſt. Artium uerò liberalium, & philoſophiæ cognitio, in eximia parte ueræ ſapientiæ ſtatuēda eſt: ſi ſit ea ad Deum aſcendere uolenti tanquàm gradus, non autē ad mūdi faſtum, præmiaq́; conuerſa. Neque ego arbitror, quod audacter confirmare poſſum, quenquam in ſacris literis, aut ulla deniq; in arte ſcientia'ue ſatis unquàm inſtructum & eruditum fore, cui ignorata philoſophia fuerit. Ad quā ego te adhortari pro coniunctiſsima noſtra neceſsitudine non deſino: ut ea quæ te in adoleſcentia tua aluit & produxit, eadem prouectiore quoque ætate ornet & comitetur: tumq́; artis præſtantiſsimæ & optimæ, cuius adminiculo & uiribus theologia eſt innixa, uberiores in dies fructus feras. Vale & nos dilige. Carpentor. III. Nouemb.

Aprilis, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S. P. D.

IN extremis literis tuis, quas abs te Nonis Iulij datas, ego tertio Idus Nouembris accepi, ratio à te reddita est, quare epistola tua sit longior, teq; uelut excusando, exponis, non potuisse propter rerum copiã, & huius in scribendo muneris inexperientiam, (sic enim loqueris) breuius & contractius scribere. Quod ego quam in partem proferas, constituere adhuc non possum. Etenim si mea id causa dicis, quòd uereare, ne quid tuarum longitudo literarum offensionis mihi aut molestiæ afferat: arbitror fieri à te nonnullam et mihi, & mutuæ nostræ coniunctioni iniuriam, si putas me offendi posse tuis literis: aut si suspicari de me in animum inducis, quicquàm mihi accidere abs te posse, quod non sit mihi omni cum lætitia, ac suauitate, & expectatum, & gratum. Imò uerò tu, si quando breuiter scripturus sis, ad id tibi potius excusationem comparato: quasi inuideas mihi eximiam partem meæ uoluptatis: cui iucũdißima sunt scripta tua, eadem quæ longißima. Etenim cùm te ipso carere mihi necesse sit, tuamq; optatißimam, & mihi cer-

tè spectatißimam uirtutem, prudentiam, humanitatemq; quotidie requirere in mentem ueniat: quid magis solatio potest esse, & leuamento, quàm in tuis literis, in tuis sermonibus, scriptis, quando uiua uoce frui non licet, in tui memoria & cogitatione acquiescere? Quæ tunc me maximum in modum delectat, cùm aliquid de te, uel abs te, recens ad me allatũ aut audio, aut lego. Sin autẽ illud ipsum, scribere diffusè, & abundanter, tibi ipsi fortasse graue, odiosumq; est, plusq; in eo, quàm multum scribis, laboris, quàm quòd ad me scribis, inest uoluptatis: equidem tuo imprimis commodo esse consultum uolo. Sed tamen scito tua ista sententia (si modo ea tua est) nil mihi accidere posse incommodius. Sed neq; ut hoc tu ita sentias, persuaderi mihi potest: & ego initium tuarum literarũ sæpenumero degustans, in quo suauißimè atq; amicißimè, tanquàm deplorans disiunctionem nostram, & quotidianos mecum congressus expetens, scribis, postquàm id nobis ereptũ est, ut iam nequeamus esse unà, daturum te operam, ut sacris de rebus ac quæstionibus literæ inter nos, & percunctationes non conquiescant: cùm facilè adducor ut credam, te quoq; ad me libenter scribere: tum id certè tibi de me polliceor, & in scribendo ad te, & in tuas legendo, nullam à me percipi uoluptatem, quæ quidem mihi maior esse uideatur. Sed de his satis. Neque enim

dubito, quin tu in amicitia nostra pari mihi & fide, & uoluntate respondeas. Quòd modestiam meam (sic enim appellas) tibi probatam esse dicis: gaudeo maiorem in modũ, si quid fortasse imprudẽtius scriptum à me fuit, id à te in bonam partẽ accipi: plusq; in hoc multò æquitati et humanitati tuæ, quàm meæ modestiæ & moderationi tribuendum est. Ego enim omnino scripsi inconsideratius: uisusq; sum præ me ferre (à quo certe abesse longè cupio) iactantiã quandam uerborum, & animi leuitatẽ. Neutrum horum quidem ex ingenio meo: sed tamen nescio quo pacto mihi illud excidit, cuius me quotidie magis pœniteret (etenim magis indies ac magis difficultate suscepti oneris ac muneris retardor) nisi in eum hominem incidissem, qui cũ summo & singulari iudicio, summam quoq; æquitatem & clementiam naturæ habet coniunctam. Quapropter si me amas, quantum profectò amas, aut illa de literis meis uerba tollito: aut ipsas potius concerpito literas: ne apud alios non tam æquos homines, neque tam amantes mei, meum mihi dedecori erratum sit. De Fide & Operibus, nec tuam satis perspicere quiui sententiam, nec meã tibi paucis perscribere audeo, etsi eram tum, cùm has literas dabã, in eo ipso loco & parte operis mei, in qua de Operibus legis agitur, recognoscenda, occupatus. Itaq; in id tempus hæc tantæ quæstionis disceptat

ptatio reijcietur, cùm absoluto libro, aut illum integrum, aut saltem particulam istam excerptam ex eo ad te mittam. Responsiones meas tibi probari lætor: etsi id te magis confirmandi mei causa, quàm quòd tua illæ approbatione dignæ sint, ita sentire puto. Certè quod prouidebam & expectabam, potuisses tu me in maximas difficultates conijcere: si quà sinum Abrahæ regnum intelligi cœlorum dixi, illud apposuisses, quærendo & percunctando, num ante aduentum & mysterium Christi quisquàm omnino homo in cœlorum regnum introire potuisset. Scis enim his de rebus, quæ sit, & quanta contentio. Tertium autem cœlum sedem esse summi & præpotentis Dei, coniectura etiam magis, quàm cognitione certa suscipimus. Nam quòd ad omnia tu paratas uelis scripturæ esse sententias & autoritates, sit id copiæ & intelligentiæ tuæ: nos enim in toto isto genere ieiuniores sumus. Quòd Hebraicæ linguæ tantũ tribuẽdũ putas, ego etsi in alia solitus sum esse sententia, nõ quòd linguam illam unquàm improbarim, sed quòd Græcis semper magis sui deditus: tamen cùm tantũ tuum iudicium sit, facilè tibi assentior, rem ita se habere, ut tu dicis: hoc etiam magis, quòd tu utriusq; linguæ egregiæ peritus & prudens, summam dijudicandi facultatem habere potes. mea quidem pigritia huiusmodi est, ut eo quod habeam, quanuis pusillo & te-

nui, cogar esse contentus: neq; ad maiora illa aggrediendi, aut animus mihi, aut uires suppetant. Quamobrem tu & tuam uicem, & meam, si in his elaboraueris, quæ tantopere nostræ religioni conducere existimas: mihi nil deperibit. Nam & utilitate eadem tecum perfruar, & tuam gloriam (si modo est spectanda in hisce rebus ulla gloria) mihi quoq; tecũ statuam esse communem. In tali enim amicitia & coniunctione, cuiusmodi nostra est, nihil utriq; nostrũ ab altero seiunctum potest esse. Duo Cherubin neque ego inficiatus sum duo testamenta recte posse ἀλληγορεῖσθαι, & tamen ratio illa ueritatis, quam in ambobus eundem gradum tenere uis, aliquantum mihi diuersa uidetur. Nam & umbræ uerè sunt umbræ, & corpus uerè corpus: interest tamẽ non parum inter umbrarum & corporis ueritatem: utrunq; enim æqualiter uerum est, sed non æquale uerum. Sic & Cœlum scabellum pedum Dei, etsi de eo æquè uerè cœlum esse id dicimus, atq; Deum esse: longo tamen differt ueritatis interuallo à scabello suorum pedum Deus. Verùm hæc subtilioribus istis disceptatoribus relinquenda sunt. De arcana illa Hebræorum diuinaq; scientia, quoniã nihil cognitũ habeo, ne habeo quidem quicquàm quod dicam: meam omnem sententiam ad tuum de illa iudicium accõmodo. Quod mihi de ea submouerat aliquam suspicionẽ, & tibi in-
gen

genuè prolocutus sum: & tu scelus ac culpam nonnullorum in eo genere conuicijs insectatus es. Mihi, his dimissis, illud potissimum curæ est, ut in Euāgelijs & Paulo abstrusos & reconditos indagem sensus. Vtor autem interpretibus nullis accuratius, quàm his autoribus ipsis, qui illa scripta diuinitus ediderunt, ut è fontibus magis, quàm ex riuis hauriā. Itaque locū illum de Duobus gladijs in Luca meo quoq; sensu interpretatus: rectè, an secus, ut tu queas dijudicare, misi ad te exemplum meæ lucubrationis, quā leges cùm tibi erit otium. Quin & illud, quod penè fueram oblitus, scito datum mihi negotium à Pontifice Maximo, quem nos uisum & salutatum Massiliam accessimus, ut totum illum sermonem interpreter, qui est à Christo habitus cum Nicodemo, capite III. Ioānis, si ritè recordor: in quo de Spiritu spirāte ubi uelit, & quanquàm uox eius audiatur, ignorato tamen unde ueniat, aut quo uadat, obscura admodum & perdifficilis est narratio, tantis doctissimorum dissensionibus, ut nihil uideatur fieri posse implicatius. Item & alter locus in extremo Euangelio mihi exponendus est, qua Christus Magdalenam ipsum agnoscentē prohibet ab amplexu. Noli me tangere, inquiens: nondum enim ad patrem ascendi meū. In his duobus locis explanandis si quid tu mihi afferes subsidij, atque opis, ac laborantem tuo præstante

ingenio ſubleuabis:erit cauſa,cur hunc laborem mihi fuiſſe optandum putem. Quod obſecro te quidem ut facias:req́; inſpecta accuratè & diligenter participem citò me facias & ſenſus & iudicij omnis tui. Quid aliud tibi ſcribã? quid? illud nimirum, mihi eſſe moleſtiſsimum, quòd uſque eo tardè commeent inter nos literæ, quippe cùm recentes hæ tuæ quatuor menſes ipſos in uia moratæ ſint: quòd ſi idem euenturum eſt in meas, quæ ſpes eſt, nos poſſe hac iucundiſsima, & mihi multum exoptata conſuetudine ſcribẽdi inter nos, curasq́; communicandi, perfrui? Quare ſi Lugdunum ſcripſeris ad tuos ut ſtudeant eſſe diligentiores, & illos credo expergefeceris, & mihi feceris gratiſsimum. Vale Carpentoracti, Idibus Nouembr.
M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FEDERICO FREGOSIO ARCHIEPISCOPO SALERNI, S.P.D.

ACcepi literas tuas, quas Bacchij puer ad me attulit, è quo cùm percontatus eſſem de te ea quæ uolebam, atq; is mihi omnia læta reſpondiſſet: alacriore animo conuerſus ſum ad lectionem literarum: in quibus recognoui animum tuum priſtinum erga me, & plenam beneuolentiæ, atq; humanitatis

uolunt

uoluntatem: qua nihil mihi accidere solet optatius. Hortensium meum ualde tibi placuisse sanè gaudeo. cum enim iudicium tuum faciam tanti, quanti certè facio, tum uerò homini amicißimo, omniũq; grauißimo, probari labores meos maximum certè mihi fructum uoluptatis & lætitiæ affert. Siquidem ea quæ agimus, ab optimo quoq; maximè probari cupimus. Et sanè in hoc genere literarum nunc studiosius uersor, philosophiæq; magis inhæreo quàm antea. Recordor enim prudentißimum consilium tuum, quod quibusdam ad Paulum literis mihi das: Videndum nobis esse, qui sacras literas tractamus, quemadmodũ eas in publicum proferamus: quòd tantum sit hominum fastidium in hoc tempore, ut difficillimè reperiatur quod placere poßit. Illarum uerò tractatio etsi non hoc consilio à me erat suscepta, hominibus ut placerem, sed quoddam mihi officium iustum ac debitum suscipi uidebatur: ut quoniam uidebar mihi nonnullas Pauli sententias planius & diligentius declarasse, industriæ & uigiliarum mearum fructum communicarem cum alijs. Tamen cùm uideam rem secus euenire, quàm putaremus: neq; religionis, & pietatis studium, quod ego maximè spectaram, sed lites, & dißidia potius seri: abstinendum hoc quidem tempore opinor ab hac ratione scribendi, & ad philosophiã omnem operam conferendum. Quod sanè ego facio:

iamq́; habeo mihi duo argumenta proposita, ad quæ, æstas cùm defluxerit, magno animo sum aggressurus. In quibus etiam religionis semina & inuitamenta quædam ita aspergam, ut appareat nos Christianos esse, cæterisq́; consultum in optima ratione agendæ uitæ cupere. Effugiemus enim hoc modo calumnias obtrectantium, quorũ argumenta atq; scripta si ueram pietatem redolerent, animosq́; hominum ad amorem Dei accenderent: aut si deniq; ipsimet ea, quæ tanto strepitu spirituq́; prouoluunt, mente atque intelligentia ita conciperent, ut scirent planè quid loquerentur: essent eorum reprehensiones & monita cum summo honore à nobis accipienda. Sed quo animo ipsi contendant, nouit Deus: quàm uero scienter agant, ac peritè, nos quoq; possumus aliqua ex parte iudicare. Verùm his omissis, de Hortensio tibi respõdeo, nullam mihi esse causam editionis festinandæ: cùm & multorum sententias ex Italia expectem, imprimisq́; Bembi nostri, & ipse etiam accuratius librum sim retractaturus. Magnam enim rem, ut illa est, maiore fortasse animo à nobis susceptam, quàm consilio, uolumus etiam atq; etiam considerare. Quod quãdo facturi simus, nondum habemus exploratum: & tamen cùm nobis cõstitutum id fuerit, certiorem te faciemus. De consilio uerò scribitur ad me ex urbe, rem decretã esse: ad annumq́; nos Mantuam conuent

uenturos: quò ueniam equidem, neque pro mea parte huic officio deero: etsi maximo meo cum incommodo hinc sum me cõmoturus. Veruntamen impius, atq; ingratus erga omnipotentem Deum essem, cui in corde meo purè seruire cupio, nisi meas eius officij partes susciperem. Vtinam modo agatur aliquid spiritu sancto dignum: nos quidem operam pro nostra exiguitate eam præstabimus, quam nobis præscripserit, & inspirauerit Deus. Quòd uerò ibidem te uisurum me confido, magnum erit id solatium meorũ incommodorum. Itaq; iam nunc tecum ago, ut tu, qui propius abes ab illis locis, futurusq́; es ad omnia expeditior, si tibi uideatur, des operam, quò uicinitate cõiuncti esse possimus: maximeq́;, ut librorum ad rem pertinentium copiã habeamus: quò communi ambo & studio, & uoluntate, quantum in nobis erit, consulamus Christianæ reip. Ac de his quoq; satis. Paulus te & ueneratur & obseruat, idq́; optimo iure facit. Is mihi adiutor in hac regenda ecclesia & successor datus est à Clemẽte VII. Pont. Max. eiusq́; rei diploma habemus Massiliæ confectum, nobisq́; perliberaliter, & sine pretio ullo traditum. quod te scire uolui. Auere enim uidebare in tuis literis id cognoscere. Vale. VI. Calend. Iunij, M. D. XXXVI.

FED

FEDERICVS FREGOSIVS ARCHIEPISCOPVS SALERNI, IACOBO SADOLETO EPISCOPO CARPENTORACTI, S.P.D.

QVàm uellem mutua tibi amicitiæ nostræ officia ex meis studijs præstare posse, et te quàm simillimo munere remunerari. Sed quando pares tibi referre gratias minime possumus, eò maiores habebimus. Quapropter hunc ad te ex nostris contubernalibus nuncium destinaui, ut esset cui tutò, ac sine utriusq; nostrum solicitudine liber tuus committeretur, & ad nos quàm celerrime perferretur. Mira enim auiditate teneor tuorum scriptorum, dum ea nō lego, & dum lego uoluptate. Gratum tamen mihi admodum fecisses, si superioribus tuis literis libri argumentū significasses. Sed hoc te puto facere noluisse, ut una tantùm, sed ea maiore lætitia perfunderemur, Tuæ autem prudentiæ erit, sic librum inuoluere, & operimentis munire, ut à pluuiarum iniuria integer atq; incolumis nobis reddi poßit. Eum cùm perlegero, sententiam de eo meam, atq; iudicium diligenter perscribam: ut ex me cognoscere poßis, quàm in tua scripta atque in te ipsum iniquus sis iudex. Nemo enim est (mihi crede) à quo ea probari malle debeas,

quàm

quàm à te ipſo: nec grauius iudicium ad ea examinanda afferri poteſt, quàm quo in ſcribendo fuerint meditata. Scripſeram ego quoque his diebus meditationes quaſdam in duos pſalmos quàm breuiſsimos, in CXXX. & CXLV. feruenti ſanè animi affectu, ſed frigido atque inerti ſtylo: meo ſcilicet: quas ad te olim miſiſſem, niſi & eadem librariorum penuria ac tu, hic laboraremus. Et (ut uerum fatear) acrimoniam ingenij atque iudicij tui ſubueritus eſſem, ne tu ab alijs exigeres, quod præſtare ſolus potes. Illudq́; ueniebat in mentẽ, hui quid mihi cum tam ſeuero iudice, qui cùm ſua ſcripta cæteris probẽtur omnibus ac permagni æſtimentur, ſolus ipſe non probat ac reijcit. Sed ſi æquiorem fore te in me iudicem, quàm in te ipſum ſis, pollicitus fueris, fortaſſe mittam, & aliqua ratione eas deſcribendas curabo: ea etiam conditione addita, ut nulli omnino eas legendas concedas, niſi plane intimus amicus tuus ſit, ac propè domeſticus: ne antequã adhortationibus tuis de atterendis Tullianis codicibus obtemperare cœpero, inertiæ ac tarditatis infamiam ſubeam. Miſi eas tamen Ludouico Baiucenſi epiſcopo, cuius iudicium nõ adeo reformido. In quibus eum utinam affectũ deprehendere poſſes, quo ſcriptæ fuerunt: minus enim eſſent ineptæ: attamen aliquantulam in ſacris literis exercitationem agnoſces. Sed de

his

his minus multa. Profectionem meam in Italiam ex primo uere in ultimam æstatem reieci. Quid etiam tunc facturus sim, mihi nondum planè compertum est, ita omnia mea cõsilia incerta atq; implicata reddidere eæ calamitates, quæ ex Italia nuntiantur. Quicquid autem statuero, quàm primum ut scias curabo. Illo enim suaui amicorum nostrorum conuictu atq; consuetudine, ex qua summam uoluptatem percipere solebam, uix tandiu careo, uitamq; meam eo nomine acerbissimam puto. Hic uerò nouos parare, qui loco illorum substitui possint, quos uel mors eripuit, uel fortuna disiunxit, mihi sanè est impossibile, his præsertim tẽporibus, his regionibus, his moribus. Fac ut ualeas: & amicitiam nostram, ut literis mãdas, ita etiam memoria conserues. Paulo uerò nostro multam salutem. Diuione, pridie Non. Februar.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. MATTHEO GIBERTO EPISCOPO VERONAE, S. P. D.

IAm diu est, cùm ego ad te nihil literarum dedi, quod accidit non obliuione tui mea, neq; pigritia, aut negligentia nostra: sed quòd ipse meis occupationibus impeditus, dubitans de tuis, ueritus sum ne mea sedulitas forsitan tibi molesta esset, si te à grauioribus

bus

bus & sanctioribus curis inanium lectione literarũ auocasset. Etsi inanes nũquàm epistolæ esse solẽt, quæ ut aliud nihil afferant, testes tamen sunt amoris, & conseruatæ optimæ uolũtatis. Verùm hoc testimoniũ neq; (ut ego arbitror) tu à me desideras: neq; ego abs te requiro. satis enim nostra uetus constansq; amicitia testimonij utrique nostrum præbet, esse nos inter nos quales esse debemus: amicissimo animo uidelicet, & constantissima uoluntate coniunctos. Ego ijs proximis mensibus audiui, impressos esse tua impensa, & opera, optimos autores Græcos: quorum in sacris literis interpretandis egregia doctrina est & autoritas, quo nuncio ualde sanè lætatus sum, animumq; tuum pristinũ recognoui propensum ad bene merendum de artibus optimis. Quarum tamen princeps ista est, quæ ad Deum, & ad ueram fœlicitatẽ est directa. Hoc si ita sit, quod ego confido esse, fretus tua animi præstãtia & liberalitate, peto à te, ut me certiorem facias: ut, siue sit perfectum negotium, ipsis uoluminibus & libris, siue in eo ut perficiatur: spe propinqui commodi oblectare me possim. Nos hic cõmentarios in Epistolã ad Romanos scribimus: opusq; difficile & arduum ita tractamus, ut in eo præcipuè laboremus, quo extare possit tibi quod iam pridẽ sumus polliciti: obscuras ancipitesq; sententias in ea epistola permultas nostra cura & diligentia dilu-

cidior

cidiores fore. Magno in eã rem animo incumbimus: maiore etiam labore. Sed neq; animus noster, neq; labor, sine Dei ope quicquàm potest. Ad eũ igitur confugiendum est, omnisq; uerioris scientiæ illuminatio ab eo uno poscenda, ac flagitanda. De cætero, sat rectè nos ualemus, tametsi ingrauescẽte iam ætate appropinquantis senectutis incommoda incipimus præsentiscere. Sed illa feremus forti animo. Tua mihi curæ est ualetudo, quam cupio prosperam atq; bonam tibi perpetuò esse. Et quanquàm dixi pauloantè à neutro nostrum debere desiderari mutuum amoris & beneuolentiæ testimonium, quòd illud utriq; nostrum de altero exploratum est: tamen si quandoq; ad me scripseris, deq; tua erga me uoluntate certiorem me feceris, nunquàm non maximam capiam ex tuis literis uoluptatem. Hoc si tibi erit difficile ipsi, poteris idem per tuos. Omnis enim de te significatio, & de statu tuo atq; incolumitate, deq; recordatione nostræ necessitudinis, semper mihi gratissima, atq; optatissima futura est. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, VI. Cal. Nouembris

M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. MATTHAEO GIBERTO EPISCOPO VERONAE, S. P. D.

Libros tuos accepi unà cum literis: quorũ utrum fuerit mihi gratius, constituere satis nõ possum. Nam & literæ tuæ beneuolentiam, qua me complecteris, mihi declararũt: & libri, uirtutem animi tui, illam ipsam pristinam, quam ego antea in te cognoui: per quam tu ad illustrandas, & in honorem prouehendas optimas arteis semper fuisti propensus. Ac reliqua quidẽ duo uolumina Damasceni & Euthymij mihi grata, illud uerò in Pauli Epistolas Chrysostomi peroptatum etiam fuit. Quid enim mihi accidere potuit optatius, & rationibus meis magis accommodatum, quàm cum in eadem me exerceam palæstra, in qua tantus uir tantopere insudauit, habere me eum & monitorem, & magistrum, cuius doctrinæ & autoritatis neminem poßit pœnitere? Qui cùm in omnibus operibus suis, quæ multa sunt, uel penè dicam innumerabilia, & fluens semper sit, & dulcis, & sine labore cultus, sine deliciarum suspicione nitidus: tum uerò in hoc opere ad ea ornamenta orationis, quæ dixi, nescio quid plus grauitatis addidisse mihi uisus est. Cui ego palmam in intelligendis,

ac enucleandis scripturis sanctis, sine ulla dubitatione tribuo. Proximus huic mea sententia Augustinus: non ille quidem ingenio minor, nec ad scrutandum atq; ad exponendum minus diligens. Sed Græcæ linguæ ignoratio, qua imperfecta Augustinus utebatur, uim in eo maximi ingenij, tanquàm uirgultis & uepribus impeditam aliquoties detinuit. Habeo igitur tibi, atque ago, pro isto tuo munere, & animo erga me, maximas gratias. In quo enim me hortaris, ut in hæc præclara studia incumbam, beneuolentiam tuam mihi ostendis: in quo uerò opitulare, etiam liberalitatem. Ego uerò magno animo operam do, ut quod opus inchoaueram, id ad exitum perducatur. Sed totis his quatuor mensibus ualetudine aduersa à scribendo fui retardatus. nunc ualetudine recuperata, non committam ut ullum mihi tempus uacuum à literis prætereat. Quòd te multa deterreant, quominus susceptam istam prouinciam optimorum autorum in lucem edendorū sustinere posse confidas: ego rem totam tuo iudicio examinandam relinquo. Illud tamen confirmo, nihil fieri posse præclarius, neq; tuo nomini honorificentius. Meas epistolas tibi semper gratas accidere lætor: daboq; operam posthac, ut & ad te sæpius, & liberiore animo scribam. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, III. Non. Maij, M. D.
XXXII.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. MATTHAEO GIBERTO EPISCOPO VERONAE, S. P. D.

REginaldus Polus ea uirtute, nobilitate, & doctrina uir, qua tu optime nosti, cùm reuerteretur in Italiam, pristinas (ut ego sentio) consuetudines doctorum hominum, & tuum imprimis conspectum appetens, ad me diuertit: ostenditq; mihi eas literas, quas tu ad illum sanè quàm amicè, eleganterq; scripseras. In quibus erat quoq; mentio mei & honorifica, & multa. quæ cum iudicium tuum de me, tum multo magis studium beneuolentiamq; declararet. Ego uerò, & si subito penè aduentu illius, ac festinatione discedendi occupatus, nec temporis satis ad scribendum, nec animi habere poteram: tamen putaui esse nefas, illum ad te sine meis literis accedere. Itaq; has continuò exaraui: non tam ut gratias tibi agerem, quòd me aßiduè in memoria haberes, (etsi illæ quoq; iure optimo tibi à me debentur) quàm ut indicarem tibi, summam me ex illis ipsis literis tuis cepisse uoluptatem, quòd me abs te intelligam amari. Quanquàm hoc quidẽ minimè nouum mihi accidit, sed eius tum semper iucunda est commemoratio. In quo te arbitror existimare, me non posteriores in te

amando ferre partes. Verùm harũ rerum affirmatio iam toties iterata inter nos, minus fortasse in hoc tempore necessaria est. Illud quod te magis auere scire puto, quibus ego nunc in studijs uerser uidelicet, quid mihi habeam propositum, ipse Reginaldus tibi exponere poterit, qui exiguum hoc tempus, quod mecum fuit, totum posuit in inquirendo & percontãdo, quæ mea studendi, aut scribendi ratio, qui animus, quod consilium esset. Cui ego planè omnium mearum actionum cogitationumq; rationẽ reddidi. Sed quod mihi in eo magnæ uoluptati fuit, uideor cognosse in illo, cùm summum ingenium, & excellẽtem in Græcis Latinisq; scientiam: tum uerò summam in moribus & congressu elegãtiam atq; humanitatẽ. Quem hoc etiam nomine pluris facio, quòd intellexi te ab eo incredibiliter amari: usq; eò ille de te, & de tuis rebus omnibus & amanter, & honorificè semper loquitur. Eum igitur habebis tu scilicet, nosq; in desiderio manebimus & ipsius, & tui, & aliorum multorum: quorum familiaritas, & amicitia, mihi & ornamento erat, & solatio. Sed hoc feremus, ut poterimus. Illud tibi de nobis persuasum esse uolumus, uiuere apud nos perpetuò & memoriam, & beneuolentiam tui, deq; tua mutua erga nos uoluntate nobis uicissim exploratum esse. Tu ut studia ea urgeas, quæ præclara & eximia maximo animo es aggressus,
ualet

ualetudiniq; seruias, ualde te & hortor, & rogo. nihil est quod maius, aut accommodatius ad beatã uitam facere poßis. Vale. III. *Non. Septemb.* M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. EGIDIO CARDINALI S. P. D.

SI quantum ex tuis literis accepi uoluptatis, tantũ ipse meis literis exprimere posse confiderem: nihil aliud agerem profectò hoc tempore, quàm tibi mirã quandam ex eis animi mei lætitiam, iucunditatemq; perscriberem: per quam intelligeres, laboris tui fructum egregiè tibi constitisse, cùm amicißimo tuo, eidemq; tibi deditißimo, & utilitatis tantum, & delectationis attulisses. Sed quoniã eo onere me oppressum iri planè uideo, si suscipere nitar, quod perferre non queam, ignosces mihi, si ne conabor quidẽ id aggredi, quod perficere posse desperem. Illud tantũ scito, tuis mihi literis nihil accidere potuisse optatius: nec solùm ex ea parte, qua ad ea quæ quæsiueram et doctißimè simul, & humanißimè respondes: sed etiã ex eo, quòd uidere uideor in illis omnem expressam imaginem amoris erga me tui: tanta in illis suauitas, tantum studium satisfaciendi mihi: tantus & uerborum, quæ ad eam rem faciant, & optimarum ele-

ctißimarumq; sententiarum inest lepos. Itaq; intelligo nunc quidem, atq; experior, meum de tua præstãti eximiaq; uirtute, sapientia, bonitate, uerißimum semper certißimumq; fuisse iudicium. Nec quòd antea unquàm dubitarim, sed quia dies, res, euẽtus, quotidie id magis comprobat. Nam si à mediocri uiro, & mediocri dignitate prædito, hæc amicitiæ officia præstarentur, laudandus ille utiq;, quicunq; esset, & in paucorum numero reponendus: rem enim uulgò haud ita multum usitatam in se ipso ostenderet. Ab homine uerò amplißimo, & omnibus ingenij, eloquẽtiæ, honorisq; ornamentis cumulatißimo, retineri hæc officia fidelis amicitiæ, & in absentem amicum nil beneuolentiæ humanitatisq; prætermitti, hoc est mi Ægidi uir maxime atq; ornatißime, quod in te habet laudis admirationem, non cum aliorum laudibus comparandam. Quantum enim te exæquas inferioribus amicis mansuetudine, beneuolentia, familiaritate, tantum altitudinem animi tui, uirtutis gloria exaggeras. Sed hæc hactenus, sunt enim maioribus theatris proposita. Quod ad ea attinet, de quibus te consulueram, satis omnino abs te mihi est factum, doleo tamen te tua in eo genere scripta desiderare: quorum uenustatem & elegantiam uel ex hoc conijcere possumus cuiusmodi fuerit, quòd illa barbaris idonea uisa sunt quæ disijcerentur. Illud & optarim scire,

post

postquàm adſciſcunt Moyſis libros Maumethani, num & prophetas ſuſcipiant, multamq; in ueteri lege aſperſam eſſe exiſtiment futurarum rerum prædictionem: & an ipſi quoq; Meſsiam aliquem expectent. Nam uſum quidem uini cur interdixerũt, cùm tantum uxoribus compluribus ducendis, pellicibusq; habendis, libidini ab illis ſit tributum? Si modò hæc uera ſunt, de quibus cupio à te fieri certior. Ego, ſi mihi optata Deus conceſſerit, efficiam profectò, ut ne te pœniteat aliquantum hoc laboris mea cauſa cepiſſe. Sin autem (ut humana ſunt) mea ſpes me fortè fruſtrata fuerit, tu tamen uirtutis tuæ & officij fructũ tecum auferes. Certe quod in obſeruãtia, omniq; amore, & meritorum tuorum memoria, præſtari à me tibi, nomini, laudi, honoriq; tuo uſpiam poterit, largè enimuero id & prolixè præſtabitur. Vale. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
IOAN. FRANCISCO PICO MIRANDVLAE COMITI
S. P. D.

SVmma uoluptate affecerunt me literæ tuæ. recognoui enim in illis tuam priſtinam uirtutẽ coniunctam ſingulari erga me beneuolentia: quarum alteram ſemper in te colui, atq; admiratus ſum: altera

cùm me antea delectauit, tum uerò præcipuè in hoc tempore delectat. quo ego absens liquidius possum de uniuscuiusq; studio atq; amore erga me, & de amicitiæ fide iudicare. Quam quòd in te egregiam esse conspicio, & cæterarum similem uirtutum: cumq; tu is uir sis, ut tuum de quoq; homine iudicium maximo illi ornamēto sit quem diligas: meritò fit à me, ut ego omnium rerum charißimum habeam hoc testimonium tuæ erga me uoluntatis. Quamobrem scito (iterandum est enim) nihil mihi potuisse accidere literis tuis optatius. Quòd autem scribis perhumanè atq; amanter, te non parum mea tui memoria lætari: eosq; reprehendis, qui tanquàm expertes omnis humani sensus, his amicorum beneuolentiæ signis atque indicijs non moueantur: facis iure tu quidē. Quid enim magis est hominis, quàm amare uelle, atq; amari? Aut qui omnino fructus communis uitæ est dulcior, quàm conuictus & consuetudo cum præsentibus amicis, inter absentes mutua recordatio? Sed ego memoriam tui, ne si uelim quidē, dimittere ullo modo possum. Non enim leuiter fuit impressa: nec tu is es, in quo quid non insigne sit ad recordandum. Sed cùm & uelle obliuisci amici sit nefas: & tu inaudito quodam, & singulari genere uirtutis communem laudem & usitatam multum antecesseris: nō in memoria solum nostra, sed in ore, & oculis, & in intimis

mis sensibus assiduus hæres. Cuperem nunc hîc commemorare, quæ res me impulerunt in admirationem tui, & quàm grauibus de causis sim tibi deditus. Sed quoniã tu homo sanctus & seuerus hæc ipsa contẽnis, moderabor ipse mihi, nec tibi oneri ero. Tantũ dicam, hac nostra ætate, his hominum moribus, adhuc nusquàm uidisse me in ijs qui populis & cœtibus hominum cum imperio præsunt, uim cum iure, potestatem cũ modestia, religionem cũ armis, summã rerum atq; artium optimarum scientiam cum gubernandi labore atq; cura, nisi in te uno esse cõiunctam: ut qui te semel nouerit, idẽ si fiat postea tui immemor, facilè etiam probare possit, esse se oblitum sui. Verùm pauca hæc hactenus, quæ tamen uereor, ne tibi nimiũ multa esse uideantur. De commentario meo incredibiliter gaudeo, & operam & studium meum tibi probari. Quapropter ego, etsi sponte mea satis in id studium animatus, tua tamen cohortatione, & monitis factus ardentior, enitar posthac, ut plura præstare possim. In quam euestigio curam & cogitationem incumberem, ni haberem in manibus ueteres quasdam lucubratiunculas meas, quas perficere constitui, ne omnis anteactæ uitæ labor intereat. His quidem absolutis, quod breui fore confido, omnis mihi opera in sacris & rebus, & literis insumetur. Deus modò propitius sit, conabor efficere aliquid, quod si

non propter doctrinam, quæ in me perexigua est, neq; propter uitæ & morum sanctitatem, à qua ego longißimè absum: at propter amorem & studiũ Christianæ religionis, quo ego sum maiorem in modum incensus, afferre nonnihil luminis ad cõmunem uitam & utilitatis poßit. Sed hæc Deus direxerit, is qui omnia unus potest. Ego te mi charißime, ac doctißime Pice, & amo coloq;, tantum scilicet, quantũ cùm mea fides, tum tua eximia uirtus postulat, & me abs te amari uehementer gaudeo. Habeoq; Gregorio Lilio nostro gratiam, qui occasionem hanc præbuerit, & tibi ut scriberes ad me, & mihi tibi rescribendi. Quem quòd foues & sustentas in eius afflictis rebus, facis quidem quod te decet: neq; ego habeo exemplũ aliud quid deceat, quàm te ipsum præstantius. Sed & mihi facis gratißimum, qui illum non mediocriter diligo. Erit igitur hoc quoque in numero tuorum optimè sanctißimeq; factorum. Paulus meus, & idem tuus (te enim semper ferè habet in ore) mirificè literis bonis deditus est: quas etiã sequuntur mores boni. Itaq; tantos progressus facit, ut mihi ipsi magistro iudicium eius in meis scriptis, non modò exquirendum, uerùm etiam extimescendum esse uideatur. Eũ ego confido (Deus ita conata adiuuet) & meæ, & uestrum, qui illum amatis, expectationi cumulatè satisfacturum esse: atq; in eam partem

max

maximè, quā tu Pice rectè probas. Is tibi refert plurimam salutem. Vale, & nos dilige. Ex suburbano nostro Carpent. I X. Calend. Augusti, M. D. X X X.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER IIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DES. ERASMO ROTERODAMO S.P.D.

ANNVS *est, aut eo plus, cùm binas abs te literas accepi eodem exemplo: quarū quæ posterius scriptæ erant, cùm priores mihi redditæ fuissent, esset autem in illis tua de mea incolumitate, & opportuno ad meam ecclesiā receptu, gratulatio plena amicißimæ uolūtatis: recordor me tum, ut noster amor ferebat, diligenter tibi rescripsisse. Pòst mihi allatæ sunt alteræ unà cum Psalmo* L X X X V. *& tua eius interpretatione: cuius ego lectione mirificè fui delectatus, tuamq; illā admirabilem ingenij uim, & copiam, in eo etiam recognoui. Sed quo minus tibi de eo tum aliquid scriberem, fecit*

cit occupatio, & par quidẽ meus labor: quem ego in interpretando Psalmo XCIII. paulò antè susceperã. Sed neutiquam par tuæ facultas, neq; æqua ingenij aut doctrinæ uis, per quam celeriter opus à me institutum absoluerem. Sum enim in hunc usque diem, ut uides, retardatus. Sed postquàm tandem cõfecissem, nihil habui antiquius, quàm hoc quicquid esset quod elucubraueram, cõtinuò ad te mittere: χάλκεον ἀντὶ χρυσέου uidelicet. Sed tamen siue tibi id probaretur, ut singularem animi uoluptatem ex hominis omniũ doctissimi ac mihi beneuolentis iudicio caperem, siue nõ probaretur, præceptis tuis atq; doctrina in posterũ melior fierem. Quorum utrũ malim, & utrum mihi utilius sit, nõ queo satis cõstituere. Approbatio forsitan iucũdior sit, quæ sit ab amico fideli eruditoq; profecta: emẽdatio certè utilior. Itaq; te uehemẽter oro, atq; rogo, ut si quid duxeris reprehendendum, aut quoniam erũt opinor multa, quæ tibi homini acutissimo minus placebunt, ne parcas agere mecum ingenuè ac liberè: fidemq́; amicitiæ, quam persancte coli à te non dubito, in hac re mihi potissimum præstes: hocq́; sic statuas, tuum mihi iudiciũ in utramuis partem gratum atq; expectatũ fore. Ego de tuo Psalmo, ac de cæteris, quæ in hoc genere plura, præclaraq́; edidisti, & quotidie edis, cùm ingenium, & copiam, & facilitatem tuam mirari soleo: tum animi uirtutem, atq; constantiam: quod plurimis æmulis tuæ lau-

di obtrectantibus, ab instituto labore minimè deterreris: studesq; quotidie magis, ut bonis & literis, & moribus per te cōsulatur: in quo tua sciētia & egregia uoluntas maximis mihi uidetur laudibus ad cœlum extollenda. Vnum est quod optarim, (quid enim me prohibet idem officium amici præstare tibi, quod ego abs te requiro?) unū est, inquam, quod uelim, idq; tibi uehementer suadeam, ut à contentionibus omnibus te auoces: & aliqua in scribendo prætermittas, quæ ut non sint à uera pietate abhorrentia, contra tamen inueteratas populi opiniones, & quorundam hominum, siue etiam ordinum studia tendunt: quibus se non opponere maioris arbitror fore grauitatis. Quid enim te cogit hominem in omni doctrina summum, cum longe imparibus quasi altercando, & iurgijs concertare? cùm præsertim sacrarum scripturarum paratus campus sit, latè in omnem partē patens: ubi te ad tuum arbitrium exercere, & omnes in eo ingenij tui diuitias explicare possis: quas admirentur homines, non de quibus litem tibi intendant. Equidem quicquid scribo, scribo animo optimo, atque amicissimo: & quòd maiorem in modum cupio, tantam uirtutem, quanta in te est, ab omni non dicam labe, sed suspicione labis etiam apud uulgus alienam esse. Verùm hæc tu melius. Nos mi Erasme quantum possumus, uterq; pro uirili parte, feramus opem labenti fidei

dei Christianæ, quæ ut uides ipse, non solùm uitiorũ in hoc tempore dominatu, & multitudine facinorosorum hominum, quibus omnia redundant, sed externis domesticisq́; hostibus, omnibusq́; & bellorũ & impietatis machinis oppugnatur: estq́; ad cadendum procliuis, nisi eam, qui unus omnia potest, fulserit & sustinuerit Deus. Cui quidem Deo ac domino si gratiam eam, quã debemus, conabimur referre: & beatam ipsi inueniemus uitam: & cæteris noster non inutilis erit, neque infructuosus labor. Quanquàm tu quidem hortatione non indiges. Nos ut locũ nostrum ne deseramus, debemus magis prouidere. Sed de his satis. Tu ualebis, nosq́; diliges, tibiq́; persuadebis, esse nobis maximæ curæ & quietem, & dignitatẽ tuam. Vale etiam atq; etiam mi Erasme. Amerbachio nostro plurimam salutem, à quo crebriores literas desidero. Carpentoracti, Pridie Idus Februarij, M. D. XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

DESIDERIO ERASMO ROTERODAMO, S.P.D.

TVum de meo Psalmo iudicium, tanquàm profectum ab homine omnium doctißimo, & uiro maximo, magna quidem animum meum uoluptate affecit. Sed cùm tui nominis autoritas mi Erasme

eiusm

eiusmodi sit, ut breuis tua commendatio pro insigni laude cæterorum omnium ualere debeat: facilè perspexi, quo plus tu in laudes dixisti meas, quàm quod mei ingenij tenuitaas sustinere posset: totum id abs te amori in me tuo fuisse datum, & tuæ præstanti eximiæq; humanitati: in qua tu mihi uideris iam uelle, sicut in optimarum artium tractatione & scientia, omnibus nobis antecellere. Etenim si meus frater germanus esses, quî potuisti magis, aut ostendere lætitiã animi tui, quã ex mei ingenioli partu, qualicunq; illo quidem, percepisti: aut tuam erga me beneuolentiã declarare: in quo ipso utiq; apparet & extat quædã rara omnibus seculis naturæ tuæ probitas, & singularis integritas, nullo infuscata obtrectandi studio. Quod tamen est ueræ atq; perfectæ uirtutis propriũ: cuius qui compotes sunt, cum ipsi sibi confidant, alienas etiam solent uirtutes exosculari. Sed ego me indignũ tuo isto de me testimonio arbitraturus sum, si tibi cõcessero, ut tu in me amãdo priores partes feras. Non enim aut ita tardo ingenio sum natus, ut nõ cognoscã, quid requirant præstãtissimæ uirtutes tuæ: aut ita ingrato, ut tuæ optimæ erga me uoluntati non parem gratiam reddam. Sed quoniam hæc factis melius præstanda sunt, quàm uerbis: sit hactenus de eis dictum. Psalmum tuum mihi redditũ, cùm in prandio essem, & aliquot graues uiri mecum unà essent,

auidè

auidè perlegi, cursim uidelicet, nec potui illum retinere quin mihi extorqueretur è manibus: tanta est cunctorum legendi tua cupiditas. Itaq; expecto dum eum deintegro legam. Quantum tamẽ ex illo primo aspectu percipere potui, duæ me res in eo eximiè delectauerunt. Vna, quòd ubiq; ferè, & omnibus in locis, stimulis quibusdam pietatis, ac religionis ex uerbis tuis animum meum pertentari sentiebam: ita dulcis, & pia, & omneis deliniens sensus fluebat oratio. Altera, quòd tu certè in hoc genere factus es constantior aduersus ineptorum hominum molestißimas garrulitates nõ tam refutandas, quàm cõtemnendas. Quod ego te prioribus literis cùm hortabar, iccirco mi Erasme faciebam, quòd tuæ me dignitatis studium & cura stimulabat. Quanquàm enim (ut tu scribis) altius uitijs indormiẽtes inclamare asperius aliquãdo sit necesse: tamen id ita agere, ut non à stomacho neq; ab iracũdia illiusmodi reprehensio profecta esse uideatur, si cuiquam, tibi profectò conuenit. Difficile omnino est, uel potius inusitatum, non cõmoueri cùm odiosè sunt qui obstrepant: & quò ipsi aliquid sibi inanis gloriolæ aucupentur, inutilibus disputationibus tanquàm gladiatorijs libellis lacessunt amplißimos uiros. Sed ad tuã cæterarum laudum omniũ excellẽtiam hanc quoq; accedere decorum tibi est, ut eos uel negligas: uel si obiurgandi sunt, paterno quodam admoneas

moneas affectu, quando tu quidem in sacris literis, ad antiquum decorem splendoremq́; reuocandis, & omnium nostrum, & huius seculi es pater. Illud item censuerim, cùm iam accepta uulgò quædam sint, quæ suapte natura ita redolent pietatem, ut solùm in eis, quod nimium est, subaccusari posse uideatur, (cuiusmodi est quorũdam Sanctorum ueneratio, & picturarum crebritas) nõ esse popularibus studijs obsistendum. Non quin multò sit rectius figere in Christo cogitationum summam: sed neq; ista à fide nostra aliena sunt, & nõ queunt omnes ad sublimiora illa facile ascendere. Hæc ego temerè scribo fortasse, & parum considerans quis ad quem. Sed ignosce, mi Erasme, audaciæ meæ. Summus quidam & incredibilis meus in te amor me cogit uti libertate in amicitia propè ad temeritatẽ: quãquàm tu quidẽ pro tua summa benignitate in bonã partẽ accipis. Sed ego ne sim saluus, si quicquàm aliud specto, nisi quietem, & dignitatem, & amplitudinem tuam: quam semper tutatus sum, & quantum in me fuit, etiam affectam præmijs, atq; ornatam esse uolui. Itaq; recordor, me quondam Pontifici Maximo, ei qui nunc est, suasorẽ fuisse, ut tibi insigne sacerdotium quoddam in Germania traderet. Quod ille, qua bonitate est & studio erga homines doctos, erat facturus, nisi certi contradixissent: hacq́; aduersus te nixi calumnia, bonũ ani-

mum Pontificis in aliam uertissent partem. Stunicã autem hominem doctum meditantem aduersus te ἀντιφωνήματα quædam, autoritate, & precibus ab ea uolũtate sententiaq; deduxi: nec quoad ego mãsi Romæ, quicquam ille in te scribere est ausus. Quid ergo est? ego quòd in hoc recente psalmo duarũ illarũ rerum, quas notaui, alteram uideo penitus prætermissam, alteram leuissimè tactam, mirificè sum tua moderatione animi & prudentia delectatus. Nam cætera tua in illo & admiranda, nec noua, orationis splendor, grauitas, copia, rerum quæ tractãtur in eo, uarietas, ac dignitas, & quidem triplicata serie: ut perspicuum sit, orationis thesauros non exhauriri apud te, tanquàm collectos, sed semper scatere. Atq; ego cùm meum dicẽdi genus comparo cum tuo, aspicio planè me serpere humi, & nimis familiariter illa diuina tradere, quæ tu μυστικώτερα esse facis, & ea in sua ueneratione grauitateq; conseruas. Et tamen quicquid sumus ego atq; tu, à Deo ambo totum obtinemus: in quem grati esse, eiusq; honori & gloriæ perpetuò inseruire debemus. De Hesichio quod quæris, habueram psalmorũ Græcum librum, uetustate insignem: in eo proœmium Hesichij luculentè scriptum in eam sententiam, ut probare conaretur omnes psalmos Dauidis esse. Is liber mihi cum cæteris omnibus perijt. Reliqua sunt apud me Græca colle-

ctan

ctanea in psalmos incerto autore: scripta non tam copiosè, quàm eleganter: quibus præcipuè utor. In ijs interdum citatur Hesichius. Sed ego cùm illa legi, & Latinorum aliquos de eorum numero quos prædicas: non tam illorum explanationem ualde sequens, quàm spiritui sancto permittens me totum, feror quacunq; me ille uocat: cuius utinam ut spiritualis in me homo, sic etiam corporalis templum idoneũ esse posset. Sed crede mihi mi Erasme, nostra nobis non parum adhuc obest infirmitas. Deus autem omnium potens, qui tibi labores, & solicitudines, & affectam ualetudinem dat: quis scit, an maiore tuo bono id faciat, quàm si quietem tibi & molle otium præberet? equidem confido ita esse, nihilq; mihi laboriosa solicitaq; uita, sed quæ cum Deo prorsus coniuncta sit, uidetur reuera fieri posse felicius. Germaniæ nationi bene sit: amo enim gentem totà, dignissimamq; arbitror, quæ in uera tuenda ac propugnanda religione, suorũ maiorum gloriam consequatur: cui qui obsunt, & contaminant patriæ suæ decus, ad bonam eos mẽtem conuertat Deus. Tuæ in Psalmum meum annotationes mihi gratissimæ: itaq; cogito magnam partem illorum mendorum tollere. nam aliqua sunt, quæ autoribus optimis nituntur. De me mi Erasme, sic tibi persuadeas uolo: quanq; ego tenuis sum, & magnis à fortuna detrimentis mulctatus: nihil me tamen ha-

bere, quod non tuum æquè uelim esse ac meum. Neq; in hoc solum, sed in omni tua dignitate atque fama conseruanda hoc sum animo, ut sponte per me ipse, & abs te monitus, summam tibi fidem in amicitia ac beneuolentia semper sim præstaturus. Vale. XIIII. Calend. Octobris, M. D. XXX. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DES. ERASMO ROTERODAMO S. P. D.

QVòd literæ meæ ad te tardissimè perferātur, planè molestum mihi est. Cuperem enim illas maturè reddi: nec tam, ut te delectarent, quod tu humanissimè atq; amicissimè fieri scribis: quàm ut meū tibi officium celeriter esset cognitum. Tuas quidē tertio Calend. Martij datas, ineunte Maio accepi. In quibus quàm mihi de ualetudine prospera gratularis, equidem libenter accipio hāc gratulationē tuam, tui amoris eximij erga me testem. Veruntamen scito à medio Nouembri usq; ad Aprilem extremum minus me commodè ualuisse. Itaq; toto hoc tempore & intermissa nostra studia conticuerunt, & ego nihil dignum uiro potui exequi. Ad meam nunc tamen pristinam prouinciam sum reuersus, de qua antè ad te scripseram, ut commentarios in Pauli epistolam

ad Romanos conſcribam. Quod opus etſi difficillimũ omnium eſt, ſicuti & tu ſentis, & ego re ipſa experior: tamen animo non deficio. Vtinã ſic euentũ meorum conſiliorum fortunet Deus, quemadmodum à mea parte nihil neq; laboris deerit, nec ſtudij. Accidit autem mihi peropportunè, ut nanciſcerer diuĩ Chryſoſtomi commentarios in omnes Pauli epiſtolas, Græca lingua impreſſos: qui mihi dono ab epiſcopo Veronæ miſſi ſunt: quorum ego famã, uel uolumen etiam ipſum ad te puto perueniſſe. Cupio quidẽ certè, ut quod tunc tibi defuiſſe ſcribis, cùm hoc idem opus eſſes aggreſſus, id nunc ſuppetat, ſi forte tibi libeat quæ iamdiu exorſus fueras, ea nunc pertexere. Frobenianam operam nõ repudiabimus, cùm tempus erit excudẽdi: præſertim te tanto autore, ut res recte geratur curam adhibente. Sed mihi magis, mi Eraſme, tuo iudicio erit opus, quod ego ſemper maximi feci, & facturus ſum. Res ardua eſt, ego difficiliter & tardè ſcribo. Nouos etiam, neq; eos paucos, inuenio ſenſus: qui boni ſint, an ſecus, (ego enim mihi ipſi non ſatis fido) talium uirorum, qualis es tu, (ſi tamen aliqui tales) iudicium exquirendum mihi eſt. Tuum certè imprimis, qui aut unus, aut præcipuè in hoc genere ſcribendi non doctrinam modò, quæ in te ſumma eſt, ſed copiam etiam & dignitatem orationis adhibuiſti. Baſilium Magnum ſua loquentẽ lingua exiſ-

ſe à te, & in manus hominum diuulgatum eſſe, uehementer gaudeo. Nam quòd mihi à te ſit inſcriptus, id maius eſt tui de me iudicij teſtimonium, quàm ego expectaſſem: aut quàm me dignum eſſe arbitrer. Sed tua humanitas & beneuolentia eiuſmodi, ut nō quid me accipere, ſed quid te dare oporteat, potius expendas. Equidē maximas tibi de eo gratias habeo agoq́; etiam relaturus ſi occaſio fuerit. Te ita crebrò, & à tam multis peti, & mirum ſanè mihi, & permoleſtum eſt: nec uideo quæ ſit cauſa, niſi forte ea, de qua iampridē ad te ſcripſi: exiſtimatio tua uidelicet, quæ in tam alto ſita eſt loco, ut omnibus flatibus inuidiæ propoſita eſſe uideatur. Nam qui in hanc theologiæ palæſtram nomen ſuum profitentur, quò ſibi de principio commendationis aliquid in uulgus quærant: nomen eligunt clariſsimum, in quod inuehantur: auget deinde rixam ipſa cōtentio. Sed ego ſi iſto loco eſſem, una ſemel defenſione, in uniuerſum omnibus reſponderem: partim iuuentæ ſacta conſiliaq́; excuſans, ſi quid forte eſſet à me in illa ætate liberius ſcriptum: partim etiam modeſtè prudenterq́; retractans, quæ eiuſmodi eſſent: ut etiam ſi non uerè, at ſaltem uerisimiliter anſam aliquam poſſent præbere obtrectantibus: quod ſummos doctores ſanctiſsimos homines cernimus feciſſe. Poſtremò uerò, omnem ſenſum meum de fide catholica ita exponens, ut non poſſet cuiquam

eſſe

esse dubium quid sentirem: hoc opere edito, perenne mihi silentium susciperem aduersus maleuolos, quorum insolentiam iniquasq; calumnias, cùm res ipsa & ueritas, tum tua excellens fama, uirtusq; refutaret. Sed ego hæc non tam monendi tui causa loquor, (non enim tu eges monitore) quàm testificandi sensus & animi mei. Oecolampadium extinctum, utinam possem dolere iure. Sic enim literæ & doctrina hominis postulabat, nisi extitisset ille in alio genere perniciosus. Psalmũ tuum auide expecto, eumq; perlegere cupio. Epistolarum tuarum uolumen audio exijsse, Lugduniq; haberi : id ego misi qui mihi emerent. Tu interea, mi Erasme, si nos diligis, da operam ut ualeas, & sustentes ætatem istam tuam ijs, quibus soles, optimarum artium studijs, & conscientia rectorum consiliorum. Nos qui te plurimum amamus, nullo unquàm loco deerimus nec famæ, nec laudi, nec uolũtati etiam tuæ. Vale. Carpent. VIII. Idus Maij, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DES. ERASMO ROTERODAMO S. P. D.

IS qui tibi has literas reddidit, minus mihi sanè cognitus est: neq; ego hominis mores, naturamq; perspexi. Sed cùm adijsset ad me, diceretq; se celebritate

famæ, & amore quodam nominis tui commotum, uelle ad te proficisci, ut sub te magistro lautioribus literis operam daret: non potui non probare hoc eius constitutum: nam & rem pulcherrimam, & doctorem præstantissimum appetere mihi uisus est. Proinde petenti à me cõmendatitias literas, libenter conseruaui consuetudinem meam: & in his, quæ ad humanitatem pertinent, facilem ei me præbui. Commendo tibi eum igitur: sed ita, ut cùm ipse de eo feceris iudicium, dignumq; statueris, quem in amicitiã tuam recipias: tum eum sic adhibeas, & benignitate tua complectare, ut quod sine ullo tuo incõmodo fiat, aliquem ipse fructũ sui huius rectissimi studij consequatur. Ego posteaquàm ad te proximè rescripserã, biduo illo aut triduo accepi libellos tuos, quorum iam bonam perlegi partem: imprimisq; sum tuis defensionibus aduersus illos obtrectatores tuos mirabiliter delectatus. summam enim illæ doctrinam, & illam, quam ego maximè probo, egregiè redolent animi moderationem. De Basilio iterum ago tibi etiam atque etiam gratias: quòd me ad eorum numerum, quos tui ingenij monumentis illustrare uoluisti, aggregare dignatus es. In quo si tibi non par opera rependetur à me, at mea æqua certe tuæ isti præstanti erga me uoluntati reddetur uoluntas. Vale mi Erasme, & Amerbachium nostrum meis uerbis saluta. Iterum uale. Carpẽtoracti, VII. Idus Iunias, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DES. ERASMO ROTERODAMO S.P.D.

NOli amabò putare, mi Erasme, quicquàm mihi esse, aut gratius tua erga me beneuolentia, aut iudicio grauius. Itaq; & quicunq; istinc ueniūt, tuumq́; modò nomen, & nuncium de te aliquem ad nos perferunt, libentißimè à me accipiūtur: eoq́; etiā magis, si quod afferunt monumentum tui præstantis ingenij, præclareq́; in rem & pietatem Christianā operæ, ac uoluntatis, qualia sæpe multa à te proficiscuntur: ut tibi molestum esse non debeat, illos tenui à me munusculo affici, qui id laboris mea causa suscepere. Et de tuo iudicio (ita mihi diuos omneis opto esse propitios) in ea sum sententia, ut nihil meorum mihi probari poßit, quod ad religionem quidem, & ad literas sacras pertineat, si non id antea tibi sit probatum. Quapropter cùm confecißem commentarios in Pauli primam epistolam (quo labore, & quibus uigilijs, non dico, satis enim cognita tibi est illius Epistolæ obscuritas) statueram aliquot menseis quiescere, totumq́; me ab illa cura & cogitatione auertere: ut deinde recens, atque nouus ad meam recognoscendam, & accuratius expendendam lucubrationem accederem. Qui tamen mos & mihi consuetus est,

& à uiris doctis solet usurpari. Eratq; mihi in animo, neminem omnino participem facere, antequàm ipse probassem. Sed cogitans casus humanos, & quãto mihi mœrori ac detrimento esse posset, si qua asperior fortuna, quæ in utrunq; nostrum profectò habet potestatem, cõmercium inter nos hoc literariũ peremisset: librum è tribus primum, qui erat descriptus, dedita opera ad te misi, in quo maxima quidem sunt & pulcherrima fidei Christi mysteria. Quem peto à te mi Erasme, & pro insigni ac mutua beneuolentia nostra rogo, eo animo ut legas: uti ita statuas, melius mihi abs te multò consultum fore, si reprehenderis in eo, quæ tibi reprehendenda esse uidebuntur, quàm si laudaueris, si qua erunt laudanda. Ausus equidem sum, id quod uidebis ipse; ab itinere cæterorum, iam diu trito atq; usitato, deflectere: aliaq; quadam ingredi uia, quæ mihi uisa sit magis emergere ex fluctibus quæstionum, fortiusq; & splendidius ad ueritatem contendere: Deumq; ut mihi adesset, semper precatus sum. Sed falli tamen possumus. Quamobrem mi Erasme, omnis in te spes mihi est, tuum iudicium quod tu modestè imminuis, ego autem plurimi facio, idq; nõ iniuria, nunc mihi quidẽ ipsum perfugium & portus est, & totius mei laboris expolitio. egoq; in te uno, tuoq; in me amore, ac tua spectatissima uirtute, & doctrina acquiesco. Illud te

nolo

nolo ignorare, deesse non pauca in hoc libro, quæ tunc adÿcientur, cùm opus totum acrius examinandum resumpserimus. Nã & multa in eo explicatius disserenda sunt, quàm nunc exposita sint: & collecta ex sacris literis testimonia aliquot sanè opportuna atq; illustria tum sumus addituri, cùm de uulgando opere cogitabimus. Nam nunc quidẽ huic parti, quã ad te misimus, ne lectionem quidem adhibui: ueritus ne correctionibus ac lituris ante tempus implicarer, quando omnem eiusmodi curã (ut dixi) in aliud tempus reieci. De impreßione nihil mallẽ, quàm id quod tu mihi consulis, ut apud Frobenium transigeretur res: certus enim sum, nusquàm melius. neque sumptu permouerer, sed pudore quodam afficior propter bonitatem & modestiam Gryphÿ, qui mihi totus deditus planè est. Quanquàm erit hac quidẽ de re spatium deliberandi. Illud te summè oratũ uolo, ut hanc partem commentariorum ita ostendas cui uoles, ut nemini omnino describendi copiam facias: res enim nondum planè perfecta est. Ego & familiariter ago tecum, & me id tutò facere posse arbitror: summa enim mihi est & de tua humanitate opinio, & de integritate fides. Quamobrem si quid tibi oneris impono, id ea mente facio, quòd tibi uolo esse persuasißimum, nihil tibi esse uicißim in omnibus rebus tuis, & opera mea, & beneuolentia paratius. Declara-

tion

tiones tuas, etsi magnopere probaui prima illa lectione, ut ad te scripserã, tamẽ de integro legam: nec dubito, quin sim omnia in illis, quæ à te cõmutata sint, meliora ex bonis facta reperturus. Legi commentarium in Symbolum, quo mirificè delectatus sum. Os enim profectò obstructum iam est litigiosis hominibus, & sibi iniustam laudẽ ex obtrectatione aliorũ quærentibus, quos tua excellens uirtus & autoritas satis per se ipsa refellit. Vale mi optime Erasme, & nostri memoriam retine, qui nunquàm tui esse immemores poßumus. Ad Amerbachium nostrum do literas, cui lucubrationem meam uel imprimis ostendi uolo. Iterum & sæpius uale. Carpentoracti, V. Idus Iunij, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. DES. ERASMO ROTERODAMO S. P. D.

DIu est cùm ego nihil de te, ne rumoris quidem, accepi. Quòd si tu ades in eisdem locis, in quibus solitus es, tibiq; cõmoda ualetudo est, sicuti cupio equidem, & spero, nonnulla de eo me tenet admiratio. Hominis enim πολυθρυλλήτου, καὶ πολυγραφωτάτου non est usitatum hoc silentium. Sanè nos post librum illum tuum de Concordia ecclesiæ nihil aliud accepimus, quod ab Erasmo scriptum esset. Itaq; non

sine

ſine aliqua ſumus ſuſpicione, ne aut minus fortaſſe ualeas, aut in Belgas tuos profectus ſis. Videbare enim in literis tuis poſtremò ad me ſcriptis, ſignificare, te id cogitaſſe facere. Quod ſi ita eſt, mi Eraſme, quæſo, ut certiorem me de tuo omni ſtatu facias, qui pendeo animi, donec exploratum aliquid de te habuero: nam mihi tua ſalus & tranquillitas mirabiliter cordi eſt. Non dedit nobis fortuna, ut in eiſdem locis uiueremus: quod utriq; noſtrum, arbitror, mihi quidem certè fuiſſet optatiſsimũ. Potuiſſem enim apertius tibi, atq; illuſtrius, omnẽ meum ſenſum & animum declarare. Sed quoniam id præterijt, actum ne agamus, ut dicitur, animos certè uirtus dedit in amore conſentientes: in qua tu multo præſtantior, maiores autem meæ partes ſunt, te ſummum uirum colendi, & diligendi. Tanquam igitur ad hominem omnium tibi amiciſsimum, ut de tuis rebus omnibus interdum ſcribas, uehementer te rogo. Mei in Paulum perfecti commẽtarij ſunt: itaq; eos propediem cogito edere. In ijs plurimum mihi opitulatæ ſunt correctiones illæ tuæ, quas in primum librum adhibuiſti. Vellem idem in reliquos feciſſes, maximo mihi emolumento ea res fuiſſet. Sed fortuna nobis disiungendis, multis meis et magnis inuidit iucunditatibus: cui quidem à nobis nõ poteſt obſiſti: ea enim ſummas frangit infirmatq; opes, nedũ meas. Sed quod ad rem pertinet, potes perſpicer

ſpicere mi Eraſme ingenij tarditatem & imbecillitatem mei: qui tanquàm καλλιπίδης *diutino curſu cubitum uix proceſsi, ut ex hoc quoque maior tibi à tua incredibili nauitate & induſtria uoluptas pariatur. Verùm hæc hactenus. Te mi chariſsime atque optime Eraſme oramus, ut ſemel amorem erga nos abs te ſuſceptũ conſtanter & perpetuò tueare. Vale. Carpentoracti, Calend. Nouemb.* M. D. XXXIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

BONIFACIO AMERBACHIO BASILEENSI S.P.D.

NOlo te uereri, mi Amerbachi, ne tuæ literæ mihi aut intempeſtiuæ unquàm, aut minus gratæ ſint, cùm eas ego libentiſsimè legam, tuamq́; in illis bene cognitam mihi modeſtiam ſemper mihi intueri uidear. Quamobrem nulla te à ſcribẽdo eiuſmodi ſuſpicio retrahat, dum id tibi commodum alioquin ſit: ſemperq́; ita exiſtimes, te mihi quoties ſcribis, toties rem gratam facere. Tuam de cœna Domini ſententiam, & cognoſſe mihi iucundum fuit, & eandem ego uehementiſsimè probo, illudq́; prætcrea adiungo, Tot ſeculorum perpetuã conſuetudinem à communi Eccleſia uſurpatam, non ſine approbatione ſpiritus ſancti tantum roboris habere potuiſſe: cùm præſertim tot ex illo numero ſanctiſsimi uiri

extit

extiterint, qui gratiam suam & amicitiam cũ Deo miris rebus & multis ita declararint, ut dubium de eo esse non posset. Qui certè impij, nefarijq; fuissent, & ab Deo penitus alieni, si panem pro Christi corpore, & rem prophanã pro rerum omnium effectore sumpsissent sibi adorandam, atque colendam. Quibus ipse Oecolampadius profectò nec sanctitate, nec doctrina fuit par. Atq; is antequàm excederet è uita, cùm audisset parteis suas, hoc est eorum qui impiè de sacramento corporis Christi sentiebant, aduerso prælio afflictas, quod prælium non humana ui, sed numine omnipotentis Dei confectum esse constaret: si conuersus est ad meliorem mentem, eius doleo morte: doctus enim sanè uir, & bonis literis apprimè erat ornatus: etsi ego nunquàm illi magnam eruditionem in theologia tribui. Sin autem aduersus Deum perstitit cõtumax, equidẽ nunquàm cuiusquam malo lætabor: uerùm non iniquo animo feram, sementẽ tantæ prauitatis è medio sublatam esse. Vtinam isti ciuitati, & ciuibus in ea omnibus, rectus insideat in fide catholica sensus: quorum ego alteri, propter nomen & nobilitatem urbis, alteris ex pietate charitateq; Christiana ualde amicus sum. Qui si me audire uolent, quod illis tu meis uerbis (si uidebitur, & si occasio dabitur) licebit dicas, maiorum suorũ potius in tuenda uera religione Christi laudem, quàm temerè nouant

uantium res bene constitutas, insaniam pergent imitari. Opera quæ scribis Erasmi ualde auidè expecto, nec dubito cæteris futura similia: hoc est, plena doctrinæ & ubertatis. Quòd mihi Basilius tantus autor fuerit inscriptus, habeo equidem magnam uobis gratiam: sed tamen alius erat quærendus potior, qui tali munere honestaretur: nam ego ingenuè loquor, non huius mihi dignitatis conscius sum. Tuam tamen, & Erasmi mei beneuolentiam agnosco, eamq; gratissimam habeo: quam ego pari compenso uoluntate. Vale. Carpentoracti, VIII. Idus Maij, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GERMANO BRIXIO S. P. D.

SVperioribus diebus, cùm per incertos tabellarios literas à te accepissem: in quibus neq; locus unde illæ datæ, neq; dies erat ascripta, etsi ex orationis tuæ filo styliq; elegantia, tum etiam amoris significatione aduersum me, non mediocrẽ cepi uoluptatem: tamen diu suspenso animo fui, quid'nam mihi in tali re faciendum esset, cùm ad rescribendum quidem officiũ me impelleret: quò autem, aut per quem literas ad te darem, nullum consilium capere sat certum possem. Pòst uerò diligentius mecum meditatus, & illã faciens coniecturam, taleis uiros, qualis es tu, Lutetiæ

Par

Parrhisiorum libentius sæpiusq; cõmorari: propterea quòd illa ciuitas amplissimum est doctorum hominum domicilium, literas eò misi: ubi si te illæ reperissent, esset & officio meo, & animo satisfactum. Sin minus ibi te offendissent, neq; in eo opinio mea et coniecturæ ratio frustrata esset: per Budæum tamen ad te, ubicunq; esses, mitterentur. Cui homini doctissimo atq; optimo, tu simili uirtute & doctrina præditus, incognitus certe esse nõ potes. Verùm quòd mihi in literis tuis gratularis, quòd me, quem diu antè mortuum existimasses, repente non modò uiuere, uerùm etiam dignitate atq; honore auctum esse audisses: gratulatio tua, ut quæ ab optimo proficiscitur animo, sanè mihi probata est. Sed tu si unam illam esse mortem arbitraris, qua quis naturæ & mortalitatis conditioni satisfacit: planè nondum mortuus sum, neque supremũ fati diem adhuc executus. Si uerò grauiorẽ et ueriorẽ putas mortẽ, cùm quis cogitur alieno uiuere arbitrio, non suo: sanè & mortuus fui, & reuixi posteaquàm in hunc portum otij & tranquillitatis sum peruectus. Scito enim me his quinq; annis, posteaquàm uidelicet Romanis relictis rebus, in meã ecclesiasticam prouinciam me contuli, solis gustasse qui sint fructus ueræ uitæ, nihilq; expertum fuisse posteà quod pœnitendum mihi esset. Quare tu si μυσικῶς gratularis mihi, habes lætandi de amico &

m grat

gratulandi causam. Sin autem uulgari consuetudine uerbi locutus es: en tibi amantissimum tui hominem non modò non mortuum, sed uiuentem nunc quidem beatius quàm antea: cui ista ipsa dignitatis accessio, qua te gaudere dicis, utinam illa non magis oneri, quàm honori esset. Sed tamen quoniam diuino numine in hoc loco positi, & in hoc honoris gradu locati sumus: demus operam, quoad possumus, ut nostra eidem Deo & opera parata sit, & uoluntas. De te autem ipso mi Brixi, quando ex eorum hominum numero es, quos ego colere & complecti studiosè soleo, dedistiq; mihi per literas tuæ & doctrinæ & humanitatis specimen: sic me existimare puta, te esse dignissimum, quem omnes qui bonas arteis sectamur, in oculis assiduè feramus, nihilq; uicissim accidere mihi posse tua erga me beneuolentia gratius. Quæ quoniam (ut scribis) à te suscepta iam diu est, ex quo me scilicet primum Romæ cognouisti: peto à te maiorẽ in modum, ut & ueterem illam renouare, & si est augendi locus, etiam augere & amplificare eam uelis. In quo tibi polliceor, me curaturum, ut in nullo amicitiæ officio, nec in uoluntatis studio me uincas. Vale. Carpentoracti, x. Calend. Iulij, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GERMANO BRIXIO S. P. D.

NOn potuit fieri commodius, nec magis ut ego uellẽ, quanquàm meus liber tibi redditus fuit: primoq́; ipso in prælio, ut aiunt, cum homine disertissimo doctissimoq́; congressus, non dicam cum laude, (abhorret enim mea mens ab eo quod insolentius uideatur dictum) sed certè sine ignominia discesserit. Quãquàm tu quidem etiã illum laudas: in quo agnosco uel beneuolentiam erga me tuam, uel comitatem naturæ, qua es præditus. Sed quòd epistolam meam desiderasti, hocq́; genus officij quod in scribendis epistolis situm est, imprimis inter amicos usurpari indicas conuenire: uerè tibi dicam, Subitus discessus Giramandi, qui me festinare ualde coëgit, tum autem hæsitatio quædam mea, cùm nec quibus in locis planè esses, nec quid rerum gereres satis nossem: illudq́; etiam ualde uererer, ne tibi homini uehementer in literis occupato obijcerem laborem: adduxit me, ut statuerem per nuncios potius, quàm per literas tecum agendum esse: præsertim cùm homini & amico, & prudenti, id negocij committerem. Qui quàm mirificè functus officio sit, tum ex rebus ipsis, tum autem tuo imprimis iudicio testimonioq́; cognoui. Illud uerò

mihi pergratum accidit, quòd meum consilium istuc mittendi librum, & ad theologorum uestrorum iudicium deferendi, tibi quoq; esse intelligo probatum. Quod equidem, mi Brixi, ea ratione feci, quòd Christianam illam humilitatem animi, quam maximè in scriptis meis extollere, & in cœlum ferre, uerissimis laudibus soleo: non solùm uerbis, sed ipsa re, quantum à me fieri potest, cupio semper mecũ habere coniunctam. Cuius si ut nomen, ita & ueritas Christianis hominibus in cultu & in honore esset, tot hodie pestilentissimarum hæresum erroribus, & hac religionis labe careremus. Sed quòd scribis, te curaturum, ut æquis iudicibus, & à politiorum literarum cultu non abhorrentibus, res permittatur, habeo tibi magnam gratiã: iamq; id perfectum à te uideo. Scripsit enim ad me ex illis quidam sanè quàm liberaliter: ut mihi in mentem uenerit lætari, esse apud theologos uestros Musis etiam locũ, uerùm illis sanctioribus: quod tamen tibi & Budæo nostro acceptum ferendum est. Certè id quod sentis, est omnino uerissimum: nec res tam præclaras barbarè atque absurdè debere tradi, & quæ à me scripta in Paulum sunt, sine Latina & Græca eruditione intelligi uix posse: aut ne uix quidem. Expertus enim sum ego, quæ subtilitas rerum, quanta & cuiusmodi altitudo maximorum in illis mysteriorum insit. Quæ tu quàm breui, & subita le-

ctione

ctione tam accuratè perpenderis, non rerum facilitati, sed tui ingenij magnitudini est ascribendum. Quo nisi tu eximio præditus esses, crede mihi, impeditius multo iter ad illa percipienda & intelligenda offendisses. Dies tamen, & mora, & crebrior lectio, quotidie magis indicabit, nihil fieri posse rebus illis reconditius. Quod tibi hoc libẽtius scribo, quòd te quoque uideo in eodem stadio currere. Non enim mihi ignota neq; inaudita studia sunt tua: sed & ex pluribus cognoui, & legi ipsemet homilias illas Chrysostomi, quas tu è Græco sermone in Latinum uertisti, ea & elegantia uerborum, & grauitate: ut non tam opulentissimum trãstulisse autorem, quàm imitatus esse uideare. Itaq; expectabimus alias: gratumq; mihi in eo feceris, si ut confectæ fuerint, mihi eas afferri quàm primum curaueris: etsi cùm ad conciones erit uentum, grauior tibi labor uidetur fore propositus. Nosti enim profectò quàm ardenter ille, quamq; incitatè solitus sit auditores non magis docere (mihi quidem ut uidetur) quàm aut obiurgare, aut accendere: etsi utrunq; quidem, idq; cum magna cura. Verum cùm in multis interpretandis Pauli locis ab eius opinione dissentiã, iccirco tibi uisus sum eum minus legisse. Ego uerò in ipso legendo, expendendo, interpretando Paulo, cùm omniũ ferè interpretũ, qui aliquo numero sunt, scriptis & cõmentationibus usus

sum:tum uerò Pauli eiusdem ope & doctrina plurimum adiutus: qui quidem suimet longè optimus est interpres. Noli enim putare, me ad primã illam, quæ Romanis inscripta est, epistolam exponendam accessisse, nisi prius perlectis, diuq; uolutatis, omniq; animi attentione perspectis cæteris eiusdem doctoris epistolis. Quarum assidua & acri lectione in eos diuinæ sapientiæ fontes sum inductus, ex quibus si non hausisse puriorem doctrinã, saltem leuiter ex illis aspersus fuisse uidear. Vnum est in quo miror, quòd ita reprehendor à quibusdã, quasi deflectere uel tantulum à uetere translatione Pauli nefas sit. Cuius tu rei, mi Brixi, qui utranq; linguam probè nosti, optimus poteris esse iudex. Mihi enim si quicquàm in illis commentarijs est, quod probetur, illud præcipuè est, quòd uisus mihi sum uerba è uerbis expressa uerè Latina reddere, quæ antè nimirum alieniora pleraq; erant, ut uis Apostoli sententiaq; obscuraretur. Ea si conatus sum illustria & perspicua facere, quod ordine, & proprietate Pauli uerborum accuratissimè seruata factum à me est: quidnam quæso ea in re admissum est culpæ? cùm præsertim gratius hoc etiam meum factum esse debeat, quòd Luteranis ut sua παράδοξα *facilius probent, imperitosq; in fraudẽ inducant, ad ignoratam plerisq; linguam sæpenumero confugientibus, hic utiq; campus doli & fallaciarũ*

interc

intercludendus fuit. Si tamen ego non sum hallucinatus, quod fieri nimirum potuit, homo enim sum. Alia quidem uia commodius istis contortoribus scripturæ sanctæ occurri, illorumq; præstigias & machinationes redargui uix potuisse existimo. Itaq; & initio mei operis hac potissimum de causa illam me sumpsisse enodãdam epistolam sum testatus. Sed hæc hactenus. Venio nunc ad eas epistolæ tuæ partes, quæ partim me delectarunt mirabiliter, partim pudore etiam affecerunt. Nam quòd meæ lucubrationi tantum laudis impartis, quantum non tam à summo iudicio, quàm ab amicissimo animo profectum intelligatur: gaudeo equidem me abs te sic diligi, tuamq; istam præstantem atq; egregiam erga me uoluntatem permagni æstimo. Sed res ipsa planè ut erubescã me cogit. Etenim quis ego sum, quo ingenio, qua doctrina, quibus ornamentis præditus, cui ab homine doctissimo atq; optimo tantum laudis tribuatur? Si enim in eo laudandus sum, quòd sim deditus optimis artibus & studijs: quàm multi sunt nostra hac ætate, qui in eodem genere studiorũ excellũt? nonne horũ taliũ frequentia & Italia, & Gallia, et ipsa quoq; Germania nunc referta est? Si uerò quòd optimas tueor & sustineo partes, ab antiquiorumq; scitis atq; decretis transuersum unguẽ non discedo: nõ tam id laudi ulli dandum est, quàm uitio, secus si fiat, ma-

 ximo.

ximo. Nam quòd in portum me ex urbanis illis fluctibus, & ex magna agitatione tranquillam in stationem recepi: ego sanè liberam & uoluntariã uitæ agendæ rationem obnoxijs illis, & alienæ sententiæ addictis rationibus, ob eam primum causam longè prætuli, quò uni iam Deo liberius famulari, & commissæ mihi ab eo ecclesiæ officium præstare præsens possem. Deinde, ut mihi cum Musis iamdiu optatum habere liceret commercium. Cuius quidem uitæ suauitas & delectatio tanta est, ut non regem esse, sed regibus non egere, uerè regaliter uiuere, & ipsa uerè beata uita sit. Quanquàm hoc argumentũ nequaquàm in uulgus edendum est, ne ad eos quidẽ, qui aliquam speciem bonorum doctorumq; præ se ferentes, eisdem nihilominus, quibus uulgus, honorum atq; opum cupiditatibus iactantur. Sed ego tecum tanquàm mecum hanc rationem puto. Non enim mihi plus assumo in huius laude consilij, quàm tibi ipsi tribuo: quem & multis antea testibus, & tuis nunc ex literis planè intelligo in eadem mecum esse sententia: nisi quòd tua uirtus hoc apparet illustrior, quòd ego multis diu curis, laboribus, uigilijsq; uexatus, quas ad alienum arbitriũ ferebam & suscipiebam, tandem tædio fractus, in quietis locũ me contuli. Tu tua sponte, solutoq; iudicio, studijs ambitionis missis, in eundẽ portum es peruectus. De qua præclara animi tui moderat

deratione, rectißimoq; consilio, & eiusdem mecum societate muneris, & tibi gratulor, & mihi apprimè gaudeo. Nullo enim alio comite ornatior, aut hãc inire prius uiam, quæ minimè populo nota est, iamq; ob desuetudinem dumetis inhorruerat, & stirpibus, aut nunc tenere eandem possum. Sed de his quoq; satis. Iulij fratris mei quòd mihi mentionem facis, eodẽ penè amore ac si frater ipsius germanus fuisses, ueteremq; tuam cum illo familiaritatem prædicas: peream mi Brixi, nisi cùm meũ erga te studiũ ad summum creuisse crederem, maximus tamẽ hac de causa cumulus accessit: non enim existimaram nostram coniunctionem iam inde ab illius tecum consuetudine auspicatam fuisse. Neq; uerò aut te urbanum meminisse mihi uidebar, aut pòst in Gallia tibi quicquàm rei cum fratre fuisse meo noueram. Sed omnis tui cognitio principio mihi in Gallia oblata est, primùm ex literis tuis, quas iam longo interuallo accepi iucundißimas. Deinde ex epistolis & Erasmi ad te, & ad illũ tuis, illoq; imprimis opere mihi sanè probato, quod cõuertẽdo Chrysostomo lucubrasti. Postremò uerò Lugduni, deindeq; Massiliæ, cùm ad summos principes salutatum accessissem, sermones cum pluribus permultos & habui & accepi de te: cùm tua uirtus & doctrina, maximeq; ista animi æquitas, qua tu fortunæ & cupiditati tuæ modum consti-

tuisses, omniũ unà & constãti uoce laudaretur. Itaq; cùm plurimas iam haberẽ tui magnificiendi causas: cumq; hoc nouissimum studium, quod tu in meis exhibendis scriptis honoris mei causa suscepisses, uehementer tibi me obstringeret: illa tamen mei fratris commemoratio tam piè, tamq; amanter abs te facta, prorsus effecit, ut te in illius penè loco diligam. Quã ob rem rectè feceris, idq; mihi erit gratissimum, si ita statueris, quæcunq; à coniunctissimo fratre officia sperari, aut expectari possunt: ea tibi à me prompta esse & parata: ut si usus uenerit quò memet ipsum tibi patefacere penitus possim, non sis maiorẽ erga te beneuolentiã cuiusquàm neq; fidem in amicitia integriorem cogniturus. Illud te rogo, ut quid theologi uestri de meis scriptis senserint, certiorẽ me facias: cura etiam adhibita, ut literæ ad me diligentius perferantur. Nam quas mense Aprili dedisti, eas mihi scito extremo Iunio fuisse redditas: quibus ut debui, sine mora respondi. Tuis addubitationibus, quæ ad linguæ Latinæ rationem pertinent, altera seorsum pagella conor satisfacere. Vale mi doctissime Germane, & nos amare perseuera. Carpentoracti, prid. Cal. Iulias, M. D. XXXIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GERMANO BRIXIO S. P. D.

ET literæ tuæ, id quod aliâs quoq; conquestus sum, tardißimè ad me perlatæ fuerunt: (datæ enim pridie Idus Februarias, post Nonas Aprileis deniq; mihi sunt redditæ.) Et ego quò minus ad eas continuò responderem, ualetudine sui aduersa impeditus. Scito enim me octauum iam mensem pituita usq; eò laborare, ut & odoratum penitus, & uim etiam gustãdi aliqua ex parte amiserim. Qui morbus hyemis tẽpore lentior, eóq; magis tolerabilis: quòd humoribus pigrè & segniter se mouentibus, sensum in nobis mali obtusiorem aliquanto facit. Vere nouo excitatur, & ad nocendum corpori acuitur. Itaq; & febricula aliquot diebus tentatus sum, & nunc capite frequenter langueo: non tam dolore quidẽ, quàm grauedine quadam occupatus, atq; pressus. Sed mihi multis adhuc frustra remedijs adhibitis, recuperãdæ ualetudinis spes, secundum Deum, reliqua est in appropinquantis caloris aduentu. Quæ si nos fefellerit, feremus humaniter, omneq; Dei omnipotentis de nobis ipsis decretum in partem optimam accipiemus. Illud utiq; præstabitur à nobis, ut ne qua culpa nostra morbus uim ad lædendum, incrementumúe accipiat. Ha-

bes

bes causam meæ tarditatis. Nunc reuertor ad tuas literas, quæ mihi mediusfidius extiterunt gratißimæ: uel quòd beneuolentia erga me tua eas mihi gratas semper efficit, uel quòd de libro meo quid actum fuerit, cognoui: de quo ad id tempus nihil acceperam. Eram autem non minimum sollicitus, quo pacto ex eo afficiantur animi uel audientium, uel legentium. Et nimirum hoc tempore, hisq; animorum opinionumq; dissensionibus, nihil tam nobis pertimescendũ, quàm calumnia est, quod iam uulgare quidem uidetur esse uitium. Sed mihi, ut concertatio omnis permolesta, sic animi æquitas tutißimum est perfugium: quo sum uti solitus, si quis falsam mihi litem aut iurgium intendat: nam beneuolis castigatoribus ultrò magnam gratiam me debere confiteor. Quare quod mihi polliceris, uel potius recipis, te acturum accuratè cum theologis uestratibus, ut meum hunc animum æqui boniq; consulant, id ego abs te nõ mediocri cum cupiditate expeto. Nihil enim malo, quàm & suum illis honorem, & mihi meam pacem ac tranquillitatem incolumem manere. Præterea faueo etiã ordini illi atq; collegio, in quo uideo firmißimam anchorã fluctuantibus (ut nunc est) fidei nostræ rebus constitutam esse. Sed hæc hactenus: neq; enim dubito, quin iam officio functus fueris: nihilq; reliqueris loci neq; hortationi, neq; admonitioni meæ. quippe qui non stu-

dium

dium solum amoremque in amicitia, sed nauitatem etiam, & diligentiam afferas. Quo quidem nomine non mihi uni, sed prorsus omnibus carus iure optimo atq; amabilis esse debes. De Episcopo Parisiensi nostro istud idem sentio quod tu. Nihil illo homine elegantius, nihil bonarum artium fieri posse amãtius: in quibus ille ita cæteris fautor est, ut præcipuam tamẽ laudem ipse obtineat. Ei te gaudeo tam familiarem, quàm tu scribis, existere. Neq; illud est κόλοιὸς πρὸς κολοιὸν, sed ad summũ uirum uir ingenio & doctrina præstans eos aditus habet, quos germana uirtus illi patefecit. Eum ego etsi mirabiliter amo, coloq;, idq; ipse non nescit: tamen mihi erit pergratum, si tu hoc idem in sermonibus crebro illi inculcaris. Cætera, quæ in tuis literis plenissima amoris atq; officij sunt, icciro à me prætereũtur, ut ne uidear aut meis nimium delectari laudibus, aut tuas blandius sæpiusq; commemorare, quàm ingenuitas amicitiæ, & nostra firma iam atq; constans necessitudo postulat. Illud habeto, tantum tibi tribui à me, quantum & doctissimo homini, & in officijs omnibus constantissimo, ab homine itẽ officij doctrinæq; studio & peramante debeatur. Cuius mei de te iudicij nunquàm me profectò pœnitebit. Vale. Scriptis his literis, uenit mihi in mẽtem requirere ex te, ecquem tu forte istic haberes liberalibus institutum artibus, qui Latinis

& Græ

& Græcis docẽdis literis idoneus esset, idq; ipse profiteretur munus. Similem enim quempiam ego nactus, libenter eum huc sat bona (ut opinor) conditione accerserem: quòd ciuitas hæc nostra publico id, uti fieret, decreuit consilio. Vellem autem eum maximè, qui in Ciceronianis scriptis exercitatus esset, atque eruditus. Hac in re si quid est mihi quod præstare, & ciuibus in eo meis prodesse possis: peto à te, ut ne grauere suscipere aliquam curam, & te in eam cogitationem conferre. Certe enim si assequemur quod cupimus, magno nos omnes abs te affectos esse beneficio sumus arbitraturi. Iterum uale. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GVLIELMO BELLAIO LANGEO S.P.D.

CVm hosce plures iam menses uehementer de te & de tua salute solicitus fuissem, quòd ignorans ubinam esses, te in illis Italiæ fluctibus etiam nunc uersari arbitrabar: summam repentè accepi lætitiam ex optato nuncij aduentu, qui ex aula Regis nuper huc profectus, saluum ac ualentem te sibi uisum esse confirmauit. Quod si ita est, (ut ego spero et opto) cùm mihi ipsi gratulor, tùm ago Deo immortali gratias. Facit enim incredibilis ille amor, quo te iampridem sum complexus, ut nihil mihi abs te ...

secun-

secundarum, neq; aduersarum rerum, esse seiunctum possit. Quanquàm quas tu secundas tibi esse res putes nescio, præter Regis tui gloriam atq; amplitudinem. Vidi enim te in maximis illis miseræ Italiæ turbinibus ac procellis, non ferentem modò omneis labores, & omnia pericula constanter, ac fortiter, sed adeuntem etiam ultrò, & penè exposcentem pro tui Regis dignitate atq; gloria, usq; eò quidem, ut nemo secundis suis rebus tam iucundè ad commodum & utilitatem suā perfruatur, quàm tu in turbulentis & asperis alacri animo uersabare, quò fidei tuæ officioq; satisfaceres. Quod etsi iure ac meritò pro tanti honore Regis faciebas, tamen rarum nos in te, propeq; inauditum fidei ac uirtutis exemplum conspicientes mirabamur. Nunc autem si in portum peruectus es, instituistiq; commorari inter tuos, & ea artium optimarum studia quibus à pueritia mirificè fuisti deditus, in aliquo ocio recolere: nuncio tibi me futurū socium eiusdem & uoluntatis, & iudicij. Dedi enim me penitus & dicaui literis: neq; aliud quippiā iam cogito dies noctesq;, quàm quemadmodum possim ueram & dignam Christiano homine immortalitatē consequi: cuius rei iudicium, & fructum etiam aliquem, uelut ocij mei primitias, celeriter, ut spero, in manibus es habiturus. Sed non audeo scribere de his nunc pluribus, donec sciero, ubi tu sis, quid agas, ecquā

mei

mei absentis memoriam beneuolentiamq; conserues. Quod ut facias, mihiq; aliquando aliquid de tuis rebus scribas, te uehemẽter etiam atq; etiam rogo: imprimisq; tibi ut persuadeas, nullum unquàm tempus fore, quo tuorum meritorum erga me, & nostræ mutuæ insignisque beneuolentiæ, memoria moriatur. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, XV. *Cal. Martij,* M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GVILELMO BELLAIO LANGEO S. P. D.

NOn puto te mei oblitum esse, id enim humanitas tua mihi perspecta & cognita, & mea constans erga te uoluntas suspicari uetat. Cùm enim ego tantum te diligam, quantum literis exprimere non possum, quòd meus in te amor omnem uerborum uim, & orationis copiam longè uincit: non duco posse hoc accidere in natura ingenua, & liberali, cuiusmodi tua est, ut posteriores in amando ferre partes uelis. Quamobrem certus sum me tibi esse cordi, quemadmodum quidem antea semper fui. Quòd autem lacessitus à me toties per literas, nullas mihi adhuc rescripseris, id occupationibus tuis totum attribuo: etsi uel uersiculis abs te duobus, ut aliâs tibi scripsi, poteram esse contentus: qui mihi amanti, cupienti, de te multum

multum cogitanti, maximi muneris loco accidissent. Siquidem in illis imaginem & animi, & amoris erga me tui, complecti & exosculari mihi licuisset. Sed quando id præterijt, adest noua occasio, qua nauare mihi beneuolentiam tuam possis. Paulus Sadoletus fratris mei filius, is qui tibi has literas reddidit, adolescens est apprimè institutus artibus honestissimis, à meq; in filij loco diligitur. Is iampridem flagrãs cupiditate uisendæ Aulæ Regiæ, & ipsius Regis salutandi uenerandiq; tam suo, quàm meo nomine, hoc tempore à me potissimum dimissus est: quo mea quoq; intererat, aliqua perferri ad Regem meis uerbis: ex quibus ille pluribus suis beneficijs in me iam collatis, animum meum erga se & memorem & gratum cognoscere posset. Etenim iamdudũ uereor, mi Langee, ne me rusticum hominẽ iam quendam, & parum urbanum esse existimetis, qui officium iustum mehercule & debitum, ad uos istuc ueniendi, & coràm memet Regi offerendi tandiu distulerim. Sed eius me mei facti oppidò quàm puderet, si aliqua in me resideret culpa, ac non totum hoc crimen fortuna sustineret. Quibus autem de causis usq; adhuc retardatus sim, & quid potissimum uelim in hoc tempore, cuncta ex ipso Paulo cognosces. Quem peto à te Langee mi suauissime, teq; magnopere rogo, ut omni tua humanitate, tua inquam illa

præstante atq; egregia, complectare. Nihil mihi omnino facere gratius potes, quàm si in hoc adolescente quanti tu me facias, & quid mea causa cupias, ostenderis. Is à me habuit in mandatis, ut nihil omnino ageret, nisi de consilio tuo. Quamobrem eum totum suscipias oportet: & non solum illi introductor, sed monstrator etiam sis, & monitor, quomodo, & quando, aut ad Regem adire, aut reliquas cum res agere & tractare conueniat. Hoc cùm mihi feceris (ut dixi) gratissimum: tum tu uirtuti & humanitati tuæ seruieris, quemadmodum quidem solitus es: ipsumq; adolescentem dignum & fide & beneuolẽtia tua etiã experiere. Nos hic de nuptijs tuis nescio quid audiuimus, easq; plenissimas dignitatis esse intellեximus. Id si ita est, quod quidem cupio esse, tibi eam rem feliciter & prosperè euenire opto: ac Deum quæso, ut eos ex te gignas liberos, qui tibi & uoluptati, & generi tuo sempiternæ laudi esse possint. Vale mi Langee, & me ut soles dilige. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PINO RIVENSI EPISCOPO S. P. D.

DIu est, quòd nihil ad te dedi literarum: nõ obliuione amicitiæ nostræ, sed quòd cùm nihil haberem quod scriberẽ tua lectione dignum, nullas uolui

lui potius, quàm inanes esse meas literas. Nunc uerò cùm se mihi occasio, & prope dicam necessitas quædam obtulerit scribendi ad te, libenter hac opportunitate sum usus. Etenim quibus in rebus egere mihi uideor cùm eruditi hominis doctrina, tum amici fide, tu mihi statim occurris ad utrunq; aptus, cuius iudicium & integritas à me maximi æstimetur. His diebus absolueram commentarium in Psalmum XC. *sanè maximo cum labore atq; cura, quod mihi ferè scribenti semper accidit, ut propter tenuitatem ingenij omnia difficillima esse uideantur. Eum librũ cùm cuperem communicare tecum, & cum aliquot uiris doctis, ut quàm maximè emendatus in manus hominum exiret, difficultate librariorum fui retardatus, quorum est incredibilis in his locis inopia. Itaque ad impressores me necessariò contuli, ne nunquàm quicquam ederem quod laude dignum esse posset. Nam cùm non insistendum mihi in hoc uno opere sit, sed ad alia, Deo bene iuuante, progrediendum: uisum est forè utile maturè intelligere, quid quisq; in hac lucubratione mea prima ex me requirat, ut ex his, in quibus iure nunc reprehendar, in alijs posthac cautior & sapientior fiam. Hac spe & fiducia libello exitum permisi, eumq; euestigio misi ad te: ut siue tibi probaretur, singularē animi lætitiam ex hominis doctissimi, atq; amicissimi approbatione acciperem: si-*

ue minus probaretur, tua castigatione & monitis in posterum fierem melior. Quorum utrumuis ita mihi gratum futurum est, ut utrum malim nesciam. Vtile est reprehendi, cùm erres: Iucundum laudari, præsertim à laudato uiro. Sed si hi sumus, qui esse debemus, hoc est ueri rectiq; cultores, potior esse debet uoluptate utilitas. Quamobrem à te peto, idq; maiorē in modum, ut cùm hæc nostra leges, reperiesq; aliquid quod tibi non satis probetur, sensumq; acris iudicij tui aliqua in re offendat, ne parcas monere, & reprehēdere me, fidemq; amicitiæ, quam à te sanctissimè seruari non dubito, in hac re mihi potissimum præstes. Vt enim dico, si minus in hoc uolumine, quod iam editū est, at in alijs ad quæ ego me paro, plurimum mihi et tua eruditio proderit, & autoritas. Tibi equidē hoc confirmo, me in hac scriptura & lucubratione mea, non tam meam spectasse laudem, quàm eorum utilitatem, qui legent: si forte in hac tanta uitiorū ubertate, quibus hodie terrarum orbis laborat, aliquid ferre opis possum labenti iam, & grauiter affectæ religioni Christianæ. Quod optatum etsi maius multo est, quàm ut conueniat meis uiribus: per quos tamen uult, omnia quæcunq; uult, & potest, & potuit semper omnipotens Deus: qui & à pecore pascendo, & à sycomoro, reges populo suo & prophetas accersiuit. Cuius nos honori, & nomini toto animo inseruiētes,
satis

satis habituri sumus, si cui inter legendũ nostra, aut Dei ipsius omnia intuentis timor solito maior, aut acrius desiderium rectè faciendi incesserit. Sed de his satis. Tu ut me diligas, tibiq; persuadeas, te à me & coli summopere, & amari, magnopere à te peto. Vale. Carpentoracti, Calend. Martij, M.D.XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. AVG. GRIMALDO EPISCOPO GRASSAE S.P.D.

OMnibus in rebus tuus amor erga me semetipsum ostendit: quod etsi mihi est peroptatũ, re & factis sæpius apparere quantopere tu me diligas: tamẽ quòd tibi nihil adhuc possum reddere præter beneuolentiam, & memorem pro tuis iam pluribus officijs erga me uoluntatem: aliqua cura afficior, ne cui indignus talis uiri tãto erga me studio esse uidear. Quod ego à te peto, ut ne ita credere animũ inducas. Crebrior tibi, & felicior data est occasio benemerendi de me, & propter amplitudinem potestatis, & propter excellentiam uirtutis. In quo uerò & fides agitur, & officium, & fidelis amicitiæ firma coniunctio, mori millies malim, quàm quoquam in eo esse inferior. Sed quorsum ista? Paulus fratris filius, quem ego mihi pro filio duco, nuper reuersus ad nos, mihi narrauit, quo pacto fuerit acceptus à te: ut non

ſolum amorem, quo me proſequeris, ſed humanitatem etiam, & liberalitatem tuam, quæ ſumma eſt, totam effuderis in eum: aliquotq́; locis ea de me præſentibus audientibusq́; compluribus dixeris, ex quibus perſpicuè pateret, & quantum me amares, & quàm amicè de me atq; honorificè non ſentires ipſe ſolùm, ſed alios etiam uelles ſentire atque exiſtimare. Hæc tua recentia officia, quæ alijs iam plurimis accumulata ſunt, ſi obliuiſci aut diſsimulare uelim, ingratus & nefarius: ſi uerbis compenſare, ineptus ſanè exiſtimer. Sed in re difficili ad capiendum conſilium & dubia, malui tamen ſcribere ad te aliquid, & gratias tibi agere, quàm omnino me uideri mutum. Eas igitur tibi & ago & habeo quàm maximas, habiturusq́; ſum ſemper, donec uita ſuperabo mea. Et quoniam alia mihi non eſt de te bene promerendi facultas: illud quod ſperare nonnihil poſſe mihi uideor, ſi hoc ocium quo nunc fruor, Deus mihi fortunabit, tibi polliceor, me omnẽ operam daturum, ut & tuæ eximiæ uirtutis, & meæ erga te ſummæ beneuolentiæ ac uoluntatis, aliquod non obſcurum indicium prodatur poſteritati. Sed & hoc parum eſt, & tu multò maioribus es dignus. Nos tamen id quod poſſumus libenter præſtabimus, in quo animus tibi noſter, non res ipſa eſt ſpectanda. Vale, & nos amare ne deſine: tibiq́; perſuade uiciſsim, te à me non amari ſolùm, ſed

mira

mirabiliter etiam obseruari, & coli. Carpentoracti, XV. Calend. Octobr. M. D. XXIX.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER V.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOANNI SALVIATO, S.R.E. CARDINALI S.P.D.

COGNOVI ex literis meorum, id quod mihi magnæ uoluptati fuit, te saluum ad urbem, & ad Pontificem maximum reuertisse: atq; utinam ut uirtus tua mihi planè perspecta & probata semper fuit, sic habeat locum his duris temporibus, quo reip. & ecclesiasticæ autoritati possit esse adiumento. Quod tamen confido fore, fretus prudẽtia tua, & optimi Pontificis sapiẽtia atq; consilio. Ego cùm tu etiamnum in Gallia esses, memoria teneo, me tibi scripsisse, excudi à me nescio quid in sacris literis: quod simul ac absoluissem, continuò tibi missurus essem. Id nunc mitto, Commẽtarios uidelicet in Psalmum XCIII. aliquanto serius, quàm uolebam: quòd

expectatio mea quoad ſcirem ubinam locorum conſtitiſſes, ſtudium mittendi meum retardauit. Nam quin tibi in omni laude doctrinæ ac literarum plurimum tribuam, ne tu quidem dubitare quicquam potes. Noſti enim iamdiu animum meum erga te, & perpetuum iudicium, quod ego cùm de ingenio tuo, tum de præſtantiſsimis uirtutibus, omniq; tua integritate & modeſtia ſemper feci. Quæ hoc maiora ornamenta putanda ſunt, quò rariora in hoc tempore cernūtur. Itaq; gratum quidem mihi fuerit tibi probari lucubrationem meam, ſi tamen probanda ſit. Verum illud quoque gratius, me abs te admoneri, ſi quid inerit, ſi quod reprehenſione dignum eſſe uideatur. Tendēti enim mihi ad ſimilia alia, admonitio tua præcepti in poſterum, & doctrinæ apud me locum obtinebit. Sed de hoc ſatis. Reliquum eſt, quod ego neſcio quamobrem hæſitem petere à te, cùm à tali uiro, eodemq; patrono ac defenſore tum meo, tum meorum omnium, ſi qua opus ſunt, audacter poſtulanda ſint: neq; tamen (ut ego arbitror) meæ modeſtiæ in petendo fines tranſiliam. Habeo ſororis filium de tuo Ferrarienſi populo, Paulum Sacratum, bene ac liberaliter eductum, optimisq; inſtitutum & moribus, & literis: qui mihi cordi uehementer eſt, & propter neceſsitatem ſanguinis, & multò magis, quòd ex indole bona uirtutis ac ingenij ſpem de ſe maximam

omnib

omnibus nobis affert. Is ecclesiasticam sectam secutus, dedit in sacram militiam nomen, & à me iampridem sacerdotio quodam donatus fuit. Verùm pater eius Io. Baptista, cuius tibi uirtus, pudor, integritas, nota est, tam multorum liberorum onere premitur, ut nequaquàm id illi subsidij satis sit. Quare cùm ipsius Pauli egregia indoles, & optimarum artium ac literarum studium, tum domus illius ac familiæ nobilitas digna est, quam tu tua humanitate ac liberalitate complectaris. Feceris igitur rem tua uirtute uehementer dignam, si sacerdotio alio quodam in ipsius patria illi deferendo eum iuueris, quò & studiosius colere bonas arteis, & patris fratrumq; onera, quæ multa & magna sunt, queat subleuare. Quod ego à tua amplitudine ut efficiat summopere contendo: atq; imprimis, si tibi uideatur, ut eũ in illius Ferrariensis ecclesiæ canonicorum, quos uocant, collegiũ ascribas. Erit hoc mihi ex multis tuæ erga me beneuolentiæ indicijs maximè gratum, prorsusq; honorificum. Tu uerò cùm illam familiam honestaris, in bonoq; statu collocaueris: tum egregiã illam, quæ de te est, & de tua singulari sapiẽtia ac religione, confirmaris opinionem: tanquàm sic statuas, sacerdotia, non ad temeritatem & arbitrium efflagitantium, sed ad ornandos homines idoneos, & ad bonorum mentes studio uirtutis ac doctrinæ accendendas, dispensari

oportere. Ego si hoc (ut spero) impetraro, maximo me abs te affectū beneficio, & perpetua debitione gratiæ tibi deuinctum esse arbitrabor. Vale mi Patrone, et patrē tuum clarissimum uirum meis uerbis saluere iube quàm plurimum. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOANNI SALVIATO CARDINALI S.P.D.

SAepius mihi iam contigit, ut ad te scriberē, aliquos tibi commendans: quod & dudum in sororis meæ filio feci, cùm petij abs te, ut quoad commodo tuo fieri posset, aliquo eū sacerdotio in patria sua honestares. Et proximè his literis, quibus commendaui tibi causam meorum populorum, quorum est mihi salus, & meæ fidei potissimum ab Deo credita. Sed uerè hoc loquar, tuum in me studium, & præstans in omni genere humanitas, longe uicit expectationem meam. Sic enim ex meorum literis intelligo, nullum tibi dari locum declarandi amoris tui erga me, quin id ita apertè prolixeq; efficias, ut facile appareat, tibi esse cordi & uoluntatem, & commendationem meam. De quo gratias tibi ago quantas possum maximas, atq; utinam referre possem: eūdem me re ipsa esse erga te experirere, quē oratione præ me fero. Sed crede mihi, si amor, si cultus, si obseruantia, si tuarū

plur

plurimarum, earundemq́; præstantißimarum uirtutum prædicatio, aliquam partem obtinet referendæ gratiæ, te nullum meum officium desideraturũ, quod proficisci ab homine gratißimo poßit: daturumq́; me operam, quantum in me erit, ut quæ tua sit integritas, quod ingenium, quæ uirtus, & in conseruandis ac tuendis clientelis, etiam absentium, & ueterum amicorum fides, non præsens solum ætas, sed etiam futura intelligat. Non enim parua laus, sed meo quidẽ iudicio omnium prope maxima: homini potenti, & maximis opibus prædito, charam præcipuè esse & humanitatẽ in omni agenda uita, & in tuendis amicitijs fidem: atq; hoc maior, quò rarior. Verùm hactenus de his: uberiorem enim ea orationem desiderant. Quod ad sororis filium attinet, accipio excusationem tuam, & in seruandis promißis uirtutẽ animi, constantiamq́; collaudo. Cùm autem poteris, cùm erit tibi commodum, tunc de eo cogitabis, si uoles, etsi tibi pro liberalitate tua, amplectenda probitas adolescentis, et ad optimas artes ad quas propensa est, adiuuãda esse uidebitur. De meis quidẽ populis te rogo atq; obtestor, ut cogitationem aliquam suscipias. Incredibile dictu est, quantopere eos diligam: in quo mihi ab illis refertur gratia. Non enim suam penè salutem mea ipsi salute habent chariorem. Sed tamen multis iamdudum incõmodis affecti, & inter nationes ex-

teras

teras quasi exemplum quoddam præferentes, quid sit sub æquitate & ditione Romanæ ecclesiæ uiuere: digni sunt, quibus maiore cum indulgentia imperetur. Itaq; ego nec tot procuratorum ac iudicum missionem, nec minas formidinesq; probo, quibus hominum mentes à uoluntate obtemperandi potius abducũtur. Ecclesiastica mansuetudine agendum cum illis est: id quod etiam magis puto profuturum. De quo si tibi uidebitur, ut cum summo Pontifice loquare, aliquidq; ad me quàm primum rescribendum cures, magnopere à te peto. De meo ad urbem reditu, quem tu iampridem exoptare uideris, agnosco equidem beneuolẽtiam tuam. Veruntamen confirmo tibi, si quis uspiam est, quem sui status minimè pœniteat, me eum esse. Nullam enim rem possum optare de eis rebus, quæ ad sedandum animum pertineant, quam non mihi penè ultro diuina bonitas obtulerit. Absunt opes à me, & eximij illi honores, & concursus hominum negociorumq; : quibus ego in rebus nullam unquàm partem beatæ uitæ repositam esse putaui. At multa adsunt, quæ ego statuo esse potiora: pax animi, & tranquillitas, & mens mediocribus cõtenta rebus: tum amor cunctorum qui circum me sunt: imprimis uerò studiorum, & literarum uoluptas, ac delectatio: quæ et maxima est, & latam & rectam ad immortalitalitatem munit uiam. Deniq; si mihi uitæ ratio esset

ex omn

ex omnibus una eligenda, ea quæ maximè faceret ad felicitatem: non uideor aliam fuisse electurus, quàm hanc, quæ mihi singulari Dei beneficio nec opinanti tributa est. Quamobrem redeundi istuc quidē meum nullum consiliū est. Sed mens certè & uoluntas summo Pontifici & Sanctæ istius sedis honori & autoritati uehementer dedita, tuiq; imprimis peramans: quem ego, patremq; unà tuum uirum clarissimum, atq; uniuersam familiam uestram, omni semper studio & obseruātia sum prosecutus. Qua in sententia etiā quoad uiuam permanebo: nec ullo unquàm loco, aut sedes à me apostolica boni episcopi, aut uos amicissimi ac beneuolentissimi hominis officium requiretis. Vale. VI. Calend. Martias, M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOANNI SALVIATO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

CVm in omnibus dictis factisq;, quæ tu pro me unquàm, aut mecum egisti: tùm uerò in his præcipuè literis, quas proxime accepi à te, omnis tua humanitas patefacta mihi est, plena amicissimæ erga me uoluntatis. Nam & cōprobatio tua mei de Paulo iudicij, uehementer grata mihi extitit. Et quòd tu eum in amorem tuum, & in familiaritatem tam libenter receperis, id quoq; intelligo meo amori abs te fuis

fuisse datum. Quanquàm meum quidem de eo testimonium, illius actionibus, ingenio, modestia, apud te confirmatum esse summè gaudeo. Certè enim aut nemo est, aut omnino perpauci, quibus meas actiones atque consilia, æquè ac tibi probata esse cupiam: quem ego & propter insignem prudentiam, ac integritatem, omni honore cultuq; : & propter animum eximium erga me, incredibili quadam beneuolentia prosequor, atq; complector. Quod autem scribis gratum tibi à me fieri, quòd nomen tuum meis scriptis concelebrare sim aggressus: non est de eo cur mihi gratiã debeas. Ego enim id reputans, quod uerum est, ex tuo nomine & commemoratione clarissimi atq; ornatissimi uiri, omniq; uirtute præstantissimi, non parum luminis in mea scripta deriuatũ iri: suscepi negociũ, non tam tui (nõ enim uirtus tua eget testibus) quàm mei honoris causa: atq; ut literæ meæ, quæ sua sponte obsoletiores sunt, tuæ & autoritatis, & laudis gloria illustrarentur. Nec me tamen oblitum existimes uelim eius orationis, quam habui tecum, cùm tu apud nos Carpentoracti esses. Non enim si in alio argumẽto nunc uersor, illud propterea abieci, quod tibi ostenderam me suscepturum esse. Sed cùm & difficilius illud opus, & longioris multò temporis existeret, nostra autem festinatio amoris mei erga te aliquo indicio tibi declarandi, moram tantam nõ ferret: ad id

eluc

elucubrandum me conuerti, quod uidebatur maturè confici posse. A quo tamen ipso & hyemis asperitate, & tenuitate meæ ualetudinis aliquandiu sum retardatus. Sed repetam cursum, ut opinor: hocq; acrius instabo & connitar, quò maior mea cupiditas perficiẽdi facta est. Tua in meæ sororis filiũ propensa beneficaq; uolũtas gratißima mihi est: eaq; cumulũ affert tuis erga me meritis, quibus iam plurimis tibi sum obstrictus. Ego tuis literis serius respondi, quòd cùm te Neapolim profectum esse constaret, de reditu tuo ad urbem nihil ante hoc tempus audieramus. Vale. IIII. Calend. Aprilis, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ALBERTO PIO CARPORVM PRINCIPI S.P.D.

NOllem te existimare, aut negligẽtia fieri mea, aut obliuione nostræ ueteris amicitiæ, ut raras ad te dem literas: non enim ea causa est. Sed tui sæpenumero summa cum beneuolentia memoriã recolens, habeo tamen & temporis, & ualetudinis tuæ rationem. Nam & duriores adhuc res tuæ, quàm tua uirtus & dignitas postulabat, me sæpe conãtem scribere retardarunt: non habentem præsertim opis atq; auxilij aliquid, quod tibi possem afferre. Et inualetudo tua ita mihi molesta est, ut non tu interdum corpore

grau

grauius affecto sis, quàm ego tua causa perturbato sim animo. Quod cùm cõmunis humanitatis est, aliorum incommodis commoueri: tùm uerò beneuolentiæ proprium, æquè ac suis. Sed te quanuis iactatum fortunæ iniuria, & ualetudinis imbecillitate laborantẽ, tua tamen grauitas sapientiaq́; consolatur. Etenim multa tibi in te ipso præsidia sunt aduersus taleis casus comparata, literarum, ingenij, philosophiæ, atque in omni genere rerum agendarum, consiliorumq́; & capiendorum et dandorum prudentiæ, summæq́; autoritatis. Quibus rebus fit, ut tu in aduersis maior multo appareas, quàm in secundis hi, qui existimationem bonam ab hominibus nec dignitate mereri, nec per uirtutem consequi potuerunt. Accidit, quòd isti omnium maximo & præstantissimo Regi confido magnæ curæ esse quietem & tranquillitatem tuam: qui ut liberalis ac benefici erga omnes, sic grati aduersus de se bene meritos summam iamdudum laudẽ obtinet. Sed ut hæc tibi possunt esse solatio, quæ à me dicta sunt, et si qua alia sunt huiusmodi ad firmandum animum apta atq; accommodata, sic te experiri non dubito, id quod ego quoq; facio, in cunctis casibus humanis, maximum & certissimum perfugium esse Deũ. In quo qui rationes & spes suas collocant, hi placatam in omni fortuna, & lætam præcipuè degunt uitam. Equidẽ quod ad me attinet, cùm

ipse

ipse quoq; fuerim multis (ut tute scis) fortunæ iniurijs incommodisq́; affectus: patrioq́; relicto solo, in alienas & penè ignotas regiones me contulerim: tamen hoc uno solatio semper maximè sustentatus sum, quòd Deo certò reputans nostra curæ esse, cætera ferenda omnia fortiter & patienter duxi. Quam quidem rationem & persuasionem meam (si tamen persuasio, ac non certissima potius scientia appellanda est) ut ne sola cogitatione, sed scriptis etiam & literis usurparem: confeci his mensibus commentarium quendã in Psalmum, XCIII. sanè quàm laboriosè: quò enim meum tenuius est ingenium, hoc mihi maior in scribendo cura ac diligentia adhibenda est. Sed cùm uiderer in psalmo illo multa perspicere lumina iustitiæ & prouidentiæ summi Dei: ætatem autem nostram intuerer (dubitatione credo, & quasi diffidentia rerum diuinarum) in tanta & scelerum & hæresum, ac propterea etiam calamitatum uelut tempestate iactari: suscepi negociũ, ut quoad possem Deo adiuuante, aliqua de ipsius altissimis consilijs explicarem: per quæ & ueritas magis hominibus illucesceret: & qui iam aberrassent à uia recta, ad iter si uellent tutum conuerterentur. Qui meus labor, quid alijs profuturus sit, ignoro: me quidem certè non parum consolatus est, ualdeq́; cõfirmauit. Tibi uerò ipsi, quanquam domi tuæ ista iam trita sunt, uel uberio-

ra etiam, & præstantiora multo, quæ tu in tuis habes doctrinæ & sapientiæ thesauris recondita, tamẽ unum uolumen pro amicitia duxi esse mittendum: ut si fortè tu alijs curis impeditus, minus hæc ipsa cogitare impræsentia posses, mea sedulitate facilius admonerere. Sin hoc nihil fuisset necesse: ego tamen fungerer officio amicißimi ac beneuolẽtißimi: né ue scriberem quicquàm talium rerum, quod non ad tuum arbitrium iudiciumq́; deferrem. Vale, & nos tui amantißimos dilige. XV. Calend. Augusti, M. D. XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. RODVLPHO PIO EPISCOPO FAVENTIAE S.P.D.

POst acceptas literas tuas, quas unà cum indice librorum tuorum iamdudum ad me misisti, cũ me ad respondendum pararem, gratiasq́; tibi agere instituerem, quòd laboris tantum mea causa suscepisses: factus interim sum literis amicorum certior, legationem tibi in Galliam decretam, teq́; primo quoque tempore itineris faciendi causa Roma exiturum esse. Quæ res me tenuit, quò minus ad te tunc darem literas: ueritus scilicet, ne si ad urbem misissem, te minimè ibi cõuento, meus irritus labor & inanis diligentia existeret. Nunc cùm arbitrer, te (non enim certi

quic

quicquam postea hac de re cognoui)iam eò peruenisse quò fueris missus : eaq́; munera apud Regem obire quæ tibi mandata sint:non existimaui hoc à me officium iustum sanè & debitum differendum amplius esse, quin & scriberem ad te, & tibi agerem pro tuo singulari erga me studio gratias. Est enim tua in me beneuolētia cùm alijs sæpe locis atq; temporibus, tum uerò in hac cura & cogitatione copiosissimi indicis mittendi mihi planè perspecta:cùm ea præsertim illud quoq; indicet, nihil in tua insigni bibliotheca sic tibi sepositum esse, quod non idem mihi cōmune esse uelis. Atq; ego quidem hoc animo sum, ut liberalius mecū agi arbitrer, si quis mecum libros suos, quàm si diuitias communicet, quanto scilicet doctrinæ & sapiētiæ, quàm auri præstātior & preciosior est possessio. Itaq; nullo maiore beneficio cuiquàm homini possum esse obstrictus. Cuius quādo mihi copia & facultas abs te parata est, utar equidem ea cùm fuerit commodum, & cùm tu ad tuos reuersus fueris. Interea autem quod meæ gratissimæ naturæ memorisq́; uoluntatis proprium est, & gratias tibi ago, & me eo nomine non mediocriter tibi deuinctū confiteor:huiusq́; meæ erga te uoluntatis declarandæ, si res tempusq́; tulerit, occasionem utiq; non prætermittam. Et quoniam qua cœpisti erga me liberalitate, eadem agere uti pergas, cùm mea spes de te, tum

tua imprimis uirtus & constantia postulat: peto à te pro nostra amicitia, si in Regia es, inq; illis negotijs iam uersaris: cùm mihi ibidem agenda res quædam sit, ad ius ecclesiæ meæ magnopere pertinẽs: hominem mihi ut comperias & exercitatum, & fidelem, qui tibi notus aut familiaris etiam sit, & cui ego meum negocium committere tutò possim. Nam quominus dedita opera hinc aliquem mittam, rei domesticæ angustijs sanè prohibeor: & tamen confido, tua autoritate & gratia, quod cupiã, æquè commodè hoc modo posse consequi. Quod ut facias, mihiq; aliquid de eo rescribas, magnopere te, omniq; animi studio rogo atq; oro. Vale. Pridie Idus Aprilis, M. D. XXXV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FRANCISCO GVICCIARDINO S. P. D.

ETsi ego te semper antea amaui, tuamq; industriam, consilium, animi uirtutem plurimi feci: tamen cùm modò uenisset ad me Alfonsus Sadoletus frater, multaq; mihi de te narrauisset, quæ insignem tuam quandam erga præsentẽ eum, meq; absentẽ beneuolentiam, tum autẽ optimum in nostram omnem familiam animum declarabant. Crede mihi, amore eo quo te pridem diligebam, uehementius etiam sum

inflammatus, magnaq; meæ opinioni acceßio de te facta est: quòd perspexi, fidē amicitiæ, quæ inter præsentes quoque rarò admodum colitur, eam à te erga absentes sanctißimè cōseruari: quo genere laudis uix ullum meo iudicio reperiri maius potest. Atque ego, qui cùm aderam istic, uiuebamq; uobiscum, tuoq; interdum aspectu & sermonibus perfruebar, fauebā tibi maiorem in modū, magnisq; gerendis rebus hominem te imprimis idoneum esse arbitrabar: nūc altero hoc tuæ uirtutis & humanitatis præclaro testimonio confirmatus, habeo iam non quæ laudem in te solùm, ac diligam: uerùm etiam magis quæ admirer: quantò scilicet maiore admiratione digna uirtus ea est, quæ prudentium bonorumq; iudicio, quàm quæ popularibus laudibus expenditur. Quòd si in eisdem locis, eisdemq; in negotijs, quod ferè antea faciebamus, uersari utrunq; nostrum cōtingeret: declararem tibi profectò beneuolentiam meam: omnibusq; meis dictis factisq; ostenderem, quàm mihi chara esset & necessitudo nostra, & dignitas atq; amplitudo tua: nullumq; à me officium nec fidelißimi amici, nec cōiunctißimi hominis desiderares. Sed quoniā longè absum, magnisq; locorum interuallis distracti inter nos sumus: cætera quidē amicitiæ officia tibi ex me prompta esse non possunt, quæ coràm præstari solita sunt, & expectari. Illud unum uerò, quod uel præcipuum

 est,

est, & reliquorum omnium longè primum, à me certè non deerit: quo tuum semper nomen in intimis sensibus geram, conseruemq; memoriã tui, & te colam beneuolentia sempiterna. Etenim cætera, amoris signa, & indicia quædam sunt: hic est ipse propriè amor, qui ea fide & ueritate tibi à me præstabitur: ut nunquam tu, quæ in me atq; meos studia contulisti, ea tãquam in indignos collata, sis reprehensurus. Ego quanquam procul absum à uestris grauioribus istis actionibus atq; curis, quæ sonitum, atq; turbam, & pompam quandã præ se ferunt: habeo tamen & ipse hic quoque delectationes meas, quibus tranquillo animo mirificè fruor: quòd assiduus sum in studijs artium optimarũ, & præclarissimarum: quæ me tanta iucunditate afficiũt, ut nihil omnino solicitudinis neque molestiarum ad animum meum sinant introire. Quam ego uitam etiam si minus illustrem, aliquanto tamen beatiorem esse iudico. Sed de his aliâs. Reliquum est, uti te rogem, ut quam iampridem erga me suscepisti, in eadem perpetuo maneas uoluntate: meosq; tueri tua beneuolentia non desinas.

Vale. Carpẽtoracti,
XIII. *Cal.*
Aprilis,
M. D. XXXIII.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO IOVIO EPISCOPO NVCERIAE S.P.D.

ETsi mihi dubium nũquàm fuit, quin abs te summopere diligerer: tamen & literæ tuæ plenissimæ amoris atq; officij, & ea quæ tuis uerbis Paulus ad me detulit, quæq; ipse præterea commemorauit de te, planius mihi ostenderunt, tibi esse cordi & quietem & dignitatem meam: atque ea quæ quotidianis ex lucubrationibus à me proficiscantur, pluris à te æstimari propter amorem, quàm fortasse digna sint. Quam ego tuam erga me uoluntatem, ne uiuam mi Paule, nisi omnium rerum habeo charissimam. Nam cùm tu singulari doctrina, uirtute, eloquentia præditus, is uir sis, ut tuum de quoq; iudicium maximi fieri debeat: tum uerò incredibilis illa comitas, & quædam rara iucunditas, quæ tibi à natura data atq; insita est, facit ut nihil te fieri possit amabilius. Ex quo facilè potest existimari, quantum ego mihi ornamentum in tua amicitia esse constituam: cùm & propter ingenij ac doctrinæ præstantiam, me ornare, & propter humanitatem suauitatemq; naturæ delectare etiam possis: non nolis autem utrunq;: cuius quidẽ tui animi erga me plura habeo indicia ac testimonia. Sed accidit præteritis tẽporibus, ut cùm & tu meam

cõſuetudinem appeteres, & ego tuæ eſſem ſitientiſſimus, potentioribus tamen concedere fuerit neceſſe, qui te totum ſibi arripuerunt: cùm tamen inter nos ſalua ſemper manſerit amicitiæ cõiunctio. Non enim ego unquàm permiſi, neq; permiſſurus ſum, ut tu in amore me uincas. Multa me adducunt, ut neminem te pluris faciam, paucos pari atq; te beneuolẽtia proſequar. Sed eo nihil eſt ad meum uinciendũ animum arctius, quòd me à te amari intelligo. Eius rei duo ſigna habeo certiſsima: unum, quòd locorum diſiunctio non imminuit beneuolentiam: alterum, quòd me tuis quotidie ſcriptis condecoras. Quæ ſi hoc ſolum afferrent, ut teſtificarentur te de me ſæpiſsimè cogitare, ferreus nimirũ eſſem, niſi te amarem efflictim, ferremq́; aſsiduè in oculis. Cùm uerò ſcripta tua eiuſmodi ſint, ut immortalitatem mihi polliceantur: quid aut tuo hoc in me officio maius, aut mea in te beneuolentia debet eſſe flagrantius? quam oſtendam equidem tibi aliqua in re, mihi crede: & ſi defuerint cætera, eodem te genere remunerabor: euentu fortaſſe impari, pari certè ſtudio ac uoluntate. Itaq; & alia tantiſper ſtudia intermittam, ſicuti tu mihi ſuades, & ad philoſophiam me referam, quemadmodum idem tu mihi es autor: omnibuſq́; in rebus tuo iudicio atq; conſilio utar libentiſsime. Vtinam liceret nobis eſſe unà. Sed quando diuerſis non ſolùm locis, ſed etiam

opin

opinionibus remoti absumus, quòd ego in portu libenter maneo, tu illis adhuc undis & fluctibus delectaris: epistolis mißitandis inter nos assequamur, ut nunquàm non unà esse uideamur. Quod te oro mi Paule suauißime, ut in eo me non deseras. Nihil mihi potest esse dulcius, quàm aut loqui tecum, quod iam ereptum est: aut tuas legere literas, in quo morem mihi gerere tuæ est potestatis. Quapropter tu qui omnes uenustatis atq; humanitatis articulos tenes, noli pati (obsecro) me hac tanta & tam exoptata uoluptate tuarũ literarum carere. Vale, & nos dilige, tibiq; persuade, te à me mirabiliter amari. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. FRANCISCO RIPAE IVRISCONSVLTO, S. P. D.

TVa præstans doctrina, & summum ac singulare ingenium, quod non modò in hac iuris ciuilis laude ac scientia, sed omnibus bonis in literis artibusq; excellit: faciunt, ut quicquid proficiscatur à te, id non solùm utile & commodum, sed etiam optabile omnibus esse debeat. Cùm uerò nuper uoluminibus quadraginta editis, uiginti interpretationum, totidemq; responsorum, omnem ferme ciuilem prudentiã explicare & proferre in medium institueris: remq;

totam, qua nulla ferè ſubtilior, neq; enucleatior excogitari poßit, ſummo ſtudio & cura, ſummis laboribus uigilijsq; confeceris: diuq; ſub eadem expolitam lima adhuc compreſſam domi continueris: quid mirum mi doctißime Ripa, ſi ego, ut eam aliquãdo ederes, & ad publicam utilitatem in uulgares, non hortator ſolùm, uerùm etiam rogator acceßi: cùm de tuo præcellenti & admirabili ingenio ſentiens id quod neceſſe eſt, non æquo ferrem animo, tam diu differri commune omnium doctorum & bonorum uirorum cõmodum, cùm præſertim ex eo egregia quædam laus & expetendus honor mihi ipſi quoq; pareretur? Quo quidem nomine duplices tibi ago gratias: unas cum cæteris hominibus communiter, quòd ipſe quoq; tuis eruditißimis laboribus & monimẽtis ad fructum meorum ſtudiorum uſurus ſum: alteras proprias iam & ſingulares, quòd ſum hoc tanto abs te & tam præclaro munere honeſtatus, quo meum nomen per tua ſcripta cõmendari immortalitati uoluiſti. Cui muneri ſi referri ea gratia poſſet, quam ego libenter redderẽ, crede mihi, cognoſceres & experirere, in hominem memorem & gratum tua te officia & ſtudia contuliſſe. Sed in hoc etiam tua humanitas et fortuna illuſtrior fuerit, quòd ea dare potuiſti, quibus par recipere nihil poſſes. Ego tamen ad eam beneuolentiam qua te ſemper maxima comple-

xus

xus sum, & ad id iudicium, quod de tuis ingenij & doctrinæ ornamẽtis eximium semper feci, adiungam uinculum officij & obligationis, qua tibi perpetuò deuinctus futurus sum: quanquam hæc quoq; ipsa in uero amore & fideli amicitia, qua iampridem copulati sumus, satis per se omnia insunt. De cætero quicquid ab utroq; nostrum in alterũ profectum fuerit, id non nouam constituere, sed ueterem & mutuã beneuolentiam nostram declarare uidebitur. In quo ut tecum omnibus officijs certem ita adnitar, ut siue uictor, seu uictus, in eadem & pari laude utrunq; simpositurus, quando non uinci beneficijs quibus plerunq; tempus & fortuna occasionem dant: sed in amore, & fide amicitiæ inferiorem esse, id probo uiro maximè fugiendum est. Tu ualebis, & perges quæ præclarè instituta sunt, ea quàm primum emittere: meq; amabis, si tamẽ te à me unicè amari uerè existimas. Vale. Carpentoracti XVI. Cal. Octob. M. D. XXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAZARO BONAMICO S. P. D.

O Gratas tuas mihi iucũdasq; literas: quæ etsi tardißimè ad me perlatæ sunt, (scriptæ enim V. Idus Maias, extremo ferè Octobri mihi sunt redditæ) tamen quòd primæ mihi de te, & de tua nihil

comm

commutata erga nos uoluntate optatiſsimũ nuncium attulerunt, nõ dici poteſt qua à me lætitia & gratulatione fuerint acceptæ. Nanq; ſcito, has unas mihi abs te poſt noſtrum digreſſum ex urbe fuiſſe redditas: perbreues illas quidem, ſed plenas officij, ſuauitatis, beneuolentiæ: quibus etiam præſertim liber adiunctus fuit, & propter philoſophiam gratus, & quòd à te profectus eſt, aliquanto gratior. Agnoſco enim prædicatione tua eſſe factum, ut ille mihi honos potiſſimũ haberetur. Tu enim facis tuo grauiſsimo teſtimonio, ut nos aliquid eſſe uideamur: cùm ea ſit de tua eximia doctrina ſingulariq́; iudicio apud omnes homines opinio, ut quem tu laude cohoneſtas tua, de eo non poſsit niſi honorificè & amplè iudicari. Agerẽ gratias, ſi hoc non alienum noſtra familiaritate eſſe exiſtimarem. Sed perinde ſit atque ſi eſſent actæ. Ad Frãciſcum Aſulanum dedi literas, gratiſsimum mihi illius munus, multoq́; magis quod de me facit iudicium, fuiſſe ſignificans: conaturumq́; me, ut referam gratiam, ſi occaſio fuerit. Quod idem illi abs te ipſo confirmari, teq́; meæ naturæ memoris atq; gratæ, apud illũ teſtem, & ſi opus ſit, etiam ſponſorem eſſe opto. De me autem mi ſuauiſsime Lazare ſic habeto, nihil aliud iam mihi eſſe in optatis, quàm quo pacto queam, hoc quod mihi reliquum eſt temporis, totum in optimis artibus ſtudijsq́; conſumere. Multa

adhuc

adhuc me impeditum tenuerunt, quæ ego partim iam remiſsius curare cœpi, partim penitus abieci: ut tandem aliquãdo ſolutus & liber, in hanc unam curam me conferrem. Itaq; mihi ipſi non deſum: aſsiduè lego, ſcribere etiã ſum ingreſſus neſcio quid: quod quidem ſi proceſſerit ex ſententia, maiore animo ad reliqua ſum perrecturus. O` ſi te haberem, quos mihi ſpiritus tuus ille doctiſsimus ſermo, & familiaris, uultusq; excitaret? Paulus mihi in ſtudijs mirificus comes, rari alij, uel potius nulli: quanquàm Auenione eſt Alciatus, uir omni cultiſsimus doctrina, mihiq; amiciſsimus: nonnulli præterea, ſed pauci, uerùm ut iam ſint qui mirari incipiant, & conentur idem facere. Cum Fregoſio noſtro frequens nobis ſcribendi commercium. occupationibus diſtinemur, quominus unum in locum cõueniamus. Hæc quod ad doctorum hominum conſuetudines attinet. Cætera ſanè iucunda & placata. Ora hæc quam incolimus, uentis paulò infeſtior: cæteroquin amabilis, & imprimis amœna eſt. Nos hortos ſuburbanos ſic diligenter inſtruimus & ornamus, ut appareat in illis ſpem omnem ocij & oblectationis noſtræ nobis eſſe repoſitam. Quos ſi aliquando uiſeris, reperies Quirinalibus illis noſtris nequaquàm inferiores: aquarum quidem abundantia, & ubertate pomorum etiam ſuperiores eſſe. Habes ſtatum noſtrum. Tu de tuo ut nos facias certiores, idq;

creb

crebrius, magnopere à te peto. Nihil est enim mihi iucundius, quàm & sæpe de te audire, & loqui. Bembum, Nigrum, Michaelem, Teupulum, cæterosq; quos tute nosti esse amantes nostri, iube meis uerbis saluere quàm plurimum. Et tu salue ac uale mi charissime & optatissime Lazare: nosq; amare perseuera tui prorsus cupidissimos. Carpentoracti, pridie Calend. Nouemb. M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAZARO BONAMICO S. P. D.

CVm iam diu ignorarem quibus in locis esses, propterea quòd recordabar, te postremis literis tuis, ad me nescio quid de tua quadam peregrinandi uoluntate scripsisse: neq; hi, qui istinc ad me literas dederant, ullam tui omnino mentionem fecerant: accepi literas tuas, ex quibus te apud tuos esse, & memoriam nostri pristina cum beneuolentia cõseruare cognoui. Quæ quidem mihi iucunda cognitu fuerunt, sed illo nihil mihi est iucundius, quòd intelligo te ita gerere, atq; augere rem literariam, ut tua eximia uirtus atq; doctrina, & tibi maximæ laudi, & plurimis utilitati emolumentoq; sit. Etenim quid est (quæso) præclarius, quàm uidere florem collectæ ex omni Italia iuuentutis, incumbere ad optimas atque honef

honestißimas artes: atque ad illud summum perfectumq; contendere, in quo hominis uirtus sita sit? Quod quidem facit, ut Dijs simillimi esse uideamur: idq; te doctore magistroq; contingere, ut qui tuam eruditionẽ, ingenium, probitatemq; cognoscimus, facilè coniectura prospicere iam poßimus, quantum de noua sobole doctorum bonorumq; uirorum sperandũ nobis sit: quæ maximè his literis, & his studijs potest frequentari. De qua re tibi hoc etiam scribo accuratius, quòd uisus sum inspicere in literis tuis hæsitationem quandam tuam, tibi'ne in ea sententia permanendum, nec ne sit. Quæ me certè hæsitatio molestia afficeret, si putarẽ tibi, aut per tuum, aut per aliorũ consilium, ut ab isto munere desciſceres, liciturũ esse. Sed cùm neq; uideam causam, cur te tam præclari instituti, non dicam pœnitere, sed non summopere cupidum esse oporteat, & nihil sit quod agere melius poßis: non est cogitandum tibi, quid in eo laboris insit, sed quantum reliquis commodi: cùm præsertim munus nullum hominis magis sit proprium, quàm sua bona communicare cum cæteris, plurimumq; utilitatis & commodi ex se in alios profectum uelle. Cuius generis cùm maxima tibi facultas & à natura, & ab industria tua data sit: non debes profectò desistere, nec defatigari, quoad plures per te Lazari Latinæ & linguæ & sapientiæ sublati sint. Atque ego

qui

qui te hæc adhortor, & moneo, non equidem consulo mihi: spes enim mihi esset maior fruendi aliquando te ipso, tecumq; uiuendi, si ista cura uacares: sed habeo fructus publici rationem. Quanquàm scribit ad me Niger, constitutum sibi tecum esse huc proficisci, duosq; menses mecum ponere. Quòd utinam uideam illum diem, quo uos cõplectar ambos, aliquantisperq; explear conspectu atq; congressu duorum mihi amicissimorum & coniunctissimorum hominum: quos ego non minus diligo, magniq; facio, quàm ab ijs sentio me & magnifieri, & diligi. Sed de his hactenus, non enim animus meus erga uos longa oratione mihi explicandus est, quando eum uos de uestro expendere sat potestis. De consuetudine & conuictu Poli nostri tantum capere te uoluptatis, quantum scribis, & minimè miror, & tuum de illo iudicium uehementissimè probo. Quid enim esse potest homine illo humanius, eruditius, sanctius? Eum ego cùm hac iter haberet, paucis illis horis uix degustare quidem potui: sed tantas tamen in illo omnium ornamentorum diuitias tum mihi perspexisse uisus sum, ut postea illum non amore modò, sed insigni quadã obseruantia semper sim prosecutus. Nam cùm illa mihi amabilia in eo sunt cognita, ingenium, probitas, literæ, in quibus ille non mediocriter excellit, tum id præterea admiratione summa dignum (quod ego primum statuo

omni

omnium) quòd cum tanta generis amplitudine & nobilitate, tanta naturæ bonitas atq; humanitas iuncta sit. Itaq; quanti fieri à me putas, quod à te scriptũ est, nomen sæpe meum uersari in sermonibus uestris? Ego uerò uobiscũ, ô amicissimi homines, & animo semper & cupiditate illa sum, ut si detur facultas, uobiscum uiuere potissimũ uelim. Etenim si essemus unà, Deus immortalis, quantas, & quàm uarias caperemus suauitates! quæ studiorum coniunctio! quæ communicatio uoluntatum! qui deniq; ardor existeret animorum! ut ad illa præclara atq; sancta philosophiæ adyta copulati introiremus! in quo Paulus nobis non iniucundus esset comes: qui (aberat autem ille à me cùm hæc scriberem, sed quod uerè testificari de eo possum) utrunq; uestrum mirabiliter obseruat, & diligit. Sed quoniam optare nobis ista licet, sperare fortassis non ita licet: retineamus incolumem beneuolentiam mutuam, stimulum autem & solicitudinem animi deponamus: quodq; est dignũ ijs maximè quæ profitemur studijs, fidem amicitiæ etiã absentes colamus. Sed de his quoq; satis. Hortensium, de quo instas, absoluere adhuc nõ potui: fui enim maximis occupationibus impeditus, & id ipsum diu. Retulerã me autem ad eam cogitationem atq; curam, ut conficerem: sed iam calores me obturbãt. Enitar tamen ut & fidei in eo meæ, & uestræ expectationi satis-

p fiat.

fiat. Partem eam literarum tuarum, qua te de literarum missione excusas, non duco dignam responsione, ne tuæ integritati & constantiæ uidear diffidere, qua nihil est apud me certius, nec exploratius. Vale, & summis uiris Bembo, Polo, cæterisq; quos à me amari scis, plurimam meis uerbis salutem dic. Carpentoracti, Nonis Iunij, M. D. XXXIIII.

LAZARVS BONAMICVS IACOBO SADOLETO EPISC. CARPENTOR. S.P.D.

IAm penè constitueră leuare me hoc impedimento uerius, quàm onere, in quo bienniū fui: cùm tuæ literæ perlatæ ad me sunt. quæ summa quidem sententiarum grauitate, uerborumq; copia, admista incredibili quadam suauitate ingenij excellentisq; bonitatis tuæ, (quid autem dicam de beneuolentia, quæ nusquàm tam efficax, tamq; perspicua, quàm erga nos) uehementer ab hac ratione me reuocabant. Sed erat in his nihil, quo cuperem mutare sentētiam: quanquā omnia prudentissimè & amicissimè scripta nō ignorabam. Nā quòd uidebaris suspicari, me id uelle, aut leuādi, aut fugiēdi laboris causa: hoc tibi persuade, nihil tā alienū à me. Cōtrà uerò, hoc mihi semper animo insedisse, Homini turpissimū esse, labore frangi, industria'ue debilitari, qui cæteris usui ad uirtutem esse, aut ipse magnā consequi præstantissimarū rerū

cognitionem possset. Qua ex causa cùm nobis à publico negotio in otio esse licet, tum maximè in studijs bonarum artium toto animo uersamur, multoq́; plus laboris toleramus. Cognosce igitur, & iudica, quàm falsa fuerit suspicio de me. Tu putas me Patauinæ cõditioni renuntiare uelle, laborem ut uitem: ego me cupere id scio, ut plus laboris impendã. Nam quòd proponis communem utilitatem, eam nunquam deserendam existimaui. Sed cùm maiora onera in re literaria nonnulli ex amicis me sustinere posse crederent, id consilij dabãt, ut leuiora relinquerem, maiora amplexarer: idq́; boni uiri esse docebant, atq; ipsum mihi me diffidentem impellebant, ut non uiuentium solùm, sed etiam posteritatis memoriæ consulerem: quã rem in hoc publico impedimẽto nihil erat cur quispiã optaret. Video & tibi & his idem placere, ut utilitatibus hominum inuigilem, idq́; mihi persuasissimum est. Sed imbecillitas ingenij uenit in dubium. Alterã utilitatem multo maiorem esse animaduerto: ad utram minus ineptus sim, explicare non queo. Scio tamen in altera plus laboris & ingenij inesse: quod ut perexiguũ est in me, eoq́; deterreor: ita labore nũquam impediri soleo, & propterea sum alacrior. Hæ erant deliberandi causæ, cùm ad te scribebam: sed non audebam apertè scribere, quòd erat scribendum aliquid de me ipso: quod facio perinuitus. Quam ob rem mul-

ta prætermisi, quæ ab amicis dicuntur: falsa quidem illa, sed dicuntur tamen. Vtinam hîc esses, ut aut te illi, aut illos tu in tuam sententiam adduceres (si modò alia esset tua) re quæsita inter uos, & disputata: de qua iterum uelim audire quid sentias: hoc est, ad utram me hominum utilitatem potius cohorteris. In quo tuo iudicio, obsecro te, ut nihil dubites, nos esse ad omnem laborem paratißimos. Scripsi proximè ad Hippolytum Medicen cardinalem carmen, nondum misi: id cum hac epistola leges, raptim descriptum propter occupationes: de quo quale sit, tuum, Pauliq; nostri iudicium ualde scire cupio: eo enim nihil politius esse arbitror. Bembus tuus tibi salutē plurimā dicit. Vale. Patauij, VII. Cal. Sep. M. D. XXXIIII.

LAZARVS BONAMICVS IACOBO SADOLETO EPISCOPO CARPENT. S. P. D.

Bonitas naturæ tuæ omni ex parte se effert in ijs literis, quas ad Nigrum scripsisti, de quærendo Græcarum & Latinarum literarum doctore & magistro. Nam tibi satis non est, officio tuo nō deesse, ut summa cum religione, pietate, fide episcopatū geras tuum, & in omni Christiani muneris administratione eum te præbeas, qui carus sis omnibus, atq; admirabilis: sed quæ alijs curæ esse debent, docendo, admon

admonendo, cohortando ut rectißimè curentur, omni contentione elaboras. Commouisti prouinciam à studio pulcherrimarum literarum abhorrentem. Hoc non solùm bonitatis fuit, sed cum sapientia atq; eloquentia coniunctæ bonitatis. Ego & quia rem honestißimam esse, & tibi placere uideo, & sum ipse ad communes utilitates propensior, in uestigando mentē & cogitationes meas figam. Mira est paucitas horum hominum, quod te fugere non arbitror: in eo tamen studium extabit nostrum. De Hortensio caue ne longius tam præclarum opus ducas, quàm in dialogo de educatione puerorum promisisti. Turpe alijs datam fidem non præstare: episcopo uerò, & Sadoleto quidem episcopo, turpißimum: præsertim cùm sis habiturus huius mendacij nostram ipsorum memoriam, atq; adeo posteritatem testem. Vide quanta cupiditate ardeam, qui timeam ea quæ ne suspicari quidem de te possum. Ignosces autem mihi, tuæ propè gloriæ fauenti magis, quàm meæ. Hîc de bonis literis bene mereri non desino: & in eo me planè nauasse operam intelligo, quòd undiq; concurritur. In hoc numero si quis erit idoneus, & impetrari id poterit (quod tamen difficile iudico) eum ad te mittam. Vale. Paulo nostro plurimam salutem adscribimus. Patauij, XVIII. Calend. Sextilis, M. D. XXX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAZARO BONAMICO S. P. D.

PVpugerunt me nõnihil literæ tuæ VII. Calend. Septembr. Patauio datæ :meq; in eam suspicionem adduxerunt,ut uererer, ne quid à me antea imprudentius fuisset scriptum, quasi tu mihi in opinionem inertiæ desidiæq; uenisses. Quod ego non modò eo animo scripsi nunquam, sed ne cogitare quidẽ potui. Quid enim minus, quàm quod nusquam quicquã est, idq; ego scio nihil esse? An te ego non noui? tuaq; mihi uirtus, industria, nauitas parum perspecta est? aut quisquam omnium mortaliũ est, qui audeat affirmare, tuos sibi sensus melius, quàm mihi, perceptos esse, & cognitos? Crede mihi, mi Lazare, memetipsum turpissimæ inscitiæ accusarem, si tibi ignauiæ notam ullam attribuerem. Sed quod tunc scripsi me existimare, laborem illum docendi & tibi honestum esse, & alijs permultis fructuosum ac utilem, nec uideri mihi causam cur defugiendus esset : non scripsi iudicans te laborem omnem uelle fugere : sed cùm te in illo munere continere cuperem, iccirco illa à me tum suscepta cohortatio est: sic enim sentiebam, maximam laudem uirtutis esse, prodesse quàm plurimis. Quod tu latius in posteritatem patere putas, quàm si tant

tantum præsenti ſeculo ſeruiatur: propterq́ue eam cauſam ſecreta & libera ſtudia requiris: otiumq́; in illis, maiorem etiam laborem & maius negocium appellas: neq; arbitraris utrunq; abs te præſtari poſſe, ut & priuatim tibi ſatiſfacias, & cæteris publicè. Concedo: teq́; ad illa alta & magnifica philoſophiæ ſtudia aſpirare planè uideo. Quid ergo, nonne commodiſsimè poteras iſtam ipſam artem omnium nobiliſsimam publicè profiteri? in eaq́; inſtituere adoleſcentes, uel ſeparatim, ſi tibi ita fuiſſet uiſum, uel etiam cum Cicerone, & cum eloquentiæ ſtudijs coniunctè? quam ego uiam rationemq́; docendi potiſsimã ſemper ſum arbitratus. Hoc enim certè abs te ſi factum fuiſſet, uel etiam ſi nunc fieret, Deus immortalis, qui concurſus præſtantium ingeniorum, quantus amor ſapientiæ in animis hominũ exiſteret! Tu quoque qui nunc te quereris diſtrahi, coniungeres domeſtica tua ſtudia cum forenſibus, & laborem utrunq; in eaſdem operas lucubrationesq́; conferres. Sed ego tibi non præſcribo, ſatisq́; in te ipſo ſtatuo eſſe cõſilij. Hoc dico, quod habeo exploratum, te utrò uerteris, præclarè id quod ſuſceperis eſſe effecturũ. Quæ mea de tuo ingenio, & excellente doctrina opinio, non noua neq; recens, ſed iamdiu antè mihi ſuſcepta eſt. Legi carmen tuum, idq́; admodum probaui: ualde enim mihi graue & elegans uiſum eſt, utinam fructum

 eiuſmo

eiuſmodi afferat, ut quod de Pericle ſcriptũ eſt, aculeos relinquat in eorum animis, ad quos maximè iſta pertinent. Tuas à Ioan. Caracciolo uiro clariſsimo literas, de quibus in quadam epiſtola fueras cõqueſtus, iampridem accepi. Ille uerò Brunus, doctus (ut ego coniĳcio) adoleſcens, ſcripſit ad me, ſe Georgio Seluæ Vaurenſi Epiſcopo, regio iſtic legato, contubernalem factum eſſe. Quem hominem mi Lazare rogo te ut noſſe uelis: talem enim offendes, ingenio, humanitate, probitate, doctrina, ut pluris tibi propter eum Gallia futura ſit. Polus ad me ſcribit, uberrimis elegantiſsimiſq; literis, multa ille quidem digna illo ingenio & ſanctiſsimis ipſius moribus. Sed plurimum tamẽ & præcipuè de te, quem ipſe admodum cuperet ad Theologiæ ſtudia iam aliquando animum adĳcere. Quam ego cupiditatem eius uehemẽter probo, tibiq; ſuadeo, ut hanc diuinam imprimis facultatem noſtram neceſſariam, diutius à tui ingenĳ theſauris ne habeas ſegregatam. Sed de his aliàs. Nunc tempus interpellat, luxq; & negotia inſtant, nam hæc manu mea ſcripſi ante lucem. Valebis igitur, & omnibus amicis, imprimiſque Bembo meo, plurimam à me ſalutẽ dices.

Vale. IX. Cal. Decemb.

M. D. XXXIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAZARO BONAMICO S. P. D.

EX tuis literis Idibus Martij datis, quas ego paulò antè Idus Maias accepi, illũ facio quæstum, quòd optimi & doctißimi uiri Aonij Palearij amicitia auctus sum. Quem ego mehercule hominẽ plurimi facio, uel propter eius uirtutem atq; doctrinã, in suoq; genere scribendi elegãtiam: uel quòd ea sunt illius animi erga me indicia ac monumenta, ut nõ modò amare, sed gratiam illi etiam habere sim cõpulsus, si tamen compellitur, qui libenter quid facit, & studiose. Amo certè illum, & gratiam præterea habeo: ita de me ipse meritus est. Qui etiamsi nullo suo officio me sibi deuinxisset, propter ingenium tamen, propter optimarum artium scientiã mihi erat amandus. Nunc quid me facere oportet, cùm tanto me obstrinxerit merito? Atq; is quòd tuam commendationem intercedere uoluit in nostra amicitia concilianda, quanquàm tu illi uerè ac constanter id esse opus negasti: tamẽ ipse nõnihil uidit. Siue enim quòd ita iure fieri à me debere intelligit, siue quòd animũ meũ erga te habet exploratum, sensit id quod uerißimum est, nullam esse tantam uirtutis commendationẽ apud me, quæ non tuo testimonio multo fiat uberior. Itaque

illum, quem ſponte & per ſe iure quidē optimo antea dilexiſſem, tua nunc commendatione habeo chariorem. Quid autem de eo, de q; eius ſcriptis ſentiam, ſcribo ad ipſum quidem copioſius: ſunt enim illa à me diligentiſsimè perlecta. Sed tibi quoq; breuiter dico, probari mihi mirificè cùm ingenium hominis, & in ſcribendo elegantiam: tum illud imprimis religionis ſtudium, quod præ ſe fert: quod quidem ubicunque adeſt, illa mihi & plena & grauia & pereruditæ uidentur eſſe. Phædrum meū, quòd ſis ad calculos iudicij & prudentiæ tuæ denuò reuocaturus, ualde lætor: magnamq; in tua conſideratione & diligentia eius explicandi ſpem habeo. Tantum à te peto pro iure amicitiæ noſtræ, ut ne ambitioſè, ne'ue erga me nimium indulgenter eum corrigas. Marcum Fortiacū gaudeo tibi eſſe cordi: certè mihi magnæ uoluptati eſt tuum de illo adoleſcente iudicium cum ea opinione quam ſemper de eo habui, conuenire. Eum tibi ne commēdo quidem, uideo enim eſſe ſatis commendatū, uel ex eo quòd contubernio tibi coniunctus eſt. Paulus & te amat, & memoriam tui ſeruat quam debet, tuq; crebrò in ſermonibus noſtris uerſaris, queis & conſuetudo tua, & ſuauitas à nobis requiritur. Qua poſteaquàm carendum nobis neceſſario eſt, tuas ſaltem optamus crebriores, mi Lazare, literas: quòd ijs deſiderium tui noſtrum aliqua ex parte leniri ſentimus.

timus. In quo nobis ut morē gerere ne graueris, equidem te uehementer etiam atq; etiam rogo. Vale, & amicis nostris communibus plurimam meis uerbis salutem dic. V I. Calend. Iunij, M. D. X X X V I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. AONIO PALEARIO S. P. D.

SErius accepi literas tuas. Datæ enim illæ I I I. Idus Februarias, mihi medio ferme Maio sunt redditæ. Quibus perlectis equidē ualde lætatus sum, cum tali ingenio, quale tuum mihi iam perspectū est, talem etiam animum erga me plenum amoris & desiderij, cōiunctū esse. Quid enim est rerum omnino omnium, quod mihi bonorum & doctorū beneuolentia uideatur optabilius? Itaq; cùm epistolā tuam primò legissem, eaq; mihi uehemēter placuisset, (est enim & suauiter, & ornatè, & peramanter scripta) ab illius statim lectione ad poëma tuum me contuli, totumq; perlegi triduo: singulis uidelicet libris in singulos dies collatis. De quo, ut tibi uerè exponam quod sentio, hoc iudicij feci: eorum, qui in eo genere uoluerunt esse, sanè quàm paucos, & nostra, & superiore memoria, æquè eleganter scripsisse atq; tu: eruditius certè neminem. In quo mihi illud mirificè probatum est, quòd hæc tua scripta non accersitis, fucosisq; ar-

gum

gumentis:neq; quò magis poëtica uideantur, à fabulo- ſa illiuſmodi Deorum uetuſtate repetitis: ſed ſancta, & uera religione condita ſunt. Vt quẽadmodũ uultus pacatus, & conſtans in homine, bene affectæ mentis, & probi animi eſt indicium: ſic tua iſta eximia erga Deum pietas, quæ ſeſe in tuis ſcriptis primam offert: nos cogit de te, deq́; omni ſenſu animi tui, excellenteq́; doctrina præclarè exiſtimare. Ac cætera quidem tuum carmen mirè mihi ſatiſfecit: uideo enim quos imiteris, quid referre in tuis ſcriptis et exprimere conere: tibiq́; neq; in eligendo iudiciũ, neq; in conando fructum laboris tui abeſſe intelligo. Perſpicio etiam uerborum elegantiam, ſentẽtiarum acumen, numeriq́; apta & uaria compoſitione delector. Sunt enim iſta omnia in te ita ſtudio & cura elaborata, ut ſint ubiq; nihilominus ingenij luminibus lita. Illud unum interdum (quanquàm admodum raro) deſidero: quòd cupiſſem nonnulla à te diſſeri explanatius, quibus nunc percipiendis mens noſtra aliquantulum laborat. Atq; illa (ne forte mihi Lucretianum modum dicendi opponas) non ſunt ex eo genere, quod difficultate rerum quæ tractantur, ſuapte ſponte obſcurũ propè neceſsariò ſit, in quo ſolet iuſta eſſe ſcribentibus excuſatio: ſed è medio quædã ſumpta, compreſsius abs te dicta ſunt, quæ dilatari, & patere melius uoluiſſem. Neq; ea tamen tam multa, ut per-

tim

timeſcas. Sed fortaſſe ut nodus robur, & ut næuus decus aliquãdo, atq; ornatum, pulchro corpori afferre ſolet: ſic pleriſq; illa poterunt uideri iccirco eſſe quæſita: quòd curſus noſtræ cogitationis, fluentis in facilitate orationis, aptè illis interdum, tanquam ſaleoris, retinetur. Quod quidem ad ueras laudes egregiè compoſiti carminis pertinet, totũ tibi ita tribuo: ut hoc planè confirmẽ, nihil me his aliquot iam annis in eo genere editum legiſſe libentius. Itaq; te iam ne hortor quidem, ut quo itinere inſtituiſti, eodem porrò pergas. Satis enim tibi incitamenti, cùm iudicium de te, expectatioq; hominum, tum fructus ille ingenij ſuauiſſimus, qui in pangendo maximè & in cõmentando percipitur, debet afferre. Qui etſi omnibus eruditis datus eſt, cùm hi aliquid ex ſeſe procreant, atq; gignunt: uberior tamen adeſt poëtis. Quanquàm ego te non poëtam magis, quàm oratorem eſſe ſtatuo: cuius rei facio ex epiſtola tua cõiecturam. Ea enim ita commodè, & concinniter ſcripta eſt: ut facilè intelligam, te utruncunq; uelis, & ſuſcipere & poſſe præſtare. De me uerò, quem tu tantopere in tuis ſcriptis ornas, eoq; honore afficis, quo maiore nemo afficere quenquam poteſt, quid dicam, uix reperire mihi poſſe uideor. Nam ſi eas in me laudes agnoſcam, quas tu mihi tribuis: timeo, ne arrogans: ſin repudiem planè, atq; reijciam: uereor, ne ingratus aduerſus te ſim,

cùm

cùm de tuo iudicio ipſe detrahā, eo ipſo unde ſim ornatus. Quamobrē ut in difficili eiuſmodi cauſa, ad id me uertā, quod meo pudori maximè eſt conſentaneū: ut tibi agā pro tua iſta humanitate & erga me beneuolētia gratias, meq́; tibi hoc nomine obſtrictū eſſe cōfitear. Quod facio equidē, et libēs facio: tibiq́; perſuaſiſsimū eſſe cupio, te à me ſingulariter amari, uel ingenij, et uirtutis, & probitatis tuæ cauſa: uel eius officij atq; amoris, quo me ipſe proſequeris: uel quòd eorum & temporum, & hominū, in tuis literis mentio facta eſt, quorum meam & memoriam, & erga illos beneuolentiā, dies nunquam delere obliuione ulla poteſt. Vt præter id, quod tuo nomine tibi debeo, quantum etiam illos dilexi, totum in te perſequar. Quo me in te animo eſſe, ſi uſus uenerit, re ipſa experiendóq; cognoſces. Vale. Carpentoracti, VI. *Calend. Iunij,* M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. SEBASTIANO GRYPHIO

S. P. D.

SVperioribus proximis diebus, cùm eſſet allatus ad me liber Aonij Palearij, de Immortalitate animorum, præclaram inſcriptionem præ ſe ferēs, eamq́; rem totam heroico carmine complexus, legere eum ſtatim perquàm auidè cœpi: quaſi tentaturus,

an

an promisso satisfaceret, qui tam sublimem titulum operi suo præposuisset. Atque ibi uideo, id quod mihi primum summæ uoluptati, deinde penè incredibili admirationi fuit, rē tantā, quāta altera nulla est, quæ quidem scriptorum ingenijs proposita sit, tam grauiter, tam eruditè, tam etiam & uerbis & numeris aptè atq; eleganter tractatam esse: nihil ut fermè nostrorū temporum legerim, quod me in eo genere delectarit magis. Nam nec sentētiarum orationisq; ubertas, in tam difficili ac penè spinosa materie, ulla desideratur: nec in exponendis rebus reconditißimis lux atq; facilitas. Numerus porrò carminis is est, ut uideatur Lucretium uelle imitari, redolet enim antiquum illud: sed ita sapore humanitatis conditus est, ut asperitate dimissa, uetustatis tamen autoritas salua remaneat. Atq; hæc in uniuersum. Illa iam partium singularum propria, nihil non Latinè dictum, nihil non accuratè, quóue iudicium & diligentiam adhibitam esse non pateat: multaq; præterea ubique nitentia ingenij & uenustatis luminibus. Et quod ego pluris quàm reliqua omnia facio, Christiana mens, integra, castaq; religio, erga Deum ipsum honos, pietas, studium, in eo libro uel maximè, nō solùm docere mentes errantium, sed etiam animos incendere ad amorem puræ religionis possunt. Sed quorsum hæc, mi Gryphi? Primùm uolui dare testimoniū apud

te

te doctißimo uiro, ut quid de eo sentirem tu planè cognosceres. Deinde à te petere, id quod ipse quoq;, cuius uolo causa, & petit à te per literas, & summè flagitat, ut eius hosce treis libellos tuis formis exprimendos cures. In quo ille ualde suo honori, ego meæ cupiditati satisfactũ fore abs te arbitraturi sumus. Noli enim putare non apud Italos omnes tuum esse nomen in magna gratia. Quicquid prodit ex officina tua, id ita demum & rectum & probatum habetur omnibus, si in eo tuum nomen sit præscriptum. Nota est enim probitas, & diligentia tua, nota eruditio. Quid igitur restat, nisi ut tu & bonis & amãtibus tui morem libenter geras? Quod tamen semper sponte tua facis, nunc mea etiam causa facere propensius debes, qui meam fidem atq; officium in hac re agi iudico. Sum enim, ut tu scias, in hoc ipse libro honorificentißimè appellatus, secundo (ut opinor) uolumine. ut tibi hæc opera mihi quoque unà cum Aonio, non ipsi soli præstanda sit: quandoquidem tu me amore iampridem, atq; obseruantia tua mirificè es complexus. Nec erit cur te pœniteat, hunc talem librum Actij Synceri, & Vidæ doctißimorum hominum, ac præstantißimorum poëtarum scriptis adiunxisse: cũ quibus certè hic iure comparari potest. Nam & in eadem argumenti sententia sanctitateq; ornatißimè uersatur, & philosophiæ præterea rationibus uberius

est

est instructus. Sed hoc tu per te æquè bene cognosces. Illud utique tibi persuasum habere debebis, quicquid in hac re ex mea & Aonij uoluntate effeceris, id utriq; nostrum fore gratißimum. Eadem hac de re, quò eam magis mihi curæ esse intelligas, meis uerbis tecum aget uir optimus, ac uetere mecum amicitia coniunctus, Thomas Sertinus: sic enim ei à me mandatũ est. Qui & ut in me semper perofficiosus fuit, & pro eo studio, quo probos & eruditos homines sui similes prosequitur, non dubito quin diligenter officio functurus sit. Vale mi Gryphi. Carpentoracti, III. Calend. Iulij, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GALEATIO FLORIMONTI SVESSANO S.P.D.

BInas à te eodem tempore accepi literas: quarum alteræ ex cœnobio Ferrariensi, ut scribis, VI. Calend. Ianuarij erãt datæ: alteræ Baucis pridie Cal. Iulij, quæ me utræq; mirificè delectauerunt, multis enim sunt & amoris tui erga me, & ingenij ac doctrinæ significationibus refertæ: ac, ut uerũ tibi confitear, longè aliam personam mihi, aliud specimen ingenij obtulisse uisæ sunt, ac priores fecerant: quibus fueram adductus, ut te admonendũ putarem, ut omissis leuioribus illis studijs, ad grauiores arteis te con-

uerteres. Quod etsi tunc à me optimo fuit factũ animo, tamen nunc planè intelligo, non fuisse necessariũ. Te enim id ita fecisse, multumq; in omnibus artibus optimis profecisse sentio. Sed quæ tu de sacris literis, deq; earum summis doctoribus ad me scribis, ea mihi uehemẽtissimè probãtur. Omnis enim nostra salus, omnis beatæ & immortalis uitæ spes, in illo potissimum studiorum genere posita est. In quo uerò aspernari uideris philosophiam, & grauissimos illius autores reijcere, id mihi tecum conuenire non potest. Ego enim cùm me ex illius studio non admodum hebetem sentio esse factum, tùm uerò sic statuo, non lapidem lapidi, neq; parietem fastigio ullum tam congruere, quàm theologiæ et diuinis literis philosophiã. Itaque illud ipsum quod inducis tanquam illudens, εἰ ἀνάγκη πᾶν τὸ κινούμενον ὑπό τινος κινεῖσθαι, tanti est, ut absq; eo persuaderi quidẽ possit, & existimari esse Deum, sciri autem nequaquam. Sed hæc hactenus: non enim huius sunt scriptionis, & temporis. Tu quòd uideris uereri, ne tuæ mihi literæ molestæ sint, facis mihi nonnullam in eo iniuriam: parum enim commode de mea humanitate existimas. Scito igitur, tuas mihi literas, & antea gratas extitisse, & in posterum fore semper gratiores. Commentarios meos in Psalmum XCIII. remitto tibi, quando me illius fefellit diligentia, cui primo negocium dederam.

ram.Facies autem tu mihi pergratum, si quando his studijs apprimè deditus es: si qua tibi non bellè in illis uidebuntur se habere, de ijs me admonueris: hominisq; amici uerissimo officio fueris functus. Quod ut agas, studiose abs te peto. Vale. Carpentoracti, x. Calend. Martij.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANGELO COLOTIO S. P. D.

SAepius iam literis meorum certior factus sum, uiuere apud te & cæteros istic æquales nostros, quos fortuna nobis reliquos fecit, mei memoriam absentis: sanctumq; illud fœdus amicitiæ, quo uetusto admodum coniuncti inter nos sumus, suam apud uos religionem obtinere. Quod mihi cognosse fuit iucundissimum: etsi hoc uerbum, propter eas ruinas quibus oppressa sunt omnia, iamdudum ex usu atq; ex animo nostro sublatum esse uideatur. Sed tamen cùm mihi scribitur (id autem fit ferè quotidie) te & Petrasanctam meum, cuius ego excellens ingenium et naturam liberam atq; ingenuā dilexi semper, & Thebaldeum magno honore ac laude dignum hominem: Curtium quoq; nostrum, cuius plura iam extāt cùm literarum atq; ingenij, tum amoris erga me atq; officij indicia ac monumenta: amanter sæpe percontari

de me, meamq; pristinam desiderare cõsuetudinem: profectò hominum cùm mihi mea uoluntate & iudicio charißimorum, tum sua uirtute ac dignitate honestißimorum, crebra de me mentio, eademq; plena amoris & desiderij, maximam mihi uoluptatem affert. Nihil enim est homini cum fide amicitias colenti, quo me ex genere hominum esse profiteor, pari amicorum erga se uoluntate optatius. Ac mihi recordanti spatium præteriti temporis, & uetera animo repetenti, cùm & plures conuenire soliti eramus unà, & erat ætas nostra ad omnem alacritatẽ animiq; hilaritatem longè aptior: quoties uenire in mentem putas eorum cœtuum conuiuiorumq;, quæ inter nos crebro habere solebamus? cùm aut in hortis tuis suburbanis, aut in meis Quirinalibus, aut in circo maximo, aut in Tyberis ripa ad Herculis, aliâs autem alijs in urbis locis conuentus agebantur doctißimorũ hominum: quorum unumquenq; & propria ipsius uirtus, & communis cunctorum prædicatio cõmendabat. Vbi post familiares epulas, non tam cupedia multa conditas, quàm multis salibus, aut poëmata recitabantur, aut orationes pronunciabantur, cum maxima omnium nostrum qui audiebamus uoluptate: quòd & summorum ingeniorum in illis laus apparebat, & erant illa tamen quæ proferebantur plena festiuitatis ac uenustatis. Quo in genere recordor

pres

pressum & acutum Casanouam, Capellam latum & sonantem, magniloquum Vidam, & cuius proximè ad antiquam laudem carmen accederet: castigatum & prudentem Beroaldũ: uberes autem & suaueis Pierium, Granam, Mathalenum, Blosium, quósque complures nostra perspexit ætas, partim carmine, partim soluta oratione eximios: cuiusmodi Nigrum nostrum Tulliana in dicendo grauitate: Antoniumq́; Nenantium, & Binum in utraq; enitentem lingua: Acres autem in iudicando, & imprimis acutos, Vbaldinum, & Antonium, cui Computistæ cognomen est. Quo è numero multi in utroq; genere dicendi egregiam sibi laudem à doctis omnibus cõparauerunt. Nam illa ornamenta & lumina Romanæ linguæ, Phedrus, & Camillus Porcius, magno cunctorum incommodo iamdiu morte erepta nobis sunt: in quibus sedem sibi uidebatur statuisse eloquentia. Cuius nunc honorem atq; nomen, consensu iam urbanorum omnium, retinet Paulus Iouius, & in scribẽda historia grauis & elegans, & in omni genere literarum perpolitus. Quin & duorum summorum hominum me admonet recordatio, fuisse quoq; eorum conuentu nostras aliquando cœnas atq; epulas exornatas: quorum est unus Petrus Bembus, cuius in omni uirtute laudeq; eloquentiæ summa & singularis semper fuit gloria: alter qui nuper in Hispania decessit

maximo cũ mœrore omniũ, quibus fuerat notus, hoc est planè omnium, Balthaſar Caſtilioneus, magnus uir imprimis, nec ſolùm nobilitate & genere, ſed magnitudine etiã animi, & omni eximia uirtute præſtans: quiq́;, quod in militari uiro erat admirandum, omneis omnino arteis libero homine dignas, & omnia doctrinæ genera comprehenderat: quem ego recordor ſæpe atq; hilarè noſtris cœtibus interfuiſſe: et ipſum, & eum qui paulò antè eſt mortuus, ſumma indole ingenij & ſpe maximæ uirtutis, Ioan. Franciſcum Furnium ciuem meum. Namq; hos qui modo ſecutus ſupremum in Gallia obijt diem, pari cum illis uirtute & nobilitate præſtans, Andreas Naugerius, tametſi noſtris cœtibus minus ſæpe interfuerat: propter excellentem tamen in literis & ſcientiã & gloriam, à nobis eſt perhibendus. Lazarũ autem qui nunc abeſt à uobis, cuius in Græcis & Latinis ſingularis eſt eruditio, quiq́; philoſophiæ & ſapientiæ ſtudia non ſolum ſcientia, quod faciunt permulti, in quibus tamen excellit: ſed uita & moribus, & uera uirtute complexus eſt: credo equidem uobis in deſiderio eſſe. itemq́; Marium Volaterranum, hominem grauem iam & dignitate, & annis: ſed cuius admirabile ingenium, ſummamq́; optimarum literarum cognitionem, niſi urbs & urbanæ curæ præpediuiſſent, plurimum lucis allaturũ noſtro ſeculo non dubit

dubito fuisse: à quo potißimum exhilarabantur cœnæ nostræ: cũ & in lacessendo acutè, & in respõdẽdo, omnes ex eius uerbis atq; uultu effluerẽt lepóres. Nã Marium Buccabellũ quòd audio esse incolumem, maximopere lætor: hominem cùm omni uirtute ornatũ, tum mihi amicißimum. Atq; inter hos tot & tales uiros, aliosq; complureis, quorum omniũ nomina persequi non huius est scriptionis, dulces quoq; Corycij iracundias, & gratas ineptias Donati spectare haud displicebat: quos noster Sauoia & homo omnium facetißimus & prouocare solebat studiose, & ridere. Nam de te mi Coloti quid ego dicã? cuius in animo, ac natura mihi uidentur Musæ effigiem sui moris ac decoris insculpsisse, ut esses pudore, uirtute, liberalitate ornatißimus: cuius pectus atq; ingeniũ, doctrinis omnibus, domus autẽ ipsa tua omnibus doctis pateret. An est quicquam in rebus ad conciliandos natum animos, quod meam in te beneuolentiam non accendat, præsertim cùm me abs te tantopere intelligã amari? Sunt quidem & multæ præterea amoris causæ: uetusta neceßitudo inter nos. Societas etiam eorũdem studiorum, tum cùm dabamus Græco doctori Carteromacho simul operam. Quo quidem ex tempore recordor nec meam tibi insignem beneuolentiam, nec tuum mihi studium unquàm defuisse: tum autem multa sæpe nobis communia, lusus, conuictus, deambu

latio: par propè atq; idem in amicis delectus, ex eisdē rebus delectatio. Sed quorsum ista? omnino longius sum lapsus, meq́; ueterum & rerum & hominum cogitatio ulterius prouexit, quàm fuerat uoluntas. Sed tamen illud intelligi à te uolo, non uestrum solū, qui ualetis & uiuitis, (quorum quidē salus mihi ita iucūda est, ut mea sit uita propter uos mihi charior) sed eorum etiam, qui fato functi sunt, quorum maior longè est multitudo, memoriam cunctorum mihi in intimis sensibus inhærere: quorum equidem omnium, (si hoc ocium, quo nūc perfruor, Deus mihi fortunarit) nomen nō patiar apud posteros ignorari. Atque hæc tempora, & has uitæ iucundæ ac beatæ suauitates, insecuta clades & acerba fortuna reip. disiecit. In quibus detrimentis, etsi maximum cepi ex urbis graui casu, & uestrum omnium iacturis, quos illa calamitas oppreßit, dolorem: tamen id mihi accidit non incommodè, quòd consilio & uoluntate reliqui res Romanas, antequā illa me istinc tempestas extruderet. Direptæ meæ quidem omnes, dißipatæq́; fortunæ: idq́; non semel, sed bis, aut etiam tertiò: quodq́; durius uisum, libri unà erepti. At nihil tamen indignitatis, nihil fœditatis in corpore paßus sum. Nudus in has oras, tanquam ex naufragio sum compulsus, at liber animi, & placatus tamen: utpote cui iam non in his rebus externis, non in honore & gratia populari,

lari, non in diuitijs atq; opibus: sed in alia quadā certa ratione uiuendi, animi sit quies, & uitæ beatitudo reposita. Itaq; facilè patior, meum constitutum procul ab urbe manendi, uinculis iam ineluctabilibus cōstrictum esse, non solùm uoluntatis meæ, uerùm etiam necessitatis: cuius numini nō repugnare ne Deos quidem ipsos uetere prouerbio iactatum semper est. Etenim cùm consilium cepi Roma exeundi, noli putare non multa extitisse, quæ me dehortarentur, & quæ animum meum quodam dolore flecterent: amor, consuetudo, spes honorum, amicorum & necessariorum lacrymæ, ornatissimorum hominum familiaritates: quibus ego (quod liceat sine arrogantia dicere) egregiè præter cæteros florebam: atq; illi ut me ipsum, nō ut fortunam meam appeterēt. Dices, Quid ergo? quæ te ad discedendum causa cōpulit? Illa mi Coloti, quòd magna mihi uitæ parte in alienis rebus iam acta, ad ea quæ me attingūt propius, & in quibus mea salus & uera uita consistit, mihi aliquando tandem reuertendum intelligebam. Dederam satis principibus, dederam satis amicis, dederam reip. mihi quando darē? si iam quinquagesimum attingens annum, non ex illis fluctibus in portum, & ab terrenis ad cœlestia & curam & animum meū reuocarem? His ego de causis urbi salutem dixi: non amorem & charitatē pristinam deponens, sed contactum rerum turbulen-

tarum reformidans. Sed quod dicebam modò, me ut absim ab urbe, non solùm uoluntatis, uerùm etiã necessitatis uinculis constrictum esse, id eiusmodi est: Nulli unquam sua patria, solumq; illud in quo quisq; natus, & alitus, gratam incunabulorum memoriam secum perpetuò fert, tam charum fuit, tamq; amabile, quàm mihi urbs Roma, & sancti illi penates tot peclarissimorum fortissimorumq; hominum, quorũ penè in passus singulos, cùm per uicos & plateas urbis uadebamus, aliquod in monumentum, aliquamq; in historiam pedem ponebamus. Cur autem tantũ amarem, & uetustatis admiratio faciebat, & præsens ciuitatis maiestas: & me hercule etiam magis, quòd quicquid est in me humanitatis atq; ingenij (si modo est aliquid) omne hoc illi referebam acceptum. Hanc igitur Vrbem mihi dilectam & charam usq; eo, ut nihil in amore fieri possit ardentius, deformatã ruinis, exinanitam frequentia, plurimis claris uiris illustribusq; orbatam, quorum in suauitate & beneuolentia mei (quos pro rep. capiebã) labores requiescebant, ut uidere uelim, animum inducere non possum: iactatam præterea etiã nunc procellis, obiectam tempestatibus. Ita quod prius amore repugnante, iudicio tantum adductus faciebam: nunc eodem amore autore firmius facio: ut sedem mihi in his locis perpetuò domicilio constituerim. Si quidẽ amantis est, non solùm

ſum appetere congreſſum eorũ quos amet: ſed ſi quid illis accidat miſeriæ, & calamitatis, cui ferre opem ipſe non poßit, non modò aſpectum tanti doloris, ſed mentionem quoq; ipſam deuitare. Quamobrem immota hæc quidem & in omnem partem ſtabilis eſt animi mei ſententia, tempus reliquum uitæ quod ſupereſt, non in urbe Roma, ſed Carpentoracti: neq; ad hominis ullius arbitrium, ſed ad ſummi Dei honorem atq; cultũ, mihi impendendũ & cõſumendũ eſſe: ita, ut optimis artibus & literis ſuã partẽ ſim daturus. Qua ſpe, & quo euentu, quoniam nihil magnum de me polliceri poſſum, totũ in aliorũ opinionibus relinquo. Quod autẽ mihi uehemẽter cordi eſt, & de quo plurimum laboro, ut ſaluum maneat mihi & præcipuum ornamentũ præteritæ uitæ, & futuræ ſolatium: hoc eſt, ut ueſtra erga me uoluntas incolumis permaneat, quãdo ex ueſtro amore erga me, ueſtroq; iudicio, omnis prope mei animi lætitia pendet: id uos uehementer oratos & rogatos eſſe uolo, ut mei abſentis memoriam retineatis: quaq; ego fide, quaq; cõſtantia, fidem ueræ amicitiæ conſeruans uos in oculis atq; in animo aßiduè gero: eandem uos mihi fidem beneuolentiamq; præſtetis. Quod non ut diffidens poſtulo, ſed ut amans, & quod omnium rerũ mihi eſt optatiſſimum, me ab illis diligi, quos cunctorum amore digniſsimos, ipſorum uirtus, & doctrina, & ſumma humanitas facit. Valete. Carpentoracti, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER VI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. BELLAIO EPISCOPO PARISIENSI S.P.D.

AMOR *meus erga Langeū fratrem tuum eximius & singularis, (quē ego propter eius multas & magnas uirtutes diu antè susceptum, sanctissimè, fidelissimeq́; conseruo) fecit, ut simili in te quoq; uoluntate semper fuerim, eamq́; tibi beneuolentiam præstiterim, quam & fratris tui mihi perspecta, & tua sæpe audita, omniumq́; imprimis probata testimonio, uirtus postulabat. Sed accidit in hac coniunctione nostræ amicitiæ, ut uos essetis, quàm ego, multo fortunatiores. Cùm enim nihil sit, neq; natura ipsa præstantius aut clarius, nec bono uiro iucundius, quàm benefacere: uos omnis uestræ liberalitatis exponendæ occasionem in me sæpe habuistis: ego autem ne semel quidem facultatem sum nactus, quo fratris tui merita erga me paribus officijs compensare possem, & ostendere utriq; uestrū, conced*

cedere me homini profecto nemini, qui maiore animo & ad promerendam & ad referendam gratiam, aut propensiore ad benefaciendū natura sit paratus. Sed tamen quoniam uos quoq; imprimis digni estis, quibus instrumentum fortuna suppeditet uestræ declarādæ uirtutis & bonitatis: sit sanè in hoc sors uestra felicior. ego ad cæteras causas diligendi tui, hanc quoq; habeo non minorem cæteris, quòd in eiusdē collegij munus atq; officium à Deo pariter uocati, huius sacri honoris societate coniuncti sumus: quem & tu summa cum laude geris: & ego id adnitor, ut ne omnino improbandus sim. Hæc cùm ita se habeant, nulla iam apud me residet dubitatio, quin ego uicissim abs te diligar. quod tu quidem facere debes, uel fratris eiusdem tui causa, uel etiā tua. Conuenit enim naturæ & humanitati tuæ, ut in amore respondeas his à quibus diligare. Quod cùm ita esse mihi persuaserim, id à te institui petere, quod mihi hoc tempore maximum esset, maximeq; necessarium. Paulus Sadoletus mei filius fratris, adolescens institutus sanè quàm liberaliter, mihi iampridem à patre traditus, à me pro filio educatus est. Is affectus cupiditate uisendæ aulæ Regiæ, & eius cognoscendi, ac meo etiā nomine uenerandi Regis, de cuius plurimis ac maximis uirtutibus quotidie & à me permulta, & à multis sæpe audit, istuc uenit: quædā illi etiam expositurus,

quæ

quæ à me mandata ſunt. Eum ego & tibi, & Langeo fratri tuo potiſsimum cōmendo. Quanquàm enim non ego aliorum amicorum & beneuolentiũ copia, uel abundo etiam potius: tamen omnium hominũ nemo eſt, quem ego malim adhibere in meis negotijs atque rebus, quàm alterutrum ueſtrum. In quibus mea omnis repoſita eſt fiducia, uos fraternè & amanter curaturos, ut ea quæ ego uolo, quemadmodum quidẽ uolo, ita maximè fiant. Quid autem uelim, & quamobrem iſtuc miſerim, ex Paulo ipſo cognoſces. Et porrò mandaui, ut nihil omnino agere aggrederetur, niſi conuento prius Langeo: quem forte in aula ſi non offendiſſet, ad te adiret, omniaq; gereret de ueſtra potiſsimum autoritate ac ſententia. Quapropter peto à te, ut hunc adoleſcentem, mihi & charũ admodum, & probatum, omni humanitate tua excipias. Ego ſi ea abs te officia expecto, quæ tibi uiciſsim, ſi caſus ita ferret, libentiſsimè tributurus eſſem: nō tibi id mirum uideri aut nouum debet. ſiquidẽ ex illis artibus literisq; liberaliſsimis, in quibus inſtituti ambo atq; educati ſumus, ſic didicimus, inter bonos agi liberè omnia, & familiariter oportere. Quorum uerborum uim ſi attenderis, hoc profectò ſtatues, & tuam mihi paratam beneuolentiam ſemper præſto eſſe debere, & meam tibi: quod à parte tua ſperare, à mea polliceri tibi poſſum. Vale, & nos dilige tui amantiſſimos.

ſimos. Carpentoracti, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. BELLAIO EPISCOPO PARISIENSI S. P. D.

CVm aduentus Pauli ſumma me lætitia affecit, propterea quòd paterna illum iamdudum charitate cõplexus, eius ingenio, probitate, modeſtia, ſic delector, ut omnia quæ parentibus à bene moratis liberis iucunda accidere ſolent, ab illo mihi accidant: tum uerò cumulatus ſum maximo gaudio, cùm de tua erga me atq; illum uoluntate, deq; omnibus officijs, quæ mihi abſenti in illo præſtitiſti, ipſius teſtimonio & uerbis ſum edoctus. Quæ quidẽ non ſolùm illo exponente cognita mihi ſunt, ſed tuis etiã humaniſsimis & elegantiſsimis literis confirmata. Ego uerò (ſic tua, & mea ſalus perpetuò mi Bellai Deo cordi ſit) ut iſtum animum tuum erga nos, amorem, ſtudium, omnibus fortunæ præmijs & honoribus antepono. Non enim quicquã duco in rebus humanis eſſe optabilius, quàm diligi ab his, qui propter uirtutem & nobilitatem, digniſsimi ipſi ſunt ab omnibus qui diligantur. Quod quando mihi in te contigit, & tibi qui es mihi chariſsimus, ego quoq; uiciſsim (ut uideo) non inamabilis ſum: & mihi ipſe gratulor, & tibi gratias ago. Quòd nobis tuam opem & operam parat

ratã defers, si quid mihi, uel Paulo istic fuerit opus, ego promißionẽ tuam neq; contemno, & tamen istã tuam uoluntatem omnium promißionũ exitu habeo chariorem. Te enim ipsum potius expeto, eximiumq; in te bonum, & in Langeo fratre tuo mihi constitutum est. quos habeo ambos, quibus non beneuolẽtia solùm, sed uerò etiã iudicio sim amicißimus. Quod quidem latius etiam manat, & in illum fratrẽ uestrũ, qui Lutetiæ in senatum est cooptatus, & in uniuersam domũ familiamq; uestram. E qua cùm uideam qui exoriantur uiri, quibus ingenij & animi ornamentis præditi, de generis uestri indole ac disciplina id statuo, quod necesse est, esse illam in laude uirtutis raram, in exemplo propè admirabilem. Quid enim uestra ista comitate, & in obsequendi studio, diligentia, sedulitateq; spectatius? Sed hæc, quæ maiorẽ copiam orationis desiderant, in aliud tempus differẽda sunt. Regi isti maximo, ac præstantißimo, ego iampridem omni obseruantia & amore me addixi: cùm alijs quidem etiam de causis, uel quòd ita debeo (sum etenim illius iuri potestatiq; subiectus) uel quòd ipse humanitate, beneficentia, magnitudine animi, omniũ cultum amoremq; demeretur. Verùm illa tamẽ præcipuè me induxit ratio, quòd ipsius animum propensum erga bonas literas, dignum esse arbitror cui ab eisdem literis & artibus quas amat, honos & gratia

tia referatur. Quarum ille artium causa cùm mihi nonnihil de sua beneuolentia impartiat, ut & tu scribis, & ipse ex multis indicijs cognoui: enitar, atque contendam, quoad efficere potero, ut tanti Regis nomen per me quoq; propagetur in posteritatẽ. Omnino opus habeo in manibus unũ omniũ difficillimũ: de quo (ut uideo) ex Pauli sermonibus satis cognosti. Sed tamen in maximis confluctationibus altissimarum quæstionum, dabo operam, ut meæ diligentiæ ac laboris fructus aliquis appareat: etsi, quod mihi perquàm cecidit incommodè, quatuor iam mensibus ualetudine aduersa ab illo opere & cura fui distractus. Sed & ego incipio ex morbo recreari, & te depulso morbi periculo, tuam pristinam ualetudinem recuperasse, uehementer lætor: neq; me meam sperare propinquam iam salutem, quàm te tuam adeptum esse iucundius mihi est. Verùm de his hactenus. Ego & tibi & Langeo fratri tuo pro uestris singularibus officijs maximas gratias ago: & par uobis studium, similemq́; uoluntatem polliceor. Quod autẽ est fidelis ueræq; amicitiæ proprium, ut nunquam uestrorum exeat mihi ex animo memoria meritorum: id ita præstabo, ut uos nobis eiusmodi studia amorisq́; indicia tribuisse ne unquam pœniteat. Valete. Carpentoracti, x. Calend. Aprilis, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. BELLAIO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

Nihil quidem ad me nouum, sed tamē & optatum semper, & gratum ex urbe rediens attulit Paulus, cùm de tua erga præsentem se, meq; absentem humanitate, beneuolentia, comitateq;, plurima commemorauit. Quæ ego audiens, meaq; uetera & perpetua studia erga te, & fratres tuos, animo recogitans, facilè mihi persuadebam, quòd tantum uobis honoris semper atq; obseruantiæ tribuissem, quòd tantum uos adamassem, omnibusq; meis officiis uestram præcipuè familiam ex omni Gallica nobilitate fuisssem prosecutus, positam à me operam perbene, idq; iudicium, quod de uobis fecissem, non tam uobis laudi, quàm mihi ipsi ornamento esse intelligebam. Fortes etiā uiros, & liberales, eosdemq; magni animi, etiā consilij, tum autem omnibus artibus ingenuis egregiè institutos, florētes gratia, honore, nobilitate, cùm amare occœpi, non solùm faui illorum uirtutibus, sed meæ quoq; laudi consului: cùm ex eorum amicitia factus ipse sum honestior. Neque hoc tamen malitiosè spectaui, ut ad meum cōmodum ista reuocarem: sed uerò uestri me mores, uestra uirtus, uestra dignitas, ad singulare quoddam de uobis iudiciū adduxit. Etsi

(quod

(quod cum pudore quodam loquor) eos ex tua beneuolẽtia fructus percipio, ut quasi hoc ipsum antè prouidisse & spectasse quodãmodo uidear: ut quod egisti proximè in altero illo fratris mei filio, quem in clientelam & domum tuam receptum, non solùm opibus sustentas, quod ipsum per se magnum est: sed & (quo nullum signum amoris nobis illustrius præbere potuisti) consilium ipse dedisti Paulo, autorq́; fuisti, ut eum potissimum familiaritate tua deuinceret: quò mores adolescentis, qui uidebantur esse inconstantiores, tuæ grauitatis nutu coërcerẽtur. Hæc res, etsi præter animi mei sententiam sic acta est (ego enim aliam quandam uitæ rationem adolescenti ipsi præscripseram) tamen postquàm id ita uti fieret tua grauissima intercessit autoritas, debeo existimare, nihil non optimo à uobis factum esse consilio. Tantum à Deo peto, ut adolescens, quem ego certe diligo, dignum se tuo hoc beneficio, & insigni humanitate præbeat. Quod autem ego plurimi facio, quodq́; mihi ad lætitiam animi, & ad uoluptatem maximũ est, habere tam illustre monumentum tui erga me amoris, de eo tibi optime atq; amplissime Bellai, tantas habeo agoq́; gratias, quantas maximas & animus meus capere, & lingua uerbis proferre ac nuncupare potest. Sed tu fortasse hos uocabulorum sonitus non postulas, animum meum requiris: quem tibi semper

deditißimum, quotidie etiam magis magisq́; constrictum atq; obligatum habiturus es. Qui quidem ita tuus est, ut fere sine te, et sine dulcißima recordatione tui, mecũ nunquã esse poßit. Eum ego mecũ unà, cumq́; omnibus meis, qui omnes tui sunt, dedo tibi atq; trado: teq́; oro, ut tuam istam uoluntatem erga me, quæ est mihi rerum omnium carißima, conserues & tueare. Fratrisq́; mei filium, ætate etiã nunc & moribus adolescentem, ita tibi commendatum habeas, si se dignum patrocinio tuo præbuerit. Vale. III. Idus Martij, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PRATO EPISCOPO SENONEN. S.R.E. CARDINALI S.P.D.

QVo tempore Romam à summo Pontifice ex mea ecclesia euocatus accesseram, ea cõditione eram profectus, ut constitutis rebus mei muneris, (eram enim illi à consilijs, ut tu scis) liceret mihi ad meam ecclesiam reuerti, & in ea diu iam debitum, & nuper inchoatum Deo omnipotenti famulatum impẽdere. Quod & postea feci optima Pontificis uolũtate, ita apto tẽpore atq; opportuno, ut facilè appareret, iusta & recta cupientibus libenter Deũ opem ferre. Viginti enim diebus ipsis antè sum elapsus, quàm

quàm illa clades horribilisq́; calamitas urbi Romæ incideret. Qua etsi meæ quoq; fortunæ omnes dissipatæ fuerunt: salus tamen mea, & libertas, mihi incolumis retenta est. Mea igitur causa dolendum mihi non fuit: neq; enim admodum sum iactura rei familiaris commotus: alienam autem uicem quin dolerem humanitatis causa facere non potui. Graui itaq; mœrore & acerbissimis animi angoribus ex multorum mihi amicissimorum, ac summi præcipuè Pontificis incommodis fui affectus: quem ego (Deum immortalem contestans) uirum bonum, eundemq́; prudentem, pacisq́; imprimis amantem esse semper cognoui: uerum aliquorum minimè prudentium consilijs parum felicem. Sed mihi ad meam ecclesiam iam reuerso tua amplitudo proposita imprimis fuit. Arbitrabar enim mei officij esse, meæq́; perpetuæ erga te obseruãtiæ, aliquid ad te scribere, ex quo & mea fidelis tuorum erga me meritorum memoria, & maximarum clarissimarumq́; uirtutum tuarum admiratio tibi significaretur: egoq́;, quod diu antè cupiebam, amplificatæ dignitati tuæ gratularer: cuius ipse quoq; pro uirili mea parte, si non adiutor (tua enim summa & præstabilis uirtus atq; autoritas meo adiumento non egebat) at certè conscius, & diligens minister extitissem. Accidit autem propter mea plurima incommoda, maximasq́; omnium rerum difficultates, ut

ab hoc ſcribendi officio uſq; ad hunc diem fuerim retardatus. Gratulor igitur tibi, uereq́; & ex animo gratulor, quòd hunc iſtum ampliſsimi ſacerdotij honorem ita es adeptus, non ut gratiæ ille datus, ſed ut uirtuti tributus fuiſſe uideatur: ut in eo non fauor, ſed meritum: non muneris, ſed præmij ratio, non uoluntas dantis, ſed accipientis dignitas fuerit ſpectata. Qui quidem honor in te collatus, mihi ipſe honeſtior atq; inſignior multo uidetur eſſe factus. Nam quod ad honorem ipſum attinet, multi ſæpe indigni illum obtinuerunt. Sed habere uſum rerum maximarum, fugere infamias & turpitudines, abſtinere alienis, iuſtitiā colere, negociorum maximorum & curarum altiſsimarum autorem eſſe ſapiētem, ingenio, integritate, doctrinaq; præſtare, ueri hi honores, uera ornamēta ſunt. Quæ cùm in te mea ſententia permaxima ſint, magis honori ipſi propter te, quæ tibi propter honorē ducimus, gratulandum. Ille enim iudicare tantummodo habet eius hominis, in quem collatus eſt, uirtutem & dignitatem, in quo fallere ſæpe eſt ſolitus. Tu uerò effeciſti, non ut nunc demum uerè iudicet, ſed ut plus in te etiā præſtare, quàm in alijs promittere poſſe uideatur. Sed hæc clariora, quàm ut multa egeant prædicatione, parcius attingenda ſunt. Tantum à Deo immortali eſt poſtulandum, ut tibi iſtum honorem fortunet, & perpetuæ felicitati iubeat eſſe: quod nos

summa

summa cum beneuolentia & amore erga te eundem ipsum Deum supplices deprecamur. De me autem ipso hoc tibi habeo dicere: cùm tua erga me uetusta merita grata mihi recordatioue in animo semper uersentur, non posse me obliuisci quantum tibi debeã. Itaque laboro dies ac noctes, ut aliquo modo poßim in te uideri gratus. Et quoniam cæterarum facultatem rerum fortuna mihi ademit, illud quod propriũ est mihi ab Deo omnipotente donum, quòd ego sacris literis & præstãtißimis disciplinis apprime deditus, colere scribendo nonnihil possum hominum de me & de ipsa uirtute bene meritorum memoriam: totũ tuæ laudi & amplitudini defero. Etenim hanc uoluntatem meam si nõ fueris aspernatus, dabitur aliquando nobis locus, ubi memorem me tuorum erga me meritorũ & tu ipse agnoscas, & uentura posteritas intelligat. Vale amplißime patrone, & tuo patrocinio nos fauere ne desine. Carpentoracti, VII. Idus Septembr. M. D. XXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PRATO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

QVia notum est meum erga tuam amplitudinẽ studium, & incredibilis tui nominis obseruantia: ideo fit, ut quidam homines, de tua in me uicißim

uoluntate coniecturam facientes, cupiant tibi per me commendari. Quibus ego profectò hoc officium humanitati debitum non negabo: dum illud prius tester, in cunctis quæcunq; à te petiero, ita mihi cupere morem geri: si ea tibi & facilia factu, & æqua atque honesta esse uidebuntur. Ioannes Fraxinus, qui has literas tibi reddidit, ciuis est Auenionensis, imprimis honestus & bonus, mihi autem, & sua causa, & suorum necessariorum ac cognatorum, quos ego mirificè diligo, ualde charus atq; iucundus. Is ad nostrũ hoc uitæ genus, & ad sacerdotalem ordinem aspirans, cuperet ecclesiastica aliqua uectigalia cõsequi: quod difficillimum sibi putat fore, nisi sacerdotiorum in regno obtinendi aliquam facultatem sit nactus. Eam porrò arbitratur se tua unius ope atq; auxilio consequi posse. Itaq; eum tuæ bonitati, beneficentiæ, humanitatiq; commendo: ut per te, perque tuam gratiam ac benignitatem, optatum exitum uotorum suorum consequatur. Quod facilius efficere poteris, quòd & ipse mediocria postulat, & tua etiam limitandi ac definiendi futura est potestas. Ego, si hoc in illum beneficium mea commendatione adductus contuleris, non mediocri me ipsum beneficio abs te affectum esse arbitrabor. Erit enim hæc significatio tuæ erga me uoluntatis, non modo honori mihi & ornamento apud hasce nationes, sed animo etiam meo præ-

cip

cipue grata: quippe qui fructum meæ in te summæ obseruantiæ summiq; amoris non alium prorsus quæro, quàm amorem ipsum tuum: quo ut perpetuò dignus sim, omnibus meis studijs atq; officijs diligentissimè prouidebo: tuorumq; erga me meritorum memoriam grata semper recordatione prosequar. Tu ut nos diligas, habeasq; in numero tuorũ, omni animi cura et studio abs te peto. Vale Carpentoracti, XV. Cal. Martij, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PRATO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Mea tuarum maximarum occupationum cogitatio, facit, ut minus sæpe ad te literas dem, quàm cuperem. Sed ubi nominis tui honor agitur, non puto me alienum ab officio facturum, si quæ tuæ dignitati conuenire arbitrer, liberè ad te scribam. Sumus in maximo mœrore omnes, quibus rectus regendi ordo, & iustitia cordi est, ex Cossinerij Aquensis præsidis uiri clarissimi & sanctissimi morte. Qui his regionibus & populis abs te præpositus, tanquam è cœlo nobis missus, nouæ integritatis & iustitiæ lumen quoddam omnibus ostendebat: suamq; propè inauditam uirtutem cum tua maxima laude, & istius regis admirabili gloria, labore & uigilijs suis, omniũ

hominum tempori & commodo expositam habebat. Qui alieno sanè tẽpore nobis ereptus est: suo ipse profectò non mediocri bono, sed cum nostro graui incommodo. Quanquàm ego eum de facie nõ noueram. Verùm ita se gerebat in eo munere, quod illi abs te commissum fuerat, ita æquitatem, ueritatem, imbecillitatem, aduersus iniuriam, mendaciũ, uiolentiamq́; protegebat, ac tuebatur, ut quotidianis illius laudibus, et commemoratione clarissimorũ operum calerent aures meæ. In quo egregia quædam iuncta erat cõmendatio nominis tui, cum incredibili cunctorum erga te beneuolentia. Sic enim omnes iudicabant, ad tuas cæteras uirtutes, quæ uno omnium ore celebrantur, prudentiam, grauitatem, integritatẽ, doctrinam, quæ ita in te elucent, ut solus prope omnium hominum tantis curis & negocijs quæ gubernas, habeare par, hanc quoq; accedere laudem dignam sapientia tua, ut non solùm per te, sed per alios etiam, uelles populorum & gentium saluti ac tranquillitati esse consultum. Cùm enim cerneremus omnes, quam tu curam suscepisses, ut optimus nobis rector præficeretur: & tuam prouidentiã de nobis agnoscebamus, & in te amore incredibili accensi ferebamur. Ac nostra quidem erga amplitudinem tuam uoluntas eadem futura est, eademq́; de tuis uirtutibus opinio. Sed tu, in quo spes nostræ sitæ sunt, cuius fiducia cuncti in tãto dolore ali-

quam

quantum acquiescimus: per Deum ipsum immortalem, qui hæc facta & opera imprimis intuetur, qui te meritò uoluit tanta potestate esse præditū, ut istā tuam mentem tot sapientiæ thesauris refertam, ad publici boni curam totā conferres: ne desere nos, eandemq; adhibe autoritatem & diligētiam, quam adhibuisti antea: ut similis nobis præses iustus, ac grauis, tuæq; imitator disciplinæ deintegro præponatur. Quod cùm feceris, non magno tuo labore maximam es consecuturus apud Deum gratiam, apud homines laudem. Nos quidem qui tui toti sumus, & tuo nomini, famæ, honoriq; præcipuè dediti: quantū erit in nobis, non sinemus huius tui tanti ac tam insignis beneficij prædicationem, neq; nunc silentio tegi, neq; apud posteros mutam esse. Vale. Carpentoracti, Pridie Nonas Iulij, M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PRATO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

QVæ tua fuerit humanitas in excipiendo Paulo meo, cùm is salutatum ad te meis uerbis uenisset: quanta declaratio eius beneuolentiæ, quā erga me susceptam habes, eo referēte narranteq; cognoui. Pro qua, quid ego tibi dicam? Habere me gratiam tibi? habeo equidem. Sed quid istud est, tantis iam à te benefic

neficijs acceptis? An me relaturum eam aliquando? Quis audeat hoc loqui? aut quis nō intelligat, ſicut ad ſolis lumen lychni igniculum, ſic ad uirtutem, ad amplitudinem, ad autoritatem tuam, meas omnes fortunas nullius eſſe momenti? Sed næ ego planè ingratus ſum, ſi non agnoſcam, & cui, & quantum debeam. Audebo nimirum agere tibi gratias, atq; eas quidem quantas poſſum maximas: te uehementer deprecans, ut tua illa præſtans atq; eximia erga me humanitas, qua me tibi in perpetuum obſtrinxiſti, hoc etiā addat ad reliqua plurima beneficia cumuli, ut meam hanc gratiarum actionem in bonā partem accipiat: meumq́; memorem, & gratum animum approbet, etiam ſi pares meæ uoluntati effectus non ſequantur. Id quod me à ſapiētia, & ab animi tui æquitate ſpero iam impetraſſe. Ego hoc tempore uerſor in opere omnium difficillimo, ut Diui Pauli epiſtolam interpreter ad Romanos. Cuius operis cùm primum quoq; librum cōfeciſſem, (nam in tres libros tota diuiſa cōmentatio eſt) forte iter hac habuit ampliſſimus uir collega tuus Franciſcus Turnonius, cognitaq́; meorū ſtudiorum ratione, cùm me multum ut perſeuerarē hortatus eſt, tum illud petijt, ut ſimul atq; hunc primum perfeciſſem librum, ad eum ſtatim mitterem: quod idem poſtea per literas non deſtitit poſtulare. Id ego nunc feci: miſiq́; ipſum uolumen, examinandū

omnium doctorum iudicio, qui modò æquitatem animi cum doctrina habeant coniunctam. Nam quod ad me atrinet, paratus ad utrunq; sum, & probari, & reprehendi. Quæ etiam reprehensio si fuerit iusta, mihi futura est utilior: quando per illam melior & consideratior fiam. Hæc ego ad te scripsi, magis ut ne quid mearum rerum tibi esset ignotum, quàm ut audeam postulare uti hæc legas. Quæ etiam si nõ indigna, attamen incommoda sunt tuis grauissimis & maximis occupationibus. Mihi tua salus, dignitas, amplitudo, ita est cordi: ut Deum optimum, Max. quò is ista omnia tibi tueatur, quotidieq; ad secũdiores prouehat euentus, rogare non desinã: quod sit uirtuti, & bonis moribus ac legibus, sanctæq; fidei catholicæ, cum tua insigni laude, commodo semper atq; emolumento. Vale. Pridie Calend. Octobris, M. D. XXXII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PRATO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

CVm Lugduni fuissem, speciemq; illam in te summi & præcellentis uiri, de quo tam multa absens audieram, ipseq; pluribus in rebus ita esse cognoueram, oculis meis præsens subiecissem: fuissemq; eam magna mea cum uoluptate, nec minori cũ admir

mir

miratione contemplatus: propterea quòd uoluptatem mihi meus in te perpetuus amor, ſingularisq; obſeruantia, admirationẽ uerò ſapientiæ & uirtutis tuæ magnitudo afferebat: poſſum tibi cõfirmare, poſt meũ illinc diſceſſum, memoriã tui ſemper mihi in animo ita uerſatã eſſe, ut non dies, neq; noctes, mea de te cogitatio, & cura aliquid conandi, quò pro tuis plurimis erga me beneficijs gratus in te eſſe intelligerer, ullo modo requieſceret. Etſi enim ſuperioribus tẽporibus tu nunquã deſtitiſti de me benemereri, tuamq; ego in meis rebus omnibus, quæ ope & auxilio tuo eguerunt, beneuolentiam erga me, humanitatẽ, liberalitatem ſum expertus: tamen hoc recente facto, quo mihi dediſti præclarum apud Regem tui de me iudicij teſtimonium: idemq; detuliſti, ac de optimi Regis uoluntate mihi es pollicitus: ſi Regem, & Regiã colere & ſectari uellẽ, ampliſsima mihi fortunæ præmia non defutura. Hoc inquã tuo præſtantiſsimo merito, quo nullum maius à tanto & tali uiro ne optari quidem poteſt, ita ſum ad omnem beneuolentiam & ſtudium colendi tui ac uenerandi nominis incitatus, ut ne ſi uitam quidem pro te effundam, uel paruã partem tuorum meritorum uidear conſecuturus. Quanquam enim diu eſt, quòd ego amplitudinem tuam & colo, & diligo, omniq; honore, atq; obſeruantia proſequor, multisq; tuis erga me beneuolentiæ ſignification

tionibus summè deuinctum me atq; obligatū esse sentio: tum autem de grauitate, doctrina, sapientiaq́; tua ita existimo, ut nullum propè exemplum tale, hominis rerum molem maximarum tanta facilitate prudentiaq́; moderantis, ne antiquis quidem temporibus putē extitisse: tamen illud de te iudiciū cōmune mihi cum multis semper fuit. Hoc uerò, quod præcipuè ac propriè meum est, quo tibi sum tanta & tam insigni tua humanitate obstrictus, sic me & cepit, & incendit, ut prorsus mihi necessariò confitendū sit, neq; ad referendam tibi gratiam aliquas opes meas, neque uerò ad commemorandam uerba ulla suppetere. Et quoniam arbitror ad meum officiū pertinere, ut tibi respondeam de eo, quod tu mecum locutus es: agamq́; quoquo modo possum tamen gratias. Quorū alterum tunc propter breuitatem temporis mihi non licuit: alterum nunquam planè licebit sic facere ut debeo: de eo primùm dicam, quod ad sectandum Regem pertinet: cui equidem sum toto animi mei studio addictus. Sed ut hanc uitam abijciam pacatam atq; tranquillam, in quā ego ueluti in portum, ex magnis ipse quoque negotijs, & agitationibus, tanquam ex fluctibus me recepi, non casu neque fortuitu, sed consilio certo, dataq; opera: nequaquā id uideretur aut constantiæ meæ, aut uerioris uitæ utilitatibus conuenire. Non enim in opibus præcipuè, nec in diuitijs nostra posita

bene

bene agendæ uitæ ratio est : sed in eis magis studijs & actionibus, quæ & præsentem nobis iucunditatem præbent, & futuram immortalitatem pollicentur. Quod tu summus omnium & prudentissimus uir, in te ipso facilè potes recognoscere. Sed etsi quieta uita hæc, illi alteri uitæ difficili & negotiosæ præponenda multum est: tamē cùm incidant interdū tempora, ut officium cæteris rebus sit anteuertendū, nec poßit aliter uirtus & ueritas ritè cōseruari, nisi labor aliquis negotium'ue suscipiatur: si quod eueniret tempus eiusmodi, quo magna res aliqua Regis nostri, magna'ue gloria ageretur, si modò ei ego muneri uiderer esse idoneus: etsi ea res cum fide & dignitate tractanda esset: in quo utiq; uideo errare & decipi communē uitam, quæ uersutas, & uarias gerendarum rerum rationes, illis rectis & prudētibus actionibus anteponit. Si talis, inquam, actio, ac tale offerretur tempus: non denegarem Regi nostro profectò operam & fidelitatem meam. Neq; cùm id facerē, uiderer mihi ab hoc iam suscepto genere uitæ desciscere: id enim certe nunquam sum facturus. Sed officio tantisper me iudicarem fungi, unaq; aliqua in actione ei Regi deseruirē, cui me omni honesta ratione, & propter potestatem eius, & propter uirtutē atq; humanitatem esse subiectum decet. Sed neq; hoc ut contingat, optandum mihi est. Cupio enim ratione,

&

& consilia omnia Regis ita faciles cursus habere, ut non sit opera aut industria cuiusquam admodum requirenda. Et tamen si contingeret, non tantam in me ingenij uim agnosco, ut non multos Rex habiturus sit, quàm ego sum, magis idoneos. Quamobrem hac tibi mente & uoluntate mea satis exposita, redeundum mihi ad id est, quod est omnium longè difficillimum: quo pacto tibi agam gratias. Quòd si aut tua non tam ampla autoritas, aut merita erga me mediocria saltem forent, conarer aliquid profectò, & aliquam partem gratiæ exequi me posse confiderem. Sed cùm & amplitudo tuæ dignitatis, & benignitas in me tua omnem meam agendi loquendiq; facultatem longè superet: peto à te, ut meum amorem erga te, & fidem, & pietatem, quæ nunquam posthac à tui mihi uenerandi nominis aßiduo cultu, incredibiliq; obseruantia abfutura est, pro aliqua parte gratiæ recipias. Quòd si ea studia in quibus quotidie uersor, aliquid forte aliquando habebunt autoritatis: dabo operam profectò, ut quanquam tuum præclarißimum nomen meis ipsum scriptis multo plus luminis allaturum sit, quàm ipsi mea scripta, meum tamē de te, tuisq; præstantißimis uirtutibus iudicium apud posteros appareat. Quod non ideo scribo, quòd magnā tibi rem polliceri mihi uidear: sed quò tu magnam meam erga te intelligas esse uoluntatem. Vale. Car-

pentoracti, v. Idus Iulij, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. NICOLAO APTAE IVLIAE EPISCOPO S. P. D.

VEllem tantum dari mihi ad ſcribendum facultatis, ut exprimere poſſem eam, quam concepi animo incredibilem lætitiã, poſtea quàm audiui tua & cæterorum epiſcoporum, qui iſtic ſedes & domicilia habetis, opera, autore & principe ampliſsimo legato, factum eſſe, ut diuinum illud Pauli epiſtolarum uolumen publicè explanaretur: uosq; unà cum alijs multis, flagrantes ſtudio ſacrarum lectionum, in illud auditoriũ conueniretis frequentes. Certe enim ſi Chriſtianus ſum, charamq; imprimis habeo omnipotentis Dei gloriam, (quemadmodum quidem habeo uita ipſa mea longè chariorem) hoc nomine maximè læter neceſſe eſt. Non enim alia re magis illa illuſtratur, neq; ipſius Dei maieſtas, infinitaq; bonitas melius oſtenditur, quàm cùm illius beneficia erga nos memorantur: plurima illa quidem paſsim & maxima, quæ omni humano generi ab eo tributa ſunt. Sed quod ad fidem Chriſti, & adoptionem noſtram in genus ſummi Dei pertinet, qua nos tanquã filij

filij in hæreditatem regni cœlestis uocati sumus, tale atq; tantum, ut uix humana ulla cogitatione magnitudo illius beneficij poßit concipi: cuius in uno Paulo sunt explicata mysteria: si uerò legati summi uiri laudi faueo, eiusq; dignitatẽ cupio esse quàm amplissimam: sicuti profectò omni cum beneuolentia facio: quid illo dignius? quid honori, nobilitati, nominiq; eius conuenientius, quàm autorẽ esse tanti boni suis populis? suamq; tantam & tam beneficam in omneis homines ostendere uoluntatem: ut quos patrocinio tegit, consilio gubernat, imperio & autoritate in pace & officio continet, eos etiam studeat non solùm terrenis bonis, uerùm etiam cœlestibus florentes sua opera fieri, ac beatos? Magna ista laus, & principe magno digna. Hoc ille nimirum suo facto, hac prouidentia, hoc insigni præstantiq; beneficio planè aperit animi sui naturæq; magnificentiam: & dignißimum se demonstrat, in quem tam multa dona sint ornamẽtaq; fortunæ à Deo hominibusq; collata. Te uerò, mi optime & iucundißime Nicolae, quibus efferam laudibus? cuperem de te omnia proferre quæ sentio. Noui tuam bonitatem, iustitiam, integritatem, sensus tuos noui plenißimos pietatis, animum quoq; optimis semper deditum & artibus & literis, quod sæpe miratus sum. Atq; eò magis, quòd te ex maximis curis & occupationibus, quibus distinebare, aliquid sem-

per uidebam surripientem temporis, quod uerioribus studijs impartires. Cuperem inquam hæc de te loqui, & enucleatius commemorare omnia. Sed uincit tua uirtus studiũ meum, neq; est nostra tuis laudibus facultas ullo pacto par. Veruntamen etsi tu neque nunc primum, nec unquam mediocriter, sed diu antè totus in optimis studijs fuisti: hoc tamen recente tuo facto, quòd summi doctoris & præconis magni Dei lectionem prouehere, atq; illustrare pro tua parte conatus es, sic me tibi deuinxisti, ut in uetere nostra mutuaq; beneuolentia, meus in te amor quasi nouo igni inflammatior factus esse uideatur. Itaq; cùm te magis magisq; quotidie amo: tum uerò fratres illos nostros, qui tibi honore pares, me autẽ ipso omni dignitate superiores multo sunt, & colo nunc demum & ueneror, quantum equidem possum, non quantum illi meriti sunt: qui tecum in tam præclari operis societate consenserũt: qui ea quæ se digna sunt, & fouent, & sectantur. Ex quibus ipsi quantum in animo suo lætitiæ ac ueræ uoluptatis, quantum apud homines bonæ existimationis comparaturi sint, ipsa re, si perseuerauerint, experientur. Vrbi etiam isti Auenionensi gratulor: in qua si hæc uigere studia, & germinascere incipient, tantorum præsertim adiuta autoritate uirorum: maximũ illi ciuitati non modò ornamentum, sed etiam cõmodum accessurum est. Aperietur enim

enim animis ingenuis, & altius quàm pro uulgi captu sese attollentibus, uia, qua nō è terra se natos, neque in terram uersos esse intelligant, sed cœli dominos sese, & cœlestium rerum intueantur. Non in litibus conterant ætates: sed ipsi cæterorum litibus & controuersijs apponant modum. Non ignauis, & abiectis, & uilibus curis, solicitudinibusq; rerum, & opum terrenarum tantopere deprimantur: quæ hominem cogunt sui obliuisci, & à se ipso deficere, atq; in turpem quandam & penè monstruosam degenerare naturam: sed celsi, & erecti, ac ueris diuitijs opibusq; fidentes, incolumem statum retineant dignitatis suæ. Atq; hæc ego confirmo hominum naturis & animis agnasci ex his literis, & ex hac tanti doctoris lectione præclara. Non de ieiunijs, nec de uigilijs, aut assiduitate orandi, aut paupertate profitenda nūc loquor: hæc enim quanquam sancta sunt, & cœleste præmium promerentur: tamen in alio quodam uirtutis genere sunt spectanda. De illa uita dico, quæ posita in honoribus, referta diuitijs, in magistratibus collocata, animum secum affert ad ista omnia longè plus suis & proprijs bonis, quàm his quæ sunt fortunæ dona confidentem: quæ in negotijs & conuentibus hominum, in aulis, in conuiuijs, in omni sermone & familiaritate conuiuendi, ita uoluptatem & lætitiā consectatur: ut à decore quodam suo, & specie præ-

ſtantis uiri non diſcedat: plena illa ſemper gaudij ac iucunditatis: nihil unquam ferè moleſtiæ in ſe ac perturbationis admittens: cùm hi, qui terrenis iſtis cupiditatibus rapiuntur, & omnia in pecunia poſita putant, nunquam uerè, nec ex animo lætentur: ſed habeant uitam ſolicitudinibus, ſcrupulis, auiditate, pœnitentiaq; perpetuò infeſtam. Ad hæc tanta commoda, atq; bona, quando inſpirante ſummo Deo, maximi & clariſsimi legati noſtri ſapientia ac liberalitate, uobis illius exemplũ autoritatemq; ſequentibus, aditus iam in iſta ciuitate patefactus eſt: & gratiæ à nobis Deo agendæ ſunt, & ipſe multum ſeduloq; orãdus, ut nobis omnibus, quibus hæc legati prouidentia ac benignitas uberrimos fructus uerißimorum bonorum allatura eſt, felix & fauſtum hoc principium facere dignetur: ut bonis initijs meliores quotidie ſuccedant exitus, & quæ bene incepta ſunt, ſtudioſius perficiantur. Sperandũ enim eſt, hoc egregio opere perfecto, & cœleſtis doctrinæ lectione inducta ac confirmata, adiecturum animum eundem ipſum legatum ad hanc tollendam confuſionem, quæ in adminiſtrando iure nullum ferme iam ueſtigium ueritati ac iuſtitiæ reliquum fecit: ut non ſedandarũ diſcordiarum cauſa, & ut ius ſuum unicuiq; tribuatur: ſed malitiæ, perfidiæ, auaritiæq; exercendæ gratia in forum atq; uſum adducta uideatur. Ex qua,

mag

magna cum clade detrimentoq; multorum, neq; hominum solùm, uerùm etiam populorū, certum quoddam genus unum depascitur, quod est ad aliorū consumendos labores praua iam consuetudine inueteratū. Hoc restat adhuc, hoc in expectatione est, quod ab optimi præsidis prudētia ac uirtute postuletur: huius est muneris functio, & administratio reliqua: in qua tractanda, ordineq; constituenda, quantum illi laudis ab omnium sermonibus peruenturum & cōmendationis sit, ex finitimo prouinciali exemplo possumus intelligere. Atq; ego, qui amplissimi legati honorē & dignitatem præcipuè expeto, ipsumq; incredibili amore obseruantiaq; cōplector, non sum quietum animū habiturus, donec eum uidero hāc sibi etiam laudem, hoc apud homines clarum & celebre nomen comparare: præsertim cùm si ipse tantæ adipiscendæ gloriæ occasionem prætermiserit, alius qui successerit (ita enim credibile est) libenter eam sit arrepturus. Quid ergo est? non omnes omnia faciemus, ut is, quem maximè amamus, hac potissimum fama, hoc honore potiatur? qui nostra omnia ad eum colendum contulimus, non hoc illi imprimis proponemus, in quo ipse suscipiendo suam longè adaugeat dignitatem, in ore omnium & laudibus cum admiratione uersetur, illustre testimonium præbeat suæ eximiæ uirtutis & bonitatis, memoriam nominis sui cum æterna bene-

uolentia cunctorum in omnium animis relinquat? Quid ipse? Feret'ne aliũ potius, quàm se, in huius boni possessionem accedere? Patietur tantum ingenium, tanta nobilitas, tanta uirtus, alios sibi occupare hanc gloriam? & in tam præclara actione, quam ipse dimiserit, maiores sese illo, & animi præstãtioris ostẽdere? Non est ita existimandum. Equidem quod ad me attinet, cùm illum conuenero, omnibus precibus obtestationibusq́; adnitar, ut se ipse det ad hanc curam, sua nobilitate prudentiaq́; dignissimam. Cæterũ tu optime Nicolae, qui cum illo assiduus es, cuius ille fide & opera plurimum utitur, & amori integritatiq́; maximè credit, (in quo quidem nil fallitur) enitere quæso, contende, elabora, ut communem patronum nostrũ, ad cætera plurima maximaq́; ornamenta, quibus à Deo insignis factus est, huius quoq; facti clarissimi & præstantissimi, gloria uideamus insigniorem. Sed ego fortasse uerbosior sum, quàm opus sit. Id tu mihi ignoscas uelim, & sic existimes, me ab initio tantum uoluisse gratulari, cùm gaudium, quod ex lectione Pauli in honorem publicè adducta conceperã, continere non possem. Postea uerò ad alia hæc scribenda amore, quo ligatum, & hosce simul populos prosequor, fuisse prouectum. In quo si quid à me peccatum est: tuæ est humanitatis, & erga me beneuolentiæ, in bonam partem accipere, atq; errori meo

meo ueniam dare. Ego in te amando colendoq́; augebo potius semper, quàm unquam diminuam studium meum. Vale, & nos, quod facis, dilige. Carpentoracti, VII. Calend. Iunij, M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FRANCISCO TVRNONIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

DIu est, quòd ego & amore incensus tuarum clarissimarum uirtutum, & magnis tuis beneficijs obligatus, toto tibi animo fui deditus: tuamq́; amplitudinem omnibus meis officijs colendam mihi proposui. Sed hanc meam uoluntatem quominus tibi adhuc per literas declararim, id causæ fuit: quòd sperans aliquando congredi tecum, & coràm tibi animum meum patefacere: reseruabā me ad id tempus, quo præsens præsenti tibi & agerem pro tuis erga me beneficijs gratias, & totum me in potestatem tuam traderē. Sed cùm hoc longius iam fieret, multæq́; me causæ & difficultates quotidie detinerent, quominus in ista loca & ad summi Regis conspectum, sicut constitueram, accedere possem: statui non esse amplius differendas has literas. Quæ si non totam uim amoris in te mei, quæ permagna est, tibi explicarent: nonnulla tamen me liberarent culpa: quæ uereor

ne à me suscepta sit. Feci enim certè, quod facere non debebam: ut nimis serò, quo animo sim erga te, tibi significauerim: commisiq;, ut parum grati & beneuoli hominis officio uidear functus. In quo oro te, & quæ tua est humanitas, uehemẽter rogo, mihi ut ignoscas: néue id negligentiæ meæ, aut obliuioni tuorũ erga me meritorum, sed inani potius spei & cupiditati uisendi & alloquendi tui attribuendũ putes. Quod cùm confidam me à te pro tuæ naturæ benignitate iam impetrasse: accedã ad reliqua, quæ mihi scribenti in his literis proposita sunt. Primum, ut tibi de tuæ amplificatione dignitatis gratuler: deinde, ut pro acceptis beneficijs gratias agam. Gratulor igitur tibi, & ualde gratulor, quòd istum gradum honoris amplissimi ita es consecutus, ut non laus tua in illo honore posita, sed fortuna uirtutẽ tuam secuta esse uideatur. Nec uerò ulla est uerior, & magis te digna gratulatio, quàm quòd tu is homo es, eis ingenij, uirtutis, nobilitatis, prudentiæ ornamentis præditus, ut nullus sit tantus honor, qui tibi non ita debitus sit, ut tamen dignitati tuæ par esse non queat. Sed ut hæc mittam, quæ hoc etiã maiora in te ac præstantiora existunt, quòd omnis doctrinæ, & omnium artium optimarũ comitatu ac scientia sunt instructa: illud in tua natura præclarum atq; magnificum, quòd opes, & gratiam, & autoritatẽ tuam, quæ magna est, omnibus

semp

ſemper bonis uis eſſe adiumento atq; præſidio. Quanam id hominum laude, aut quibus tandem honorum inſignibus poteſt compenſari? Equidem de tuo honore ita ſentio, ut eo omnes bonos magis quàm te ipſum lætari putem oportere. Si quidem illi fructus uberiores liberalitatis tuæ ſibi in eo propoſitos eſſe ſciunt: tu iſti honori plus ſplẽdoris affers, quàm ipſe honos tibi. Sed de his, quæ longiorem multo poſtulant orationem, tantum impræſentia dictum ſit. Illud, quod mei priuati in te eſt officij, ingenuè aperteq́; cõfiteor, me tibi maximo tuo merito ualde eſſe obligatum. Recordor enim cùm ego eſſem abſens, ac hominum litigioſiſsimorum ac uiolẽtiſsimorum iniuria meæ fortunæ in graue iudiciorũ diſcrimen eſſent uocatæ: te ita ſuſcepiſſe meas partes & fauendo, & ſcribendo, & præſens ipſe meam cauſam commendando, ut nullum prorſus officiũ prætermiſeris, quod homini amico à patrono ampliſsimo poſſet tribui. Idq́; neq; tu rogatus à me, neq; ulla mecum familiaritate cõiunctus: ut eo plus beneficium tuum, & naturæ tuæ bonitas ſua ſponte propenſa ad benefaciendum appareret. Quæ ſi ſtudia uoluntatis tuæ erga me, aut in memoria mea perpetuò non hærerent, aut à me minoris quàm dignũ eſt æſtimarentur, hominem ipſe me non putarem. Sin autem rurſus illis à me referri arbitrarer poſſe meritã gratiam: nimis amplè ipſe de me, & de meis facultatibus

bus

bus existimarem. Quæ cùm ita sint, & cùm tua beneficia in me amplissima, ego natura certè & uoluntate gratissimus, opibus & fortuna tenuior sim, quàm ut possit à me tuis benefactis & meritis officium par referri: peto à te, ut qua liberalitatis animiq; præstantia, me tibi ab initio deuincire uoluisti: eadem nunc & bonitate, & liberalitate, animum meum flagrantem desiderio satisfaciendi tibi, gratiamq; referendi, pro relata gratia accipias: meq; tuũ totum & in tuorum numero imprimis habeas. Ego enim tibi polliceor ac spondeo, si eandẽ tu mihi beneuolentiam benignitatemq; præstiteris, quam ab initio ostendisti, meq; semel susceptum in clientelam perpetuò complexus fueris, daturum me operam, ut ne te huius de me iudicij, & tuæ amicæ erga me uoluntatis pœniteat. Vale. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
FRANCISCO TVRNONIO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

SVauissimas tuas accepi literas, quas Lugduno in Italiam proficiscens ad me dedisti: librumq; Budæi nostri cum his unà, cùm ipsum mihi per se gratum, tum etiam gratiorem, quòd ueniebat à te. Quanquàm ne id ipsum quidem tanti, quàm quòd illo modo,

do, & cum illa diligẽtia ueniebat. Dedisti enim mihi amoris in me tui insigne testimoniũ, cùm tantam curam suscepisti, ut optatum illud donum ad me perferretur. De quo tibi hoc cõfirmo, duplicem me cepisse uoluptatẽ, & quòd materia digna est eruditis auribus, & quòd Regis nostri nomen talibus iam scriptis celebrari gaudeo. Budæus uellem genere ipso orationis aliquanto esset lenior. Summum quidem illius ingenium, & incredibilem doctrinam, tum autẽ coniunctam his tot ornamentis innocentiã uitæ, & probitatem, & dilexi semper, & admiratus sum. Sed mi humanissime Turnoni, qui tam repentè nobis te eripuisti, quæso ad quod tempus te expectaturi sumus? omnino puto magnis te de rebus eò fuisse missum: tametsi rumoribus multa circunferuntur, quibus ego neq; omnino fidem habeo, neq; prorsus derogo. Verùm alia sunt, quæ magis puto ad me pertinere: urgeo enim dies & noctes opus illud, cuius tu partem in manibus habes: à qua te lectione abduci laboribus itinerum ac legationis, & planè suspicor, & parum tamen te iacturæ in eo facere duco. Tuus mihi honos, & tua dignitas cordi est: atq; ut legatione prosperè feliciterq; perfuncta, quod tamen ipsum cũ Christianæ fidei & reip. commodo coniunctum sit: cum omnium laude & gratia ad tuos te, & ad nos, qui maximè sumus tui, primo quoque tempore recipias.

pias. Vale, & nos, quod facis, ama. Carpentoracti, XII. Calend. Februar. M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PVCCIO CARDINALI S. P. D.

CVm cognouissem ex literis meorum, Laurentium Puccium patruum tuum, uirum amplissima dignitate & omni uirtutis gloria florentem, cessisse è rebus humanis, teq; in eius locum esse suffectũ, qui eundem, quem ille, honoris & autoritatis gradũ obtineres: sanè & dolui animo uehementer, & lætatus sum. Nam & illius amissi, quem in parentis loco semper habuissem, desiderio commouebar: & tuæ amplificatione dignitatis mirum in modum gaudebam. Qua in disceptatione doloris atque lætitiæ aliquãdiu cùm fuissem: rationibus utrinq; perpensis atque examinatis, tandem iudicaui æquius esse multò, tibi & dignitati tuæ gratulari, quàm illius obitum decessionemq; lugere: præsertim cùm hoc à me erga te officium amicitia uetus nostra requirat: illi autẽ nihil omnino mali contigerit, quod sit luctu & lamẽtatione dignum. Nam si uitam illam cogitamus beatam & immortalem, quæ in cœlo his qui cum fide & pietate hic uixerunt, post mortem à Deo est proposita: nihil omnino earum rerum, quibus illa compa-

rat

ratur, prætermisit Laurentius. Mitto nunc bonitatē, mitto liberalitatem, mitto innumerabiles ab eo, & prope infinitos aßiduè pro repub. susceptos labores, humanitatem etiam, facilitatemq́; prætermitto, qua ille ad se adeuntibus, & ipsius ope ac consilio uti uolentibus, expositus semper fuit. Quid illa uel pietate & religione potuit esse illustrius, qua ipse erga Deū illius honoris studio incensus ferebatur? uel charitate, qua erga homines? cùm nec monere errantes, nec erigere lapsos, nec solari desperantes ullo unquam tempore desisteret: omniaq́; sua cogitata, consilia, acta, eò potissimū conferret, ut sanctæ ecclesiæ honos apud omnes, & autoritas magna haberetur. Quòd si illa etiam spectantur, quæ in hac uita nobis, qui superstites adhuc sumus, alleuamenta doloris sunt: nullius unquam nomen nec clarius, nec frequentius, quàm Laurentij toto orbe terrarum peruagatum est. Ille curiā regebat, ille & ciuibus & exteris lumen præferebat sapientiæ suæ: erga pauperes comis, potentibus nō infensus, bonis omnibus fautor: nulli unquam acerbus, maximis porrò Pontificibus & consilio semper, & opera, & omni fide atq; amore coniunctus & consentiens. Itaq; nō dubito, quin ista tanta urbs, & ista curia talis uiri tam benefici, & tam salutaris, morte sibi tota squallens & penè ornamentis omnibus spoliata esse uideatur. Ego uerò, in quem plurima

illius

illius beneficia extiterunt, qui me in filij loco dilexerat, in quo ego patriam mihi sanctitatem & uenerationem constitutam habebam, facere equidem non possum, quin graui & intolerando mœrore urgear. Sed tamen magnũ mihi affert solatium, quòd intueor te, quem fraterno amore semper sum complexus, cuius patrui tui uirtutes egregiè imitatus es, eiusdẽ factum esse honorum & dignitatis hæredem. Quod et ex animo lætor, & tibi ac generi tuo reiq; pub. Christianæ bene id ac feliciter euenire cupio. Videor enim sperare debere, te talem patriæ & amicis futurum, ut eximias uirtutes tuas ingenij, integritatis, doctrinæ, cum magno suo commodo Christiana imprimis religio experiatur: nosq;, qui tibi amicißimi semper fuimus, tuorum ornamentorum, & laudum, participes etiam simus. Ego quod ad me attinet, quem amorem & obseruantiam perpetuò erga te habui, & aucturus etiam magis, & conseruaturus sum, sicut & mea natura, & tua præstans dignitas uirtusq; postulat: tu ut me ope & patrocinio tuo, ubi usus ueniat, defendas ac tueare, magnopere te rogo. Vale.

Carpentoracti.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. LOTHORINGIO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

EX quo tempore primùm Romæ te cognoui, tecumq; aliquoties locutus, perspexi planè & uirtutem tuam, & humanitatem non inferiorem esse, neq; nobilitate generis, neq; fortuna: amaui semper te plurimum, amplitudinemq; tuam singulari obseruantia sum prosecutus. Sed non contigit mihi ante hoc tempus, ut redigerem tibi in memoriam illa initia nostræ familiaritatis, quòd utriq; nostrum & locorum disiunctio, & occupationũ ac negociorum dissimilitudo, alias curas attulit. Et tamen non dubito, quin sicut mihi hæsit in animo perpetua recordatio tui, cum insigni beneuolentia coniuncta: ita & tu aliquod uestigium etiam nunc tuæ erga me pristinæ uoluntatis retineas. Hoc si ita est, quod confido esse, tua animi nobilitate & ingenuitate fretus: peto à te, ut has literas eo animo legas, quo legendæ sunt ab homine amplissimo simul atq; humanissimo, hominis amantissimi ac deditissimi literæ. Paulus Sadoletus adolescens eruditus sanè quàm liberaliter, mei qui fratris filius à me in filij loco diligitur, istuc profectus est & uisendæ aulæ Regiæ, & Regis ipsius meis quoq; uerbis conueniendi ac uenerandi causa. Ei

ego dedi in mandatis, ut ad te adiret potissimũ, tuáq; imprimis gratia atq; autoritate uteretur. Eum igitur tuæ fidei, humanitatiq́; cõmendo: primum, ut eum ipse comiter excipias, deinde si ita opus esse cognoueris, ut præbeas illi faciles ad summum Regem aditus. Quanquàm hoc fortaßis per alios poterit consequi, ueruntamen omnis tua amoris erga me significatio, magno mihi honori poterit esse: quam ego abs te uehementer mediusfidius expeto: nec tam ut apud cæteros honestus, quàm ut tibi ipsi charus esse intelligar. Summæ enim mihi futurum est uoluptati, si intellexero, à tali uiro, tantis ornato & ingenij & fortunæ bonis, eodemq́; in omni dignitate principe, studiũ atq; obseruantiam meam erga se parui non æstimari. Quæ etsi per se nõ ualde expetenda sit, propter tenuitatem uidelicet fortunæ nostræ, tamen quoniã nos ex eo genere hominum sumus, qui nunquam amicis solent esse dedecori: susceptamq́; semel amicitiæ & necessitudinis fidem summa cũ religione retinemus, poterit tua quandoq; amplitudo aliquantum etiam de me sibi polliceri, qui eo animo sum, ut & nobilitati tuæ honorem, & uirtutibus laudẽ, & dignitati cultum, & humanitati ac beneuolentiæ erga me gratiam semper sim habiturus. Tu si hanc meam uoluntatem gratam tibi esse acceptamq́; ostenderis, libenterq́; mihi aliquod tui amoris impartiueris testimonium:

nium: & studiũ meum augebis colendi perpetuò atq; obseruandi tui, & hoc dignum ipse tuo genere, & maiorum tuorum, ac tua uirtute efficies. Vale. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. LOTHORINGIO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

NOn me fefellit, non minus esse in te humanitatis, quàm nobilitatis. Præclara omnino ingenia, quæ hãc laudẽ consectantur, ut nõ plus patiantur in se ornamentorum & dignitatis à fortuna esse, quàm à uirtute: idq; ego in te satis antea nouerã. Sed tamen Paulus ad nos reuersus, ea mihi de te narrauit, hisq; uerbis animi tui egregias uirtutes atq; laudes est persecutus, ut ad summam meam tuæ liberalitatis & humanitatis opinionem addi iam nihil posse uideatur. Equidem quòd me habiturus esses in memoria, quòd Paulo ipsi nullo loco defuturus, & speraui antea, & nunc re expertus sum. Sed quòd tam studiose, tamq; amanter id esses facturus, uicit in hoc (ut uerum fatear) tua excellens bonitas expectationem meam. Itaq; quomodo tibi agam gratias nescio: cuperem equidem referre & dignas, & debitas. Sed hoc etiam fuerit præstantis animi tui, scire promereri de altero, quantum tibi reddi non possit. Ego uerò

non tam fortunæ, neq; opum præmijs & honoribus, quàm ista comitate naturæ, & significatione amoris sic obligor, ut nullum sit uinculum ad me deuinciendũ potentius. Quo quando iam tibi ita obstrictus sum, ut solui eo amplius nec poßim, nec uelim: sic debes de me existimare, nullius tibi animũ, nullius studium, nullius obseruantiam æquè esse paratam, ut meam. Et quoniam in gratia referenda nihil tibi possum de me polliceri, quod copiarum & opum sit, quibus tu pro tua & maiorum tuorum amplitudine ac dignitate honestißimè abundas, ego minus etiam quàm mediocribus contentus uiuo: id quod in me est, quoq; solent uiri magni, & præcellentes, ab amicis tenuioribus contenti esse, polliceor tibi & recipio, si mẽa digna fuerint studia quorum testimonio uirtuti honos habeatur, gratiam me tibi aliquam in illis, & ueri amici fidem operamq; nauaturum. Paruum hoc quidem, & cuius penè me pudeat. Sed tu, qua magnitudine animi nostram spem de te tuis officijs superasti, eadem summam in nobis uoluntatem referendæ gratiæ pro relata gratia accipies. Vale patrone noster, & nos tui studiosißimos tuo patrocinio semper tuere. Carpentoracti, X V I I. *Calend. Septembris,* M. D. X X X I I.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. LOTHORINGIO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

IN meo à uobis digreſſu, neſcio quo pacto imago omnium ueſtrum, ſummiq; imprimis Regis, atque tua, non ſolùm me diſcedentem proſecuta eſt, ſed uſq; adhuc in animo meo permanſit: ac, ut ſe habet res, etiam permanſura uidetur. Habet enim illa in me familiare ſibi iam domicilium. Quod profecto euenit magnitudine quadam amoris, quo erga uos incenſus ſum. Iandudum hoc quidem: etenim ſat diu eſt, quòd mea & ſtudia, & officia ad utrunq; ueſtrum colẽdum contuli. Sed mea hæc uoluntas etiam confirmatior facta eſt, poſteaquam ego ſum cum ambobus uobis collocutus. Quo in congreſſu non tam poteſtas & amplitudo ueſtra, quæ quanquam permagna eſt, alios tamen & habuit pares aliquando, & habitura eſt: quàm humanitas, quæ illi amplitudini maximo eſt ornamento, & in qua uos ſingulares eſſe contenditis, fecit, ut uos ego præcipuè & colam & admirer. Itaq; nil mirum, ſi uobis & amore, & obſeruantia ſum addictus: quorum alterum uirtuti ueſtræ iure ac merito debetur, alterum poteſtati. Sed ego hæc cogitans, cùm animi mei ſtudium & beneuolentiã uobis declarare cuperem, uel potius ab amore ipſo coge

rer: ad Regem quidem non ſum auſus, neque ſanè conueniebat: ad te uerò, cuius mihi comitas magis eſt in promptu, has dedi literas: nihil aliud poſtulans, niſi te illis interpretibus, quando coràm non licet, & ſalutare, & uenerari, & tibi memetipſum in memoriam redigere: petereq́; à te, ut me in numero tuorum habere pergas. Hoc cùm mihi optatiſsimum eſt, tum uirtutis proprium, & humanitatis, & nobilitatis imprimis tuæ. Vale. Carpentoracti, v. Idus Iulij, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
IOAN. LOTHORINGIO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

ETſi eæ ſunt curæ & occupationes tuæ in hoc tempore, ut magis tu uotis precibusq́; noſtris apud Deum adiuuandus, quàm literis interpellandus eſſe uidearis: propterea quòd hæc de pace actio, præclaraq́; tractatio, tota tuæ fidei diligẽtiæq́; permiſſa, in alias cogitationes minimè deriuanda eſt. Tamen cùm ueniret mihi in mentem, te eum eſſe, qui ſummã nobilitatem tuam, quam à maioribus accepiſti, uirtute etiam & humanitate tua feceris ampliorem: ingenij autem tui magnitudinem noſſem, qua tu obire ſimul multa, & conficere paratus es: non putaui moleſtum tibi me facturum, ſi eum hominem tibi commend-

mendaſſem, quem imprimis dignum tua beneuolentia eſſe arbitror. Florentius Voluſenus, natione Scotus, elegantia morum, & literis Latiniſſimus, de quo homine ſanè agendum paucis tecum eſt, quippe, qui tibi probè notus ſit, & tuæ bonitatis ope ac ſubſidio, literarum ſtudijs Lutetiæ aliquantum tempus operã dederit. Is cùm ſuperioribus menſibus urbis Romæ uiſundæ ſtudio flagrans, de tua uoluntate cum collega tuo Ioanne Bellaio, uiro ornatiſſimo, in uiam ſe dediſſet, atq; Auenionem uſq; eſſet peruectus: ibi aduerſa ualetudine, & inopia rerum neceſſariarum ſubſiſtere eſt compulſus: pauloq́; pòſt ad me ſe contulit: quem ego, quanquàm pertenuis, & magnis rei familiaris difficultatibus affectus, iucundè tamen, comiterq́; recepi: cognitoq́; mox hominis ingenio, & natura ingenua liberaliq; perſpecta, etiam in honore deinde habui. Etenim nihil eſt quod agam libentius, quàm ut opituler, quo ad poſſum, doctis uiris: & eorũ animos ita ſuſtentem, ut ne eos ſtudium ſuum in optimis artibus poſuiſſe unquam pœniteat. Quòd ſi meæ huic uoluntati fortuna benignius eſſet ſuffragata, nemo me (opinor) iſtam uel laudem, uel uoluptatem bene de bonis promerendi, ſtudioſius appetijſſet. Nunc in hoc meæ uitæ ſtatu, qui, etſi multis externis rebus deficitur, eas tamen habet inſitas animi iucunditates, ut mea maximè fortuna contentus uiuam. Interdum

tamen illud me angit, quòd non possum quemadmodum quidē cuperem, bonis & doctis hominibus prodesse. Quod iccirco ad te scribo, ut tu, qui potes, & qui hanc liberalitatis ac beneficentiæ laudem libentißimè soles usurpare, gaudeas isto tuo tam excellente bono: hocq; ita statuas, quod præclarè intelligis, Nihil esse beatius, quàm habere bene de multis promerendi facultatem, cum istiusmodi natura & magnitudine animi, & nobilitate cōiunctam. Sed ut eò redeam unde diuerti, Florentius mecum nunc Carpentoracti est, maximoq; animo, & incredibili aßiduitate optimis literis, præsertimq; Philosophiæ dat operam: mihiq; in quotidiana consuetudine admodum iucundus & gratus est. Te porrò dominum & patronum suum prædicat ipse, ac profitetur: inq; ea parte semper futurus est, quacunq; tu iusseris. Eum ego tuæ fidei, bonitati, liberalitatiq; commendo: & abs te uehementer peto, ut quando ipse non minus hic studia doctrinæ persequitur, quàm si Lutetiæ esset, uelis pro tua præstanti liberaliq; natura, eam mercedem annuam illi saluam abs te esse, quam iampridem constituisti. Hoc cùm tua amplitudine, generisq; tui, ac uirtutis gloria maximè dignum est, tum mihi certè facturus es gratißimum: qui ea obseruantia, qua cœpi, te aßiduè prosequor: amoremq; meum semel erga te, optimo quidem iure susceptum, fidelißimè conseruo,

uo. Deumq; immortalem supplex oro, ut cùm tibi salutem perpetuamq; incolumitatem, tum fructum & laudem bene confecti istius muneris, in quo honorificentißimè, & summa omniũ cum expectatione uersaris, præbeat & largiatur: ut tua ope, prudentia, labore, autoritate, conciliata pax, nos non solùm in ocio, & in tranquillitate constituat, sed ab ijs periculis, quæ mihi uidẽtur multa & grauia impendere, reddat tutos. Vale. M. D. XXXVI. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. N. ACROMONTIO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

PAulus meus, qui istuc ad salutãdum maximum istum Regem meo iussu accesserat, in reditu suo ad nos, de tua uirtute, prudentia, autoritate multa mihi narrauit: illudq; addidit, singularẽ tuam quandam erga se & eximiam humanitatem in omnibus rebus se expertum fuisse: prætereaq; cognouisse pluribus signis atq; indicijs me ipsum quoq; tibi esse cordi: paratamq; esse, si quid incidat ut opus sit, & operam mihi & beneuolentiam tuam. Quæ ego ita accipio, ut ad agendas tibi meritas gratias, animi quidem multum, facultatis autem parum habere mihi uidear. Talis enim uiri neq; testimonio ornatius

quicquam, neque amicitia fieri potest optabilius. Sed ego, etsi tuæ amplificatio dignitatis in ea incidit tempora, quibus ego ab Vrbe absui: nominis tamen tui studio quodam etiam antea tenebar, quòd non pauca de te, & de uirtutibus tuis audieram, quæ nunc quidem apud me expreßiora facta sunt, postquam tua hac recente humanitate, tanquam quodam adhibito lumine, apertius nobis sunt demonstrata. Ac quod ad gratulandum tuæ dignitati pertinet: non te arbitror dubitare, quin mihi sit honos tuus charißimus, & amplitudo præcipuè grata: cùm tu præsertim istam ipsam dignitatē meritus antè sis, quàm obtinueris. In quo magis gratulādū mihi uidetur, quòd tu nō minus splendoris ipsi honori afferas, quàm honos tibi. Sed tamen spectatam uirtutem his etiam insigniri fortunæ ornamentis optandum est: quod ego in alijs facio & semper feci magis, quàm in me ipso. Nam cum cæteris qui bene essent meriti, omnia honorum insignia semper optauerim, mihi hanc delegi & fortunarum & uitæ mediocritatem, in qua beata præcipuè uita consistit. atq; hoc animo ac iudicio ex urbe Roma egressus, tanquam è magno mari, in hunc exiguum quidem, sed tamē tutum & tranquillum portum, me contuli: in quo sic uiuo contentus, nullius fortunam ut anteponam meæ. Quanquàm hoc fortasse humilis animi sit, illud ampli & magni, uirtutem

æqua

æquare honoribus, quod in te factum esse mihi summæ uoluptati est. Quare & honori tuo gratulor, & uoluntati erga me maximas gratias ago: tibi uicissim pollicens, si quid acciderit, in quo mea tibi obseruantia & opera alicui possit esse uoluptati, (nam commodo, aut ornamento, non ausim dicere) me sic amore, & studio, & uigilantia esse enixurum, ut tibi facilè pateat, te in homines non ingratos tua & officia & beneuolentiæ indicia contulisse. Vale. Carpentoracti, XVII. Cal. Septembr. M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. AVGVSTINO TRIVVLTIO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

QVanquàm tu paulò antè à nobis discessisti: tamen ne uiuam, mi humanissime Triuulti, ni iampridem mihi factum esse uidetur, cùm te non uidi, neque tecum collocutus sum. Ita sum captus tua ista præstanti humanitate, suauissimisq; sermonibus: qui inter nos tales extiterunt, quales amantium inter se, & beneuolẽtium esse solent, familiaritate dulces, simplicitate aperti. In quibus ego & animum tuum erga me perspexi plenum amicissimæ uoluntatis, & tu de meo persuasissimus esse potes. Sed etsi tuus nimiũ

cel

celer, subitusq; discessus, non mediocre mihi desiderium tui reliquit: habui tamen in memoria, quæ tibi proficiscenti facturum me receperam, dediq; ad summum Pontificem literas, tuum hac transitum illi demum Pontificem literas, tuum hac transitum illi declarantes, & quantū tu in omnibus sermonibus consiliisq; rerum aut gestarum, aut gerendarum, animo & cura mihi excubare uisus esses: quo ipsius dignitas, & sedis apostolicæ autoritas per te semper salua incolumisq; maneret. In quo debitum tribui apud eum uirtutis, & humanitatis, & prudentiæ testimonium. Hoc cùm à me ita factum sit, scripserimq; præterea non pauca ad huius statum prouinciæ pertinentia: tuæ nunc partes sunt, certiorem eum facere per literas, quid tibi de omnibus hisce rebus uideatur, ut si fieri potest, tua autoritate ad nostros scribendi rogandiq; labores accedente, maior ab illis habeatur horum locorum & populorum ratio, quàm adhuc quidem habita est: & uerè si cogitare uolumus, habenda etiā est. Siue enim saluæ Italiæ res fuerint, quod opto equidem ut ita sit, & Deum immortalem supplex precor, magnum sacerdotalis famæ & dignitatis in his regionibus est ornamentum: siue illæ excidio calamitatiq; propinquæ, quod magis formido, horreoq;, hic portus fortunis omnium futurus est tutissimus. Sed ego imprudentia labor, qui hæc te admoneam, cui non minus nota sunt, quàm mihi

mihi. Quamobrem de his hactenus. Illud silentio non præteribo, quod me meus erga te amor animo & lingua usupare sæpè cogit, me tuum esse cum omnibus meis: atque ita tuum, ut qui te ex animo magis diligat, quàm ego & diligo, & omni cultu obseruantiaq; complector, habeas profectò neminem. Vale. Carpentoracti, V I. *Idus Nouembris,* M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS
EPISC. CARPENT.
AVGVSTINO TRIVVLTIO
S.R.E. CARDINALI S.P.D.

ACcepi literas tuas, quas ex Vrbe ad me dedisti: in quibus recognoui animum tuum pristinum propensum in rem & dignitatem ecclesiasticam: tuamq; erga me plenam amicissimi studij uoluntatem: pro qua tibi me uehementer obstrictũ esse sentio. Sed accidit mihi perincommodè, ut molestissimo morbo impedirer, quominus, quod maximè cupiebam, crebrius ad te scriberem. Nihil enim fieri potest amore in te meo, & uoluntate tecum per literas quasi colloquendi, ardentius. Quo è morbo si emersero, nullum à me officium beneuolentissimi hominis requires. Nunc ut se res habet, quanquàm spem propinquam optatæ salutis iam habeamus: sumus tamẽ admodum imbecilli. Quòd cum summo Pontifice dilig

ligenter egeris, populosq; illi hosce commendaris, qui etiam sua sponte plurimum debent esse commendati, pertinuit hoc ad fidem quoq; tuam, & ad amplissimi hominis autoritatem: quæ tum maximè grauis est, cùm utilitati publicæ suffragatur: in qua quòd te uideo & animo & cogitatione esse intentum, maiorem in modum tibi gratulor. Vera enim est laus, & meo quidem iuducio omnium maxima, dignitatem qua quis plurimum potest, & sapientia qua est præditus, ad alienum commodum potissimum, & ad utilitatem Reip. conferre. In qua procuranda cùm et mihi, & cunctis qui ad commune bonum contendunt, proposita sit & opera & prudentia tua: iure & tu magnus, & nos qui tua amicitia fruimur, florentes per te, atque honesti sumus. Sed quid in his locis nũc agatur, quod quidẽ cognitione dignũ sit, quoniam & legatus missus est dedita opera, qui Pontificem de omnibus rebus edoceat, & idem meas literas meaq; mandata ad te pertulit, si modò isthuc peruenit, nunc non est commemorare necesse. Illud tibi non dubium esse uolo: in omnibus quæ gerentur, quæq; contingent, tam publicis, quàm priuatis meis & proprijs, me semper in tua fide, patrocinio, beneuolentia, autoritate, plurimum esse præsidij atque operis mihi constitutum arbitrari. Vale. Tertio Nonas Martias, M. D. XXXII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. AVGVST. TRIVVLTIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Nihil mihi accidere poteſt tua erga me beneuolentia gratius: quæ quidem quotidie magis apparet ex ijs, quæ mea cauſa dicis, aut facis. In quibus etſi patrocinium hominis ampliſſimi, atq; omni honore laudeq; digniſſimi mihi peroptatū eſt: amor tamē tuus multò eſt iucundior. Sed quod ad poſtulata illa attinet, quorum tu exemplum mihi mittendum curaſti, res mihi ipſa iampridem fuerat nota. Nam & ille qui illas res petebat, diu antè mecum communicauerat: egoq; illi uehemens diſſuaſor fueram: non minus herculè quietis & utilitatis ipſius, quàm publici boni cauſa. Videbam enim, id quod certè contigiſſet, ſi hæc oppida permutaſſet Pontifex, non ſine magno tumultu rem futuram. Sed etſi minimè illius hominis conſilia mihi probabantur: tamen quòd cogitationes ſuas commiſerat mihi, fidemq; imprimis habuerat: cuiuſdam religione officij impediri me arbitrabar, quò illi minus obſtarem. Atque ita etiam nunc interpretor: neque exiſtimo poſſe me fide integra quippiam aduerſus eum aut moliri, aut ſcribere. Illud mihi quidem nouum & mirabile uiſum eſt, eum ipſum Regem, qui illum hominem alieno

benef

beneficio ornare conabatur: suis & maiorum suorum beneficijs, quæ ab regia liberalitate iam diu erant profecta, eum spoliasse, & priuauisse. Scito enim duo uel præcipua oppida fuisse illi adempta, & ad Regiam ditionem reuocata, quæ ipse & maiores sui tenuerant. Quanquàm hæc lex non illi soli proposita est, sed omnibus ad quos quoquomodo Regum beneficia eiusmodi his ducentis annis peruenerunt: ut cogantur cuncta restituere, & quidquid illud est, quod ius aut nomen obtineat oppidi, id remittere Regi. Quod utinam hactenus tentatum sit, neque transeat ad sacerdotes. Quod si acciderit, non mirabor, quando qui istic regnant, nomen fortunasq; sacerdotum omnibus modis dilacerādas præbent. Quî enim sancti apud cæteros, & uenerabiles esse possunt, si à tutoribus suis sic despiciuntur? Quòd repugnantiam epistolarum mearum fidemq; testimonij, quod ego unius hominis reprehensioni primum, deinde laudi præbui, excusaris apud summū Pontificem, ueramq; rationem in excusando adiunxeris: non dici potest, quàm mihi feceris gratum. Nec in eo tamen humanitate solùm & beneuolentia erga me usus es, sed summa etiam & singulari sapientia. Nam aut necesse est, si hæc non permittitur testimonij mutatio, eos qui aliquando peccarunt, nunquam rectè facere: aut eos qui semel accusando scripserūt, nō rebus,

sed ho

ſed hominibus ſemper inimicos eſſe. Ego uerò hominem quenq; odiſſe, nunquam duxi eſſe ſacerdotis. Rebus autem amicum aut inimicum eſſe, prout illæ res bonæ malæ'ue ſint, arbitror eſſe hominis, & Reipub. commodo, & ſuo officio conſulentis. Itaque ſi (quod nolim) aliquid accidat eiuſmodi, quo mihi denuo teſtimonium mutandum ſit, non id facere uerebor: neq; aliquam extimeſcam culpam, ubi ueritas mecum ſteterit. Quapropter te uehemẽter rogo, ut repetito cum ſummo Pontifice de his rebus ſermone, ſenſum hunc animi mei totum illi aperias. Glaucerium noſtrum, hominem tua beneuolentia dignum, quòd benignè honorificeq́; tractaris: facis tu quidẽ ſemper quod uirtus poſtulat tua, naturaq́; plena humanitatis ac comitatis. Sed ego totum illud tributũ mihi intelligo, maximasq́; tibi de eo habeo agoq́; gratias: quãquam hoc officio mihi ſæpius utendum eſt, ita de me aſsiduè inſigniterq́; mereris. Solùm ex omnibus tuis dictis ac factis aliquantum mihi moleſtũ illud fuit, quod meis familiaribus affirmaſti, neſcio quid te de me, & de honore meo cogitare. Quæſo humaniſsime atq; optime Triuulti, an nondum cognoſti mentem meam, qua ab omni mutatione fortunæ atque ſtatus nihil eſt abhorrentius? Vtinam mihi incolumitas hæc aliquandiu maneat, qua nũc diuino beneficio fruor: cæteris rebus omnibus ſum beatiſsimus. Nec beatitudine illa, quæ

maximè meæ profeßioni conueniret, ſi eſſem is, qui eſſe deberem: ſed de hac humana felicitate loquor. Quid enim mihi abeſſe poteſt iucunditatis ac lætitiæ, qui hac cõditione fortunæ in qua ſum poſitus, ſummè contentus ſum? qui & in animo meo pacem, & in populis mihi creditis beneuolentiã, & in ſtudijs meis admirabilem uoluptatẽ, & in omni parte actioneq; uitæ auream illam mediocritatẽ & conſecutus ſum, & quoad licet conſeruo. Noli me, oro, in illos fluctus ex hoc portu reuocare, neque mihi inijcere huiuſmodi ſcrupulos, qui me (mihi crede) admodum ſtimulant. Demus potius operã, ut illis præclariſsimis honeſtiſſimisq; artibus, in quibus elaborauimus uſque à puero, dignum laborum præmium immortalitatem conſequamur. In quibus ego te abſentẽ cogitatione mea complector: habeoq; iam paratum locum, ubi fidem illam cito præſtem, quam cùm Carpentoracte diſcederes tibi dedi. Ad hæc tu me adiuua, & ſuſcipe cauſam hanc multò accommodatiorem mihi. Quod facies ſi me amaris, & rebus omnibus tuebere: & quod præcipuum omnium eſt, meæ tranquillitatis fueris patronus. Vale. Carpentoracti, III. Nonas Maij, M. D. XXXII.

I

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER VII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BENEDICTO ACCOLTO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

COGNOVI *ex literis meorum, qui in urbe sunt, te (quod magnæ uoluptati mihi fuit) saluum & sospitem ab alienis oris, quo fueras horribili tempestate compulsus, Romam reuertisse: neq; solùm urbi illi afflictæ & mœrenti lucem tuæ uirtutis & dignitatis attulisse, sed nobis quoque, qui longè absumus, declarasse, quàm esset memor ueteris amicitiæ, & quàm propensus ad inseruiendum commodis & utilitatibus nostris animus tuus. Sic enim mei ad me scribunt, te ita cum eis de me collocutum esse, nihil ut prorsus fieri potuerit amantius. Quod etsi nunquàm dubitaui, quin ita esset, confisus constantia & humanitate tua: tamen nosse quotidie magis, req; ipsa experiri, saluum mihi esse præsidium amicitiæ apud eum, quẽ & dilexi semper præcipuè, & colui,*

mihi est gratißimum. Itaq; quod ad parteis meas attinet, sic tibi uelim persuadeas, ex his qui te obseruant & colunt, quorum maxima est pro tua amplitudine & liberalitate multitudo, nemini me concedere, neque in officio, neque in beneuolentia, neque in recordatione pristinæ neceßitudinis, neque in tuarum præstantium uirtutum laude & celebratione. Dignitati uerò tuæ hoc minus multis uerbis in hoc tempore gratulor, quòd & mea tibi est sat perspecta uoluntas, & honor iste non certior in te, cum tibi datus est, quàm antea, cùm speratus atque præuisus. Et mehercule etiam, quòd tempora eiusmodi sunt, ut honori ipsi magis ex tua persona, quàm ex eo tibi uideatur esse gratulandum. Quapropter hoc tantùm dico: omnia quæ ad decus, & ad amplitudinem tuam pertinent, non minus grata atque optata accidere in te mihi, quàm si in ipsum me collata essent. Quanquam habeo ego quidem id quod maximè semper expetiui, honestißimum otium, quod totum à me in regenda ecclesia mea, & recolendis optimarum artium studijs summa cùm animi uoluptate consumitur. Tu si ista erga me uolũtate perpetuò fueris, nosq; absenteis tua fide & patrocinio tueri perrexeris, maximo me honore & præmio affectum esse arbitrabor. Idq; ut facias, te uehemẽter etiam atq; etiam rogo. Vale, & patruum tuum hominem amplißimum

mum meis uerbis saluere iube. Carpentoracti, XVI. *Calend. Iunij,* M. D. XXIX.

BENEDIC. ACCOLTVS S.R.E. CARDINALIS, IAC. SADOLETO EPISC. CARPENT. S. P. D.

NIhil gratius, nihil iucundius accidere mihi potuit tuis literis. Tum quòd eas legens uidebar tecum esse, quem loquentem audire semper mihi magnæ uoluptati fuit: tum quòd erant plenißimæ & officij, & humanitatis, cum præclara significatione tuæ erga me uoluntatis. Quæ etsi mihi iam antea perspecta erat, tamen quòd eandē illam absens ostendebas, quam omni tempore præsens declaraueras, fuit mihi summopere gratum. Non quòd de tua constantia dubitarem: sed illius commemoratione sum maximè delectatus. Ego autem, quod præclarè nosse debes, te ab ineunte ætate dilexi, feciq; semper plurimi: neque solùm excellentem illam doctrinam tuam, sed grauitatem etiam, & prudentiam sum admiratus. Et, quòd iudicium meum fuit de uirtute tua, te unum mihi in omni uita ab initio imitandū proposui. Quòd si eò, quò tendebam, accedere non potui: tuum tamen in me studium cum paterna beneuolentia cōiunctum, in eo nunquam defuit. Quæ res ita in animo meo residet, meq; ita admonet, ut me tibi plurimū debere pro-

fitear. Quod cùm ita ſit, perſuaſum tibi eſſe poteſt, omnia quæcunque in me ſunt, quemadmodum etiam dixi tuis, ad commoda & dignitatem tuam prompta eſſe, atque parata: meq́; nullum unquam officij genus prætermiſſurum, quod uſui poßit eſſe tuis rebus. Tu quum perfunctis magnis laboribus, eò te receperis, ubi arbitratu tuo in literis, & cum dignitate uiueres: non poſſum non probare otium iſtud tuum, quod & tibi honeſtißimum, & nobis fructuoſißimum eſt futurum. Sed ſcito, res noſtras hic te maximè deſiderare: quibus profectò ſi adeſſes, plurimum opis afferre poſſes uirtute tua. Et mihi imprimis gratißimum faceres: cuius ego quotidiana conſuetudine, hominis omnium præſtantißimi, quàm familiarißimè uti uellem. Sed uiro prudenti non audeo conſiliũ dare. Patruus meus tibi ſalutẽ reddit. Vale, & me quod facis ama. Romæ, XII. Calend. Iulij, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS B. ACCOLTO S. R. E. CARD. S. P. D.

Nihil recordor permultis hiſce annis mihi accidiſſe gratius, neque optatius, quàm tuas nuper literas: pleniſſimæ enim fuerunt amoris, ſuauitatis, officij. Quodq́; ad præclaram iam laudem tui præſtantis ingenij pertinet, eo modo ſcriptæ, ut purius, aut elegantius, quod me legiſſe meminerim, habeam profectò

fectò nihil. Itaq; duplici ex illis gaudio affectus sum. Nam cùm omnis tuæ erga me uoluntatis significatio pergrata: tum uerò orationis nitor, & uerborum ac sententiarum uenustas, quam in scribendo adhibuisti, mihi uehementer iucunda extitit. Simul enim intelligebam legens, & quàm tu de me amicè honorificeq́; sentires: & in eo explicando, quàm tu existeres dignus, ut de te ab omnibus præclarè ac mirabiliter sentiatur. Nam illa tua dulcis commemoratio superiorum temporum, repetita propè ab ultimo, & perducta in hoc usque tempus, cum illustri testificatione tui de me iudicij, perpetuæq; opinionis, tantam mihi lætitiam attulit, & uoluptatem, ut eam uerbis consequi non possim. Planè enim perspicio, id quod his temporibus rarum est, in homine præsertim potente, firmam manere apud te amicitiæ fidem, per quam amici, quamuis absentis, memoriam beneuolentiamq́; conserues. Sed profectò illud uerum est quod dici solet, eum qui bene à natura ad amplexandam laudem constitutus sit, omnes facilè in animo comprehendere uirtutes. Quam ego ingenij indolem in te intuens, iam tum à primo, cùm etiam penè puer me tibi adiunctum in amicitia esse uoluisti: cœpi sperare continuò magna, eaq; de te feci iudicia, quæ postea euentu ipso comprobata sunt. Etsi in eo quidē omnes decepti fuimus, quòd spem opinionemq; nostram,

tuamq; unà ætatem, uirtus ipsa in te longè antecessit. Verùm hæc ad exponendum longius fortasse tempus & copiosiorem desiderant orationem. Quæ autem sunt officij & exposita aliàs sunt, & nunc breuiter sic exponantur: ut scias, nihil mihi esse magis in optatis, quàm tibi persuasissimum esse, me inter tuos, qui pro tua dignitate & summa liberalitate permulti sunt, maximè omnium esse tuum. Id quibus alijs officijs possit declarari, si sciuero, non committam ut meum ullo in loco studium requiratur. Hoc quidem ipse per me præstabo semper, atque efficiam, ut neq; singularium tuarum laudum commemorationem, neq; tuorum de me meritorum memoriam, quæ quidem hoc recente testimonio tuæ erga me tantæ uoluntatis cumulata sunt, ulla unquam mihi ex animo aut ex ore ætas deleat. Quòd si hoc ocium, quo ego maximè delector, & quod tu (quanquam te consuetudinem meam desiderare præ te feras) non probare tamen non potes, Deus mihi fortunauerit: dabo operam profectò, ut me neque in amore, neque in fide amicitiæ, posterioreis ferre parteis aliqua in re intelligas. Vale, & nos absentes tuere. Carpentoracti, XVIII. Calend. Septembris, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BENEDICTO ACCOLTO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Non putaui me contra officium esse facturum, si tuam beneuolentiam & studium erga me, quod multis locis sæpe sum expertus, ad omneis res, quæ ad me ipsum pertinerent, tua ope conficiendas, familiariter aduocarem. Nam neq; est omnino quicquam, quod mihi ego de te nō pollicear, & tua egregia præstansq; liberalitas ea est, ut nos, qui te plurimum & obseruamus & colimus, iam pro nostro iure propè illa abuti posse uideamur. Verùm id quod peto huiusmodi est: Antonius Cornazanus, qui mea Romæ negocia procurat, uir probus & fidelis, & in omni officio retinendo imprimis diligens, mihi est propter uirtutem & fidelitatem charissimus. Eum ego ualde mehercule optarim reuerti ad nos, solitaq; officia & munera obire mecum, quæ semper mihi ab illo grata acciderunt: quod etiam ipse non nollet. Sed cùm propter causas quasdam uel notas tibi, uel certè non difficiles cognitu, eius ad nos reditus hoc tempore uideatur esse interclusus, inq; hac re, quæ sanè incommoda mihi est, illud tamen possit inesse commodi, quòd in urbe remanens, nostra obire negotia, & si

 quid

quid mea inerfuerit, quod uſu uenire in dies ſingulos poteſt, te ipſo quidem patrono & defenſore, id expedire ac tranſigere, plurimasq; mihi in eo operas utiles atq; opportunas præbere poterit: ſtatui, quod neceſſario erat faciendum, ad id meum quoq; conſilium & uoluntatem adiungere. Itaq; ei permiſi, uel potius eum hortatus ſum, ut Romæ domiciliũ habere inſtitueret, nec apud aliũ tamẽ, quàm apud eũ, cuius ego (ſi iſtic eſſem) domo & cõtubernio potiſsimũ uterer. Apud te, inquam, tua ut eſſet in familia, mihi proponere eueſtigio cœpi. Nam nec honoratiorẽ ſibi dominum, neq; maiore apud cunctos dignitate, in me ipſum beneuolentia, quàm te, habere illum poſſe intelligebam: nec uerò cuius & animus & autoritas meis rebus eſſet paratior. Quapropter cùm res ſic ſeſe habeat, equidem quod mihi abs te petendum eſt, quo id pacto petam nõ ſatis reperio. Si peto audacter & liberè, timeo ne nimis confidens: ſi religioſè & pudenter, ne nullius animi eſſe uidear. Ita alterum meus pudor, alterum tua liberalitas, & noſtra uidetur cõiunctio repudiare. Sed ſi ego in omni uita præcipuum comitem mearum actionum, conſiliorũ, uoluntatum, pudorem ſemper eſſe uolui, nihilq; mihi fuit antiquius, quàm eũ retinere perdiligenter, in quo ornamentum totius uitæ mihi decreui eſſe poſitum: patieris tu, quæ tua eſt humanitas, te à me rogari atque

orar

orari: quod equidem ago ſtudioſe, ac uehementer: ut familiarem meum uirum optimum, quem ego multis de cauſis mirificè diligo, tuum familiarem eſſe uelis: ſtatuasq; eo apud te domi habendo, mei quoq; abſentis partem non paruam te habere. quippe cum crebrior multò futura ſit, & tuorum beneficiorum inſtauratio erga me, & ſignificatio meæ perpetuæ erga te uoluntatis: quæ quidem illo interprete quotidie magis tibi declarabitur. Sed uereor ne quod modicè, & cum religione me rogaturũ dixeram: id iam non rogare, ſed efflagitare uidear. Quare plura hæc fortaſſe quàm opus fuit. Illud tantum adiungam: ſi hominis opera & obſequio uti inſtitueris, magnam te ex eius fide & diligentia commoditatem eſſe capturum. Mihi uerò ita gratum facturum, ut tua quotidiana merita erga me, quibus ego tibi me deuinctum eſſe confiteor, hoc etiam facto non parum cumulata futura ſint. Vale. VIII. Calend. Octobr. Carpentoracti, M.D.XXIX.

IAC. SADOLETVS
EPISC. CARPENT.
BENEDICTO ACCOLTO
S.R.E. CARD. S.P.D.

NOn reperio uerba, quibus tibi agã pro tua eximia ac præſtãti erga me uolũtate gratias: quã tuis diſertiſſimis literis præclarè declaraſti. Volunta-

te

te autem dico? quis unquam illustrius, & certioribus factis ostendit, alterius honorem sibi esse cordi, quàm tua erga me non dicam facta, sed merita iam complura sunt? Nam quòd fidem amicitiæ mihi absenti præstas eandẽ, quã præsenti olim officijs omnibus præstitisti: neque officit animi tui quasi luminibus, altitudo & fortunæ, & dignitatis tuæ, quominus me respicias, in eodẽq; habeas loco, quo antea habere eras solitus: sit hoc uirtutis, sit cõstãtiæ, & animi magnitudinis tuæ. Quæ uerò in ipsum me contulisti multa & magna non amoris solùm indicia, sed summæ etiam liberalitatis, quibusnam ipse uerbis, aut quo dicendi genere satis exprimere possim? Quòd fauisti mihi uidelicet ex animo semper: quòd mei absentis famam & nomẽ aduersus maleuolos homines & alienæ laudi libẽter obtrectãtes, studiose tutatus es: quòd meis, & meorũ amicorũ, affinium, familiariumq; negocijs, nũquã tuũ patrociniũ & autoritatẽ deesse passus es, nemoq; apud principem pro me aut sæpius intercessit, aut uehementius: quæso, ista omnia quanti? præsertim à tanto uiro, tanta autoritate, tanta eloquentia, tantis ornamentis honoris, fortunæ, ingenijq; prædito? Quibus tamen contenta temeritas mea non fuit: ausus enim præterea sum, (quid enim mihi non daret audaciæ bonitatis tuæ fiducia, & opinio tui erga me amoris?) ausus sum, inquam, cum

hom

hominem unum ex meis Romam mitterem, qui mea ibidem negocia gereret, collocare eum domi tuæ, & tanquam meo iure uelle, ut is tuo sumptu atq; impendio meis rebus deseruiret. Quam quidem meam temeritatem in eum modũ tua liberalitas excepit, ut quod audacter feceram, sapienter fecisse uisus sim. Nec solùm tu opibus tuis difficultates meas leuaueris, sed etiam uirtutibus uitia obscuraris. Atq; hæc cùm ita sint, scribis tamen ad me, amicitiam nostram summis à me officijs cultam, à te solùm grato animo obseruatam fuisse. In quo admiratus ualde sum nouam in te quandam, atq; inauditam uim humanitatis, qui isto animo in amicitia colenda sis, ut cùm beneficia tribuis, accipere te arbitrere. At ego hoc solum mihi reseruaueram ex omnibus officijs quæ sunt amicitiæ debita, ut cùm tu me autoritate & patrocinio tuo, cùm opera & gratia, opibus etiam tuis foueres & sustentares: ego, qui in cæteris tibi par esse non possem, ista ipsa de te prædicans, & magnum obligationis uinculũ, quo tibi teneor astrictus, ingenuè confitens, aliquam partem gratiæ referre tibi uiderer. Quam si tu quoq; laudem ad partes tuas rapis, & commutatis nominibus rerum, benemereri de altero, in te uis esse idem ac alteri debere: amabò te mi Accolte optime atq; humanissimè, quam nobis partem reliquam in officij laude facis? Sed ego ne sim saluus,

si non

ſi nõ contẽdero omni mea ope, atq; elaborabo, ut mea quoque officia & ſtudia erga amplitudinem tuam, etiam ſi minus propter ſtatus noſtri mediocritatem, eximia magnaq́; fuerint: ab animo tamen amicißimo, & gratißima uoluntate profecta uideantur. Et ſi hoc ipſum quoq;, ut mihi maius eſſet ac difficilius Rainerius meus fecit, qui nuper abs te reuerſus, non deſtitit adhuc prædicare, nullum genus humanitatis liberalitatisq́; fuiſſe, quo tu non illum uberrimè atque amantißimè proſecutus ſis. Quod ego totum mihi in illo abs te tributum eſſe ſentio, agoq́; tibi propterea maximas gratias. Sed quæ ille ad me tuis uerbis detulit de ſtudio tuo & cura augendæ dignitatis meæ, id eſt eiuſmodi, ut iſta tua uoluntate & in me beneuolentia nihil mihi quidem poßit eſſe iucundius, rem autem ipſam cùm ætas noſtra iam ingraueſcens, tum ſtudium artium optimarum, in quibus omni tempore uerſor, facilè patitur ad alios potius accedere, quibus iſta magis cordi ſunt, quàm ad me, qui hiſce rebus ſatis perfunctus ſum, & nunc aliud quoddam genus uitæ conſector (ut ego quidem ſtatuo) aliquanto beatius. Ego in omni officio atque amore, tuæq́; amplitudinis obſeruantia, eam tibi amicitiæ ueritatem, & id ſtudiũ animi grati polliceor, quod cùm tua excellens uirtus ac dignitas, meritaq́; erga me plurima ac maxima, tum autem fides im-

primis mea & natura postulat. Vale. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BENEDICTO ACCOLTO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

TArdius mihi redditæ fuerunt literæ tuæ: eas enim x. Calend. Septembris datas, ego circiter Nonas Octobris accepi. Sed earum lectione mirifica, incredibile est quanta animi uoluptate fuerim affectus. Quanquàm quid primũ de illis dicam, aut quid collaudem potißimum, nescio. Illud dico, nihil lepôris esse, nihil uenustatis nihil omnino humanitatis, nihil beneuolẽtiæ, quod nõ in illis literis præclarè eximieq; luceat: & cùm singularem tuam ingenij ac eloquentiæ laudem, tùm amorem tuum erga me perspicuum mihi ponat ante oculos. Sed horum utro magis sim delectatus, satis adhuc constituere non possum. Iucundior fortaßis est amoris & uoluntatis illa significatio: sed tua in scribendo subtilitas atq; elegantia multo certè admirabilior. In qua tantum te profecisse, ut ad summam laudem perueneris, nec iam cum nostri temporis hominibus, sed cum antiquitate ipsa contendas: gratulor tua quidem mehercule imprimis, sed nõ nihil etiam nostra causa. Facilè enim prospicio, cùm

ext

extare iam incipiat, quis tu homo, quanti me facias, fore, ut hoc tuum de me iudicium magno mihi ornamento apud omneis sit. In summa tibi hoc persuasum esse uolo, nunquã quicquam me legisse his literis tuis, quæ proximè accepi, castius, purius, liberalius. Itaq; te iam ne hortor quidem ut omnia summa tibi proponas, atq; ita statuas, dignitatem tuam, quam ego intelligo esse maximam, non minus ex his optimis & præclarißimis artibus, quàm in omni honore & præmijs fortunæ existere. Tua enim excellẽs & eximia uirtus hortatione non indiget. Sed ego, quod proprium mei amoris in te fuit, & optaui semper te intueri talem, qualem nunc aspicio, & mei optati ac uoti cõpos factus, iure nunc triũpho atq; lætor. Habeo enim id quod maxime optandum homini est, amicißimum meum omnibus & fortunæ & ingenij bonis ornatissimum. Verùm hæc hactenus. Nam nec pluribus agere uerbis de eis necesse est, & tantum quantum in re est, non potest tamen explicari. Quòd acceptorum beneficiorum commemorationes, actionesq́; gratiarum, ac cætera eiusdem modi amicitiæ uerecundioris officia, auferri iubes ex literis nostris, libereq́; inter nos & perfamiliariter agi: agnosco magnitudinem animi tuam, qui fructum liberalitatis tuæ in ipsa liberalitate constituas. Nam si scriptioni & operæ parcendum sit, mihi consulitur uni. Meæ enim illæ erãt par

tes

tes agendarum gratiarum, meum munus, in quo nec par quidem tibi esse poteram: cùm tu de me benemerendo, ego tibi gratias agendo, quotidie inter nos quasi certaremus. Sed ut tunc liberalitati & benignitati tuæ, sic nunc uoluntati bonitatiq; concedo: patiorq; ea à me silentio præteriri, quæ alioquin prætereunda non essent: nisi hoc mihi tu pollicerere, quod tamen polliceris, te animum meum gratum & memorem non secus habiturum. De publicis rebus utinam aut tu mihi nunciares lætiora, aut ego his quæ grauia impendent, aliquid opis ferre atq; auxilij possem. Voluntas certè mihi non deesset, neque adeo etiam tibi. Nec uerò tantum ullum esset periculum, tantus labor, quod nos pro salute & statu Christianæ reipub. defugere uellemus. Sed cùm neutrius nostrum sit potestas, cùm res eò deducta sit, ut omni cogitatione dignitatis iam dimissa, reliquæ salutis spem non in consilijs nostris, sed in incertis euentibus rerum totam reposuerimus: quid attinet solicitudinẽ capere uelle de his, quæ nec prouideri à nobis possunt ne accidant: nec cùm acciderint uitari. Vna est ratio opitulandi reliqua, quæ sola mederi ijs incommodis queat: quam tu sanctissimè, & prudentissimè cõmemoras: si forte Deum nostri misertum sit. Etsi de eo quidem non dubium est, quin ad miserendum sit paratus. Potius, si forte bona fide nos aliquando ad illius

opem & misericordiam studeamus cõfugere. Nam de ostentis & prodigijs, quæ multa scribis & mira Romæ inspecta partim, partim alijs ex locis nunciata fuisse, sanè ego quàm minimum laboro. Quò enim portentorum significatione opus, cùm quæ è talibus solent significari damna, mala, incommoda, quotidie sentiamus? quæ satis ipsa portentum sibi sunt: nec ab aliquo disiuncto monstro, sed ex se ipsis non magis portendunt, quàm inferunt calamitatem. Nihil certe nouarum cladium iam expectamus, quod non antè fuerimus experti: nisi fortè uniuersus impendet interitus. Sed hæc Deus uiderit, in cuius manu sunt omnia. Nos damus operam quoad possumus, ut domicilium ibi nobis præparemus, ubi tantum datur uerè uiuere: ne cùm ex his locis fuerit migrandum, uelut re noua atq; inopinata perturbemur. Ad quod magna nimirum opus est non solùm cura, uerùm etiam felicitate, & apud Deum gratia. Habemus multa ut homines, quæ nos interpellent, uerùm tamẽ adnitimur. Tu qui in illis fluctibus uersaris, qui sunt uentis pluribus expositi, maiorem artem & constantiam adhibeas necesse est. Quod ipsum tamen tuæ uirtuti præstanti & singulari futurum est non difficillimũ. Quod reliquũ est, ego meum in te amorẽ, insignemq; obseruantiam summa cum pietate conseruo. De tua uoluntate erga me prorsus sum persuasus. Omnia tibi

bi prospera & fausta euenire opto. Tuis opibus & facultatibus, cùm usus uenerit, perinde utar, ut meis. Deniq; tibi confirmo, nec habere te quenquam, qui te magis diligat, quàm ego diligo: & me, cui plus confidam, quàm tibi reperire profecto neminẽ. Vale. Carpentoracti, XVII. Cal. Nouembris, M.D. XXXI.

BENEDIC. ACCOLTVS CARD. IAC. SADOLETO EPISC. CARPENT. S. P. D.

CVm mihi nihil soleat in hac disiunctione nostra non solùm iucundius, uerùm etiam utilius accidere, quàm tuæ epistolæ: uereor ne illud mihi sæpius, penè quodam fato, accidat perincommodè, ut siue tabellariorum negligentia, siue meis occupationibus, serius quàm ego uellem meæ ad te literæ perferantur: mihiq; propterea fructu iucundissimo atque uberrimo tuarum epistolarum diutius sit carendum. Nam etsi nihil statuam esse tanti, ut cum his honestissimis sermonibus, quibus absentiæ nostræ desiderium per literas suauissimè lenire consueuimus, sit cõferendum: tamen ita negocijs quibusdam odiosis, atq; adeo importunis, his diebus proximis distinebar, ut quod in superiore mea epistola tabellariorũ culpa est commissum, ut tibi tardius redderetur: nunc planè sit effectum mea: qui ex illis molestijs non ualuerim tantum

demere temporis, quãtum ad reſcribendum ad diſertiſsimam illam tuam epiſtolam, plenã ſingularis tui erga me amoris, quam ad me XVII. Cal. Nouembris dediſti, ſatis eſſet. In qua tanti me à te fieri animaduerti, ut qualem me eſſe cupio, talem tu illuſtribus quibuſdam amoris notis, pigmentisq́; lectiſsimis mirificè expreſſeris. Quod quanuis ab incredibili tua in me beneuolentia profectum agnoſcam: ampliſsimũ tamen iſtud, atque inſigne tuum de me teſtimonium quanti à me fieri oporteat, quãtumq́; ornamenti apud omnes bonos mihi ſit allaturum, facilè intelligo. Itaq; cùm tibi omnia me debere antea profiterer: neſcio quo pacto magnus nunc (quod minimè iam poſſe euenire putaueram) innumeris ſingularibusq́; tuis erga me officijs, hoc etiã nomine ſit additus cumulus. Atq; utinã aut ea quæ tu de me amiciſsimè ſentis, præſtare poſſim aliquando: (dabo equidem in eo ſedulo omnẽ operam) aut cæteri tibi tantiſper aſſentiantur, dum mihi facultas maior ad te pro tua ſingulari eximiaq́; uirtute, egregijsq́; in Chriſtianam remp. meritis, ornandum atq; augendum detur. Tunc enim in magnitudine mei erga te amoris immenſa atq; mirifica tibi declaranda pleniſsimè mihi ipſi ſatiſfacere poſſe confiderem. Quod uerbis, aut ſcriptione proſequendum non puto. Non ſolùm quòd eam eſſe uolo animorum noſtrorum coniunctionem, ut re & bene-

uol

uolentia, non uerbis inanibus confirmetur: ſed etiam, quòd in ea ſumma uoluptate, quam ex tuis literis capio, ita puriſsimis illis atque ampliſsimis admirabilis tuæ eloquentiæ ſplendoribus mei ingenioli præſtringitur acies, ut niſi ab illa tua in omnes, ſeorſumq́; in me inſigni humanitate recreer, planè deterrear à ſcribendo. Verùm de his hactenus. De rebus publicis, eſt quod lætius quiddam poſsim tibi hoc tempore ſignificare: ex eiſdem enim qui hac æſtate proxima nuntiabant maximum illum Turcarum motum, nuper accepimus, ea quæ ab illis nunc nobis impendent, multò eſſe commodiora. Nam ſcribunt, Turcas ipſos bonam illius bellici apparatus partem ad mare rubrum eſſe conuerſuros: ut per illud ad oceanum Indicum ualidiſsima claſſe delati, impediant Luſitanos, qui ad Indos aromatum gratia ſoliti ſunt commeare. Quod etſi nobis aliquid ſit allaturum incommodi, ſummæ tamen Chriſtianæ reip. Dei opt. max. immenſo erga nos amore, ita conſultum uides, ut cùm è faucibus penè fati erepti ac planè conſeruati eſſe uideamur: tum etiam aliquid nobis superſit ſpatij in eas cogitationes incumbendi, quæ ſint & tantis noſtrorum temporum acerbitatibus aptiſsimæ, & antiquo Chriſtianæ pietatis decore digniſsimæ. Quod utinam à nobis non prætermittatur, & his quæ quaſi dormientibus nobis à diuina clementia ſunt conceſſa, negligen-

tiores non efficiamur: sed ad ipsius Dei. opt. max. opẽ (ut est in tuis literis) bona fide confugiamus. Cùm enim nullum tempus pietati & religioni aptum non sit, tum id magis est necessarium, quò maior in nos illius elucet benignitas, ne ipsius misericordia frustra cadat: sed ad ea potius pericula, quæ premunt, leuãda alliciatur. Aut si quid acciderit, nobis ad salutem tranquillitatemq; perpetuam iter patefaciamus: néue quanto ille benignior fuit in nobis conseruandis, tanto sit in illis puniendis iratior, si quos tot tantaq; beneficia pro maleficijs habuisse animaduerterit. Nã cùm sæpe antea ipsius Dei opt. max. immensa nostrarum rerum cura extiterit: tum uerò non dubijs significationibus (si modo ij erimus, qui esse debemus) sperare nunc possumus, illum non solùm tantam malorũ molẽ ab extero hoste Turca iampridem imminentẽ, à ceruicibus nostris esse remoturũ: uerùm etiam eas omnes, quæ nuper à domesticis proditoribus, quos hæreticos appellant, per uniuersum ferè Christianum orbem delubris templisq; sanctissimis nefario scelere subiectæ sunt faces, ab ipsius præsente numine restinctum iri. Quis enim non uidet ea quæ superioribus mensibus ab Heluetijs qui Catholicã fidem nobiscũ unà retinent, aduersus reliquos eius gentis pagos qui à recta religione desciuerunt, duobus magnis prælijs sunt gesta, sine ope diuina geri prorsus non potuisse?
cum

cùm enim magna ipſorum pars teterrima illa impietatis labe dudum eſſet contaminata,(Nam ex tredecim pagis,quinq; tantum in fide permanſerunt)decreuerunt illi, qui numero ſuperabant, ui & armis ita cogere quinq; pagos ueræ religionis amantiſsimos,ut illos ſuæ perfidiæ ſocios ſibi adiungerent. Cumq́; iam res(ut te audiſſe non dubito)ad manus deueniſſet, primo in prælio octingenti ex noſtris maximo Chriſtianæ pietatis ſtudio inflammati,paulum extra aciem, quæ ex octo tantum hominum millibus conſtabat, primi procurrere,incredibiliq́; uirtute & fortitudine uiginti hoſtium millia ſunt adorti. Quos continuò, occiſis hominũ amplius tribus millibus, & totidem ferè captis, qui proiectis armis mortem ſupplices ſunt deprecati,in fugam coniecerunt. Cuius uictoriæ curſui quàuis nox magno fuerit impedimẽto, præliumq́; diremerit : in eo tamen illud maximè ſalutare accidit,& prædicãdum,quòd cùm hoſtes rem eſſe in anguſto animaduerterent,eos omnes quorum opera & artificijs plebs fuerat concitata, in primam aciem coëgerunt procedere.Quod ubi ſine mora facere, uel ut ſuis adderent animos,uel quod ita neceſsitas poſtulare uidebatur, minimè recuſaſſent:interfecti ſunt noti ferè omnes tantorum ſcelerum & perfidiæ autores.inter quos ceciderũt quàm plurimi ſacerdotes,qui abiurato ueræ religionis cultu, ſeſe in Satanæ famu-

latum coniecerant: repertusq; est multis uulneribus confectus Zuinglius, qui primus ad Heluetios attulit pestifera Luteranorum dogmata: eisq; ob singularem, qua maximè inter Heluetios florebat, opinionẽ uirtutis, doctrinæ, & sapientiæ, assiduè imperitorum animos imbuebat: cognitumq́; postea est, pagum qui Tigurinus appellatur, quiq́; omnium illorum octo infideliũ habetur caput, ex CCC. *senatoribus, ad septẽ tantum, eo confecto prælio, esse redactum. In quo triginta tantũ pedites à nostris sunt desiderati: relataq́; sunt ex pugna ad pagum Lucernensem (qui itidẽ fidelium Heluetiorũ est facilè princeps) complura signa militaria: inter quæ fuit uexillum maximũ pagi Tigurini, & tormẽta muralia* XIX. *quadringentaq́; castrensia. Hoc prælio inter hæreticos nũtiato, quanquam nulli erat dubiũ, quin illa omnia Dei. opt. max. felicissimis auspicijs à nostris essent confecta, mireq́; ipsius Zuinglij interitus hostes perterruisset: multitudine tamen & numero suorum cõfisi, iterum prælio decertare, rursusq́; fortunam experiri decreuere. Itaque breui redintegratis uiribus, delectisq́; ex omnibus pagis, teterrimo illo scelere imbutis, & in unum locum coactis, hominum millibus circiter triginta: additisq; præterea Germanorum auxilijs, qui superiore prælio non potuerant interesse, in nostros castra mouerunt. Quibus cum nostri*

appr

appropinquaſſent, ſubitò, & præter omnem ſpem hoſtium, concurſu tam acri in eos impetum fecerunt, ut eum modo hoſtes ferre non potuerint. Itaque primùm loco pulſi, deinde diſsipati, uniuerſi terga uerterunt. Quos noſtri inſequuti, compluribus captis, magnum eorum numerum trucidarunt: multos quoque ex eis repentinus ſuorum terror, ac fuga, in quaſdam locorum anguſtias compulit. Quibus interclusi, ex præruptis altiſsimisq; rupibus, noſtris urgentibus, ſe præcipitauerunt. Hoc prælio à noſtris feliciſsimè confecto, rurſusq; hoſtibus profligatis, & inſigni clade affectis, cùm Lucernenſes, qui ut ſuprà memoraui, inter quinque pagos fideles in maximo habentur honore, aliquot oppida ab hoſtibus occupata recepiſſent, ea qua Chriſtianos decuit uſi manſuetudine, ac lenitate, legatos de communi quinq; pagorum conſilio ad Tigurinos miſerunt: qui teſtarentur, ſe quæcunque feciſſent, nullis priuatis inimicitijs, ſed tantùm ueræ religionis cauſa feciſse: neque quicquàm aliud petere ſuis armis, quàm ut ad auitum ſacrorum morem rediretur. Quæ cùm æquo animo Tigurini, Dei (ut ego arbitror) ira perculſi, accepiſſent: omnes qui pertinaciores in eiuranda impietate ſunt uiſi, confeſtim è pago expulerunt, ſeq; Lucernenſibus & alijs fidelibus adiunxerũt. His de rebus heri in ſenatu recitatæ ſunt, magna omnium lætitia, literæ Epiſcopi

Verulani, quem illuc Pont.Max.legatum miserat. Quibus nobis magnam spem facit, cùm unus omnino sit hic pagus Tigurinus, cuius autoritate reliqui, qui à communi religione & Christiana pietate discesserunt, contineantur: fore, ut breui dimissa pristina errorum pertinacia, cùm pagis fidelibus se coniungant. Quod si euenerit, tantò futurum est Cæsari adiumento in eo conuentu, quem pro sua summa pietate & religionis studio, ad abolendum, aut si id fieri non poterit, aliqua saltem ratione, reprimendum impium Luteri scelus, aliaq; hæresum monstra conficienda, quæ ex letali illo, ac pestifero fonte per omnem Germaniam longè lateq; fluxere, ad Calend. proximas Febr. Ratisbonæ indixit, ut ipsum multò commodius, maioriq; existimatione & dignitate, tantis uulneribus Christianæ reip. Deo bene iuuante, mederi posse sperandum sit. De rebus urbanis nihil est quod scribam: nam & pleraq; eodem loci sunt, quo reliquisti, & si quid præterea noui sit, puto te ab alijs certiorẽ fieri. Itaq; uenio ad postremam epistolæ tuæ partem, in qua de uitæ tuæ instituto grauissimè scribis. Qua perlecta, in eadem opinione continuo fui: eaq; nõ modò eximiam quandam, & singularem pietatem, religionemq; præseferre mihi est uisa, uerùm etiam iucunda accidit & salutaris. Cùm enim semper iudicauerim hæc fortunæ membra, diuitias, honores, dignitates

tates, inania esse & caduca, magisq; ad laborem & pericula, quàm ad salutem ualere: semperq; statuerim, ipsius Dei cultum, & salutem animorum longe his esse præuertendam: tamen uix dici potest, quàm hæc mea mens tuo isto iudicio sapientissimo, monitisq; grauissimis fuerit confirmata. Itaq; dum ea mihi spes propterea non euanescat, quæ me mirificè sustentat: fore, ut habita (quod dudum oportuit) eximiæ multiplicisq; uirtutis tuæ ratiõe, huc ad nos quãdoq; redeas: egoq; hãc usus & cõgressionis tuæ intermissionem, quoad mihi per tua tempora licitũ fuerit, assiduitate & diligentia sarcire possim. Dum igitur spes ista non extenuetur, non solùm approbo sanctissimum istud tuum propositum, quo solo ad æternam domum recta peruenitur uia: uerùm quantum potero enitar ipse quoq;, atq; à Deo Opt. Max. assiduis precibus contendam, ut tandem aliquando utar pacatis fluctibus, quò mihi securus ad ueram tranquillitatem muniatur cursus. Interea si quid est, quod me tua aut cuiusquam tuorum causa curare oporteat, id tibi ne pollicendum quidem uidetur cùm & uoluntatem meam tibi satis notam esse intelligam, & ea quæ restant, re tibi magis quàm uerbis me probaturum confidam. Vale. Pridie Idus Decemb. M. D. XXXI. Romæ.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

BENEDIC. ACCOLTO S.R.E. CARD. S.P.D.

EGo humanitatis tuæ, & beneuolentiæ erga me, uberes quotidie capio fructus: uelut ex his literis, quas proximè ad me ex Io. Pisciæ sermone misisti. Quàm illæ amanter scriptæ sunt! quàm prolixo animo! quàm (ut ita loquar) penè etiam ardenter! ut omnis tua in illis mihi gratificandi, & in omnibus morem gerendi, uoluntas se ostendit! Non possum tam loqui quàm sentio: sed certè, si ullo unquam tempore tuus aduersum me animus beneuolus atque constans, uoluptati mihi fuit, his sum literis incredibiliter delectatus. E quibus illum tamen fructum uel maximum cepi, quòd meam erga te beneuolentiam, & singularem in omni genere obseruantiam, tibi perspectam & cognitam planè esse intelligo. Etsi enim peroptatum mihi est, me abs te diligi, charumq; haberi: illud tamen etiam optatius, meam uoluntatem, pari in beneuolentia uicissim tibi reddenda, tibi quoque esse probatam & gratam. De qua autor sum, ut omnia ex me summa tibi pollicearis, non fallam existimationem tuam. Non enim minor uoluptas est probis & constantibus uiris, amare, quàm amari: præsertim cùm id iure fiat: sitq; in eo iudicij quod

quædam etiam laus, non amoris solùm, & studij significatio. Quod quoniam mihi in te contigit: moriar, ni operam omnem dedero, ut quòd te amo tantopere coloq;, non solùm tuæ erga me beneuolentiæ relatum, sed tuis multis eximijsq; uirtutibus etiam tributum esse uideatur. De Paulo quod me hortaris, ego iam pridem istud ipsum commentor, ut eum mihi socium & adiutorem in huius ecclesiæ custodia adsciscam: qui mihi postea successurus sit. Sed ueritus sum usque adhuc ætatem eius, nam de Pontificis quidem maximi uoluntate erga me, & de tua ope atq; opera mihi parata, non dubito. Nunc uerò cùm & annorum satis sit (agit enim ætatis quartum & uigesimum) & summum eius ingenium, optimi mores, ac singularis uitæ modestia exornet: maturè iam id uideor posse facere. In quo (ita Deum uelim propitium) ut hoc meum de illo iudicium, non tam consanguinitati, & generi, (quanquā ne id quidem nō spectatum est) quàm uirtuti & meritis à me tribuitur. Sed de eo te ex alijs malo, quàm ex me cognoscere. Illud quod mea ualde interest, à te uehementer peto, ut cum nemine adhuc rem hanc communices, habeasq; eam tecum occultam & tacitam, quoad paratis rebus, tua mihi opera & autoritas requiretur. Quòd confidis in Rep. meliora fore, quàm quæ pertimueramus, utinam quidem ita sit. Ego quid dicam,

aut

aut quid expectem nescio: in summo timore uersor: nihil parati ad succurrẽdum uideo, quod quidem ualidum firmumq; sit. Fortunæ parum habeo fidei: nostris consilijs ut ualeamus exopto. Sed hæc quoque, quando ea non sunt muneris nostri, Deo permittimus, qui unus omnia potest. Ego superioribus diebus, quanquã morbo graui impeditus, ex quo iam tamen conualescere incipio, dedi ad te literas, quibus ad illas tuas respondebam, quæ uberrimæ atque ornatißimæ pridie Idib. Decembr. datæ, secundum multas & magnas amoris tui significationes, de Helueticis rebus me docebant. Quas quoniam uereor ne non tibi sint redditæ, eodem exemplo rescribi iußi, & ad te mitti: non ea mehercule gratia, quòd illarum iacturam grauiter ferendam putem: quippe quæ etiam scriptæ negligentius (ut ab ægroto) sunt: sed ut perspiceres, nullum à me tuendi officij, neque amoris mei tibi declarandi locum prætermitti. Vale. Carpentoracti, V. *Id. Martij,* M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. B. ACCOLTO S. R. E. CARD. S. P. D.

CVm iter hàc haberet Didacus Mendoza, qui tibi has literas reddidit: adolescens summo quidem inter Hispanos genere & loco, & summa

nobilitate: ſed ingenio etiam & moribus, quàm maiorum ſuorum clariſsimorum uirorum ſplendore ornatior: accidit, ut is mecum diem unum eſſet, atque in ſermonibus (ut fit) percontanti mihi, quò, & cuius rei gratia hoc itineris ſuſcepiſſet: Romam inquit, ut bonarum artium ſtudijs ibi operam dem. Quæ cùm reſponſio mihi præter opinionem meam accidiſſet (non enim ſoliti ſumus uidere ex illis oris ad Vrbem iſtius rei cauſa uenientes) admiratus, perrexi interrogare reliqua. Tum ille mihi animum ſuum totum aperuit, ita inflammatum ad eas arteis & literas, quas nos optimas appellamus, nihil ut fieri poſſet ardentius. Hic iam non te puto expectare, dum exponam, quo ſtatim beneuolentiæ ſtudio in illum accenſus fuerim. Sum equidem ſemper propenſus ad eiuſmodi animos omni mea comitate complectendos. Sed tamen iuuenem hunc intuens, ampliſsimis fortunis, nobilitate eximia, cognationibus maximis, patriam in qua propè dominaretur, & penates ſuos relinquentem, peregrinantemq; in alienas & remotas regiones, nullius rei cupiditatis, præterquàm bonarum literarum cauſa: crede mihi, ſum nō mediocriter motus. Itaque tempus eius confirmandi & cohortandi non omiſi. Laudaui conſilium: hortatus ſum, ut magno animo incumberet in ſtudia, ad ſumma contenderet: facilè eum ſi adniteretur, uel partes primas,

uel

uel proximas certè adepturū. Quod hoc maiore cum spe faciebā, quòd uidebam eum sine monitore adhuc & magistro, sua ipsum sponte, solo naturæ bono, tantam iam adeptum iudicandi facultatem, ut Ciceronis imprimis scripta in manibus haberet, ijsq́; præcipuè delectaretur. Sed cùm ipse me rogasset, ut ad urbanum aliquem ex meis amicis, hominem doctum literas darem, cuius ipse, ad Vrbem cùm uenisset, familiaritate atque amicitia uti posset: occurristi tu continuò, uel ita doctus, ut excellas: uel ita amicus, ut tibi à me non fides solùm in tuenda amicitia, sed obseruantia etiam debeatur. Itaque cum eo de te multa locutus sum: dixi quæ sentio: ostendi nusquam eum magis, quàm apud te, uoti sui futurum cōpotem: propterea quòd domus tua talium uirorum & præstantium ingeniorum conuentu præcipuè celebraretur. Annuit gaudens: seq́; ad te profecturum primò dixit. Qui cùm hoc animo istuc ueniat, ut tibi sit usu quàm coniunctißimus, nihilq́; omnino aliud abs te præter beneuolentiam tuam expetat: peto à te mi optime Accolte, ut hunc talem iuuenem sic recipias in amicitiam tuam, ut omni ille tua humanitate, quæ profectò summa est, ad arbitrium suum, & quandocunq; illi fuerit commodum, perfruatur. Est omnino hoc tuum, & naturæ tuæ præstantis ac singularis, fauere bonis ingenijs, eaq́; florentia atq; honesta esse

uell

uelle. Sed quod tua ſponte faceres in complectendo atque extollendo hoc adoleſcente, ut mea quoque cauſa ſtudioſè magis & ſignificantius facias, id ego te etiam atque etiam rogo: imprimisq; ut illi eruditorum hominum beneuolentiam concilies, quorum frequentia & copia ſemper abundat domus tua. Quod cùm feceris, nam facturũ non dubito, uideor tibi poſſe polliceri, tantam te ex adoleſcentis nobiliſsimi atque optimi neceſsitudine, obſeruantia, familiaritate, uoluptatem eſſe capturum: ut in quo melius tuam liberalitatem comitatemq́; adhibeas, nõ ſæpe ſis reperturus. Vale. Carpentoracti, XI. Calend. Iunij, M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BENEDIC. ACCOLTO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

EOdem tempore & de tuo reditu ad Pontificem Maximum, & de patrui tui uiri clariſsimi, hominisq; ſapientiſsimi, morte accepi. Quo ego nuncio uariè cõmotus ſum. Nam cùm ualde mihi lætandum arbitrarer, te in eis eſſe iam locis, in quibus tua excellens uirtus & autoritas, & tibi celebritati atque laudi: & nobis, qui in fide tua ſumus, teq́; uehementer colimus, uſui atque emolumento eſſe poſſet: hanc tamen animi mei lætitiam obturbabat illa cogitatio,

quòd intelligebam te in funere domestico, & in eo funere, in quo tecum unà magnam ornamentorum & dignitatis suæ iacturam fecisset Respub. non priuatis solùm incommodis, sed propè luctu publico commoueri. Talis enim uir profectò amissus est, ut non solùm qui ex stirpe & genere eodem sunt, proprium illud damnum sentiant: sed & nos, qui uobis semper & uestræ familiæ dediti fuimus, & omnes boni, uniuersaq; ciuitas, communem hanc & suam ducat calamitatem. Etenim re uera unius in interitu sua cuique pars incommodi & detrimenti inuecta est. Quis enim erat opis egens atque consilij, cui non esset in illius humanitate & sapientia paratum perfugium? quis in ciuili & pontificio iure ita hæsitabat, ut cùm accepisset cognossetq; illius sententiam, non ea tanquam oraculo contentus, omnes scrupulos dubitationum ex animo suo eijceret? quòd in illo inaudita quædam & propè singularis iuris scientia esse putabatur. Quæ porrò grauitas in eo! quæ autoritas! qui cùm propter summam amplitudinem ac dignitatem, omnibus publicis consilijs non interesset solum, uerum etiam præesset: propter opinionem tamen prudentiæ atque consilij id consequebatur, ut non cum alijs multis unà, sed propè solus gubernare Remp. & eam suis sustinere humeris uideretur. Itaque & illius potissimum monitis ac prudentia nitebantur summi Pontifices

fices, & omnis penè Italia Christianumq; nomen cunctum consilijs eius acquiescebat. Sed etsi tanto incommodo, mœroreq; communi, unius hominis mors omnibus lugenda est: nos tamen qui propiores illi extitimus in familiaritate atq; amicitia, quiq; ab ipso primum pluribus beneficijs ornati, deinde à te proximo illi & coniunctissimo, omni humanitate accepti semper fuimus, haberemus grauiorem causam dolendi atque mœrendi, nisi nos tua præstans uirtus consolaretur. Itaq; ne illas quidem rationes diligenter mihi exquirendas puto, quibus coner quasi leuare dolorem tuum: cùm te hominē egregia animi firmitate præditum, fidentem eis muneribus, quæ tibi & à natura, & ab industria tua donata sunt, nulla res molesta de statu tuo dimouere posse uideatur. Illa potius commemorabo, quæ non tibi, sed nobis esse solatio queant: hominem eum, qui florentissimè uixerit, summos honores gesserit, summam fuerit gloriam uirtutis, doctrinæ, omnisq; prudentiæ consecutus, tum autē diutissimè nobiscum uersatus sit, in senectute extrema, & in ea ætate decesserit, quæ iam nulli idonea uoluptati, tantùm ad labores & ad miserias sit exposita, non esse deflendum uelut mortuum: cuius præsertim imago uirtutis, & dignitatis, & autoritatis, in te ipso nobis relata sit: ut nihil in illo amissum desiderare possimus, quod non in te nobis redditum cu-

mulatè habeamus. Ac cæteras quidem rationes aptas ad consolandum, quæ ex Deo & religione, & ex illa altera uita cœlesti & immortali afferri possunt, tibi potius considerandas relinquemus, quàm ipsi nobis sumemus exponendas: cùm nihil à quoquam in eam rationem tam accuratè dici poßit, quin tu id multò melius scias, magisq́; promptum habeas, quàm quiuis nostrum. In eo nos potißimum insistemus, atq; inhærebimus, ut tibi in te ipso, & in eodem te, nobis omnis consolatio sit posita. Qui dum te habebimus, non sumus neq; sine patrono nos, neq; Resp. sine egregio suorum ornamentorum defensore futuri. Quare hoc officio, si non commodè atq; ornatè, piè certè, & amanter per me, & illius mortui memoriæ, & nostræ inter nos neceßitudini persoluto: licere mihi iam arbitror de illa altera parte, quæ tota mihi iucunda accidit, hoc est, de reditu tuo ad Pontificem, pauca uerba facere. Etenim noli existimare, mi optime Accolte, tuam istam absentiam non mihi nimis diuturnam fuisse uisam: quanquam te rebus præclarè gestis, prouinciaq́; ritè & ordine cōstituta, cũ omnium gratia, & laude, ad tuos reuertisse gratulor. Sed tamen non dici potest, quàm mihi uideatur Reipub. esse utile, te in hoc motu rerum, & tantorum congressu principum, ibi potißimum esse, ubi consilio & integritate tua res imprimis publica perfrui poßit. Et si

in

in hoc fortasse refero ad me aliquid, qui cùm tu abes, carere mihi uideor tutore uel præcipuo omniũ fortunarum mearũ. Verum quanquã hoc nõnihil forte est: illa tamẽ uehementius me adducit ratio, ut te optem istic esse, quòd scio quantũ in tua uirtute & eloquentia præsidij rebus cõmunibus constitutũ sit. Sed ne de hoc quidẽ longior mihi habenda oratio est: cùm præsertim uerear, ne tibi in maiore aliquo negotio impedito intẽpestiuus obstrepã: tuasq; grauissimas interpellem occupationes. Illud tantũ addo, me de aduentu tuo, & de laude gestæ conseruatæq; prouinciæ tibi ita gratulari, ut cupiã quæ de illis rebus ad nos perlata sunt, multorũ celebrata literis & sermonibus: tamen, quoniã cõfusè nobis significata sunt, singula melius nosse ex te & enucleatius. Cuius rei cùm erit tibi ociũ, ut facilè præstare id possis, aliquã suscipies curam docendi me, certioremq; faciẽdi. Me quidẽ certè gloriæ tuæ fautorẽ, & laudum prædicatorẽ amantissimum ac fidelissimũ semper habiturus es. Vale. Carpentoracti, XII. Calend. Febr. M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BLOSIO PALLADIO SVO S. P. D.

AMor meus in te Blosi, qui etsi antea magnus semper fuit, nunc tamen ex hoc recente congressu nostro factus est ardentior, posteaquã diuturna

absentia mea, nihil de tuo summo erga nos amore detractũ esse cognoui: nõ patitur ferre me morã scribendi ad te, quin quamprimũ tibi & salutẽ nunciẽ, & Deũ immortalẽ precer ut uestra ista nauigatio omnibus uobis prospera & salutaris sit. Nã hic nos quidẽ eramus solicito animo, quòd uentos uobis aduersos uerebamur. sed in hac animi cura, & molestia, illa inerat cõsolatio: quòd maritimo dimisso cursu, arbitrabamur uos iter pedibus facere constituisse. Hoc si ita est, nilq́; accidit uobis incõmodi, est cur magnam Deo uerè sospitali gratiã habeã. Nã mihi quidẽ nil euenire optatius potest, quàm audire & nosse, incolumes uos & sospites domũ reuertisse. Sic enim à uobis digressus sum Maßilia discedens, sic in his oris terrisq́; remansi: ut tamen mecũ uestrũ omniũ memoria & acrè desideriũ cõsuetudinis uestræ manserit. Cognoui enim planè, req́; ipsa sum expertus, nihil homini esse, ut poëta inquit quidã, homine amico amicius. Etenim, per Deũ immortalẽ, si uobiscũ aßiduus fuissem, nullaq́; intercapedo tẽporis usum & familiaritatẽ nostram diremisset, quî potuistis maius studiũ præ uobis ferre & uoluntatẽ gratificãdi mihi? qui tantũ mihi à uestra cõsuetudine iã diuulso tribuistis, quantũ ego, si in uestris oculis semper habitassem, uix ausus fuissem optare? Et ego his à uobis officijs prouocatus, pari uobis pietate & beneuolentia nõ respondebo? aut posterioreis in amãdo partes ferre me patiar? mori me mil-

lies malim, quàm eiusmodi quicquã cõmittere. Qui si ad referendã uobis gratiã parũ idoneus fuero: ad commemorandã quidẽ certè & habendã, ero diligẽs. An ego optimi & maximi Pontificis tot beneficia erga me tacita sinã præterire? pro quo si uitã sanguinemq́; profundã, uix ullã partẽ ipsius erga me meritorũ assequar. Quid? tua tam multa officia, mi Blosi, quæ mihi à te tributa sunt, obliuisci'ne unquam possim? quid aliorũ tot hominũ humanitatẽ & studiũ? à quibus cùm tam longè septem annorũ interuallo abfuissem, uix debui existimare uel tenue uestigiũ recordationis de me in eorũ animis residere: qui tamẽ omnia mihi recentis beneuolentiæ signa præstiterunt. Quibus equidẽ cunctis sum obstrictus: sed in exoluẽdis nominibus ita reddã unicuiq;, ut mihi tempus, occasio, facultasq́; suppeditarit. Nã tibi mi Blosi me totũ iampridem dedidi: tuumq́; istũ amorẽ aduersum me non minore ipse charitate beneuolentiaq́; sum amplexus. In qua quidẽ mutua uolũtate nostra ut perpetuò maneamus, neuter profectò nostrũ ab altero rogãdus est, (quid enim nobis in uetere amicitia nostra tuẽda constantius?) ego tamen morẽ secutus sic agẽdi, rogo te etiam atq; etiã, ut me isto modo amare nunquã desinas: tibi uicissim de me ita persuasum habeas, esse te mihi & fore semper charissimum. Vale. Carpentoracti, VIII. Calend. Decembr. M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. VBALDINO BANDINELLO S. P. D.

PRidie eius diei, quo sum hinc Maßiliam profectus, qui fuit dies tertio Calend. Octobr. accepi tuas literas. Quæ etsi mihi gratißimæ fuerunt, declararunt enim planè tuum erga me amorem, eamq; curam & diligentiam, quam tu in rebus meis agendis adhibuisses: tamen quoniam mihi tardius fuerant redditæ, egoq; tecum Maßiliæ congressurum me arbitrabar, nullam tunc suscepi cogitationem respondendi tibi: cùm ad id potius me parassem, ut præsens tecum de omnibus rebus colloquerer. At posteaquam illuc ueni, primùm id mihi accidit incommodi, quòd mihi ibidem Pontifex duodecim dies ipsos expectandus fuit. Deinde cùm ex eius aduentu eam certè uoluptatem cepissem, quam meus in optimum atq; humanißimum principem amor, totq; præterea hominum mihi amicißimorum insperatus conspectus attulisset: in tanta mea gratulatione illud accepi molestiæ, quòd neq; te, neq; alios quosdam mihi amicissimos homines in conuentu illo affuturos cognoui. Ac de te quidem ita audiebam, cùm Pontificis missu in Hispaniam iter suscepisses, aliquotq; iam dierum proceßisses uiam, in itinere ipso ægrotum restitisse.

Quo

Quo ego nuntio cùm essem sanè perturbatus, Binus noster, & is qui tibi & mihi est amicißimus Petrus Carnisiccius, plenus officij atq; humanitatis adolescens, affirmauit periculum nullum esse: seq́; certò existimare, antequam cōuentus Massiliensis dimitteretur, nobiscum te futurum. Id posteaquam non cōtigit, egoq́; tuo aspectu & colloquio fui priuatus, statui non amplius differendū esse officium meum. Itaq; etsi Paulo mandaram Massilia iam discedens, ut aliquid daret ipse ad te literarum: tamen aliena illa opera non contentus, ut primum reuerti Carpentoracte, has ad te scribere institui, quæ tibi nuntiarent, gratum te mihi fecisse, quòd meam, atq; adeo quòd prouinciæ huius causam tam accuratè apud Pontificem egeris. Quanquam ille, qui fuerat huc missus, ut prouinciam seditionibus quibusdam laborantem, pace concordiaq́; placaret, non sedator, neque extinctor factionum, sed concitator potius apparuit. Venerat enim huc partibus illis addictus, quas maximè timebamus. Neq; ipse id dißimulabat, neq; animi sui studium tegere poterat. Sed cùm cupiditate esset ita aperta, ut palàm omnibus pateret, quorum arbitrio gesturus esset magistratum, cumq́; in causis paribus eorum qui rerum per se gestarū rationes essent reddituri nō æquo iure aduersus omnes, neq; eodem uteretur: complures hinc boni uiri & nobiles concilio

habito, primùm quæsitoris huius libidini se opposuerunt: deinde re ad maximum Pontificem Massiliam delata, facilè ab eius clementia & singulari iustitia est impetratum, ut pro homine parũ his populis probato, alium nobis daret, in cuius uirtute, & integritate, & prudentia, requiesceret Prouinciæ status. Quod & factum est, datumq; negocium Paulo Capisuccio, homini eximia autoritate atq; doctrina, quẽ nunc maxime expectat Prouincia. Quæ ego tibi ualui nota esse, ut intelligeres, neq; tum me, cùm tibi ista exponebam, sine causa laborasse: & quàm gratum putes mihi accidisse hoc officium erga me tuum. Nã quòd de studijs meis cum eodem optimo Pontifice cõmunicaris, gaudeo maiorem in modum, meorum illi studiorum rationem probari. Sed crede mihi, quantũ literis potero, quantum scriptis, quãtum hac mea ingenij mediocritate, & his facultatibus, quæ mihi à natura, aut à diligentia tributæ sunt, omnia sum ad eius ornandam atque illustrandam gloriam collaturus. Ita enim ille de me meritus est. Et hac in re, quod per me minus ualebo, amor mihi ingenium & uires suppeditabit. Te quidẽ tacuisse cum illo id quo minimè prolato fuit opus, & probo factum, & in eo etiam beneuolẽtiam tuam agnosco. Operam tuam in urbe ita mihi paratam esse duco, ut meammet mihi. Sed mea istic pleraq; parui momenti sunt. Quòd si accid

acciderit, ut tua mihi gratia & ope ſit utendum, literis non parcam. Illud cuperem, de quo etſi tu Lugduni mecum modeſtiſsimè es locutus: tamen doleo uehementer, non ex mea id ſententia quàm primum confici: ut hominis florentiſsimi, ac liberaliſsimi, gratiam & beneuolentiam tibi reconciliares. Quem hominem ego ſummè diligo atq; colo: arbitrorq; id me iure optimo facere debere: quando & illius eximia uirtus ſpectata omnibus, & beneficia erga me complura ac præclara extiterunt. De me meisq; rebus, & de publicis, nihil ego ad te ſcribo. Nam & quæ propriè ad me ipſum pertinent, parum idonea ſunt quæ ſcribantur: &, ſi quod publicè factum eſt, quod ſit dignũ ſcriptione, plurimos earum rerũ habiturus es & narratores, & teſtes. Tu ut ualeas, nosq;, quod facis, diligas magnopere à te peto. Carpentoracti, XII. Calend. Decembris, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAVRENTIO CAMPEGIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Nihil mihi potuit nunciari lætius, quàm te ex Germanica legatione tua, ſaluum & ſoſpitẽ, longo interuallo, ad tuos reuertiſſe, gratumq; et optatum conſpectũ tuum ſummo Pontifici, collegisq; tuis

omn

omnibus, atque ipsi urbi imprimis retulisse. Non enim dubito, quin tua eximia uirtus & autoritas, in his tantarum agitationibus rerum, sæpius requisita & desiderata fuerit. Quanquam seruiuit illa quidem Reip. magnasq; & maximè ægras illius partes consilio & diligentia absens sustinuit. Sed tamẽ quemadmodum ea membra quæ cordi propiora sunt, plures & potiores habent in conseruando corpore functiones: sic summorum hominum sapientia & grauitas, proxime principem, & in ipso capite consiliorum statuenda est: ut latius in omnem partem illarum utilitas poßit dimanare. Verùm ut se cunq; res habet, labores tuos eiusmodi fuisse, ut ea, quæ grauissimè laborant, iamq; curam omnem respuere uidebantur, in commodiorem tamen statum per te deducta sint, ualdè & laudi tuæ, & publicæ utilitati gratulor. Atque utinam aliquando finem eius mali aliquem uideamus, cuius tanta extitit uis, ut non solùm humanas, uerùm etiam diuinas res & rationes potuerit peruertere. Nec uerò nunc eius tollendi atque exterminandi non adest occasio, duobus summis optimisq; principibus in unum locum adductis. Qui si prudentia & facilitate perfecerint, ut tertium hunc quoque cuius nos in regno uiuimus, flagrantem studio Christianæ pietátis contra hæreticos tutandæ & protegendæ, in amicitiam & gratiam poßint restituere

tuere:non metuo, quin clarius in cœlo ſibi monumentum ſeruatæ religionis, quàm in terra deuictarũ gentium ſint conſtituturi. Sed ego fortaſſe ſtudio inani feror, atq; ea curo quæ minus ad me pertinent. Quæ etſi in ſtudijs & uoluntatibus omnium communia ſunt,in poteſtate tamen paucorum ſunt poſita. Quid ergo?non'ne mihi licitum eſt optare, ut pauci illi qui poſſint,etiam uelint conſulere reipublicæ?Quanquam ut dixi,de optima mente principum iſtorum dubium mihi non eſt. Res forſitan impeditiores ſunt,& durior ac difficilior earum rectè tractandarum ratio. Recordor enim quàm ſæpe cùm ipſe quoq; intereſſem rebus agendis,optima hominum conſilia,grauis reip. fortuna interruperit. Sed tamen ut ex inſtituto hoc ſermone honeſtius abeamus, Deum ſupplices precemur,ut quod humana uis nequit, ipſe ſua clementia & ineluctabili potentia uelit prouidere. De te autẽ ipſo,Campegi optime,atq; humaniſsime,illud quidem mihi perſuaſum habeo,quod tuæ eſt naturæ & bonitati imprimis conſentaneum, eos qui te coluerunt ſemper & amauerunt,nequaquam tuo ex animo elapſos eſſe:neq; ullam eſſe poſſe tam diuturnam abſentiam, quæ te obliuiſci ueterum amicorum cogat. In quibus ego ſi principem locum appeto & diligendi tui, & amplè atque honorificè de tua uirtute exiſtimandi: haud ſane mirum uideri debet. Sed tamen meas eſſe

duxi

duxi partes, redigere tibi in memoriam, me eodē animo & obseruantia erga te esse, qua semper fuerim: & simul hanc uoluptatem scribēdi ad te, & tecum per literas quasi colloquendi, capere properaui. Qua quoniam diu mihi carendū fuit, dici non potest, quàm fuerim sæpe angore quodam animi solicitus: cùm tua in longinquis partibus commoratio, tecum hoc mihi commercium literarum adimeret. Nunc posteaquā es reuersus (quod tibi bene prospereq; ut eueniat opto) renouabo, si tibi non fuerit molestum, hoc officiū scribendi: teq; interdū meis literis appellabo. Tu quod proprium est constantiæ & uirtutis tuæ, me, quem in fide tua semper habuisti, ut perpetuò tueare ac diligas, te etiam atq; etiam uehemēter rogo. Vale. Carpentoracti, XII. Calend. Febr. M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIPPOLYTO MEDICI S.R.E. CARDINALI S.P.D.

CVm ad me Roma scriptum esset, te uiro optimo & homini prudentissimo, mihiq; uetere amicitia coniunctissimo, Antonio Pulleoni Burgio in magnis ipsius rei familiaris angustijs, tua ope & liberalitate auxilium tulisse, largoq; illum congiario prosecutum esse, quo is nubiles filias, quibus dotem aliter conficere non poterat, honestè atq; ex suæ dignita

te

te familiæ nuptum daret: equidē cepi eam animi lætitiam quam debui, plurimumq; ambobus uobis absens sum gratulatus. Quòd cùm utrunq; singulariter amem, te uerò præterea obseruem etiam atq; colam: eadem tua benignitate & illum leuatum onere atq; incōmodo, & te gloria ac laude auctum esse cognoui. Etenim ea demum uera liberalitatis est laus, cùm in illos confertur beneficium, qui sua dignitate donātis nomen illustrant. Ac quod ad illius uirtutes attinet, exponerem libenter quibus ille de causis & tuo & omniū amore dignus sit: (quid est enim illius prudentia, quid temperantia, quid integritate, fideq; spectatius?) sed quoniam tu horum illi ornamentorum præcipuus testis es, quippe qui eum non iudicio solum tuo, quod à tanto uiro satis magni æstimari debuit, sed opibus etiam tuis, & copijs, uirtutis causa decorasti: supersedebo hoc onere, de illo narrandi ac prædicandi quæ sentio, & ad te unum conuertar: qui mihi uisus es hoc præclaro facto admonuisse cæteros, & docuisse, nihil esse tam proprium præstantis eximiæq; uirtutis, quàm aliorum & fouere & honorare uirtutem. In quo magna mehercule naturæ uis, & imprimis mirabile consilium extitit. Quæ cùm duo uirtutis genera cōstituisset, ut una esset uirtus ad iuuandum & commodandum se impartiens, altera idonea cui commodaretur: ita hunc cōplexum

præclaræ societatis iugatum inter se & annexũ esse uoluit, ut altera sine altera suum explere munus ritè nequeat: nec quisquam habere laudem rectè faciendi poßit, nisi is in quo rectè fit, hoc sit munere & beneficentia dignus. Præbuit igitur tibi Pulleo noster facultatem ex tua eximia uirtute agendi, quòd suis ipse meritis ac uirtutibus magnitudinem animi tui prouocauit. Ille tibi à tua ineunte ætate, egregia cum fide & beneuolentia deseruiuit, tuosq; teneriores annos aluit instituitq; ad uirtutem: ut tu nunc uir effectus, erga optimum uirum, qui parentis tibi loco fuisset, pietatis officia usurpares. In maximis rebus summo omnium principum patruo tuo, operam illi & diuturnam & ualde utilem nauauit: ut tu nunc illius industria & integritate muneribus honestanda, & acuti in pendendis hominibus, & propensi in adiuuandis famam & gloriam tibi comparares. Difficultates ille domesticorum incommodorum, patientiamq; paupertatis, nec sine dignitate, & cum modestia diu tulit: ut tu in eo subleuando nunc ac recreando, insignem liberalitatis & magnanimitatis laudẽ cõsequerere. Ita in hac ueluti alterna quodammodo inter uos prouocatione uirtutum, cùm ille ita se pararet, atq; excoleret, ut ad quamlibet magna promerenda beneficia esset aptus: tu excelso & magno animo omnium merita tua liberalitate anteire contend

tenderes: factum est id quod decuit, ut tua tamen uirtus existeret superior. Quantum enim inter regem interest, & inter ciuem, tantum distat inter gloriã dantis & accipientis. Itaq; Pulleonis prudentiã, probitatem, modestiã, amamus & collaudamus omnes: tuam uerò largitatem, beneficentiam, altitudinẽ animi summopere etiam admiramur. Tu enim hac tempestate unus, aut certè cum paucißimis, opum & diuitiarum instrumento, quæ tibi pro loco, pro nobilitate, pro familiæ tuæ gloria sunt amplißimæ, nõ ad explenda auaritiæ studia, quæ semper infinita esse solent: sed ad effundendam tuam bonitatem in plurimorum commoda & emolumenta uteris. Tu talem iam te, annis penè adhuc adolescẽtibus, & nobis & reip. præstas: quales fermè si essent hi, qui matura sæpe ætate, & multo usu rerum, honoribus & muneribus publicis præficiuntur, splendere melius hoc seculum omni eiecta sorde auaritiæ cerneremus. Quæ maxime una, altis & præstantibus animis atq; cõsilijs infesta atq; inimica est. Quæ facit, ut dignitatis, & honestatis, & amplitudinis, aut nullam iam, aut sanè quàm exiguam partem teneamus. Cuius quando labis maculam tu & natura tua uoluntateq; abhorres, & contrario amore uirtutis & liberalitatis es incensus, illaq; species & forma diuinæ pulchritudinis animo tuo illuxit: quid est cur dubitemus

(pro communi nunc sensu omnium te amantium loquor) locare in te præsidia spei nostræ, rationemq́; publicæ salutis ac dignitatis in tua potißimum uirtute constitutam habere? cùm quid à te expectandum firmioribus ætatis tuæ annis à nobis sit, obsidibus magnis iam edocti simus. Fortitudine tua superiore anno aduersus ferocißimos nostræ religionis hostes, & nunc benignitate ac beneficentia erga de te meritos. Quorum utrunq; cùm in ipso extremæ adolescentiæ tuæ tempore tanta cum laude gloriaq́; præstiteris, certißima spe sumus, percepturos nos uberrimam frugem ex matura postea tuæ uirtutis segete. Quod ut ita sit, idq́; nostra ex sententia eueniat, & ex tua dignitate, saluumq́; te, & magnum, & florentem diu uideamus, ego cùm Deum immortalem supplex rogo atq; oro, tum tibi pro ista tua tanta humanitate ac liberalitate, & meo, & Pulleonis nomine, ego gratias tuæq́; præstantißimæ uirtuti, ac tam egregiæ commemorandæq́; naturæ, uehemẽter atq; ex animo gratulor. Vale. M. D. XXXIIII.

HIPPOLYTVS MEDICES CARD. IAC. SADOLETO EPISC. CARPENTORACTI S. P. D.

SI ullius unquàm honestæ rei, actionisúe, iucundißimum fructum mihi capere uisus sum, hæc profect

fecto ea est, de qua tu mihi per literas grauißimè ,et copiosißimè superioribus diebus gratulatus es. In quibus dandorum recipiẽdorumq́; beneficiorum adeo rationes omnes patefecisti, ut liberalis uiri effigiem, quàm aptißimè postea acutißimeq́; uerbis exornares tuis,te potius animo spectasse intelligam,quàm quòd de re tam tenui ea sentias, quæ à te in hanc sententiã scripta sunt.Facis tu id quidem naturæ tuæ bonitate, ut si quid ab amicis rectè factũ audieris, cõtinuò id, qualecunq; sit, in cœlum laudibus efferas:neq; laudes solùm, sed admiratione ac plausu etiam prosequare. Ego autem ad hanc quam informandam suscepisti liberalitatis speciem, nihil adhuc (ut uerum fatear) attuli præter exiguum quiddam uix inchoatum, ac plane rude.Quod tu, qui uberrimis exercitationibus, grauiorum artium locupletißimis præsidijs,memoria nostra id assecutus es,quod uel paucis antiquorũ contigisse uidemus:uestitu orationis adeo illustrasti,eò ut me redigas , ut nonnihil existimationis accepisse tuo hoc præclarißimo testimonio non negem. Est igitur cur Pulleoni gratias agam:cuius uirtute ac probitate ea mihi de illo in animo opinio insederit, ut de augenda hominis utilitate & commodis ratio tandem ineunda fuerit, hocq́; quasi æs alienum,quo illi infirmiores ætatis meæ gradus obstricti erant, dissoluendum.Ita factum est,ut dum ab officio nõ discedimus,

non solùm piè id factum, & humanè homines interpretentur: sed aliqua ex parte in societatem quoq; illius præstantissimarum laudum mihi deueniendum putent. Quod quoniam abs te probari sentio, tuo iudicio standum est. Itaq; non pugnabo tecum, & omnia quæ de me scribis deq; mea humanitate, liberalitate, beneficentiaq; aduersus Pulleonem, eò pertinere arbitrabor, ut & tu quanti illũ facias, & quanti rursus à me fieri uelis, hoc tuo illustri testimonio testatum relinquas. Nam de superioris anni aduersus sæuissimos nostræ religionis hostes suscepta à nobis prouincia, nihil est quod tibi respondeam. In quo quidem ea mihi tribuis, quæ sine temeritatis nota uix possim agnoscere. Desiderio certè peracri, ac studio flagrãti ad ea tunc arma accessimus: quæ si iterum nobis sumenda erunt, tanto Reip. insigniorem operam nauare conabimur, quanto maiorẽ nobis corroborata iam ætas, consilij maturitatem, & rerum usum attulit. Tu uerò mi Sadolete, quem à nobis maximarum & grauissimarum artium studia, in quibus iampridem magna cum laude uersaris, abducunt, isto tuo sic fruere ocio, ut cùm te præclarissimis ingenij monimentis ab omni posteritatis obliuione uindicaueris, non nihil etiam memoriam nostri conseruandam putes. Vale. Romæ Idibus Iunij.

IAC.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER VIII.

REGINALDVS POLVS IACOBO SADOLETO EPISC. CARPENTORACTI S.P.D.

GRATIAS *tibi agam prius,(ita enim rerum ordo, & mei officij ratio postulant) deinde ad mandata tua conuertar. Neq; uerò illa solùm me ad agendum gratias impellunt, quæ tu in me præsentem officia contulisti: cùm me domo atque hospitio honorificè sanè lauteq; acciperes, cũ animum meum, tui congressus cupidißimum, erudito illo & pleno grauitatis sermone retineres, & planè pasceres: atq; maximis de rebus quærentem & hæsitantem, omni prorsus scrupulo & dubitatione liberares. Quæ quidem quoties in mentem reuoco (reuoco autem sæpißimè) quod de Platonis cœna dixit Timotheus, cùm ab eo inuitatus esset, & eundem postero die uidisset, cœnas Platonis non modò in præsentia, sed in posterum quoq; diem esse iucundas: idem ego multo prolixius*

de tuo hospitio dicere possum. Non modò in præsentia fuisse iucundum, sed in aliquot menses iam fuisse, atq; idem, ut spero, in multos annos futurum. At uerò cùm à tua consuetudine, cuius ego suauitatem tum primùm quasi gustare cœperam, tam cito dirimi, ac tanto locorum interuallo disiungi, animo sanè molestè ferrem, cùm nec mihi tum integrum esset aliter facere, rationibus meis sic ferentibus, & in hæc loca penè trahentibus: ne huic quidem dolori meo defuisti. Inita enim à te ratio est, quemadmodum eo quo tantopere delectabar, non usquequaq; priuarer. Sed ut te etiam absens aliqua ex parte fruerer, adiuncto mihi eiusmodi itineris comite, qui te mihi quotidie reddebat, qui iucūdissimos tuos, & grauissimos sermones sine intermissione referebat, nec sanè intermori eam, quam ex consuetudine tua uoluptatem cepi, ullo pacto sinebat. Quis enim te ipsum melius exprimere potuit, quàm tu, quàm scripta tua, quàm liber ille tuus quem per me Bembo reddi uoluisti? in quo prudentia tua, grauitas, doctrina, quibus maximè delectabar, elucet. Hunc certè mihi comitis loco accepi: qui non modò mihi in breui illa & paucorum dierum uia, quæ in Italiam properanti instabat, pro uehiculo fuit, quod de facundo comite dici solet: sed in longo totius uitæ cursu, in quo maximè, & periculosissimè laboratur, & uehiculi, & ducis, locum

cum facilè obtineret. Ex quo quidem hanc primo aspectu uoluptatem cepi: quòd mihi cogitationem omnem de eo, in quod ingressus eram itinere, impedito sanè & molesto, abstulit, meq; totum in contemplationem præclari illius itineris abduxit, quod te duce & monstratore, adolescenti ad laudẽ & decus tendenti, certũ & gloriosum proponebatur. In quo quidem ualde delectabar, cùm quasi oculis, sic animo cernerem, te grauissimum & prudentissimum senem, ut peritum gubernatorem, gnarum & locorum & maris, syderumq; & tempestatum omnium, sic animo prouidum, sic omnia pericula longè lateq; prospicientem, ut nihil non prædiceres ac præcaueres, quod uel impedire tam præclarum cursum, uel in periculũ adducere posset. Qui non cuiuis adolescenti, in uulgi moribus educato, uulgaribus parentibus orto, & qui filiorum educationem in postremis haberent, te ducẽ profitearis: sed illi qui ab optimis parẽtibus, penè antequã in lucem puer ederetur, huic tam præclaræ expeditioni fuerit destinatus: cuius educationi natura non obsistere, sed suas dotes benignè largiendo, se fautricem sponderet. Qui ab incunabulis sic eductus, sic literis & moribus formatus fuerit, quemadmodum est à te sanctissimè & prudentissimè præscriptum. Hunc uerò talem cùm tibi ipse oratione formasses, uel potius natura sic formatum, & parentum uotis

huic rei destinatum, cùm Paulum tuum accepisses, quid non uoluptatis mihi præbuit, præclarus ille quẽ recenses, in eo instituendo apparatus? Deinde cùm ex puerili institutione, tanquam ex angustijs eum abduxisses, & in latum illud, quod adolescentis institutioni quasi pelagus patebat, adduxisses, tum sanè maximè delectabar, cùm te secundissimo illo orationis cursu, plenis eloquentiæ uelis, ita omnes artes doctrinasq; percurrentẽ uiderem, ut cùm nihil tibi tum aliud propositum esset, nisi ut earum artium sedes & loca, ubi ad tempus insistendum, atque ad maiora & ulteriora tendenti commorandum esset, monstrares: ea tamen sic oratione illustras, sic artium singularum uires & uirtutes explicas, ut propè monstrando in earum iam possessionem mittere adolescẽtem uidearis, atq; eas recensendo tradere. Hæc certe magna cum uoluptate contemplabar. Sed quò magis me delectabant, eò sanè auidius expectabam, quò tandem præclarum istum cursum, quem tanto apparatu instituisti, dirigeres: quem tibi portum proponeres. In qua expectatione statim se mihi in conspectũ obtulit philosophiæ portus, quò te uelis remisq; properare, atq; illic paulò pòst alumnum tuum relinquere uidebam. Præclarus ille quidem, & omnibus alijs portus præferendus, si antiquis illis Aristotelis & Platonis temporibus, uel etiam si recentioribus M.

T.Ci

T. Ciceronis, hic cursus abs te institutus fuisset, aut si ij gubernatores adolescenti tuo contigissent: nec enim illi profectò alium elegissent, nec facilè tum alius tutior uel commodior reperiri potuit. Sed cùm his felicibus temporibus cursum institueris tuum, quibus ut multi terrarum noui tractus, insulæq; & portus antiquitati incogniti, inuenti sunt: pluribus eorum qui antiquitus celebres erant, uel mari obrutis, uel uetustate consumptis: sic etiam animorum portus multo tutior & tranquillior, Deo ipso, & eodem Dei filio duce & inuentore nobis apertus sit, quem antiqui ignorabant. Cumq; Sadoletus ipse, qui in hoc cursu gubernatoris locum obtinet, etsi appulsus quidem ad antiquorum portum, tamen præteruectus sit, nec diutius ibi commoratus, quàm ut necessaria sibi inde sumeret ad reliquum cursum perficiendum: in hunc tandem, qui à Dei filio monstratus sit se receperit, ubi nunc summa cum animi tranquillitate & securitate uiuit: quid est cur non Paulus tuus merito tecum conqueratur, si in alieno & infido iam portu eum relinquas, cùm te ipsum in optimo & tutißimo collocaris? Ego certè illius uerbis tecum expostulare non dubitabo, si iuuenem omnibus uel naturæ dotibus, uel doctrinæ præsidijs tua opera instructißimum, & planè talem qualem tu parentum uotis expetendum proponis, fluctuantem

iam in philosophiæ portu reliqueris: quæ ne portus quidem iam nomine digna sit: sed ut de Tenedo dixit Poëta, Nũc tantùm sinus, & statio male fida carinis. Atqui nõ nobis tantus iste in eo educando apparatus, nec præclara ista tua institutio, talem nobis promisit, qui præcepta tandem uiuendi à philosophis peteret; aut qui animi securitatis causa in illorũ portum confugere necesse haberet: sed qui uel principibus ipsis philosophorum, si iam reuiuiscerent, nouum & præstantius uiuendi genus ostenderet, quo illi nunquam aspirare potuerunt. Sapientiam autem & animi tranquillitatem longè aliam, & aliunde quàm à philosophiæ præceptis petendam, tantò præstantiorem & diuturniorem ea quam philosophia promitteret, quantò humanis præstabiliora diuina sunt. Quare age mi Sadolete, noli promisso tuo, in tali iuuene instituendo satisfactum putare, si eum ad philosophiæ limites perduxeris, aut etiam si philosophiam ipsam integrã tradideris. Soluas inde oportet, neq; unquam defatigere, donec in sacrum eundem portum, in quo tu ipse summa cum animi tranquillitate uiuis, illum perduxeris. Nec enim conuenit tam præstanti educationi, & illi quem omnium opinione, hæredem uirtutis & sapientiæ tuæ es relicturus, in alio quàm quo ipse tabernaculum uitæ posueris, portu conquiescere. Hæc ad te uerbosius scripsi, uel tuo imperio obsequutus

tus, qui me etiam de illo tuo libro, quem ſatis admirari non poteram, quid ſentirem ad te ſcribere uoluiſti, uel meo in ſacras illas Muſas amori ſatiſfaciens. Quas abs te illaudatas & tacitas præteriri, cùm reliquas omnes artes & diſciplinas dignis præconijs ornaris, uix æquo animo ſpectabam. Vel etiam quòd Langeo noſtro, cuius liberis inſtituendis iſte abs te labor præcipuè ſumptus ſit, hoc imprimis gratum fore non dubitabam, ſi quod in philoſophia & reliquis artibus facis, ut ſingularũ laudes attingendo, ad earum ſtudium adoleſcentum animos erigas, idem in Theologia facere non neglexeris: in qua reliquæ omnes, ut in oceano flumina, ſe immergere ſolent, & debent. Et certè cõuenit, ut quæ te ipſum maximè ornat, & indies magis magisq; ornatura eſt, cùm de ijs diſciplinis ſermo ſit, quarũ cognitio humanos animos colit & perficit: eius laudem haud quaquam ſilentio inuoluas: præſertim cum ad Langeum ſcribas, quem ſcio, quoties è negotiorum fluctibus, quibus aula uerſantem iactari neceſſe eſt, emergere licet, in nullo libentius, quàm in Theologiæ portu conquieſcere. Sed tu meæ loquacitati ignoſces, qui cum ſanctè adiurare poßim, me his quatuor annis non tantum quidem Latinè legiſſe, quantum nunc ad te ſcripſi, Theologorum libris auocatum, quos tamen in genere Latinorum ſcriptorum non pono: in hanc inſolitam Latinè ſcribend

bendi loquacitatem erupi. Sed ut loquendi tecum, ſic etiam ſcribendi ad te, quo cum abſente quaſi loqui uideor, dulcedo quædam me longius ultra epiſtolæ fines prouexit. Cui tu pro tua humanitate ignoſcas oportet. Nunc ad tua mandata uenio. In quo eo breuior ero, quo pauciora mihi ſcribenda reliquerunt eorũ literæ, ad quos mihi mandata & literas dediſti: quos iam ſpero ad tuas reſcriptas te habere. Omnes enim receperunt, poſt paucos dies quibus id commodè facere poſſent, ſe tuæ uoluntati eſſe ſatiſfacturos. Bembi uerò literas cum his ad te mitto: quem cùm Venetijs ſalutarem, eiq; tuas literas unà cum libro darem, quantopere delectaretur de te, & de tuis ſtudijs audire, pro ueſtra coniunctiſſima neceſſitudine, facilius eſt tibi exiſtimare, quàm mihi ſcribere. Veronenſi uerò pontifici, quem Veronæ ſalutaui, etiam tuas literas tradidi: qui me unum diem apud ſe detinuit, cùm nullus penè nobis ſermo eſſet, niſi de te, & de ſtudijs tuis: cùm ſæpè ſe ualde dolere oſtenderet, ſuauiſſima conſuetudine tua, propter locorum interuallum, quo diſiuncti eſtis, ſe priuari. Lazarum tuum Patauij offendi, cui etiam tuas literas tradidi, cùm ad me ſalutatum humaniſſimè ueniſſet. Omnes uerò tibi de iſta animi tranquillitate & ocio gratulantur: ex quibus tam præclaros fœtus oriri, & prodire in utilitatem publicam uident. Quæ ut tibi perpetua ſint

opta

optant. Egoq́; imprimis, qui non minus præclaros sciam te iam parturire, his qui à te iam sunt in lucem editi, hoc idem optare non desinam, partumq́; fœlicissimum optari. Vale. Venetijs, IIII. Cal. Nouemb.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. REGINALDO POLO S. P. D.

ILlum primum cepi ex literis tuis fructum, quòd cognoui ex his manu tua scriptis, te ualetudine bona iam uti: de qua fueram mehercule aliquot antea diebus non parum solicitus, cùm Thomas tuus ad me Auenione scripsisset, te in eum morbum quo hic laboraras, Venetijs denuò incidisse: nunc tuæ mihi peroptatæ literæ omnem mihi huiusmodi de te metum & solicitudinem meam penitus absterserunt. Confido enim (quæ tua temperantia est) hunc nuncium ualetudinis tuæ, & lætitiam quã nos ex eo capimus, diuturnam nobis fore. Alter autem fructus ex tuis literis non tam fortasse necessarius, quàm hic de quo dixi, sed certè ad uoluptatẽ animi aliquanto uberior: quòd quantum tu me ames, & quàm de me honorificè sentias, ex eisdem planè literis perspexi. Etiam mehercule cuiusmodi tu sis, quàm doctus, quàm humanus, quàm elegans, quàm dignus qui ab omnibus his ameris atq; colaris, qui uirtutem, & comitatem,

& opt

& optimum sibi morem esse colendum putent. Sed quæ tu ad me de me ipso scribis, in quibus iudicium tuum est de me cum singulari beneuolentia coniunctum: omnia sunt eiusmodi, ut cuiuis intuenti facilè appareat, amantis illa esse hominis magis, quàm iudicantis. Etsi enim tu hac ingenij quoq; & sapientiæ laude mirificè ornatus es, ut possis commodè iudicare de altero: tamen id quoque tibi esse impedimento, quod plurimis officit, ut amore inductus, amici bona carius æstimes, quàm quanti illa sunt: minimè mirandum est: præsertim cùm naturæ humanitatem habeas ingenio & prudentia non inferiorem. Mihi quidem, cùm ea quæ mihi tribuis, non continuò agnoscenda esse uideantur, libenter illa refero & conuerto ad amorem: quo sanè dum charus tibi iucundusq; sim, satis tuo iudicio me ornatum esse puto. Non enim mediocris est operæ, neque uirtutis, tali uiro qualis es tu, tantopere placere. De te uerò, mi doctißime atque humanißime Pole, si ea dixero quæ sentio, nunquid tu illa certo iudicio, an beneuolentiæ in te meæ es ascripturus? Vtinam quidem possem uerbis omnia complecti, quæ mihi de te in animo insita, penitusq; affixa sunt: non uererer nimium amantis suspicionem. Sed si hoc non queo, quòd meos eloquendi, exprimendiq; conatus, tuorum ornamentorũ copia obruit: illud quidem dicam quod in promptu est: usq; eò me aspe-

ctu, sermone, sanctißimis tuis illis, & modestißimis moribus, fuisse captum: ut nunquam postea mihi ex animo nostri illius congressus memoria exciderit. Quanquam enim perspiciendi tui penitus, ac fruendi exigua mihi potestas fuit facta, propter subitum à nobis discessum tuum, qui mihi mœroris non minus reliquit, quàm tuus lætitiæ aduentus attulerat: tamen uitæ cursum tuæ mecum ipse considerans, & summorum hominum testimonia, quæ tibi sæpe egregia apud me ab illis data sunt, cogitatione mea repetens, quibus præsertim testimonijs breuis illa mecum congreßio tua apprime fidem fecisset: talem te in animo gerere cœpi, qualis profectò tu es. Neq; aliter statuere potueram, quàm eum, qui & nobilitate domi, & fortuna amplißimus, cognatos, familiareis, patriamq; reliquisset: & cùm flagraret studio atq; amore artium optimarū, ex ultimis orbis terrarum regionibus illarum adipiscendarum causa in Italiam se contulisset: ibiq; annos complures commoratus, ita se dedisset familiaritatibus amicitijsq; doctißimorū ac præstantißimorum hominum, ut illorum omnium iudicio imprimis dignus ipse haberetur, quē & propter fidem acq; integritatē uitæ uenerarentur omnes, & propter ingeniū doctrinamq; colerent: hunc ego (inquam) existimare alium non poteram, quàm summum & singularem uirum: hominemq; eiusmodi,

cui nos iſta qui pendimus & iudicare aliquid poſſumus, non beneuolentiã modò, aut honorem tacitum, ſed omnia cultus & officij aperta & perſpicua ſtudia deberemus. Acceſſerunt literæ tuæ præclaræ teſtes ornamentorum tuorum, atque amoris ſummi erga me tui: quæ me totum tibi addixerunt. Quàm illæ humaniter ſcriptæ! quàm eleganter! quàm argutè! nihil ut ingenij luminibus his quæ in eis plurima elucent, nihil ut præclara effigie pietatis tuæ, ac religionis erga ſummum Deum, quæ in illis expreſſa eſt, fieri poßit illuſtrius. Et tamen tu is cùm ſis, qui alicuius domum ingreſſus, intrò tecum feras lætitiam hoſpiti tuo, atque honorem: agis mihi per literas gratias, quòd te domi meæ libenter acceperim. Quaſi non maximo mihi ornamento fuerit aduentus tuus, & uoluptati ſermo atque congreſſus. Aut tu plus ex me, quàm ego ex te, & ex ſermonibus tuis, adeptus fueris & ſuauitatis, & commodi. Aſt ego tuum illud conſilium fidele & ſapiens nũquam è memoria depono: cùm tu mihi dubitanti, quod'nam genus potißimum ſequi ſtudiorum deberem, & quorum autoritati atque opinionibus aſſentiri: quòd erant, qui alia mihi ſtudia quædam, & diuerſas ſcribendi rationes proponerent: fidenter & promptè conſuluiſti, ut ea præcipuè ſectarer ſtudia, quorũ fructus in hac uita non ſolùm, ſed in omni æternitate integri mane-

nere

nere possent. Quo ego responso maximè adductus sum, ut me literis sacris totum dedendum putarem, ad quas eram iam quidem sponte mea propensior. Simulq; integritatem, & uirtutem, & religionem tuam admiratus sum. Qui cùm inter eos homines diu uersatus esses, quibus hæc studia minus probantur: atque eis artibus ipse instructus, quorum uidetur lepos, eruditio, elegantia, ab his rudioribus (ut existimatur) studijs abhorrere: bonitate tamen naturæ, & ingenij ui, ea cæteris anteponenda studia duceres: quæ non præsentem modò suauitatem, sed multò magis rationem perpetuæ utilitatis habeant. Sed quid ago? maioris ista sunt operæ & temporis longioris, quàm ut una epistola comprehendi poßint. Veniamus ad literas. In quibus quòd scribis, librum meum in uia tibi pro uehiculo fuisse, ualde mediusfidius id lætor: quodque eum probas ac laudas, mihi uehementer gratum (quid enim dißimulare est opus?) Sed illud gratius tamē est, quòd ex illo te intelligo memoriam & cogitationem mei crebrius aliquantò & diligentius usurpasse: quo nihil mihi quidem accidere potest optatius. Mandata mea, quæ abeunti tibi dederam, diligenter te confecisse, neque miror, (noui enim fidem & integritatem tuam) & te de ea re plurimum deamo. Accepi iam quidem à Bembo meo literas, cùm uberes ad ea quæ ab eo requirebam, imprimisq;

misq; & elegantes & eruditas: tum omnibus refertas officij ac beneuolentiæ signis. Expostulationem tuam qua uteris mecum, quòd locum Theologiæ in enumeratione earum artium, quibus recta institutio adolescentiæ continetur, nullum dederim, sed in philosophia totum hominem constituerim: sic accipio animi Pole, ut in omnibus tuis dictis atq; factis, tua animi uirtus, & Deo dedita uoluntas uehementer mihi probetur. Sed ego primùm nominatim de Theologia nihil dixi, quòd ea in philosophia nomine continetur. Est enim Theologia (ut ipse nosti) apex quodammodo philosophiæ, & fastigium. Cuius tanquã magni cuiusdam corporis, cùm plura membra sint, ut ab Aristotele est perspicuè demonstratum: illa quæ de Deo pars, & de principe causa pertractat, sola propè digna est quæ philosophiæ nomine censeatur. Quæ etsi aliter ferè tractata à nostris est, ac ueteribus fuit: eam tamen philosophiam nunc appellari uideo à doctißimis & sanctißimis uiris, Chrysostomo, Basilio, cæterisq;. Deinde cùm adolescentem sic instituam, ut eum duntaxat deducam ad annum ætatis quintum supra uigesimũ, post id autem suo eum arbitrio permittam: non uisum mihi fuit conuenire, accuratius ad ætatẽ illam de Theologia uerba facere: cùm hæc ars una atque scientia senectuti maximè & sedatioribus annis apta sit. Et si præcepta

susc

ſuſcipiendæ religionis neceſſaria etiam iuuentæ ſunt, quemadmodum utique ſunt: ſatis illa à me in eo libro, quatenus quidem ad adoleſcentiam pertinet, ſint tradita. Poſtremò, cùm in Hortenſio diſtinctius de philoſophia acturus ſim, eamq́; in ſuas partes omneis diſtributurus, ueluti de qua proprius ibi ſermo habendus eſt: non duxi eius dialogi ornamentum, quod in laudatione Theologiæ uel præcipuum futurum eſt, in hoc prius libro delibari conuenire: cùm id iucundius tum futurum ſit, ſi ad hominum aures nouum atque integrum accedat. Habes rationem eius prætermiſſionis meæ, quam tibi cupio probatam eſſe. Certè enim ego quod iudicaui eſſe congruentius, id ſecutus ſum. Et nunc quidem perdifficilis foret commutatio. Plura enim mihi inuertenda in eo libro, uel totus potius liber alio ordine pertexendus eſſet. Verùm de his ſatis. Te amari à me mirificè, & coli, ualde tibi perſuaſum eſſe uolo: neque me magis appetere quicquam, quàm ut meæ erga te uoluntati tua mutuo uoluntas in me amando reſpondeat.

Vale. III. Non. Decembris,

M. D. XXXII.

Carpento-
racti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. REGINALDO POLO S. P. D.

SErius respondi tuis literis, quàm uolebam: quod accidit partim imbecillitate ualetudinis, quæ etsi grauiter me non oppressit, fuit tamen mihi ad scribendum impedimento: (destillationibus enim molestis diu sum tentatus) partim quòd itineribus necessarijs aliquantum tempus consumpsi. Vt uerò primùm opportunitas scribendi data est, nihil habui antiquius, quàm literis tuis respondere: præsertim tam modestè, & tam eleganter scriptis. Summus enim tuus in illis pudor, & summa ingenuitas apparet. Sed quod tu multis uerbis in illis disputas, existimare te, eas laudes quas tibi tribuerim, uel ab amore profectas esse, quo meum iudicium fallatur: uel si aliquid in eis iudicio sit dandum, id eò intentum esse, ut non quia eiusmodi sis, sed ut talis fias, quo laudes illæ te dignæ esse uideantur: iccirco illam à me prædicationem uirtutis tuæ dicas esse susceptam. Facis hoc tu quidem quemadmodum cætera soles, ut omnibus in rebus quascunque agis, aut loqueris, mos tuus rectus & liberalis eluceat. Sed ego facilè me ab omni illiusmodi disputatione euoluo. Fateor enim planè, quæcunque dixerim de te, omnia fuisse amoris: sed qui amor

amor à uero & integro iudicio profectus fuerit. Non enim quia te amaui, talē te esse existimaui: sed quia talis mihi es cognitus, iccirco amor ille à me susceptus fuit. Atq; utinam, mi Pole, tam facile mihi esset omnia explicare uerbis, quæ ego de te sentio, quàm facile est ea quæ dixerim præstare. Verùm hæc hactenus: non enim postulat mutua nostra beneuolentia huius generis longam orationem. Illud mihi iucundißimū ex tuis literis accidit, quòd cognoui tibi esse perspectū, te à me amari: quod quidem facere mihi necesse est, aut omnis penitus abijcienda est humanitas. Quod enim tantum in amando esse potest animi studium, ut non id uirtus & amabilitas tua longè superet? tuum quidem animum aduersus me, & beneuolam plenam fidei & constantiæ uoluntatem, ita contingant mihi ea quæ uolo, ut omnium rerum habeo carißimam. Quare nil restat, nisi ut paribus utrinque officijs amicitiam excolamus. quod ego & de me, & de te æquè polliceri possum. De iniuria quam à me uideri uis Theologiæ fuisse factam, satis me tibi esse purgatum arbitrabar. Verùm quoniam instas denuò, & urges: dabo operam, ut tuū ad arbitrium per me illi satisfiat. Tu modò, quod bonorū est & prudentium iudicium, ita tabellam suspendito, ut in re non liquida nullum innocentiæ præiudicium afferatur. A Thoma tuo accepi literas, homine tua fa-

miliaritate dignißimo, & eis ſtudijs in quibus quotidie uerſatur. Ei tu multam meis uerbis ſalutem: itemq́; cæteris, quos nobis amicos eſſe ſcis. Paulus Febri laborauit pluſculos hos iam dies: ei tamen melius eſſe incipit. Itaque ſpe bona de illius ſalute ſumus. Is ſi ualuiſſet, non defuiſſet officio ſcribendi ad te. tui certè memoriam (ut debet) ſumma cum fide beneuolentiaq́; conſeruat. Vale mi Pole. Carpentoracti, Pridie Idus Iulij, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. REGINALDO POLO S. P. D.

Accepi tuas plenas officij & humanitatis literas, omnemq́; in illis probi ac præſtãtis ingenij tui, & priſtini erga me amoris imaginem penitus recognoui. Quorum utrunque quanti faciam, nihil attinet nunc me ſcribere. Vtroque quidem certè ita delector, ut nihil mihi accidere poſsit optatius, quàm me abs te tali uiro diligi. Sed quæ à te de prætermiſſione officij ſcripta ſunt: quodq́; in eo uideris uereri, ne aliqua abs te culpa ſuſcepta fuerit, amabo te mi Pole, ſint ea ex mutua noſtra beneuolentia penitus ſublata. Non enim recipit amicitia noſtra ſuſpiciones huiuſmodi: nec tu peccare prætermittendo officio potes, nec ego animum tuum aliter atque eſt interpret

pretari. Quem cùm officiosissimum & amantissimum mei esse cognoscam, non ex euentis tua mihi uoluntas, sed ipsa per se & sua sponte spectata est. Equidem desideraui nonnunquam tuas literas: neque id mehercule iniuria: quid enim est illis quod me delectet magis? Verùm ita desideraui, ut ego illa me uoluptate carere molestè ferrem: non ut te officio aut amicitiæ deesse arbitrarer. Cui tamen meæ aliquando intermissæ uoluptati sentio nunc à te cumulatè satisfactum esse. Caue enim putes, quicquam mihi accidere potuisse tuis literis dulcius. Quæ cùm totæ undique, tum illa me ex parte præcipuè delectarunt, qua tu socraticè nimirum & urbanè excusationem tibi non scribendi ab orationis inopia & exilitate repetebas: qui totus elegantis ironiæ locus, & uultum mihi & animũ suauissima hilaritate aspersit. Obsecro, istos'ne tu riuulos squallentes & aridos, aut tenui aquula interdum fluenteis uocas? qui mihi ita currere uisi sunt abundanter & largiter, ut appareat, nõ tenuem, sed uberrimũ, & eundem perennem fontem illa fundere. Quanquã hoc quidem de te mihi iamdudũ persuasum habuisse, quæ cõcupiuisses, omnia effecturum esse. Notum mihi erat ingenium tuum, nota uirtus. Ardor autẽ ille, qui animis præstantibus ad appetẽdas res magnas comes adesse solet, nihil mihi nõ de te uel maximum pollicebatur. Speraui itaq;

fore, nec ſum deceptus, ut tu ad iſtã ipſam, in qua nũc inſiſtis, doctrinæ & eloquentiæ coniunctam laudem peruenires. Quapropter & gaudeo pro amicitia, & tibi gratulor. Illud aliquantum ægrefero, quòd uidere quaſi uideor, hæc à te ipſo ornamenta contemni: quæ meo quidem iudicio tanta ſunt, ut ſine his conſtare ne illa quidem rectè queant, quæ tu omnibus anteferenda iure optimo putas. Quo de genere, qui bis iam à te ſum laceßitus, tempus non alienum uidetur meam tibi ſententiam breuiter exponendi. Sacrarum rerum ſtudium, & diſciplinam tibi placet rebus cæteris anteponi. Quod ego quoq; tecum unà confiteor. Cur ergo in artibus reliquis, & maximè in philoſophia, tempus conterimus? Quia nequimus ad faſtigiũ ſine fundamento, & ſine parietibus peruenire. Quid? iſta quãdiu curanda nobis ſunt, ut nõ in uno illo ipſo, quod optimum eſt, omnia noſtra ſtudia ponamus? Ad quod dicendũ eſt, eſſe boni patriſfamilias totius domus tutelam & procurationem, non unius duntaxat partis gerere: uerùm ita totius, ut potißimæ quæq; in ea diligentius curentur partes. Et quoniam de domo & de ædificatione mentionem fecimus: quis non uideat, Theologiam, quatenus in ſcientiæ ratione & genere reponatur, ſine philoſophia ſtare ipſam per ſe, & ſe ſuſtinere non poſſe? utranque uerò minus aptè munus tueri ſuum, ſi à copia & facultate dicendi

deſer

deseratur? At enim mundana ista sunt, & celebritatem ex hominibus quærunt, uulgiq; rumusculos & laudatiunculas aucupantur. Sunt enim nonnulli usq; adeo rudes, ut hoc quoque studiosis bonarum artium hominibus conentur obijcere. Quasi uerò merces externa ingenuos moueat animos, parumq; in eo fructus uoluptatisq; sit, cum quis quid facit, ut id aptè ac uenustè, & sine labe ulla maculaq; efficiat. Nam laus quidem aduentitia res est, & in aliorum potestate sita : ad quam qui primo & præcipuè contendunt, ij non uerè, neq; ex animo bonis artibus, sed per simulationem dant operam. Omnis autem ingenij & uirtutis actio præmium ipsa sibi in se continet, si ad perfectam speciem sui quæque generis perducatur: ipsaq; rerum gerendarum pulchritudine contenti sumus. Quòd si decor ab oratione remouendus sit, cur non idem etiam à moribus? non ijs dico quibus inest uirtus, quæ ipsa quoq; non alio fructu & emolumento, quàm suo decore spectanda est : sed de eis loquor moribus, qui in gestu & omni motu corporis, ipsaq; uocis atq; uultus conformatione liberali, bene institutos homines ab agrestibus discernunt. An est quisquam qui reprehendere iure queat, quod seruus corã domino suo non modo fidelis atq; frugi, uerum etiam sine sorde, cultu honestiore corporis studeat apparere? At iam ista ad summi boni adeptionem minus

necessaria sunt. Ne sint: adiuuant certe, hocq; sæpe efficiunt, ut multi ad illud expetendum procedāt comitatiores. Et sanè uidendū est, si circūcidamus amputemusq; cætera, & tantum quod summè est necessarium relinquamus: ne dum diuini uolumus planè fieri, humanitatis partem nullam teneamus. Sit modò nobis hoc fixum, quod utiq; esse debet, ut omnia, in nobis si qua meliora sunt, accepta Deo penitus referamus: eaq; ad eiusdem unius gloriam conferamus. Hoc animo qui fuerint, cùm in ijs quas suscipient actionibus, rebusq; quas gerent, summam sibi dignitatem operis proponent, summamq; pulchritudinem, inq; eam amore & studio incitati ferentur: tum non erit in his talibus pertimescendum, quòd inani laudis cupiditate deducti, à summo bono deficiant. Itaq; ego & liberalibus artibus, quoad in illis nos, quātū proficiamus, non pœnitet, & imprimis philosophiæ operam dandam puto, sine qua (ut dixi) nec Theologia quidem constat. In qua quòd scribis te ita tempus omne consumere, ut ad cæteras artes atq; scientias nihil spatij tibi ne respiciendas quidem relinquatur, non satis planè intelligo quid dicas. Patieris autem me pro nostra familiaritate, & meæ ac tuæ naturæ ingenuitate liberè agere tecum. Non intelligo, inquā, quid hoc tantum tuum sibi uelit studium. Nam si ea tantum nobis percipienda sunt, quæ ad credulitatem

nost

nostram, & fidem faciendam de Dei clementia & benignitate erga nos pertinent: ea sunt nobis, nec multis, nec obscuris, sed claris & illustribus literis sat compendiosè tradita. Liber enim Euangeliorum omnem uiam & rationem nostræ salutis continet. Si uerò explicanda illa uberius sunt, & enucleatius tractanda: an te plus in eo tibi ab infinitis uoluminibus istorum, qui ætati nostræ propinquiores, omnia referserũt inconditis libris, & litigiose scriptis, quàm à Paulo, & lege ueteri, & à prophetis opis latum iri existimas? Pauci libri sunt, (nisi forte me fallit) in hoc à nobis genere perdiscendi: sed quos magna cũ cura & attentione animi legere debeamus, si ad diuinarum rerum cognitionem cupimus aspirare: qui non modò spatium locumq; dant lectitandis aliarum artium ingenuarum autoribus: sed ab ijs ipsi liberalibus studijs non exigua accipiunt suæ utilitatis & dignitatis adiumenta. Nisi forte existimamus, summos illos uiros, qui primi hæc Christiana literis illustrarunt, sine comitatu optimarum artium tantos progressus in diuinis facere potuisse. Quo in numero Basilium, Chrysostomum, Augustinum, Hieronymũ fuisse cognouimus. Sed de his satis, uel fortasse nimis multa. Lazarum meum, tuum cõtubernalem factum esse, moriar, nisi mihi pergratum est. Quãquam enim corpore à uobis absum, animo tamen uobiscum excu-

bo:

bo:ut uidear mihi interdum quæstiunculas uobiscum unà, & familiares sermones texere. Eum porrò ego ad philosophiæ studia animandum nunquam censui: quippe quorũ ipse studio & amore imprimis teneatur. De Theologia quidem tibi assentior, nunquam illum ad summum peruectum iri, nisi ad reliquas facultates & disciplinas, quas multas magnasq; possidet, hanc quoq; primariæ artis, nobilissimæq; scientiæ cognitionem adiunxerit. Cuius ego tibi in Hortensio attexam laudationem, utiq; quoad patietur ratio operis, in quo ego nunc me assiduè uehemẽterq; exerceo: speroq; propediem copiam me uobis facturum, quî meas ineptias irridere possitis. Io. Petri Carafæ Theatis episcopi, doctrinam, sanctitatem, uirtutem, notam habeo iam diu, eamq; in oculis fero. Gasparem Contarenum amo coloq;, nec de facie mihi cognitum: sed de animi uirtute, & de eximiæ eruditionis fama. Tu mihi gratissimum feceris, si utriq; salutem meis uerbis plurimam dixeris. Contareno hoc amplius, dictum mihi fuisse hoc anno, cùm essem Massiliæ, librũ confectum ab eo, in quo de optimo ciuitatis statu grauiter docteq; disseratur: eum librum cupere uehementer me legere. Quod Superantius, homo ingenio & nobilitate præstans, cùm discederemus Massilia, pollicitus fuit mihi se curaturum, ut exemplum ad me primo quoq; tempore mitteretur: eum ego oblitũ arbit

bitror. Tu qui autoritate & gratia plurimum polles, si effeceris hoc mihi, ut quod sine onere aliquo tuo & sine incommodo fiat, cupiditati in hac re mos geratur meæ, magna me iucunditate mediusfidius affeceris. Quod ut contendas & enitare, magnopere à te etiam atq; etiam peto. Vale. VIIII. Cal. Decembr. M. D. XXXIIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IACOBO SIMONETAE EPISCOPO PISAVRI S. P. D.

SEmper cognoui singularem in te prudentiam. Amorem uerò erga me pluribus iam rebus etiã expertus sum. Sed, crede mihi, posteriores literæ tuæ utriusq; rei certißimum testimonium mihi attulerunt. Nam & cum beneuolentia consilium, & in consilio beneuolentiam erga me tuam omnem ostendêre. Itaq; ego, homo minimè timidus, qui ea quæ scripseram, curaueram etiam ut uiderent isti ipsi quos contra uidebantur esse scripta, ut eorum iniquißimi in miserorum fortunas impetus magis refringerentur, cùm me non periculi mei cogitatio, sed officium & pietas imprimis mouerẽt. Vt primùm literas tuas legi, statui esse nefas, non parere sapientißimi atque amicißimi hominis autoritati: uetusq; sustuli proœmium,

mium, atq; omne argumentum alia quadam ratione explicaui. Quod ipſum, librumq́; totum unà inſcripſi, atq; miſi homini ſumma uirtute ac omni dignitate ornatiſsimo Federico Fregoſio Archiepiſcopo Salerni: quocum magnus mihi uſus, & omnium officiorũ ſumma neceſsitudo intercedit, qui nunc in Italiam proficiſcens, Venetijs imprimendum curaturus eſt. Quòd ſi mihi librariorum copia fuiſſet, libenter tibi illum antè legendum miſiſſem, uſusq́; eſſem tuo potiſſimum iudicio: cui plurimum profectò tribuo. Sed in ſumma inopia & difficultate eorũ qui deſcriberent, feci quod neceſſe fuit: ſtatuiq́; eſſe commodius ad plurimorum manus eum celeriter deuenire, quàm ad unius ſero. Quanquam unus tu mihi pro pluribus ſis ſemper futurus. Sed ignoſces feſtinationi huic meæ, multis enim de cauſis properaui ut ille liber quàm primũ in publicũ exiret. Tu tamẽ ſic eum legito, ut ſi res in integro ſit. Multa enim alia paro ac meditor, quibus accuratè perpendendis atq; examinandis, opportuna ſemper mihi futura eſt doctrina & admonitio tua. Sed hæc hactenus. De honore tuo quòd ad me modeſtiſsimè atq; humaniſsimè ſcribis, ſcito me hunc ipſum honorem quo præditus ſum, multo grauiorem illuſtrioremq́; putare, poſteaquam tu ad eundem es uocatus. Facit enim tua eximia uirtus, & præſtans in omni iuſtitiæ laude integritas, ut nullus honor tantus

tus ſit, quem tu dignitate perſonæ tuæ ornare amplificareq́; non poſſis. Sed hæc quoq;, quæ longiorem deſiderant orationem, in aliud tempus reÿcienda ſunt. Tu ualebis, & nos diliges, tibiq́; perſuadebis, te à nobis uerè fraterno animo amari & coli. Carpentoracti, XVI. *Calend. Iunÿ,* M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIERONYMO NIGRO S. P. D.

TVas literas accepi XV. *Calend. Aprilis ex urbe datas: quibus mirificè ſum delectatus. ſunt enim totæ rhetorum nec ſolum diſertè atq; eleganter, ſed ab eo etiam ſcriptæ, cuius chariſsimam habeo erga me uolũtatem. In quibus quæ de urbis & rerum urbanarum ſtatu ad me ſcribis, ſunt illa quidem acerba & miſera, nec poſſunt non dolore animum tantæ rerum commutationis miſericordia commouere. Sed tamen debemus aliquando eſſe uiri, & ea fortiter ferre, quæ mutare minimè poſſumus. Quamobrẽ alia agamus, & quæ magis ad nos pertinent. Eſt autem imprimis mi Niger tibi gratulandum, quòd eum ex rectiſsimis ſtudÿs tuis aſſecutus es tuorum laborum & uigiliarum fructum, ut ſpe iam certa ad immortalitatem niti poſſes. Cuius diuino illo cupiditatis ardore qui ſemel correpti ſunt, quid mirum, illis ſi de-*

ind

inde sordent ista omnia quæ uulgo habentur amplissima? & ad aliud uitæ feruntur genus? Obscurum in populo illud quidẽ: sed cœlesti uitæ imprimis accommodatum. Quod ego summa cum uoluptate animi possideo & colo. Neq; uerò arbitror maius mihi munus à Deo immortali potuisse tribui, quàm hunc animi sensum uitæq; statum, in quo illa tantum procurans quæ huius officij & muneris, quod sustineo, propria sunt: quod reliquum est temporis, in eis studijs delectationibusq; consumo, quæ dignæ sunt uiro, qui quidem sit uir: hoc est, qui actionum consiliorumq; suorũ non popularem iactationem & laudem, sed Deum ueramq; sapientiam constituat sibi finem. Quocirca tibi facile credo affirmãti, appetere te eandem uitam, mecumq; esse cupere. Noui enim omnes sensus animi tui cùm propensos ad quietis studium, tum moderatione concordiaq; placatos: ut uerè beatæ uitæ desideriũ, ista in te cæterarum rerum nõ corrumpat cupiditas. Quod scribis autem quo minus ad nos, ut cõstitueras, accedere potueris, corporis morbum tibi prius, deinde itinerum pericula fuisse impedimento: sanè quàm moleste fero. Sunt quidẽ omnia (ut scribis) ubiq; ita perturbata, ut ignores planè quo in loco potissimum consistendum sit. Sed si quod uspiam uestigium remanet etiã nunc quietis & ocij, in his certè est locis: in quibus homines natura magis quàm legibus ad sedatam

&

tranquillam uitam accommodati ſunt. Vix audeo tibi exigua deferre, cuiuſmodi ſunt mea. Sed tamen qualiacunq; ſunt, parata tibi ſemper non minus uolui eſſe, quàm mihi: ut tibi habere hoc debeas perſuaſum, manſuram ſemper apud me & fidem, & conſtantiam ſemel ſuſceptæ erga te beneuolentiæ. Ego, hic habeo cum Muſis rationem, uerùm diuinioribus: iamq; commentarium ſcripſi in Pſalmum nonageſimum tertium: quem cùm legeris, cognoſces, poſſe res ſacras etiam Latinè, ornateq; perſcribi. Non quòd id à me perfectum ſit: ſed eius rei certe ſimulacrum quoddam eſt à nobis & imitatio adumbrata. Hunc iam miſi homini omni uirtute & dignitate ampliſſimo, mihiq; uetere amicitia coniũcto, Federio Fregoſio Archiepiſcopo Salerni: qui nunc in Italiam proficiſcens, librum Venetijs imprimendum eſt curaturus ab Aſulano noſtro, cui hanc me debere confiteor gratiam, ſi modò hæc gratia, ac non onus potius & labor. Nam ipſius Federici nomini liber dicatus eſt. In his ego nunc uerſor cogitationibus. Literas colo præcipuè, ab his cùm relaxo animum refero me ad agriculturæ oblectamenta. Habeo autem prædia quædam ruſtica, quæ ueſtrum quemuis, qui eſtis urbani, delectare etiam poſſent. In his ſuburbanos hortos, uiriditate, ornatu, copia tam aquarum quàm arborum lectiſsimarum imprimis nobiles. Hos ego

inuiso frequens, capioq́; haustus amœnioris cœli. Hoc enim Sauonium est, sic didici ex eius schola. Quære ex eo, narrabit tibi quo id pacto fieri oporteat. Qui quòd uiuit, quòd saluus est, quòd sicut consueuit Democritio more ridet & despicit omnia, ualde mihi me hercule gratum est. Semper ille quidem amabilis. Sed nunc etiam magis, quòd ex magna amicorum & iucundorum hominum turba nobis est penè solus relictus. Tu illi multam à me salutem: itemq́; cæteris, qui ex illa uetere nostra iucundissima sodalitate sunt reliqui. Tu quoq; uale, mi Niger, et nos dilige. Paulus mihi & in moribus, & in literis apprimè satisfacit. In quibus tantos iam habet processus, ut mihi ipsi magistro sæpe fiat monitor, πολλοὶ μαθηταὶ κρείττονες διδασκάλων: hoc in eo optime quadrat. Itaq; confido, magno eum & familiæ nostræ, & amicis omnibus fore ornamento. Is tibi reddit salutem plurimam. Vale. Carpent. XVI. Cal. Iunij, M. D. XXIX.

HIERONYMVS NIGER IAC. SADOLETO EPISC. CARPENTORACTI

S. P. D.

SAtis non fuerat, me è naufragio illo emersum, ad patrium litus adnatasse, nisi ad spectandos deflagratæ urbis cineres rediissem. Sed is est rerum status, atque ea totius Italiæ calamitas, ut nullus sit

ang

angulus, in quo non aut hostes sæuiant, aut Tyranni dominentur. Quare haud iniuria gratulandum tibi est, quòd in tantis tempestatibus, sis propè unus in portu: fructusq; uitæ percipias eos, qui à sapientibus uiris maximi, iucundissimiq; habentur. Quem sanè portum & exoptaui ipse semper, & tu, quæ tua est benignitas, communem mihi esse uoluisti. At nescio quo pacto me ad istum aciem, cursumq; dirigentẽ, reflantes uenti repulerunt. Quum enim recuperata ualetudine ad te proficisci statuissem, cognoui, mare Ligusticum hostili classe, Cisalpinam omnem Galliam Hispanorum præsidijs teneri. Omnes deniq; aditus adeo armis occupatos, interclusosq; esse, ut ne Dædalus quidem (quod aiunt Poetæ) tutò istuc aduolare potuisset. Itaque Romam ueni ad v. Idus Februar. adductus potius patriæ tædio, quàm desiderio Vrbis. Multa enim erant illic, quæ me molestia adficerent, cùm priuata, tum publica. Nam etsi nostra illa regio & natale solũ, loci natura, atq; humana ope munitissima est: omniq; seditione, & ciuili uacat discordia: ad hæc nihil desiderat, quod ad commoditatem uictus, & ad urbanæ uitæ splendorem pertineat: sustinet tamen diuturnum & grauissimum bellum, quod exinanito ærario, uectigalibusq; diuenditis, priuatis ciuium fortunis geritur: nec ordini quidem nostro parcitur, nouo more, & nequicquam reclamant

mante Pontificè Maximo. Quod ſanè incommodum nota tibi exilitas mei cenſus ferre non poterat: præſertim quum rata non fuerint beneficia, quæ Pontifex Max. in me olim te fautore cõtuliſſet. Quamobrẽ diuerti huc, eo ſcilicet animo atque conſilio, ut cùm primum per tumultus bellicos iſtuc liceat proficiſci, utar liberalitate tua: tecumq; fruar iſto otio, niſi tu forte de repetenda urbe cogites. Quod quidem conſilium nec mihi facilè probatur, nec opinor pro tua prudentia tibi probatum iri. Quis eſt enim tam ignarus rerum æſtimator, tam leuis, qui cum quieti & honeſto otio, florentem urbem & ampliſsimum locũ poſthabuerit, mox euerſæ urbi rebusq; perditiſsimis, otiũ cum dignitate poſthabeat? Nolo tibi ea commemorare, quæ uulgi animum mouent, amiſiſſe nos hominum frequentiam, ſplendorem, patentem omnibus fortunæ campum: quibus omnibus (ut tute ſapientiſsimè ad me ſcribis) utilius eſt carere, quàm abundare. Illud unum quod permagni ipſe ſemper æſtimaſti, non præteribo: amiſiſſe nos eruditorum uirorum iucundiſsimam conſuetudinem: qua ſic caremus, ut uix unum aut alterum inuenerim, quicum Latinè in Latio loqui poſſem. Omnes enim ferè aut naufragio illo perierunt, aut tempeſtate compulſi ſunt in longinquas oras, mentionemq; ipſam urbis haud immerito reformidant. Supereſt tamen ex ſodalibus noſtris Sa-

uoin

uoinorum Princeps, illo eodem uultu, atque animo, quo iampridem fuit. Quem cùm forte offendissem in uia hilarem, & non minus curis dispoliatum quàm fortunis: continere risum non potui tanto in luctu & squalore ciuitatis. Vtinam, inquit, cum Philosopho ambulassem. Hispanus miler tractauit me pessume. Hæc habui, quæ ad te confestim scriberem. Nam pueri tui mihi denuntiarunt, proxima nocte certum hominem in prouinciam istam discessurum. Clemens Pontifex Max. è morbo tandem conualuit. Quotidie in ore habet diuinum consilium tuum, de profectione ad Cæsarem, & de pace publica: quo quidem consilio si integris rebus usus fuisset, non laboraremus. Cura ut ualeas: & Paulo fratris filio meis uerbis plurimã dic salutẽ. Vale iterum, & me ut facis ama. Romæ, XV. Calend. Aprilis, M. D. XXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIERONYMO NIGRO S. P. D.

NOn mediocriter delectauerunt me literæ tuæ Idibus Aprilis datæ, quas ego ad XI. Calend. Iunij accepi. Nam & amoris tui erga me, usitatum illud quidem, sed tamẽ semper optatum, & mihi iucundum testimonium attulerunt: & multa ut scirem effecerunt, de quibus audire antea auebã. Imprimisq;

de statu tuo, de quo quòd animo pacato & parato ad amplectendum otium es, & tibi ualde gratulor, & agnosco moderationem tuam: qui in illis fluctibus sic iactaris, ut fortunæ quidem nunc cedas, uel obsecũdes potius, quando in altum dudum prouectus es: idq; non tam iudicio tuo ab initio, quàm ui quadã & tempestate: ueruntamen portum semper ex illis spectes, & tutam magis ac tenuem, quàm periculis cœpijsq; coniunctam sedem iampridem expetas fortunarum tuarum: nihilq; tantopere cupias, quàm toto animo uacare studijs honestißimis. Quæ uoluntas docto & libero homine digna, si semper laudi fuit optimis etiam tẽporibus, quid censes perditis? neq; eò dico, quòd eam in qua nunc uersaris, uitæ rationem esse improbandã putem: sed ut hanc illi multò anteponam, quatenus ea saluo officio poßit suscipi. Sed ut liberæ uirtutis diligere id quod est optimũ, ita occupatæ atq; constrictæ consolari se spe bona. Quod tu cùm facis, non paruam iam nunc obtines eius tranquillitatis partem, ad quã totus propensus es. À Bembo meo acceperã literas paulò antè quàm ad me essent allatæ tuæ. In his de illo senatusconsulto, & de suscepto onere conscribendi res Venetorum gestas multa mentio. Sed ut ipse rem arbitretur fore magni laboris, ut quæ delata inopinãti sit, neq; unquã antea in illa meditatione curaq; uersato: gaudeo factũ esse iudiciũ sanè honorificũ ipsius

dig

dignitatis eximiæq; uirtutis. Nunquã enim profectò ciuitas illa æternã suorum monumentorũ memoriam illi cõmendasset, nisi summi uiri ingenio, atq; eloquẽtia, suas quoq; laudes illustriores futuras indicauisset. De Leonico malè factũ. Optimũ uirum & doctissimum amisimus: quem ego amabã merito illius plurimum: neq; unquã uideram hominẽ, nisi quòd uirtus, eximia præsertim, nunquã non cuiuis nostrũ cõspecta est. Quamobrẽ doleamus nostra id quidẽ magis, quàm ipsius causa: qui, ut scribis ipse, ad certã & uerã uitam immortalitate iam translatus est. Verùm nostro quoq; dolori ea res fuerit solatio, quòd expressam habemus imaginẽ præstantissimi uiri in eis libris, quos ipse & plureis & scriptos egregiè reliquit. Hi illũ nobis referent, neq; eum lugeri patientur pro mortuo. Lazarum tradere Patauij optimarũ artium doctrinam iuuentuti, nec sciui antea, & nunc cognosse lætor. Dederã ego ad eũ bis ter'ue literas, neq; ullũ ab eo responsum. Quod mirabar, & quidẽ usq; eò, ut de illo nescio quid timerẽ. Nunc uideo causam hãc aduersus me silentij, quòd cũ discipulis illi plus satis colloquendum est. Equidẽ hominis eruditissimi, & mihi coniunctissimi, omni honore & cõmodo plurimũ lætor: sed tamẽ me illi totũ effluere ex animo, etiã molestè fero. Tu illi à me plurimã salutẽ. Quòd psalmum meum probas, gratũ mihi. Ego perfecto Hortẽsio, in

quo quidẽ nunc elaboro, si tamen ut perficiã magnitudo rei patietur, totum me daturus sum ad sacras literas. In quibus & animi nostri uoluptas plenior multo est, & cæteris utilitas paratior. Tu ut ualeas, & nos perpetuò diligas, ueteresq; nostros necessarios salutes meis uerbis, si qui in urbe Roma reliqui iam sunt, imprimis à te peto. Vale. Carpentoracti, III. Non. Iunij, M. D. XXXI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIER. NIGRO S. P. D.

HIs diebus, cùm minus cõmoda ualetudine uterer, dedi negotium Paulo, ut scriberet ad te de eis rebus, quarum & mea & tua intererat, te fieri certiorem. Quod ab illo factũ diligenter fuisse nõ dubito. Nunc noua re oblata, in qua tua opera mihi expetẽda esset, statui has ad te rursus scribere: petereq; pro mutua nostra beneuolentia, ut quod imprimis cupio optoq;, quod tamẽ ipsum non ad meũ ullum priuatum cõmodum, sed ad officij nostri duntaxat & muneris functionẽ pertinet: in eo assequẽdo & operã mihi tuam, & studiũ præbere uelles. Res porrò ipsa sic se habet. Quo tẽpore ueni mi Niger in hãc prouinciã, non ut peregrinaturus in ea, sed ut domicilium uitæ constituturus: hominũ quidem horũ uirtutẽ, mãsuetudinem, comitatem, probaui statim ex initio, amareq;

occ

occœpi: animumq; induxi, ut quod mihi necessariò per leges & religionem faciendum esset, id etiam à me prolixè libenterq; fieret. hoc est, ut his essem quàm maximè studio beneuolentiaq; coniunctus. Sed inter multa quæ mihi erant uoluptati & delectationi, illud unum ægro animo ferebam, quòd nullam in his nationibus bonarum literarum cognitionem, nullum inesse studium optimarum artium uidebam. Nec uerò id facilè ego pati poteram: ut cùm à me mei ratio postularet officij, ut quacunque re possem, populis meis commodarem: earum adeò rerum, quæ ad bene ac beatè uiuendum pertinerēt, hanc unam rem sic abire sinerem, in qua (ut mihi quidem uidetur) uel beata præcipuè uita continetur. Itaque quoad potui, hortando, rogando, commonefaciendo, aliquos tandem induxi, ut suos cupiant liberos erudiri his literis, quas nos appellamus optimas. Nam antea nulli erat hic arti neque scientiæ quicquam loci, nisi iuris ciuilis peritiæ: quæ expetebatur ab omnibus, non ut discerent homines uiuere liberaliter, sed ut lucro & arcæ consulerent. Nunc uidentur in animis aliquorū eiusmodi semina esse iacta, ut si sit doctoris copia & facultas, ingenuas illas artes & disciplinas, quas nos eo uehementius probare soliti sumus, quòd animos illæ docent ac instituunt non deseruire pecuniæ, sed ab omni illiusmodi cupiditate, uel labe potius solutos esse, in ho-

norem adduci posse confidamus. Quanquam rei euentus in nostra potestate non est: exemplum certè introducere, & ordiri principium aliquod, rebusq; bonis nec opera, nec studio, nec autoritate deesse, hominis est non sibi uni, sed & patriæ, & ciuibus, & communi cunctorum utilitati seruientis: quam nos imprimis rationẽ uitæ uoluntatemq; instituimus sequi. Est autem in ciuitate hac conuentus quidam monachorum, quorum rector maximè cupiditate hac incensus est: Græcasq; & Latinas literas cupit in familia sua propagari. Idemq; uniuersæ prouinciæ Narbonensis præest reliquis ordinis sui conuentibus: ut uideatur huius præclari amoris stimulos in plures cœtus hominũ esse disseminaturus. Sed (ut dixi) magister nobis deest & autor, & iuuenum quasi quidam moderator, huic idoneus muneri: quem si nancisceremur, spes foret, aspirante nostris conatibus Deo, aliqua hîc quoq; excitatum iri ingenia, quæ ad nobilissimarum artium adipiscendam laudem egregiè apta existerent. Hunc nos magistrum & doctorem à uobis quærimus. Habetis enim istic (ut ego arbitror) talium uirorum copiam. Sed eum esse huiusmodi oporteret, qui mediocribus rebus posset esse contentus. Nam ne nos quidem in optando admodum insanimus. Si Græcas nouerit probè literas, Latinas autem mediocriter: ita tamen, ut uitia orationis

promp

promptè diſcernat: habeatq́; docendi, & instituendi planam ac facilem rationem, poterimus eo nos eſſe contenti. Merces ſanè illi à nobis perſoluetur, aurei nummi quotannis ſexaginta: uictumq́; & tectum commodè ut habeat curabitur, ad eandem uidelicet modestiam & mediocritatem. Nunc cùm uideas mi Niger quantæ hæc mihi curæ res ſit, & quàm ſit recta & honesta ratio huius conſilij mei: peto à te pro nostra ſumma coniunctione, ut curam & cogitationem aliquam ſuſcipias, quo huic rectiſsimo ſtudio nostro ſatiſfiat: aliquemq́; nobis inuenire ſtudeas, qui ſustineat partes hac in re amoris & pietatis erga hoſce populos nostræ, meamq́; optimam in meos uoluntatem ipſe re expleat. Quòd ſi unquam uidero fieri, ut hi quos charitate nimirum Christiana in filiorum loco diligo, ſectentur eas artes, quæ liberales ſunt, auocentq́; ab omni ſordida & inquinata cupiditate habendi: næ ego illi (crede mihi) cuiuſcunque opera hoc aſſequar, planè me obstrictum, & in perpetuum obligatum eſſe profitebor: omniq́; ſtudio diligentiaq́; curabo, ut ſuum is huiuſmodi officium non male à ſe poſitum ſit iudicaturus. Hac eadem de re ut Lazarum nostrum appelles, cum eoq́; accuratè colloquare, uehementer à te peto: mihiq́; ut primo quoque tempore reſcribas. Vale mi Niger, & Bembo meo, ſummo uiro, plurimam ſalutem uerbis

meis

meis dic. Carpentoracti, IIII. Non. Maij, M. D. XXXIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIERONYMO NIGRO S. P. D.

Legi literas tuas, ad Paulum quas misisti, in quibus amor tuus pristinus erga me se ostendit: nouus ille quidem mihi nunquam, sed tamen semper & optatus, & dulcis: quem & feci, & facio mi Niger plurimi. Salus ad me per te missa à ueteribus amicis, mihi iucundissima fuit. Nec quicquam est omnium rerũ quod libentius faciam, quàm usurpare crebro memoriam eorum, quos charissimè semper constantissimeq; dilexi, Esini, Colotij, Petra sanctæ, Thebaldei, Blosij nostri, etiam Sauoiæ mirifici hominis, quem audio magnis de Rep. occupationibus impeditum, quotidie minus se uobis fruendum præbere posse. Te uerò mi Niger amo ut debeo, abs teq; peto, ut eos amicos à me resalutes, quos modò nominaui, & omnes præterea, reliquos quos antiquæ academiæ esse cognoueris. Contarenum patronum tuum nõ amo solùm sed etiam uenEror: & cùm hoc ei tribuo, ut neminem illi in optimarum artium cognitione præponam: tum uerò Deum immortalem, diuosq; omnes contestans, sic planè statuo, nec meliorem uirum, nec sanct

ſanctiorem hominem, nec amantiorem ueritatis, pietatis, ſynceritatis, reperiri quempiam poſſe. Itaq; tanto & amore & cultu illum proſequor, quantū tantarum & tam præſtantium uirtutum excellentia poſtulat. Me ad concilium affuturum eſſe, ſi id habebitur, dubitare'ne potes? Quanquam enim magno mihi ea res erit incommodo: tamen dare operam Deo, & illius honori ac nomini deſeruire, quantum quidem in me erit, ita mihi conſtitutum eſt, ut etiam ſi ſit uita mihi in illo opere profundenda, mecū præclarè iri actum putem. Tu uale, & nos ama, tibiq; perſuade, te uiciſsim à me ſingulariter amari. Ex hortis noſtris ſuburbanis, IIII. Non. Iunij, M. D. XXXVI.

HIERONYMVS NIGER IAC. SADOLETO EPISC. CARPENT. S. P. D.

ETſi pudet me poſt diuturnam ceſſationem nunc ad te ſcribere: tamen non dubito, quin pro tua in amore conſtantia, meæ (ſi qua fuit) negligentiæ benignus interpres ſis futurus. Præſertim cùm nihil eſſet priuati quod ſcriberem: publica uerò omnia copioſè ab alijs ad te perſcribi non ignorarem. Nunc autem cùm decreuerim ex urbe diſcedere: te, quem omnium conſiliorum meorum, non modò conſcium, ſed autorem etiam ſemper eſſe uolui, fas eſt profe-ction

ctionis meæ causas, rationesq; cognoscere. Nec uereor, ne non consilium tibi probetur meum: qui me semper non solùm monitis, uerùm etiam exemplo ad quietem & otium inuitaris: quiq; ex ueteri meo instituto intelligas, me non opum, aut honorum cupiditate, sed officio ac beneuolentia ad urbem fuisse reuocatum. Cui quidem officio ac studio cùm iam satisfactum à me fuerit, uiderer planè desipere, nisi quod reliquum est ætatis, mihi ipsi, hoc est meis studijs darẽ. Quamobrem constitutum habeo ad Calend. Maias Patauium proficisci, nactus opportunã occasionem, quòd eodem tempore Cornelius meus Brixianorum Pontifex exire in prouinciam suam constituit. Erit autem otiolum illud meum, tui istius ueri ac solidi otij simulacrum quoddam: quòd tui in oris istis pacatissimis, omni uacuus molestia, cœlestem penè in terris uitam agis: mihi multa maximo futura impedimento sunt. Mitto rei familiaris angustias, quam etsi contempsi semper, tamen labores mei atque officia paulò æquiorem facere debuissent. In quo mihi temporum iniquitas est accusanda: ne quid in eos grauius dicam, qui ea se ratione posse me perpetuis laboribus implicare, atque ab otio ad ambitionem transferre cogitarunt. Quod me uehementer urget, imprimis est rei domesticæ cura. Viuit enim adhuc quidem pater, sed extrema iam ætate: sorores habeo domi nubiles,

fratr

fratres extincti sunt omnes, præter eum quem iamdiu in Cypro insula degentem, nostri oblitum, rectè possumus inter mortuos connumerare. Itaque mihi uni apprimè ad otium & tranquillitatẽ nato, quiq; ad hoc tempus in aliorũ sedulitate ac diligentia conquieui, grauissimum iam onus gubernandæ familiæ subeundum est: spesq; illa mea tecum uiuendi, quod maximè optabam, in aliud tempus reijcienda. Sunt hæc quidem magna incommoda, & à meo ualde aliena constituto. Sed ea omnia ueræ laudis atq; uirtutis amor faciet leuiora. Quin maior mihi proposita est gloria, si tot circunfusus molestijs, in eum locum peruenero, in quem multi abundantes otio, atque fortunis, peruenire minimè potuerunt. Quod an aliquando assecuturus sim, haud satis compertum habeo. Enitar certè, Deo hominibusq; bene iuuantibus. Proficiscar enim eò, ubi licebit ueterum amicorum, doctissimorumq; uirorum perfrui consuetudine. Quæ quanti in studijs nostris momenti sit, tu maximè omnium nosti. Habebimus illic Bembum, Lazarum, Lampridium, Pierium, bonè Deus, quo iudicio, qua eruditione homines! Nec dubitamus, quin & alios in dies habituri simus, pertæsos rerum urbanarum, atq; huius urbis miserrimi status. Tu uerò uelim, qua consuesti fide ac religione, nostram inter nos amicitiam tuearis. Et quemadmodum ego te semper absentem

oculis

oculis atque animo requiram, ita tu beneuolentiæ in te meæ memoriam apud te interire ne patiaris. Quod equidem adscribo, non ut timens, sed ut amans. Literas tuas ad Petrum Bembum, quas mihi dedit Antonius, reddam diligenter: multamq; illi, ac cæteris amicis salutem dicam tuis uerbis. Illic ociosus plura ad te, literasq; ad Antonium, aut Binum mittam. Idem ipse si facies, erit mihi quàm gratißimum, atq; ut facias oro. Vale omnium qui sunt, qui fuerunt, qui futuri sunt beatißime. Valere etiam uolo Paulum, à quo literas accipere opto. Romæ, IIII. *Calend. Maij,* M. D. XXXII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LVDOVICO PARISETO IVNIORI S. P. D.

Legi tuum carmen: idq; mirificè probaui: est enim, quantum ego possum iudicare, cùm doctum & elegans, tum quo in genere esse uis, eius generis numeris omnibus absolutum. Sed eius ipsius argumentum carminis aliquandiu me suspensum atque ancipitem animi tenuit: dum nequirem satis coniectura perspicere, quid tu in illo tibi propositum habuisses. Nam si ornatum & cultum reprehendis orationis, eosq; obiurgas, qui electis uerbis, grauibusq; sententijs, sua sensa exprimunt: idq; nituntur, ut quæ ab ip

ab ipſis emittuntur, prodeant limatiora: tute tibi laqueum tendis, tute ipſe te implicas: eos enim accuſantem, qui ſtudium & operam poliendæ orationi dant, non decuit ipſum politè & diſertè loqui. Quòd ſi ego is eſſem, qui mihi hanc ſtyli elegantiam adſciſſerem: reſponderem tibi id quod uerißimum eſt, debere nos partus eos quos gignimus, optare naſci quàm perfectißimos: nihil earum deſiderantes rerum, quæ ad utilitatem & ad decorem, corpore, animo, uita contineantur. Hocq; non ſolùm in filiorum ſobole corporea, ſed multò etiam magis in fœtibus ingenij natura nobis eſſe dicerem inſitum: neq; unquam naturalem hanc in nobis cupiditatem iure fuiſſe à quoquam ut uitium obiectam, quæ non ad popularem famam primò & maximè, ſed ad expletionem naturæ ſpectet atque pertineat. Sed quoniam meum negotium non agitur, uiderint alij. Ego te illud pro ætate & conſuetudine mea non inuitus admonebo, ut ne te ab illa ratione falli ſinas, quæ tibi fortaſſe bona uiſa eſt: ſi quidem exiſtimas ita eſſe, ut ſcribis, nitorem, & copiam accurati ſermonis, ueritati fucum & falſum colorem obducere. Non enim ita ſe res habet. Nec qui in ſacris literis diſertius explanandis inuigilant, eiuſmodi prouinciam ſuſcipiunt, ut patefaciant ueritatem, quæ ex diuinæ legis oraculis apertè & perſpicuè ſuapte luce clara eſt, neque eget ad demonſtran-

dum ingenio aut interpretatione cuiusquam. Sed refrigeratos iampridem mortalium animos, ad pietatis studia rursus capessenda monitis & cohortationibus suis conantur accendere: quod sine ui aliqua dicendi, uerborumq́; grandium, & aptè significantium copia, commodè fieri non potest. Quare meum iudicium est, & semper fuit: non solùm licere Christiano homini, uerùm etiam conuenire, atque adeò opus esse, si suo is ritè officio fungi uelit, excolere orationem, quæ legentibus magis profutura sit, & magnifica præpotentis Dei opera uberius explicatura: laudemq́; ab hominibus, (quæ modò princeps ipsa spectata non sit, eaq́; nobiscum unà ad Deum referatur) tanquam accessionem quandam non penitus aspernandam esse. Quod ego te quia facere mihi uisus es, ut des te ad scribendum accuratè & subtiliter, & collaudo nunc quidem, & in posterum quoq; in eo ut perseueres, uehementer hortor.

Vale. *Carpentoracti,* XVII. *Calend. Decembris,* M. D. XXXIIII.

IAC.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER IX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO III. PONTIF. MAX. S. P. D.

PRIMVM, ſicuti debeo, ſanctitati tuæ gratulor, quòd ad dignam ſua uirtute & prudentia rerum adminiſtrationem uocata, amplam habitura facultatē eſt, ſeſe in maximis humani generis utilitatibus & commodis exercendi. Quæ una actio cùm propria ſummi iſtius honoris, tum beatæ & iucundæ uitæ effectrix mihi uidetur. Et cùm hoc gratulor, tum illud maximi facio, quòd ſine ambitione ulla, ſine ſuſpicione, ſine mora, contradicente nemine, omnibus ſuffragijs ſtatim renuntiata eſt: ut renuntiatio indicium fecerit dignitatis: ipſa uerò celeritas renunciandi, apertè oſtenderit, tantam tamq; eximiam uirtutem, quanta in te ſemper fuit, ad tantos motus rerum, quibus iactatur Reſpub. ſedandos, & ad ſalutarem portum conſilijs ſapientibus dirigendos, quamprimùm & quàm maximè neceſſariam

esse. Itaque & nomen, & uirtus, & dignitas tua, tanta nunc apud omnes in opinione est: ita tua ad summum Pontificatum electio ab omnibus est accepta, ut non hominum consilijs, sed diuinitus facta esse uideatur. Atque hæc quidem & populi huius in quo ego uersor, & omnium Galliæ populorum ac principum est sententia. Audio enim multorum uoces, & uideo uultus. Vt enim quisque hàc habet iter, ita ferè congreditur & colloquitur mecum. Non equidem possum tantum, quantum res est, perscribere. Sed hoc certè scribo, quod intelligo, & sentio, nunquam animos hominum lætiores, nunquam prædicationes magis honorificas, nec crebriores laudes de ullo Rom. Pont. extitisse: ut iam non sanctitati tuæ me gratulari, sed Christiano nomini uniuerso magis conueniat. Et certè si res ueritasq; spectetur, boni & prudentis uiri imperium procuratio est aliorum salutis: cuius fructus utilitasq; ad alios, ad ipsum uerò qui imperat, uoluptas & lætitia rerum bene gerendarum peruenit. Habent igitur Christianæ nationes quod expetebant: Pont. Maximum integra fama, summa uirtute, singulari sapientia præditum. Roma uerò ipsa orbis terrarum caput, summi domicilium Pontificatus, præter gaudium de principe, quod commune omnibus est, qua præcipuè affici uoluptate est existimanda? quæ ciue suo, & nobilißimo quidem

ciue

ciue, quæ tanto munere Dei immortalis, tantis honoribus, tot præmijs ornata, aucta, condecorataq́; est? In quam tuæ sanctitatis liberalitas continuò se effudit: ipsoq́; statim Pontificatus initio ciuibus suis ostendit, quàm beneuolo animo eos amplecteretur, quos haberet patriæ charitate, qua nulla est sanctior, sibi coniunctos. Sed ego, qui te quàm plurimis ab hinc annis probè habeo cognitum, qui ad has populares tuas illustresq́; uirtutes, illas etiam domesticas scio adiunctas esse, humanitatem, affabilitatem, comitatem: & quam ego plurimi semper feci, facioq́; bonarum artium omnium, literarumq́; egregiam scientiam: is sum præter cæteros, qui omnibus debeo exultare lætitijs. Nam & mihi amantissimo Reip. optimi principis imperium maximo gaudio esse debet: & uirtutes ueneranti, prudentissimi: & literis dedito, doctissimi. Illud uerò non minimùm ad animi mei lætitiam iucunditatemq́; augendam pertinet, quòd inter sanctitatem tuam & me familiaritas aliquando aliqua intercessit: quæ etsi minus fuit quotidianis à me officijs culta, propter diuersa quidem utriusque nostrum uitæ studia, dissimilesq́; occupationes: tamen neq́; ego unquam tuam erga me beneuolentiam desideraui, neque sanctitas tua meam erga se obseruantiam non cognouit. Quam nunc quidem familiaritatem & amicitiam ad alia uocabula translatam

esse, uehementer gaudeo. Non enim mihi posthac ad amicum, & ad patronum: sed ad principem, & dominum confugiendum erit: ampliore eius potestate benignè mihi faciendi, si usus uenerit: eadem, ut spero, uoluntate. Quapropter ago Deo omnipotenti maximas meritasq; gratias, qui populo suo tam necessario tempore, talem Pontificem præficere est dignatus. Tibiq; unà & cuncto Christiano nomini iterum ac sæpius gratulor. Fore enim confido, ut tua dignitas, atque gloria, cum salute & maxima utilitate Christiani generis coniuncta sit futura. Quod uerò ad me propriè attinet: quoniam non habeo uerba, quibus sensum animi mei planè exprimam, sanctitatem tuam precor, ut pro sua prudentia expendere ipsa & considerare uelit, quo me gaudio repletum esse oporteat, ex honore summo amicissimi uiri, doctissimi hominis, præstantissimi ciuis, (siquidem ego quoque iampridem ciuitate Romana donatus sum) quodq; imprimis & super omnia lætandum mihi est, optimi Pontificis, & prudentissimi, & liberalissimi: ut in tot causis lætandi & gratulandi, cùm gaudium meum abundet, uerba animo non suppetant, sit tuæ sanctitatis interiorem uoluntatem meam, ardentem studio atque amore, non hæc externa uoluntatis indicia, quæ in mea oratione frigidiora multò sunt, accipere & comprobare. Quòd si illud quoq;

non

non me indignum eſt, nec tibi ingratum, petere me à meo Principe quæ mihi opus ſint: cùm ego Pater Sancte iam diu me in hãc meam eccleſiaſticam prouinciam receperim, neque ambitionis ſtudijs, neque opum aut diuitiarum deditus cupiditati: uitamq́; in ea mediocritate traducam, quæ tantùm ad propulſandas neceßitates idonea ſit: unam illam habeo curam, aßiduamq́; in animo meo cogitationem, ut huic ſanè tenui & puſillo gregi, qui tamen mihi pro mea paruitate nimis magnus uidetur, mea induſtria & diligentia alicui emolumento ad Chriſtianas uirtutes agnoſcendas, eaſdemq́; colendas eſſe poßit. In quo ſanctitas tua plurimùm me adiuuerit, ſi iura quædam & facultates, quas mihi ſemper amabilis & commemorandus Pontifex Clemens ſeptimus conceſſerat, ratas mihi & firmas eſſe iuſſerit. Quod ut faciat omni eam animi ſtudio rogo atque deprecor. Deus ſanctitatem tuam, Pater beatißime, incolumem nobis perpetuò conſeruet. Pridie Idus Decembris, M. D. XXXIIII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO III. PONTIF. MAX. S. P. D.

CVm & ætas mea iam ingraueſcens, eademq; parum firma uiribus: & ratio ſtudiorum ac conſiliorum meorum me detineret, quominus (id quod ego maximè cupiebam, atque imprimis mihi conuenire arbitrabar) ad ſalutandam, uenerandamq; ſanctitatem tuam ipſemet me conferrem: ſtatui ad officium meum pertinere, aliquem pro me mittere, qui meam uicem ipſe hoc munere fungeretur, meamq; ad te obſeruantiã beneuolentiamq; perferret: animumq; omnem meum exponeret, cùm uirtutibus optimi Pontificis, tum gloriæ & laudi ſummi omnium principis uehementer deditum. Nec uerò in conquirendo ac deligendo nuncio diutius dubitandum mihi fuit, quin hunc iuuenem potiſsimum mitterem Paulum Sadoletum filium fratris mei: quem ego maxima cum cura ac diligentia educaui: & in quo quicquid unquã ex literarum ſtudijs, quicquid ex uſu rerum multarum atque magnarum conſecutus ſum (ſi modo quicquam conſequi potui) ita imprimere totum ſum conatus, ut quòd hoc laborarim & ſtuduerim, ſatiſfactum in eo à me naturæ, & patriæ meæ indulgentiæ erga ipſum ſuſceptæ, fuerit: quòd uerò mei labores

ſper

ſperatum atq; exoptatum exitum aſſecuti ſint, maximam hoc nomine gratiam Deo immortali debeã. Certe enim ſi quid eſt quod ego præſtare aut polliceri poßim, audeo hoc palàm cõmemorare & proferrè, neq; in bonis literis, neq; in optimis & modeſtißimis moribus, neq; in ea quæ ad gerendas res apta ſit, fide, diligẽtia, taciturnitate, quicquam me eſſe auſum optare, in quo non huius mihi iuuenis, & ingenium, & uoluntas cumulatè reſponderit. Quo quidem etiã nomine, & ſpe maximè in eo uirtutis adductus, meis etiam accedentibus precibus, optimus Pontifex Clemens ſingulari beneficio adiutorem mihi eum in huius procuratione eccleſiæ, & ſucceſſorẽ dedit. Sed ut ad prima redeam. Cauſæ mittendi hæ fuerunt, primùm ut frueretur ipſe aſpectu & uultu ſanctitatis tuæ, oculisq; præſens perciperet eam uoluptatem, quã ego abſens cogitatione capere non deſino. Deinde, ut coràm tibi gratias meis uerbis ageret, quòd tui initio Pontificatus, mihi multa petenti & poſtulanti, quæ ad meam & eccleſiæ huius dignitatem cõmodumq; pertinerent, nulla in re nec beneficentiam, nec liberalitatem ſuam clauſam uoluerit eſſe. Quam quidẽ ego ſanctitatis tuæ benignitatem erga me, ita incluſam in intimis meis ſenſibus habeo, ut ſim omnino aliquãdo, ſi nõ gratiam (abhorret enim mea tenuitas ab huiuſmodi uerbo) at ſimilitudinem certe aliquam gra-

tiæ relaturus. Postremò ob eam etiam causam à me missus est, ut sanctitati tuæ, & meo, & suo, & Christianæ Reip. totius nomine, gratularetur. Quanquã hæc gratulatio, neq; mea magis esse debet, quàm cæterorum omnium: etsi quod priuatũ meum in gratulando officium quæritur, uideor illi alijs meis ad ipsam literis fecisse satis. Verùm, pater sancte, in illis tunc spei, & expectationi, quam de te omnes habebamus, sum gratulatus: nunc perspectæ, ac cognitæ uirtuti tuæ gratulamur, & felicitati. Non enim obscurum est, nec latere iam quenquam potest, quo animo sanctitas tua Ponficatum gerat: quæ illis primis sui honoris diebus à liberalitate erga ciues, à cura placandæ & ordinandæ Vrbis profecta, statim orbis terræ uniuersam salutẽ animo complexa est, suamq; de conuocando concilio uoluntatem proposuit, cuius uel nomine ipso multorum antea animi terreri uidebantur. Itaq; seditiosis & impijs, omnibusq; ijs qui dissidium & confusionem in ecclesia Dei quærunt, uidebatur hoc tutissimum esse impietatis suæ perfugium: ut, cùm castigarentur, cùm monerentur, cùm uel ad pœnitentiam, uel ad pœnam uocarentur, ipsi ad concilij nomen confugerent, illudq; indici flagitarent, & poscerent. Quasi non minus terroris ex eo principibus ecclesiæ catholicæ allaturi, quàm in ipsis formidinis atque uecordiæ ex malæ conscientiæ sti-

mul

mulis insideret. Atq; hoc magnanimi Pontificis factum, secuta illa est plena æquitatis & sapientiæ in regendis hominum cœtibus ratio: quòd pluribus iam rebus & exemplis cognitum est, placere sanctitati tuæ, idq; imprimis tibi curæ esse, ut ius idem sit pauperi, & diuiti: ut ne potentia imbecillitatem opprimat: ut qui opibus plus possunt, ijs illi ad iniuriam faciendam ne abutantur. Quod institutum conueniens præcipuè, & dignum optimis principibus, sed iam desuetudine penè in obliuionē adductū, tua sanctitas modò in consuetudinē & honorē retulit. Hæc & his similia multa cùm sanctitas tua ad summū Pontificatū euecta esset, sperātes tum gratulabamur, nunc gratulamur experti. Nec uerò minus iusta ad lætandum causa est, uidisse ea quæ pulcherrimè facta sint, quàm sperasse futura: cùm præsertim illud quoq; accedat, ut hæc tempora, has actiones, hunc tuæ sanctitatis honorem atq; statum, diuina liberalitas perspicuè comprobet. Quando enim tot iam seculis, tot conatibus, tot Pontificibus, maiorum nostrorum uotis atq; ætatibus datum est, id quod ætati nunc est tributum nostræ, ut hostes Christianæ fidei, nostrum iam nomen, nostra arma, nostras uires timere incipiant? qui antea liberè omnia depopulabantur, qui nos quotidianis damnis & cladibus affligebant, semperq; finitima quæq; sibi corripientes, nos angustis iam finibus

bus retinebant inclusos: hi nunc summi atq; clarissimi omnium principis Caroli Cæsaris uirtute, sapientia, felicitate: tuæ sanctitatis copijs consilijsq; iuuantibus, toto repente mari infero depulsi, parte Africæ primaria, & urbe opulentissima Thunete spoliati, de sua reliqua salute pertimescere coguntur. Cùm Christiani generis antiqua uirtus, quæ iamdudum hebes facta & debilitata languebat, hoc præstantissimo duce & imperatore Carolo, non audeat nunc solùm consistere aduersus impios hostes: sed pestem etiam illis exitiumq; minetur. Quæ ego cuncta cum animo meo cogitans, summoq; meo quodã perpetuoq; amore in Christianam remp. incitatus, cùm cuperem conferre cum sanctitate tua, & de his illi, & cum illa, Reip. Christianæ gratulari, ipse uerò in his locis iustissimis rationibus retinerer, misi iuuenem hunc, tanquam me alterum, imaginem animi sensusq; mei, qui eadem istuc perferret, coramq; tuæ sanctitatis pedibus aduolutus, cùm reliquas officij mei tibi debiti præstaret partes, tum de hac fortuna, de felicitate temporum, deq; summis Dei omnipotentis erga nos beneficijs, quæ omnia cum laude sanctitatis tuæ coniuncta sunt, tibi & meo & suo nomine gratularetur. Quem ego natura penè filiũ, amore uerò & iudicio uerè unicum mihi filium, rogo atq; oro sanctitatem tuam ut libenter atq; humanè pro sua clemẽ-

tia

tia excipiat atq; audiat. Nullum ipse onus sanctitati tuæ est allaturus, nec quicquam de illius fortuna ad suæ utilitatis fructum est ablaturus: sumus enim ambo mediocribus rebus sat contenti. Humanitatem tantum, & benignitatem tuam nobis expetimus, in qua una nobis sunt omnia: atq; ut faciles ipse aditus habeat: sitq; illi & uisendi, & adeundi, & interdū etiam alloquendi sui principis potestas. Nam quod ad ipsum quidē attinet, eū ego uolo, perfunctum officio suo & munere, ista urbe perspecta, moribus curiæ cognitis, ueteribus amicis nostris cōuentis, & confirmatis, ad me protinus reuerti: quòd eius pietate, & obseruātia, & fidelißimis officijs ad meæ subsidium senectutis uehemēter indigeo. Quæ hoc mihi infestior impendere senectus uidetur, quòd studiorum aßiduitas, à quibus auelli non possum, quotidie aliquid magis de meæ ætatis succo, & uiribus corporis detrahit. Itaq; illum abesse à me non facilè essem passurus, nisi si qua occasio incideret huiusmodi, ut actione aliqua præclara ac laudabili, plenaq; dignitatis, illius mens operaq; occuparetur. In qua (quod confiderem eum egregiè facturum) explicare ipse ingenium suū, declarare industriam, nauare suam uirtutē & Christianæ Reip. & sanctitati tuæ posset. Sed hæc quæ meæ potestatis non sunt, ad Dei consilium nobis sunt reijcienda. Illud quod mihi scribenti fuit propositum,

rur

rursus deprecor sanctitatem tuam, ut & animum meum erga se, summamq; obseruantiã agnoscere, & huic iuueni de sua humanitate impartire aliquid uelit: nosq; ambos habere in numero eorum qui sanctitatis tuæ saluti, amplitudini, laudi omni animi studio sunt dediti. Deus sanctitatem tuam custodiat, eiusq; rectissima cõsilia ipsi & Christianæ Reip. fortunet. VI. Idus Septembr. M. D. XXXV. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO III. PONTIF. MAX. S.P.D.

CVm Pauli reditus ad nos, magna per se lætitia me affecit, tùm uerò multò uberius gaudium meum factum est, humanitate earũ literarum, quas sanctitas tua rescribere mihi dignata est. In illis enim non solùm benefici Principis erga fideles suos studium, sed optimi parentis indulgẽtia quædam planè mihi esse expressa uidetur. Itaq; ego quemadmodum gratias sanctitati tuæ agam, non reperio. Nec enim ad magnitudinem illius beneficiorum par à me ingenij uis, aut uerborum copia afferri ulla potest. Neq; uerò ipsa rescripsit mihi solùm liberaliter: sed liberalius etiam mecum egit, nullasq; meas preces irritas accidere auribus suis passa est. In Paulo autem ipso, quod maximè cupiebam, id mihi in omnẽ partem

tem cumulatè præstitit, & ut illum ex meo testimonio benignitate sua libẽter complecteretur: & illius mox ingenio probitateq́; perspecta, assensu suo grauißimo comprobaret in eo fidẽ testimonij mei. Ita si mihi liberalitas optimi principis quæsita est, nihil fieri potuit beneficentius erga me, quàm à sanctitate tua factum est: si iudicium, atq; honor, nihil ego expectare potui honoratius. Atq; hæc Pater sancte indicia tam perspicua uoluntatis erga me tuæ, si mihi ita tributa essent, ut aliqua ex parte merito meo uiderẽtur data: haberem aliquid fortasse, in quo mihi ipse iure gratularer. Sed cùm nihil sit in me huiusmodi, per quod sanctitas tua ad tantum benignitatis adducta esse uideatur, quantum esse onus illius gratiæ debet, quam ego sustineo? & quam conceptam & inclusam intus in animo gerens, nullis eam uerbis neq; factis aptè queo expromere? Sed quoniam & summo Principi decorum est, superare operibus suis hominum prædicationem, & nobis infimis hominibus non inhonestum, illius amplitudini maiestatiq́; concedere: ago quidem gratias sanctitati tuæ quantas possum maximas, agamq́; semper: nec quin eas studeam referre (quantum in me quidem erit situm) ulla me unquã rei difficultas deterrebit. Sed si illæ minores & leuiores fuerint, quàm aut merita tua, aut gratissima mea uoluntas postulat: quæso obtestorq́;, ut id nõ

nat

naturæ meæ, ſed magnitudini tuæ, & beneficiorum tuorum attribuatur. Cætera quæ Paulus mecum tuæ ſanctitatis uerbis egit, accurateq́; collocutus eſt: etſi ea quoq; ab eodem fonte benignitatis profecta ſunt, inijciunt tamen mihi grauem curam reſpondendi, ne aut uendere operā meam ijs, quibus debita iamdudum atq; obligata eſt: aut occultam aliquam in me ambitionem diſsimulare uelle uidear. Sed opinor agā quod ingenuo & libero animo maximè dignum eſt, ſicq́; ſine omni fuco purè reſpondebo. Ego pater ſancte nullum grauius incommodum ſentire poſſum, quàm ex his locis auelli, in quibus ſum & ſanctiſsimo uoto & perpetuo firmoq́; animi iudicio non locatus ſolùm, uerùm etiam affixus. Sed tamen ubi res & tempora poſtulabunt, gerenturq́; ea & adminiſtrabuntur, quæ ad communem Chriſtiani nominis concordiam conſenſionemq́; ſpectantia, magis ex bonitate & prudentia ſanctitatis tuæ, quàm ex conditione temporum poſſunt expectari: non deero officio, nec dignitati meæ: nullamq́; operam, nullum diligentiæ, obſeruantiæ & pietatis ſtudium, neq; à Chriſtiana Rep. neq; à ſanctitate tua fruſtra deſiderari ex me ſinam. Extra hanc occaſionem, cui rei poſsim ualde utilis eſſe, non uideo. Sed tamē ſi quid præterea fuerit ad ſanctiſsima cōſilia de Rep. Chriſtiana pertinens, in quo mea opera & præſentia ſanctitati tuæ

nec

necessaria esse uideatur. Quæ quomodo esse poßit suspicari equidem nō possum, totumq́; grauißimo iudicio tuo permitto. Sed si quid fuerit, ita ipsa de me merita est, ut & uocantem accedere, & imperanti parere prompto animo sim paratus. Confido enim eā pro sua æquitate & sapientia, sine magna, & maximè necessaria causa, me ex his locis non euocaturā. Vnum illud semper excipio mihi, & reseruo: ut nullā in partem commutato meæ fortunæ statu, eis confectis rebus quæ mihi mandatæ fuerint, reditus mihi liber ad ecclesiam, exoptatáq; studia, & ad eam animi tranquillitatem pateat, quam ego omnibus opibus atque honoribus longißimè antepono. His de rebus ipsis scripsi ad amplißimum uirum Gasparem Contarenum Cardinalem: qui sanctitati tuæ omnem animi mei sensum copiosius exponet. Valeat, agatq́; omnia feliciter sanctitas tua: quam omnipotens Deus sua semper cura custodiaq́; tueatur. III. *Idus Martij,* M. D. XXXVI. *Carpentoracti.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ALEX. FARNESIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

QVo tempore primum de tuo honore amplißimaq́; dignitate nuntius ex Vrbe ad nos huc peruenit, etsi statim cogitās existimare cœpi, te, quan

quam ætate adhuc esses adolescens, indole tamen uirtutis, & commendatione ingenij dignum habitum esse, cui tantus honos iure committeretur: tamē quominus festinarem dare ad te literas, tuæq; & præsenti, & speratæ amplitudini gratulari, illa res effecit: quòd neq; naturæ meæ, nec instituti unquam fuit, ita accurrere ad laudem & ad gratulationē, ut fortunam magis, quàm iudicium secutus uiderer. Itaque etsi te probè nouerā, quo ex genere ortus, & in qua familia educatus esses, splendoremq; & nobilitatem maiorum tuorū, in tuis iam nunc moribus, & in tua indole ac natura lucere intelligebam: tum autem sæpe uideram quo studio, quantaq; cura ac diligentia optimus & maximus nunc Pontifex, tunc etiā & semper hoc principatu dignißimus, erga omnes suos optimis & studijs & moribus imbuendos uti solitus esset: ut te illius sanguine creatum, præceptisq; eruditum, in eum uirum quem speraremus, euasurū possemus iam confidere: tamen ne sic quidem properādum mihi duxi: sed expectare uolui, quo ad certius aliquid de te ipso ad nos perferretur. Postquam uerò plurimorum literis ac nuncijs, unaq; & constāti uoce omnium, de tuo ingenio, tuaq; modestia, deq; optimis & liberalißimis moribus, illaq; imprimis admirabili comitate uerè nobilitatis socia, qua tu probos & doctos præcipuè complecteris, fama ingens increbuit:

buit: egoq́; Auenione tuas quasdã legi literas diligenter scriptas, quibus cura & solicitudo animi tui indicabatur: ut in ecclesia, quæ ad Deum, & ad cultum religionis pertinent, ritè atq; integrè administrarentur omnia, quam ego uirtutem omnium maximã esse iudico: tunc demum existimaui maturum esse scribere aliquid ad te, & tibi de tuis amplißimis ornamentis gratulari, cùm iam non ad incertam amplius spem, sed ad firmam & fundatam de te opinionem, mea & lætitia & gratulatio dirigeretur. Gratulor igitur tibi, & ex animo gratulor: quòd tum honore isto quo es affectus, tum etiã spe quam de te eximiam summæ uirtutis præbes, magnum in te præsidium simul & ornamentum, cùm ætas nostra habitura esse uideatur, tum Christiana uniuersa resp. Nõ enim tibi à tantis initijs, talibusq́; profecto, exiguũ quicquã aut mediocre spectãdũ est: neq; opes atq; imperia eò pertinent, ut angustis finibus uel actionũ uel temporum, magnorum uirorum animus includatur. Sed tibi de te ipso sic meditandũ iam & constituendum est, ut ita te instituas atq; appares, quò tua præstans uirtus ac nobilitas, & publicè omnibus, & priuatim poßit esse emolumento. Hæc enim uera dignitas est, ueraq́; amplitudo, sic se exhibere cæteris, ingenijq; & autoritatis opes ita expositas omnium temporibus habere, ut ad alios tuorum laborum fructus,

ad te ipsum lætitia animi uoluptasq́; perueniat. Quã rectè agendæ uitæ rationem qui secuti non sunt, ij nõ tam honore ipso, quàm uanis insignibus honoris habiti sunt ornati: sæpeq́; eos exitus habent, quos graue mihi est commemorare: tibi autem uidere & intelligere in promptu est. Nihil enim stabile est in fortuna, neq; perpetuum, quod prudẽtiæ, & æquitatis, imprimisq́; humanitatis et modestiæ quasi uinculis quibusdam constrictum non sit: & cui præpotens Deus fautor non accedat. Quo ab uno omnium bonorũ & copia, & perpetuitas nobis est petenda. Atq; hæc scire, agere, atq; suscipere, uidereq́; quibus cõsilijs quàm optimè & quàm rectißimè uita dirigatur, non minimum quidem ab ætate atq; à natura, sed plurimum ex literis philosophiaq́; acquiritur. Est enim ea sola ars rectè uiuendi. Quæ è fontibus uiuis, non ex riuis haurienda est, non ad instituendum duntaxat animum, sed ad ornandam quoq; orationem adhibenda. Sed quid ago? aut quomodo à suscepto gratulandi officio, ad quandam præcipiẽdi rationem delabi me sum paßus? qua tu non indiges. Aut si ea tibi quoquo modo opportuna est, habes domesticum exemplum præstantißimæ uirtutis, unde formare te, & fingere ad omnem excellentiam queas. Tuus enim Maximus est Pontifex, tuus iste honos, & domus tuæ gloria: ex qua qui uirtute & sapientia primarius semper fuit,

idem

idem impræsentia orbis terrarum est princeps. Sed ignosces ætati meæ, eiq; amori quo in te mirifico sum incensus. Is enim me non sine ulla solicitudine esse sinit: nec de uirtute tua quidem dubitantẽ, sed incredibilem de te hominum expectationem pertimescentem. Fecitq; ut te admonerem, cùm tu in hoc ueluti theatrũ publicæ de te lætitiæ & celebritatis ingressus sis, tantis diuinis muneribus ornatus, quanta uix optari debere uideantur. Et cùm tibi natura excellens ingenium, fortuna insignem potentiam, maiorum uirtus summam nobilitatem, domestica institutio morem honestum, consuetudinem splendidam, rudimenta artium ingenuarum perliberalia tribuerit: ut intuerere & cogitares, quid expectari putes à te, quid tu reddere maioribus tuis, quid omnium spei de te præstare debeas. In quo tamen confido, Dei primum immortalis ope & beneficio, tua deinde uirtute cum annis unà adolescente, eis te instruentibus literis quarum tu optima & præclarissima studia tibi delegisti, cunctorum te opinioni & uotis planè satisfacturum. Quod ut ita eueniat, tibiq; iste honos sempiternæ & laudi & felicitati sit, Deum eundem supplex omnibus precibus rogo atq; oro. Vale. VI. Calend. Decembris, M. D. XXXVI. Carpentoracti.

ALEX. FARNESIVS CARDINALIS IAC. SADOL. EPISC. CARPENTORACTI S. P. D.

CVm de summis ac præclaris nostræ ætatis ingenijs sermo apud nos sæpius haberetur: audieram Sadolete, ita uirtutē laudari atq; extolli tuam, ut te iam inde à pueritia mea incredibili quodam modo diligerem. Postea uerò quàm beneficio Pontificis sanctissimi atq; optimi, sacerdotium mihi Aueniونense est datum, eam intellexi amoris in te mei accessionem esse factā, quam & ætas iam adultior mea, & uicinitas sacerdotiorū nobis attulisset. Cùm enim ad propinquas ac propè coniunctas administrationes electi essemus, uidebam (id quod maximè utriq; nostrū cōueniebat) fore, ut amicitia quoq; et amore singulari coniungeremur. Itaq; dum in hac cogitatione uersarer, atque instituissem scribere iam ad te, ecce mihi afferuntur à Paulo Sadoleto iuuene tui simillimo meiq; amantissimo literæ tuæ, prudentiæ, charitatis, humanitatisq; plenissimæ. Hic me, quòd idem facere meditantem anteuertisses, officioq; uicisses, pudor quidam suffudit. Sed tamen literis tuis lectis, adeo grauitate ipsa, coniuncta cum summa facultate dicendi, sum delectatus, & illis optimis monitioni-

bus

bus tuis, ut eum uitæ cursum, quem tenendum mihi antea statueram, addito tuo hortatu, multo sim alacrius persecuturus: ac summum Pontificem, quemadmodum tu amicissimè & prudentissimè mones, semper mihi ad imitandum propositum habiturus. Quod quidem consequi ut commodius possim, gratissimum mihi feceris, si sæpe me ad eorum præceptorum memoriam reuocabis. Excusationem tuam, quòd gratulatio dignitatis meæ non tam sit à te properata, quàm re probata, facilè accipio: uel quia sic debeo tibi magis, uel quia literæ tuæ nunquam mihi non iucundissimæ esse possunt. Itaq; de eo te amo plurimum, quod fecisti: non accuso, quod reliquisti. Honoris autem nostri, sic uidebor fructum esse amplissimum atque optatissimum consecutus, si multis prodero, si sæpe, si maximè: etsi officij mei munera parteisq; tuebor. Qua quidem in re cùm omnibus in locis, tum uerò istic, quòd ab ecclesia mea Aueniionensi non longè abes, magno mihi adiumento esse potes. Nam & multa agi illic me absente, quæ necesse non esset, & multa omitti necessaria cùm putem: unum te esse uideo, qui partim monendis procuratoribus meis, partim (quod commodo tuo fiat) scribendo ad me, ualde ipsis rebus mederi queas. Quod ut facias, pro tua humanitate, & pro mea in te beneuolentia, etiam atque etiam rogo. De me uerò illud

tibi persuadeas uelim, nemini me unquam esse, neque studio in rebus tuis, neq; sanctitate amicitiæ concessurum. Vale. XV. *Calend. Februarij,* M.D.XXXVI. *Romæ.*

IOAN. PETRVS CRASSVS EPISC. VITERBII IAC. SADOLETO EPISC. CARPENTORACTI S. P. D.

VT primum literas tuas ad Farnesium nostrum scriptas legi, tali me ipsum beneficio tuo affectum putaui, ut gratias tibi omnino agendas duxerim. In hac enim prouincia, quæ Pontificis uoluntate humeris meis imposita, meas uires longè exuperat, res adhuc nulla plus adiumenti conatibus meis attulit. Gratulationem enim quam institueras, ea prudentia temperasti, ut gratulationi immixta exhortatio, sapientissimis cõsilijs & nitidissimo ac dulcissimo genere orationis, quemuis alienissimum rapere atque inflammare ad summum uirtutis amorem potuerit. Itaq; nihil habui prius, quàm ut eas literas mecum assiduè haberem, & ad omnem loci & temporis opportunitatem, auribus oculisq; adolescentis offerrem. Quid enim regendæ custodiendæq; adolescentiæ magis necessarium, quàm assidua uirtutis commendatio? qua & illa boni honestique incognit

gnita oculis pulchritudo, menti atq; animo proponatur: & eximia uirtutum præmia, ingentia uitiorum damna, dedecora, exitia demonstrentur: præcipuè uerò pietas ac religio sic altè inseratur, ut diuinum numen dictis, factis, cogitatis omnibus semper præsens esse intelligatur. Quid igitur talibus literis tuis opportunius? Ego quidem non magis tibi ob illas iam scriptas arbitror agendas esse à me gratias, quàm te iam etiam enixè rogandum, ut si tali es, quali ostendisti, erga maximæ spei adolescentem, erga Pontificem ipsum animo: si CHRISTI ecclesiam, cuius uel præcipuo in præsidij loco hic adolescens positus est, ita diligis, ut tua spectata uirtus omnibus persuadet: ut subinde aliquid eiusmodi uel breuiter scriptũ mittere perseueres. Etsi enim elegantißimo superioribus annis opusculo edito mirificè studiorum & uitæ rationem formasti: multaq; ac præclara in eo non modò ad docendos, uerùm etiam ad impellendos animos posuisti: magis tamen apud unumquenque ualent, quæ priuatim ipsi, quàm quæ publicè omnibus traduntur. Optima quidem adolescentis natura, & diligens adhuc educatio, & iam degustata studia: præcipuè uerò Pontificis uoluntas & cura spem nobis uel optimam afferunt. Sed item magno ut in metu simus, lubrica ætas, corrupti publicè mores, & magna hæc ipsa fortuna facit: quæ præter cætera hoc quoq; ha-

bet incommodi, quòd ad optimam fortunam peßimus quiſque auidißimè conuolat. Has nos quidem infauſtas aues, undique quanta poſſumus uigilantia excludimus. Sed ne fruſtra id à nobis & parum diu fiat, multò magis animi ipſius, quàm ædium aditus obſeruandi ſunt. Nec enim aut diu arceri, niſi diſpliceant: aut diſplicere uitioſi poſſunt, ſi uitia placeant. In hanc curæ ac ſolicitudinis partem bonos omnes libentißimè aduocarim. Quoniam uerò huc te potißimum uel amor tuus, uel publicæ cauſæ utilitas adduxit: patere obſecro te precibus meis eodem nec fruſtra reuocari, quo tu ipſe primùm ultrò ueniſti. Nemo uel ob doctrinam uel ob innocentiam, uel ob nominis famam, plus hac in re autoritatis te uno habere poteſt. Nec tu quicquam uel publicè utilius, uel Pontifici gratius potes efficere. Ego certè quantuluſcunque ſum, quot ſimilis argumenti literas tuas uidero, totidem me beneficijs maximis tibi deuinctum putabo. Vale. Romæ, Pridie Idus Decembris, M. D. XXXV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IO. PETRO CRASSO EPISC. VITERBII S. P. D.

CVm ad Alexandrum Farneſium tuum dedi eas literas, quarum tu in tuis mentionem facis, & ex quibus ſumptam tibi occaſionem ſcribendi ad me

me præ te fers: equidem eo uolui fungi officio, quod non tam prudentia mihi, quàm meus perpetuus in illam familiam amor, & quædam mihi ingenerata uoluntas omnia honesta & recta cupiendi, præscribebat. Sed uerè dicam, subuereri mihi interdum ueniebat in mentem, ne parum sapienter id negotij attigissem, quod minimè omnium mihi uideretur conuenire. Quis enim ego sum, qui has mihi partes assumam, docendi, & commonefaciendi florentissimi adolescentis, quem præsertim & domestica exempla, & optimi domi doctores ad omne studium uirtutis quotidie erudiant? Ego autem & longè absim, & nulla insigni facultate ad id agendum sim præditus? Sed (ut dixi) dedi illud magis ei beneuolentiæ, quæ mihi erga illum iam inde à maioribus ipsius suscepta est: quàm aut euigilato consilio, aut ulli prudentiæ: satisq; me honestè discessurum putaui, si in perfunctione amoris, temeritas tantùm mea non reprehenderetur. Tu & comprobas factum, & sæpius idem ut efficiam rogas. Fateor tuam apud me autoritatem esse plurimi, ac iure id quidem. Etsi enim nulla familiari notitia coniuncti inter nos sumus: tuum tamen ingenium, ac excellens uirtus, cùm multorum sæpe testimonio ad me perlata est, tum in hac recente epistola, quam ad me misisti, totam se mihi penitus patefecit. Non enim uideo quid potuerit scribi uel ele-

gantius

gantius, uel grauius. Mouet igitur multùm autoritas me tua: ſed hactenus mouet, ut quod adhuc à me factum eſt, id (quando tu ita ſentis, teq; & autore utor, & approbatore) iam non imprudenter, neque temerè uideatur factum: ſimq; animo æquo ea de re, de qua antea nonnihil dubitabam. Quòd uerò decere me arbitrer ſæpius ad idem reuerti, ne cadere quidem in cogitationem meam poteſt. Siue enim me unum maximè ſtatuo idoneum cui obtemperetur, fidesq; habeatur: quid me arrogantius? Siue curationi ueſtræ ingero me, atque intrudo, qui iure optimo delecti ad id muneris eſtis: quid imprudentius dici, aut cogitari poteſt? Ex quo mihi in mentem uenit, mirari uim & grauitatem literarum tuarum, quæ me id uidentur prudentiſsimè rogare, quod ego præſtare ſalua prudentia nō poſsim. Sed tamē mi optime Craſſe, quando res magna agitur publica, ut tu diſertiſsimè ſcribis, cuius partes uel præcipuæ commiſſæ huic adoleſcenti ſunt: demus operam omnes, quoad poſſumus, ut bonum illius ingenium, optimaq; ad uirtutem indoles, in regionibus officij contineātur. Quod ſummus Pontifex autoritate atque exemplo: tu opera, conſilio, aſsiduitate, egregiè præter cæteros efficere potes. Nulla pars eſt earum, quas in eo inchoatas, & tanquam pubeſcentes perfici optamus, quæ nō in te præclarè appareat, abſolutaq; ſit: ſiue meram grauita-

tem

tem quærimus, siue optimarum artium scientiam. Enitere ergo, & elabora, ut in uno homine ornando, atque expoliendo, maximum à te beneficium habeat cuncta Resp. Nos quod in nobis est, studium tuum ac laborem, precibus uotisq; ad Deum subsequemur. Nec, si occasio fuerit, in eo quoq; deerimus, in quo tu operam nostram tibi aduocasti. Sed omnis spes in te est: quem ego cùm antea diligebam, opinione uirtutis, & multorum testimonio doctorum, proborumq;: nunc meo certo exploratoq; iudicio ita diligo uehementer, magniq; facio, nihil ut mihi neque tuis literis gratius, neque instituta beneuolentia optatius accidere potuisse uideatur. Quam ut tueare & conserues, abs te ita peto, si tu me mutuum facturum esse existimas. Vale. XIII. Calend. Febr. M. D. XXXVI. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GASP. CONTARENO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

SI uerbis multis, & illustribus tibi de recenti honore gratulari uellem: uerendum mihi arbitrarer, ne in ea oratione nimium insistens, & fortunæ munera aliquantò plus extollerem, quàm fortassis æquum sit: & pristinæ tuæ amplissimæ dignitatis, quæ ex uirtute maximè pendenda est, uiderer esse

oblit

oblitus: dum gratulationem meam ad fortunam potius, quàm ad eam ipsam uirtutem adiungerem. Cùm uerò tu is uir sis, ea uirtute, doctrina, prudentia, integritateq; præditus, ut omni honore longè iudicere superior: gratulor equidem tibi, quòd habiturus sis locum tui & ingenij & animi in Christianæ Reip. utilitate & commodis uberius explicandi. Et eo magis gratulor, quòd raro adhuc exemplo ad obeundum summum & gerendum honorem, nihil huiusmodi cogitans, alieno tantummodo iudicio fueris uocatus. In quo sanè testimonium amplum est, tuis præstantissimis uirtutibus redditum. De ipso autem honore si gratulandum sit: honori mediussidius magis gratulabor, quàm tibi: qui quamuis splendeat illustrisq; admodum sit, tua tamen dignitate ipse effectus est ornatior. Sed ut quod sentio planè expromam. Ego omni tua amplitudine & dignitate Contarene optime ita gaudeo & triumpho, ut nihil mihi sit optatius, quàm te uidere autoritate & gratia prorsus florentissimum. Quî enim possum non incredibiliter lætari honore eius, quem ex ipsius scriptis doctissimum, prudentissimũ: ex eis officijs, quæ in me ipsum ab illo collata sunt, quotidieq; conferuntur, humanissimum, liberalissimũ, meiq; imprimis amantissimum esse cognosco? Non essem dignus eis literis in quibus uersor, non hac uita, non hoc spiritu, deniq; homo non

essem

essem, si aut præclarissimas tuas uirtutes nō agnoscerem, aut quenquā omnium pluris facerem quàm te: & nisi te omni amore, studio, obseruantiaq; complecterer. Ego cùm tuam Rempub. à Superantio accepi: cognoui tum primum, quanti tu me faceres. Quare ex eo tempore mea beneuolentia, quæ propter tuas eximias uirtutes suscepta mihi in te erat, fieri cœpit ardentior. Nunc uerò cùm ex Pauli mei literis intelligam, quanta tu illum humanitate excipias, quàm beneuolè tractes, quàm multa signa des summi tui cuiusdam erga nos amoris, quem in suscipienda rerum & negotiorum meorum cura magis etiam declaras: quas me tibi agere gratias, aut quibus uti uerbis in meo tibi animo penitus patefaciendo oporteat, ego planè ignoro. Tu subueni, quæso, huic hæsitationi meæ, & ea uerba, quæ apta sunt ad gratiam meritam commemorandam, uicem meam excogita: quando ego tanti officij onere oppressus, minus illa dispicere, & inuestigare possum. Quæ cùm tu pro tuo summo ingenio facilè & prudenter inueneris, omnibus me illis esse usum putato. Certè nihil tam amplè, nec tam copiosè explicare poteris, quod gratam animi mei uoluntatem superet. De tua Repub. quid sentiam, scripseram iam ad Paulum, ex quo iudicium meum potes cognouisse. Neque id tamen faciendum tam breuiter puto. Erit mihi locus ad hanc

rem

rem paratus, ut non ſolùm tu, ſed cæteri etiam intelligant, quantum tibi à me in omni genere uirtutis ſapientiæq; tribuatur: ad quod tempus me reſeruo. Interea hoc affirmo, nihil me uidere, quod in ea uera prudentiæ laude, quæ cum ſtudijs doctrinæ coniuncta ſit: inq; eis actionibus, quæ ſint ab integro animo liberaliq; profectæ, quid uel in ingenio tuo, uel in uirtute, uel in inſtitutis uitæ, rectius aut ſplendidius requiri ac deſiderari poſſit. Sed hæc hactenus. Ego & gratulor tibi, quemadmodum antè dixi: & maximas gratias ago: teq; oro, ut tuum iſtum ſuſceptum erga me amorem perpetuum mihi conſerues: quo nil mihi carius neque iucundius accidere omnino poteſt. Vale. Carpentoracti, VII. Idus Nouembris, M. D. XXXV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GASP. CONTARENO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

TVa in literis cauſarum commemoratio, quibus tu iampridem adductus ad me diligendum es, tantam mihi præ ſe ferre uiſa eſt & humanitatem ſimul, & erga me beneuolentiam, ut nihil ſit quod audeam optare prolixius. Quod eo magis gratum & optatum mihi accidit, quòd tua iſta eximia erga me uoluntas, non amoris ſolùm habet fructum, qui eſt in omni

omni uita unus ſuauiſsimus: ſed iudicij quandam etiam dignitatem. Amari enim à tanto uiro idem eſſe uidetur prorſus, ac probari. Quanquã id tu quidem ſeparatim etiam facis, ut de me commodè exiſtimare te ſcribas. Sed ego id ita interpretor, ut in beneuolentiæ prorſus parte ponendum eſſe uideatur. Mihi uerò, qui te iamdiu non diligo ſolùm, (nam id quidem etiam mediocribus hominibus præſtamus) ſed propter excellentem tuam in omni genere uirtutis ac literarũ laudem & ſcientiam mirabiliter colo, atq; adeò ueneror: quantopere eſſet elaborandum, ſi id agere nunc uellem, ut meus animus erga te cuiuſmodi ille eſt, pateret penitus, manifeſtusq; fieret? Quod quoniã & longioris temporis negotium eſſet, & grauioris curæ, ſuperſedebo quidẽ hoc ſcribendi onere, meq; ad cõmodius aliquod tempus reſeruabo. A te uerò impræſentia petam, teq; plurimũ precabor, id quod & ago maximè, & maximè impetrare à te cupio, ut tu me eo incenſum erga te amoris ſtudio eſſe exiſtimes, quod ego nec literis ſatis perſequi, nec uerbis cõmodè queam exponere. Atq; hactenus quod ad amorem attinet. Quod uerò tuam ad humanitatem, quæ illi poteſt quæſo oratio par inueniri? cùm præſertim tu ea me omnibus partibus epiſtolæ tuæ ita alliges undiq; atque conſtringas, ut reſpirandi locus non ſit. Qui te primùm in noſtrum ordinem adſcitum eſſe

dicis, eamq; rem auxisse beneuolentiam in me tuam asseueras. Quasi uerò idem sit eiusdem ordinis esse, & multo superiore in loco atque honore esse positum: nisi tu cùm omni mihi dignitate plurimum antecellas, humanitate parem te efficere uis. Immo ego istud gratulor & triumpho, quòd tibi tuisq; clarissimis uirtutibus meritus honor datus est. Atq; ille ita datus, ut plus tamen in te omnibus dignitatis, quàm in honore ipso situm esse uideatur. At ego si mediocrem hunc cum tuo si conferatur honorem (qui tamen mihi nimium magnus est) nō indignißimè gessero, præclarè mihi à Deo factum arbitrabor. Nam quòd fungar eo uti oportet conueniensq; est, ne idoneus quidem ad cogitandum sum. Sed & hoc, & omnia ad Deum à nobis referenda sunt. Paulum meum quòd amas & complecteris, mirabiliter gaudeo. Spero enim eum, quem optaui semper & optimum & rectißimis moribus ornatum esse, tua imprimis consuetudine, summæq; tuæ prudentiæ & grauitatis exemplo, futurum etiam meliorem. Quod labores non paruos mea causa susceperis, ago equidem tibi gratias. Sed (ut dixi) non magnopere audeo aggredi, quod me perficere posse diffido. In his enim omnibus tua illa apparet extatq; humanitas: quæ me ita concludit, ut neque unde incipiam, neque ubi desinam, statuere satis poßim. Quæ quidē in eo maximè clariß

clarißimeq́; se ostendit, teq́; mihi præbet noscendum penitus & conspiciendum: quòd tu tam ingenuè, tam apertè, tam familiariter quæ in meis scriptis desiderares exposuisti. Et quo quidem ego uel maximum tui amoris erga me argumentum capio. Facit autem tua præstans doctrina atque autoritas, ut maximam mihi curam suscipiendam putem, quò tibi animi mei sensum penitus aperiam. Ego enim cùm Epistolã illam Pauli mihi exponendam sumpsissem, ac in commentarijs multorum interpretum diu essem uolutatus: non mihi uidebar assequi id quod cupiebam, ut in Apostoli sensum penitus introirem. Sed cùm ingenium, & doctrinam, & pietatem illorum magnopere approbarem: erat tamen nescio quid in Paulo occultius atq; abstrusius, quò illi uixdum mihi penetrasse uidebantur. Itaq; alium studendi & inuestigandi modum secutus, in Paulo ipso legendo, atq; omnibus modis pensitando atq; explorãdo, quàm maximè me, & quàm diutißimè exercui: laboreq́; tamdiu & diligentia contendi, quoad ad eius intimũ sensum peruenire mihi uisus sum. Verè, an falsò, nihil nunc ad rem: non enim aliud, quàm quod uisum est, loquor. Sed cùm arcanas quasdam illius sententias, plurimum ad pietatem & cognitionem Christiani mysterij facientes, adeptũ esse me arbitrarer: non putaui charitatis Christianæ esse, qualecunq; id lumen esset,

diutius illud inclusum continere. Itaq; commentarios illos scribere sum aggressus: in quibus quod maximè obscurum mihi, & antea fide quidem acceptum & creditum, ratione autem ignoratum esse uidebatur, mortis & crucis CHRISTI *mysteriũ, totũ aperire atq; illustrare sum conatus: causasq; & rationes exponere, quãobrem salus nostra necessariò requisiuisset in mundũ uenire* CHRISTVM: *atq; uti mortuus est, ita eum mori: quoq; modo nõ exemplũ solùm in eo sic à nobis agendæ uitæ, sed etiam mysteriũ nostræ & uitæ & salutis existeret. Atq; hoc feci Pauli sententias constantes sibi semper in hoc argumẽto (ut mihi quidem uidetur) & uerba ipsa persecutus. Quòd autem parcior fui in præueniente Dei gratia explicanda, quàm par esset: agnosco eum errorẽ, cùm tibi ita uideatur. Sed tamen & Græcorũ, & Latinorum ueterum exponendi morẽ secutus, à proposito Pauli argumento nõ discessi. Scis enim ipse, quàm rara de hac re mentio ac distinctio à Chrysostomo in hac Epistola quidem habeatur: quàm nõ multa à Theophylacto, & ab Euthymio, cui ego sententias Basilij Chrysostomiq; referenti, in Epistolis Pauli enodandis tribuo permultũ. Ambrosius quoq; non admodũ sæpe ad illã diuertitur. Credo, quòd satis illis uidebatur, ad Dei gratiam omnia uniuersè referre. quod in eorum scriptis creberrimè inuenitur: præsertim cùm certamen*

null

nullũ propositum haberent, quod eos cogeret rem tam tenuiter distinguere: quod fuit Augustino necesse, bellum sanctum & salutare aduersus Pelagiũ gerenti. Veruntamen ego, quibus in locis Paulus ansam mihi dedit, ita sum de Spiritu sancto locutus, ut & principia & fines Christianorũ uirtutũ illi omnium attribuerim. Sicut in illis uerbis facio, quà Paulus dicit, quòd charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritũ sanctum, qui datus est nobis. Quo in loco (quẽ te relegere & ponderare uehementer cupio) non solum à Spiritu sancto hæc omnia in nobis fieri: sed quẽadmodum etiam fiant, atq; ut Spiritũ illum uerè Sanctũ in nobis habeamus, ponere antè oculos omnibus conatus sum. Quam quidẽ euidentißimis rationibus (ut puto) penè demonstrationẽ factam, pleriq; interpretũ cum ad eum locũ uenirent, collaudantes tantummodo (idq; iure & meritò) benignitatem summi Dei, ueluti scopulũ quendã refugiebant. Habes Chrysostomum, Theophylactum, Ambrosium, quos legere potes. Sed & illo in loco, quòd Spiritũ adoptionis habemus, in quo clamamus Abba pater: de hac Spiritussancti item & ui in nobis, & gratia, loqui non prætermisi. Non sum equidem ijsdem uerbis usus, ut præuenientem subsequentemq; gratiam appellarem. Sed sensus tamen (ut opinor) idem est. De naturæ autem nostræ imbecillitate, quæ in peccatũ & mortem

ab Adam inducta est, plura in eo loco uerba facio, quà Paulus candẽ rem de Adã & de peccati ab eo in omne humanũ genus traductione loquitur. Et tamẽ illud tibi assentior, potuisse me opportunè aliquibus in locis de hoc ipso morbo naturæ nostræ, & de reparatione nostri arbitrij à Spiritu sancto facta disputare. Sed si id prætermissum est, alio loco Deo iuuante (ut tu prudentissimè consulis) reponetur: uel potius iam ut reponã, cogito. Scripsit enim ad me Lugduno Gryphius, se librum meum iterum impressurũ esse. Faciam igitur interpositionẽ aliquam, per quam hæc res tota, breuiter illa quidẽ, sed tamen aptè, & quod satis sit, declaretur. Quòd si fortè liber Venetijs esset imprimendus, de quo scripsit ad me Paulus nescio quid, cuperẽ magnopere: idq; te etiam atq; etiam rogatum uellem, dares omnem operam, ut ne ante hanc secundam Lugdunensem impreßionem id fieret: quò exiret in manus hominũ liber correctior & purior. Hanc rem tibi ita cõmendo, ut ueriore animi studio commendare eam non poßim. Nam & hoc plus erit in Lugdunensi libro, & nonnulla quoq; alia, quæ (ut fit) à me uel mutata uel interposita sunt. De initijs bonarum uoluntatum, & de eiusmodi genere toto, secutus equidem sum Græcos autores libẽtius. Præsertim cùm Augustinus non satis se explicare mihi uideatur. Verùm & Latini ueteres eandem quã Græci sen

ci sententiam tenuerunt. Nec putaui hoc fraudi religioni nostræ fore, si aliquid in nostra uoluntate nobis relinquerē. Neq; item nunc puto, tantis & tam magnis autoribus munitus, dum illud modo ne sentiam, à quo animus abhorret, aliquid nos operibus nostris promereri, quod à diuina gratia profectum nō sit. Et hactenus quidē Catholica ecclesia nobis præscripsit, quantū ego scire possum, ne meritum ullum ex nobis tanquā ex nobis constituamus. De cætero Pelagianū esse non puto, si in initijs aliquid retineamus, quod sit nostrū. Sed tamen quoniā in his non humanā laudem quærimus, sed nostram & aliorū salutem, cedendum semper est maiorū autoritati: idq; ratum habendum, quod doctißimus uir dixerit, hoc est Gaspar Contarenus. Nam reliqua quidem obiecta hominis illius, facillimā habent responsionē. Non enim me attingunt: neq; ego in meo libro aliud dico, quàm quod ipse disserit esse dicendum. Vnū graue erratum nuper cōmentarios meos relegens ipse deprehendi, quod nescio quo pacto mihi exciderit: est enim prorsus à mea mente alienum. De quo & Lugdunū statim dedi literas ut corrigeretur. Et ad Paulū scribo, tecū ut cōmunicet, quādo tu tanta benignitate, tantoq; studio eam de me curam suscipis, ut si frater tuus essem, maiorē suscipere non posses. Cui tuæ humanißimæ & naturæ & uoluntati utinā aliquando referam gratiam. Conabor

quidē certè: nec tu me unquā ingratum aut immemorem iudicabis. Vale amplißime & doctißime Contarene, nosq; semper dilige tui obseruantißimos. VI. *Calend. Decembris,* M. D. XXXV. *Carpentoracti.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GASP. CONTARENO S. R. E. CARD. S. P. D.

Longum iam interuallum est, ex quo accepi tuas humanißimas literas, quas tu ad quartū Calēd. Ianuarij dedisti: quæ mihi in omni genere mirabiliter satisfecerunt. Nulla enim est res in illis prætermissa, quæ uel ad sapientißimū hominem, uel ad amicū officiosißimum, uel ad grauem & sanctum autorem Christianæ pietatis pertineat. Certè nunquam tuæ literæ ad me perueniunt, quin deferant secum effigiem eius uiri, quem ego talem esse posse uix unquam credidi: his præsertim moribus, & his temporibus. Itaq; incredibili sum amore incensus, & nouo quodam inflammatus studio, tui colendi, amplectendi, in oculis ferendi. In quo habeo propositum mihi exemplar eius uitæ uirtutisq; imitandæ, qua maximè beata uita contineri mihi uidetur. Sed cùm tu initio tuarum literarum tantùm labores in excusanda tarditate responsionis tuæ, quā ad meas superiores literas distuleras, qua in re quidē peccati nihil fuit: quid mihi nunc

reo

reo ueri criminis agendum est? Faciam breue opinor, & ad tuã facilitatem clementiamq́; confugiam:teq́; orabo & deprecabor, ut mihi lapso in hunc errorem ueniam des. Nec tamen uelim existimes me aut negligentia, aut obliuione tui, aut quòd officij immemor sim factus, duobus iam mensibus rescribere ad te distulisse. Nihil horum est. Sed cùm scripsisset Paulus ad me, quædam te secum de me locutum, quæ uehemẽter ad me pertinerent, eaq́; ipse nonnihil in literis significasset, uberius autem coràm se cõmunicaturum diceret: expectare illius aduentum antè uolui, quàm ad te scribere: ne si nihil ad te rescripsissem de illis rebus, aut tacere ingratè, aut dissimulare callidè uiderer. Omnia autem quæ opus essent, scribere planè tunc non possem. Eò factum est, ut ad hunc diem usq; fuerim retardatus. Quæ utrum idonea sit excusatio, nec ne sit, ego ignoro: uera quidem certè abs te accipienda, si tuæ singulari humanitati, eximiæq́; æquitati constare uoles. Quod te facturum esse non dubito. Nunc eis partibus Epistolæ tuæ omissis, quibus tu humanissimè simul & modestissimè meum de te iudicium imminuis atq; eleuas: tuum de me amplificas, atq; auges: cùm iam decretum & iudicatum inter nos sit, quòd ego abs te diligar, totum id esse humanitatis tuæ: quod uerò ipse te colam atq; admirer, tuis præstantissimis uirtutibus omne deberi: ueniamus ad

ea quæ rem ipſam continent. In quibus illud primum de commentarijs meis: qui quòd miſsi aliquanto antè Lugdunum erant, quàm inter me & hominem illum res conueniſſet, iccirco non fuerunt correcta omnia loca, quæ ab eo adducta in controuerſiam ſunt. Sed quod tu me admonuiſti, de eo miſſa eſt ad Gryphiũ additio. Et erant alia nonnulla, quæ ego ſponte mutaueram. Neq; tamẽ uideo in his ipſis quæ notata ſunt, quid iure reprehenſum eſſe uideatur: cùm uerborum meorum ſenſus, id quod patet Latinè intelligenti, in pleriſq; locis fugerit reprehenſorem. Quod à me tibi duntaxat uni indicatum uolo. Locum illum Eſaiæ correxi libello miſſo ad Gryphium, cùm iam liber ad exitum ferme adductus eſſet: cætera ferè eodem modo ſe habent. Et quoniam nunc de hoc genere rerum inter nos ſermo eſt: cùm ſcripſiſſem ad Paulum, me quadam in re leuiter à te diſsidere, idq; mihi dixerit, cupere te ſcire, ubi, & qua de re ſit diſſenſio: primũ tibi prædico, me in illa de Libero arbitrio ſententia non omnino aſſentiri Auguſtino: qui libertatem noſtræ uoluntatis perſpicuè aufert: dumq; Dei gloriam maximè complecti uult, uidetur mihi illi derogare aliquid potius, quàm quod debeatur, tribuere. Hæc ſi eſſemus unà, libroſq; in manibus haberemus, facilè me tibi probaturum cõfiderem. Sunt enim in eo ipſo, de quo loquimur, doctiſsimo nimirum ſanctiſsimoq;

doct

doctore, prorsus manifesta, qui in illam extremam & remotissimam sententiam se contulit, odio hæreticorum & contentione disputandi (ut ego quidẽ arbitror) magis, quàm considerata, & quieta ratiocinatione adductus. Nec tamen si non consentio cum Augustino, iccirco ab ecclesia Catholica dissentio: quæ tribus tantum Pelagij capitibus improbatis, cætera libera ingenij & disputationibus reliquit. De quibus ego meam sententiam in commentarijs protuli, nihil mihi arrogans: (absit enim hoc à me) sed tantum ingenuè quid sentirem, exponens. Quod uerò tu affers, moueri te uerbis illis, quæ apud Paulum sunt, quà ille ait, Deum ut notas faceret diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, quæ præparauerat in gloriam, & quæ sequuntur: hæc ego uerba quemadmodum interpreter atq; explanem, ne longum sit epistola complecti, ad meam expositionem horum ipsorum uerborum in commentarijs meis te reijcio. Quæ quòd abs te leguntur, gratum quidem mihi est, sed tuis grauißimis studijs atq; occupationibus parum arbitror accommodatum: cùm præsertim fontes à riuis nõ mutentur: legereq́; te nostra magis mihi honorificũ sit, quàm tibi utile. Sed tu ut uoles. Ego quidem hoc labore & onere, quod propter tuam admirabilem humanitatem mea causa suscipis, prorsus te libero. Fratrẽ tuum mortuum, non noueram: sed quia tuus erat frater,

ter, cùm præclarè de eius uirtute ac natura sentio; tum illum nobis ereptum esse doleo, quē ego amo mediusfidius etiam uita functum, Deumq́; immortalem deprecor, ut illi ipse propitius & liberalis suæ cælestis gratiæ sit. Tuam quidem animi firmitatē, sapientiam, religionem, & miror, & meritis laudibus in cœlum fero: qui tam mansuetè & patienter decreta Dei accipias. Verùm de his satis: responsum enim fer me est ad omne argumentū tuarum literarum. Nūc ueniamus ad ea quæ pertinent ad me: pluribus mihi uerbis exposita à Paulo, accurateq́; narrata. In quibus illud non nouum, quòd tua insignis erga me beneuolentia omnibus locis se ostendit: cui aliquando utinam referam meritam gratiam. Hoc nouum, quòd tu de honore meo atq; ornamentis cogitans, id agis ac moliris, quo nil meis rationibus inueniri potest inimicius. Ego enim uitam beatam in libertate animi, & in tranquillitate, eisq; agendis & suscipiendis rebus, quæ è libera nostra uoluntate dependeant, positā esse duco. Cuius etiam generis facultatem quandam nactus, exerceo me in illa, quoad quidem possum, quantulumq́; mihi tenuitas mea, Dei adiuta ope, suppeditat & elargitur. Quæ ab hoc genere uitæ dissident alienaq́; sunt, tanquam aduersaria mihi & molesta multum, abijcio atq; repudio: neq; ullum eorum appetitum atq; sensum ad animum meum introire sino.

Quod

Quod acriore etiam iudicio facere mihi uideor, quòd utriusq; uitæ uim conditionemq́; expertus, statuere facile possum, quantum hæc illi in omni ratione beatitudinis antecellat. At interest Reip. (cognoui enim ex eodem Paulo rationes omneis & disputationes tuas, plenissimas nempe & pietatis & doctrinæ) O` doctissime, & optime Contarene: utinam te ista spes nunquam deceptura sit. Tu eximia adhuc quadã bonitate, ueraq́; prudentia & integritate ad hoc sperandum adduceris: cùm quod optimum factu esse intelligis, & illis ipsis salutare, quorum causa es solicitus, id iam factum iri confidis, & existimas. Quod secus longè est, atq; utinam ne esset. An tu arbitrare, si esset spes aliquid præclarè salutariterq́; agendi, quin ego memetipsum essem expositurus atq; oblaturus, non dico ad honores, (improbi enim illud hominis est, & non Deo, sed sibi fauentis & inseruientis) sed in mortem atque crucem, ut caput Apostolorum dixit: cùm quidquid meo incommodo & damno Reip. pareretur, ego maximum meum lucrum existimaturus essem? Sed (crede mihi) temporum horum uitia, & corrupta studia, istam probitatem sapientiamq́; non recipiunt. Caput (ut spero) egregiè probum habemus: hoc est Pontificem ipsum, cogitantem & cupiẽtem ea quæ se digna sunt. Sed nõ plus ille potest, quàm temporum peruersitas. Ægrotat enim corpus Reip.

& eo

& eo morbi genere ægrotat, quod præsentem medicinam respuit: magisq; esset longo circuitu ad partẽ aliquam sanitatis reuocandum: sicuti ipsum paulatim curriculo temporum in hãc tabem delapsum est. Multis (inquam) uigilijs, plurimis remedijs, dissimulatisq; sæpenumero consilijs, salus esset & dignitas Christianæ Reip. restituenda. Ac quoquomodo res quidem successura sit, si conuentus is agetur, de quo expectatio est: adero unà uobiscum, nec deseram partes meas, quantulæ illæ cunq; sunt, meumq; officium pium & debitum, tum Deo atq; Reip. tum isti Sanctæ sedi Apostolicæ præstabo: teq; & uidebo, & complectar ita libenter, ut nullam maiorem lætitiam animo meo sim percepturus. Interea onus hoc feram, quod ab Deo mihi iniunctum atque impositum est, si non aptè, & robustè, ut integrum & fortem decet, at certè non contumaciter. In quo pro mea parte sanè inseruiam Reip. cum meum pensum curabo. Aliquantumq; hic tamẽ proficiam: qui si istic essem, nec proficere quicquam possem, & proprium meum munus curationemq; relinquerem. Quamobrem si me amabis (quod profecto facies) consules huic ocio & tranquillitati meæ. Quæ si mihi salua permanebit, uberius erga te potero esse gratus, quàm si in illos fluctus, & turbidas rerum agitationes me conijcerem. Itaq; rogo te atq; obsecro, per fidem amicitiæ nostræ,

quam

quam sanctè inter nos cōstitutam, ad extremū diem usq; inuiolatam perducturi sumus, ut suscipias otij et libertatis meæ patrocinium: atq; ab ea mente, de me quam suscepisti, desistas: meumq́; hunc statum, qui mihi maximè cordi est, & quo uitam ipsam non habeo cariorem, saluum mihi præstes, atq; incolumem: de quo plurimum spei in tua autoritate, & prudentia, & amore aduersum me, repositum habeo. Ego de hac re ad summum Pontificem scribens, ingenuè illi quidem animum meum expono. Sed ut tu subsequare literarum mearum sententiam tuis amantissimis uerbis atq; consilijs, (sic enim te facturum Pontifici pollicitus sum) peto à te magnopere etiam atque etiam. Paulus tuus iam magis quàm meus, nonnulla ad te meis uerbis perscribit, ad rationes horū temporum spectantia: quorum uel supprimendorum, uel proferendorum tua erit potestas. Vale. III. Idus Martij, M. D. XXXVI. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. NIC. ARCHIEPISC. CAPVAE S.R.E. CARD. S. P. D.

Literæ tuæ perbreues, sed amoris humanitatisq́; plenissimæ hoc mihi etiam fuerunt iucundiores, quòd manu tua scriptæ, illud ipsum testimonium, de quo scribis, nostræ perpetuæ & cōstantis amicitiæ,

grau

grauius multò faciebant. Etsi illud in eis nimis liberaliter: quòd mihi ea honorum cognomina attribuis, quæ ego uobis summatibus libenter facileq; concedo. Nam mihi sanè paruitas mea est uoluptati, quæ in tranquillitate animi, otioq; literario posita lætatur. Florere autem amplis titulis, et honorum ea insignia obtinere, quæ cum magnis curis & negotijs coniuncta sint, magis in te, cæterisq; amicis meis, quàm in memetipso gratum mihi est. Vestro enim patrocinio, uestro labore & opera, nos uiuimus pacatiores. Quanquam nullus quidem mihi amicus est te antiquior, ac ne beneuolentior quidem. Ita enim & ad me scripsit, quoad in urbe mansit, Paulus: & reuersus ad nos illud idem uehementius confirmauit, nullum sibi à te studium, nullum indiciũ amoris, quod quidem optari potuerit aut debuerit, defuisse: cùm & in deferenda ope tua, insignem in se beneuolentiam: & in communicandis maximis rebus, summam fidem: & in omni sermone usuq; familiari, egregiam tuam comitatem se expertum esse, plurimumq; adamasse testificetur. Quæ mihi omnia iucunda auditu, ipsa re pergrata, nõ quidem præter spem, sed tamen supra spem mihi tributa sunt: ut tantùm tibi pro illis gratiæ debeam, quantùm nostra amicitia patitur. Ea porrò uult, ut animo magis, quàm uerbis gratã memoriam officiorum comprehendamus: quod tibi quidem à me,

& amp

& amplitudini tuæ nunquam deerit. Tu quando mihi omne tuum studium & autoritatem & operam amantißimis uerbis polliceris atq; defers, summo me omnium beneficio afficies, si amorem istum tuum erga me conseruaueris. Vale. III. Idus Martij, M.D. XXXVI. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. MARIO MAFFAEO VOLATERRANO EPISCOPO CAVALLIEN. S.P.D.

PAulus ad nos reuersus, tanta se abs te comitate, ac tam lautè & liberaliter acceptum esse narrat: eosq; se lepóres in te perspexisse ingenij, urbanitatis, elegantiæ, ut difficillimum omnium rerum sibi fuisse affirmet, istinc se auellere, & ad nos proficisci, cùm inexplicabili penè glutino admirabilis cuiusdam suauitatis teneretur. Quod ego Mari usu illi uenisse non miror: est enim hoc proprie tuum, & semper fuit, ut Syrenarũ modo, non Mutianarum illarũ, quibus Sauoia noster illudebat (recordaris enim profectò & hominum illorum & temporũ) sed earum, quarum ex ore Homerus mellitißimas narrationes rerum gestarum manare dicit, homines captos tibi uinctosq; detineas. Nam si ego cùm Romæ ambo essemus, semper te appetebam, aßidueq; tecum esse cu-

piebam, cùm repellerer à te, & absterrerer, omnibusq; modis congressus meos deuitares, quòd natiuam illam tuam suauitatem sumpta ad tempus uocis uultusq; asperitas obscurare nõ poterat: quid nũc debuit euenire Paulo, cui tu non solùm omneis uenustates tuas, quæ & plurimæ sunt, & amabilissimæ: sed animum, domum, penum omnem patefecisti? Etsi est in eo quiddam quod me mordet. Quo enim fato mihi infortunato contigit, ut te ita facili & hospitali non sim usus? cùm nemo unquam fuerit alienis cœnis tantopere addictus, ut ego eram tuis: quarum unum illud condimentum erat potissimum, quòd te frui ipso, ac uesci tum maximè licebat. Itaq; putas ne me tantam iacturam lepôrum, omnisq; amœnitatis, æquo etiam nunc animo perferre posse, quibus tuarum fui paucitate cœnarum priuatus? Sed acta ne agamus. Quòd tantam humanitatem in Paulum ostenderis, ualde mihi gratum: qui quidem tuus iam est magis, quàm meus: semperq; in ore nomen tuum habet: neq; loquendo, neq; prædicando de te, satiari unquam uidetur. Ab eo etiam accepi tuas literas, amanter quidem scriptas, sed nimis festinanter. Video enim tibi propositum fuisse, ut citò te exolueres. Vt ut est, gratia tamen est habenda, quòd abs te dignatus sim sonantibus illis uocabulis, in quibus me usque eò reuereris, ut magnus esse homo, mihi uidear: sed tan-

tisp

tisper dum tuas lego. Nam ut à lectione earum digressus sum, statim irrideo ipse memet: nec tantam in me potentiam autoritatemque reperio, ut tu tam grauiter reuereri debeas. Sed omisso ioco, Ego mihi abs te familiarißimè scribi uolo, atque ita, ut nostra uetus coniunctio plena iucundißimæ libertatis, etiam nunc, quoad potest, in literis redoleat. Phædri inscriptionem, quem modo ad te misi, gratam tibi esse gaudeo uehementer. Gratiarum actionem respuo, meum enim fuit relinquere aliquod monumentum amicitiæ nostræ, meiq; summi & perpetui erga te amoris: idq; nisi fecissem, magis agrestis, quàm cùm id feci, officiosus debeo existimari. Sed tu agis mecum liberaliter cùm de ijs gratias agis, quæ à me prætermitti saluo officio non possunt. Illud magis expecto à te, ut quando ego tantum tuo iudicio tribuo, quantum certè paucißimorum, ita legas librum, atque expendas, ut quoad eius fieri poterit, nihil obtrectatione dignum in eo relinquatur. Quod tuo imprimis acumine, & earum rerum præstanti scientia de quibus in libro agitur, me assequi posse confido. Quòd mihi extremis tuis literis gratularis, quòd dignum & benemeritum successorem mihi delegerim, id etsi ego feci bono (ut uidebar) consilio adductus: tamen actiones meas tibi probari mirabiliter lætor.

Etenim tunc maximè nostris operibus delectamur, cùm ea ab optimo quoq; laudari intelligimus. Vtinã Deus nostra consilia fortunet. Nos certè id spectauimus, ut in ipso amore nostro & iudicio, maiores tamen uirtutis partes, quàm consanguinitatis existerent. Sed hæc hactenus. Ego & sat rectè, ut nũc est, me habeo: & tibi semper rectissimè esse cupio: petoq; à te, ut tibi certò persuadeas, te à me constanter & singulariter diligi. Vale. IIII. *Calend. Aprilis,* M. D. XXXVI. *Carpentoracti.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAVRENT. GRANAE SIGNIAE ET MARIO ALIGERO RHEATIS EPISCOPIS S. P. D.

CVm digressus à uobis, Romam uersus iter facerem: eoq; itinere assiduè ob animum uestra mihi uirtus atq; humanitas esset uersata: simul ut urbem attigi, paululumq; otij mihi datum est, nihil habui antiquius, quàm ad uos scribere, & facere uos de mea omni uoluntate certiores. Verè enim dicam, cùm uenissem Bononiam, ac multa antea ipse de beneuolentia in me uestra essem mihi pollicitus: re tamen ipsa expertus sum, superatam etiam opinionem meam uestris officijs: nihilq; esse à uobis prætermissum,

ſum, quod uel hoſpiti & peregrinanti officioſus homo, uel amiciſsimus amiciſsimo præſtare poſſet. Itaque illo primo occurſu congreſſuq; ueſtro, omnis ea mœſtitia quæ animum meum obſederat, propè depulſa eſt. Cùm enim ſubinuitus, & contra animi ſententiam iter illud ſuſcepiſſem, pietatem atq; officium in eo, nõ ullum meum commodum ſecutus, et ſi conſtãter id faciebam, quòd recti conſilij nequaquam me pœnitebat: tamen inſidebat in animo quidam dolor, quòd ſtudijs meis, atq; ea trãquillitate uitæ, quam ego maximè expeto amoq;, uacare me aliquãdiu neceſſe eſſe intelligebam. Incidi igitur in eos, qui & primi, & præcipuè illa me cura leuare potuerunt. In ueſtris enim uultibus, ueſtriſq; ſermonibus pleniſsimis officij, ſuauitatis, beneuolentiæ, tunc primum conquieui: uidiq; & perſpexi, quod fidelis amicitiæ eſt propriũ, mei nominis charitatem nequaquam apud uos ex diuturna abſentia mea imminutam fuiſſe. Quo quid mihi potuit accidere optatius? Etſi enim alter ueſtrum uetuſta mihi familiaritate, alter recente eſt copulatus: tamen eandem prope uim habet naturæ bonitas in noua amicitia conglutinanda, quam fides in uetere conſeruanda. Ferme enim ad ſummum celeriter peruenit, quod firmis & ualidis radicibus eſt nixum. Quo in genere uirtus magnas partes obtinet. Quæ cum excellat in ambobus uobis: in me autem ipſo non

tam expressa illa quidem, quàm quibusdam quasi lineamentis sit inchoata: quid mirum si & tu optime ac doctissime Grana, perpetuò me constanterq; dilexisti: & tu Mari suauissime uix dum de facie cognitum, amare tamē cœpisti? Quanquā huius quidē amoris erga me, omnisq; officij quod mihi tribuistis, causa in uestra singulari humanitate posita est. De qua habeo uobis magnam gratiam: neq; recuso, nisi pari uobis beneuolentia respondero, quin me ex hominum non esse numero iudicetis. Respondebo enim certè, neq; patiar me ullo in amicitiæ officio à quoquam uinci: cùm id præsertim non tam in rebus atque factis, quæ plerunq; fortunæ & occasionis sunt, quàm in fideli & beneuola uoluntate sit positum. Quæ nunquam uobis à me deerit: neque ulla unquam efficiet dies, ut talium & uirorum & amicorum memoria apud animum meum obsolescat. Atq; huius promissi animiq; mei quo beneuolentiam meam uobis dedo dicoq;, has literas uolui esse testes: ut intelligeretis, quæ studia in me contulistis, ea longè mihi gratissima accidisse. Reliquum est, ut uos rogem, (id quod minimè uidemini esse rogandi, sed tamen id more & consuetudine faciundum est) ut pristinum erga me amorem conseruetis, plurimamq; meis uerbis Sfortiæ nostro legato amplissimo nuncietis salutem: gratiasq; illi agatis, quòd ab eo & humanissimè acceptus, & hospi

hospitalibus illius donis, quibus me opiparè muneratus est, doctus planè sum, meum illi aduentum & gratum & iucundum extitisse. Valete. VI. *Nonas Nouembris,* M. D. XXXVI. *Ex Vrbe.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. MARIO MAFFEO VOLATERRANO EPISCOPO CAVALLICENSI S. P. D.

CRedo iam ad te esse perlatum, me accitum à Pontifice maximo, statuisse suscipere hoc iter: accedereque ad eam Vrbem, in quam à me olim certo consilio relictam, nulla alia ratio, præter eam quæ nobis proposita est, si forte uidelicet succurri per nos possit periculis communibus, me ualuisset retrahere. Quanquam ad hoc quidem tanti ponderis negotium, mea & autoritas tenuis, & ingenij facultas admodum exigua est. Sed sit hic illius fortasse error, qui hoc de me iudicium fecit: mihi quidem optima adest uoluntas, cætera ab alijs meliora quærenda sunt. Nec tamen hoc mihi fuit propositum, ut de hisce rebus ad te scriberem. Illud meæ proprium argumentum est epistolæ, ut cùm ego sine te, neque urbem

hanc, neq; eam quam uiuo uitam, aut uitam esse, aut urbem existimem: quòd omnis mea suauitas, omne perfugium curarum molestiarumq́; mearum, omnis deniq; animi mei lætitia in tuo mihi optatissimo complexu conspectuq́; prorsus reposita est: te quidē orem atq; obsecrem, uti facias mihi tui præsentis copiam. Et si quid eius amoris adhuc residet in te, quē erga me sæpe ostendisti, ne graueris capere breuiusculum hoc iter, quod ego longissimum sum emensus, quantis meis incommodis & detrimentis non dico: illud tantum dico, in quo satis incommodi est, aduersus certè omnem animi mei sententiam: sed & officio seruiendum, & religioni fuit. Illud tibi cōfirmo, me toto hoc itinere, incredibiliq́; illa quam capiebam itineris molestia, te mihi unum propositum semper habuisse, in cuius beneuolentia & suauitate, omnem essem angorem & solicitudinem animi depositurus. Itaq; quoties reuocare me à tristioribus curis ad aliquam animi hilaritatem & lætitiam instituebam, ad te ipsum protinus cogitatione reuertebar: meusq́; erat unus in mente mihi & in sermone Marius. Ille consolator mœstitiæ meæ, ille animi confirmator: in hoc deniq; dulcissimo & mihi carissimo nomine acquiescebam. Postea uerò quàm ueni ad urbem, neq; te hic offendi: quid dicam Mari? pudet me proferre, quàm perculsus animo & destitutus fuerim: ut mihi sordere &

iacere omnia uiderentur, cùm tu deesses unus: qui tamen mihi es pro omnibus. Et si cæterorum quidē officia amicorum mihi non desunt: sed illa mihi sic grata & iucunda futura sunt, si sale condita fuerint uenustatis tuæ. Itaq; in maximo desiderio tui uidendi & complectendi sum: neq; aliam spem ullam habeo reliquam huius non longi temporis, quo Romæ sum mansurus, cum aliqua leuatione molestiæ traducendi, nisi tu dederis hoc uel amicitiæ nostræ, uel humanitati tuæ, ut nos tibi uisendos esse statuas, conferasq; te aliquantisper in hanc urbem: quæ priuata conspectu tuo, cæteris qui te diligunt, ornamento suo spoliata, mihi uni deserta & penitus derelicta uisa est. Nam si in itinere, inanis illa de te cogitatio tantum potuit, ut meos omneis labores faceret leuiores: quid faciet uiua uox, quid uultus, quid ista significatio amoris, si tu mea causa adductus huc te retuleris? Credas mihi uelim, non possum tantum exprimere, quantum mihi in animo est, uel studij, uel beneuolentiæ, uel ardoris, ut te tuaq; & sperata & expetita consuetudine aliquandiu perfruar. Quod quidem minimè longum futurum sit: statutum enim mihi est, secundū Martium mensem urbanas res relinquere, & uel proficisci Mantuam, si agetur cōuētus is qui indictus est: uel in Galliā reuerti, ubi iucūdū habeo & studiorū meorū, et omnis

mei otij ac tranquillitatis domicilium. Quæ res cùm ita sese habeat, & hac occasione amissa, deinde facultas nulla futura sit, quæ sustentet animos utriusq; nostrũ spe iterũ congrediendi inter nos & amplectendi: quo me dolore affectum iri putas, si hæc me expectatio, ac spes, quã nunc penè in manibus habeo, fruendi tui, fuerit frustrata? qui te unũ omnium plurimum & dilexi semper, & diligo: tecumq; cùm sum, quod creberrimè sum expertus, nulla omnino molestia, neque grauiore solicitudine soleo opprimi. Quamobrem Mari optime atq; humanissime, erit non humanitatis solùm tuæ, sed etiam eius uirtutis & integritatis, quam in colenda amicitia semper adhibuisti, dare hoc nostris precibus, ut te hic præsentem quàm primum habeamus: facilitateq; tua efficere, ut quamuis mea animi incitatio longiorem orationem desideret, tua tamen natura propensa ad morigerandum, breuiore contenta fuisse uideatur. In quo & tui ipse similis eris, & urbanis omnibus facies gratum: me quidem ipsum incredibili quadam lætitia, & summo beneficio affeceris. Vale.

V. Nonas Nouembris.

M. D. XXXVI.

Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANT. SVRIANO, PATRICIO VENETO S. P. D.

CVm uenissem ad Vrbem, à Pontifice Maximo (quod te nõ ignorare arbitror) accersitus: atq; ibidem de tua erga me beneuola uoluntate cõplurium & grauium mihiq; amicißimorum hominum testimonijs cognouissem: faciendum mihi putaui, id quod meæ & naturæ & instituti est, ut scriberem ad te, ageremq; tibi pro tua præstanti humanitate gratias. Verè enim tibi confirmo, cùm multa eueniant in uita, quæ hominibus grata accidere solent: nihil tamen mihi contingere potuisse optatius, quàm à te tali uiro, omnibus & uirtutis ornamentis, & fortunæ ac nobilitatis prædito, mei absentis famã innocentiamq; defensam esse, cùm essem iniustis criminibus appetitus. Quid enim à me alienius, quàm uelle deflectere ab eis maiorum nostrorum sententijs, in quibus constanter & firmè retinendis salus & beata nostra uita consistit? Sed siue ille fuit quorundam error, siue religionis, ut uidebatur, defendendæ studiũ: (non enim adducor, ut maleuolentiam fuisse credam) tu mihi ea officia præstitisti, quæ uel frater fratri, uel filio præstare indulgens pater solet. Nam & testimonijs tuis meam integritatem commendauisti, & illas falsas quorundam de me suspiciones ægerrimè

ferre præ te tulisti. Quæ si aliquo meo erga te merito tributa mihi abs te essent, permagni tamen essent æstimanda. Cùm uerò tu nullis meis prouocatus officijs, ita tamen parteis meas tutandas susceperis, ut si frater tuus fuissem: quo me studio gratiæ, quo'ue obligationis uinculo tibi esse obstrictum putas? Equidem gaudeo te eum uirum esse, cui optimo iure omnis honos debeatur, etiam si nulla fortè deberetur gratia. Quid enim ingenio & doctrina tua, quid prudentiæ & uirtutis laude illustrius? Cùm uerò ad hæc tot tamq; eximia in te ornamenta, illud etiam accedat, ut maximo tuo beneficio tibi deuinctus sim: crede mihi Antoni Suriane optime atque ornatissime, inter eos qui te amant & colunt, quorum, cum tu talis, tamq; benefica & liberali natura præditus sis, magnã profectò necesse est esse copiam: me ita primas appetiturum esse partes, ut nihil sis unquam in me ipso quod in constanti & fideli amicitia requiratur desideraturus. Itaque & quantum uirtuti debetur honoris, id tibi à me nunquam deerit. Et quantum beneficio gratiæ totum tibi à me ita paratũ est, ut omnia mea officia & studia in te potissimũ semper sim collaturus. Quòd si aliqua mihi oblata fuerit occasio, qua me tibi gratũ & memorẽ probare possim, agam id ipse per me: sin à te fuero admonitus, efficiã ut intelligas, neminẽ te habere, cui aut fidentius imperare

quæ

quæ uelis, aut de quo plura tibi & maiora polliceri queas. Quæ quidem non ab opibus fortunæ, quæ tenues mihi sunt, sed ab amore & fide constantis amicitiæ possint proficisci. Interea iucundã nominis tui memoriam summa cum fide beneuolentiaq; conseruabo. Vale. IIII. Non. Nouẽb. M. D. XXXVI. Romæ.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANTONIO PVLLEONI SICVLO S. P. D.

IVcundißimas accepi literas tuas XVIII. Calend. Octobr. datas: quibus perspexi curam & solicitudinem animi tui, quam de salute mea suscepisses, cùm audiuisses (ut scribis) totum ferme id bellum, quod in Gallia prouincia gestũ est, ad nos esse translatum. Quod autẽ adiungis in eisdem literis, gaudere te, quòd à summo Pontifice accersitus, honestißima ratione ex illis periculis essem emersurus: equidem recognosco amorem tuum pristinum erga me, teq; in ea sententia esse planè mihi persuadeo. Sed profectò mi Pulleo alio ego modo metior pastoris & Episcopi officia, ac tu fortasse putas esse metiẽda. Non enim illi terrores aut pericula terrere me debuerũt, ut discedere illinc cuperem: sed magis gregis mei timor ac perturbatio, in eius me custodia retinere, ut in uigilando & gubernando tali eius tempore essem atten-

tior

tior. Quod & feci: omnemq́; rationem & periculi, & salutis meæ cum ciuibus meis communicaui: nec ab illis cepi separatim ullum consilium, quod mihi uni præsidio esse posset. Itaque cùm in medio ipso tumultu belli ac periculo literæ Pontificis ad me essent allatæ, quæ me huc accirēt: eo animo fui, ut nisi prius Ciues meos extra omne discrimen positos uiderem, non fuerim uenturus. Sed Dei immortalis benignitate ac clementia haud ita multò pòst pacatis rebus, paceq́; illis regionibus tradita, non duxi tergiuersandum, quin me conferrem ad hanc urbem. Inuitus quidem & gemens, quòd nil mihi magis contra animi sententiam potuit accidere, quàm cogi relinquere studia & literulas meas in pace, in quibus antea bello fuissem interpellatus. Verùm tamen ea causa afferebatur accersendi mei, atq; is mihi proponebatur optimorum consiliorum fructus, ut me impium aduersus Deum iudicaturus fuerim, si nō paruissem eius mandatis, qui me ad præclarissimas actiones uocandum censuisset. Itaque hoc animo è meis locis sedibusq́; egressus, Romæ nunc sum: expectoq́; quàm mox aliquid agatur, non modò dignum Optimi Pont. uirtute ac prudentia, sed etiam leuandis horum temporū calamitatibus necessarium. Eo enim statu (quod te non latet) Christiana est Resp. ut nisi aliquid noui remedij adhibeatur, omnia omnino ruitura sint. Sed hoc

Deus

Deus uiderit, cuius ego numini & uoluntati totum me dedo permittoq;. De me autem ipso, meoq; animo erga te, sic existimare debes Pulleo, (quod tamen te facere tuæ indicant literæ) nihil te mihi esse in amore amicitiaq; coniunctius. Nam & iudicium quod semper de te feci, cùm de tua integritate, uirtute, prudentia, honorificentißimè iudicaui, permanet idem apud me: & in suscepta erga te beneuolentia constantissimè maneo: partim sponte, & consuetudine naturæ meæ: partim uerò maximã tuo in me perpetuo atque insigni amore prouocatus. Cognoui enim te in omni tempore mihi esse amicißimum. Itaque quàm me putas cupere, ut tu nobiscum unà hic adesses? atque his interesses negotijs (si modo ullum tractabitur negotium) cùm intelligam tuam præstantem prudentiam magno Reip. posse esse adiumento? Quòd si mea pondus haberet autoritas, contenderem & eniterer, ut tu uocarere, tuaq; nobiscum consilia conferres. Nunc optare id licet, sperare haud ita licet. Quanquam te honore & administratione honestißimi muneris à summo Pontifice ornatum esse tua causa uehementer gaudeo, tibiq; eam rem laudi atque emolumento esse opto. Sancius tuus ægrotabat cùm ego ad Vrbem ueni, neque adhuc morbo satis leuatus est: itaq; eum nec uidere potui, nec alloqui. Quod sanè mihi fuit incommodum: hominis enim & probi, & experientis,

opera

opera atque opportunitate carendum fuit: quem ego mediusſfidius & tua & ipſius cauſa non mediocriter diligo. Paulus nobiſcum eſt unà, magnopereq́; me in rebus omnibus adiuuat, particepsq́; eſt curarū conſiliorumq́; meorum. Is tibi præſtat beneuolentiam quam debet, nec mentionem tui ferè intermitti ſinit. Nos ambo te ſingulariter amamus, ſaluumq́; & florentem eſſe cupimus: petimusq́; à te more tamē magis, quàm quòd neceſſe ſit, ut ſolitam tuam erga nos beneuolentiam tueare, atque conſerues. Vale. Idibus Nouembris, M. D. XXXVI. *Ex Vrbe.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. BENEDICTO ACCOLTO CARDINALI S. P. D.

NOn potuit amātius neq; liberalius ſcribi, quàm ſcriptum eſt à te in eis literis, quas IIII. *Non. Nouembris, ad me dediſti. Planè enim refertæ illæ fuerunt humanitatis, ſuauitatis, beneuolentiæ: & (quod in eiuſmodi re mihi propè admirabile uiſum eſt) ſingularis etiam prudentiæ. Video enim te, cùm fortiter & inuictè feras caſus humanos, in commemoratione tamen noſtræ neceſſitudinis, & in amicitiæ memoria, remolleſcere animo, quod eſt bonitatis: moleſteq́; ferre, quòd me & uidere, & alloqui prætereuntem non potuiſſes. Quo mihi quoque ipſi* nihil

nihil accidere potuit durius. Cùm enim redirem ad eam urbem ſubinuitus, unde, bonis etiam rebus meis, certo conſilio diſceſſeram: una illa conſolatione ſuſtentabar, quòd reuiſurus eram amicos ueteres, & in eorum congreſſu ac colloquio mœrorem omnẽ depoſiturus, quicunq; mihi iucundiſsimum otium relinquenti, & in eoſdem, quos prius, fluctus è tutiſsimo ac tranquilliſsimo portu me referenti, ad animum obrepſiſſet. Quod etſi mihi aliqua ex parte contigit, (certè enim multorum ſum & uultu & animo amiciſsimo exceptus) te tamen unum abeſſe, caput amicorum omnium, moleſtiſsimè ferebam. Itaq; te tanto interuallo uidere amplectiq; incredibiliter cupio: quod appetente uere faciundum mihi eſt. Conſtitui enim in Vrbe hyemem hanc manere. Qua confecta, aut ad Conuentum publicum profecturus Mantuam ſum, ſi modò ullus is agetur: aut in Galliam, meam ad propriam ſtationem reuerſurus. Iſtac utique iter facturus, ut optatiſsimo conſpectu & ſermone tuo ad arbitrium meum perfruar. Quanquam nõ diffido, ſummum hunc Pontificem, ut eſt ſingulari bonitate & clementia, honoris tui, ac dignitatis rationem quandoque habiturum. Quod autem ſcribis ad me, iucundum tibi eſſe, me in priſtina erga te obſeruantia uoluntateq; permanere. Ego mi Ampliſsime Accolte, ſi is eſſe uolo, qui debeo, colam te atque amem ſum-

mopere necesse est. Cuius enim habeo plura erga me amoris & liberalitatis indicia ac monumenta? Quid uirtus tua? Quid humanitas? Quid illa & crebro & uehementer repetita amoris tui erga me significatio? Quid doctrina? Quid literæ? per quas suauissimo uinculo communium studiorum coniuncti inter nos sumus. parum'ne ista ualent ad animum meum tibi obligandum, totumq; in ditionem & potestatem tuam tradendum? De tua autem in me beneuolentia hoc uelim tibi persuadeas, neque me existimare honorificentius quicquam me assequi posse, quàm abs te sic diligi: nec aliquid animo meo accidere posse iucundius. Ludouicus medicus tuus, homo (ut mihi uisus est) & peritus, & prudens, idemq; studiosissimus tui, offendit me in uia, cùm lectica ueherer, quòd nondum etiam eram ex recente morbo confirmatus. Cum eo sermonem habui de te, quem illum ad te pertulisse arbitror. Iter item mecum ad Vrbem faciebat Molsa, summo ingenio & summa eloquentia uir, atque is quoque amantissimus rerum omnium tuarum. Sed est quod mihi ignosci à Ludouico peruelim. Egi enim cum eo parum sanè humaniter: qui cùm sermones inter nos sereremus, sisti lecticam non iusserim. Cuius me mei errati acriter postea pœnituit. Consideranti enim pòst mihi, nihil uisum est agi potuisse magis rusticè. Sed siue torpor quidam mentis

atque

atque ingenij ex morbo(ut arbitror)contractus: siue ipsa commemoratio de te, plena lætitiæ partim, partim etiam doloris,ita consilium mihi excußit,ut quid tum deceret,nequiuerim perspicere. Huius meæ culpæ,cuius recordatio etiam nunc mihi molesta est,& abs te,& ab illo ueniam peto dari,mihiq; ignosci reliqua mea officia in te,atque in omneis tuos fidelißimè semper amantißimeq; constabunt. Vale. XII. *Calend.Decemb.* M. D. XXXVI. *Ex Vrbe.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. COSMO GERIO FANI EPISC. S.P.D.

LVdouicus Beccadellus familiaris tuus conuenit me,multamq; tuis uerbis salutem mihi nunciauit : adiunxitq; in sermone , te molestè ferre , quòd cùm ego per ista loca ad Vrbem proficiscens iter facerem , tu istic non affuisses : cupereq; te in meo reditu,si eadem uia iter facerẽ,uidere me, & alloqui, hospitioq; excipere,quem iam antè in amorem & in beneuolentiam tuam recepisses. Quæ cuncta mi optime Geri mihi abs te iucunda & grata accidêre. Nam cùm de te iampridẽ in eam opinionẽ uenerim, ut de uirtute & humanitate tua mirificè sentiam, multorum bonorum testimonijs in hunc sensum adductus : tum uerò hæc significatio tuæ erga me uolun-

tatis, & meum pristinum de te iudicium confirmat: & facit, ut te etiam mihi magis præcipua quadam beneuolentia diligendum putem: quem antea communi illo studio, quod uirtuti debetur, tantummodo diligebam. Siquidem nihil est, quod me uehementius impellat ad amandum, quàm cùm intelligo me amari. Quod quoniam mihi abs te contigit, sic uelim tibi persuadeas, neque in fide amicitiæ, neq; in beneuolentiæ studio, quicquam à uiro bono desiderari conuenire, quod tibi à me non promptum & paratum futurum sit. Meq; & tuam istam uoluntatem, quam erga me eximiam ostendis, maximi facere: & tuis tantum tribuere uirtutibus, ut existimem, hanc modò inter nos initam amicitiam, mihi non solùm uoluptati, sed honori etiam permagno fore. Quare ita sentias & constituas uolo, me tibi prorsus esse amicissimum. De hospitio quòd mentionem facis: crede mihi, si te præsentem istic offendissem, perlibenter certè ad te diuertissem. Quid enim mihi tuo aspectu & familiaritate occurrisset dulcius? Neque recuso, si in reuersione mea in Galliã per eadem ista loca transiero, per quæ, ut nunc est, transiturum me arbitror: quin ad te rectà me conferam, tecumq; & apud te diem & noctem sim. Sed & pueri familiaresq; tui, te absente eam mihi sedulitatem diligentiamq; præbuerunt, ut facilè appareret ex disciplina domestica,

qui

qui tu, & quàm liberalis hospitum receptor esses. Nullum enim certè officium prætermiserunt, quod tam breui tempore, & peregrino, & hospiti potuerit præstari. In quo declararũt, cùm me tam studiosè inuitarent & colerent, quantopere illud tibi gratum iudicarent fore. Quæ cùm omnia redeant eodem, ut sint amoris erga me tui indicia atque signa: ne uiuam, mi Geri, si concessurus tibi sum, ut tu plus me diligas, quàm ego te diligo. Itaque & pro collegio, & pro amicitia, paria tibi à me studia polliceor ac defero, atque illa sunt, quæ tu in me contulisti: & si fieri poterit, etiam ampliora. Sed de his satis. Ego genus tuum uitæ, consiliumq; in Ecclesia tua commorandi, usque adeò probo, ut non desinam id & laudare summè, & admirari. Deumq; immortalem quæso, ut dignum tua ista uirtute animiq; constantia fructum atque euentum consilio tuo largiatur. Vale.

Tertio Calend. Decembris, M. D. XXXVI. Ex Vrbe.

IAC. SADOLETI
S.R.E. CARDINALIS,
EPISTOLARVM
LIBER X.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, HERCVLI II. DVCI FERRARIAE S.P.D.

QVONIAM *habeo te inter eos, quos mihi eximiè semper colendos, obseruandosq́; proposui: ideò putaui mihi faciendum esse, ut ad te mea manu scriberem, nunciaremq́; id quod mihi contigit. Heri enim nihil cogitans, ac ne cupiens quidem, sed præter omnem opinionem meam creatus sum Cardinalis. Cuius honoris magnum onus & splendidum, meis tamen humeris perquàm graue est: non enim uidetur meæ fortunæ tenuitas id posse perferre. Sed tamen ferã ut potero: & si copijs opibusq́; deficiar, in eo elaborabo, ut fide, integritate, amoreq́; in Rempub. muneri meo satisfaciam. Tibi uerò præstantissime Dux, cuius nomini clarissimæq́; familiæ iampridem ualde deditus sum, ita mea studia officiaq́; polliceor ac defero, ut tibi cupiam persuasum esse, ea tibi imprimis præsto semper fore: meq́; eorum nemini qui*

te am

te amant & colunt, quorum pro amplitudine & nobilitate tua, magna copia est, unquam concessurum: semperq; ea libentissimè facturũ, quæ honori tibi & ornamento esse possint. Sed hæc, cùm usus uenerit, re magis præstabo, quàm uerbis. Tu ut me diligas, habeasq; in numero tuorum, uehementer à te peto. Vale. Ex Vrbe, x. Calend. Ianuarij, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, PETRO BEMBO S. P. D.

NEque hilariter possum, neque tristibus etiam uerbis ad te scribere: quòd in altero mihi animus meus repugnat, in altero hominum opinio atque iudicium. Qualecunq; tamen id sit quod mihi accidit, scire te uolo, me his proximis comitijs à Paulo Tertio Pontifice Maximo in amplissimum ordinem S. R. E. Cardinalium esse cooptatum. Quod sit'ne lætandum, nec'ne sit, equidem ignoro. Scio enim me aliàs huiusmodi occasiones uitasse: & nunc quidem certè quod factum est, neq; ex uolũtate mea, & præter omnem expectationem factum est. Ac singularis quidem Pontificis Maximi uoluntas declarata est aduersum me, qui iudicauit eo honore me dignum, quo forsitan non sum dignus: uel potius planè non sum. quis enim est tam arrogans, qui audeat ipse de se facere iudicium dignitatis? Sed quod ego sine ambiguitate &

sine ullo errore iudico, onera quæ honorem eum consequuntur, mihi ita grauia sunt, ut non uideam quo pacto poßim ea sustinere ac ferre. Te quidem rogo mi optatißime Bembe, ut me amare non desinas. Minor apud te sum factus, quàm fuerim antea. Hoc enim & ego suspicor, & re ipsa ita est. Sed noli hoc quæso, meæ culpæ ascribere: potius fortunam accusa, quæ me compulit in eiusmodi uada & cautes, ut aut fama omnis prudentiæ abijcienda mihi fuerit, aut libertas confringenda. Ego uerò pudore & timiditate ingenua quadam malui constringi, quàm stultus iudicari. Si lapsus iudicio sum, ignorantiæ id meæ tribuendum est. Si uerò mea ratio habet aliquam rationem, eam tu si defendendam susceperis, potero sperare, me omnibus purgatum & probatum fore. Te quidem ego indies magis magisq; diligo, plurimiq; facio. Lazarum meum meis uerbis saluere iube: itemq; cæteros: quos ferè habemus amicos communeis. Me quo minus plura scribam, meæ molestæ grauesq; solicitudines, & cura rerum necessariarum auocat. Vale.

Romæ, Calend. Ianuarij,

M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, RODVLPHO PIO CARPENSI S.R.E. CARDINALI S. P. D.

CVm me tecum unà, Paulus Pontifex Maximus in amplißimum S. R. E. *Cardinalium ordinem cooptauerit: non tam res ipsa mihi iucunda accidit, propter prioris uitæ meæ (ut ego arbitror) beatioris desiderium, quàm summi benignißimiq; Pontificis tale de me iudicium, & iucundum, & gratum extitit. In quo auxit permultum animi mei lætitiam, quòd te socium, uel potius ducem habiturus sum in omnibus præclaris actionibus, quæ per nos ad Dei omnipotentis gloriam, & Christianæ Reip. salutem, & suscipiendæ fuerint, & tractandæ: ut etiam si uirtute tibi impar, uoluntate tamen proximus sim futurus. Sed de his aliàs. Nunc tibi ex animo gratulor, teq; uidere quàm primum opto: ut mutua nostra beneuolentia, quæ semper animo potius retēta, quàm officijs inter nos usurpata est, propter disiunctionem uidelicet nostram & uitæ, & locorum, nūc aßiduitate consuetudinis, & communicatione consiliorum, uberiorem multo amoris fructum nostrū utiq; afferat. Tu uale, & ignosce breuitati meæ: plura enim scribere meæ occupationes me non sinunt. Iterum*

Vale. Romæ, v. Calend. Ianuarij, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, MARIO ALIGERO RHEATIS, ET LAVRENTIO GRANAE SIGNIAE EPISCOPIS S. P. D.

CVm me nihil tale cogitantem, ac præter omnẽ expectationem meam, Optimus Maximusq; Pontifex in sacrum collegium S. R. E. *Cardinalium cooptasset, non existimaui tantum mihi curarum & solicitudinis ab ipso honore, qui certè maximis occupationibus est impeditus, afferri oportere, ut officij obliuiscerer, quo mihi uideor ambobus uobis esse obstrictus. Tanta est humanitas earum literarum quas mihi rescripsistis: adeoq; ue strã propensam & beneuolam erga me uoluntatẽ uisus sum agnoscere. Quod profecto gratissimum mihi accidit. Talibus enim uiris, quales estis uos, probatũ me esse, præcipuum præmium mihi uidetur esse uirtutis. Quæ quidem uirtus si tanta in me existeret, quanta à uobis magis prædicatur, quàm à me ipso agnoscitur, gauderem maiorẽ in modum iudicio doctissimorum & amicissimorũ. Nunc etsi opinionibus de me uestris imparem esse me sentio, amore tamen erga me uestro nihilominus lætor: facileq; patior, uideri uobis maiora quæ beneuo-*

lent

lentia uobis depingit, quàm quæ ueritas ipsa fert. Sed de his satis. Ego hoc honore factus sum uobis nõ amicus melior, sed aliquanto ornatior. Qui quidem honor magis mihi erit & optatus & gratus, si ex eo facultas mihi affuerit, bene de uobis, & de uestri similibus promerendi. Non enim alium ex illo fructũ aut specto, aut percipere cupio. Vos si pristinam uestram beneuolentiã erga me conseruabitis, & humanitati constabitis uestræ, et facietis mihi gratißimũ. Valete.

Scriptæ erant hæ literæ, cùm tuas eodem die Mari doctißime accepi literas. & simul alteras ad Paulum Granæ nostri, utrasq; honori nostro gratulanteis: quas nimirum libentißimè legi. Gratulatio uestra optimi animi index mihi pergrata est. Vtinam ego talem me præstare poßim, qualem uos describitis. Conabor quidẽ certè: & si aliud nihil, egregiam utiq; uoluntatem ad Christianam Remp. afferam: cuius salus atq; amplitudo semper erit mihi mea uita charior. Vobis autem duobus hoc nunc habeo quod pollicear ac spondeam, uos neq; constantiam in beneuolentia erga uos mea, neq; in amicitia fidem esse desideraturos. Sicuti quidem & uirtus uestra, & meæ uitæ perpetua consuetudo à me postulat. Iterum ac sæpius ualete.

Romæ.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, MARIO MAFFAEO CAVALLICENSI EPISC. S. P. D.

ETsi nihil adhuc abs te ad meas priores literas erat responsum, quibus ita flagitabã aduentum tuum, ut nihil fieri posset ardentius: tamen cùm postea fato nescio quo, aut ne fato quidem, sed optimi ac præstantißimi Pontificis nimis beneuola erga me uoluntate, ignarus, & incogitans, in sacrum ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatus essem, non duxi prætermittendũ, quin ad te literas hac ipsa de re darem: quanquam eram, quod te intelligere puto, maximis curis occupationibusq; distentus. Sed tamen amor meus erga te, & officij ratio, eius quod nostræ amicitiæ debitum est, nullo impedimento teneri potuit, quin communicarem tecum hoc quicquid esset, siue gratulandum id sit, siue non gratulandum, ut ambo id unà cõmuniterq; faceremus. Non enim quicquam à te seiunctum mihi esse potest: nec tu aliena tibi ea, quæ mihi accidunt, debes existimare. Sed cùm iam diu mutuus inter nos amor animos nostros in unum quodam modo conflauerit, debet uterq; nostrum in altero semetipsum æstimare & pendere. Ergo si ornatior ego hoc honore factus sum, quàm antea, horũ mihi

hi ornamentorum pars æqua tecum est: si minus ornatus, minorisq; faciendus, (nam certè liber minus, & minus beatus redditus sum) tu leuare debes onus nostrum, æqua oneris parte mecum subeunda. Sed quoniã res impræsentia ad iudicandum difficilis est, egetq; disceptatione maiore & tempore, illud utique scire interim te uolo, si te præsentem hic habuero, maximas partes lætitiæ & hilaritatis mihi fore restitutas. Nam & erit, in cuius amore consilijsq; requiescam: & nulla tam graui cura solitudineq; opprimar, quam aspectus tuus, & familiaris sermo noster non continuò tollat, atq; auferat. Tu ut ualetudini tuæ seruias, mi suauissime Mari, & te huc aliquando conferre mea causa animum inducas, uehementer à te peto. Vale. V. Non. Ianuarij, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, ANDREAE GRITTO DVCI VENETORVM S. P. D.

CVm accepissem Amplitudinis tuæ literas, & Laurentij Bragadeni, hominis uirtute & sapientia ornati, legati uestri uerba audissem, qui suo sermone egregiè subsecutus est grauitatẽ earundem literarum: equidem non mediocriter sum lætatus, tale fieri iudicium de me abs te, & ab isto ampliss. senatu, in quo ego uestigia antiquæ dignitatis atq; autor

toritatis residere intelligo, ut me quoq; non inutilem ministrũ ad subueniendum Christianæ Reip. esse existimetis. Verùm ista lætitia affert profectò secũ maiorem etiam solicitudinem. Magis enim uideo mihi laborandum esse, ut iudicio uestro respondeam, quàm lætandum, quòd sic de me uos iudicetis. Quòd si recta administratio huius honoris ac muneris, quod mihi nullo meo merito, sed quadam bonitate præpotentis Dei suscitantis de terra inopem, & de fimo pauperẽ erigentis, delatum est, à me ipso mihi speranda atque expectanda esset, diffiderem profectò, à uobisq; peterem, ut ne talem de me opinionem haberetis. Quid enim ego sum, si per memetipsum æstimer, nisi plebis abiectio? Sed quoniam ad clementissimum Deum toto animo conuersus, illius unius & benignitati confido, & opem expeto: cupioq; illi, quanquam peccatis oppressus, studio tamen bonæ uoluntatis inseruire: spe teneor, posse me diuino auxilio fretum, aliquando & Reip. afflictæ, & bonorũ de me expectationibus aliqua ex parte satisfacere. Præsertim cum hæc noua atq; inaudita multis iam penè seculis summi Pontificis Pauli Tertij bonitas ac sapientia, & collegarum meorum præstantissimorum hominum, uirtus ac religio, animum meum excitet atq; erudiat: quorũ ego uestigijs consectandis, uirtutibusq; imitandis, errare minimè potero. Quare in hoc mihi nouum uitæ genus

hoc

hoc animo ſum ingreſſus. Primùm, ut Deo omnipotẽti, eiusq; ſanctæ fidei, omni ſtudio, opera, labore, ſanguineq; deſeruiam. Deinde, ut ſanctam ſedem Apoſtolicam, præſidemq; illius Paulum ita meritum de me, ut omnes ſciunt, quantum in me erit, in omni ſua autoritate ac dignitate tuear, atq; conſeruem. Tertio loco, ut ea agam & mediter, quæ probis, & doctis, & amantibus mei, poßint & honeſtati eſſe, & cõmodo. Quo in genere gratias amplitudini tuæ agens, quòd ad me tam humanè & tam amanter ſcripſeris, & tibi & iſti Amplißimo Senatui ita mea ſtudia polliceor ac defero, ut quoad per me rectè fieri poterit, paucos mihi pares in amore & cupiditate ueſtrarum rerum ſecundarum ſitis habituri. Vale. XV. Calend. Februarij, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, CLAVDIO RANGONO COMITI S. P. D.

Qvas ad me & ad Paulum meum miſiſti literas, gratæ mihi maiorem in modum fuerunt. Recognoui enim in illis priſtinam illam tuam erga nos beneuolentiam, quam ego amare tantopere ſum ſolitus. Præſertim adiunctis maximis uirtutibus & animi & ingenij, quas ego in te ab ineunte tua adoleſcentia proſpexi, eaſdemq; ad frugem bonam poſt-

ea

ea perductas cognoui. Quòd honore nostro lætatus sis, tam facile tibi credo, quàm mihi ipsi. Quòd uerò honos ipse magni æstimandus sit, disputas tu quidem & ornatè & subtiliter. Sed, crede mihi, alia erant potiora, quæ quidem ego magno animo erã persecutus. Nunc uereor ne me ipso factus inferior sim. Sed si erit locus Deo inseruiẽdi, nauandæq; Reip. fortiter atq; constanter, maximo me honore affectũ arbitrabor. Quod quidẽ aut hoc optimo prudentißimoq; Pontifice gubernacula tenente sperandum est fore, aut nullo alio. Quotus enim quisq; in hunc altißimum honoris & dignitatis gradum iam dudũ sublatus est, cui Resp. fuerit cordi? Sed hæc Deus uiderit, cuius potestate & arbitrio reguntur omnia. Te ego amo, ut debeo, meq; à te amari uehementer opto. Imprimisq; id cupio, ut de meo optimo animo & uoluntate erga te persuasißimum tibi habeas. Vale. Romæ, III. Idus Ianuarij, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, FRANCISCO BELLENCINO MVTINEN. S.P.D.

AVdieram sæpe ex Paulo meo, qualis tu uir, & quàm mirificè deditus liberalioribus studijs esses, ad quæ ab iure Ciuili, in quo eras multis iam annis omni cum laude uersatus, etiam curam omnem

anim

animumq́; transtulisses. Quod quidem erat apud me animi ingenui & præstantis indicium. Sed crede mihi, tuæ literæ non modò confirmarunt opinionem de te meam, uerùm etiam auxerunt. Ita enim perfectæ atq; elaboratæ in omnem partem sunt, ut statuere satis non possim, utrum elegantius scriptas putem, an amantius: ita omnia in illis & ingenij luminibus, & amoris sunt lita. Ex quo gratulari mihi in mentem uenit communi patriæ, quæ tot ingenia ex sese, & talia effert in hoc tempore, ut artium eam optimarũ tanquam officinam quandam esse uideamus. Quare quòd mihi eloquentiæ laudem tribuis, feci equidem quod in me fuit, ut digitum intenderem in eam uiam, per quam ad summum humanæ dignitatis gradum perueniri posse sum arbitratus, primusq́; hanc ipse, aut certè cum paucis inirem. Sed nũc tam multi tanto cum studio in eam se inijciunt, ut mirabilis concursus sit. In quo ego æquissimus spectator aliorum laudis, multos partim antecedentes iam me, partim etiã consequentes, mira cum uoluptate conspicio, faueoq́; impensius bonis ingenijs. Quo in numero cum te uel imprimis constituam, debes existimare, gratum mihi accidisse istud studium quod prætefers, & colendi (ut tu ais) & diligendi mei. Nam quòd honorem mihi hunc nouum gratularis, agnosco beneuolentiam tuam: sed magis iure mediusfidius illam pristinam

meam uitam mihi esses gratulatus: qua ego beatiorē aliam nunquam iudicaui reperiri posse. Vt nunc res se habet, quando in hunc locum euectus sum, dabitur opera à me Deo bene iuuante, ut noster honos neque inutilis Reip. nec bonis & doctis uiris infructuosus sit. Quibus quidem si non re & fortuna, at opera certe & uoluntate non deero. Nullumq; maius præmium me assecutum esse putabo, quàm si facultatem ero nactus, bene de illis quacunq; ratione promerendi. Tu ut ualeas, nosq; diligere pergas magnopere à te peto. Vale. XII. Calend. Aprilis, M. D. XXXVII. Romæ.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PETRO BEMBO S. P. D.

REdditæ à te breui tempore epistolæ mihi sunt duæ: quarum in una honori nostro amicissimè gratularis: altera habet defensionem facti nostri, ita accuratam & grauem, ut summus in ea amor tuus cum singulari prudentia certare uideatur. Sic enim occurris omnibus dubitationibus nostris, sic omnia quæ contra dici possunt, rationibus tuis diluis atq; refutas: ut animus noster ambiguus antea & uacillans, metuensq; ne quid admisisset in sese, quod à reliqua uita mea uideretur discrepare, tua nunc autoritat

tate firmior, & in ſuſcepta ratione conſtantior multo factus ſit. Quanquam illa grauiſſima omnium ad conſolandum eſt ratio: ſi mihi in hoc loco conſtituto, tribuerit fortuna facultatem bene de bonis & doctis promerendi: hoc ſi contigerit, cætera moderatè feremus. Nam quod ad ipſum me attinet, noli exiſtimare, mi Bembe, non me aliquantum animo commoueri, cùm cõſiderem qui fuerim, quàm beatè, & quàm meum ad arbitrium olim uixerim. Nunc autem ex illis ampliſſimis atq; amœniſſimis libertatis ſpatijs, in breuẽ gyrum ſeruitutis ſim redactus: præſertim cũ hic etiam honos non maiorem modò uirtutem & ſapientiam, quàm mea eſt: ſed longè opulentiorem fortunam requirat & poſtulet. Sed quoniã tuis præceptis conſtantia animi ſuſcipienda eſt, & mollicies abijcienda, ſimus ſanè in omni huiuſmodi perturbatione fortes. Noſtram perpetuam beneuolentiam inter nos, amoremq; incredibilem ac ſingularem quo coniuncti ſumus, equidem à mea parte tueor, tueborq; diligentiſſimè, citiusq; à uita deſerar, quàm ut is ullum unquam detrimentum apud me uel minimum patiatur. Tu ut eodem animo erga me ſis, quo ſemper fuiſti, nõ equidem te rogo: (non enim uereor ut ſecus facturus ſis) ſed tamẽ, neſcio quo pacto, ut optẽ mihi in mentẽ uenit. Vale mi chariſſime atq; humaniſſime Bembe. XV. Cal. Februarij, M. D. XXXVII. Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ANDREAE ALCIATO S. P. D.

Plenas amoris atq; officij tuas accepi literas: quæ & quòd profectæ à te, & quòd amicè atq; eleganter erant scriptæ, plurimum mihi uoluptatis attulerunt. Gaudebam enim Alciate tibi tali uiro honorem nostrum probari: quo cum uincta quidem est repentina propemodum totius uitæ commutatio, & ea mihi molesta, nisi interdum solicitudinem animi mei doctißimorũ hominum atq; amicißimorũ, cuiusmodi es tu, gratulatio & lætitia leuaret. Etenim scis ipse profectò, quam uitam antea uiuere eram solitus, quàm beatã, quàm liberam, quàm omnibus ijs fruentem rebus, quæ iucundæ hominibus in uita accidere solent. Quibus omnibus nunc carere est necesse, longeq; diuersa & studia & instituta sequi. Sed si hoc mihi uni incommodum, cæteris fortasse utile, ac Christianæ imprimis Reip. futurum est, ut tu suauißimè atq; amantißimè auguraris: subeatur omne onus, & cuius iugo ceruices subdantur. Quanquam nil uideo esse in me aptum publicis commodis, præter bene & rectè faciendi uolũtatem: quæ mihi quidem nunquam aberit. Est enim non cura mea aliqua, sed diuino in nobis beneficio innata, quæ si sola, & eis nuda præsidijs

dijs quæ ab ingenio & prudentia suppeditantur, potest quicquam prodesse rebus cõmunibus, opera quidem mea non desiderabitur. Cætera in potestate Dei erunt, ad quem nos omnia sumus relaturi. De te uerò mi Alciate, nunquam dubitaui quin summam lætitiam esses capturus quacunq; ex re, quam mihi honestam & utilem fore arbitrareris. Noui enim animum tuum tum propensum erga me, tum suapte sponte bonis omnibus fauentem. Neq; id me primum literæ tuæ docuerunt, sed hæ tamen iucundæ atq; gratæ, quòd testes extiterunt, non beneuolentiæ solum, uerum etiam memoria mei tuæ. Quas ego legens uidebar tecum loqui. tanta in illis suauitas, tantaq; declaratio amoris tui erga me inerat. Quare te etiam oro, ut interdum ad me, cùm ocium tibi erit, scribere ne grauere. Ego quod meæ uoluntatis in te proprium est, sic te statuere, & tibi persuasum esse uolo, qui te pluris quàm ego faciat habere te neminem.
Quamobrẽ quicquid ego sum, aut esse
unquam potero, totũ tibi confidas
& tuis commodis para-
tum. Vale. XIIII.
Calend. Fe-
bruarij,
M. D. XXXVII.
Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ROMVLO AMASAEO S. P. D.

Non erat opus mecum tot uti excusationibus: non enim unquam dubitaui quin tu me diligeres. Sed tamē in te quodammodo excusando cùm adhibuisti non mediocrem diligentiam, simul & illud, quanti tu me faceres, ostendisti. Quo ego tuo uel de me iudicio, uel erga me animo mirificè delector. Virtutem tuam, quam amabam: & excellens ingenium, quo es præditus, totum expressum uidi in tuis literis: quibus nihil elegātius nec eruditius legi à me potuit. Omnino egregiè sustines nomen quod adeptus es. De quo tibi non minus gratulor, quàm tu honori meo es gratulatus. Cui ego honori utinam par esse possim, ut ne obruar expectatione eorum, qui magna à me postulant, & maiora quidem, quàm queam præstare. Sed in hoc misericors Deus nos adiuuerit. Ego te diligo Romule, & de tuis uirtutibus honestissimè sentio: meq́; uicissim cupio à te amari, paratus, si quid forte uti opera mea uolueris, ea tibi præstare, quæ ab amicissimo homine iure expectanda sunt. Pompilium tuum hic sæpe uideo, eiusq́; probitate, & ingenio, ac in me ipsum obseruantia summopere delector. Vale. Romæ.

IAC.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. ACHILLI BOCCHIO BONONIEN. S.P.D.

NVlla fuit antehac mihi tecum familiaritas. Verùm literæ tuæ, quas proximè ad me misisti, eam inter nos beneuolentiam conciliauerunt, quæ instar antiquæ necessitudinis haberi possit. Ita patuit mihi animus tuus, & uera uisa est gratulatio, quæ ab optimo animo profecta est. Itaq; te planè existimo hoc honore nostro uehementer esse lætatum. Qui quidem honos utinam sit eiusmodi, ut ex eo ego, & Christianæ Reip. (sicut tu sanctissimè atque amicissimè optas) prodesse possim, & doctis unà & probis uiris, in quos mea semper fuit propensa & est uoluntas. Sed uereor ne quod piè uolo, id re præstare minus idoneus sim. Non enim ea uirtus in me, neq; ea est doctrina, quam tu fortasse arbitraris. Sed cùm ad præpotētem Deum & tu omnia referas, & ego ad eundem cōfugiam: spes est, si is nobis fauerit, fueritq; adiumento, aliquid aliquādo nos effecturos esse, quod ad illustrandam ipsius gloriam, & ad aliquod commodum Reip. pertineat. Verùm hoc, ut illi fuerit placitum. Ego & gratulationem tuam gratissimè accipio, & te in suscepta erga me beneuolētia cupio permanere. Quod ut constantius facere debeas, pari ego

te compensabo uoluntate. Vale. Idibus Ianuarij. M. D. XXXVII. *Romæ.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LAZARO BONAMICO S. P. D.

BInis abs te acceptis commendatitijs literis, ijs quos mihi commendaueras, & uultu & uerbis ostendi, quantum ualeret apud me tua commendatio. Atque illi cùm adijssent ad me primò, responsumq; tulissent, tua me causa omnia quæ ex me uellent, libẽter esse facturum: reuersi postea non sunt. Credo, quòd me uidissent, & sese noscẽdos mihi obtulissent, satis putasse impræsentia se esse cõsecutos: redituros, cùm opus fuerit. Tu uerò ita constitue de me, & tibi ita persuade, quicquid tua agere causa contigerit mihi, id gratius mihi semper futurum, quàm tibi ipsi. Secutæ sunt postea tuæ gratulatoriæ literæ, quæ Deus bone eloquentia! qua copia, quibus ingenij, & amoris refertæ luminibus! quæ cùm mihi redderentur, casus interuenit mirificus. Eramus enim in senatu, & prope me Amplißimi uiri Contarenus & Polus: à quibus lectæ, laudatæq; mirabiliter. Farnesio lectißimo adolescenti deinde sunt traditæ, qui postridie domum mihi eas remisit. Ad eas quemadmodum debeam respondere ego planè ignoro.

Video

Video enim te tantum permittere amori, ut ex iudicij tui, alioquin recti & boni, regionibus non parum egrediaris. Tu'ne tanti me facis, & usque eò de me bene existimes, ut statuas magnum aliquod ex me commodum Christianæ posse euenire Reip? Vtinam hoc ita esset, essem enim & fortunatior mihi ipse, & certè amicus tibi ornatior. Quid enim est quod magis cupiam in uita, quàm huic tali tuo de me iudicio satisfacere? Quòd si tu de uoluntate mea ita iudicas, nihil profectò falleris. Sin autem de facultate: quid, quæso, tantùm est in me uirtutis & sapientiæ, ut huic muneri obeundo egregiè aptus sim? Sed tamen cùm uoluntas sæpe sit acriter sit incensa, inuenire sibi uiam ad res gerendas possit, dabo equidē operam, ut si non omnino, at aliqua ex parte opinioni tuæ industria mea respondeat. Quòd de Paulo Tertio optimo maximoq; Pontifice & sentis præclarè, & prædicas: certè mi Lazare nouum hoc exemplum à præstantissimo Pontifice in Remp. introductum est, uel reuocatum potius ex ipso more maiorum, & longo interuallo repetitum: ut in mandandis honoribus non gratiæ, sed uirtutis ratio habeatur. Quod in meis Collegis maximè patet. Quis enim est eorum non singularibus atque eximijs uirtutibus ornatus & præditus? quorum ego numero utinam adscribi dignus essem: constaretq; in me summi Pontificis iudicium,

ſicut in aliȷs conſtitit, qui item ab eo ſunt in hũc amplißimum ordinem adlecti. Sed (ut dixi paulò antè) hòc diligentia utar maiore, quò ingenio imbecillior ſum. Tibi porrò quid ego ſcribam? niſi & agere me tibi gratias, qui tantopere meo honore gauiſus ſis, priſtinumq; tuum amorem erga me, omni mihi tempore probatum & perſpectũ, hac etiam in re totum expoſueris atque oſtenderis: & tibi polliceri, meam illam beneuolentiã, qua te ſemper mirificè ſum complexus, non modò ſtabilem & ſaluã conſiſtere apud me, ſed factam etiam, quàm antea, aliquantò auctiorem. Siquidem magna ex parte ſpes lætius traducendæ uitæ in hoc ipſo honore, qui mihi cæteroqui grauem ſeruitutem affert, in eo mihi poſita eſt, ſi amicis & familiaribus meis, in quibus tu principem penè locum obtines, & lætitiæ potero eſſe, & commoditati. Vale. XV. *Cal.Febr.* M. D. XXXVII. *Romæ.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. AVGVSTINO BEATIANO S. P. D.

ELegans tuum carmen mira quadam ſuauitate me demulſit: uel propter lumina ingenȷ, quæ in eo multa extant: uel ob memoriam noſtræ mutuæ beneuolentiæ dulcißimæq; conſuetudinis, quæ nũquam mihi quidem ex animo lapſa eſt, ſed nunc grata re-

cordatione repetitur. Quòd gaudeas honore meo, non mihi nouum est, neque inopinatum: eodem enim tempore tuo ipsius honore lætaris. Quid enim est amicitia, nisi communio rerum & secundarum, & aduersarum? Vtinam modò hæ secundæ sint, per quas auulsum me à rebus mihi iucundissimis uideo. Sed si quid hîc boni erit, in eo inerit, si & Reip. & amicis ego usui potero & ornamento esse. In quo dabo utiq; operam, ut quæ didici in otio, in negotijs expromam. Potestas modò detur agendi aliquid, quod sit uiro dignum, meam constantiam & studium non desiderabis. Ego tuæ gratulationi ago gratias: maximeq́; opto, ut eadem qua fuisti erga me uoluntate, semper sis: de meq́; ita constituas, neminem te habere, in amore tui superiorẽ me, paucos pares. Vale. Romæ.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. LILIO GREG. GYRALDO S. P. D.

GRatæ mihi tuæ literæ, testes tui perpetui erga me amoris, qui semper mihi iucundus accidit. In quibus quòd honori meo gratularis, agnosco eandem beneuolentiam tuam: & in eo etiam magis, quòd me existimas alicui usui fore Christianæ Reip. quod utinam ita eueniat. Non enim tum me beatiorem uitam amisisse existimabo, quæ mihi in otio &

tranq

tranquillitate posita erat: si alia uia operis & negotij, eandem beatitudinẽ potero consequi. Non enim minus ad felicitatẽ labore honesto, quàm quiete animi peruenitur. Cuius facultatis si dederit mihi Deus occasionem, non committam, ut frustra quisquam meam operam, & officium boni uiri uideatur requisiuisse. Te cupio ualere, & me à te diligi etiam opto, sicut ego quidem te diligo: quod re tibi declarabo, si acciderit, ut aliquando possim. Vale. Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. HIERONY. VIDAE ALBAE EPISC. S.P.D.

GRatissimæ mihi fuerunt literæ tuæ: quæ & ueteris nostræ amicitiæ memoriam mihi renouarunt, & declararunt, in te non parùm adhuc amoris erga me ipsum residere: quo mihi nihil optatius, neq; iucundius accidere potuit. Nam cùm te semper ingenij & uirtutis tuæ causa plurimum dilexi: tum uerò optaui uicissim diligi à te. Id rectè existimans, coniunctionem tecum meam mihi magno honori semper fore: quòd tuum de quoque homine iudicium in utranque partem magnam uim haberet: neque solùm in præsentia honorificũ existeret, sed illucesceret in omnem etiam posteritatem. Quanquam hæc quæ notis

notißima sunt, noua commemoratione mea non indigent. Venio nunc ad gratulationem tuam, quæ mihi magis propter animum tuum propensum & beneuolum erga me, quàm propter rem ipsam, de qua gratularis, iucunda extitit. Gaudeo enim à te tali uiro honorem meum comprobari: ipso autem honore non tantopere delector. Qui etsi magnus, & expetendus omnibus uidetur: mihi tamen boni multò plus abstulit, quàm dedit. Abstulit enim otium, quietem, libertatem. Alia quædam reddidit, quæ nequaquam cum illa felicitate prioris uitæ, meo quidem iudicio, erant comparanda. Sed quoniam oppreßi subitò optimi Pont. beneficio, spatij ad consulendum ac deliberandum nihil habuimus: pareamus sanè Deo, qui nos huic subiectos oneri esse uoluit. Illud tamen curemus, in eoq; elaboremus, ut quoad uires nostræ ferre poterunt, hæc nostræ dignitatis acceßio, Christianæ Reip. & huic sanctæ apostolicæ sedi poßit esse utilis. Quod conabimur quidem certè. Quantum autem præstare efficereq; poßimus, id iam ad Deum ipsum referendum totum est: qui faciat nos idoneos ministros suæ uoluntatis. Sed de his satis. Ego te doctißime Vida & amaui semper, ut paulò antè dictum est, & tuo præstantißimo ingenio, eximiæq; doctrinæ plurimum tribui. In qua etiam nunc & opinione eadem sum, & uoluntate. Tibiq; hoc de me esse persuasum uolo, si

quem

quem mihi aliquãdo locum tibi gratificandi dederis, magno me abs te affectum beneficio esse arbitratum. Tu ut ualeas, & me ut diligas, magnopere à te peto. III. *Idus Februarij, Romæ.*

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GERMANO BRIXIO S. P. D.

SEmper hoc ferè euenit in tuas literas, mi humanissime Brixi, ut longo interuallo postquam à te datæ sunt, ad me illæ perferantur. Velut has, quas recèns acceptas, plenissimas amoris, humanitatis, officij, summa cum uoluptate perlegi. Scriptæ enim à te XIII. *Calend. Februarij, octauo Idus Martias mihi sunt redditæ. Credo, ut quò suauiores mihi & iucundiores sunt, hòc me diuturniore expectatione torqueant. Sed nihil agit fortuna: cùm enim tuas literas non habeo, neque lego, tui tamen memoria cogitationeq; delector: quæ ita mihi infixa est intimis in medullis, ut auelli non posit. Neque uerò ego fructum in uera amicitia, qualis profectò nostra est, esse uberiorem ullum puto, quàm habere amicos animo suo præsentes quos locorum longinquitas ab oculis distraxit. Hoc ego in te cum faciam assiduè ac perdiligenter, quod te idem in me facere arbitror: utrunque uideor mihi consequi, ut neq; crucier tuarum literarum desi-*

side

ſiderio: & cùm eas accipio, uehementiſsimè gaudeam. Itaque quibus, quæſo, putas me elatum eſſe lætitijs, cùm eas legerem quas proximè accepi, copioſas, graueis, ſuauiſsimè atq; ornatiſsimè ſcriptas: quodq; pluris eſt quàm cætera omnia, ea indicia amoris præ ſe ferentes, ut iam non beneuolentiam erga me tuam uidear agnoſcere, ſed ſingularem quandam atq; eximiam charitatem? Quid enim prætermiſſum eſt in declarando amore tuo erga me, cùm uel tantùm te honoris noſtri accepto nuncio lætatum eſſe ſcribis, quantum uix alius quiſquam? uel de me ita laboras, ut cùm extimeſcas (timidus enim ſolet eſſe amor, præſertim in uiris prudentibus, & circunſpicientibus omnia) ne meus hic mihi honos animum commutet, aliamq; perſonam, tanquam in ſcena, induere me faciat hoc extremo iam uitæ meæ actu, atque à principio indutus fuerim: non ſolùm monitis, ſed precibus etiam agis mecum, ut me eundem præſtare ſtudeam in celebritate, qui fuerim in frequentia: & quem Romana ambitio florentiore ætate non mouerit, eadem deflexa iam, & penè exacta, ne moueat. Fateor hoc tuum conſilium, prudens, & imprimis fraterni animi à me exiſtimari. Sed tamen mi Brixi, res longè aliter ſe habet, ac tu ſuſpicatus es. Non enim mihi adhuc uideris perſpicere, qui ſit ſtatus cauſæ meæ, & quàm mihi hac amplificatione dignitatis (ſic enim

enim populus fortasse existimat) non modò non lætandum, sed etiam dolendum esse putem: qui à uere beata & plena iucunditatum uita, me hac inani specie, graui ea quidem & molesta certè, distrahi sim passus. Quanquam non ego ita sum passus, ut me æquo animo duci permiserim. Sed cùm ignarus omniũ, & nihil minus cogitans, nocte ea primum quæ antecessit comitia, certior Pontificis uolũtatis ipsius nuncio factus essem, nec temporis haberem ad deliberandum satis: animo autem incredibiliter æstuarem, quòd neque res tota admodum mihi placebat: & tamen tantam uoluntatem Pontificis optimi erga me, illudq́; quod de me faciebat iudicium repudiare atq; aspernari superbum existimabam: detuli rem ad amicos, non tam quidem de re, ut sententias illorum exquirerem, (eram enim prorsus ad recusandum paratus) quàm ut recusandi modum honestiorem quærerem: quem ego animo perturbato uidere satis non poteram. Maxima autem afficiebar cura, ut me ita gererem tractaremq́; in recusando, ut & iustam penè iracundiam optimè meriti de me Pontificis ex repudiato illius beneficio, & famã stultitiæ ab omnibus hominibus uitare possem. Atque hîc illi qui à me consulti sunt, cùm me grauiter increpuissent, quòd resistere conarer uocanti me Deo: cuius ego consilium & uoluntatem sequi deberem, etiam si quò illa

tend

tenderet minus perspicerem: cumq; sanctissimum mihi Reip. Christianæ nomen opponerent, neq; concederent ullo modo, ut meas priuatas rationes anteponerem publicis: fecerunt, ut ego è meis pristinis consilijs depulsus, ex tranquillissima uita, & iucundissima rerum omnium libertate, cõmoditateq;, nõ in honorem amplitudinemq;, cuius minima cura mihi semper fuit: & si ulla fuisset, nõ difficile fuisset superioribus tẽporibus eadẽ hæc assequi, quæ ego tum sponte libensq; fugi: sed in durissimam (ut ego intelligo) seruitutem prudens ac sciens conijci me sim passus. Quæ ego iccirco ad te scribo, quòd tu, qui utranque uitam nosse deberes, & quid intersit huic ab illa optimè callere, quippe qui utranq; es expertus: addo etiam, cùm tantum ingenio ualeas, tantùm literis atque doctrina: cumq; probitate & religione erga Deum sis admodum præditus, eosq; fructus ex te quotidie ingenij & studiorum tuorum feras, quibus nihil dulcius neque uberius sentiri possit: debuisti (ut mea opinio fert) potius ad me consolationem mittere, quàm gratulationem: hortariq;, ut ferrem forti animo, quòd tot suauitatibus pristinæ uitæ, eiusdemq; multò beatioris, essem priuatus. Nam ut tu scias, quod iuratus tibi confirmo, uixisse ego mihi uideor, non iam amplius uiuere. Non enim appellanda uita est, quæ tota ad alienum arbitrium ita degenda est,

ut nihil tibi liberi, neque uacui temporis ad animo obsequendum tuo relinquatur. Quanquam potest ea quoque habere suas partes uoluptatis ac lætitiæ, alio tamen ex genere: si usus fortè ueniat, ut seruire Reip. & satisfacere præpotenti Deo, & agere aliquid dignum uiro possis: studiumq; tuum ac industriam, adde etiam autoritatem, si placet, in utilitatibus publicis collocare. quo genere actionum maiores nostri sanctissimi homines, maximam sibi apud homines laudem, apud Deum gratiam gloriamq; comparauerunt. Quorum ego uestigijs insistere, factaq; imitari summopere cupio. Quanquam cæteris rebus omnibus longè impar, (agnosco enim imbecillitatem ipse meam) sed nemini tamen studio & uoluntate concedo. Itaque hac mente nouã hanc uiuendi uiam sum ingressus, ut me à libera, uera, honestaq; sententia, nihil unquam omnino deflexurum sit. Sed studia interea nostra, mi Brixi, quo abierunt? illa inquam studia, in quibus & tu iudicas, & ego sentiebam, beatam uerè uitam esse repositam? In hac tu uita, in hac solicita fortuna, & misera propè dicam conditione rerum, etiam uereris, ne quid arrogantiæ mihi aut durioris ambitionis obrepat? qui sum quàm antè fui, multò abiectior, & mihi metipse uehementissimè displiceo: habeoq; iam nihil in quo libenter acquiescam. Sed etsi hæc omnia ita sese habent, amo-

rem

rem tamen tuum ualde exosculor: tibiq; de prudentibus monitis tuis atq; consilijs gratias ago, habeoq; pignus animi erga me tui. Nisi enim me summè diligeres, nunquam tantùm de me curarum ac solicitudinis suscepisses. In quo mihi præstitisti id quod frater debet fratri, tametsi in nostra coniunctissima uoluntate & amicitia, cùm fraterna ipsa charitas, tum omnia sanctarum necessitudinū nomina inclusa sunt. Quam quidem ego amicitiam & meam perpetuā beneuolentiam erga te, sanctè semper atq; inuiolatè conseruaturus sum. Tu ut idem aduersum me facias, etsi minimè rogandus es (quid enim te fieri potest cōstantius?) tamen consuetudinis causa, te mi doctissime Brixi enixè atq; uehementer etiam atq; etiam rogo. Gratissimū quoq; mihi feceris si eos omneis præstātes uiros atq; doctos, qui tibi de nostro honore gratulati sunt, meis uerbis saluere plurimùm iusseris. Vale, & scribe ad nos quàm creberrimè. Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

FRID. NAVSEAE S.P.D.

CVm propter diuturnā absentiam meam ab hac Vrbe, minus mihi noti essent docti atq; insignes uiri, qui in ista Germanica natione florerent: atque ego nuper Romam euocatus à summo Pont. præter omnem etiam expectationem meam, in hunc sacrum

ordinem S. R. E. Cardinalium adſcitus eſſem: accepi tuas literas, pleniſsimas amoris, humanitatis, officij: quarum lectione mirificè delectatus, (erant enim & piè & eleganter ſcriptæ) conſului Antiſtitem Brundusinum, quòd is diu in iſtis locis uerſatus eſt, hominem, ut tute noſti, ſummi iudicij, optimi animi, excellentiſq; doctrinæ: atque eum de te accuratè percontatus ſum. qui mihi ea de te narrauit, tuaſq; egregias uirtutes tot apud me laudibus proſecutus eſt, ut non ſolùm tibi reſcribere, ſed gratias etiam agere, quòd prior ad me ſcripſeris, debere me confitear. Quid enim mihi optatius, quàm adipiſci bonorum beneuolentiam, uel ipſorum humanitate, uel meis ſtudijs atque officijs erga illos, conciliatam mihi atque partam? Quod quoniam mihi in te, atque adeo per te contigit (non enim ulla merita anteceſſerant erga te mea) crede mihi, mi Nauſea, ad te amandum nõ mediocriter ſum accenſus. Facit enim apud me hoc uirtus, ut quod in cæteris uſus & longa efficit conſuetudo, ea repentè me ad eos in quibus ipſa ineſt, diligendos alliciat. Atq; ego, qui ad inſtituendas cum bonis amicitias promptus & facilis ſum, idem in eis tuendis ſoleo eſſe conſtantiſsimus. Quare ſic tibi uolo eſſe perſuaſum, omnia officia, quæ ab amico uetere, & multis in rebus probato, iure expectari poſſunt, tibi & eſſe à me, & fore ſemper parata: quẽadmodum re ip

re ipsa, si usus uenerit, cognosces. De concilio quod quæris, Pontifex stat in sententia. Et quanquã permulta sunt, quæ nos hic retineant, imprimisq; discordiæ nostrorum principum, atq; eius periculi suspicio, quod à Turcis grauiter impendet: quodq; omnia itinera omnibus penè in locis infesta sunt, ut qui conueniant ad concilij diem futuri non sint, præter admodum paucos: sicut & uobis Germanis patere ac perspicuum esse non dubitamus: tamen & de profectione Pontifex loquitur, & iam ad iter aliqua parare incipit: nosq; sumus moniti, ut expediti ad tempus esse debeamus. Itaque puto fore, ut exacto tempore ieiunij hinc proficiscamur. Vtinam, mi Nausea, auspicijs bonis, hoc est, fauente bonis cogitationibus Deo: quanquam ille quidem semper ijs fauet. Sed tamen multa mihi ueniũt in mentem, quæ tibi item uenire certò scio, quamobrem de toto exitu rerum timendum magis mihi, quàm sperandum esse uideatur. Etenim partim mores hominum, partem etiam maiorem opiniones ita corruptæ sunt, ut medicinam nullam salutarem inueniam, præsertim exasperatis animis & aduersus uerum contumacibus. Quod tu malum, quoniam istic es, & ab errorum fontibus propius abes, facilius potes & sentire, & noscere. In quo tua quidem præstans atq; eximia laus elucet: quòd uir doctißimus, idemq; concionator eloquentißimus,

recta semper, firmaq; tenuisti summi Dei, & sanctæ ac Catholicæ religionis uexilla: quo etiam nomine ego tibi plurimũ debeo. Habes de cõcilio sententiã meam: quòd si tu mihi scripseris, qui sint habitus animorum apud nos: & quid istic agant, & moliãtur, qui nouitates, & dissidia in fide Catholica quærũt: & sint'ne ad æquitatem animi modestiamq; parati, nec ne sint: cùm nos certè æqui, & faciles ad obsequendũ, & indulgendũ, quoad recta perscribet ratio, futuri simus: dabis mihi materiẽ sæpius ad te scribendi. Quod quidem & libẽter, & studiosè faciã: tecumq; hanc societatem libẽtissimè inibo, ut ambo & coniũctè, & pro sua parte uterq;, huic tãto incẽdio, quantũ nobis datũ fuerit, subuenire studeamus. Sed iam de his satis. Tua mei honoris gratulatio gratissima mihi est, proficiscitur enim ab optimo animo, & studiosa mei uolũtate: quã ego potiorẽ ipso honore duco. Nam honor sæpenumero temerè à fortuna datur: talia autẽ studia taliũ uirorũ, qualis tu es, assequi solius uirtutis est: cuius ego fructũ cæteris rebus omnibus antepono. Vale. VIII. Calend. Martias, M. D. XXXVII. Ex Vrbe.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

IO. BELLAIO S. R. E. CARD. S. P. D.

LIteræ tuæ nõ minus scriptæ sapienter, quàm eleganter, dici non potest, quàm ualde me delecta-

uer

uerint.Habuerunt enim non honoris huius,quo nuper affectus ſum,gratulationem, (id enim uulgare admodum & quorumuis hominum eſt) ſed quod & tua prudentia acutiſsimè perſpexit, & cauſa maximè poſtulabat mea, conſolatione potius mecum es uſus. Vidiſti enim omnium hominum ferè unus, quid mihi extracto ex illo beatiſsimo ocio, in quo cum omnibus artibus & ſtudijs honeſtiſsimis dulcis mihi conſuetudo, & commercium erat quotidianum: libertate præterea adempta, ad leuandā animi mei moleſtiam opus eſſet.Itaque tuum excellens ingenium, quod ego imprimis admirari ſum ſolitus, eo potiſsimum adhibuiſti,ut lenires dolorem meum, non ut augeres lætitiam:quæ nulla à me ſanè ſuſcepta eſt. Etſi intelligo diuinis conſilijs eſſe nobis acquieſcendum,eaq; res una ad æquitatem animi me reuocat. In quo uſque adeò mihi profuerunt literæ tuæ, ut quoniam nō datur mihi tui præſentis poteſtas,illæ tuam uicem me & conſolaturæ ſemper ſint, & quemadmodum in hoc munere me gerere debeam, ad omne tempus erudituræ. Quanquam, quod tui in me amoris maximum argumentum eſt, uideris mihi tu plus aliquanto tribuere, quàm ego agnoſcam. Quòd me liberè atque integrè dicturum in ſenatu ſententias putas,in eo minimè falleris.Quòd uerò aut mea eloquentia(ſic enim ſcribis) aut apud ſummum Pontificem autoritas multum ſit

profutura Reip. in neutra re uideo quid assentiri possim. Nam neque consilio & oratione tantum ualeo, quantum fortasse esset opus: & si maximè ualerem, tamen Pontifex optimus & sapientissimus, non aliorum consilio in rebus agendis utitur, sed suo. Sed tamen utcunque est: ego certè, quod partium est mearum, neque studio unquam, neque fide, neque opera, neque perpetua mea ut rectè omnia agantur uoluntate, Christianæ Reip. deero. Vtinam haberem te autorem, & moderatorem consiliorum meorum: præclarè profectò inter nos conueniret. Sumus enim ambo ab eisdem propè disciplinarum fontibus profecti: tua & dignitas & doctrina longè est illustrior: sed certè animis non dissimiles sumus. Verum hæc uiderit Deus, qui nos agit & uersat, in quamcunque illi partem est placitum. Ego mi præstantissime Bellai, de me tibi sic persuadeas uolo: cùm te antea semper coluerim atque amauerim, ut quem maximè: nunc in hac noua status mei conditione, amori meo & obseruantiæ erga te, potius additum permultum, quàm quicquam detractum esse. Sicut tamen & tua eximia uirtus, & ea qua me prosequeris beneuolentia postulat: à te peto, ut eadem sis uoluntate erga me, qua esse consuesti.

Vale. Romæ, M. D. XXXVII.

IAG.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. SALVIATO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

IAm diu nihil literarum ad te dedi: quòd cùm non haberem ferme quid scriberem, (quæcunq; enim hic agerentur, ad te perscribi à tuis sciebam) nolui te inanibus literis meis obtundere: & me hercule etiam id causæ fuit, quòd hoc nouo mihi uitæ genere à studijs meis abstractus, ægrè ad scribendum referre me poteram, & tamen quæ quotidie in senatu agerẽtur, admonitu meo ad te Antonius tuus scribebat: neq; ea sanè multa, nosti enim ipse quàm pauca nobiscum communicet Princeps. Nunc prorogata Concilij die, & ea collata in Calend. Nouembris, has ad te duxi dandas esse literas: ut tuas elicerem, atq; ex te scirem, quid constitutum haberes: rediturus'ne esses ad nos, an istic ubi es, alióue quopiam loco per æstatem mansurus. Alterum meæ cupiditati tui uidendi magis aptum est: alterum tuæ forsitan ualetudini, cui tamẽ potius inseruiendum est. Salubrem igitur & amœnum locum aliquem tibi deligas censeo, in quo æstatis tempus transigas: cùm præsertim de nostro aduentu in istæc loca, animo iam possis esse ocioso. Ita enim prorogatũ concilij tempus est, ut certus locus nullus ad conueniẽdum constitutus sit. Id accidit ex ea cau-

sa, quòd Dux Mantuæ concursum tot aduenarum in urbem suam reformidans, hoc(ut scribit ipse)turbulento & suspiciosissimo tempore, Mantuam se conuentui sine firmo militum præsidio commissurũ negauit. De hoc præsidio actũ bis in senatu, omniumq; sententijs decretum, nullum omnino militare præsidium esse dandum, ne Luterani, qui nos suspectos sibi esse nunc simulant, si intra arma & præsidia nostra uenturi essent, uerè atq; ob rem id facere uiderẽtur. Eius igitur loci spe adempta, alius erat nimirum constituendus locus, quod fieri commodè inconsultis Christianis principibus non poterat. Porrò cũ adesset iam concilij dies, neq; ad eam diem de uoluntate principum constare nobis posset, uisum est necessariò concilium esse prorogãdum. In hanc sententiam discessere ferè omnes. Vna duntaxat Campani sententia, & mea, prorogationem dissuasit, cùm uideretur nobis plus multò utilitatis in concilio habendo, quàm detrimenti in loci mutatione existere. Eligebamus autem ego Placentiam, Campanus Bononiam: ille commodiorem nobis locum secutus, ego Germanis opportuniorem. Ita enim Placẽtia Cæsarianis est propinqua, qui armis atq; exercitu impræsentia ualent, ut abstergere omnem metum eò aduenientibus Luteranis possit. Etsi illi quidem disertè conuentu Scamaldæ habito, negauerunt se uenturos. Vterq; autem nostrum

in

in eo consentiebat, ut quem nobis locum non uoluntas nostra, sed necessitas offerret, eũ nos non statam concilij sedem, sed diuersoriũ tãtisper uocaremus: quoad ibidem de cunctorum consensu eorum qui adessent, certum agendi conuentus locum constitueremus. Altera non mediocris opinionum dissensio: quòd ego in urbe Pontificem retinebam, legatosq; mittendos esse censebam: ille eum ipsum quoq; Bononiã extrudebat. Sed, ut dicebam, nobis frustra dissuadentibus, decreta nihilominus est prorogatio. Vtinam consilio bono, & prospero Christianæ Reip. euentu: uehementer enim extimesco, ne hæc procrastinatio nostra aliquod magnum malum sedi apostolicæ pariat. Certè enim quos adhuc ex illa propè auersa et alienata natione in officio retinemus, uereor ne amittamus. Sed nos fortasse Deus benignius iuuerit. Paulum Sacratum sororis meæ filium, propediem istic affuturum esse confido: quem & fidei commẽdo & liberalitati tuæ: ut quoniam semel nos omneis tua beneuolẽtia complexus es, mihiq; recepisti te illius rationem, cùm affuisset occasio, esse habiturum: meminisse uelis, nos tibi ita obstrictos esse, ob tua erga nos merita, ut tu humanitati ac liberalitati tuæ, nos tibi ipsi omnia debeamus. Antonius tuus funebrem Christi Domini nostri orationẽ in delubro (ut mos est) ædium Vaticanarum habuit, sanè luculente. Ea nunc oratio uersatur inter manus,

&

& summa cum laude ab omnibus legitur: in quo tui quoq; absentis honorem & memoriam nõ mediocriter intelligo uersari. Vale. Romæ, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. REGINALDO POLO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Post discessum tuum, nihil adhuc ad te dedi literarum, quòd de publicis rebus acta omnia ad te mitti sciebam. De tuis autem nihil mihi nominatim mandaras proficiscens, quod me tua causa facere aut sentire oporteret. Quod si fecisses, beneuolentiam tibi meam & præstitissem re ipsa, & literis sæpe declarassem: etsi ad meum tibi amorem testificandum, non opus puto esse literis. Hic nos in magno metu Turcarum assiduè sumus: præsidia tamen adhuc nulla, quæ quidem appareāt, comparata habemus: nisi illud unum maximum nobis est præsidium, quod positū est in Principis consilio & sapientia: qui iam sæpius nobis confirmauit, se in communi tuenda salute, animo excubare. Et tamen arbitror à rerum peritis dictum, nisi extremo Sextili mense liberum ad nos cursum classem habere hostium non posse. Tuos conatus non eum habuisse exitum quem cuperemus, doleo equidē uehementer. Sed hoc æquiore fero animo, quòd ita fore præuideram. Tu modò saluum te nobis exhibeas,

atq;

atq; reſtituas: occaſiones aliæ non deerunt, non enim eundem tenere ſtatum diu poſſunt, quæ tantopere ſunt commota. Nos hic in fortuna tenui ſuſtinemus tamẽ onus dignitatis, quoad poſſumus: rectam adhibemus uoluntatem, reliqua Deo permittimus. Te amamus & colimus, ut debemus, amariq; item abs te cupimus. Tu ſi quid fortè mihi per literas mandaueris, efficiam, ut te non fruſtrà id feciſſe intelligas. Epiſcopum Veronenſem noſtrum plurimum uerbis meis ſaluere iubeas uelim. Vale. Romæ, IIII. *Nonas Iulij,* M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETI EPISC. CARPENTORACTI, EPISTOLARVM LIBER XI.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

GEORGIO DVCI SAXONIAE S. P. D.

Miraberis fortaſſe, Dux præſtantiſsime, quid mihi ego nunc uolens, literas ad te dederim: qui neq; ulla tibi familiaritate coniunctus, nec nomine ipſo penè ſim notus. Faterer mirandũ hoc eſſe, niſi illud magis mirum futurum fuiſſet, cùm nihil

hil ad alliciendum amorem uirtute præstantius sit, si tua uirtus insignis & spectata, tuum excellens Christianæ pietatis studium, tua religio, non me & iampridem in amorem tui impulisset, & nunc animum tibi meū, quādo corā non possum, literis ut indicarē, suaderet atq; hortaretur. Nō enim ueritus sum, ne tibi ingratum officium hoc meum accideret: nec dubitaui, quin tu, qui uirtutibus reliquis excellis, etiā humanitatis, quæ cæterarum decus lumenq; uirtutū est, maximas partes feras. Hac spe de te fretus, quod facere sæpe cogitaui, ut & meum amorem tibi patefacerem, & tuum conciliarem mihi: id agere nunc aggredior, incensus cupiditate tecum ineundi sanctissimi illius fœderis, quod Amicitiam appellamus: cuius inter nos auspex & confirmator Deus futurus sit, quando quidem ambo illi puro corde, & religione integra seruire cupimus. Etsi in hac quidem coniunctione amicitiæ nostræ, tuam ego mihi duntaxat beneuolentiam expeto: ea enim mihi maximi muneris loco futura est: à me uerò tibi non solùm beneuolētiam deberi confiteor, sed summam etiam obseruantiam & pietatem. Cur autem in hunc usq; diem dilata sit mea hæc uoluntatis erga te, & beneuolentiæ significatio, patere, quæso, rationem à me repeti aliquanto longius: quò & ipse tibi notior fiam, & tu intelligas melius qua mente ad scribendum nunc sim

adduc

addactus. Ego cùm apud Leonem Decimum Pont. Max. (quod te meminisse aliqua ex parte arbitror) honestissimum locum tenerem: atq; illo tempore exorta essent noua hæc & turbulenta Luteranorū dogmata: aliqua hinc quidem etiam culpa, sed tamen maiore temeritate eorum, qui ab odijs hominum ad inimicitias Dei sunt progressi, ut qui essem Christo & Christianæ fidei uehementer addictus, sanctumq; & inuiolatè seruandum morem maiorum esse ducerem, maximo ex illis rebus afficiebar dolore: neque quicquam unquam uidi mea in uita tristius, quàm illud factum esse inter nos dissidium, quo non religionis solùm unitas atque concordia, sed salus tota Christiani nominis in discrimen uocabatur. Augebat dolorem meum, quòd multa quoque ab hac parte fieri uidebam parum accommodata temporibus illis. Nam neq; ea, quæ huic malo apta poterant afferri remedia, ulla afferebantur: nec uox audiebatur bene monentium & suadentium: ut quæ mansuetudine, & à quibusdam rebus abstinentia temperantiaq; poterant uulnera sanari, ea ne ferro & asperioribus quasi medicamentis incrudescere cogerentur. Excessit è uita Leo, breuiq; interiecto Adriani tempore, successit Clemens: uir natura bonus, idemq; colens recti atque honesti, si perpetuò constare sibi ipse, & in consilijs suis manere potuisset. Hoc ego

Pont

Pontifice speraui modum repertum iri pacandis dissensionibus. Nam & ipse hoc maximè agebat, uolebatq;: & ego aßiduus hortator illi aderam. Tuc agi cœptũ est de conuocandis Episcopis ex omni regione orbis terrarum, quorum & doctrina emineret & integritas, ut eorum quasi opera atq; consilio, sacerdotum mores, qui uehementer uidebantur esse labefactati, in ueterem statum reducerentur. Tunc re- [illegible] fundamenta [illegible] tollenda & [illegible] [illegible] ex [illegible] & [illegible] [illegible] Dei [illegible] procedere cœpere [illegible] & [illegible] Pontificis [illegible] [illegible] aliquantum [illegible] [illegible] plus apud eũ, quàm [illegible] [illegible] bella & Principum [illegible] [illegible] & à [illegible] suscipere est coactus. Hac ego spe erepta, postea [illegible] per me Reip. consuli: priuatum autem meum commodum, neq; in honore, neq; in fortuna admodum quærens, potiusq; eligens, & Deo, & mihi, & peculiaribus populis meis satisfacere, trans alpeis me meam ad ecclesiã Carpentoracte contuli, adiutus tum etiã singulari Dei beneficio, quòd uiginti diebus ipsis antè Roma sum egressus, quàm clades illa horribilis ac direptio huic Vrbi incideret. Iam quemadmodum in Ecclesia mea per decem annos manserim, quomodo

popul

populos mihi creditos gubernarim, ſi non religione exemploq; præſtabili, at animo pio & beneuolo certè quantopere optimis atq; honeſtiſsimis cum Philoſophiæ tum ſacrarum literarum ſtudiis fuerim deditus, nil me commemorare nunc attinet, cum nec tua interſit iſta intelligere. Illud commemorabo, quod [illegible] tempori [illegible] eſt appoſitum [illegible] me, cum animo [illegible] [illegible] Dei [illegible] [illegible] [illegible] & [illegible] & [illegible] Ponti-ficis [illegible] ad Vrbem me [illegible] per [illegible] [illegible] & delibera-rentur ea quæ [illegible] in Concilio [illegible] expediret: & ut morum eccleſiaſticorum honeſtati ac decori conſuleretur, Romam reuertiſſe, mœrentem quidem & inuitum, ſi ſpectentur cætera: hoc uno me conſolantem, quòd tantæ cauſæ Dei omnipotentis pro mea parte non adeſſe, alienum mihi ab officio & pietate Chriſtiana eſſe uidebatur. Veni igitur, & imperio parui, atq; ibi paucis illis diebus cum eſſent comitia augendo numero S. R. E. *Cardinalium facta, ego quoque inſcius, & nil tale cogitans, iudicio tacito Pontificis Max. in ampliſsimum ordinem cooptatus ſum. Habes ſeriem & rationem rerum mearum*

gestarum. Nunc ad ea quæ principio mihi fuerunt proposita reuertar. Ego, Georgi clarissime & optime, cùm semper tuum nomen, tuaq́; fidei Catholicæ propugnatio, iam inde ab initio temporum & dissensionum illarum omnibus in ore & in sermonibus esset, celebrarenturq́; aures quotidie meæ tuorum dictorum, factorum, consiliorumq́; ad unitatem concordiamq́; spectantium, nuntijs & famas: cumq́; & splendorem nobilitatis tuæ intuerer, & reliqua in te cognoscerem nobilitati paria: illam autem constantiam, & uirtutem, & magnitudinem animi tui uel imprimis semper essem admiratus, quòd in tantis Germaniæ motibus, tantis defectionibus eorum, qui excursum & licentiam suis cupiditatibus quærentes, sobrium illum & abstinentem morem maiorum aspernabantur passim & reijciebant, quorum etiam nonnulli honoribus tibi & propinquitate erant coniuncti: tu tamen perpetuò in optima ratione constans, & in sanctis consilijs fortissimus extitisses: tantum iam tunc erga te amoris obseruantiæq́; suscepi, nihil ut uehementius cuperem, quàm aliquo tibi facto meo posse, aut dicto, incredibile animi mei studium declarare. Fecit autem discessus meus, & longum absentiæ nostræ interuallum, ut minus adhuc id agere, moremq́; in eo mihi ipsi gerere potuerim. Nunc autem non modo retractus in

hanc Vrbem, quam sponte prius reliqueram, uerùm etiam in ea honore hoc munereq; affixus, cùm manendum mihi posthac in hac senatoria quasi uigilia esse intelligam, tempestiuum duxi, scribere ad te: meq; ipsum totum tradere tibi, atque dedere. Itaque omni studio animi mei te rogo, si amor, si officium, si obseruantia erga te mea, si par atq; idem in utroque nostrum sensus, & religionis tuendæ sancta conspiratio, si denique amicißimi & beneuolentißimi hominis uoluntas, in tua illa nobilißima mente, omnibus ornata, & uirtutis & humanitatis laudibus, locum reperire sibi aliquem ad animum tuum mihi conciliandum potest: Primùm, ut me in amicitiam tuam recipias. Deinde, quoniam nihil mihi magis est propositum, quàm fidem meam & operam Deo omnipotenti dicare, consilijs etiam tuis, & monitionibus iuues: mihiq; significes, quid tibi per me agi suscipi'ue posse, ad subueniendum his afflictis rebus, & perturbatis temporibus uideatur. Polliceor enim tibi, si ad me interdum scribere, & tui consilij prudentiam communicare mecum uolueris, me effecturum, ut appareat nullius unquam hominis autoritatem apud quenquam plus ualuisse, quàm apud me tuam. Quod hoc fidentius tibi promitto, quòd cùm habeamus summum Pontificem nil aliud cogitantem dies & noctes, quàm quo pacto ista, quæ dißi-

diis & alienationibus animorum distracta sunt, in unum rursus quasi corpus coalescant: eundemq; consilio & sapientia singulari: hoc tanto munere Dei immortalis, ad commune bonum Christiani nominis, omnibus uti nobis licebit. Extremum illud est, quod fidelis beneuolentiæ est proprium, ut omnia mea tibi officia ac studia, omnemque quantula ea cunq; est in me, autoritatem deferam atque pollicear. Proinde scito, nullo me abs te maiore affici beneficio posse, quàm si occasionem mihi dederis in tuis & tuorum commodis atque honoribus operam, curam, laboremque omnem meum in hac urbe & curia ponendi atque impendendi, si quid scilicet acciderit, in quo amici tibi hominis diligentia requiratur. Etsi enim qui maioribus opibus, amplioreq; gratia tibi affuturi sint, multos habiturus es: tamen qui pari amore ac studio id agat, habebis profectò neminem, sicut tamen eadem probitas tua præstans & admirabilis, meumq; perpetuum de tuis maximis uirtutibus iudicium, requirit & postulat.

Vale. Romæ, XIIII. Calend. Iulij, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GEORGIO DVCI SAXONIAE S.P.D.

QVòd non tam cito tuis literis rescripserim, præsertim tam accuratè, tamq; prudenter scriptis, ignosce (quæso) mihi. Non ea mea fuit culpa, sed cùm emergere cœpissem ex graui morbo, quo quatuor penè mensibus oppressus, periculum uitæ non semel adij, allatæ eæ mihi sunt, meq; summa & incredibili quadam uoluptate affecerunt. In eis enim non solùm recognoui tuam pristinam uirtutē, & sapientiam, quam semper antea sum admiratus: sed singularem etiam & nouam quandam humanitatem cognoui. Sic enim benignè atque amanter me in amicitiam tuam recipis, ut mihi qui hoc summè semper concupiui, ut tibi aliquo amoris uinculo coniunctus essem, nihil accidere poterit optatius. Non enim ego, Georgi præstantissime, diuitiarū aut pecuniæ amator sum, nec honores & potentiam magno studio requiro: sed amo uiros animo & uirtute excellentes, inq; eorum amicitia & mutua erga me beneuolentia incredibiliter acquiesco. Itaque tua nunc erga me uoluntate perspecta, crede mihi tāto in te studio sum accensus, ut nemini unquam concessurus sim, qui aut ardentius te diligat, aut maiore cultu atque honore

tuas præclarissimas uirtutes prosequatur. Quòd si locis disiuncti, congredi unà & colloqui coràm inter nos nō possumus, literis tamen & crebris scriptionibus idem propemodum assequemur. Sed de rebus, quæ in tua epistola graues, & magnæ, & grauiter scriptæ sunt, tunc tibi respondebo, cùm summū Pontificē fuero allocutus, atque ipse quoque factus ero firmior. Nunc cùm nec mente adhuc, nec corpore satis consistam, accipe (quæso) breuem hanc epistolam, testem animi & amoris erga te mei. Cùm primùm facultas dabitur, uberius ad te scribam: nec te patiar officium in eo meum desiderare. Tu ut ualetudini operā des, nosq́; diligere pergas, magnopere à te peto. Vale. Romæ, IIII. Cal. Ianuarij, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

GEORG. DVCI SAXONIAE S. P. D.

SVperioribus diebus, cùm accepissem tuas, non solùm elegātissimè, uerùm etiā prudentissimè scriptas literas: ipseq: ex graui morbo nōdum recreatus, etiā tum nonnihil laborarem, ut domo pedem nequirē efferre: non potui ita citò illis ut cupiebam respōdere: quanquam me & officium stimularet, & amor: mihiq́; eam curam inijceret, ut sapientissimi Ducis, & optimi, partam mihi beneuolentiam, qua munus nullum

lum maius à quoquam expectare potui, studiose ac diligenter mihi tuendam putarem. Sed, ut dictum apud ueteres est, necessitati ne Deos quidem ipsos repugnare, sic me corporis imbecillitas differre totum hoc negotium coegit, maxima mea quidem cum molestia. Quid enim mihi iam optatius, quàm quo uno modo fieri potest, per literas uidelicet colloqui tecum? quem habeo propè unum hoc tempore, de cuius uirtute, sapientia, pietate, præstantissimum iudicium faciam: & in cuius humanitate & beneuolentia erga me, animus meus præcipuè requiescat? Sed, ut dixi, uis fuit quæ me impedijt, quominus quod summè cupiebam facere id exequiq; possem. Quam tu uim, & quam meam tarditatem cunctationemq; in rescribendo, pro tua illa singulari naturæ clementia æqui boni consules. Etsi his paucis diebus dedi ad te literas: breues illas quidem, sed tamen testes huius eiusdem & animi mei, & uoluntatis. Post illas autem datas, cùm factus essem aliquanto firmior, nihil antiquius habui, quàm adire ad summum Pontificem, eiq; literas tuas ostendere. Quæ, ut erant, sic illi uidebantur planè accuratè scriptæ, & persapienter. Neque uerò ille tacitum habuit, neque de tuis uirtutibus non amplissimè est locutus. Sed cum maxima significatione sui erga te amoris, & commendatione laudum tuarum, totum penè curriculum

uitæ tuæ mihi exposuit: Quid tibi ipse, quid sancta apostolica sedes deberet, quibus tu nō operibus solùm, sed etiā beneficijs cunctum Christianū nomen cōprehendisses. Hæc ego etsi uel omnia, uel multò maxima ex parte per me intelligebā: tamen nō mediocri afficiebar lætitia, cùm audiebā summū uirum, summi etiam principis uoce & testimonio laudari. Itaq; hoc tibi planè confirmo, si qua sit res, quæ tibi uideatur ad commodum, aut honorem tuum pertinere, quā Pontifex ipse efficere poßit: facilè te apud eum, & autoritate & gratia, uel me ipso interprete, uel alio quouis ualiturum. Non enim ipse minus gratus est, quàm prudens. Et cùm per prudentiā optimè discernat, qui sint de Rep. meriti: tum autē bonitate & beneficentia erga eos est propensus. Sed hæc hactenus. Nūc ueniamus ad eas partes epistolæ tuæ, quæ maximam curam in respondendo requirūt. quarū omniū præclarè abs te positū illud fundamentū est, te semper existimasse, statum orbis terræ cōmodè regi non posse, si qui præsunt, & imperium obtinent, ij non singulari inter se consensu animorum sint coniuncti. Præesse autem Pontificem Maximum ecclesiæ, Imperatorem orbi, ut ambos necesse sit pia conspiratione ad salutem cunctorum esse copulatos. Hæc ratio cōspirationis & cōcordiæ inter duos summos Principes, & mihi maximè probata est, & abs te uerißimè aff

mè affertur. nec dubitarẽ quin ualitura eſſet, idq́; efficeret, quod tu potißimè optas, ſi talia ſemper eſſent Principum ingenia, quale tuum eſt Dux ſapientißime: quale eorum qui Reip. bono, non ſuis cupiditatibus addicti ſunt, quorũ minima ſemper, ut tute optimè noſti, fuit multitudo. pauci enim omnibus extiterunt ſeculis, quibus potior eſſet publicæ, quàm priuatæ rei cura, qui ſingulari quidem ſua cum gloria, & in ueterum monumentis, & in noſtris ſermonibus adhuc uiuunt. Sed tamen ille uirtutis ſplendor, animis praua affectione corruptis, minimè notus eſt. Cùm ergo aut Pontifex ſui officij immemor, poſthabita ratione recti atque honeſti, priuatas ſuas utilitates perſequitur: & unde maximè eas ſe adepturum ſperat, eò totus fertur cupiditate & ſtudio: aut Imperator libidine dominandi, Pontificibus metum appetitæ eccleſiaſticæ ditionis inijcit: tum illa contingunt, quæ tu & piè & grauiter deteſtaris. Quæ quoniam utraque ſæpius facta ſunt, & ut Pontifex priuatum ſequeretur commodum neglecto publico, & Imperator nonnunquam Pontificium ius uendicare ſibi contenderet: iccirco exorta eſt tacita quædam cunctorum opinio, non poſſe ipſos inter ſe firma & fideli beneuolentia iungi. Quo quidem ex dißidio maximas tibi aſſentior Chriſtianis populis inuectas eſſe calamitates. Sed quẽadmodum uetera tranſacta

sunt, ex antiquis Annalibus edocemur. Quid autem euenturum sit, nobis incertum est: nisi quòd illud non tam explanandum nobis nunc quidem est, quàm quodammodo significandum, fore aliquando ut reperiatur remedium, si hæc consilia tua in medium proferre licitum fuerit, quæ meis in hoc genere planè sunt consentanea. Non enim si tu me, & cæteros prudentia uincis, quod profectò facis: id tibi etiam concedo, ut religione & studio bene agendi uincas. Si ergo promere tales rationes, & eos qui audierint uelle illis obtemperare rationibus contigerit: non dubito fore locum sanctissimis optatis tuis: ut & perpetua inter duos hosce principes concordia constituatur, & è Rep. mala omnia tollantur. Quanquã quod optamus, & de quo disputamus, admirabili Dei beneficio hoc tempore uidemur consecuti. Nam & Pontifex is est, qui nulla cupiditate extraordinaria se transuersum agi, neque ferri passus est: qui patrem se omnibus communem præbet: qui nullas partes dissentientium est secutus. Et Imperator optima mente, summo consilio, ac studio in tuenda Christiana Rep. propè singulari, quodq; imprimis ad rem pertinet, ambo inter se coniuncti cum amicitiæ fide, tum eisdem penè studijs ad communem salutem & uoluntatibus. Quorum consensionem & beneuolentiam mutuam, qui labefactare & conuellere fictis suis sermonibus & iniquis

quis delationibus conati sunt, illa suspicione freti, de qua dixi paulò antè, per quā inter eos existere posse amicitia nō putatur: ij non uirtutem & uoluntatem optimorum principum mutauerūt, sed magis improbitatem ostenderunt suam. Quorum talium utinam aut minor copia, aut ea minus idonea ad nocendum esset. Sed cùm tui desiderij euentū iam bona ex parte uideamur nacti, duobus his principibus amicitia iunctis, bello tetro atque exitioso per inducias dilato, aut (quod ego malim) penitus sublato: spe pacis iniecta, quam auidissimè cuncti & ardentissimè expectamus: reliqua est cura & cogitatio conuentus publici: qui in urbe Vicentia, loco opportuno & libero, omnibus qui in Christiana religione censentur, est indictus, post aliquas temporum prorogationes, quas necessitate fuisse expressas, qui sine cupiditate iudicant, possunt facilè cognoscere. Eo in conuentu si concursus fuerit is, qui ad rem tantam requiritur, non diffido fore, quin non ad iniustam cuiusquam potentiam, sed ad bonum commune consilia conferantur. Præsertim si tu, & qui uirtutum ac religionis tuæ imitatores sunt, concilio interesse studuerint. Nam Pontifex quidem noster optimo animo & summa temperantia præditus, multa uestro, & tuo imprimis consilio, recta existimaturus est, quæ nunc contrarijs ex partibus disputantur. In quibus tua imprimis

mis & cæterorum bonorum autoritas plurimum ualitura est. Neque ego sanctis & salutaribus Christianæ Reip. consilijs ullo loco deero. Sed est hic quiddam, quod mihi à te petendum sit: scilicet consilio uti me iuues, quando nihil fugere tuam excellentem prudentiam potest. Peto autem, non quidem quo pacto in concilio me geram: scio enim debere hoc me Deo, & fidei meæ, ut nihil in eo dicam, aut sentiam, nisi quod mihi rectum esse uideatur: à quo ego proposito nunquam ne digitum quidem sum discessurus. Noui enim quid hæc professio nostra, quid sacerdotij munus, quid Dei omnipotentis timor à me postulet. Quæ si non essem literis & libris edoctus, in quibus omnem meam ætatem contriui, atque consumpsi: negotia tamen, & rerum tantarum longus usus, in quantis ego uersatus sum, facilè potuerũt me instruere & docere. Non igitur quæro, quo pacto in concilio me geram: sed quemadmodum erga aduersarios Luteranos mihi agendum sit: qui primum dubito interfuturi sint concilio, nec ne. Quanquam si pax uobis diuino beneficio donata fuerit, Imperatore Carolo soluto à bellicis curis, facilè (ut arbitror) cogi poterunt, ut intersint. Sed siue id fiat, siue non, anceps animi sum, quomodo cum eis agam: utrum acriter ac uehementer, an mansuetè & comiter. Primum quàm malè processerit ijs, qui uia illa ingressi sunt, intel-

ligo

ligo. Alterum ego cùm experiri conatus ſim, literasq; ad eorum nonnullos dederim humanè, ac ſatis etiam honorificè ſcriptas: ſentio quàm male ſim à multis in iſta Germanica natione acceptus, qui me aut ſcripſiſſe ad hæreticos homines, aut illo modo ſcripſiſſe arguunt, ac reprehendunt. In quo ego ſi conſilio lapſus ſum, ſtudio certè & pietate erga Deum non ſum lapſus. Quid enim aliud ego quæſiui, quàm dum honorificè & comiter ad illos ſcribo, ut ipſi quoque ad parem moderationem & quandam etiam beneuolentiam mei inflecterent ſe, atque adducerentur? Quod ſi eſſem adeptus, ſperaui maiora me multò & commodiora ad ſpem concordiæ & rationem publicæ utilitatis eſſe facturum. Quæ uoluntas mea certè reprehendenda non eſt. Nam de iudicio, & utrum id ſapienter à me factum fuerit, an ſecus, tuum præcipuè iudicium Dux præſtantiſſime requiro: quod apud me maximum ſemper & grauiſſimum futurum eſt. Tu enim mihi propoſitus es, qui & norma conſiliorum meorum, & actionum omnium regula, quæ ad iſtiuſmodi res & negotia pertinebunt, futurus ſis. Facit etiam amor in te meus, & fides inſtitutæ iam inter nos amicitiæ, ut meas abs te potiſſimum actiones aut probari uelim, aut corrigi: cùm approbatio ſummam mihi animi uoluptatem, correctio autem maximam utilitatem ſit allatura. Si

quidem

quidem tuis castigationibus & monitis fiam melior. Summopere igitur te rogo, ut de hac re scribas mihi sententiam tuam. Nam si susceptum mihi hoc negotium scribendi ad Luteranos, & cum eis humaniter agendi, ad quod ego accedere cœpi studio concordiæ & Christianæ consensionis adductus, tu non improbaueris: pergam ut institui, & plures hoc genere officij comprehendere, ac mollire contendam. Sin autem hæc tibi tota inanis actio & minus honesta esse uisa fuerit, tuũ ego consilium potißimum sequar: nec unquam tam firmus ulla in opinione ero, (de his loquor opinionibus, quæ ad quotidianas rerum gerendarũ deliberationes pertinent) quin tuum iudicium anteponã meo. Verùm de his satis. Ego in amicitia hac nostra, cùm & officiosi animi tui, & optimæ erga me uoluntatis, ea indicia habeã, quæ habere semper concupiui, dabo profectò operam, idq́; meo incredibili erga te amore perpetuaq́; & singulari obseruantia consequar, ut me tibi iunctum amicitia esse nunquam te peniteat. Vale Dux præstantißime. Romæ, XVII. Calend. Febr. M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GEORG. DVCI SAXONIAE S. P. D.

NOn possum sine aliquo dolore animi scribere ad te, & tuis humanißimis ac prudentißimis literis

literis respondere. Quæ cùm redditæ mihi essent illo ipso tempore, quo mihi proficisci ex urbe necesse erat, & summum Pontificem qui antecesserat sequi: non habui tum spatium quicquam rescribendi. Nec uerò itinere toto usq; ad Nicæam, ubi principum congressus cum summo Pontifice erat futurus, data est mihi facultas, nō modò mandandi literis cogitationes meas, sed ne cogitandi quidem quippiam: quòd & itineris molestia & difficultas, mihi ex superiore morbo nondum penitus recreato, & renouatus deinde Placentiæ morbus, qui me ad interitum penè perduxit, impedimento fuit, quò minus ad te, ad quem maximè cupiebam, & quem mihi aßiduè ante oculos propositum habebam, literas darem. Cùm interim meus in te amor perpetuus atq; constans animum meum requiescere non sineret: inq; eo mihi uiderer peccare, in quo non peccabam. Ita enim cogitabam tacitus, atque hæc menti meæ subijciebam: quid ille nunc talis uir, & Princeps, cuius tu amicitiam præstantissimis illius uirtutibus permotus tam cupidè appetijsti: si literas flagitat tuas, per teq; poßimum de rebus quæ aguntur cupit fieri certior, tuumq; repentinum admiratur silentium literarum: quam tu eius suspicionem de tua negligentia & tarditate excitabis? crede mihi Georgi clarißime atque optime, hæc animi mei solicitudo ad morbum adiuncta, ipso mihi

morb

morbo aliquantum erat grauior. Etenim si quisquam est qui officiũ colat diligenter, & indulgeat amori, ubi eum semel erga quenquam susceperit: ego me illum esse existimo: erga omnes quidem, in quibus aliquæ insunt causæ cur debeant amari: (nihil enim est mea natura ad amandum, & ad fauendum bonis propensius) in te ipsum uerò hoc acrius ac uehementius, quòd nec dignior quisquam ab ullo unquam hominum qui ametur delectus est: nec eis uirtutibus ornatior, quæ non solùm officia beneuolentiæ requirunt, sed obseruantiæ etiam summæq; uenerationis. Quæ cùm ita sint, cumq; ego tibi iamdudum meũ omnem amorem, studiũ, honorem, obseruantiamq; detulerim: te rogo atque oro, ut hanc meam prætermissionem officij in eam partem accipias, quasi hæc culpa non mea sit, ut certè non est, sed fortunæ: quæ fecit, ut nec ego meæ cupiditati ad te scribendi obsequi possem, & tu diutius, quàm par erat, literis meis careres. Habes causam meæ taciturnitatis, quam tibi pro tua singulari bonitate & sapientia planè probatũ iri confido. Nunc audi reliqua. Nicæam ueni quomodo quidem potui, delatus lectica, omni ratione adnitens, ut interessem consilijs, in quibus de summa Repub. agebatur: cùm tamen quotidie aliquot horas leui febricula laborarem, essemq; inualidus: qua inualetudine adductus non sum ut desisterem à muneribus publicis. Non enim

enim mihi corpus esse magnifaciendum duxi, dum aliquam operam nauarem tum ipsi immortali & omnipotenti Deo, tum puræ illi sanctæq; Christianæ fidei, quam nos erga eundem Deum constanter retinemus. Cuius tu quidē fidei Georgi hoc tempore præcipuus es, & propugnator, & signifer. Itaq; in senatu, cùm is haberetur, semper interfui: dixiq; de pace, de concordia, de statu Christianæ Reipub. sententias. Collaudaui summum Pontificem: bene institutam ab eo, susceptamq; pacificandi prouinciam uehementer comprobaui: precatus sum ut pergeret, instaret, rem urgeret. Nosti iam cætera, quæ in hanc rationem dici possunt. Id quoq; egi priuato officio, ut cum utroq; principum colloquerer, deq; eisdem rebus cum illis agerem: suaderemq;, ut ciuilibus extinctis discordijs, Christiano nomini ob eorum dissensiones præcipuè laboranti, & ab hostibus Turcis in extremū penè iam discrimen adducto, coniunctis animis ferrent opem, hostesq; comprimerēt: relinquerēt hanc tanti nominis tantæq; gloriæ hæreditatem liberis suis. Quæ quidem hæreditas neque ijs qui illam reliquissent, neq; ijs qui accepissent, unquā esset interitura. Nam cætera quæ sunt à fortuna, opes, diuitias, honores, imperia, omnia fluxa & caduca existere: neque quenquam ea scire quandiu sibi aut suis mansura sint. Hoc pietatis erga Deum specimen, hoc officium uerè Christianorum

Principum, sine ulla controuersia fore sempiternum. In his sermonibus, cùm uterq; Princeps aptè admodum mihi, atq; humanè responderet, perspexi optimũ animum Christianissimi Regis: Cæsaris autem uirtutem, & animi magnitudinem uehemẽter probaui. Pòst consecuta ea sunt, quæ tibi nota esse certo scio. Primùm, quod ad inducias decem annorum attinet. Deinde quod ad colloquia ipsorũ Principum, eorumq; inter se complexus, congratulationes, lacrymas: ut omnia optatæ à nobis & desideratæ pacis, non solùm signa atq; indicia, sed certissima etiam pignora habeamus. Quæ mihi cùm sua sponte iucundissima sunt, (nihil enim uidi in uita quod lætius mihi, aut optatius acciderit) tum uerò cumulatur gaudium meum cogitatione illa, qua te quoque summo ob easdem res frui gaudio non dubito. Itaq; & sæpius relegens epistolam tuam hanc, quæ postrema ad me missa est, in qua imago uera optimi Principis expressa cernitur: & ea memoria repetens, quæ sæpius à me tibi significata sunt, de mente & uoluntate summi Pontificis à dissidijs aliena, de coniunctione eiusdem cum Cæsare, de rebus cæteris: ualde sanè delector, & meam fidem apud te constitisse, & ea quæ optando in literis tuis sanctissimè prudentissimeq; designas, ex sententia tibi atque eadem etiam mihi Dei immortalis incredibili beneficio feliciter euenisse. Sed de his satis: etenim

etenim uereor ne hæc ipsa epistola modũ iam transierit. Ego à Nicæa Carpentoracte ad meã ecclesiam diuerti, locorum uicinitatem, & spem commodiorem ex morbo conualescendi secutus. Vbi nunc sum, nec me hac hyeme in Italiam transiturum arbitror, ut postea melius confirmatus ad urbem proficisci possim, atque ibi Reipub. atque amicis operas meas impendere. Nunc tibi mitto oratiunculam quandam meam, quam ego Romæ confeceram ante discessum, modò Carpentoracti relecta ea à me est, & aliquot locis commutata. Ea continet sanè modestam (mihi ut uidetur) & cuilibet rectè iudicanti probabilem sanctæ Rom. ecclesiæ & totius sacerdotij defensionem, aduersus probrosas & penè quotidianas Luteranorum uituperationes. De qua oratione aut continenda aut inuulganda tuum iudicium potissimũ expecto, si eam utilem, si profuturam existimas. Nanq; ego irritare neminem prorsus uolo, nec serere contentiones: hortator enim sum pacis & autor: id scribere opto, quod nec Luterani iniquo omnino animo ferant, & Catholici accipiant æquissimo. Hoc tu Dux optime diligenter animaduertes, mihiq; sensum animi tui significabis, & suadebis quid agendum sit. Te, & item Cochlæum, & Iulium tuos, uiros optimos, & optimè de Christiana religione meritos, quos ego quoq; ualde diligo, rogatos uolo, ut antequam

ad me quid sentiatis, rescripseritis, egoq; uobis respondeorim, in alienas manus orationem meam ne exire patiamini. Vale. Carpentoracti, XI. *Calend. Octobris,* M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IVLIO PEFLVGO DECANO MISNENSI S. P. D.

Noli mirari, si tuis sanè iucundis mihi & suauibus literis serius respondeo, quàm æquũ fuit. Cùm enim in illo ipso nostro ex urbe Roma discessu, quo Nicæam omnes contendebamus, eas accepissem: neque tum spatium habui rescribendi, & toto illo itinere incertis febribus doloribusq; intestinorũ grauissimè uexatus, uix uitam potui retinere: quæ certè fuisset amissa, nisi Dei summi bonitas & clementia opem mihi tulisset. Quanquã utrum mihi magis expediat utiliusq; sit, uiuere, an mori, ego nescio: neq; horum alterutrũ mea multum interest, idq; ad Dei uoluntatẽ totum reijcio. Literis quidem tuis, ut primum commodè licuit, respondere non prætermisi: quas mihi scito fuisse gratissimas. Nam & ingenij tui specimen mihi detulerunt, & indicium erga me non mediocris amoris. Quorum alterum facit, ut te dignum omnium beneuolentia iudicem: alterum, ut ipse quoq; te diligam. Quodquidem ita necesse est, si is uolo esse, quem

quem tu tibi aliàs cognitum ita humanũ & comem esse scribis. In quo profectò non aberrat à natura mea prædicatio tua: sum enim ad fauendum bonis mirificè propensus. Itaq; quòd meam in fidem & patrociniũ contulisse te scribis, ego uerò te Iuli charissime in ius & in amicitiæ fidem libenter recipio, uel tuæ uirtutis, uel cognati tui hominis amplissimi collegæ mei causa, quem ego & uiuum dilexi semper, & mortuum eadem beneuolentia prosequor, nec unquam illius eximias uirtutes officiaq; erga me è memoria deponam. Est & illa causa, cur te debeam amplecti, quòd uidere mihi uideor in literis tuis pietatem eam qua erga Christianam Remp. es affectus. Sic enim quereris, sic luges rerũ præsentiũ statum, ut appareat te meliora ualde cupere. Cui cupiditati tuæ, meæq; unà earundem rerum uoluntati, utinam præpotens Deus secundos aliquando exitus concedat. Sed hæc hactenus. Ego impræsentia Carpentoracti sum, à Nicæa huc digressus, quiescendi aliquandiu & ualetudinem curandi gratia. Tu si quid opera mea indigueris, dum in his sum locis, per literas, cùm Romæ fuero, ubi me uere proximo futurum esse arbitror, præsens ipse ita te & res tuas tuebor, ut quo ad eius fieri poterit, te aliquod in me præsidium tuis & rebus & fortunis constituisse nunquam pœniteat. Vale. Carpentoracti, XI. Calend. Octobr. M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

IOANNI COCHLAEO S. P. D.

TVas literas XVII. Cal. Augusti Misnæ datas, ego Carpentoracti VIII. Cal. Decembr. accepi. Eas tu me Romæ, aut in itinere sperasti accepturum. Quæ opinio non solùm te, sed me ipsum etiam fefellit. Nam summum Pontificem ad conciliandos Principes Nicæam proficiscentem, ego ex urbe prosecutus, toto illo itinere Placentiæ præsertim, grauiter ægrotaui. Nec tamē destiti quin peruenirē Nicæam, illisq; sanctis & salutaribus negotijs interessem. Pòst conuentu soluto, locorū uicinitatem, & cœli salubritatem secutus, Carpentoracte meam ad ecclesiam me recepi, ubi etiam nūc commoror, nec ante proximum uer in Italiam rediturus sum. De his omnibus, deq; inducijs & compositione inter dissidentes antea inter se Principes facta, scripsi superioribus diebus ad clarissimum uirum Ducem tuum: quas ad eum literas hoc tempore arbitror esse perlatas, & cum eis unà oratiunculam quandam meam, quam ego Romæ conscripseram antequam inde proficiscerer, ad hæc ipsa negotia uidelicet, & Germaniæ & Luteranorum pertinentem. De qua oratione tum Georgij ipsius optimi, doctissimi, religiosissimi principis, tum tuum etiam iudicium exquirebam: edenda'ne esse in-

deret

deretur, an potius domi continenda: quod ut magis pu-
tem tuæ literæ faciunt. Scriptæ enim sunt & accu-
ratè, & prudenter. Videtur enim (quemadmodũ tutè
scribis) disceptatio ad uos, ad nos autẽ iudicatio magis
pertinere. Itaq; ego, qui de tua & doctrina, & pro-
bitate, semper optimè sensi: nunc ex his literis tuis, &
ex eo libello, quem ad Sturmium misisti, qui à me le-
ctus summa cum uoluptate est, addidi etiam aliquid
ad opinionẽ pristinam. Non enim solùm mihi doctè,
uerùm etiam moderatè, & leniter scribere uideris:
quam ego scribendi rationẽ & uiam imprimis pro-
bare soleo. Dederã sanè ego quoq; ad Sturmiũ literas,
eum leniter obiurgans: quarũ exemplum misi ad te,
ut si tibi etiam uiderentur inuulgandæ, tuo arbitratu
statueres. Decet enim nos istorũ insolentiã nõ exaspe-
rare conuicijs, quo in genere maximè exultant ipsi:
sed mansuetudine retundere, quod proprium officium
Christiani hominis est. De concilio spem non amisi,
bene enim sentio de Pontifice maximo. Hæc certè po-
strema eius prorogatio, rogantibus & cõtendentibus
ambobus principibus, facta est. Quare ego quoq; ad id
temporis quo auspicandum conciliũ est, in Italia esse
cogito. Albertum Pighium, hominem meo quoq; iu-
dicio doctissimũ, audio ex te libros edidisse de Eccle-
siæ Principatu: quos equidẽ habere cuperem, libenter
enim lego eius hominis scripta. Quòd uerò in quibusdã

tibi uideatur nimis ille exaggerare summi Pontificis autoritatem, idq; tametsi uerè fiat, tamẽ in hoc tempore nõnihil periculosum esse: noli ægreferre. Vtinam tam mores nostri probati essent hominibus, quàm est Pontificis potestas sine ulla dubitatione maxima. Neq; hoc nocere publicæ causæ (ut ego arbitror) potest. Reliquum est, ut à te petam, ut ad me frequenter scribas, faciasq; me de istis rebus Germaniæ quàm sæpißimè certiorem: quo nihil gratius expectare à te possum. Mea & beneuolentia & opera semper est tibi, & erit parata. Vale, & Georgium ducem præstantißimum omnium, meis uerbis iube saluere quàm plurimum. Carpentoracti, Pridie Calend. Decembris, M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IVLIO PEFLVGO, ET IO. COCHLAEO S. P. D.

Communes ad uos dedi literas, quòd erã multis occupationibus impeditus: uestras autem amborũ & diligẽter, & nõ sine aliquo animi dolore legi. Quæ statũ mihi Germaniæ ante oculos posuerunt & infelicẽ, & miserũ: & cui (ut perspicio) nõ à nobis, sed à summo Deo auxilia sunt petenda. Quauquã ego quidem pro mea parte nõ deero. Sed quid possum unus, aut certè cũ paucis? uideo enim omnino paucos quib

quibus ista negotia sint cordi. Concilium futurū sit, nec'ne, non possum affirmare certò. Spe tamen teneor, Pontifici Maximo, hanc rem fore curæ: optimè enim ipse & loquitur & sentit. Quo autem tempore aut quo Christiani populi commodo sit futurum, non habeo quid dicam. Primum pendet nō è Pontifice solùm, sed Christianis etiam ex Principibus, qui maioribus curis districti mihi uidentur: præsertim tanto conflato aduersus Turcas bello. Alterum, quidnam euenturum ex cōsilio sit, nec satis scio, nec si sciam ausim dicere. Maxima mihi uidetur ratio fore constituendæ Christianæ Reip. si Pontifex unus ad corrigendos mores ecclesiæ incubuerit. Quod ipse tamē prædicat & promittit se facturum. In uestris porro literis tua pietas in Christi rem & fidem mihi Iuli probata est, & beneuolentia erga me iucunda, neq; ego tibi propter uirtutem tuam propterq; eum Principem, cuius tu contubernalis, ego amantissimus & studiosissimus sum, ullo unquam loco sum defuturus. Tu uerò Cochlæe, nihil mihi gratius facere potuisti, quàm me de illis in oratione mea partim meis, partim etiā librarij erratis admonere, quæ ego corrigi iussi. Hoc tu, si me amabis, semper ut me admoneas facies. De oratione edenda scripsi ad Clarissimum Ducē Georgium quid mei consilij sit. Tu illas leges literas, & ages quod utile tibi uidebitur Christianæ esse Reip.

Librum tuum in illas uesanas Luteri declamationes, legi summa cum uoluptate, uehementerq́; probaui. Arbitror posse me affirmare, rarò adhuc uidisse in eo genere quicquam editum, quod distinctius mihi, & accommodatius scriptum uideretur: atq; ex ea quidem doctrina, quam ego maximè probo: non spinosa & cauillosa: sed plana, atq; illustri, è puris sacrarum literarum fontibus deprompta. Quamobrē miror illum hominem impurissimum, ita ferreum os ad contentionum studia afferre, ut eum neq; uitæ neque impietatis suæ pœniteat. Sed illum ulciscetur improbitas sua. Ego quodam alio in opere, quod nunc cudo, habeoq́; in manibus, nonnulla insector Luterana dogmata, eorum quæ maximè ad reuellendam Christi religionem intenta sunt. Recte'ne an perperam, tuum & aliorum erit iudicium. Mihi quidem uoluntas bona est, & ad tutandam autoritatem ecclesiæ animus paratus: sed uires interdum me deficiunt. Quicquid tamen erit à me, ad Dei gloriā & fidelis populi salutem totum erit. Tu ut scribas ad me crebro Cochlæe, atque adeo ambo ut scribatis, nobisq́; persuadeatis me omnia cupere et uelle uestra causa, à uobis peto. Valete. Carpenteracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOAN. COCHLAEO S. P. D.

Binas à te uno ferè tempore accepi literas, quæ utinam ad me nunquam fuissent allatæ. Tristissimum enim mihi nuntium attulerunt, de Georgij morte optimi & sapientißimi Principis. Quem ego propter præclarißimas illius uirtutes, æquitatẽ, religionem, integritatem, prudentiam, summo in honore habebam: cumq́; ita amabam, ut si fuissemus eodem ex utero geniti, neq; maior meus erga illum, neq; iustior potuerit esse amor. Itaq; tãto dolore sum affectus, ut moderari mihi ipse nõ queam. Quid enim est quod me amantißimum & talium uirorum, & rei Christianæ publicæ, maiore uulnere conficere potuerit, quàm tanti Principis mors? quæ, ut ipsi forsitã matura, rei quidem publicæ extitit peracerba. Mihi uerò tantum mœroris, tantumq́; luctus attulit, ut penè mihi solus in hac calamitosa conditione temporũ uidear esse relictus. Qui cùm die noctuq; de Rep. cogitans, in eo curas consumerẽ omnes meas, ut aliquando reconciliata ecclesiæ unitate, in pace & otio debitum cultum Deo tribueremus: maximam eius rei spem in illo sapientißimo Principe repositam habebam. Quo nunc sublato, quid est quod sperare amplius,

plius, aut quod nostris conatibus & consilijs confide re debeamus? Quanquam solet Deus, cum ad desperationem penè res ipsa nos deduxerit, subitas interdũ spes & improuisa auxilia fidelibus suis ostendere. Quem equidem supplex omnibus precibus obtestor primùm, ut animæ illius præstantissimi uiri clementiam & misericordiam suam tribuat. Deinde, nobiscum ita agi permittat, aut ne cogamur eum nimis sæpe, nimisq; acriter & dolenter desiderare. Etenim uideo pericula quæ impendent: tuq; satis planè ad me omnia perscribis. Sed tibi mi Cochlæe, quãtum in me est, quodq; meæ exiguæ fortunæ mihi concedunt, ita beneuolentiam meam polliceor, ut nulla sim unquam in re tibi defuturus. Cum hæc ad te scriberem, aberam ab Vrbe, deq; meo illuc reditu nondum quicquã certi constitueram: ut te non possem Pontifici Max. præsens commendare. Sed quod absens efficere possum, scribam ad Amplissimum uirum Gasparem Contarenum, ut is & suam & meam uicem in te commendãdo suscipiat: addatq; ad amorem eum quo te ipse diligit, aliquid præterea mei honoris, & meæ erga te uoluntatis causa. Quod facturum illum non dubito, tanta est uirtus hominis, & in omneis bonos beneficentia. Ego, quæ meæ erunt partes, nomen & memoriam sanctissimi Principis mortui, charissimè semper diligentissimeq; custodiam. Tibi autem &

Iul

Iulio ita ero affectus, ut plus quidem uos in me facultatis ad uos ornandos, amoris autem & studij nequaquam plus sitis desideraturi. Tu cura ut ualeas, & in omni fortuna eam patientiam præsta, quam Christiana uirtus postulat. Carpentoracti, VII. Idus Iulij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. IOANNI COCHLAEO S. P. D.

Dolore non paruo affectus ex tuis literis, quas abs te mense Augusto datas, ego VI. Idus Nouembris accepi, statim has ad te scripsi: non sine aliqua aduersus fortunam querela. Quod cum iam antea tibi, & illi præstãtissimo Duci Georgio de mea ad Germanos oratione non uulganda rescripsissem: deinde ex binis literis tuis, primum de obitu filij, deinde de ipsius etiã morte certior factus, tibi quoque tum respõdissem, illius religiosissimi Principis obitũ, & simul Reip. Christianæ calamitatem deplorans: intelligo nihil mearum ad te literarum allatum fuisse: cum tamen absens adhuc & in ecclesia mea manens Carpentoracti, meis qui in urbe sunt, præcepissem, ut omneis meas ad te literas per Ambrosium Theutonem, quem tu mihi nominas in literis, ad te mittendas curarent, quod ita factum esse ab illis non dub

dubito. Sed fortuna profectò mihi mœrorem renouare uoluit, quem ex Georgij optimi & sanctißimi Principis morte acceperam, cuius mihi mentio & nomen ita hæret in intimis sensibus, ut nũquam Deo pro mortuis supplicem, quin illum nominatim & imprimis diuinæ misericordiæ commendem. Sed hæc quæ ad priuatum officium pertinent, non tam nobis commemoranda, quàm præstanda sunt. De te mi Cochlæe uelim hoc tibi maximè persuadeas, eam me suscipere cogitationem, quam frater de fratre suscipere solitus est. Amo enim te, tum probitatis, religionis, doctrinæq; tuæ causa, quam ego magnifacio: tum etiam quòd intelligo me abs te amari. Itaq; facultates meas, quantulæcunq; eæ sunt, omnes tibi libenter defero. Si cætera te deficiant, quæ aliunde maiora & uberiora expectare potes, digna uirtute & laboribus tuis, apud me quidem receptus tibi est, & communicatio fortunarum mearum: quæ etsi pertenues sunt, animis tamen à cupiditatibus liberis, & maioribus uirtutis ac literarum subsidijs præditis, exiguæ opes ad bene uiuendum sufficiunt. Si Romæ essem, plura polliceri tibi possem: nunc cùm sim in his locis, neque illuc (ut nunc est) me conferre cogitem, causis & multis & necessarijs adductus, ut Euangelij uerbis utar, quod habeo, mi Cochlæe, hoc tibi do. Tu certè nunquam in me nec fidem, nec officium, nec amicitiæ

mem

memoriam, nec beneuoli hominis animum desiderabis. Iulium tuum quem singulariter diligo, cupio tecũ omnia habere prospera. Faueo certè utriq; uestrum, & uestro proprio, & communis religionis nomine. Quæ scribis ad me de Ecclesijs istic desertis à cultu Dei, deq; cõcionibus aduersariorum nostrorum, periculisq; omnibus quæ pijs & probis hominibus impendent: ita mihi acerba & luctuosa uisa sunt, ut non audeam ea, tanquam uulnera animi mei, uerbis refricare. Deum supplex oro, ut aliquando ipse benignioribus oculis nos respiciat. non enim iam ullis nostris in consilijs, sed in eo uno sunt omnia, ad quem spes nostras penitus habere cõuersas debemus. Vale. Carpentoracti, Pridie Idus Nouembris, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.
GVLIELMO BAVARIAE DVCI S. P. D.

CVm ab Carpentoractensi ecclesia mea Romam redijssem Pontificis maximi iussu non modò euocatus, uerùm etiam compulsus: nihil habui antiquius, quàm ut ad te literas darem: per quas testarer, illum ipsum amorem, illam insignem beneuolentiam simul & obseruantiam, qua te, & fratrem tuum clarißimum uirum, uniuersamq; domum & familiam uestram semel sum, non casu, nec fortuitò,

sed

ſed propter maximas uirtutes, ueſtraq́; in Chriſtianam Remp. egregia merita complexus: manere & perſeuerare eandem. nec ob meæ abſentiæ diuturnitatem quicquam illi detrimenti, aut diminutionis accidiſſe. meq́; eo eſſe animo, quo ſemper fui: ut ueſtro honori, commodo, dignitati, ornamentisq́; omnibus, incredibili animi ſtudio ſim addictus. Sic enim & ſumma uirtus ueſtra nobilitasq́; meretur, & meæ conſtantiæ ratio poſtulat, & tempora ipſa præcipuè requirunt: in quibus turbato ſtatu orbis terrarum, diuinis humanisq́; legibus penitus cõtemptis atq; reiectis, ueſtra imprimis pietas, & ſapientia, tanquam in tenebris lumen elucet. Itaq; ego, qui ob propinqua pericula quæ inſtant nomini Chriſtiano atq; imminent, dies noctesq́; aſsiduè ſolicitor, nec ullam partẽ capio quietis, uehemẽtiſsimè equidem optarim habere Stocamerum noſtrum, aut alium quempiam tuorum, qui cum ea quæ me angunt & ſolicitant, communicare tutò poſſem. Profectò enim ſi cæteris auxilijs, opibusq́; deficior, quas ſi haberem libentiſsimè tibi deferrem: non omnino monita, conſiliaq́; mea tibi aut ingrata eſſent interdũ, aut inutilia. Sed tamen ita Stocamerum habere uelim, ſi id quoq; reliquis tuis rationibus conducat. Etenim ſcito me grauiter angi, quòd uideo nos omnes in extremum iam ruere diſcrimen. Quando iſta auxilia apparatusq́; Germaniæ, qui ferunt

runtur, me quidem non consolentur, sed perterreant. Quamobrem, & quibus de causis, non est epistolæ committendum. Sed hæc hactenus. Et quando iam Romæ, & apud Summum Pontificem sum, ita hic tibi operam, fidem, studium, beneuolentiamq; meam defero atq; polliceor: ut tibi hoc esse persuasissimum uelim, neminē te unquā reperturū esse, aut amantiorē tui, aut qui maiore studio & diligentia tuis rebus deseruiat. Vale. Romæ, VI. Idus Maij, M. D. XLII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. GVLIELMO DVCI BAVARIAE S.P.D.

Accepi tuas Dux præstātissime literas, ex quibus duplici lætitia affectus sum. Nam & de tua, fratrisq; tui clarissimi uiri salute & incolumitate nuncium mihi optatissimum attulerunt, & uestram mei erga uos amoris memoriam, declarauerūt apud uos uigere. Quorum utrum mihi iucūdius acciderit, iudicare difficile est. Sed quod pertinet ad eas curas, & solicitudines, quibus cùm ad te scribebam, uehementer eram districtus, & ob quas Stocamerū hic adesse cupiebam: ut satisfaciam desiderio tuo, qui te cupidum cognoscēdi esse scribis, quæ me res tantopere solicitum tunc habuerit: scito me, cùm dolerem uehementissimè & angerer, regnum Vngariæ ab

immanißimo hoste nominis nostri Turca Christianæ Reip. esse ereptum. Maiore quoq; in metu præterea fuisse, ne expeditio ista Germaniæ, & conatus uester regni illius recuperandi, cumularet potius clades & ruinas nostras, quàm leuaret. Cur autem ita pertimescendum putarem, has habebã causas. Primùm, uidebam exercitum conflatum ex uarijs nationibus, non facilè in unũ posse consensum cõspirare: ut omniũ prorsus eadem esset & uis & uolũtas. Deinde, intelligebam nullum esse certũ nostri exercitus ducẽ eiusmodi, qui scientia rei militaris regere, autoritate & fama rerum antè gestarum, milites ad promptè alacriterq; parendũ cogere & cõpellere posset. Tum autem territis altero iam, aut tertio aduerso prælio nostrorum animis, nõ magnopere confidendum putabã. Postremò, ut essent tolerabilia cætera, uidebam tamẽ in uno prælio periclitari fortunam totius Christianæ Reip. quæ, si fusi, fugatiq; essemus, (quod quidẽ Deus omen in suos hostes cõuertat) nullum mihi uidebatur præterea habitura præsidiũ, quo aut se sustinere diutius, aut unde niti ad se uindicandam posset. Etenim quis non intelligat, si uictus sit noster exercitus, Austriam continuò in hostium ditionem concessuram? Germanos Principes ut quisque proximus Austriæ sit, differẽdi supremi exitij causa, pactiones & fœdera cũ Turcis quæsituros? Maximũ subitò equitatum hostium in Italiã irrupturũ: omnia deniq; terrore &

tumultu completum iri? Atq; hæc cum timerẽ, grauius etiam illa re exterrebar, quòd contrà apud hostes omnia se habebant. Vnus Dux summa potentia, & autoritate, exercitus numero infinitus, cõcors inter se atq; consentiens, idem consuetudine uincendi ad pericula audax: equitatus præterea propè innumerabilis: quem quidem equitatũ quomodo nostri sustinere possent, nõ facilè rationẽ inueniebam. Hæc cùm cogitarem, Dux optime, & perhorrescerẽ casum propinqui certaminis, nõ immerito (ut arbitror) quietem animo nõ percipiebã. Nunc pars mihi aliqua timoris adẽpta est, si Rex hostiũ (ut aiunt) ad exercitũ nõ est uenturus. Quanquã his paucis diebus cõtrarij uenere nuncij: qui pertulerunt, illum ad iter sese, & ad bellũ accingere. Habes rationẽ angorum & solicitudinũ mearũ. Sed de his satis. Ego tibi & fratri tuo, totiq; familiæ uestræ ita sum animo beneuolentiaq; addictus, ut nihil sit quod uehemẽtius optẽ, quàm & diligi à uobis, & meũ uobis amorem omnibus in rebus præstare atque ostendere. Romæ, x. Calend. Augusti, M. D. XLII.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

GVLIEL. DVCI BAVARIAE S. P. D.

QVòd post reditum meum ad urbem, non continuò dederim ad te literas: nec ueteris meæ er-

ga te obſeruantiæ beneuolentiæq; memoriam renouarim: non mea negligentia, neq; adeo obliuione mutui noſtri amoris: ſed potius pudore quodam accidit. Cùm enim ſæpius iam conatus eſſem, exoluere me his urbanis curis atq; negotijs, & in eccleſia mea Carpentoractenſi Deo, & mihi, & populis meis duntaxat uiuere: ſtudiaq; ea perſequi, quorũ & liberaliſsima eſt cognitio, & fructus iucũdiſsimus: neſcio quo meo fato, ſiue iniqua potius cõditione fortunæ, (nanq; ego meas partes ſedulo & accuratè egi) contingere tamẽ mihi non potuit, ut animo meo morem gererem: colerémq; eam uitam, in qua qui doctiores & ſapientiores ſemper exiſtimati ſunt, munia beatæ uitæ maximè poſita eſſe cenſuerũt. Sum enim quotieſcunq; illuc me cõtuli, toties huius Pontificis Maximi, à quo etiã præſertim mihi aſſentiẽte, commeatum obtinueram, iuſſu atq; imperio in hanc urbem reuocatus. Quæ ſi meæ, ac non alienæ uoluntatis commutatio uarietasq; extitiſſet, puderet me uehementer inconſtantiæ meæ, neq; auderem quicquam hoc ad te tempore ſcribere. Quid enim eſſet quod polliceri alteri de me poſſem, ſi mihi ipſe & conſilijs meis non conſtarem? Sed cùm, ſi qua in hac re culpa ineſt, ea certè mea non ſit: potiusq; tempori & rebus quotidie nouis, quàm cõſilio cuiuſquã aut uoluntati illa ſit attribuenda: peto à te Dux humaniſsime atq; optime, ut quòd ego toties domicil

micilium commutasse uisus sim, id Pontificis uolūtati tribuas: quòd suam ille uoluntatem, id aßignes tempori. Proxima enim causa illinc me extrahendi & Romam euocandi, concilij habendi neceßitas fuit & cogitatio. Quod utinam concilium bonum ac prosperum Christianæ sit & religioni & Reip. Et si Deū quidem confidere debemus tandem aliquando populis suis esse consulturū: sed tamen, ut se nunc res habent, quid spei certæ sequamur, nō uidemus. Illud quidē in hac tanta perturbatione temporū, singulari tamē nobis est lætitiæ & uoluptati, quòd apud omnes bonos tuum nomen in summa est gloria. Nihil enim tam celebre, neq; tam cōmemoratum est, quàm tuæ uirtutis, constantiæ, pietatisq; prædicatio: quæ una & consentienti omniū uoce in cœlū meritò fertur. Itaq; ego qui tuam amplitudinē iam diu omnibus meis studijs officijsq; sum cōplexus, quotidie nō beneuolentia quidem (nam ea ad summū iam peruenerat) sed meis dictis, testimonijs, scriptis, ad te colendū honestandumq; sum propensior. Gaudeoq; uehementer, & tibi gratulor, quòd in reddēda tuis clarißimis uirtutibus debita laude, ego qui tantū cæteris studio erga te amoreq; anteeo, prædicatione tamē tuorū meritorū superior esse non possum: tantus est cōsensus omnium, de te omnia præclara egregiaq; memorantiū. In quo nō magis homines, quàm Deus ipse, cuius tu integrā & uerā re-

ligionē ſuſtines atq; defendis, de tua fide & ſapiētia illuſtre teſtimoniū fert. Sed hæc quæ theatrum maius & grauiorē operā deſiderant, in tempus magis idoneum differēda ſunt. Ego ſicut tibi ſæpe aliâs ſcripſi, quicquid in me eſt, quantulū id quidē eſt, ingenij, diligentiæ, ſtudij, autoritatis, totū tuis cōmodis & uoluntatibus ita polliceor ac defero, ut ſi quid uſu uenerit, in quo tua cauſa mihi ſit elaborandū, id ſim alacrius multò, libentiusq; facturus, quàm ſi mea ipſius cauſa idem mihi conandū & ſuſcipiendū eſſet. Quod cùm acciderit ut agam, cura quidē & amore ſatiſfaciā tibi: ſtudium autē & cupiditatē meam ſatiſfaciendi nunquam aſſequar. Nunciatū eſt nobis fratrē tibi deceſsiſſe ornatiſsimum, atq; nobiliſsimū: quod mihi auditu ſanè quàm moleſtū fuit. Amaui enim illū ſemper tecum unà, digniſsimumq; illo loco & honore iudicaui. Quòd ſi de tua uirtute & ſapiētia non eā haberem opinionē, quā certè habeo, aggrederer fortaſſe aliquid ad te cōſolandū: exponēdisq; rationibus quare tu hūc caſum animo æquo ferre deberes, leuare dolorē tuum adniterer. Sed cùm tu aliorū conſilijs non indigeas, magisq; ipſe ad cōſiliū alijs dandū ſis paratus, ſuperſedebo hoc genere orationis. Tantū te hortabor, ut animū illum, illamq; prudentiā, quā in cæteris rebus eximiā præſtas, eandē in hac quoq; re adhibere meditere: ut omnes homines intelligāt, nihil tibi deeſſe, quò minus & in ſecundis rebus, & in aduerſis, par

& perfecta undique & uirtus sit, & constantia tua. Iterum & sæpius uale. Romæ, XVII. Calend. Augusti, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT.

GVLIEL. BAVARIAE DVCI S. P. D.

CVm ex literis tuis multiplici sum ac uaria animi lætitia & uoluptate affectus, tum quod in extremis illis à te est positū, grauissimisq; et ornatissimis uerbis explicatū, id mihi maximè iucūdū, et de tua singulari eximiaq; uirtute etiā admirabile accidit. Sic enim scribis, te hāc piā & sanctā Catholicæ fidei, & Christianæ religionis causam, quæ omnium bonorū Principū cōmunis, & quorundā etiā magis propria esse deberet: nulla iacturæ & periculorum, quæ plurima iam adijsti, habita ratione; et amplexatum esse adhuc cōstāter ac fortiter, et ad ultimū usq; spiritū amplexaturū esse. Quibus tuis uerbis quā expreßiorem habere desiderare'ue poßimus Principis optimi & præstantißimi imaginem, non uideo. Faxit ille ipse omnipotens Deus, quē tu in literis tuis omni cū fide et pietate inuocas: ut talē animū, dignaq; omni ipsius gratia & beneficētia mentē, ea præmia consequātur, quæ & in cœlo & in terra debeāt iudicari maxima. Quanquā cui in hac uita pacatus cū Deo animus, & secū ipse cōcors, in altera domiciliū

beatæ immortalitatis est propositũ, is semper maximis & uerissimis præmijs à deo affectus esse uideatur. Sed tamen ne hæc quidẽ quæ in his locis experiri solent, tibi defutura cõfido. In tanta enim rerũ omnium confusione, quantã alia ætas nulla unquã uidit, aberrantibus ferè cæteris omnibus, & propè mente dimotis, quibus harum rerum gubernandarum & regendarum potestas erat data: consiliaq; sua non ad salutem publicam, sed ad propriã ipsorum (ut illi putant) utilitatem, ut autem res indicat, & magis etiã quotidie indicatura est, perniciem conferentibus, stare & eminere unum, in cuius animum atq; uirtutem, cùm hæc temporum mala damnaq; incurrũt, tanquã fluctus saxo, sic illa eius consilio sapientiaq; frangantur: nõ solùm his temporibus nouum quodã modo & penè inanditũ est: sed apud bonorũ iudicia imprimis admirabile. Itaq; necesse est, posteaquam satis fuerint debacchati, qui ex incommodis publicis sua priuata commoda uenari & captare soliti sunt: postea quàm edormierint sui erroris crapulã, & nihil inuenerint uerarum diuitiarum in manibus suis: ut experrecti tandem aliquãdo & resipiscentes, cum stupore quodam maximaq; admiratione intueãtur eos, qui in tanta iactatione tempestatis publicæ, soli tenere portũ et uoluerũt, & ualuerũt. Quorum utinã quidem magnã copiã haberemus. Sed tua insignis uirtus atq; cõstantia,

tia, Gulielme præstãtißime, multorũ in eo nobis Principum uicem præbet. Es enim tu & castæ integræq; religionis illustre exemplũ populis Christianis omnibus, & in omni posteritate consequentium temporum, futurus es ueræ sapientiæ ueræq; uirtutis egregium documentum. Quam cunctorum de te summam existimationem, nõ uideo posse fieri, quin aliqua terrena etiam, non modò quæ è cœlo sint, præmia comitentur. Hac igitur ego tua laude & Christianæ pietatis summa gloria (ut initio epistolæ scribere fueram orsus) præcipuè sanè delectatus sum. Cætera quæ scribis de tuo animo erga me amico ac beneuolo, deq; ea cupiditate, quam præ te fers, factis mihi probandi qua uoluntate in me sis: sunt mihi quidem gratißima & iucundißima omnia: sed uno (ut mihi uidetur) amicitiæ nomine cuncta continentur. Sic enim ego memetipsum donaui dicauiq; tibi: sic tu me tua humanitate & beneuolentia es amplexus, ut quod iam bonorum uirorum, & fidelis amicitiæ proprium est, certare officijs inter nos debeamus. In quo ego quæ ad tuam amplitudinem colendam & obseruandam pertinebunt, omnia summa cum fide beneuolentiaq; præstabo. Tu si me dilexeris, charumq; habueris, maximum hunc me adeptum ex tua amicitia fructum semper sum existimaturus. Vale. Romæ, VI. Idus Decembris, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FRANCISCO FREGEPANI VNGARO EPISC. AGRIENSI S. P. D.

Accepi tuas literas mihi gratißimas: in quibus illud perhumanum, quòd mea erga te officia plurimi facere uideris. Quasi uerò non ego ita agere debeam: aut sit quicquam, quod à me tuæ eximiæ uirtuti & amori erga me non debeatur. Immò uerò, quæcunque mihi dabitur tibi commodandi, & rem gratam faciendi occasio, sic ea utar, ut eodem tempore beneficium me abs te accipere sim arbitraturus. Quid enim est, quod potius agamus, quàm ut faueamus bonis, & uirorum insignium uirtutes, cuiusmodi tu profectò es, iustis honoribus afficiamus? præsertim tanto amicitiæ fundamento inter nos iacto, quod non solùm beneuolentia mutua, sed iure etiam hospitij sancitum sit. Noli enim putare me obliuisci posse illius humanitatis, qua tu adductus, Carpentoracte ut me inuiseres diuertere uoluisti. Quo quidem tempore cepi fructum permagnum è conspectu & sermonibus tuis. De quibus scripsi ad Pontificem ea quæ mihi uidebãtur: illud præcipuè spectans, ut si quid antea ille fortè in tua natura fuisset offensus, animaduerteret & sciret, inter elationem animi & libertatem

plus

plurimùm intereſſe. Quod de Eccleſiarum dilatione confirmationis ſcribis, cùm mihi tuæ literæ ſunt redditæ, unà item Roma ſcriptum à Ioanne Marſupino tuo eſt, omnia eſſe iam tranſacta: præſertimq́; quod ad te attinet fuiſſe perfectum. Quo equidem nuncio ualde gauiſus ſum. Illud tantùm dolui, me non fuiſſe in ſenatu, cùm mentio de te facta eſt: iuſtis enim & debitis laudibus dignitas & uirtus tua nõ caruiſſet. Quanquam illa quidem ſine cuiuſquam noſtrum teſtimonio per ſeſe ſplendida ipſa eſt. Ego illa uerba in literis tuis maximopere probo: tibiq́; imprimis conuenientia eſſe duco: quibus te confirmas nullis unquam iniurijs ab honore & cultu ſanctæ ſedis apoſtolicæ eſſe diſceſſurũ. Certè ſic facere decet eos, qui Deum, non qui homines intuentur: quiq́;, ut tu grauiſsimè & ſanctiſsimè ſcribis, ſpectent ea quæ non uidentur, non ea quæ oculis & ſenſibus ſubiecta ſunt: in quibus homines falli & errare iam quotidianum eſt. Sed de his ſatis. Tuæ epiſtolæ longiſsimæ mihi forent ſuauiſſimæ. Nam quas accepi, perbreues uiſæ mihi ſunt, tanta à me cum uoluptate ſunt lectæ. Qui ſi Romæ eſſem, laceſſerem te crebro meis ſcriptis. Nunc longè gentium abſum, neq; ſanè mihi conſtat quod ad tempus ſim in Vrbem reuerſurus: nam neque quicquam adhuc uideo quod me illuc attrahat: & multa ſunt hîc quæ me detineant. Proinde ſcito, labare meum

illud

illud primum consilium Romam redeundi. Quicquid tamen egero, faciam te certiorem. Tu me uti diligas, Regiq; tuo meã & fidem offeras, & obseruantiam, Brodericumq; plurimum meis uerbis salutes, ualde te rogo. Carpentoracti, VII. Id. Iulij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FRANCISCO FREGEPANI EPISC. AGRIENSI S. P. D.

Accepi tuas literas datas Viennæ extremo mense Iunio, ad me Septembri ineunte perlatas. Ex quibus cognoui, quod mihi fuit iucundissimum, te rectè ualere, & apud Regem Romanorum esse Reip. causa: accepisseq; optatum nunciũ de confirmatione uestrarum ecclesiarum. Quæ diu antè debita, aliquot de causis dilata, postremò tandem à summo Pontifice facta est. Qua etiam ego de re dederam ad te literas, quas te accepisse postea arbitror, & meã de omnibus tuis commodis lætitiam ex eis cognouisse. Etenim noli existimare optime Francisce, quicquam mihi posse euenire optatius, quàm audire taleis uiros ad gubernacula ecclesiarum deligi, & uocari: qui tantum onus & consilio regere, & uirtute tueri, & religione ac pietate illustrare etiam possint. Cuius quidem generis hominum quæ sit penuria his afflictis temporibus, utinam potius priuatis incommodis no-

stris

ſtris, quàm publicis calamitatibus ſentiremus. Sed de his uiderit Deus, quem tantùm orare atque obſecrare reliquum nobis factum eſt. Quid autem geratur, quid paretur, quò tantis damnis eatur obuiam, nihil dum cernimus. Sed ut ad propoſitum redeam: ego honorem tibi delatum uel comprobatum potius, & tibi honeſtum, & Reip. Chriſtianæ utilem eſſe foreq́; non dubito. Mihi quidem certè, qui te uehementer diligo proboq́;, iucundiſsimū. Qua eadem in cauſa Broderico etiam noſtro gratulor: à quo habeo literas, quibus ille à me quiddam petit, nimirum Romæ me nunc eſſe ſuſpicans. At ego nondum de eccleſia mea deceſsi: ubi multas habeo commorandi cauſas, nullam adhuc aliò me conferēdi. Quòd ſi Romæ fuiſſem, & uobis id ſignificaſſem, & nullum meū officium, quod ad uos quidē pertineret, deſiderari eſſem paſſus. Nunc abſens, id quod queo, uos abſenteis amo. Vbi proficiſcar ad urbem, omnes meæ & operæ, & diligentiæ fructus, uobis imprimis promptos atque expoſitos eſſe intelligetis. Ioannes Marſupinus tuus planè mihi ſatisfacit: eſt enim in ſcribendis ad me rebus urbanis admodum diligens. Idem tibi apud me maximas ſæpe agit gratias, tuæq́; erga ſe beneuolentiæ & liberalitatis complura iam indicia non deſinit prædicare. Quæ mihi quoque ipſi grata ſunt, eaq́; ut perſequare à te uehementer peto. De rebus Turcicis nihil

hab

habeo quod placeat mihi ad te nunc ſcribere. Tu quò propior illis es, hòc melius noſſe omnia potes. Nos illud timemus, (in quo utinam fallamur) ne iam de nobis ac Chriſtiano nomine actum penè ſit: ita laborамus inteſtinis externisq́; malis, nec quicquam firmi auxilij paratum nobis eſſe ulla ex parte cernimus : niſi quòd in Deo uno ſunt omnia. Sed hæc hactenus. Vina Gallicana te interdum optare, ſuaue admodum mihi eſt intelligere ex tuis literis. Quod longè eſſet ſuauius, ſi te illorum poſſem facere participem. Non enim mihi bibere illa tam foret iucũdum, quàm tecum bibere. Quod forſitan Romæ aliquando licebit utrique noſtrum. Regi tuo optimo & clariſſimo Principi, plurimam meis uerbis ſalutem dic. Vale. Carpentoracti, IIII. Idus Octobris.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. FRANCISCO FREGEPANI EPISC. AGRIENSI S. P. D.

ETſi literæ tuæ tardiſſimè ad me fuerãt perlatæ, tamen cùm eſſet occaſio Romam ſcribendi, nolui præterire, quin ad eas reſponderem. Quanquam mutata temporum conditione, te iam extra periculum & timorem huius anni eſſe ſuſpicarer. Nihil enim hoſtes adhuc mouerant, quod quidem fama ad nos pertuliſſet. Neque dum tamen pax inter uos dicebatur

batur esse constituta. Cùm autē præcipitante æstate, hyems antè uideatur affutura, quàm administrari bellum poßit: spes est, aut discussum iri, aut in longius tempus collatum id malum, quod te pro tua pietate curaq́; Reip. imprimis solicitat. Equidem uideo res Principum Christianorum ita contractas, ut nihil neque sperari boni poßit, neque non metui mali. Sed erit ingenij, & uirtutis, & prouidētiæ tuæ, primum agere omnia, quantum in te sit, quò imminentibus isti regno è Turca periculis occurratur. Id si autem non poteris, neque erit tuæ facultatis prouidere: tum tibi ipsi parare aliquod subsidium, quo, si ita res cadat, sustentare fugam atque exilium tuum poßis. Quanquā quod ad nostram amicitiam & amorem mutuū attinet, ego memet tibi, & mea defero omnia, quantulacunq; ea sunt. Sed tamen te tuis fortunis frui malo, quàm alienis egere. Si tamen alienæ dicendæ sunt, quæ ab amicißimis hominibus libenter deferuntur. Id autem cùm in potestate nobis non sit, uideanturq́; casu magis & temeritate, quàm aut hominum consilijs, aut prudentia Principum regi, & pendere omnia: ego qui tutiores & ab omni periculo remotiores oras incolo, perfugiū habeo paratum eis omnibus, quos & propter neceßitudinē, & propter uirtutem dignißimos statuo, qui à bonis diligantur. Quo in numero tu mihi inter primos propositus es. Sed de his

his satis. Diplomata uestrarum ecclesiarum nondum uobis esse reddita demiror: uideoq́; ubi resideat culpa. Est enim genus quoddam in nonnullis hominibus sapientiæ, quod quibus modis res geri tractariq́; conueniat, penitus nescit. Itaque etiam quæ bene facta sunt, sæpe ingrata accidunt illis, in quorum gratiam & utilitatem sunt facta. Sed tamen habebam ex urbe à Marsupinis literas, Ius tibi, consecrationem, & Pontificatus (ut mos est) insignia accipiendi, esse datum. Quod idem ualere debet, ac si ipsum diploma cōmendatæ tibi Agriensis ecclesiæ, testimonium habuisses. Quòd libertatem tuam homines perperam interpretentur: eamq́; magis uelint superbiam existimare, quàm libertatem: noli mirari, Francisce optime, in tam corrupto seculo, tamq́; seruilibus moribus. Vtinam uerò semper apud nostros Principes libera uox ualeret: cuius inopia & egestate est factum, ut aut nulla, aut rara consilia ineantur, per quæ decus atq; splendor, salus etiam & incolumitas Christianæ Reip. restitui poßit. Sed hæc quæ ab hominibus aut prodita, aut deserta sunt, diuinis consilijs gubernabuntur. Te quidem sensisse hominum perfidiam: neque suis promißis stetisse eos, qui te in spem illam adduxerant, iccirco non ægerrime fero, quoniam nihil uideo quod sit expetendum in eo præmio, quod fuerat tibi ostentatum. Quin lætor magis, quòd magnitudinem

nem animi tui agnoſco: quam uehementer probo: magisq́; uirtuti & conſtantiæ tuæ gratulandum à me eſſe arbitror, quàm conſolationem ullam adhibendam. Sed hæc hactenus. Ego etiam nunc Carpentoracti maneo: nec cogitationem ullam habeo digrediendi ex his locis. Literæ tuæ, quanquam triſtioribus curis refertæ, me quoque tecum in eandem penè ſolicitudinem & ſocietatem mœroris attraxerunt: tamen in eo mihi fuerunt periucundæ, quòd magnum mihi dederunt teſtimonium tui erga me amoris: qui me potiſsimum delegiſti, cum quo omnia quæ te angebant, communicares. De qua re uelim ſic conſtituas, te neque fideliorem deligere potuiſſe quenquam, neque amantiorem tui. Vale. Brodericum noſtrũ diem ſuum obijſſe moleſtum mihi fuit: amicum certè hominem, & eundem uirum bonum prudentemq́; amiſimus. Iterum uale. Carpentoracti, x. Auguſt. M. D. XL.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, FRIDERICO NAVSEAE S. P. D.

TItubans, infirma manu, contra ualetudinis commodũ, hæc ad te mi Nauſea ſcribo, ut ſuccenſere mihi deſinas. Etenim ſcito, biduo poſt, aút triduo, quàm accepi tuas literas, & illam eruditiſsimam

orationem, qua me nihil unquam delectare potuit magis, me in grauem morbum incidiſſe: febribusq; uexatum & adductum fuiſſe, ut aliquando de mea uita deſperatum ſit. Quo tamen periculo Dei clementia liberatus, in ipſa remiſſione morbi nondum nec mente nec corpore ſatis conſiſto. Quòd ſi tu humanos caſus conſiderare uoluiſſes, omnia prius cogitare debebas, quàm me neglecti officij accuſare: etſi gratum id quidem mihi accidit. Video enim & beneuolentiam erga me tuam & deſiderium literarum mearum. Ad hominem illum ſcripſi, bono, ut mihi uiſus ſum, conſilio: ſancto quidem, & pio certè. Neque enim aliud quæſiui, niſi conciliare mihi eius uoluntatem. Quod ſi ex ſententia mihi ſucceſſiſſet, crede mihi, aliquo præclaro munere Chriſtianam Remp. affeciſſemus. Cur autem eæ literæ tantopere reprehendantur, cauſa certè non eſt: nihil enim eſt in illis, niſi priuata familiaritate perſcriptum. Fortaſſe aliquanto humilius, quàm noſtra dignitas ferat: ſed ego inter homines grauitatem meam conſeruo, in cauſa Dei depono. Siquidem & Dauid ante arcam Dei pietatis memor fuit, non dignitatis. Nam quòd ego ad Luteranos deſciſcam, quis ſuſpicari ex illa epiſtola poteſt? cùm teſtificer in ea, me opinionibus ab eo diſſentire? Amo ingenium hominis, doctrinam laudo, ſententias certè non probo. Ex quo mirum

rum mihi ualde accidit, id quod tu scribis: uideri me ijs literis & summum uirum Symonetam, & totum collegium nostrum quasi perstringere. Hoc tu, quæso, quibus ex uerbis epistolæ meæ colligere potuisti? Ego collegis meis omnem ubique honorem defero, & in Catholica ueritate constantissimus sum, eroq; quoad uiuam: potiusq; de uita, quàm de sententia decedam. Cupiebam plura, sed langor animi corporisq; prohibet. Cùm ualetudinem recuperaro, crebritate literarum tibi satisfaciam. Interea quando imprimenda epistola mea id agere cœpisti, de quo ago tibi gratias, famam & existimationem meam tibi commendo. Vale mi Nausea. Vale, & nos perpetuò dilige. Romæ, x. Calend. Decembris, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, IOANNI ARCHIEPISCOPO VPSALIENSI GOTTO S. P. D.

AD XV. *Calend. Ianuarij cùm essem in mea ecclesia Carpentoracti, quò pòst discessum à Nicæa summi Pontificis me contuleram, accepi tuas literas Tertio decimo Calend. Nouembris Venetijs datas. Ex quibus cognoui iustissimã querelam tuam, & dolorem eum, quem ex publicis incommodis, tuisq;*

priuatis, non ſine magna ratione ſuſciperes. Itaque tuis literis ad dolendum tecum uehementer permotus, optaui equidem eſſe Romæ, quo tibi præſtarem eadem officia quæ apud ſummum Pontificem antea præſtitiſſem. Sed cùm id fieri non poſſit, abſum enim ab urbe paſſuum ſexcentis amplius millibus, nullum habens remedium quo à me poſſes iuuari, cùm ſim ego quoque in anguſtijs poſitus: has conſtitui ſcribere ad te literas, quibus de mea erga te uoluntate certior fieres: & quoniam operam meam non poſſes, animum ſaltem meum in te propenſum beneuolumq; recognoſceres. Quod ſcribis pernicioſum fore fidei Catholicæ, concilium habitum non eſſe, noſtrosq; aduerſarios ea de cauſa iam inſolentiores eſſe factos: nihil ſanè mihi ſignificas noui. Ego enim & hoc prouidi ita futurum: & poſteaquam contigit, ut concilij habendi ſpes omnis extingueretur, auctos animos eorum, qui contra Romanam inuehuntur eccleſiam, multorum nuncijs literiſq; cognoui. Quin quotidie aliqua ad aures meas perueniunt de opinionibus illorum hominum, aduerſus Deum impia, ob multitudinem cum illis conſentientium periculoſa: neque adhuc uideo quid nobis iam reliquum ad ſpem rerum meliorem eſſe poſſit. Etſi Pontifex Maximus (quod ego ſcire tum potui) ad omittendum concilium non ſua ſponte, ſed duorum ſummorum principum

cipum consilio fuit adductus, qui negabant tempus idoneum esse tantæ agendæ rei, quæ & tranquilliorem Christianæ Reip. statum, & otium à Turcis ac fidei hostibus requirebat. Itaque ego eodem consilio usus quo tu, pariq; dolore affectus de Christianæ Reipublicæ incommodis: optimum factu mihi constitui manere in hoc portu, & in hac mea exiguo gubernando grege Deo ac fidei meæ satisfacere. Cùm præsertim in optimarum & sanctissimarum literarum studijs assiduus sim: Christiq; fidem, quam autoritate & opibus non possum, meis quoad licitum est scriptis, meisq; uigilijs in ueterem dignitatem restituere coner. Alia tua causa est, qui non portum tenes, sed tempestate iactaris, & fluctibus. Quod mihi quidem dolori est: eoq; magis, quòd quemadmodum tibi opituler non habeo. Sed si diligentius tecum ipse scripturæ sanctæ documenta recolere uolueris, intelliges, talibus potissimum qui propter defensionem ueritatis & iustitiæ, hominum impiorum odia insectationesq; perpetiuntur, regnum cœlorum & promissum esse & paratum: in quod per ærumnas & huius uitæ calamitates oportet nos ingredi. Non afferam scripturarum testimonia, quæ tibi nota sunt: illud dicam, Nullum mihi malum in ista tua misera afflictaq; fortuna uideri inesse: si modò tu is es, quem te mihi Romæ ostendisti. Cùm

ego & scientiam tuam bonarũ literarum artiumq; adamarem, & constantiam animi in rebus aduersis laude prosequerer. Nec uerò ullum cuiquam malum dominari potest, cui Deus prorsus, & suum in Deo summum bonum sit repositum. Sed hæc hactenus: non enim arbitror te egere nostris admonitionibus. Ego quoniam Romæ non sum, tibiq; in ea urbe operam nauare non queo, scribo ad Contarenum talem uirum, qualem tu nosti, scientia, religione, integritate, omnibus præstantem: ut ijs causam tuam, & suo & meo nomine apud Pontificem agat. Ad quẽ si tu quoq; dederis literas, measq; hasce ante tuam profectionẽ in Germaniam acceperis: non dubito, quin aliquo genere subsidij à summo Pontifice tibi subueniatur.

Vale. Carpentoracti, IX. Calend. Ianuarij, M. D. XL.

IAC. SADOLETI S. R. E. CARDINALIS, EPISTOLARVM LIB. XII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, ALEXAN. FARNESIO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

AVENIONE cùm essem, adierunt ad me consules cum multitudine honestissimorũ ciuium: sacerdotũ etiam ordine adiuncto: uehementerq; à me petierunt, ut cùm ipsi scripturi ad te essent, & cùm uir amplissimus legatus idem esset facturus, ego item scriberem: ut omnes uno consensu te rogaremus, quo uelles tam nobilem & tam illustrem ciuitatem ornatam esse abs te Episcopo, qui uicem tuam sacris præesset, aßiduéq; in ea commoraretur. quando quem tu huic curæ & muneri præfecisti, is & abest multò maximam partem temporis, & rarò Auenionem commeat. Accidunt autem ferè quotidie multa in tanta urbe, quæ egeant Episcopo: præterquam quòd non mediocre sibi ornamentum deesse ciuitas putat, si Episcopus præsens non adsit. Hac de re cum ipsi ad te accuratè dant li-

teras, tum ego quoque optime Farnesi summo animi studio te rogo, ut satisfacias florentissimæ ciuitati: præsertim quæ in te uno spes suas omneis collocatas habet. Facies enim eis gratissimum: meq́; qui pro illis rogo, magno ornamento affeceris, si passus fueris preces meas, illorumq́; unà autoritatem, quæ certè parui non facienda est, apud animum tuum, ad impetrandum quod petimus, ualere. Ego cùm te semper optimo ingenio, egregiaq́; natura præditum esse cognoui: tum illud tibi imprimis curæ esse debere arbitratus sum, ut istam fœlicitatem atque fortunam, quæ te complexa est, in ijs præcipuè actionibus adhibeas, atque exponas, quæ ad beneuolentiam hominum uirtute ac beneficijs tibi conciliandam sint accommodatæ, ne tibi postea ulla rerum temporumq́; commutatio nocere poßit: tuq́; iudicio & prudentia tua magnus semper sis, non casu. Sed ego fortasse ineptus, qui hæc ad te scribam: cùm tu domesticis & admonitionibus & exemplis quotidie fias doctior. Verùm ignosces mihi, maiorem amoris mei erga te, quàm eius officij quod mihi conueniat, rationem nunc ducenti. Quem maximè apud se cupiant esse Episcopum, Auenionenses, ipsi ad te scribunt. Hortor & oro, ut eorum uoluntati morem geras: & tamen præscribas, quibus eum finibus uti uelis potestate, quem sacris rebus tuo nomine tractandis

agen

agendisq́; præficies. Quo maximè modo sine ullo honoris & famæ tuæ periculo, tuis per te populis & ciuitati nobilissimæ erit cōsultum. Sed hæc hactenus: non enim uereor ne iustissimæ preces locum apud te non habeant. Summus Pontifex mihi mandarat, cùm me in hæc loca ex Nicæa essem recepturus, ut curam & uigilantiam adhiberem, quod ad hosce populos in recta religione continendos pertinet: quòd audiebat Luteranos in his re gionibus ualde increbrescere: quod idem ego quoq; multorum literis cognoueram. Itaq; huc postquam ueni, quid egerim & Carpentoracti & Auenione, quomodo insidias omneis eiusmodi rerum suspicionesq́; compresserim, quàm nunc omnia composita sint & sedata, malo eum ex literis aliorum cognoscere quàm ex meis. Certè eam & uoluntatem, & obedientiam, quam illius sanctitati debeo, perpetuam præstabo. Et quoniā ut hic maneam usq; ad proximū uer, & multas & necessarias causas uideo me coacturas: rogo te amplissime Farnesi, mihiq́; meritò charissime, ut in tuis cum Pontifice Max. sermonibus, interdum mei mentionem facias, neq; memoriam mei apud eum intermori totam sinas: habeasq́; tibi & fortunas & dignitatem meā apprime commendatam, si tamen tua officia apud hominem gratum positurum te intelligis. Vale. Carpentoracti, IIII. Cal. Octobris, M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, ALEXANDRO FARNESIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

GRatæ mihi tuæ literæ tantum ne? imo uerò & peroptatæ, & dulces: quæ aliquam mei memoriam residere apud te mihi indicarunt. Quod ego quanti faciam, non nunc scribo: aliud erit tempus ista commemorandi. Hoc dico, in tuis iucundißimis literis illud tamen offensionis fuisse, quòd hæ tardißimè ad me perlatæ sunt. scriptæ enim à te VII. Idus Septẽbris, tertio Idus Octobris mihi sunt redditæ: sexto & trigesimo die uidelicet postquam tu eas dederas. Sed quod ad rem pertinet, utinam Farnesi amplißime uobis uocantibus, quemadmodum quidem cuperẽ, subitò parere possem: neminẽ profectò promptiorem ad obtemperandum uobis inueniretis. Sed quæ me impediant causæ quominus statim accedam, scribo ad Pontificem Max. scriboq; non tam sapienter, quàm ingenuè & liberè. Quod Pontifex ipse pro sua perpetua præstantiaq; humanitate in bonam partem accipiet. Earum ego literarum exemplũ ad te misissem, nisi illas communes tecum fore existimassem: quod certe ita futurum est. In ijs ego peto atq; oro, ut tempus meæ absentiæ mihi prorogetur usq; ad proximũ

mens

menſem Aprilem: quo tempore in Italiam reuerti mihi in animo eſt. Hac in re Farneſi optime, te mihi aduocatũ eſſe cupio, ut facilius impetrem, quod æquiſſimè à me petitur. Neq; tamen recuſo, ſi uos omnino ita ſtatueritis, quin primo quoque tempore iſtuc ueniam. Sed cùm neque magnum fructum ex me iſtic percipere poſſitis, quòd in tot ſapientiſſimorum patrũ conſilijs, & prudentia, parum eminere opera mea poteſt: & ego magni mea intereſſe ſentiam, aliquandiu hic manere: erit humanitatis & liberalitatis ueſtræ, faciles uos præbere in eo, quod uobis parum admodum, mihi autem plurimum profuturum ſit. Sed de his reijcio me ad eas literas, quas Pontifici ſcribo, futuras (ut dixi) tibi etiam communes. Te quidem ipſum rogo, ut mei abſentis famam atq; fortunas in tua fide & patrocinio eſſe patiare: talemq́; te mihi præstes, qualem ego animum erga te in omni tuo honore dignitateq́; tuenda, ſi res ita ferret, plenum amoris & diligentiæ afferrem. Vale. Idibus Octobris, M. D. XXXVIII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS ALEXANDRO FARNESIO S.R.E. CARD. S.P.D.

SVperioribus his diebus tuis literis, quibus me Romam euocabas, reſpondi: reddidiq́; rationem meæ hic

hic non modò iustæ, uerùm etiam necessariæ usq; ad certum tempus commemorationis. Quod item aduersus summum Pontificem feci, cui mea acta atq; consilia imprimis cupio esse probata. An uerò mea excusatio in bonam accepta partem à uobis fuerit, nondũ equidem sciebam: nullas enim ea de re acceperam literas. Sed tamen confidebam, uestræ naturæ clementia & bonitate fretus, non frustra uobis oblatas fuisse preces & obtestationes meas. Itaq; sedato eram animo, totusq; ad literas & studia conuersus, nescio quid excudebam, quod in hac perturbatione temporũ alicui fortassis usui esse possit. Postea uenerũt ad me ex urbe literæ, omnia de uobis læta nuntiãtes, quà de nuptijs & affinitate Cæsaris: quà de uestræ familiæ aucta & amplificata dignitate: quod utrunq; mihi iucundissimum auditu fuit. Cùm enim habeam summum Pontificem auum tuum omnis mei honoris & dignitatis autorem, omnia ego uobis debeam necesse est. Itaq; ex hac uestræ amplificatione fortunæ tantũ lætitiæ capio ac uoluptatis, quantum ex mea aut meorum, si isto ego loco essem, profectò non caperem. Deumq; supplex oro, ut ista uobis rata & perpetua esse statuat. Et tamen, ut timidus est amor, cogitanti mihi rerum uicissitudines, & temporum, atq; in secundis & prosperis uaria & dubia semper pertimescenti, uidebantur uestra hæc, siue fortunæ, siue etiam

ætiam humanæ prudentiæ præmia, clauo ut dicitur trabali firmiter ad diuturnitatem temporum figi posse, si quam sapientiam hoc tempore in amplificanda generis ac familiæ suæ dignitate, summus Pontifex adhibuit, eandem ad religionem Dei redintegrandã, sanctosq; mores in sacerdotũ ordine reuocãdos, quemadmodum quidem initio agere aggressus est, usq; ad præclarißimi operis effectum adhibuerit. Quod mihi sanè uidetur non diuturnæ consultationis, sed magni animi & parati fore negotium. Vt enim nauis aduersus uim & metum impendentis tempestatis duabus anchoris religari solet, quarum maior altera dicitur, altera minor: sic uos maiore anchora fortunarum uestrarum in ipso Deo iacta atq; firmata, ab omnibus tempestatibus tuti atque muniti, secundos semper cursus tenebitis. Sed ego ineptus qui ad ista progrediar, quasi uerò aut uirtus uobis desit, aut consilium: quod utrunq; in uobis cernitur abundare. Illud meum est Farnesi amplißime, ut & uobis gratuler, quod equidem libentißimè facio, & optem uestris secundis rebus perpetuitatem: quod semper animo amicißimo sum facturus. Vale. Carpent. pridie Calend. Decembr.

M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, ALEXANDRO FARNESIO S.R.E. CARD. S.P.D.

ETsi aliquanto antè idem cognoueram ex literis meorum, quod tu ad amplissimum nostrum collegam Polum de amplificata Bembi summi uiri dignitate, & præstantissimo erga eum Pontificis maximi beneficio scripsisti: tamen omnia illa tuæ literæ mihi uberiora, latioraq; fecerunt, cùm essent abs te ipso scriptæ, qui autor etiam tam præclari operis extitisses. Scito enim nos certiores esse factos, maximè insignem atq; egregiam in illo ornando, operam tuam autoritatemq; fuisse. Quod etsi tu liberalitati, nobilitati, uirtutiq; tuæ præcipuè tribuisti: quo his initijs, & ueluti fundamentis, tua in posterum præcellens dignitas in immensum quasi cresceret, tamẽ quoniam eius beneficij magna quoq; pars ad me ipsum peruenit, qui pro homine amicissimo, & fraterna mihi necessitudine coniuncto, amplius etiam quàm pro me ipso egissem, & uehementius laboraui: sic habeto, maximas me tibi pro eo & agere, & debere gratias, neq; ex multis officijs, quæ tua mihi insita in animo & in memoria sunt, ullum me habere, cui iustius & libentius me obligatum esse confitear, quàm istud ipsum, per quod, in Bembi mei honore, me non mediocriter à te esse ornatum intelligo. Verùm in his tua

tibi

tibi uirtus & liberale ingenium, etiam si minus gratiam nos referre poterimus, qui animo quidem sumus alacres, sed parum ualemus opibus, maximum fructum & uerissimæ animi uoluptatis, & singularis laudis afferet: nos certè id agemus, quod est gratorũ hominum, ut beneficia uestra memoria & prædicatione nostra, pioq́; animo semper prosequamur. In quo cùm ego neq; erga te, neq; erga summum Pontificem facere satis animo & cupiditati meæ possim, rogo te amplissime atq; optime Farnesi, atq; omnibus precibus uehementer oro, ut tu meam uicem Pontifici agas gratias: quantumq́; me ille sibi hoc nouo munere deuinxerit, quem tot iam uinculis habuerat antè obstrictum, explices & exponas facundia tua: quãdo ad magnitudinem rei mea uox satis uiriũ non habet. Quod abs te gratissimum mihi, & simile futurum est tuorum omnium. Polus tuus, uir fortissimi animi, uirtutisq́; non eximiæ solùm, uerùm etiam admirabilis, (quod ipse & aliàs sæpe, & nunc cum maximè, in hac iniquitate fortunæ, acerbisq́; suorũ euentibus declarauit) summa mea cum uoluptate nũc est Carpentoracti. Itaq; ab omnibus colitur, & in honore habetur, ut non hominem nostri temporis, sed quasi è cœlo demissum, aut ab antiquitate nobis redditũ, uideantur intueri. Tanta est is sapientia, modestia, humanitate, religione: quod quidem etiam in gloriam

uestri

uestri nominis cedit: cùm uideant hæ nationes, cuiusmodi uos uiros ad sedis Apostolicæ gubernacula adciendos esse putaueritis. Sed hæc notiora sunt, quàm ut noua commemoratione indigeant. Tu ualebis Farnesi optime, & nos gratia ac præsidio tuo tuebere. Vale. Carpentoracti, Calend. Maij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, ALEXANDRO FARNESIO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

TVus subitus discessus, & festinatio Romam perueniendi, fecit, ut quod maximè cupiebam, atque optabam uidere te & alloqui, id mihi fuerit ereptum: nec tamen iudico te quicquam nisi bona adductum ratione fecisse: quòd uel pietas tua erga tuos, uel desiderium rerum urbanarum, quod sæpè ætate iam prouectis, ne dum adolescentibus, magnum calcar affert: uel forte Pontificis imperium & uoluntas approperare te coegit. Tamen in expectatione maxima tui uidendi & complectendi cùm essem, quòd mea me spes frustrata est, non possum non dolere. Qui si tuo inductus nuncio non fuissem, quo me Carpentoracti subsistere, & tibi hospitium parare iussisti: obuiam certè tibi Auenionem processissem: etsi non omnem, at aliquam tamen partem cepissem

spera

ſperatæ uoluptatis. Nam & conſpectus tuus mihi iucundiſsimus, & mea tibi obſeruantia (ut arbitror) non ingrata extitiſſet. Nunc cùm neq; hic, neq; alibi conſpicere te potuerim, meaſq; tecũ rationes familiariter cõferre, cumq; ciues mei, penè populariter, ſumma cum alacritate & lætitia obuiam tibi prodire, feſtumq; diem agere aduentus tui conſtituiſſent: potes pro tuo ingenio exiſtimare, fuiſſe nobis moleſtum, quòd tu in alium repentè ſenſum, & aliud iter te conuerteris. Sed ſi hoc quod nobis cecidit perincommode, tibi idem commodum atq; opportunum accidit: & ſi iter totum ſic ex ſententia confeciſti, ut ad tuos ſaluus incolumiſq; redieris (quod ego & ſpero, & Deũ quæſo ut ita ſit) uincat ſanè utilitas tua cupiditates noſtras: ſitq; nobis potior tua ſalus & uolũtas, quàm omnes eæ rationes, quibus nos ſperauimus ex congreſſu tuo gaudium nobis & lætitiam poſſe comparari. Nam quæ ego coràm tecum eram acturus, parũ ſanè intereſt, utrum ea uoce, an per literas exponam. Quod uerò ſummæ uoluptatis & lætitiæ ex tuo aduentu ad nos percipere potui, id amiſſum, ſic animo æquo fero, ſi tibi id fuit gratius, atq; optatius. Dabitur enim mihi (opinor) aliud tempus, meam tibi obſeruantiam, & gratam in omneis tuos uoluntatem declarandi. Nunc ut ueniam ad id quod egi tecum, cum fuiſti Auenione, de diuturniore mea manſione in

his locis:id te oro atq; rogo Farnese si amplissime, ut in memoria habeas:excusesq; me apud summum Pontificem,totumq; me deniq; & tuendum tibi, & defendendum suscipias. Ego nec ullo patrono possum esse munitior, quàm te, si modò dignus à te fuero iudicatus,qui in fide & clientela tua sim:nec tu opinor,dedecus ullũ ex tua erga me humanitate suscipies. Ita enim me geram,& eam operã dabo,ut te mihi præsidio adiumentoq; fuisse ne unquam pœniteat. Cur autem istuc uenire non possim,causæ partim necessariæ sunt,partim habent in se honestatem & laudẽ. Necessitas in confitendo nonnihil pudoris affert,ingenuis præsertim animis:quam tamẽ necessitatem uos intelligere,etiam tacente me,potestis. Nec tamẽ propterea ambio à uobis quicquam,aut flagito. Sed si ego ea natura præditus sum, ut nemini uelim sumptui esse, & oneri : decet uos quoq; ea esse benignitate, ut me commodum meum sequi,& uestræ liberalitatis insignibus ornatum,ubicunq; sim, duplicem uobis habere gratiam patiamini,& maximi honoris ac beneficij, quod in me contulistis, & summæ benignitatis, qua me morem mihi gerere,& meo obsequi animo indulgentissimè permittitis. Sed(ut dixi)necessitas uerecũdiam quandam habet:honestas est prædicabilior.Dico igitur,me hic manere non inuitum:quòd & inter amantissimos mei uersor, & multa quotidie ex me

comm

commoda atq; adiumenta his populis proueniũt: quòd diurnis nocturnisq; meis cogitationibus hoc cõsequor, ut & pace atq; concordia eos contineam: & propulsem hinc impios, qui ueritatẽ catholicæ religionis conantur euertere. quorũ, nisi ego huc uenissem, magna iam copia in his locis existeret. Nũc meis uigilijs atq; curis fit, ut illi nõ modò ad nos, sed ne ad uicinos quidem nostros se audeãt conferre. Contingit enim peropportunè, ut cùm apud populos etiã alieniores fides mihi non parua sit: tum uerò senatoria consilia quæ Gallicanis præsunt prouincijs, ut Aquense, ut Tholosanum, ut Gratianopolitanum, meo nõ minimum testimonio moueantur. Itaq; cùm his paucis diebus diploma ad me pontificium esset allatum, quo datur mihi in Luteranos inquirendi atq; animaduertendi potestas: accepi equidem illud uenerabundus, & gratulans: gratiasq; de eo summo Pontifici egi, qui tantum mihi honoris suo iudicio detulerit: quas etiã à te Farnesi optime meis illi uerbis agi cupio, idq; ut facias rogo. Sed quod ad usum istius potestatis pertinet, equidem si necesse erit, utar: dabo operam tamẽ ne sit necesse. Nam quibus ego armis libentius utor, ea ut leniora sunt ad opinionem atq; aspectum, ita ad cõuincendos improborum animos longè sunt ualidiora: cùm non terror ab illis neq; supplicium, sed ueritas ipsa et Christiana imprimis mansuetudo, confessionem erro-

ris, corde magis quàm ore prolatã, exprimit. Est autem hoc loco quod uobis à me apertè indicandum sit: de quo tecum habui, si recordaris, mentionem cùm tu in Hispaniam iter haberes: deq; eadẽ re tecum postea, me absente amplißimus Polus collocutus est: cui tu, & mihi benignißimè es pollicitus: de Iudæorũ negotio uidelicet: quibus aliquando frænum aliquod imponi profectò est necesse, si non illorum auaritiæ infamiam, qua gens illa præter cæteras laborat, transferre ad nos totã uolumus. Agam fortiter, utarq; libertate, quam tribuit mihi Deus: neq; eum Principẽ, cui omnia debeo, cuius eximiam laudem uirtutis, probitatis, sapientiæ, ullis hominũ sermonibus infringi aut imminui iniquißimo animo patior: falsis assentationibus in errorem inducam. sed dicam apertè ut se res habet. Quî potest uideri amore religionis in suis prouincijs Luteranos persequi, qui in eisdem prouincijs tantopere sustinet Iudæos? Sustinet autem? Imò uerò auget, cõdecorat, honestat? Nulli enim unquam ullo à Pontifice Christiani tot gratijs, priuilegijs, concessionibusq; donati sunt, quot per hosce annos Paulo Tertio Pont. honoribus, prærogatiuis, beneficijs, non aucti solùm, sed armati sunt Iudæi. Ac cæteris quidẽ fidelibus et optimè meritis, noua iuris beneficia, ad propulsandum, si qua illata sit, iniuriam cõceduntur: Iudæis solùm ad inferendam. Quanquam non est ista Pontifi-

cis

cis optimi culpa, sed eorũ qui ad suum ex Iudæis quæstum, Pontificis nomine abutũtur: de quibus honestius est uos existimare, quàm me scribere. Iudæi quidem + opibus referti, fauoribus insolentes, inter has plebes, tanquã inter pecudes lupi grassantur. Oppida iamdudum pleraq; uastata sunt, familiæ plurimæ exturbatæ laribus suis & extorres factæ, dispersæ inter finitimas nationes, queruntur horum conditionem temporum, & miseras fortunas suas: cùm tamen quotidie Iudæi istinc ex urbe à præfectis ærarij noua ad nos priuilegia deferant. Et in his nuper duo, quæ maximè ualentia sunt ad euertendos Christianos, scilicet nutu ibi quod uolunt consequũtur: nec est quicquã iam sanctius, & ad reconciliandam ecclesiasticam dignitatem, quæ propè omnis iampridem amissa est, utilius, quàm fouere Iudæos: quibus (quod omnibus seculis inauditum est) licitũ sit solis tanta frui apud magistratus autoritate & gratia, ut ad impetrandum omnia quæ poscunt, eorũ accusatio audiatur sine reo, causa cognoscatur sine teste, sententia feratur sine iudicio. Et hæc uos tandẽ quomodo ab his trans alpes nationibus accipi existimatis, quarum in oculis & in cõspectu posita sunt? Quæ nationes carẽt omnes hac Iudæorum peste, nec abominantur peius quicquã, quàm Iudæorum nomen, quos tantopere uident istic in delicijs esse. In tanta'ne defectione animorum omnium iam à

nobis gentium, (planè enim dico omniũ, quod ego ita esse intelligo: uos haud ita sentitis, propterea quòd auribus uestris uulgò homines blandiuntur) in tanta'ne inquam defectione omnium, & propè execratione autoritatis ecclesiasticæ, magno Reip. præsidio futurũ putatis, si sic alueritis, sic extuleritis Iudæos? fideles autem, & pauperes populos uestros sic lacerari ab illis, & diripi neglexeritis? Porrò in hæc loca, quod tu transiens nosse potuisti, prouinciæ maximè concurrunt, Italia, Hispania, Gallia, atq; Anglia: è quibus qui hâc iter faciũt homines, conscios eos esse huiusmodi querelarum, easq; domum ad suos referre, sanè existimationi uestræ & communi saluti non expedit. Sed ego hæc ad te uerè quidẽ & liberè, forsitan autem dolentius, quàm necesse erat, scripsi. In quo ignosce mihi optime Farnesi. Pastor sum populorum horum, non mercenarius. Moueor, si quisquam alius, in improbos stomacho, erga pauperes misericordia. Fungor officio meo, & fungar. Si potero opem ferre & consulere meis, habebo Deo omnipotenti, & optimo maximoq; Pontifici gratiam: sin minus, totum hoc onus reijciam in uos, qui principes pastorũ estis. Vos & meam uicem & uestram, eidem summo Deo rationem reddetis, quando uestra, non mea, omnium rerum est potestas. Vnum, quod ad te ipsum propriè pertinet, (dat enim mihi ætas mea, nõ autoritas quidem, neq;

neq; prudentia,apud te loquẽdi ueniam)unum,inquã, te admonebo : cùm tu istis initijs nobilitatis,fortunæ, honoris,ingenij,ad summam omnium hominum commendationem,& spem præstantißimæ uirtutis productus sis:si tales causas & huiusmodi patrocinia susceperis, ostenderisq; tibi curæ esse (id quod tamen facis, in quo nos admodum lætamur)æquitatẽ, iustitiam,pacem populorum,& erga Deum religionem: quæ quidem res sanctißimæ,ac præclarißimæ, nulla re alia magis quàm cupiditate lucri, auaritiáq; fœdantur,quam isti palàm præ se ferũt,qui Iudæis tantopere studere se non dißimulant, stabile (mihi crede)& firmum fundamentum in omnem posteritatẽ tibi subieceris ad dignitatẽ & gloriam nominis tui quotidie magis augendam,altiusq; extruendam.Quã nunc & magnam admodum, amplamq; esse uehementer lætor,& maiorem in dies futuram esse confido.Vale.Carpentoracti, IIII. Cal. Augusti. M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS ALEXANDRO FARNESIO, S.R.E. CARDINALI S. P. D.

ACceperam ex urbe literas,te à summo Pontifice è Belgis Romam esse reuocatũ : futurumq;

in uia ad medium mensem Maij. Quod simul atque cognoui, statim misi Paulum meum obuiam tibi Lugdunum, & simul cum eo ad te literas, ut quoniam præsens ipse non possem, illo modo te salutarem, & obirem absens meæ in te obseruantiæ munia, quæ, coràm cum sum, libentissimè tibi præstare soleo. Accidit autem celeritate tua, & studio properandi, ut Paulo non fuerit necesse Lugdunum peruenire. Cùm enim abesset ab ea ciuitate diei unius iter, certior factus est amicorum literis, quibus negotiū hoc fuerat datum, te repentè ante omnium expectationem eò uenisse, statimq; profectum: nec punctum ferè temporis Lugduni commoratum esse. Quocirca ille meis Lugdunum missis literis, quæ te, quoad fieri posset, consequerentur, ad nos reuersus, hunc mihi nuntium retulit. Accepi dolorem scilicet, quòd cupiditas mea mei officij atq; amoris tibi declarandi, bis iam conanti mihi, irrita cecidisset. Sed tamen me consolatus sum, quòd existimaui studium tuum perueniendi ad Vrbem, meo tui uidendi studio anteponendum esse. Nunc rursus cùm ad me scriptum sit, te saluum atq; incolumem ad tuos rediisse: magnamq; esse lætitiā ex tuo aduentu Roma concitatā, uolui tibi his literis non gratulari solùm, quòd faustum & fortunatū iter habuisses, multaq; ex sententia & tua & aui tui Principis sapientissimi cū Cæsare confecisses, sicut amantissim

tißimo & deditißimo animo tibi gratulor: sed etiam gratias quàm maximas possem agere, quòd tua commendatio rerum causarumq; nostrarum, hoc est prouinciæ huius, quam ex urbe discedens apud animum Pontificis reliquisti, usq; eò nobis profuit, ut simus omnia quæ uoluimus, quæ ad horum fidelium populorum fortunas, ac salutem potius, aduersus Iudæorum improbitatē ac fraudes tuendam, pertinebant, ipsius non solum æquitate & iustitia, sed summa etiam clementia & benignitate consecuti. Qua in re tuus consanguineus Ascanius Sfortia, singulari uirtute, & supra ætatem prudentia præditus adolescens, dignißimus eis honoribus, quibus tecum simul fruitur, nobis amicißimè & constantißimè suffragatus est. Quapropter cùm quoquo me uerto, habeam uestigia ante oculos uestrorum plurimorum erga me meritorum: nihilq; iam sit, quod non uobis debeam, uel in honoribus, uel in uita, uel in fortuna: potestis existimare, si me institutum optimis artibus esse cognoscitis, neminem uos habere, qui maiore studio, beneuolentiore animo, sanctiore obseruantia, uobis, & nomini, honoriq; uestro inseruire paratus sit. Sed hæc hactenus. Ego cùm tecum postremò Auenione locutus sum, uisus sum uidere imaginem in te quasi florescentem in ætate uiridi, egregiæ grauitatis, eius uidelicet, quæ maximè solet decere

 nobil

nobilitatem, quæ ſit cum humanitate comitateq́; coniuncta. Itaque tum à te gaudij plenus diſceſsi, nec deſtiti poſtea hoc de te & ſentire & prædicare. Nunc Cæſar Triuultius Epiſcopus Comenſis, uir doctus & prudens, reuerſus è Gallia, idem ait & ſibi, & cum pluribus eorum, qui iudicare ſciunt, in aula Regis, cùm illàc iter feciſſes, fuiſſe uiſum: magnamq́; opinionem & ſpem de tua futura uirtutis amplitudine, in qua uera ineſt dignitas, in animis multorum conceptam eſſe. Cuius hæc oratio, & de te teſtimonium, priſtinam illam animi mei lætitiam renouauit. Quid enim eſt, quod auribus meis accidere poſsit iucundius? Tu uerò macte uirtute, qui tam diligenter exprimas domeſtica exempla & prudentiæ, & grauitatis. Et nimirum nulla eſt ſpecies uſquam præſtabilior, quàm humanitatem cum grauitate ita habere temperatam, ut altera alteri non modò impedimento nulli, ſed decori etiam & ornamento potius ſit. Difficilis omnino res, ſed in quo ea ineſt, is diuino quodam ſpectaculo oculos, atque animos hominum cunctorum commoueat, neceſſe eſt. Cuius te ab ingenio, & à natura præclariſsimi doni, compotem iam factum eſſe, uehementiſsimè lætor. Sed de his etiam ſatis. Illud amabò te, mi Farneſi, ſuſcipe, & ſupple quod mihi deeſt, ut quas ego digne nõ poſſum, tu Pontifici Maximo non meis ſolùm uerbis, ſed tuo etiam

nomine agas gratias. Nam quæ ad nos ab illo beneficia profecta ſunt, ea tibi ab eo primum data, per te uerò deinde ad nos tranſmiſſa ſunt. Quare tu quidem illi? ego ambobus uobis maximam gratiam debeo, quã equidem ſanctam & inuiolatam perpetuò ſum ſeruaturus. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, Pridie Non. Iulij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

COgit me ratio temporum, & ſanctitatis tuæ bona exiſtimatio, quæ iam in animis omnium gentium & nationum inſita eſt, eademq́; mihi omni alia re longè eſt charior: ut quoniã colloquendi facultas commoda nõdum fuit, ſcribam ad te id quod animum meum ſtimulat: & quod ad tuam ſummam laudem, publicamq́; utilitatem ualde iudico pertinere: ſatis fidens, te pro tua ſingulari humanitate & ſapientia, libertatem hanc meam in optimam partem eſſe accepturum. Cùm enim Pater ſancte appetere iam incipiat agendi concilij dies, idq́; intelligam ab uniuerſo terrarum orbe tantopere expeti, atque omni ratione flagitari, ut nullo pacto differri ſine pernicie, aut graui ſaltem periculo poſſe uideatur: nondum tamen bene parata aſpicio ea arma, quibus muniti contra

aduer

aduersarios esse poßimus. Ac uideo id quoque, multa etiam forsitan impendere quæ hic nos retineant: sed aduersus ea, difficile illud quidem, ueruntamen aliquod inuenietur remedium: propria enim hæc sapientiæ tuæ futura est consultatio. Ego tantum nunc de eo, quod ad concilij rationē attinet, munere atque officio loquor: in quo etsi spe bona sum Deum omnipotentem nobis & ueræ atque honestæ causæ non defuturum: idq́; ego pro mea parte ut ita fiat contendam & elaborabo, cæterosq́; item pro sua spero esse facturos: tamen angit me, & solicitum uehementer habet, quòd unum opportunißimum & imprimis utile membrum nostri corporis uideo languere. Non utar circuitionibus, neque obscurè aut obliquè tecum agam: sed apertè, atque ut ueritas ipsa & fides mea fert. Incredibile est, Pater sancte, quantum dolorem acceperim, quòd summus & doctißimus uir Hieronymus Aleander Brundusinus Archiepiscopus ab eo honore exciderit, ad quem ego uocatus sum: quo adiutore & socio, ambobusq́; nobis, ut etiam apud Homerum est, studio locoq́; coniunctis, alacris animo eram, planeq́; Deo fretus, confidebam, nos non modò apertos impetus hostium, sed absconditas etiam insidias facilè propulsaturos. Multa enim collecta sunt in eo homine magna atque præstantia, quæ in cæteris singula uix insunt, eaq́; omnia maximè &
huic

huic tempori, & huic cauſæ neceſſaria. Linguarum ſumma cognitio: conciliorum, rerumq; quæ ad eam rationem pertinent omnium memoria, ſcientiaq; admirabilis: uſus & conſuetudo cum exteris nationibus ac cum Germanica natione præſertim, in qua diu, & acriter, addo etiam feliciter, negotia Catholicæ fidei tractauit. Quò ergo tantum bonum à nobis reiectum eſt? Nollem detrahere cuiquam, non enim id naturæ, nec conſuetudinis eſt meæ: ſed tamen ſedis apoſtolicæ amor, qui mihi penitus inſitus eſt, uincet in hoc loco naturam. Etenim ſi confidit ſanctitas tua res bene proceſſuras horum Theologorum ope, qui in doctoribus iſtis recentioribus tantùm exercitati ſunt: credat mihi ipſa, in quo mentiri cupio, acerbiore diſſidio, & multiplicatis hæreſibus nos ex concilio eſſe diſceſſuros. Quamobrem & quomodo hoc futurum putem, aut aliàs dicam, aut res ipſa indicabit. Doleo igitur, & uehementer doleo, quòd Aleandrum comitem mihi fortuna inuiderit. Nam cùm in me aliquid fortaſſe inſit, quanquam exiguum id & tenue, attamen publicæ cauſæ non inopportunum: id illo comite & adiutore amplius & ualentius certè erat futurum. Omnino ſemper conſilium tuum ſapiens, nihilq; niſi ſumma ratione abs te agi ſolet: mihi tamen & dolere, & timere neceſſe eſt, quòd uereor, ne ſit non leuis plaga publicæ cauſæ iniecta. Atque

hic

hic Deum testor inspectorem cordium, me hoc testimonium de illo uiro, neque gratiæ dare, neq; ulli cupiditati meæ: sed unam mihi ueritatem, unam utilitatem publicam, unam rationem honoris eius & nominis quod tibi eximium & memorabile partum est, esse propositam. Neque tamen audeo à sanctitate tua postulare, id quod postulandum est, neq; rogare quod rogandum: prohibet enim pudor meus, præsertim ab eo Principe, cui omnia debeo: ne temerarius à sapientissimo existimer, impudens ab optimè de me merito. Hoc solùm affirmare non dubito: si sanctitas tua suam prudentissimam atque optimam mentem ad hunc honestandum hominem deflexerit, præter rei Christianæ commodum & tuam summam laudem, omnes & res & homines tale tuum iudicium atque factum summopere esse comprobaturos. Romæ, M. D. XXXVII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

Accepi ab optimo atque amplissimo Cardinale Farnesio literas, datas VII. Idus Septembris, mihi autem tardius sanè quàm uellem, hoc est tertio Idus Octobris redditas: quibus ille me hortatur & admonet, ac sanctitatis tuæ uerbis etiam mandat, ut

iam

iam exacto ferè eo tempore, quod meæ absentiæ abs te præstitutum fuerat, ad Vrbem quàm primum me recipiam: quò interesse eis consilijs possim, quæ iamdudum à sanctitate tua inita, Christianæ religioni commoda & salutaria, promere nunc demum atque exequi tempestiuum ipsa indicat: dignamq; molitur uirtute & sapientia sua, cùm correctionem emendationemq; præsentium morum, tum ueteris innocentiæ & integritatis in sacerdotibus, hoc est in Christiano populo uniuerso, restitutionem. Ego uerò his acceptis literis, cum insigni quadam lætitia animi ac uoluptate, tum non minore solicitudine & molestia affectus sum. Nam cùm lætarer magnopere, & gauderem, quòd intelligebam meum absentis nomen hærere etiam nunc in memoria sanctitatis tuæ, quo nihil mihi euenire optatius potest: illud tamen grauiter molesteq; ferebam, quòd non uidebam hoc tempore, quo pacto possem, id quod semper maximè cupio, mandatis tuis uoluntatiq; parere. Itaque cùm pararem ipse me ad scribendum sanctitati tuæ, ut appropinquante iam exitu mei commeatus, longiorem mihi à te diem prorogari peterem: allatæ ad me interim sunt Farnesij literæ, quæ me sanè admonent, ut id quod facere decreuerã, faciam etiam accuratius: ne qua aliena à mea erga sanctitatem tuam obedientia & uoluntate animum tuum fortè subeat opinio.

Ego

Ego enim Pater sanctißime, cùm semper apud sanctitatem tuam esse cupio, quam habeo autorem meæ omnis dignitatis: tum huic etiam honori & muneri, quod mihi ab eadem commissum est, deesse profectò non debeo. Vt non solùm amore, qui certè meo in animo erga te flagrans & perpetuus est, sed ipso etiam uiri boni officio appetere cogar, tum frui optato & desiderato conspectu tuo: tum senatoria opera muneraq́; obire: ea uidelicet, quæ ad bonum, & diligentem, & amantē Reip. Cardinalem pertinent: quemadmodum certè mihi agere semper propositum est. Quocirca non ego hic quidem maneo inuitus, in tanta horum populorum omnium erga me beneuolentia & uoluntate, tam salubri cœlo, tot etiam ex me actionibus ad fructum meorum populorum, & ad seruandam in his rectam religionem, quæ oppugnabatur, prodeuntibus. Sed tamen sanctitatem tuam, urbemq́; Romanam aßiduè ante animum mihi propositam habeo: non quòd meum priuatum aliquod commodum, aut maior istuc iucunditas me uocet: sed quia ratio officij, quæ apud me semper plurimùm ualet, desiderare me cogit, ut eo sim in loco, in quo & fidem ac pietatem meam sanctitati tuæ, & Reip. studium atque operam nauare commodius poßim. Verùm mea hæc uoluntas, aliquot domesticis difficultatibus implicita, ualdeq́; impedita est. quas quidem commemorare

rare difficultates tenue est, & in tantis tuis curis occupationibusq; ineptum. Tacere autem non licet, si me excusare uerè, & is uolo esse qui semper cupij, ut ueritate & recta conscientia fretus, nihil subticeam eorum, quæ res & causa postulat: quòd ingenuo animo ac liberaliter instituto dignum semper duxi, ut nec falsas confingeret eius rei, quancunque agere statuisset, causas: nec ueras reticeret. Ergo quominus sanctitatis tuæ imperio, ac mandatis ut ad ipsam me conferam, obtemperare statim poßim, non iam ualetudo prohibet, (satis enim planè mihi uideor esse confirmatus) sed illa res magis, quod prouidendum mihi uehementer est, ne dum Reip. animo optimo deseruio, priuatim in aliquod dedecus incidam: quod fidei meæ, quam habeo uita longè chariorem, maculæ & detrimento esse poßit. Hæc me res adhuc hic detinet, quòd facilius hic uideor posse neceßitatibus meis subuenire, & obuiam ire meæ famæ periculis, quàm in Vrbe facere possem: tanto ibi sumptu in omneis ferè res necessario, tamq; exiguis meis uectigalibus: quibus præsertim tertia ferè pars in Veronensi pensione detracta sit. Quæ tametsi me libente quidem in optimos usus consumitur: hoc tamen efficit, ut mihi urbem Romam incolere non liceat: hac præsertim durißima conditione temporum, de qua multorum ad me literis nuncijsq; perfertur. Nec uerò hæc profe-

rens, fortunam meam accuso, quæ mihi si locuples fieri uellem, maximas sæpe temporum opportunitates obtulit: in quibus ego magis officium & abstinentiam, & in omneis homines comitatem ac liberalitatem, quàm studium lucri aut pecuniæ sum secutus. Et sanctitati tuæ maximas gratias habeo, atque ago: quæ totiens iam mihi ferre subsidium ex pecunia sua largè ac liberaliter, annua etiam constituta mihi mercede uoluit. Quod ego beneficium tuum erga me, ita amplum atque magnum, ut ei nunquam à me referri poßit gratia, cùm animo gratißimè accepißem, re ipsa tamen accipere recusaui. Non ob eam caussam quidem, ut minus tibi obligatus, sed ut mei magis essem similis: qui ita natus, ita institutus sum, ut neque pecuniam admodum concupiscam, & parum decorum esse arbitrer animis ingenuis & dignitatis ueræ notionem aliquam habentibus, eiusmodi mercedibus & pecunijs quasi obstringi, nisi quibus à Principe onus aliquod imponitur, & eiusmodi mandatur administratio, quæ maiorem fortè sumptum apparatumq; requirat. Tum enim legitima quædam sunt constituta præmia, quæ accipere non fas solùm, sed peróq; etiam honestum est. Neque ego iudicium animi mei exponens, eos reprehendo, si qui fortè sunt, qui annuas & menstruas mercedes ex ærario accipiant: fieri enim potest, ut illi multò sapientius hac de re

const

constituant, quàm ego iudicem: sed tantùm eam opinionem & sententiam, quæ mihi insita penitus & planè innata est, apud sanctitatem tuam fidenter profero. Sola ea cupio uectigalia nancisci, quæ cùm ecclesiastica sint, posita sunt in medio sacerdotibus dispertienda, habentq; administrationem & procurationem sacerdotiorum coniunctam: ad quæ meo iure nõnihil aspirare mihi posse uideor: nõ ut cursem huc illuc, eorum adipiscendorum causa: neque ut ab alijs Principibus ea obtinere contendam: sed meam spem duntaxat in tua optima aduersus me uoluntate, quam mihi sæpe benignissimis uerbis ostendisti, & quam nulla adhuc occasio consecuta est, repositam habeam. Tranquillum equidem semper habens animum, & nulla solicita expectatione suspensum, quòd constantiam animi malo & modestiam retinere, quàm plurimos fructus uectigalium ecclesiasticorum acquirere: ut in omnibus pudor meus mihi, non flagitandi importunitas prosit. Verùm hæc ego fortasse uerbosius: cùm sanctitate tamen tua, tanquam cum parente egi. Reliqua nunc agam, ut cum domino meo, ut cum Principe. Si iudicarem, Pater sancte, meam istic aut operam, aut præsentiam ualde opportunam esse utilitatibus publicis: nullo expectato tuo imperio, nulla ratione incommodi ullius habita, ad Vrbem statim aduolassem: neque me aut ualetudinis meæ, aut

etiam periculi cogitatio usque retinuisset. Cùm uerò in tanto consilio tuo, tantaq́; sapientia, adstantibus etiam tibi tot prudentißimis doctißimisq́; patribus, quorum tanquam orbis terræ luminum abs te habitus delectus est, mei consilij autoritas parum, aut nihil elucere inter cæteros poßit: sanctitatem tuam summè rogatam à me uolo, ut cum bona ipsius uenia commorari hic usque ad uer proximum, quo tempore in Italiam & ad concilium omnino cogito: colligereq́; tantisper mearum fortunarum reliquias mihi liceat: in quo magnum in me collatum abs te beneficium sum arbitraturus. Sin aliter sanctitatis tuæ sententia est, eaq́; me uult ad Vrbem omnino accedere, si leui modò significatione hanc eius uoluntatem cognouero, accurram, & approperabo: neque me caussa, neque difficultas ulla detinebit, quo minus & tibi & cæteris ostendam, nihil omnium rerum mihi magis esse cordi, quàm ut præsto sim, & paream iußis omnibus, ac mandatis tuis. Quodq́; hic manere aliquandiu cupiam, totum neceßitatis cuiusdam esse: quòd uerò in Vrbem & ad sanctitatem tuam accedere, ipsa iubente paratus sim, id esse propria & perpetuæ meæ uoluntatis. Vale. Carpentoracti, Idibus Octobris,

M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

CVm huc esset allatus nuncius de creatione Cardinalium, quos sanctitas tua proximè in Amplissimum collegium cooptauit: equidem de cæteris nihil mihi ad iudicandum assumens, quorum uitam moresq; ignoro: satisq; confidens abs te omnia & sapienter, & optima ratione fuisse acta: de Scoto illo uehementer probaui consilium tuum. Perspexi enim penitus cùm altitudinem animi tui, tum uim singularis prudentiæ, per quam pati non uis, impium Regem uacantem domesticis finitimisq; periculorum suspicionibus, impunè ac licenter in depopulanda Dei Ecclesia debacchari, quod consilium simul & factum sanctitatis tuæ Deum immortalem fortunaturum esse non dubito: idq; uti ita eueniat, Deum eundem precor. Quòd uerò inter cæteros unum adhuc Venetum in ordinem legendum nostrum tibi reseruasti, en Pater sancte occasio & locus, quo sanctitas tua potest clarissimo uiro, & omni uirtute, doctrina, eloquentiaq; ornatissimo, hunc honorem si detulerit, non tam quidem sibi nouam comparare gloriam præclari sui in hominibus deligendis iudicij, quàm ueterem & iam partam confirmare: ut non

ſolùm ab his, qui abs te honeſtantur, ſed præterea ab omnibus qui in toto orbe terrarum coniectos habent in te oculos, cùm laudibus feratur in cœlum tua uirtus, animi magnitudo, ſapientia: tum maxima tibi & perennis gratia habeatur. Eſt enim omnium commune beneficium, quod confertur in hominem, & bene de multis antea meritum, & paratum ad benemerendum. Qualis certè Petrus Bembus eſt, qui hoc etiam magis beneficentia tua uidetur amplectendus, quòd complures annos diligenter atq; honorificè Romanæ curiæ inſeruiuit. Quam unam in me ipſo rationem ſanctitas tua ſecuta eſt: cùm me non alijs meis meritis, ſed ſua incredibili benignitate ac liberalitate adſciuit in eum ordinem, unde mihi celebritas & bona fama magis etiam ex iudicio tuo, quàm ex honore ipſo acquiſita eſt. Pro quo amplo inſigniq; erga me beneficio, ſi me perpetuò obſtrictum tibi, tuoq; cuncto generi & nomini eſſe ſentio: cupio etiam à ſanctitate tua intelligi, ſi Bembum ſummũ uirum pari quodam modo eiuſdem beneficio collegam fuero nactus, nõ me uno & ſimplici uinculo, quanquam eo firmiſſimo & arctiſſimo: ſed pluribus, & nunquam extricabilibus laqueis, tibi obligatum fore. Deus omnipotens omnia & cœpta & conſulta ſanctitatis tuæ ad optatum finem, & eundem ſibi gratum, acceptumq; perducat. Carpentoracti, Non. Ianuarij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS,

PAVLO III. PONT. MAX. S. P. D.

PRimum deprecor sanctitatem tuam, ut mihi liberius fortasse quàm humilitatem meam deceat, meum apud ipsam desiderium expromẽti, ignoscere ne grauetur: deinde ut quod dicturus sum, pro sua sapientia examinet, & perpendat. In altero enim singularis tuæ sanctitatis humanitas, in qua ipsa quoq; uult, quàm in honoribus fortunæ esse excelsior, dat mihi fiduciam: alterum, quia cum utilitate Reip. & cum tua laude coniunctum est, dignum mihi uidetur, quod & à me proferri, & abs te debeat diligenter considerari. Etenim Pater sancte ego mecum sæpenumero recordans illa præclara initia gerendi Pontificatus, tum cùm sanctitas tua correctione morum sacerdotibus indicta, multisq; uiris clarißimis & omni uirtutis laude præstantibus, ad summos honores ecclesiasticos uocatis, uniuersum terrarum orbem in spem meliorum rerum erexit (Deum immortalem testor,) cupiui ex eo tẽpore semper ut illa propria & perennis tua esset gloria: ne'ue eam unquam in deligendis optimè meritis hominibus, aliqua adiuncta obscurior electio infuscaret. Memini enim quanta celebritate famæ, quibus hominum sermonibus, qua admiratione uirtutis, prudentiæ, magnitudinis

animi tui, illud egregium & commemorabile facinus fuerit acceptũ. Itaq; ego, qui in colenda, amanda, uenerandaq́; sanctitate tua, arctiore multo beneficij uinculo, quàm cæteri omnes, astringor: propterea quòd alij multum quidem habuerunt in se omnes & uirtutis & meritorum, quamobrem beneficium tuum illis quodammodo debitum uideretur: ego autem nihil: sed omnis meus honos, meæq́; dignitatis amplificatio, liberum fuit iudicium & propria liberalitas sanctitatis tuæ: sicut plus quàm cæteros tibi debere me intelligebam, ita maiore etiam quàm illi, in tanta tua gloria & prædicatione amplissimæ laudis, animi lætitia & uoluptate perfruebar: qua assiduè quoque in posterum frui cupio. Nec mihi quicquam magis est in optatis, quàm audire, sanctitatem tuam, nõ cupiditatibus huius, aut illius, sed suæ potissimũ sapientiæ, & Christiani nominis utilitati inseruientẽ: si supplendus ordo noster sit, quem suppletum iri fama nuntiat, habere hominum dignissimorum, ut solita est, delectum: & optimos ac doctissimos in amplissimũ collegium adsciscere. Nanque Pater sancte præter communis Reipub. commodum quæ inclinata iam & propemodum corruens, talibus columnis maximè fulcienda est: hi præterea soli omnino sunt, qui fidem præstant suam honoris sui autoribus: quiq́; eos & in ipsis, & in posteritate eorum, semper saluos, ho-

nest

nestos, florentesq; esse cupiunt: cæteris (ut sanctitas tua animaduertere sæpe potuit) qui non ex uirtute, sed ex ambitione lecti sint, studia & actiones suas, non officio aut honestatis decore, sed emolumenti compendio ferè dirigentibus. Atq; hæc quidem tuæ sanctitatis erit cõsideratio. Illud meum desiderium, de quo agere eram exorsus, ut in habenda Cardinalium cooptandorum ratione unum tibi hominem nominarem, tua ut dixi, benignitate fretus, quẽ certe dignum omni honore arbitror, & in quo ornando iudiciũ tuæ sanctitatis summã consecuturũ laudẽ esse non dubito. Is autẽ est Gregorius Cortesius Abbas: de quo nemo est profectò qui nesciat, quæcunq; in magno & bono sacerdote postulanda sint, omnia in eo excellenter inesse, ingenium, consilium, eloquentiã, doctrinam, & quæ his quoq; laudabiliora sunt, quoniam Christianis moribus sunt propiora, pietatẽ præterea, continentiam, religionem. Neq; uerò aliter de eo sanctitas tua iudicauit, tum cùm eum uocandum in consilium maximarum rerum putauit. Hunc igitur ego in supplendo Cardinalium collegio sanctitati tuæ uehementer cupio esse commendatum. Et eò magis, quòd Federico Fregosio tanto & tam præstante cardinali nuper amisso, dolorem quem ex illius morte incredibilem accepimus, huius honore, si tua ita uoluntas feret, consolabimur. Atq; ipse quidem nihil

omnino huiusmodi rerum cogitat: ego autem laboro, qui & illum diligo, uirtutis quidem causa, & imprimis tamen decus sanctitatis tuæ habeo mihi ante oculos propositum. Ad cuius insignem laudem si hoc factum redundaturum est: si consueuit ipsa nihilominus honores ecclesiasticos talibus uiris libenter mandare: ne aspernetur quæso preces & obsecrationes meas: meq; dignum efficiat, cuius uoluntati suam rectissimam & benignissimam accommodet uoluntatem. Equidem Pater sancte si hoc me beneficio, & Christianam mecum unà remp. affectam esse uidero, qui sum plurimis iam tuis erga me meritis deuinctus, maximo me hoc munere cumulatū arbitrabor: tibiq; perpetuas & agā, & referā, quo ad licebit, habebo quidē certè & prædicabo gratias. Deum omnipotentem oro, ut sanctitatem tuam saluam & florentem diu nobis conseruet. Carpentoracti, VII. Calend. Decembris, M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, PAVLO TERTIO PONTIFICI MAXIMO S. P. D.

FAcere nō possum, ubi uirtuti & dignitati, multisq; præterea & magnis erga Sanctam sedem Apostolicam meritis, testimoniū mei iudicij tribuendum

dum est, quin id tribuam: partim natura in hanc erga bonos uoluntatem adductus, maiore autem ex parte sanctitatis tuæ clementia & benignitate prouocatus. Quæ cùm potestate & amplitudine cæteris hominibus omnibus antecellat: maiorē tamen uult suæ humanitatis esse, quàm potestatis gloriā. Ea igitur fretus, nō possum tibi nō cōmēdare homines eos qui mihi tuo digni iudicio, digni etiam honore, qui fructus est iudicij, esse uideantur. Cùm ergo proximis Cardinalium comitijs, quæ instare iam iamq;, & propè adesse sermonibus hominum circunfertur, sit sanctitati tuæ locus, suam, quemadmodum consueuit, liberalitatem & beneficentiam in benemeritos exercendi: putaui ad meam fidem atq; officium pertinere, duos tibi commendare, quos tibi ipsi non dubito esse probatissimos. Quod equidem facio, nō illorum precibus efflagitatus, absunt enim ambo à me longè gētium, meæq; huius cogitationis penitus ignari sunt: sed hoc officiū atq; operā, uirtuti, et ueritati, et amicitiæ sponte tribuens. Sunt igitur quos ego dignissimos omni honore existimo, Hieronymus Capoferreus designatus Nicēsium Episcopus, et Thomas Cāpegius Episcopus Feltren. Neq; ego hos duos ita laudo, ut cæterorū laudibus, si qui sunt, qui uirtutibus ornati, Curiā istam sequātur, esse detractū uelim: sed quia in his præter eximia animi, & ingenij ornamenta, quibus uterq; eo-

rum

rum præditus eſt, illa quoq; inſunt, quæ maximè mouere animum tuum & ſolent & debent, ut magnã tibi horum honoris & commodorum habendam eſſe rationem putes. Alter propè ſimul atq; natus eſt, in fidem abs te & clientelã receptus, ubi acceſsit ætas, quæ declarare animum atq; ingenium illius poſſet, nihil aliud unquam ſibi propoſitũ habuit, quàm ut ſuas omneis curas, omneis uoluntates, ſtudia omnia in ſanctitatis tuæ cultu, atque obſequijs figeret, & locaret. Multis in urbe & magnis muneribus ac negotijs abs te præpoſitus, extra urbem etiã maximos ad Principes ſæpe, maximisq́; de rebus miſſus, nec fidem ſuam, nec conſilium, nec diligentiã uſquã paſſus eſt deſiderari: omniaq́; præſtitit, quanquam penè etiã adoleſcens, quæ à uiro prudentiſsimo, & ætatis uſu eruditiſsimo requiri atque expectari ſolita ſunt. Quodq́; in eo mihi peregregium & commemorabile imprimis uiſum eſt, non ille ſuos labores, ſuas uigilias, ſua & corporis & fortunarum diſpendia, cum tibi inſeruiebat, ad ſpem honoris & commodorum ſuorum direxit, aut retulit. Sed tantum illud ſpectauit, ut domino, & Principi ſuo ſatiſfaceret: fidemq́; & pietatem, non ſpem ullam propriam ſibi habuit propoſitam. Quæ ſi rara ſunt, & omnibus propè ſeculis in paucis animaduerſa, ſingularem quoq; ea pro merentur à tua benefica uoluntate ac natura, &

honor

honorem & beneuolentiam. Quid cætera commemorem, quæ in eo præclara insunt? ingenium, literas, humanitatem, comitatem, liberalitatē, illamq́; uenustatem & elegantiam moris atq; sermonis, qua in rebus gerendis ita aptè utitur, ut non minus gratiosum se reddat iis Principibus, ad quos missus est, quàm illis à quibus missus? Omnia sunt in hoc homine eiusmodi Pater sancte, ut ipsa per sese, sine ullius commendatione & testimonio, uincire animum tamen etiam durioris alieniorisq; Pontificis posse uideantur. Quid mitissimi facient? quid liberalissimi? quid beneuolētissimi? Non enim dubito, uirtutes Capoferrei sanctitati tuæ non notissimas modò esse, uerùm etiam charissimas. Quare cùm de honore eius certus esse debeam, qui & de gratissima ac beneficentissima tua mente atq; natura certus sim, hoc officio perfunctus, ad alterum conuertar. Atq; hic ego intelligo, obiici mihi posse nimiam quandam imprimis audaciam, uel temeritatem potius, qui tantis de rebus cum maximo & meo et omniū Principe, tam familiariter et tam liberè agam. Sed in hoc me tamen illa summa & propè incredibilis humanitas tua consolatur. Illud est difficilius, quòd ego quorundam hominum uirtutes & merita sanctitati tuæ demonstrans, uideor non satis intelligere, quo cum Principe mihi agendum sit, quàm sapiente, quàm sagaci: cuius acre ingeniū, summum

mum acumen, admirabilem perſpicaciam, nihil eſt omnino quod fugiat aut lateat. Verùm hic mihi ignoſcat quæſo ſanctitas tua, & patiatur me meo animo, & illi beneuolentiæ qua optimos uiros proſequor, morem gerere. Si enim de quoquam commodè ſentio, ſi quenquam uideor propter eius uirtutes, & propter ſingularia partim erga me ipſum, partem uerò maximam erga ſedem apoſtolicam ſtudia atq; officia diligere debere, Thomas profecto Feltrenſis Epiſcopus, mei & amoris & iudicij, in his rebus omnibus primas partes obtinet. Quòd ſi ego ſolus ita ſentirem, mea tamen apud te commendatio aliquid habere deberet, ſi non autoritatis, at certè excuſationis. Sed ego mihi ſic perſuadeo, eadem in talem uirum & mente & opinione, cùm reliquos, tũ te ipſum imprimis exiſtere. Atq; ego mitto in eo ſplendorem nobilitatemq; familiæ, quæ ſummo honore nuper in Laurẽtio Campegio eius fratre ornata atque florens, poſtquam ipſo illo honore fortunæ & mortis iniuria ſpoliata eſt, uidetur ea ab æquiſſimo clementiſſimoq; Pontifice in priſtinum decus reſtitui debere. Quæ tua tamen plena bonitatis & prudentiæ conſideratio in pluribus iam perſpecta eſt. Mitto etiam literas, Iuris ciuilis Pontificijq; ſcientiam, bonarum artium cultum, in Theologicis rebus uſum, intelligentiamq; penè ſingularem. Illud eſt quod ego ſanctitati tuæ potiſſimum

in

in hoc homine cogitandum propono: quòd nullus eo in Ro. curia publicisq; negotijs laboriosius, fidelius, diuturnius, iustius, his quàm plurimis annis uersatus est: cùm interea in tanta uarietate rerum gerendarum, nemo unquam illius superbiam, nemo auaritiã, nemo negotiorum quæ is suscepisset neglectum, nemo ullam uel minimam suspicionem criminis in eo annotauit. Varijs laboriosisq; muneribus diutißimè exercitatus, libellis postulatisq; supplicum aut subscribendis, aut referendis: causis litigantium committendis, iudicibusq; dandis: regendo quoque & in officio continendo scribarum ordine: in quo horum munerum non egregiam fidem, prudentiam, abstinentiamq; præstitit? Tanta in audiendis hominibus mansuetudine, in expediendis negotijs diligentia, in rebus omnibus integritate & innocentia, ut præclarum in eo exemplum uerißimi & optimi magistratus, ac sedis apostolicæ ministri, fuerit constitutũ. Quod quidem exemplũ Pater sancte abs te pro tua gratißima mente, admirabiliq; sapientia, merito honore afficiendum est. Etsi enim caput ipse es totius orbis, tamen propius atque coniunctius urbis Romanæ es caput: in quo tuo præcipuè corpore, membra quæ præstantiora sunt, beneficijs tuis ornare debes: ut inde animi uoluptas ad nos, ad te bene iudicandi laus perueniat. Quanquam non his solum de causis

Thom

Thomas Campegius sanctitati tuæ debet esse cõmendatus: sed ex eis quoq; laboribus & operis, quas is peculiares tibi præstitit. Toties abs te in legationes missus non solùm difficiles & asperas, uerùm etiã periculosas: tam multis negotijs, curationibusq́; præfectus: quem laborem unquam periculum'ue refugit, quo sanctitati tuæ tanquã illi addictus toto & corpore & animo deseruiret? cuius quidem ad mandata omnia peragenda, solitam suam secum ipse semper & diligentiam & integritatem: uoluntatem autem unius tuæ sanctitatis, non suã, extulit. Sed non omnia commemorabo. (nota enim tibi sunt) Tantum ego alumnus amatorq́; Ro. curiæ, illius honestatem atque decus cordi habens, orabo atq; obtestabor ipsius curiæ Principem, & Principem quidem, non solum potestate, sed magis etiam omni illa quæ istic plurimum potest, polletq́;, acie ingenij, electissimaq́; sapiẽtia, ut in Feltren. Episcopo, doctissimo, iustissimo, laboriosissimo, & nos omnes qui uirtutibus fauemus, & ipsas uirtutes, & Romanam imprimis curiam, proprium ac præcipuum corpus tuum, quæ illius honore ornari se arbitrabitur, hocq́; impensè ipsa poscit atq; desiderat, tibi habeas commendatam. Dominus Deus sanctitati tuæ omnia semper prospera & fœlicia largiatur. Ex Feliciano Carpentoracten. diœc. VI. Idus Augusti, M. D. XLIII.

IAC.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

Accepi sanctitatis tuæ literas, per quas illa dignum me duxit, quanquam nullius admodum pretij hominem, perinde tamen ac si momenti alicuius futura sit præsentia istic mea, ob hæc Reip. tempora, ad urbem Romam accersere. In quo quantum mihi officij onus impositum sit, sanè intelligo. Sed ego paucis antè diebus scripseram Amplissimo Cardinali Farnesio, rogans eum, & obsecrans, ut si quid tale accideret, ut uocarer: mihi ipse apud sanctitatem tuam testis esset, cupidum me quidem esse parendi, & obtemperandi: sed ob domesticas multas magnasq; difficultates, hoc tempore nullo modo uenire posse. Quem quidem, qua diligentia atq; humanitate est, officio functum esse non dubito. Etsi non uidetur egere hæc causa apud sanctitatem tuam testibus. Sed tamen quoniam sæpe hoc iam contigit, ut uocarer: egoq; maiorem in eo uoluntatis tuæ, quàm incommodorum & difficultatum mearum rationem habui, ijsq; propterea etiã magis nunc oppressus teneor: cogor nunc necessariò omnem meam causam eidem sanctitati tuæ breuiter exponere: audacius fortasse, quàm aut humilitati meæ, aut summæ illius ampli-

tudini conueniat. Sed opinor illa admirabilis humanitas, quæ tuam maximè ornat augetq́; dignitatem, faciet, ut quod audacter agere uideor, id nec temerè, neq; inopportunè agam. Dico igitur non latuisse sanctitatem tuam meorum præteritorum cursum omnẽ temporum. Nemo enim te neq; ad intelligendum acutior, neq; ad iudicandum sapientior unquam fuit. Nõ latuit ergo te, cùm fungerer negotioso et sat honorifico munere apud duos summos Pontifices, magnamq; ex eo pecuniam, magnasq́; diuitias honestè comparare possem: neglexisse tamen: multoq́; maximam illius temporis partem gratis me Reip. & urbanis, aduenisq́; omnibus seruiuisse, quòd in me nullã cupiditatẽ quæstus atq; lucri natura ingenuerat. Pronuntiatus sum à Leone Episcopus cùm essem absens. Hoc quoq; meminit profectò sanctitas tua, recusasse me illud onus quoad potuerim, & quietam ac priuatam uitã honoribus semper præferre cupiisse. Honores enim ego tum, non honores, sed tanquam compedes liberioris uitæ esse existimabam. Non multis pòst annis ueni ad ecclesiam meã, cupidißimus in ea perpetuò manendi. Factus est Clemens Pontifex, is statim uehemẽter à me contendit, ut me ad eum conferrem. Itaque Romam reuersus sum. Non potui enim Pontifici optimè de me merito operam & obsequium meũ denegare. Anno illius quarto in ecclesiam meam redij. Sic

enim

enim fueram cum illo pactus, in quo ille mihi egregiè fidem suam præstitit. Vrbs non multò pòst capta & direpta est: meæ fortunæ, & antea naufragio, et tum quoq; iterũ in urbis calamitate omnes disperierunt. Adhuc quis fuit locus, ubi aliquod meum apparuerit studium, rem meam familiarem augẽdi & amplificandi? At ego dico, neq; tunc me, neq; unquam antea, neq; adeo etiã pòst, aut pecunia, aut ueste, aut argento, aut lautiore aliqua suppellectili ornatũ instructumq́; fuisse, sed nec desiderasse me ista cõfirmo. Stultè fortasse, sed tamen solutum animum ab his cupiditatibus habere ualde me iuuabat. Tantum annis illis decem, quibus in mea ecclesia commoratus sum, reditus annuos meos quotannis integros expẽdebã: ita, ut uertente anno, nec deesset mihi quippiã, nec superesset. Non enim ullum unquam omnino coaceruandæ pecuniæ studium me tenuit. Interim sanctitate tua ad summum Pontificatus honorẽ meritissimo sublata, secundo opinor anno ab ea accitus sum: ad quam, ut debui, statim ueni, continuoq́; sum ab ea in amplissimum ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatus: cuius sui iudicij rationem ipsa nouit. Equidem quod ad me attinet, nec meritis ullis, nec uirtutibus meis dignum me tam honorifico eius iudicio, & tam eximio honore unquam arbitratus sum. Quo etiam maior tibi à me gratia debetur: ac prorsus tanta, ut si

Vitam pro tuo honore dignitateq́; profundam, ne minimam quidem partem eius beneficij ſim conſecuturus. Acceſsit cùm ego ægrotarem, cognoſſetq; ſanctitas tua multis rebus me egere, ut ſuo illo excelſo & liberali animo commota, magnificentiſsimum donum mihi mitteret, præſentem pecuniã ſatis grandem, & præterea ſubſidium centenûm aureûm nummûm in menſes ſingulos ex fiſco ſuo conſtitueret. Qua ego tam ſingulari & eximia benignitate ac liberalitate penè attonitus permanſi. Atque hic eſt locus, Pater Sancte, in quo ego aliquantũ hæreo: qui tam duro & agreſti animo tum fui, ut potuerim illud honeſtiſsimum, mihi quidem certè opportuniſsimum, & neceſſarium donum recuſare. De quo etiã nunc rogo & deprecor ſanctitatem tuam mihi ut ignoſcat. Non enim profectò aut peruerſitate ingenij, aut moris naturæ ue contumacia in id ruſticitatis ſum lapſus: ſed quòd diu antè ſtatueram, meorum ſacerdotiorum fructibus duntaxat uiuere, nihil pecuniæ extraordinariæ capere, quodcunq;, aut undecunque unquam mihi obueniſſet. Itaq; conſtantiam illius meæ ſententiæ retinere uolui. Quod ſiue rectè egi, ſiue perperam, certè nihil unquam poſtea ſum aſſecutus, quod ad ſuſtinendam molem huius tanti honoris, mihi auxilio eſſe poſſet. In hoc ergo ſtatu meo, cõſulo ipſam ſanctitatem tuam quid me agere par ſit.

Si

Si habuissem à principio subsidia huic tuendo honori necessaria, nunquam ego ab eius latere discessissem. Non inficiabor equidem, si meum sit iudicium liberum, me hanc ociosam & literis deditam uitam, omnibus honoribus & diuitijs antelaturum esse: sed amor, officium, ipsaq; cupiditas referendæ gratiæ, affixum me tibi semper tenuisset. Nunc tenuibus fortunis, perexiguis facultatibus, re idonea nulla satis instructus, quomodo istuc ueniam, ne cogitare quidem possum. Quòd si tanti ipse me facerem, ut meam istic operam, præsentemq; autoritatem uel mediocriter utilem fore arbitrarer, uenirem utiq; quoquomodo possem: nec indignitatem, si esset perferenda: nec famem, si esset patienda: nec mortem, si esset obeunda, pro sedis apostolicæ & tuæ sanctitatis dignitate refugerem. Sed cùm in tanto cœtu prudentissimorum, & doctissimorum patrum, mea opera potius superuacanea futura sit, ego autem impotens omnino ad ueniendum istuc sim: rogo, oro, obtestorq; sanctitatem tuam, uelit aliquando mearum difficultatum grauiumq; detrimentorum aliquam rationem ducere. Si occasio dederit, ut aliqua eius liberalitate, aliquibus subsidijs ecclesiasticis subleuer, non expectabo dum accersar. Ego met enim adero, meq; tuæ sanctitati ita adiungam, ut nulla deinde ab eius conspectu & comitatu fortuna me unquam separatura sit.

Nunc ſi non uenero, cùm iter mihi iam toties per Italiam faciendum ſit, inter tot notos & propinquos, & ad eam urbem accedendum, in qua apparatus, impenſæ, domeſtica onera, meis puſillis facultatibus planè intolerabilia ſunt: ſpero æquiſsimum animum tuum iuſtiſsimam excuſationem meam boni conſulturum, mihiq́; hic manendi ueniam daturum. Quòd ſi ad Concilium, ſi modò id futurum eſt, accedere me oporteret, qua de re ad eundem Farneſium ſcripſi, nulla harum rerum & difficultatum me impediret. Nam & per ignotos liberum ac ſine rubore iter, & in Cõcilio frugalitas laudi potius eſſet. Quod ſanctitati tuæ puto accuratè eſſe conſiderandum. Nam ſi in Germania futurum eſt Concilium, uerum quod eſt id, quod à multis mihi nuntiatur, meum nomen apud illas gentes non omnino eſſe contemptui, cùm ſuſpicer, magnos in ſanctitatis tuæ, & ſedis apoſtolicæ dignitatem, ſeditioſorum hominum fore impetus, poſſem fortaſſe illic eſſe, Deo iuuante, idoneus ad prohibendum aliquid & moderandum, ſi eò ſponte mea uenirem, quò etiam alij Cardinales, Galli præſertim, priuato ſuo nomine ituri dicuntur. Sed de hoc, ut dixi, ſanctitas tua, ſi uidebitur, cogitabit: cuius uoluntati omnes meas rationes cogitationesq́; permitto. Ego quicquid ſum, quantulumq́; poſſum & ualeo, Deo primùm omnipotenti, eiusq́; ſanctiſsimæ Chri-

ſtian

stianæ fidei: deinde sedis apostolicæ & tuæ sanctitatis nomini, honori, dignitatiq́; , deuoueo totum ac dedico. Quo in eodem officio multos doctiores, grauiores, prudentiores habitura est sanctitas tua: fideliorem quidem certè, & officiosiorem quàm me, neminem. Deus sanctitati tuæ omnia sua uota optatać; secundet. Carpentoracti, XII. Calendas Februarij, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

HOdie cupienti mihi accedere ad sanctitatem tuam, coramq́; illi dolorem meum declarare, quem ex eius domestico mœrore & incommodo acceperissem, qui præsertim etiam ad me ipsum mœror, propter eximias præstantißimæ illius fœminæ uirtutes, meamq́; in illam & eius liberos obseruantiam, beneuolentiamq́; pertineret: cùm hoc ita esset responsum, nolle sanctitatem tuam silentium & cogitationes suas interpellari: uisum tamen non alienum est, hoc quicquid esset mei sensus & animi, ad ipsam scribere, & quod præsens non potui, id per literas efficere: ut hominis amantißimi, & tuæ sanctitati deditißimi officio aliquo fungerer. Quanquam hoc ipsum imprimis mihi dubitandum esse uideo: utrum

mœstitiam tuam lenire uerbis, an constantiæ eiusdem, animiq; uirtuti gratulari debeam. Cùm enim amissa tali filia, qualem tot & tam eximijs ornamentis præditam, uirtutis, ingenij, humanitatis, prudentiæ, nostra non alteram extulisset ætas, nos hesterno die sanctitatem tuam maximo dolore affectam, & prope afflictam esse arbitraremur, essetq; ei tunc diuina res facienda: nihil ipsa tanto munere retardata, in conspectum omnibus sese dedit, obiuitq; ea, quæ ad religionem & summum Deum pertinebant: neq; eorum colloquia, qui ab ea aliquid petebant, deuitauit. Talem deniq; se omnibus in rebus præstitit, uoce, uultu, sermonis animiq; firmate, ut miraremur cuncti, mutuoq; inter nos quæreremus, quónam telúm illud abijsset, quod tam ualidè immissum in tuum pectus à fortuna uidebatur. Sed profectò res ita se habet, ut nullum sit munimentum nec animi, nec corporis, sapientia præstantius: qua sanctitas tua complures iam annos, socia, & adiutrice consiliorũ actionumq; suarum omnium cùm sit usa, non est quòd uereamur, ne huic nouo uulneri & dolori carissimæ amissæ filiæ cedat illa atq; succũbat. Quòd si tamen, quæ est & naturæ nostræ infirmitas, & humanarũ rerũ uarietas, altius fortasse in animo tuo iste insedit dolor, quàm ut facilè possit uel ratione comprimi, uel ea, quam adhibere in omnibus rebus soles, sapientia tol

tolli: putaui mihi esse faciundum, non ut te quidem docerem ea, quæ melius multò ipse nosti, quàm quisquam nostrum, nos omnes homines esse, éa conditione natos, ut nullo habito delectu uel ætatis, uel generis, uel fortunæ, in quemuis nostrum liberam habeat mors ipsa potestatem: neque in re quæ certa sit, de incerti temporis euentu queri nos oportere, si fortè maturius quàm expectaremus, accidit nobis id quod casurum omnino sciebamus. Cùm in hoc præcipuè uis prudentiæ maxima insit, ut ad éa quæ incerta sunt, muniat se & præparet: in rebus autem certis, natura non prudentia, habeat dominatum. Non, inquam, ut hæc & his similia multa commemorem: quæ sanctitati tuæ & longo usu, & doctrina notissima sunt: sed ut tibi redigerem in memoriam, quæ nunc maximè instant, quæ aguntur, quæ premunt. Hæc à me opera, coniuncta officio, meæq; in sanctitatem tuam pietati est suscepta: si fortè animus tuus luctu impeditus, minus hæc nunc animaduerteret. Quod tamen in tanta tua sapientia, tantaq; animi uirtute, minimè est credibile. Sed tamen in hac orbis terræ perturbatione, cùm alienatis tot gentibus, infensis multis regibus, dissensione de rebus diuinis & humanis ubique ferè gentium excitata, atque commota, spes tota rerum meliorum in unius sanctitatis tuæ autoritate, prudentia, consilioq; reposita sit: non decet profectò

 talem

talem animum, qui maximis uulneribus Christianæ Reip. medendis atque sanandis, Dei hominumq; consensu idoneus qui præficeretur iudicatus sit, paruis ipsum ictibus fortunæ commoueri: & in quo Pontifice grauitas, & temperantia, & rerum omnium moderatio, sedem ac domicilium constituisse uisa est: in eodem uulgares hasce & quotidianas animi imbecillitates, non inesse quidem (non enim nec ueritas, nec mea unquam opinio huic uerbo assensura est) sed tamen tanquam insint, ab ignaris rerum commemorari. Quæ quidem commemoratio mihi sanè quàm molesta est. Siue enim magno dolore (ut nonnulli prædicant) afficiare, non possum non propemodum æquè atque tu pro mea in te propensissima uoluntate, & in illam mortuam beneuolentia dolere. Siue hoc ut cætera, moderatè agas, & perferas: molestum tamen mihi est, summi Pontificis uirtutem singularemq; animi magnitudinem, in aliam ac debeat partem ab imperitis accipi. Sed ego, si rectè noui, (ut mihi quidem uideor) quæ sit mens tua, quæ totius uitæ ratio, quæ cura tuendæ seruandæq; grauitatis: & cùm considero te optimè nosse, quid à te expectetur, qui sit in te oculorum animorumq; nostrorum conie-ctus, quàm omnia à nutu tuo & arbitrio pendeant: nullo modo dubito, quin posteaquã naturæ & amori exiguum quid dederis, tantum uidelicet, quantum & huma

humanitas postulat, & ipsa planè sapientia nequit recusare, ad pristinam tuam animi magnitudinem reuersurus: & omissis his omnibus, quæ populi sunt & quorumlibet hominum communia, ad id quod in te est singulare & proprium nempe orbis terræ, & Christiani generis tutelam, regimen, procurationem, celeriter rediturus sis. Cùm præsertim illi, quam lugemus omnes, nihil euenerit triste nec acerbum. Sed qua uirtute illa inter nos uersata est, cùm & gratiam qua plurimum ualebat, & ingenium quo admirabili erat prædita, & opes quibus egregiè florebat, ad subsidium impotentium, ad tutelam uiduarum & pupillorum, ad gratificationem omnium qui ad eius opem auxiliumq; confugissent, semper omnes conuerterit atque adhibuerit: eadem uirtute sibi ad æternam fruendam beatitudinem muniuerit uiam: & uelut de domo in meliorem domum, sic è terris in cœlum, Dei illam clementia excipiente, migrauerit: eiusmodi sobole filiorum relicta, quam nostrũ omnium spes atque opinio, ipsorum autem nota iam atq; perspecta in plerisque excellens atque eximia uirtus, tali dignos matre, tibi auo suo iucundos, nobis omnibus gratos & uenerabiles reddit. Quæ omnia Pater sancte tibi debent esse solatia doloris, firmamenta animi, monumenta diuinæ erga te indulgentiæ & bonitatis, ut cùm hæc sanctitas tua meminerit, suisq; cogitationibus

nibus propoſuerit, referat ſe ad ſuam ueterem atque perpetuam firmitatem animi atque constantiam, quemadmodum & nos precamur, & Reip. tempora imprimis requirunt & postulant. Vale. Romæ, VII. Calend. Iunij, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, PAVLO III. PONTIFICI MAX. S. P. D.

CVm multa ſint indicia diuinæ erga ſanctitatem tuam beneficentiæ, ſummæq́; liberalitatis: tum nullum eſt præstantius, quàm quòd eodem dono nunc Deus propagationem familiæ tuæ, & publicam pacem ac tranquillitatem eſt complexus. Geminis enim pronepotibus ex ſummi Imperatoris filia, & nepote tuo in lucem nobis editis: addidit ille quidem decus generi, ornamentum familiæ, ſubſidium nomini, cuius recens hic partus perpetuitatem quandam denuntiat: ſed in tanto priuato ſanctitatis tuæ commodo, illa etiam maior in ipſius animo lætitia inſidet, quòd omnibus iam ſuſpicionibus penitus eliſis, quæ nos ſolicitos aliquandiu habuerunt, communi Italiæ paci & otio à Deo eſt conſultum. Duorum enim maximorum principum ſanguine in unum genus, unamq́; prolem deriuato, atque conflato, animos quoque eorundem in unum ſenſum confluere neceſſe

eſt

est. Qui sensus, si tuæ sanctitatis consilia ualebunt, sicut certè ualitura sunt, ad tranquillitatem publicam, ad quietem Italiæ, ad conseruationem pacis, cuius ipsa tutrix semper fuit, sine dubio spectabit. Quare agimus quidem gratias præpotenti Deo, qui te hoc tanto, & tam eximio dono est prosecutus. Facit enim mea in sanctitatem tuam obseruantia, ut nihil tibi prosperum & fortunatum accidat, cuius non sim ego particeps. Sed agimus etiam ob eam rem maiores, quòd cum tanto in te beneficio, publici quoq; boni beneficium coniunxit. Nec uerò dubium nobis est, quin sanctitatis tuæ lætitia, quæ in illius animo ex hoc expectato atque exoptato partu iure meritoq́; exorta est, hac re longè sit cumulatior: quòd, quo ipsa ingenio, & qua prudentia prædita est, uidet planè & prospicit, suum hoc priuatum gaudium cum publicis utilitatibus esse coniunctum. Etenim habet obsides iam Respu. duos duorum præstantißimorum Principum liberos, qui utranque nobilitatem in unum genus iungunt, qui spondent pollicenturq́; nobis omnibus, immotam pacem, securum otium, animorum concordiam Romæ & in Italia fore: quibus quidem muneribus nullum nobis à Deo, in hoc præsertim tempore, accidere potest optatius. Quapropter gratulor equidem sanctitati tuæ, quòd eius res, rationes, commoda, Deo immortali curæ esse intelligo. Sed in hac

felic

felicitate magis etiam illi gratulor, quòd nõ est ipsius commodum à publica utilitate seiunctum. Quòd si beneficia Dei immortalis erga te tanta iam sunt, ut uideatur mens hominis nihil amplius posse desiderare: erit quoque tuæ curæ & prouidentiæ, ea quæ bene cœpisti, de tollendis hæresibus, de sedandis discordijs, de bonis moribus, castaq; religione in Christianum nomen, ordinesq́; præsertim ecclesiasticos reuocanda: ita gubernare, regere, ad exitum deducere: ut quoad homini fas est, par tot diuinis & singularibus donis abs te gratia relata esse uideatur. Deus in sanctitate tua suam benignitatem perpetuam conseruet. Romæ, IIII. *Calend. Septembris,* M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, GVIDO ASCANIO SFORTIAE S.R.E. CARDINALI S. P. D.

CVm tantum in te habeam fidei, quantum & tua præsens probitas, & ad omnem egregiam ac præstantem magni hominis facultatem expectata uirtus habere me hortatur: egoq́; pro amore & obseruantia qua te prosequor, non me indignum ducam, cuius tu aliquam habeas & honoris & uoluntatis rationem: his de causis adductus, suscipio onus populos hosce meos tuæ amplitudini commendandi. Quos ego

ego quidem uerè paterna beneuolentia complector: proq; eorum salute & commodis laboro, etiam aliquanto acrius, quàm pro meis. Sed sine uobis, hoc est, sine auo tuo optimo & sapientißimo Principe, & sine tua apud eum autoritate & gratia, parum ipse per me prodesse illis possum. Ita confugiam ad uos necesse est: quos tamen non dubito fore ad omnia quæ æqua postulabuntur paratißimos. Atque hi quidem populi legatos ad Vrbem mittunt, qui aduocatis sibi peritis istic rerum, Pontificem edoceant, quibus maximè rebus nunc egeat prouincia. Quæ quidem nullum grauius incommodum patitur, quàm ex Iudæis: qui maximis priuilegijs, conceßionibus, beneficijsq; muniti, grauiter hic uexant & populantur Christianos. Neque solùm cladem & miseriam his populis afferunt, sed apud transalpinas etiam nationes ordini nostro, & nomini, infamiam non mediocrem: quod te ipsum ignorare certò scio. Non enim ingenua tua mens, & uoluntas bonitate prædita, hanc tantam iniquitatem ullo pacto ferret. Sed tamen quoniam tuum nomen in diplomatis præscribitur, tuq; uideris esse indignæ huius rei autor: non putaui alienum à fide mea, eoq; officio quod tibi debere me intelligo, facere te de his rebus certiorem: teq; uel monere pro ætate, uel rogare pro summa mea in te obseruantia, ut hæc animaduerteres, haberesq; existimationis, &

fama

famæ, ac dignitatis tuæ rationem: nec tuum nomen in re tam inhonesta interponi sineres. Nam quid est turpius, quàm tantopere suffragari Iudæis, idq; contra Christianos: & eorum causa ius, æquitatem, uinculum religionis, pauperũ iniurias, calamitatesq; negligere? Cùm præsertim pateat omnibus, & perspicuum sit, quid sit, quod Iudæos efficiat tam ualde gratiosos. Ego, qui tuæ laudi tantùm faueo, ut nõ plus certè meæ, quiq; & spero ipse de te, & cæteris sum autor eadem sperandi, nos te in nostro collegio, & amplissimo ordine, magnum & grauem uirum & omni præstantem autoritate uisuros esse: cupio ea abs te iaci iuuentæ tuæ fundamenta, super quibus postea ampla dignitatis moles extrui possit. Quapropter hoc animo fretus, & liberius hæc ad te scripsi, & tamen non dubito, te in optimam partem omnia accepturum esse. Extremum est, ut te orem, ut horum meorum populorum cõmodis & saluti tua benignitate & gratia faueas, & suffragêre: quod mihi à te futurum est rerum omnium gratissimum. Præstantissimæ omnium fœminarum matri tuæ, quam ego in summo honore habeo, ac mirificè colo, plurimam quæso dic meis uerbis salutem.

Vale. Carpentoracti, Prid. Non. Octob.

M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, GVIDO ASCANIO SFORTIAE S.R.E. CARD. S. P. D.

IN eis literis, quas proximè à te accepi, quibus mihi de re & negotio Iudæorũ diligenter respondes: sic imago tota uirtutis, ingenij, & probitatis tuæ expressa est, ut ego, qui te mirabiliter diligo coloq́;, sæpius in eam intuens, mihiq́; de eo quod iamdudum feci de te iudicio gratulans, tuas etiam atque etiam literas, & in illis te absentem, animo & beneuolentia sim exosculatus. Video enim atque perspicio, quod mihi maximè in optatis est, id genus, eamq́; familiam, cui ego omnia mea honoris atq; uitæ ornamenta refero accepta, non solùm florere uirtute & prudentia maiorum natu, eorum uidelicet, qui res summas administrant: sed habere etiam in liberis & adolescentibus paratam certißimam spem, nihil eos à parentum grauitate & sapientia esse deflexuros. Quod mihi, qui uobis nõ minus faueo, quàm si ex meo sanguine essetis geniti: quiq́; omnia mea officia atq; studia uobis & laudi ac dignitati ueſtræ penitus addicta esse uolo: non sperare solùm de uobis, sed experiri iam, & re ipsa nosse, iucundißimum est. Facilè enim indicant literæ tuæ, uerißimumq́; dicunt testi-

monium, cuiusmodi tu ingenio, & qua naturæ bonitate præditus sis. Sed hæc & aliàs dicta sunt, & sæpius, ut uideo, dicentur. Quod ad rem ipsam & ad Iudæos pertinet, noli quæso existimare, humanissime Sfortia, me quicquam illiusmodi rerum abs te ipso unquam profectum putasse: noui enim integritatem, & ingenuitatem tuam: nec sum tam iniquus, ut cuiquam uitio uertam id, quod ab illius abesse iudicem culpa. Alios quosdam suspicatus sum, neq; nunc secus suspicor, ad suos, & sibi non insolitos quæstus tuo nomine fuisse abusos. Quod cùm in aliquam notam recideret tui honoratissimi, & mihi carissimi nominis: pro meo amore erga te, proq; ea qua tuam amplitudinem prosequor obseruantia, existimaui liberè tibi à me hanc suspicionem & querelam deferri oportere. Quare quẽ tu in meis literis stomachum, aut quam tecum grauiorem dicas expostulationem, non intelligo. Scripsi equidem commotiore animo: uerùm nõ iracundia adductus, quæ mihi nec admodum usitata aut familiaris est: & in te certè semper existeret non iniusta solùm, uerùm etiam inepta: quo utroque à uitio plurimum me abesse cupio. Sed meum animum misericordia mouerat eorum, quibus non in pecunia & bonis, (nam id esset aliquo modo tolerabile) sed in libertate & corpore, ab hoc improbissimo hominũ genere quotidianas inferri iniurias uidebam.

Porr

Porrò quorum ſalus mihi ab Deo tanquàm parenti & paſtori eſt concredita, eorum me incommodis & calamitatibus permoueri, mirum'ne cuiquam uideri debet? Et quidem ſcio obſoleuiſſe iam magna ex parte hæc Epiſcoporum munera atq; officia: plebium enim paßim & gregis cura negligitur: aliarũ rerum maior ratio ducitur. Verùm ego clara uoce pronuntio atque teſtificor, me nunquam fuiſſe, neque adeò fore de numero eorũ, qui hanc animi labem propè inexpiabilem, in alteram illam uitam ante conſpectum Dei ſecum deductam uelint. Satis multis aliorum generum criminibus & delictis premor: ab hoc equidem crimine cauebo, quanto Deo adiuuante potero conſequi, ut qui meæ tutelæ & fidei erũt crediti, non eorũ ſalutis & cõmodorum maiorem ſuſcipiam curam, quàm meorum. Nec uerò huius me animi & ſententiæ eſſe pœnitet: tantã experior in bene agendo, & in uirtutis, atq; officij ratione ducenda, ineſſe uoluptatem: quã noſſe nõ poſſunt, (crede mihi optime Sfortia, qui & ætate longè iam prouectus, & multarum ac magnarũ rerum uſu diu edoctus ſum) non inquam noſſe poſſunt hanc animi lætitiam, uoluptatẽ, pacem, qui ſpirituali imperio populis præfecti, omiſſa cura & diligentia conſulendi cõmendatitijs ſuis, ad ſuas potius priuatas opes, & ad hunc externũ ſplendorem atque faſtum ſtudia omnia conuertunt. Quorũ quidem cun-

ctorum exitus atq; casus, si cōmemorare nūc uellem,
id quod & uerè, & copiosè possem facere: equidem
uererer, ne ex epistola tragœdiam uiderer efficere.
Quare ab hoc toto genere sermonis abstinebo: tantùm
te rogabo atq; hortabor, ut quam spem & expecta-
tionem tuæ præstantis eximiæq; uirtutis, tuæq; futuræ
summæ amplitudinis nobis excitasti: eam tu spem in
nobis, & in cæteris omnibus, præclarè semper agen-
do, & uirtuti ac ueræ dignitati seruiēdo, tueri, auge-
re, confirmareq; nō desinas. Quod tibi futurum est (ut
aliàs etiam dixi) in omni & fortuna, & uarietate
temporum, maximū, tutißimū, iucundißimumq; per-
fugium. Sed ut reuertar ad Iudæos, quòd illi ferri &
sustineri apud nos debeant, fateor Christianæ hoc esse
humanitatis: estq; ita nobis à sacris patrum decretis
præscriptū. Qui si priuilegijs etiam muniendi sunt, ne
afficiantur ipsi iniuria: muniantur sanè: nihil ego in
hac re magnopere repugno. Non enim hominibus in-
fensus sum, sed hominū illorum uitijs. Vt uerò ad infe-
rendas ultrò iniurias, & ad circūueniendos, euerten-
dosq; Christianos, tot quotidie decretis cōceßionibusq;
instruantur, atq; armentur: potest'ne hoc ullius homi-
nis recta, & pretio ac pecunia nō contaminata ratio,
æquum esse arbitrari? Liberius tecum loquor, quòd te
expertum omnis omnino in hoc genere suspicionis esse
non dubito. Quid enim mihi tua probitate, moderatio-

neq; perspectius? Sed habeo quos timeam, quos etiam facilius animo designare, quàm exprimere oratione possum. At mos hic iam inueteratus est, talibus Iudæos priuilegijs ornandi & fulciendi. Scio, & noui: uerũtamen idem ego & uideo, & scio, propter huiusmodi morem, aliosq; multos similes, orbis terræ populos, & prouincias iam permultas, ab istius sanctæ sedis nomine & fide defecisse. quas utinã cæteræ non sequantur, quod ne accidat, paruula modo aliqua mutatione Principum facta, uehementer cogor pertimescere. Sed ne plura de his. Ego si in meis literis, aut prioribus, aut in his quas nunc scribo, aliquid insit dictum inconsideratius, quodq; animo tuo minus accidat gratum: peto à te, mihi ut ignoscas. Non enim animo lædendi quempiam, teq; omniũ minimè, quem incredibili quodam amore & planè optima opinione prosequor: sed studio subueniẽdi meis, quibus sum sanctißimæ neceßitudinis uinculo obstrictus, liberius interdum cogor scribere. Quæ libertas si imprudentia appellanda est, nõ obstabo quin ita appelletur: dum ea cum pietate, & cũ pastoris boni officio intelligatur esse cõiuncta. Etsi tuæ quidem naturæ bonitas ut confidam facit meas preces & postulationes à te in meliorem partem acceptas fuisse: qui mihi liberalißimè rescribis, te & daturũ per te operam, & apud Pontificem Max. curaturum, ut restrictius posthac &

cautius cum Iudæis agatur, quàm adhuc actum sit. Quam ego tuam promissionem in earum rerum numero repono, quæ mihi charissimæ & iucundissimæ sunt. Non enim ea solùm mihi spem facit, fore tua ope & autoritate populis meis melius cònsultum: sed eadem id confirmat, quod ego de te & sentire & prædicare libenter soleo, magnũ in te nostro ordini ornamentũ, magnos ex te fructus aliquando ad Christianam Remp. esse uenturos. Quorum utrunq; nobis ut ex sententia eueniat, & tu operã dabis, & ego Deum assiduè obsecrabo. Sed hæc hactenus. Meũ erga amplitudinẽ tuam studium, meaq́; grata in omneis tuos uoluntas, honosq́; præcipuus in lectissimam omnium fœminarum matrem tuam, perpetuò nobis constabit. Vale. Carpentoracti, Prid. Idus Ianu. M. D. XL.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, GVIDO ASCANIO SFORTIAE S. R. E. CARD. S. P. D.

ETsi acceperam iampridem à te literas, quibus mihi significabas, negotia huius prouinciæ, quæ pertinent ad Iudæos, ita per te confecta, easq́; Iudæis esse uiuendi leges impositas, ut nihil iam nos posthac, quod hoc nomine possemus iure conqueri, habituri essemus: tamen in maxima mea, quã ex eis literis cepi, lætitia, assiduaq́; cogitatione tuæ uirtutis, quæ mihi

in an

in animo ſemper infixa eſt, ad eas adhuc nihil reſcripſi: non negligentia, ſed ualetudine retardatus. Nam cum tuæ eſſent eo tempore mihi allatæ literæ, quo contigit ut minus belle me haberem: poſtea uerò quàm melius mihi eſſe cœpit, eſſet iam in expectatione legatorum reditus, qui harũ rerum agendarum cauſa Romam miſsi, de ſuo iam ex Vrbe diſceſſu literis ſignificarant: commodiſsimum duxi eos antè audire, quàm ad te ſcriberem. Qui ut tandem aduenerunt, ad VII. Calend. Iulij, omnibus rebus expoſitis quas in Vrbe geſſerant, diplomatisq́; prolatis, quæ ibidem obtinuerant: maximas apud ſuos ciues gratias egerunt: Primùm Pontifici Maximo, cuius iuſtitiam, clementiam, ſapientiam, ſummis in cœlum laudibus extulerunt. Deinde tibi, quo uno autore adiutoreq́; potiſsimo perfectum eſſe dixerunt, multis contra nitentibus, & pro Iudæorum cauſa acriter pugnantibus, ut aduerſus æquum atq; bonum, contraq́; commoda & ſalutem Chriſtianorum, nihil Iudæorum aſtutia, nihil importunitas, nihil pecunia, nihil promiſsio donorum largitionumq́; ualeret. Quam ego laudem tuæ innocentiæ, rariſsimæq́; uirtutis, iſta præſertim ætate tua, hisq́; hodiernis moribus, omnium honoribus atq; fortunis longè anteponendã iudico. Itaq; mihi credas uelim cùm magna uoluptate afficerer, legatis talia commemorantibus, ex lætitia & gratulatione meorũ ci-

uium, quos, uerè dicam, patrio animo & Christiana charitate amantißimè complector: tum illud mihi etiam magis ad nouã quandam & singularem animi iucunditatem ualuit: quòd te, in cuius amore & beneuolentia ardens sum, quem colo atq; obseruo, habeoq́; semper in intimis meis mihi propositũ sensibus, iustißimã uidebam gloriam consecutum, non solùm æquitatis & integritatis, sed singularis etiã constantiæ, eximiæq; animi uirtutis. Etenim quid uel in bona ratione firmius ea mente & uoluntate dici aut cogitari potest, quæ honestate sibi dignitateq; proposita, nullis hominum artibus & machinis à recto sensu se dimoueri passa est? uel ea iracundia & permotione animi generosius, qua tu iure optimo incensus, eorum interpretationes & additamenta, qui diplomatis sententiam ad commodum Iudæorum detorqueri uolebant, calamo sumpto obliterasti, omniaq́; ad splendidam & ueram rationẽ redigi uoluisti: cùm tu homo adhuc adolescens, fortunæ quidẽ muneribus insigniter ornatus, sed naturæ bonitate ingenioq́; ornatior: seniũ morbos & uitia, tua prudẽtia corrigeres: nec uirtutis tuæ lumen aliorũ tenebris cõmaculari sineres. Ac, ut de ipsa ratione iuris aliquid loquamur, si maioribus nostris, sanctis illis & diuinis uiris, non solùm uerũ pietatis & religionis testimoniũ, sed etiam doctrinæ & summæ sapientiæ tribuimus: uiuatur legibus illis, quas

de Iudæis illi constituerũt. Quòd si quæ sunt prætereà amplius Iudæis data, concessa, permissa, facilè ipsa se ostendunt quibus è radicibus nata sint: cùm perspicuum sit apud omnes, non fuisse illa æquitate impetrata: sed nescio quo pacto, occultis certè artibus, & tanquam cuniculis obtenta. Quid est, quòd isti tam diligenter exquirunt mala iura Iudæis, qui in Christianis optima, perdita, & profligata iacere patiuntur? Neque tamen is ego sum, qui ad antiquam illam continentiam, seuerissimamq; rationem redigi omnia contendam oportere, planè enim intelligo hoc contrarium esse temporibus: nec facilè mores nostros posse pati id quod plus diuini in se, quàm humani cõtineat: ideoq; Dei misericordiæ amplior apud nos est locus, quòd delicta seculi etiam crebriora existunt. Sed tamen modus omnibus in rebus, & modestia quædam seruanda est. Si sit dandum aliquid Iudæis, semper ita detur, ut ne apertè Christianorum cõmoda oppugnemus: ut pupillos, ut uiduas, ut homines rusticos & simplices, cæterosq; item, qui cum labore corporis uictum sibi, & liberis, suis manibus quærunt, uel egestate uel inscitia paratos decipi, ab eorum insidijs & circunscriptionibus custodiamus. Etsi hoc meum quidem optatum serum iam est: sic enim omnia hæc genera hominũ oppressa hic atq; obruta ære Iudæorum sunt, ut nisi subsidio fuerit tua uirtus, & Pon-

tificis optimi ſapiẽtia, pecuniarum Iudæis debitarum exactio ſine maxima clade & uaſtitate totius prouinciæ, fieri nullomodo poſsit. Quanquam & tu bona ex parte his malis prouidiſti: & nos ad eundem Dominum & patrem, non modò noſtrum, ſed totius nominis Chriſtiani confugiemus, ubi res poſtularit: cuius tantam benignitatem atque iuſtitiam in his ipſis curandis de quibus agimus prouinciæ uulneribus paulò antè experti ſumus. Nunc cùm res hoc tempore in optimum locum Pontificis Maximi beneficio, & tuo ſimul adducta ſit: populisq́; hiſce, dignis certè multas ob cauſas quorum magna habeatur ratio, uel ad remunerandam eorum fidelitatem, uel ad ueſtræ benignitatis exemplum, quo quidem circuniectas undiq; huic regioni maximas nationes commoueri neceſſe eſt, optimè ac liberaliſsimè à uobis ſit conſultum: reliquum eſt ampliſsime, & mihi omni ratione cariſsime Sfortia, ut quæ bene acta & conſtituta ſunt, nulla apud uos cuiuſquam machinatione labefactentur. Scio fore non paucos, qui Iudæorum pecunia conducti (nulla enim alia poteſt ſubeſſe tam iniquo patrocinio cauſa) hæc ipſa, quæ per uos nobis conceſſa ſunt, conabuntur euertere: non ſolùm obliquis uijs, ſed interdum etiam recta, & palàm: onera & tributa Iudæorum exponentes, eaq́; uerbis & querimonijs adaugentes, quæ ærario Principis ab illis inferũtur: quæ dependere,

rē, nisi habeant ipsi creditarum pecuniarum suo arbitratu exigendi facultatem, Iudæi nequaquam possint: ut animos uestros non splendore honestatis, qui apud uos præcipuè semper debet ualere, sed utilitatis & lucri mentione commoueant. Quos contra dicendum est, Iudæos in his regionibus abundare non pecunijs solùm, sed agri etiam, & prædiorum, & horum bonorum quæ loco moueri non possunt, esse ditissimos, quæ bona ad publicum principis tributum persoluendum abundè sufficiant. Ad priuata fortasse tributa nonnullorum, necessaria illiusmodi est exactio, quæ ut cum iniquitate & iniuria impunè fiat, iccirco illæ clam aliquibus suppeditantur pecuniæ. Sed ne hæc impræsentia uerbis pluribus disputemus: illud à uobis petimus, quod æquissimum est, si quid fortè aliquando uenerit in controuersiam, resq́; aliquas rescindi aut commutari petitum fuerit: ut uos meis ciuibus uocatis, locum illis quoque suæ tutandæ causæ præbeatis. Quanquam non hæc nunc admodum nobis pertimescenda sunt, te patrono & defensore rectissimi iuris, qui & in præteritis rebus tuæ optimæ mentis dedisti documentum, & de futuris facis ut eadem confidamus. Nam per Deum immortalem, si nos excellens aliquod consilium, & magnam quādam sapientiam quærere studuissemus, quæ his populis rationem suæ expediendæ salutis ostenderet, quî potuimus maiorē, quàm

quàm in teipso reperire? Si fidem, uirtutem, abstinentiam, integritatem, tanta ea in te eluxit, tamq; illustri in causa declarata est, ut laudis tuæ splendor, non contentus iam Italiæ terminis, ad nationes exteras progrediatur. Quorum quidem alterum in tua ista ætate admirabile ualde est, alterum in his moribus. Sed ut hæc missa faciamus, aut in aliud tempus ea reseruemus: ego de meo erga te officio pauca tibi exponam. Iandudum enim est optime Sfortia, cùm de indole tua & spe præstantissimæ uirtutis præclarũ iudicium feci: porrò ea mihi de te quotidie magis duplicatur opinio. Non enim iam initia in te uirtutis, sed uirtutem ipsam intueor, & quidem expressam atq; perfectam omnium bonarum artiũ & partium lineamentis, quæ uerum tibi honorem & ueram dignitatem semper allatura est. Nam opes hæ, & diuitiæ quæ extra nos sunt, si animus intus à bonis artibus uacuus sit, nihil omnino ad nos pertinent. Vna, & sola est uirtutis integritatisq; possessio, quæ nos faciat beatos. Quam te iam adeptum esse, in eiusq; possessione consistere, & gratulor tibi, & pro tantis erga populos meos meritis debitas gratias ago: quas ut aliqua ex parte aliquando referam, iam nunc mihi magnopere uidendum & cogitandum est. Nos hic confecta messe concilium totius prouinciæ conuocaturi sumus, uestraq; beneficia in medium coram omnibus

prol

prolaturi: quo tempore dabitur à me opera, ut quam ad rem hæ gentes suapte natura & sponte propensæ sunt, meis etiam monitis hortationibusq; excitentur, ut non obscuro uidelicet aliquo indicio eorum grata erga uos uoluntas, & memoria accepti beneficij appareat. Vale. Carpent. Pridie Nonas Iulij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, MARCELLO CERVINO EPISC. NEOCASTRENSI S. P. D.

SCriptum mihi à meis est, te Pontificis Maximi beneficio, omnium bonorum consentiente lætitia, collegis meis amplissimis patribus libenter prompteq; sententias dicẽtibus, in eum ordinem coaptatum esse, qui maximè istam uirtutem, prudentiam, integritatem, quæ in te est, requirit & postulat. Quo ego nuntio ita gauisus sum, ut si germanum fratrem meum eodem honore esse affectum cognouissem, non maius ad me gaudium peruenire potuerit. Faueo enim uirtuti: & si quisquam est, qui probos & doctos uiros ad honores & publica munera prouehi lætetur, eum ego me esse confiteor. habeo enim arctam, & habui semper, cum bonis necessitudinem: nec plus ualere apud me sentio sanguinis coniunctionẽ, quàm uirtutis. Qua cùm tu ex mei animi iudicio egregiè sis præditus: cumq;

cumq́; tui mores, pudor, ingenium, grauitas, ſemper mihi ſummè placuerint, quæ hoc etiam illuſtriora ſunt, quòd artium liberaliſsimarum cognitione & ſcientia ſunt ornata, non potui non magnopere, & epiſcoporum ordini gratulari, & Pontifici Maximo, Farneſioq́; noſtro, clariſsimo & ſpectatiſsimo iuueni agere gratias, qui talem uirum ad Chriſtianæ religionis gubernacula induxerint: cuius ſimiles quàm multos ſi haberet noſtra ætas, non tam graui infamia atq; odio apud omneis fere nationes ſacerdotum nomen laboraret. Vides ipſe profecto (potuiſti enim iter faciens multa cognoſcere) quanta in inuidia ſimus apud omnes, quàm male quiſq; de noſtris moribus ſentiat. Cui quidem incommodo remedium eſt opportuniſsimum, ſi præficiantur hi eccleſiarum adminiſtrationi, qui ad eas gerendas non cupiditatem quæſtus, nec popularem pompam & iactationem: ſed fidem, ſed iuſtitiam, ſed religionem afferant. Quod quidem Paulus tertius Pontifex maximè omnium, quos ego nouerim, Pontificum effecit. Eſt enim ſemper in cœlum tollenda iuſtiſsimis laudibus præſtantiſsimi Pontificis uirtus & uoluntas. Tantum cuperem, ut quod ipſe per ſeſe facit, cæteros quoq;, qui habent nominandi facultatem, agere idem, atq; obſeruare cogeret. Sed ego in hæc pauliſper digreſſus ſum, ut intelligas Marcelle mihi cariſsimè, quod in negotium, & quam in

curam

curam sis uocatus: quàm splendidam, quàm amplam, quàm difficilem (hoc quidem tempore) & penè inusitatam: etsi non eges tu quidem cuiusquam admonitione. Veruntamen amor in te meus suscipere me partes beneuoli certè, si minus necessarij monitoris coëgit. Sed quod extremum est, ego & tibi tuoq; isti honori, quem iampridem meritus, nunc demum adeptus es, & ecclesiæ tuæ Neocastrensi, quæ tam spectatũ præsidẽ sit nacta, ualde ex animo gratulor. Deumq; oro, ut ista res uobis bene feliciterq; eueniat: tuq; maioribus quotidie honoribus dignus existimere. Quod quidem factu perfacile tibi erit, qui & probitate, & prudẽtia instructus es: nosq; qui te amamus tuæ nunquam laudi dignitatiq; deerimus. Quãdo quidem sanctis honestisq; consilijs, cuiusmodi tua confidimus semper futura, Deus, & fortuna, & bonorum amor assiduè suffragatur. Vale. Carpentoracti, x. Calend. Octobris, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, HYPPOLITO ESTENSI S.R.E. CARDINALI S. P. D.

Postea quàm nuncium accepi de amplificatione dignitatis tuæ, teq; in ordinem amplissimum S. R. E. Cardinalium magno omniũ consensu cooptatum

tum esse cognoui, tantum cepi ex isto honore tuo uoluptatis, quantum & uirtus tua,& mea perennis, ac meorum omnium, ab ultimis usq; maioribus penè nostris in familiam tuam obseruantia,& fratris tui clarißimi Principis aduersus me beneuolentia postulat:cuius ego ita multa signa amoris erga me habeo, ut ei me deuinctum non mediocriter putem. Maximum porrò illud meæ in te obseruantiæ & uoluntatis uinculum, quòd sub ditione familiæ uestræ omnes mei ferè & nati, & educati:neq; solùm hi qui nunc sunt,uerùm etiam antea qui fuerunt,& suam ipsi fidem constanter atq; integrè uobis præstiterunt,& à uobis ciuilibus sæpe honoribus & præmijs, uirtutis causa,sunt honestati.Quam ego neceßitudinis memoriam & uetustatem sanctißimè mihi conseruandã esse iudico. Atq; huius mei animi cùm Alfonsus pater tuus optimus esset testis,si uiueret,cuius ego temporibus, quantum salua fide mea mihi licuit, omni in uarietate rerum nunquam defui:tum fratrem tuum arbitror non leuia mea huiusce uoluntatis signa indiciaq́; perspexisse. Sed hactenus præterita. Nunc quod huius est temporis,cùm tua uirtus & nobilitas aditum tibi præstantißimo in honore,ad tuam declarandam animi magnitudinem, eamq́; uoluntatem, quam erga Christianam Remp.habes,aperuerit:quæ quidem Resp.si aliàs unquàm, hoc cũ maxime tem-

por

pore talibus et uiris, & subsidijs eget: primùm gaudeo, tibi oblatam occasionem, omnibus ostendendi, quo è genere, quaq́; ex disciplina, hoc est, quibus ex fontibus honoris, uirtutis, nobilitatis, ad commendationem hominum, famamq́; processeris: deq́; eo tibi, & generi tuo, nostræq́; communi patriæ uehementer gratulor. Deinde, polliceor tibi atq; confirmo, me in tua colenda amplitudine, ea semper officia tibi præstiturum, ut nunquam me non tui cupidißimum atq; obseruantißimum sis iudicaturus. Et quoniam diuino quodam consilio in eandem Reip. gerendæ societatem ambo uocati sumus, si tu ad capessendam Remp. senatoriaq́; munera obeunda dare te uolueris, quod tamen imprimis à uirtute tua expectatur, estq́; id nostri ordinis hominibus ab Deo omnipotente præcipuè propositum, ut sententijs in senatu dicendis rectè & fortiter publicæ saluti consulamus: promitto me tibi in ea ratione gerendi honoris ita aßiduum comitem futurum, ut præeunte semper prudentia et uirtute tua, te meæ quoq; societatis, & optimæ in Remp. uoluntatis nunquam pœniteat. Vale. Carpentoracti,

M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, PETRO BEMBO CARDINALI S.P.D.

PVto esse iam maturum aliquid me ad te scribere: non gratulandi quidem causa, nam etsi tuæ dignitatis amplificatio mihi æquè grata & iucunda accidit, atq; acciderit tibi, quo etiam nomine optimo Pontifici Paulo tertio me obligatiorem factum esse confiteor: tamen quoniam multa insunt in ea, quæ puram & liquidam lætitiam ad nos peruenire non sinant, ego ex mei animi sententia de tuo sensu iudicans, statui illo gratulationis munere mihi supersedẽdum esse. Idq; etiam fuit causæ cur nullas adhuc ad te literas dederim, quòd nesciebam quo me potissimũ uti argumento conueniret. Nunc dimissa mentione tui honoris atq; status, (quem tamen honorem Deum tibi & diuos omnis fortunare uolo) fraterno nostro more atq; instituto hæc pauca ad te exarare constitui. Ex quibus nosse posses, ualere me, hærereq; mihi in animo perpetuam memoriam tui absentis. Nihilq; mihi magis in optatis esse, quàm ut te florentem beneq; ualentem in omnis partes audiam saltem, si minus tam maturè quàm ego cupiissem congredi, & de rebus nostris coram colloqui contigerit. Nam ego quidem partim caritate & penuria earum rerum omn

omnium, quæ ad uictum pertineant, quo incommodo audio Italiã, & ipsam præcipuè Vrbem premi: partim domesticis meis difficultatibus impeditus, (ut ea tantum commemorem impræsentia, quæ necessitatem mihi in his locis consistendi afferunt) in Italiam hoc anno transire non cogito. Quod hactenus quidem mihi molestum est, quòd multorum amicissimorum & suauissimorum hominum familiaritate atq; conuictu, mihi carendum erit, atq; imprimis tuo. Nunciatũ enim mihi est, te primo quoq; tempore ad Vrbem profecturum esse, atq; ibi aliquãdiu mansurum. Qui certe si adessem, & tua dulcissima consuetudine ipse fruerer, & tibi quoq; ex me aliquas uoluptates darem. Nunc hanc ægritudinem animi eis leniam commodis, quæ mihi hic multa nec iniucunda suppetunt: præsertim his quæ capio ex optimarum artium studijs, quæ me sola adhuc detinent: delectationibus cæteris aut consenescentibus omnibus, ut penitus iam extinctis. Quanquam quod ad suauitatem amicitiæ & familiaritatis attinet, multorum mihi amicorum uicem præstat uir clarissimus Polus, qui apud nos complures iam est menses: quo homine caue mi Bembe quenquam existimes aut dulciorem in congressibus, aut fideliorem in cõsilijs, aut sanctiorem in omni parte uitæ optimisq; moribus existere: præterea summæ ipsum doctrinæ, summiq; iudicij. Sed quid ago?

tibi'ne ego eum laudo, qui tibi ipsi melius notus est, quàm mihi? Illud affirmare possum, hòc illius sermones mihi etiam gratiores esse & iucundiores, quòd in magna copia & uarietate rerum, de quibus colloquimur, sæpe nobis de te in loquendo incidit mentio, in qua diutius commorari solemus, Priulo præsertim tuo materiem & copiam sermonibus suppeditante. Florebellum meum tam humanè à te, tamq; liberaliter tractari, gratissimum mihi est. Ego illum iuuenem non mediocriter diligo: summaq; in spe sum, fore eum huic seculo & suis temporibus ornamento. In quo tua quoque laus non minima futura est, quòd ex domo tua atq; ex disciplina, tale ingenium prodeat. Is maximas tibi sæpenumero apud me per literas agit gratias. Quare eum tibi ne commendo quidem, uideo enim minimè esse id necesse. Hoc te scire uolo: quicquid in eum comitatis & beneuolentiæ tuæ contuleris, id me existimaturum, in me abs te collatum esse. Vale mi charissime Bembe. Carpentoracti, VI. Idus Septembris, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, FEDERICO FREGOSIO CARDINALI S. P. D.

PRimo illo nuncio, quo te, quanquam absentẽ & totius negotij ignarum, præclaro tamẽ Pontifi-

cis

cis Maximi de tua uirtute & dignitate iudicio, magnoq; cõsensu bonorum omnium, in amplissimum ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatum cognoui, cepi equidem eam uoluptatem, quam uetus nostra coniunctio, & insignis ac mutuus inter nos amor postulabat. Sed uerè dicam, in ea animi mei lætitia & gratulatione, maiorem duxi rationem meæ commoditatis, quàm aut utilitatis, aut dignitatis etiam tuæ. Nã tibi quidem ipsi, pro tui nominis fama, & multarum ac magnarum celebritate uirtutũ, quæ in te elucent, non multum mihi afferre atq; addere uidebatur ista honoris accessio. Ego uerò, qui talem collegam essem nactus, socium in consilijs, coniunctum olim quidem in uita & in amicitia, nunc etiam in Rep. omni laude uirtutis prudentiæq; præstantem, charissimis mecum constrictum summæ beneuolentiæ uinculis, non potui non efferri maximo gaudio: reputãs identidem ipse mecum, spem fruendæ tuæ optatissimæ consuetudinis, qua mihi quondam neq; dulcius quicquam fuit, neq; honorificentius, aut restitutam mihi denuo, aut certe ostentatam esse. Video enim, si ita res tulerit, ut mihi ad Vrbem omnino sit redeundum, habiturum me tecũ familiaritatem quidẽ eandem quam prius, utilitatem autem in eo genere maiorem, quòd te optimorum in Rep. consiliorum non tam comitem, quàm ducem habiturus sum. Quod utriq; nostrum hoc etiã

arbitror futurum esse iucundius, quòd habebimus magnos uiros, omniq; præditos uirtutis & religionis studio, integerrimos ornatissimosq; Cardinales, Contarenum, Polum, Bembum, aliosq; satis multos, qui de Rep. optime sentientes, & animorum concordia & suauitate conuictus nobiscum coniuncti erunt. Hæc igitur erant, quæ primo illo tui honoris nuntio ego cũ animo meo tacitus agitabam, non tam de te, quàm de me ipso cogitans: qua quidem cogitatione non mediocriter oblectabar. Tibi autem ipsi ut ne tum subitò gratularer, illa res effecit: quòd statuebã mihi prius expectandum & factum esse, & iudicium tuum. Anceps enim animi eram, neque certum habebam, quid esses facturus. Memineram enim superioribus comitijs, quibus nos adlecti in senatum fuimus, te uel recusasse quodammodo honorem eundem istum, qui ad adipiscendum facilis tibi fuisset: uel certè non curasse. Qua ex re etiam magnam te laudem consecutum intelligebam. Sic enim tum omnes iudicarunt, te magnitudine quadam animi præditum propè singulari, plus in te ipso & uirtutibus tuis honoris, quàm in externis istis insignibus repositum putasse. Nunc mutata tota ratio est. Vt enim magni tum animi fuit, negligere honores: sic nunc oblatos ultrò repellere, & Pontificis optimi liberalitatem aspernari, superbum certè extitisset. Quam te uitasse offensionem,

nem, & Dei uocationi, ac Principis uoluntati non restitisse, & mea, & tua, & Christianæ Reip. causa uehementer gaudeo. At nunc tibi gratulor, idq; ago & animo amicissimo, & incredibili cum lætitia: serò fortasse, si dierum & temporis ratio sola putetur. Sed huius tarditatis culpam infirmitas meæ ualetudinis sustineat, quæ me perdiu detinuit, ut fungi ipsemet officio scribendi non possem. Nec tamen in gratulando ero longior, quando nec tibi id magis, quàm Reip. est tribuendum: & tu etiam me tacente animum probe nosse & perspicere meum potes. Illud, quod ad priuatum meum erga te officium pertinet, libentius commemorabo. Ego cum te amaui semper, omniq; honore & obseruantia dignissimum duxi: tum tuis plurimis beneficijs affectus atque ornatus, cui plus debere me confiterer, quàm tibi, habui unquàm neminem. Non enim oblitus sum perpetuæ tuæ erga me liberalitatis, & contubernij olim nostri: quo tempore domus & familiaritas tua maiori etiam honori mihi fuit, quàm commoditati. Quarum ego rerum memoriam conseruo, & gratissima mente prosequor. Tulit autem posteriorum temporum fortuna, ut diuersis locis occupationibusq; distracti, frui suauitate nostræ consuetudinis non possemus: cuius nunc repetendæ ac recuperandæ spes mihi est oblata. Quæ si mihi, ut cu-

pio atque opto, sic ex sententia processerit, perficiam profecto, ut meæ in te obseruantiæ, summiq; amoris, tu fructus eos percipias, qui maximè uestra amicitia & tua amplitudine digni, tibiq; præcipuè à me debiti sunt. Vale. Carpentoracti, IX. Calend. Maij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, GREGORIO CORTESIO ABBATI S. P. D.

FRuctus nostræ amicitiæ, qui ex usu & congressu quotidiano, communicationeq; sermonum & cogitationum omnium, percipi uberrimus solet, fuit ille quidem nobis multa & rerum uarietate & temporum interruptus: quòd in simili & uoluntate, & natura, dissimilitudine quadam curarum atq; actionum, & longinquitate regionum fuimus ferè disiuncti. Sed tamen & tua eximia uirtus, præstansq; optimarum artium scientia, te animo meo præsentem semper constituit: & amicitiæ fides (sicut ego mihi persuadeo) itē me tuo: ut si abfuimus corporibus, animis tamē proximi, copulatiq; fuerimus. Ac nūc tanto interuallo literarū inter nos facto, quòd præter cōsuetudinem ad te scribā, ne forsitan mireris, ratio tibi à me mei facti reddēda est. Ego te, Cortesi optime, & doctissime, cum talem iamdiu uirū esse cognouissem,

qual

qualē omnes existimăt,omnibus ingenij,humanitatis, doctrinæ ornamētis præditū,amare cœpi ab initio nō mediocriter:nec cōmuni illo,quo omneis bonos diligimus:sed præcipuo quodā,& singulari amore.Quam animi mei propensionem erga te, secuta aliquot locis inter nos,breuis quidem illa, sed iucunda congreßio, confirmauit. Neque uerò postea memoriam unquam tui,quanquam absens,intermisi. Sed quod usu uenire interdum solet,ut accidant res occasionesq; nonnullæ, quibus ad acriorem amicorum absentium recordationem animus commoueatur: id mihi nunc contigit, aduentu ad nos,uel reuersione potius, Antonij Florebelli nostri. Quem & ipsum doctißimum iuuenem, mihiq; carißimum,cùm per se libentißimè uidissem: tum acceßio ad eam uoluptatem, quam ex eius aduentu cepi,nō exigua fuit,quòd is de absentibus amicis ac necessarijs meis,ea quæ scire cupiebam, exposuit mihi omnia:in quibus multus de te nobis sermo, isq; iucundißimus.Faciebat autem & conditio temporum,& neceßitas rerum communium: quas hodie uidemus in graue discrimen adductas, ut in percontando de te diutius commorarer: partim id mihi sumens ad animi solatium & oblectationem: partim, in eam solicitudinem atque curam,quam pro Repub. capio, conuertens & referens. Ac mihi quidem in magno meo & penè intolerabili dolore, quem ex Fe-

derici Fregosij, utriusque nostrum, ut tute scis, amicißimi, summi præterea & singularis uiri ac Cardinalis, morte acceperam: non mediocris leuatio erat tuarum insignium uirtutum, & mutuæ inter nos beneuolentiæ commemoratio. De Rep. autem ita cogitabam, cùm ea tali suo tempore, ex tanti uiri interitu grauißimè esset affecta, debere nos omnes, qui eam saluã & incolumem esse cupimus, dare operam, & elaborare pro sua quenque parte, ut ad ipsius gubernacula ij admoueantur, qui ferre illi opem, & subuenire periclitanti poßint. Quo quidem è numero tu cùm semper aptus, tum hoc tempore præcipuè præstans eximiusq; iudicaris: cùm reliquis tot iam luminibus extinctis, eluceat uirtus, & doctrina, & integritas tua. His ego curis & cogitationibus excitatus, præter & meam & tuam expectationem, ut ad te scriberem adductus sum: non memoriam tui & beneuolentiam, tanquam obsoletam renouans, quæ semper apud animum meum incolumis seruata est: sed hoc recens tibi consilium meum scribens: qui decreui, & statutũ habeo, curare atque eniti, quantum in me est, ut ab ijs quos penes est potestas, tui honoris ratio, & utilitatis simul Reip. habeatur. Hoc si in Vrbe & curia præsens adessem, agerem fortasse accuratius & uigilantius. Nunc quãdo absum longè gentium, sicut ipse perspicis, ita contendam tamen, ut mea

mea mihi teste animi conscientia, quam ego omnium rerum facio longè plurimi, nullum à me officium, quod sit uel amicitiæ uel Reip. debitum, prætermittatur. Tu interim, ut ualetudini seruias, saluumq́; te nobis conserues, & Isidorum Clarium tuum, hominem doctissimum, uirumq́; optimum, meis ut saluere uerbis iubeas, abs te peto. Carpentoracti, M. D. XLI.

IAC. SADOLETI
S. R. E. CARDINALIS,
EPISTOLARVM
LIB. XIII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, GASP. CONTARENO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

POLVS *collega noster, optimus atque amplissimus uir, dignissimus illa fortuna in qua erat natus, non hac quæ nunc illi obstat, grauiterq́; infesta est, iter faciẽs in Hispaniam, Carpentoracte ad me diuertit: suoq́; mihi aduentu cùm non mediocrem dolorem, tum magnam etiam attulit uoluptatem. Videre enim & aspicere hominem eum, quem summè diligo, & affari præsentem, quem absentem*

desiderare sum solitus, insigni quadam lætitia me affecit. Audire autem ex eodem acerbos familiæ suæ casus, & nobilissimam immanitate teterrimi Tyranni penè extinctam domum intelligere, sanè usque eò mihi miserum & crudele uisum est, ut nisi eiusdem Poli, cui erat illa calamitas inflicta, uirtute & sapientia lenitus essem, modum meo dolori facturus non fuerim. Verum ille, qua suis in rebus omnibus animi constantia & moderatione est, cùm Deo semper se subijciens, atque illius uoluntati obtemperare paratus, de suis acerbissimis rebus, tanquam de alienis loqueretur: suum domesticum quidem incommodum fortiter ferebat: de publico uerò Christiani nominis incommodo grauius commouebatur. Cui certè communi Christiano nomini ab impio Rege (si Rex est appellandus is, qui feritate animi & magnitudine crudelitatis iam ne hominis quidem appellationem retinet) noua atque inaudita omnibus seculis iniuria allata est. Quod tamen ego diuina prouidentia fretus non diu illi inultum futurum esse confido. Sed cum Polo nostro reliqui sermones habiti, qui sunt partim de Rep. rebusq; urbanis, partim de amicorum & familiarium nostrorum statu, gratia, autoritate, periucundi nobis fuerunt. In quibus nimirum de te plurima mentio. Nam nec mihi percontandi, neq; illi commemorandi de tuis dictis factisq; omnibus satietas

erat

erat ulla: tanta est utriusq; nostrum uirtutis tuæ opinio, iure illa quidem à nobis suscepta. Quid enim tua prudentia, integritate, sanctitate est illustrius? Sed quò ista in te maiora præstantioraq; sunt, hòc noster amor in eundem te ardentior, disiunctionẽ à te meam (de me enim præcipuè loquar) molestiorem mihi fecit uideri. Itaque quanquam hic multa sunt, quæ me non inuitum detineant: locorum amœnitas, cœli salubritas, earum rerum omniũ, & quidem optimarum copia, quæ ad uitam uictumq; pertinent: tum autem uel imprimis amor horum populorum, qui ut à me diliguntur, ita me uicißim diligunt ipsi, omnesq; in meo uultu atque in excubijs quodãmodo meis acquiescunt. Tamen ut Romam interdum desiderem, uos, uos amici mei facitis: & imprimis tu optime Contarene, cui omnes mei sensus ita ualde sunt consentientes, ut nulla nostram, non fortuna, sed iudicio contractam familiaritatem, atq; amicitiam, labefactura ætas sit. Sed nimis longè progredior in his rebus, quæ nec modum ullum, nec finem habent. Quæ enim meæ erga te beneuolentiæ simul & obseruantiæ par inueniri poßit oratio? Quare, ut in pauciora conferam, scito, me tui absentis memoriam summa cum fide & beneuolentia retinere. Heri uesperi accepi ab Vrbe literas, in quibus mihi illud iucundißimum, quòd mei certiorem me faciunt, te libenter meo rogatu recepisse cau-

sas Ducum Bauariæ summo Pontifici commendandas : quo nil mihi gratius efficere potuisti : neq; item (ut arbitror) tuæ uirtuti, autoritatiq; conuenientius. Illi enim fortissimi ac nobilissimi Principes, & in causa Dei religionisq; firmissimi, dignissimi profectò sunt, quorum ab omnibus nobis, quibus Christiana Resp. est curæ, honoris ac dignitatis ratio uel maxima habeatur. Quapropter abs te peto, ut & pro amicitia nostra, & pro constantissima fide tua, quod iam susceptum abs te est, in eo nauiter persistas : remq; ita geras, ut Duces illi intelligant, me etiam absente sibi non deesse in urbe Roma optimorum & diligentissimorum Cardinalium patrocinium. Iisdem de rebus scripsi ad Ambrosium Gupembergum, hominem usu multarum rerum præditum, ad te uti adiret, communicaretq; tecum cogitationes quasdam suas & consilia, quibus commodissimè rationibus obuiam iri Luteranis, & consuli eius nationis populis ac principibus poßit. Quem tu pro tua singulari humanitate diligenter audies : reliquaq; ages apud Pontificem maximum, quæ tibi Reip. utilia esse uidebuntur : imprimisq; ipsum Ambrosium in fidem tuam uti recipias, & quoad honestè facere poteris, faueas illi tua autoritate & gratia in eis rebus consequendis quas ipse optat, te amplissime Contarene rogo atque oro. Vale. Calend. Februarij, M. D. XXXIX. *Carpentoracti.*

IAC.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS; GASPARI CONTARENO CARDINALI P. S. D.

TE & amici, & optimi atque integerrimi hominis officio apud summum Pontificem, & reliquos nostros collegas functum esse gaudeo. Id certè egisti, quod ab uno te potißimum, & à tua præstantißima uirtute potuit expectari: cum idem tu & grauißimus testis, & uerus amicus, & maximè peritus earum rerum, de quibus agebatur, existeres. Quare hoc quoque sit in magno numero tuorum erga me meritorum. In epistola mea ad Geneuates, ea quæ notas legi perdiligenter, totamq; rem cum eruditißimo Polo communicaui. Quod in ea scripsi, uisum esse Spiritui sancto & mihi, in eo nihil sum equidem elatum neq; arrogans meditatus: quinetiam me deprimere uolui, ne si tantummodo mihi uisum id fuisse dicerem, plus mihi ipse tribuerem, quàm ferri posse uideretur. Atque illud dictum tamen dupliciter sum interpretatus: nam & scripturæ sacræ morem loquendi imitari me dixi, & re uera ita esse, ut quæcunque recto & pio erga Deum aguntur animo, ex Spiritu sancto cuncta sint. De iustificatione & iustitia, placet mihi uehementer tuarum rationum contextus & distinctio ex Aristotele sumpta. Sequitur

enim

enim certè charitas cursum illum antecedentem, quo ad iustitiã peruenitur: nõ tamen sequitur eadem charitas (meo quidem animo opinioneq́;) iustitiam, sed eam ipsa constituit: uel potius charitas ipsa est iustitia. Habet enim formæ uim charitas: forma autem est id quod ipsa res. Cùm ergo acceditur præeunte illa præparatione ad iustitiã, acceditur unà & ad charitatem: ad quam cùm est peruentum, tum iustitia per ipsam charitatem constituitur. Iustitiam uoco, non uulgari, neque Aristotelico nomine, sed Christiano more & modo, eam quæ omneis uirtutes complexa continet: neq; id humanitus, sed instinctu influxuq́; diuino. Quam ipsam iustitiam quòd talis ea & huiusmodi sit, hoc est Christiana atq; diuina, charitas sola efficit. Hæc orationem fortasse longiorem requirerent, nec mihi fuit in alijs scriptis occasio ista explicandi. Sed quod ad rem nunc pertinet, scito me sentire tecum: ita tamen, ut charitas non iam partam iustitiam subsequatur, sed formet ipsa & constituat iustitiam. Qua tamen in sententia tu quoque uideris esse. Sed (ut dixi) pluribus hæc fortasse uerbis essent exponenda, nec facilè committi epistolæ possunt: præsertim his qui iam flagrare incipiunt caloribus. In quibus mei suburbani horti hoc mihi amœniores iucundioresq́; sunt, quòd eos interdum amplissimus uir Polus noster uisere humanissimè, & mihi cupientis-

simo

ſimo ſuauitatis ſuæ copiam facere non grauatur. Vtinam, iterum dico utinam, te nobiſcum unà optime Contarene haberemus. diſceremus profectò ſimul uiuendo & lætando quibus in rebus beata uerè conſiſtat uita. Sed hæc aliàs. Vale, XIII. Calend. Iunij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, GASPARI CONTARENO CARDINALI S.P.D.

POlus noſter, qui à nobis hinc diſceßit, ita magnum ſui mihi reliquit deſiderium, ut à cogitatione & dolore auocare animũ nõ poßim. Non ſolùm enim beneuolentia erga illum moueor, uerùm etiam indigniſsimæ illius fortunæ miſericordia: quæ talem uirum tam acerbè opprimit, ut omnino uirtuti inimicam ſe offerre uideatur. Sed certè hos non illius tantùm priuatos, ſed publicos Chriſtianæ Reip. caſus, quos principes noſtri tam lentè ferunt, Deus ſibi ſumet & prouidendos, & uindicandos: atq; utinã non iam cepiſſet ulciſci. Ego enim quantum humana ratione aſſequi poſſum, non uideo quem exitum Principum conſilia ſint habitura: à quibus utinã aliquando optimus Pontifex noſter ſe emergat. Pro cuius honore & ſalute excubo animo, gratiamq; me illi maiorem

iorem habere iudico, qui de me optimè meritus est, si timeam ea quæ accidere multa possunt, quàm si præsenti illius fortunæ sim gratulatus. Sed quoniam de his aliud erit loquendi tempus, id quod mihi fuit in scribendo propositum, nunc potius exequar: ut tibi optime & mei amantissime Contarene, meos hosce populos omni studio commendem: in quos ego sum tanta beneuolentia affectus, ut parentum charitati erga filios non cedam. Ipsi legatos mittunt ad urbem, qui de incommodis prouinciæ summum Pontificem edoceant: petantq; remedia suis rebus necessaria. Præcipuè contra Iudæos, quorum est dominatus in his locis non ferendus. Nam tot priuilegijs istinc muniti sunt, ut planè domini Christianorum sint effecti, cum maxima quidem pernicie & tanquā strage horum populorum: è quibus quotidie aliquos cedere bonis, & suis laribus familiaribus emigrare cogunt. Quod nationibus finitimis omnibus, quæ carent prorsus hac Iudæorum peste, & mirabile uidetur in sedis apostolicæ imperio, & non sine graui infamia nostra est diuulgatum. Sed ego singula non colligam. Statum & salutem huius prouinciæ tuæ fidei, integritati, iustitiæq; commendo: ut faucas, ut suffragere, ut te apud summum Pontificem interponas, quò ea quæ honestè petierint, facilè etiam consequantur. In quo quàm gratum mihi sis facturus, ne conabor quidem tibi exponere

nere: cùm tu id per te ſatis cognoſſe queas. Tuum equidem amorem, ſtudium, diligentiam, ſi alia ulla in re, in hac permaximè flagito. Verùm pluribus apud te uti uerbis, noſtræ fortaſsis coniunctiſsimæ neceſsitudini non conuenit. Quare hic finem faciam: de te id ſemper optans atque ſperans, quod mihi ipſe ſumo quantum poſſum: ut repoſita omni in Deo noſtrarum rerũ ſpe, læto & iucundo animo uitam traducamus. Vale ampliſsime, & mihi chariſsime Contarene, etiam atque etiam uale. Carpentoracti, Pridie Non. Octobris, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, GASP. CONTARENO CARD. S.P.D.

SVperiore anno confecerã quidem ſecundũ meum de Aedificatione eccleſiæ librum: ſed non retractaueram, quod deinde æſtate proximè exacta feci: eumq́; deſcribendum curaui: quem nunc ad te mitto, tuæ & prudentiæ & doctrinæ totum me permittens: teq́; enixius rogans, ut ea qua ſoles humanitate & beneuolentia, me & corrigere, & admonere ne graueris. Forſitan facio interdum temerè, qui ſententias meas aduerſus tuas argumentationes defendam. Sed debet hoc eſſe (ut ego iudico) in noſtra familiaritate liberum: ne aſſentari inter nos, ſed amicorum uti officio uideamur: præſertim cùm editio libri in lon-

gum tempus ſit conferenda: & quoad is excuditur ac perpolitur, licitum ſit nobis diſputare & ambigere: nec refellere ſolùm, uerùm etiam refelli. Nam cùm edendi quidem dies aduenerit, nihil omnino ſine tuo conſilio faciam. Nec uerò habeo impræſentia aut doctiorem quenquam, cuiq; magis confidam, quàm ipſum te: aut amantiorẽ etiam mei. Atq; ego quidem obtundere te non deſino, & in tua grauiora ſtudia importunus irrumpere. Sed ignoſce mihi, facere aliter non poſſum: ea eſt opinio mea de te, ea ſpes & expectatio amoris erga me tui, ut quicquid ego agã, quoquo'ue modo me geram, nihil omnino aſſequi mihi uidear, niſi id & communicatum tecum, & abs te potiſsimum approbatum fuerit. Facit autem naturæ tuæ bonitas, humanitas, liberalitas, ut non liberius ſolùm ad te adeam, uerùm etiam audacius. Sed ut ne de his plura, (etenim uereor, ne hæc quæ dicta ſunt, in tanta noſtra coniunctione amoris & animorũ, etiam nimis multa eſſe uideantur) habes librum, quẽ ut perlegas totum, & accuratè excutias rogo. Multa ſunt in eo de ſacramentis eccleſiæ conſcripta contra Luteranos: in quibus ſi non doctrina & ingenium, mea tamen uoluntas in ueræ pietatis ſtudio egregiè conſtans apparebit. De quibus rebus omnibus exquiro iudicium tuũ: idq; præterea te precor, ut cum ampliſſimis collegis noſtris, & concordiſsimis fratribus,

Freg

Fregosio, Bembo, Polo, meam lucubrationem communices. Neq; urgeas tamen, nisi tantum, quantũ eos uideris in legendo oneris atq; curæ libenter uelle suscipere. Ne fortè dum ego meam utilitatem quæro, alijs molestus sim: & præsertim ijs, quorũ ipse omnes solicitudines & molestias meo labore atq; ærũna redimere paratus essem. Ad horum numerum addes Rodulphum Pium collegam nostrum, dignißimum (meo iudicio) qui in summorum & optimorũ Cardinalium numero censeatur: eundemq; præterea amantißimum mei. Sed ne tibi præscribam omnia, ages in meorum scriptorum lectione, & correctione, quod tibi ex fide tua & amicitia nostra æquum rectumq; uidebitur. Nos hic optimè ualemus: in literis aßidui sumus. nec in suauitate huius uitæ, quæ mihi in his locis proximè accedere ad cœlestem illam uitam alteram uidetur, quicquam habemus quod nos angat, atq; turbet: nisi interdum Reip. statum, quã uideo quotidie in deterius ferri. Quòd si priuatim quoq; aliquid aliquando sentimus molestiæ, id omne nascitur ex eo desiderio, quo tecum & cum cæteris similibus tui nonnunquã esse, & uiuere cuperemus. Sed hæc Deus uiderit. Tu ut ualeas, tibiq; ut persuadeas, me ex omni mente, & ex omnibus sensibus penitus esse tuum, à te optime atque amplißime Contarene peto. Carpentoracti, III. Calend. Februarij, M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, REGINALDO POLO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

QVanquam literæ tuæ, quas Idibus Nouembris Verona dedisti, serius ad me allatæ sunt: easq; ego ineunte Ianuario accepi: tamen quoniam in illis tuum nomen, & tua mihi perspecta, eademq; semper dulcis, insignis erga me beneuolentia se ostendebat: non illæ semel à me, sed sæpius etiam atq; etiam perlectæ sunt, cùm te mecum quasi loquentem in illis uiderer audire: tuamq; illam mihi non ignotam uirtutem, humanitatem, comitatem, in eisdem recognoscerem. Qua dum frui mihi fuit licitum, quandiu uidelicet mecum in his locis cõmoratus es, nihil meæ felicitati deesse existimabam. Nunc absentem ita animo requiro, ut in magno dolore diremptæ suauißimæ consuetudinis nostræ, tui tamen nominis memoria & recordatio mutui nostri amoris, magnopere me susten tet. Atq; ego quidem post discessum tuũ, cùm solicito diutius animo nuncium de te expectans, tandem aliquando literis tuorum, quas Paulus acceperat, certior factus essem, te in eum locum, quo maximè optaras, hoc est Veronam, & ad utriusque nostrum hominem amantißimum, ipsumq; dignißimum qui ab omnibus nobis ametur, Episcopum Veronensem, tutò perue

peruenisse: statim exhilaratus animo, literas ad te dedi, quas tardius suspicor ad te fuisse perlatas: aut ne perlatas quidem. Siquidem habeo Roma sat recentes, in quibus fasciculi nostri mentio nulla fit, cùm tamen dierum ratio apertè indicet, literarum reddendarum tempus iam præteriisse. Sed quicquid acciderit de literis, nō est in chartis, neq; in atramento positus noster amor: sed in cordibus utriusq; nostrum, non tam inscriptus ille quidem, quàm inustus, ut deleri non possit. Quod quoniā neutri nostrum de altero potest esse dubium, huius sanè rei commemoratione omissa, ad ea quæ sunt huius tēporis ueniamus. Quanquam quòd Symonetæ nostri mortē in tuis literis defles, nihil facis alienum humanitate tua: planeq; ego agnosco quātum mihi in eo tribuas. Scio enim te mea imprimis causa, illius summi uiri casum ægreferre: quem mihi amicissimum, & tu esse intellexeras, & ego re ipsa quotidie experiebar. Sed etsi tu rationes affers, quare minus dolendum nobis sit: egoq; & sapientiæ, & autoritati tuæ assentior: tamen illud efficere non possum, ut meo arbitratu dolori moderer. Non sum equidem ita institutus, sed ita sum natus, ut quos amare semel cœpi, (quod multis de causis sæpe accidit: præcipuè autē eam ob causam, cùm me amari intelligo mutuo) eorū amissionem molestius feram, quàm uideatur hominis in rebus fortuitis multū exer-

citata ratio postulare. Quamobrem facere nõ possum, quin desiderẽ illum mortuũ: multisq́; & magnis illius officijs uirtutibusq́; priuatus, non incõmodum meum lugeo (est enim id degeneris animi) sed familiaritatem hominis, sed integritatem, sed fidem, constantiamq́; amicitiæ, quã ille mihi cumulatissimè præstabat, uehementius requiro: quod absq; dolore animi fieri non potest. Vt enim illi nihil euenerit mali, quod quidẽ ita esse persuasus sum, cùm audio eum cùm sua pietate, tum Dei fretum bonitate & clementia, non solùm alacriter, uerùm etiam libenter è uita excessisse: habet tamẽ amor aculeos quosdam, quos difficillimè uitare uiri boni possunt: qui me pungunt & stimulant, & in recordatione faciunt dolorẽ. Sed opinor his nos modum constituemus. Symonetæ memoriam & nobis ipsi seruabimus, & in precationibus eam Deo subijciemus: quod unicum iam est fidelis nostræ amicitiæ officium. De te ipso mi Pole, quòd Romã saluus perueneris, quòd ipso primo in introitu in duo lumina nostri ordinis incideris, Contarenum, & Bembum, quòd fueris ab optimis, amicissimis, præstantissimisq́; hominibus summa cum lætitia & hilaritate acceptus, & gratulor tibi, & mihi plurimũ gaudeo. Videor enim mihi quasi uobiscũ unà adfuisse. Etenim quid tandem interest, utrum gaudeas ipse, an lætantibus amicis simul gaudeas? quin maior etiam (meo iudicio) uoluptas

ptas est, gaudere gaudium amicorum, quàm suum. Si quidem ubi plus officij sit, ibi maior esse animi lætitia solet. Vos ergo inter uos congressu complexuq́; uestro, ego absens auditu uestræ iucundißimæ congressionis lætatus sum. Si tamen ego absens, qui & ipse per me suspicor, & ex tuorum literis intelligo, plurimum uobis inter uos sermonem de me fuisse: cùm in ore trium optimorum, atq; omnis penè memoriæ, honore, ingenio, innocentia, doctrina ornatißimorum hominum, meum nomen uersaretur. Quos ego iure iamdudum treis elegi, in quibus mea studia omnia & officia collocarem: quos haberem in amore & in obseruantia omni eximios. Hic est tibi Pole uidendum, ne, quod in literis tuis facis, ut mea erga te officia uerbis magis augeas, quàm illa merita sunt, facias idem apud alios: ne ea in te, quæ cæteris in rebus abundat, in hac re una duntaxat prudentia requiratur. Quid enim ego egi, quod sit uel minima laude dignum, aut quod non tibi multo maius à me officiosiusq́; deberetur? Si communia quædam officia, quæ in mediocreis etiam homines conferri solita sunt, in unum omnium præstantißimum uirtute, nobilitate, dignitate, contuli: iccircóne uidebor magnum quid egisse, quodq́; tu tam gratis & amantibus uerbis prosequaris? Imò ego, qui te certe amo coloq́; mirabiliter, rusticitatis tamen ipse me condemno, quòd nesciui quem-

admodum uoluissem, & quemadmodum tua excellens dignitas postulabat, beneuolentiam in te meam tibi declarare. Quare cùm tua commemoratio meorũ erga te officiorũ ruborem mihi potius incutiat, quàm ullam afferat causam, in hoc genere quidem, bene de me ipso existimandi: quæso obtestorq;, ut conseruato inter nos necessitudinis uinculo, quò ad æternam (ut ego statuo) amicitiam & beneuolentiam coniuncti sumus, reliqua alter alterius officia, non tam efferamus uerbis nos quidem, quàm cùm opus erit, mutuo requiramus. In quo tuæ semper partes ampliores futuræ sunt, & gratificandi, & beneficijs afficiendi: cùm non ego solum, sed mei hi populi omnes, in tua ope, autoritate, patrocinio, magnam spei suæ partem repositam habeant. Quicquid porrò meis commodatur, mihi certè commodatur, qui illorum causa nunc cum maximè laboro. Etenim ut tu scias, dilatio data debitoribus Iudæorum, cuius tu uel imprimis extitisti auctor, ad exitum iam adducta est: neq; quicquã ultrà iam in expectatione est, nisi ut secundum hoc biduum, compleatur carcer hominũ miserorum, & ad soluendum impotentium, durissimo tempore anni, annona carissima, pauperibus pessimè affectis. In quo magnus quamplurimis luctus, mihi animi dolor paratus est: cùm tamen interea actorem Prouinciæ satis pridem in urbe habẽtes, nihil adhuc humanitatis & miseric

misericordiæ potuimus consequi. Id credo fit Summi Pontificis occupationibus, propter quas fortasse aditus ad eum non fuit. Nam illud quidem mihi persuadere non possum, tam sapientem Principem, si cognouerit incommoda suorum populorum, non opem illis & remedium allaturũ. Nos interim patiemur acerba, & (ut ego iudico) minimè æqua: sed sunt qui contra putent. Verùm suus cuiq; sensus, suaq́; existimatio est. Apud nos minimum utilitas, plurimum semper ualebit officium atq; fides. Nullaq́; erunt bona ueritate & uirtute nobis potiora. Sed hæc hactenus. Habeo à Bembo suauißimè scriptas literas: quibus impræsentia ualetudine impeditus, acuratè responde re non possum. Epiphora enim tentor, eaq́; mihi in dentes & gingiuas dolorem iniicit: qua & molestia coactus sum aliquot hosce dies studia intermittere, hasceq́; ad te literas negligentius scribere, quàm uoluntas mea ferret. Quin Paulus quoq; leuiter ægrotat: uerùm id perbreue futurum est, omniaq́; iam illi sunt ad salutem explorata. Ille uerò, & Paulus alter unà, uel tota potius nostra domus, quæ tua eadem est, eiusmodi & tui & tuorum memoriam conseruat, nihil ut fieri poßit, neq; in amore, neque in desiderio uehementius. Tu Contareno, & Bembo, Ludouico item, & Priulo tuis, plurimam à nobis omnibus salutem. Legi sanctißimæ & prudentißimæ fœminæ

Vict

Victoriæ Columnæ ad te literas, in quibus illa mei mentionem facit, uideturq; hic nostram stationē approbare, quod ego incredibiliter gaudeo, mea consilia tantæ esse & uirtuti, & sapientiæ probata. Te quidem rogo uti operam des, quò hæc illa ex te, meamq; præterea in se obseruantiam beneuolentiamq; quàm primum intelligat. Nos hic audiuimus quæ comitia habita sunt, ad quæ tu tempore ipso aduenisti: nihil dum tamē earum rerum quas cupimus, cognouimus: quæ ubi singula ad nos certius & distinctius fuerint allata, tum constituemus, quid nobis etiam agendum sit, & quibus, quatenusq; gratulandum. Tu ualebis, & nos diliges, etiam atq; etiam uale. Carpentoracti, XVI. Calend. Februarij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, REGINALDO POLO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

TVis literis mense Februario ex urbe datis, quòd adhuc non responderim, iusta mea hæc apud te erit excusatio, quòd minus commodè ualui. Multa enim pituita, & alui fluxionibus diu conflictatus, laboraui morbo, non tam periculoso illo quidē, quàm molesto: abfuit enim febris. Sed tamen & meæ uires debilitatæ, & corpus usq; eo fuit extenuatum, ut non esset certa, neque explorata mihi ratio salutis. Nunc

cùm

cùm Dei benignitate melius mihi ſit, iamq́; ad literas & ſtudia mea priſtina reuerti cœperim: non putaui mihi prætereundum eſſe, quin ad te primo quoq; tempore literas darem. Scito igitur tuas mihi fuiſſe iucundiſsimas. Etſi enim cõſtituta amicitia, & amore mutuo perfecto, ſtudium ſcribendi uidetur eſſe ſuperuacaneũ, niſi ſi quid ſit eiuſmodi, quod abſentium amicorum ſcire atq; intelligere interſit: tamen omnis ſemper commemoratio beneuolentiæ iucunda eſt, etiã ſi non ſit neceſſaria. Priulum quidem meum concertaſſe tecum, cauſamq́; meam tueri & defendere conatum eſſe, quemadmodum mihi ſcribis, ita credo. Sed tamen uereor, ne magis ſuum ipſe oſtentare ingenium, quàm ius meum tutari uoluiſſe uideatur. Solent enim magni iſti patroni, qui ſuæ eloquentiæ plurimum confidunt, ſuſcipere interdum non bonas cauſas, ut cùm iudicio uicerint, non iuris ueritas illi ſuffragata, ſed ipſi ius ſibi feciſſe, & ueritatem cauſæ, appinxiſſe uideantur. Qui ſi in diſputatione quã habuit tecum, me amantiſsimũ tui eſſe dixiſſet, nec ſine aliqua ſolicitudine animi fuiſſe, quoad tuis de rebus certior fierem: uerè illa egiſſet, eaq́; dixiſſet, quæ mihi uſu certè euenerunt. At non hoc fuit ſatis ingenioſo homini, ſuamq́; dicendi copiam ubiq; oſtendenti. Iam enim illa non uera, te culpam admiſiſſe, mea multa & magna erga te officia extiriſſe. Quorũ primum

in tuam naturam uirtutemq; non cadit, alterum ego non agnoſco. Quicquid enim egi tua cauſa, ſi quid modo egi, inferius id multò eſt, quàm tuæ præclaræ uirtutes poſtularint. Nec uerò uideo me egiſſe quicquã, niſi quod prætermitti ſine ſcelere nõ potuit. Quin interdum memetipſe ruſticitatis arguo. Tali enim à me uiro, qualis es tu, non animus, neq; domus, quæ communia ſunt, ſed ſalus ipſa & uita debuit eſſe expoſita. At tu quantũ, quæſo, honoris mihi habuiſti? quantum etiam fidei? qui te mihi potiſsimum & meis tectis commiſiſti? quod tuum teſtimonium meæ integritatis, atq; officij, cùm mihi uehementer honorificum fuerit, ſi id cogitaſſet, et ſibi propoſuiſset Priulus, non ille te in me negligentem, ſed me in te potius minus gratum diſſeruiſſet. Sed tamen, quando amore mei adductus, fauere mihi uoluit, & quodammodo aſſentari: diligam hoc nomine etiam hominem neceſſe eſt, & amantius complectar, quòd meas abſentis partes defendendas ſuſceperit. Quare tu illi plurimam à me etiam atque etiam dices ſalutem.

Dialogos de me cum ſummo Pontifice à te habitos libentiſsimè legi, tuamq; priſtinam erga me beneuolentiam recognoui: cui nunquam parem gratiam referre potero. Hæc enim ea ſunt officia, quæ me uehementiſsimè obligant. Illud mihi accidit optatiſsimum, quòd de me reuocando uerbum ab eo nullum.

Ad

Ad quod, quæso, incumbe mi Pole, ut mihi uiuere in honesto ocio liceat: quando ista negotia placere mihi non possunt. Qui si nosses quæ nunc sint rumoribus hominum peruulgata, etsi ea fortasse scis (non enim obscura sunt, sed passim in circulis angulisq; omnibus iactantur) dolore animi mecum unà tabesceres. Erumpunt porrò omnia in illius caput & nomen, quem nos & ueneramur, & diligimus, & cuius beneficijs maximè obstricti sumus. Quæ ego non commemorabo, ne & augeam dolorem meum, & tibi mœstitiam afferam. Illud certè patet & perspicuũ est, quicquid eueniat in Rep. Christiana aduersi atq; mali, de eo statim homines culpam in nos, & crimen conferre paratos esse: ut occultari dissimulariq; non possit, quæ sit omnium mortalium de nobis, & de moribus nostris planè iam existimatio. Sed abeamus ab his, quæ præter modum molesta sunt. Contarenus noster ualde humanè egit mecum, qui me uoluit absentem nihilominus participem esse earum pecuniarum, quæ nostro ordini attributæ, distribui solitæ sunt duntaxat inter præsentes: quod ego profectò nec cogitaui unquam, nec postulaui: quò etiam illius benignitas erga me eminentior. Nam quòd à Casulano mentio fuerit facta, ille sponte sua hoc egit, nullo admonitu meo. Non enim meum est aucupari lucra, nec ea quæ mihi non debeantur flagitare. Sed & Casula-

nus

nus uir optimus, qui me admodum diligit, mei commodi curam, me etiam inſcio, ſibi habendam putauit: & apud illam præſtantem atq; eximiam Contareni noſtri uirtutem, humanitatem, integritatem, uideo monitore nihil fuiſſe opus. per ſe enim ille propenſus ad me iuuandum, & omnibus beneficijs afficiendum aßiduè eſt. Cui utinam aliquando referam meritam gratiam: habebo quidem ſemper. Nam etſi mihi nullum emolumentum, nullaq́; utilitas ita eſt cordi, ut uel minimum uelim de mea dignitate propter eam deperdere: tamen habere hæc indicia amoris à ſummis uiris, maximam ego arbitror eſſe dignitatem. Quapropter abs te peto, ut illi & meis, & tuis etiã (ſi tibi uidebitur) uerbis agas gratias. Prouinciales hic noſtri te maximum in modum diligunt, atq; colunt: ſuamq́; tibi ſalutem referunt acceptam. De meis ſtudijs nihil poſſum tibi impræſentia polliceri: inſtat enim æſtas, quod ego tempus conſumere in manſuetioribus literis ſoleo. Librum tuum magna ex parte legi, animumq́; in eo tuum magnum atq; præſtantem, copiamq́; unà & eruditionem, imprimis uerò ſtudium pietatis ac religionis uehemẽter probaui. Da operam ut ualeas. Carpentoracti, IX. Calend. Maij,

M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, GVLIELMO POIETO CANCELLARIO GALLIAE S. P. D.

Accepi literas tuas tertio Idus Nouembris Lutetiæ datas, plenißimas amoris, humanitatis, prudentiæ, quæ meum, quod ego diu antè de tua præstanti uirtute & dignitate feceram iudicium, non modo confirmarũt, uerùm etiam auxerunt. Ita enim scripta sunt, ut nullum omnino in illis officium, quod uel à sapiente homine expectandum sit, uel benignitati & amicitiæ debitũ esse uideatur, abs te sit prætermissum. Quodq́; me mirificè imprimis delectauit, omnia in tuis literis sic aptè, ornatè, grauiterq́; explicata, tum uerbis, tum sententijs, ut mihi uidearis, id quod magnorum quidem uirorum est, sed tamen non tam ualde occupatorũ sicut tu, cum rerum gerendarum prudentia, elegantiam quoq; orationis ut coniungeres, non mediocriter laborasse. In quo genere laudis (dicam enim quod uerum est) expectationem meam longè superasti. Cognoram equidem antea excellens ingenium tuum, & in arduis rebus agendis atq; administrandis consilium, diligentiã, industriamq́; perspexeram. Non enim mihi tuus animi sensus, & ad laudem impetus fuerat ignotus. Sed re uera in tanto

cumulo pondereq́; negotiorum, quæ tibi maximis curis occupationibusq́; districto, quotidie affluant, & superfluant necesse est: quòd aliquam quoq; partem cogitationum tuarum & temporis liberalibus studijs impertires, nõ mihi uenerat in mentem de te existimare. Quod quoniam nunc habeo ex tuis literis exploratum, & cognitum, si quid ad eam addi beneuolentiam potest, qua ego te iampridem singulari sum complexus, erit hæc etiam causa unà cum reliquis et sancta & grauis, quamobrẽ tu à me plurimi uidearе esse faciendus. Sed hæc quæ longiorem desiderant orationem, in aliud tempus differenda sunt. Venio nũc ad ipsas literas, in quibus mirari mihi uisus es, quòd ego in graui meæ dignitatis & libertatis dispendio, tantula de re (ita enim scribis) tantopere laborarim. In quo si pecuniariæ iacturæ causa id laboris & molestiæ suscepisse me existimas, obsecro te Poiete charissime ut me hac tam graui infamia desinas onerare. Nihil ego turpius esse iudico, quàm moueri pecunia: & quidẽ moueri in utranq; partem, ut uel adaucta nobis magnam lætitiam afferat, uel ablata molestiam. Et tamen recordor scripsisse me tibi, pecuniã mihi leuissimam, honestatem autẽ grauissimam semper esse. Quare desiste, si me amas, hoc tam iniustum de me facere iudicium, quod alienum certe & mea natura, et nostra necessitudine est. Si uerò, quòd meã

læs

læsam dignitatem apud te sum conquestus, id leuius à me factum arbitraris: quæso, quid apud te futurum graue est, si leuis fuerit dignitas? Sed ego hæc quæ nunc loquor, non ita accipi uolo, quasi doleam hæc à te mihi fuisse scripta, non enim ita est: sed quia cupio doctis & sapientibus uiris, cuiusmodi tu es, meam et cognitam, & probatam naturam esse, ac uoluntatẽ, quæ ab hisce uitijs illiberalitatis & sordium longè profecto aliena & abhorrens est. Ac ne ad ea quidẽ respondebo, quæ à te scripta sunt de potestate eorum iudicum, quibus uos ecclesiasticas causas & iudicia commisistis. Satis enim in literis prioribus sum testatus, existimare me, nihil neq; à te, neq; ab isto præstantissimo Rege, sine magna ratione & consilio factum esse. Ad id potius me conuertam, quod & huic tempori est aptius, & meæ naturæ certè conuenientius: ut & tibi, & nostro optimo maximoq; Regi agam gratias, quòd meæ & quietis, & dignitatis, pro uestra singulari bonitate rationem habueritis. Tametsi intelligo, eas nequaquam à me satis dignè agi posse: uincit enim & Regis beneficentia, & tuũ erga me officium, facultatem in hoc genere meam. Ago tamẽ quantas possum maximas, meq; huius uestri erga me beneficij memoriam perpetuò seruaturũ polliceor. Quãquam nec ad meam in summum Regẽ obseruantiam quicquam uidetur posse accedere: nec

ad eam quam erga te iandudum ſuſcepi uoluntatem. Sed tamen, ſiue in hoc portu, in quo me locatum per literas gratularis, & quidem iure, (in eo enim diurnis nocturnisq; commentationibus rerum, ut ego arbitror, altiſsimarum ſimul & ſanctiſsimarũ ſum deditus) ſiue in negotijs & fluctibus actionum, in quos me redire fortaſſe erit neceſſe, (non enim ego illam conditionem uitæ aſperner, ſi mihi ea offeratur, quæ in rebus cum uirtute & cum prudentia religioneq́; tractãdis, futura ſit occupata) ſiue ergo hic, ſiue illic, ego meam omnem operam, ſtudium, fidem, amorem, diligentiam autoritatemq́;, quæcunque ea in me fuerit, & noſtro Chriſtianiſsimo Regi, & tibi optime Poiete defero atq; dico. Cui quidẽ Regi quòd meum interdum te nomen in memoriã redacturum polliceris, eſt hæc tua mihi gratiſsima uoluntas: idq; uti facias, te uehemẽter rogo. Quid eſt enim quod malim, quàm me illi Regi in memoria eſſe, cui propter altitudinem, nec tam fortunæ quidẽ, quàm ipſius uirtutis & humanitatis, uel notũ duntaxat eſſe, ſummus honos cenſendus eſt? Et quidem imprimis ac maximè illius erga me beneuolentiã quæro: hac mihi nihil poteſt euenire optatius. Cætera quæ ab illius liberalitate poſſunt proficiſci, quæ à me ut fluxa, & caduca negligi ſcribis, non eo quidẽ ſum animo ut mihi negligenda eſſe uideantur: ſunt enim bene inſtitutis men-
tib

tibus egregia instrumenta bonitatis & liberalitatis: non tamen per ambitum & cupiditatem iudico esse petenda. Itaq; ego, qui hæc quæ obtineo, quantula ea cunq; sunt, aliena sponte omnia, nō mea cura & contentione sum consecutus: si quid mihi quādoq; eo modo deferatur, magis iudicio Principis, quàm meo commodo lætor: ob eamq; etiam causam bene de me merentibus maiorem gratiam habeo. Sed de his etiā satis. Tu mi doctissime Poiete me amabis, & totū tuū duces: dabisq; operam, ut ualeas: hoc mihi facere gratius nihil potes. Vale. Carpentoracti, XV. Calend. Ianuarijs M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, GVLIELMO POIETO S. P. D.

CVm neminem habeo ad quem libentius scribā, quàm ad te: tum uerò id libentissimè facio, cùm quis & tua dignus beneuolentia, & mea meis tibi literis commendandus est. Quod si aliàs unquā mihi accidit facere ut deberem, nunc profectò maximè debeo: quòd eum tibi commendo, cui aut neminem, aut paucos certè, in omni laude doctrinæ & literarū iudico esse pares. Nec tamē dubito, quin tibi Alberti Pighij nomē sit auditum: tanta id & celebritate est omnibus penè in gentibus, & eruditionis fama. Nos quidē qui cōplura eius ingenij monumēta legimus, nō

solùm probamus scientiā hominis, & doctrinam, quæ multiplex in eo, & uaria, & referta est: sed etiā propositū animi, & insignē Christianæ pietatis cultum. Incredibile est enim quātū hic uir de fide Catholica, & Christiana religione sit meritus. Is ergo istuc ueniens, ut salutet ac ueneretur nostrū Regē, agatq́; cū eo quibusdā de rebus suis: tum sponte sua (est enim tui nominis amātissimus) tū suasu etiā meo: magnā spem habet in te suorū negotiorū bene expediēdorū positā. Quæ ne eū spes fallat uehemētissime te rogo. Multa sunt mi Poiete, quæ præclara & egregia facere potes: dedit enim tibi summū ingenium natura, fortuna etiā facultatē. Sed certè nihil uideris facere posse præclarius, quàm tales uiros in fidē & patrociniū recipere: eisq́; adesse ubicunq; sit opus, opera, gratia, beneuolētia, autoritate. Quòd nisi tua præstans humanitas mihi esset perspecta planè & cognita, uterer uerbis pluribus. Nūc tantū dico, quicquid in Pighiū contuleris officij & studij, id à bonis omnibus in eā partē acceptum iri, ut si tu id, nō in hominem, sed in uirtutem ipsam & doctrinā cōtulisses: tantū nos & ipsius eruditioni tribuimus, & tuæ laudi gloriæq́; fauemus. Illud extremum erit, ut te uelim id quoq; existimare, si eum amanter, comiterq́; mea etiam causa exceperis, mihi in in ea re gratissimū te facturū. Vale. Carpentoracti, Idibus Nouembris, M. D. XLI.

IAC.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, GVLIELMO POIETO S. P. D.

PVto te audisse, nos omneis qui de Cardinaliũ collegio sumus, summi Pontificis literis ad urbem esse accitos. Itaq; etsi ægre ab ecclesia mea diuellor, mihiq; cùm hoc iter, tum uerò in Vrbe mãsio in omnẽ partem incõmoda futura est, tamen quando excusatio, qua usus fuerã, accepta non est: ea quæ hinc itineri necessaria sunt, comparo: meq; his uiginti circiter diebus, profecturũ hinc arbitror. Memor autẽ nostræ mutuæ insignisq; beneuolẽtiæ, statui meum ad officiũ pertinere, scribere hæc ad te, & tibi, si unquã aliàs, nunc quidem quàm maximè, meam operã, studiũ, beneuolentiamq; deferre. Futurus enim sum in eis locis, in quibus, quo sim in te animo, multo illustrius tibi declaraturus sum, quàm declarare potuerim in his, in quibus ad hoc tempus fui. Itaq; quæ de laude, de honore, de uirtutibus tuis mihi agenda, & cõmemoranda erunt uel in nostro senatu, uel ad Pontificem, uel apud reliquos ordines, agam ipse per me: nec expectabo de ea re literas & admonitiones tuas. Si quid præterea erit, quod tu meam operam diligentiamq; requiras, si me feceris literis tuis certiorem, dabo operam ut intelligas, te id non frustra fecisse. Vnum est, quod ego multo usu rerum & obseruatione præteritorum euentuũ

edoctus, animaduerti à uobis, & in memoria haberi cupio: id porrò est, ut sedis apostolicæ honorẽ & autoritatem, coniunctionemq; cũ ea, uobis cordi esse omnibus signis ostendatis: hoc enim si fiet, omnia uobis profectò erunt faciliora. Sed sapienti pauca, ut dicitur. Illud etiam à te mi humanissime Poiete postulo, ut omne, quicquid ego sum, aut esse possum, regi nostro meis uerbis polliceare & deferas. Parũ latè fortasse & prudentia mea et autoritas patet. Sed certè quæ ab integerrima fide, & summo amore postulanda sunt, ea illi à me nõ deerũt, si quid usu uenerit, in quo gloriæ illius et maiestati inseruire possim. Extremũ est, ut meas absentis, & meæ ecclesiæ res, negotia, iura, itemq; huius patriæ mihi charissimæ salutem & tranquillitatem, tuæ humanitati, fidei, uirtutiq; commendẽ: abs teq; petã, quod tibi pro tua præstãti autoritate agere facillimũ est, ut ne quid aut mihi absenti, aut meis hic præsentibus, oneris, molestiæ, iniuriæq; à uestris inferatur. Vale, & nos mutuo dilige. Carpentoracti, XIII. Calen. Martij, M. D. XLII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS,

GVLIELMO POIETO S. P. D.

ET ijs quæ tibi dudum aduersa euenerunt, pro nostra amicitia uehementer dolui: & nunc, quod audio te tibi esse atq; tuis restitutũ, pro eadem nostra

coni

coniunctione gratulor: etsi uidentur fortunæ tuæ aliquid fortasse detrimenti accepisse. Sed in tanta tempestate, & maximorum periculorum procella, quam tibi inimici & inuidi tui concitarant, cùm & caput, & fama, & fortunæ tuæ essent in discrimen adductæ, saluo capite quoquomodo euadere, magnum profectò fuisset uisum: nisi illud etiam maius multò esset, quòd in tantis inimicitijs potentißimorum hominum, tot insidijs, tam multorum contra te concordi & consentiente calumnia, ad extremum tamen innocentia ipsa tua, exitum sibi ac uiam ad salutem inuenerit. Quam ego tibi maximam eorum incommodorum, quæ cœpisti, consolationem esse non dubito. Quid enim nobis est interius, magisq; coniunctum, & quo lætari magis iure debeamus, quàm conscientia cuiq; suæ bene actæ uitæ? quæ in quocunque inest, is & in aduersis rebus interritus, et in periculis fidens, & contra omnem calumniam fortißimo animo est: quemadmodum quidem te fuisse ipsa res est indicio. Equidem nunquam ipse de tua uirtute ac fide dubitaui. Sed ut uulgus est hominum, apud quos Principum longè pollens & grauis est autoritas, ut quisque in crimen, & in iudicium uocatus est, ita statim non Regi, sed reo criminis culpa infertur: quasi ipsi Reges errare non poßint. Quam nunc de te hominum suspicionem, si quæ fuerat suscepta, hæc rebus omnibus di-

ligentißimè excußis, post longam & grauem disquisitionē, tui liberatio penitus extinxit. Itaq; qui antea uirtutis tuæ lumen non bene perspexerant, postquàm illa prodire in publicum, & certare palàm cum iniuria & cum iniquitate coacta est, uicitq; tandem ipsa fraudem & improbitatem, non solum uideant illud, sed laudent etiam, & admirentur necesse est: ut maior nunc quidem apud omnes uir appareas, quàm paulò antè fuisti, tum cùm in illa occupata & negociosa uita, tamē eras maximus. Sed illic inuidia, & æmulatio, & iniquorum fraudes plus potuerunt, quàm integritas tua. In hoc autem ocio ad quod es compulsus, fœlici (ut ego quidem iudico) & optanda calamitate, cùm tantum uideas ingenio, quantum mihi optimè notum est, sisq; nō iuris ciuilis scientia duntaxat, sed optimis etiam & liberalißimis artium ingenuarum studijs instructus, quæ tibi maximè iucunda atque grata in tali tuo tempore esse possunt: teq; (ut antè dixi) & casus tui, & ipsorum inimicorum tuorū de te iudicium, ab omni iam indigna suspicione uindicet: debes (opinione quidem mea) nō solum pacato ferre animo ea quæ acciderunt: sed gaudere etiam & lætari, quòd ex turbulento & agitato tot ambitionum ac insidiarum fluctibus mari, in tutum & tranquillum portum aliquando sis peruectus. Quòd si (ut decet uirum fortem magnumq;) & sen-

seris

ſeris ita & egeris, cùm meam priſtinam de tua uirtute opinionem confirmaris, tum iſtius tuæ firmitatis atque conſtantiæ uberem apud omnes fructum laudis feres. Ego, ſicut fides mea, & noſtra mutua beneuolentia poſtulat, cùm tibi defero quicquid in me eſt, aut opis ad leuandum, aut ingenij ad conſolandum incommodum tuum, tum tibi imprimis hoc eſſe perſuaſum uolo, neminẽ te habere fortaſſe, qui tui amantior, quàm ego ſim, eſſe poßit. Qui uerò fidelius aut conſtantius amicitiæ memoriam tueatur, habere te quidem certè neminem. Vale. Romæ, V. Idus Nouembris, M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IOAN. PETRO CARAFAE S. R. E. CARDINALI S. P. D.

MAxima cum animi mei lætitia legiſſem tuas literas (ſignificabant enim humanitatem & beneuolentiam erga me tuam, quam in alleuando fidei meæ onere adhibuiſſes: quod ego tuum imprimis erga me officium à tua uirtute & prudentia poſtulaueram) niſi eædem ad me literæ detuliſſent querelam quandam multarum moleſtiarum, quas ſuſtines, & non obſcurum indicium doloris tui, quem uideo tibi in animo exortum propter temporũ calamitates,

quib

quibus & intus & extrà sic premimur & urgemur, ut consolationem ullam uix poßit quisquam, quamuis sapiens, inuenire. Sed ego qui ad dandum tibi consilium aptus non sum, tamen confido te, cùm temetipsum respexeris, nec ex ijs quæ extra te, sed quæ in te ipso sunt, expenderis, multas reperturum ad te consolandum uias. Omnino cuncta & ab impetu hostium infesta, & seditionibus ac sectis, quæ inter nos ipsos ardent, grauiter uexata sunt: animis præsertim hominum, qui ubique sunt, his temporibus ac moribus uehementer infensis. Sed tamen in quo culpa nostra non est, id animo æquo omnes ferre debemus. Sed non ingrediar ad disputandum, neque tibi meam sapientiam ostentabo, quæ prorsus nulla est, magisq; ea mihi abs te est mutuanda. Quod partium est mearum & mei muneris, id facere conabor: ut tibi agam pro tuo erga me singulari merito gratias, quas equidem habeo agoq; maximas: teq; obsecro, ut quæ restant ad res illius monachorum ordinis, qui meæ fidei crediti sunt, constituendas, eodem quo instituisti consilio prudentiaq; gubernes: quo quidem nihil mihi accidere potest gratius.

Vale. Carpentoracti, II. Nonas Septembris,

M. D. XXXIX.

IAC.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, FRANCISCO QVIGNONIO CARDINALI SANCTAE CRVCIS P. S. D.

QVas postremas accepi à te literas, eis non respondi, quoniam tu ex Vrbe per æstatem in alia loca salubriora secesseras: quod mihi idem facere fuit necesse. Et sanè ipsis in caloribus difficilis esse solet scribendi, & quidpiam accuratius agendi ratio. Nunc æstate exacta, cùm frigidiora tempora etiam maturius aliquanto aduenerint, quàm soleant, egoq́; ad intermissa mea studia reuerti cogitem, nihil mihi prius faciendum putaui, quàm ut ad te darem literas: primumq́; gratias agerem de omni significatione tuæ erga me uoluntatis, quam ego mihi beneuolam pluribus in rebus iam expertus sum: quas quidem tibi & habeo & ago maximas. Deinde etiam tibi amantissime suadenti, ut aliquando ad Vrbem me referrem, eas dicerem causas, quæ me hic retineant: ut neque tuo prudentissimo consilio, neq; meæ tibi obtemperandi uoluntati satisfacere tam cito possim. Nam cùm mea istic præsentia aut nullius omnino, aut parui certè momenti in rebus publicis sit: eadem hìc his populis non solùm commoda est, uerùm etiam salutaris. Quod enim uel ad ueram religionis

norm

normam, uel ad pacem concordiamq́; inter ipsos pertinet, non leue habet pondus mea apud eos hortatio & autoritas. Deinde multa alia sunt pastoris boni officia, quæ hic præsens melius quàm absens exequi possum: imprimisq́: hac charitate annonæ, cùm impendere fames uideatur, compluribus egenis ferre opem potero. quod, Romæ si essem, facere certè non possem. Vectigalia enim ecclesiæ meæ, quæ per sese magna non sunt, dabunt tamen hic mihi aliquid ab alijs subueniendum facultatis: quæ si in Vrbe domicilium haberem, ne meæ quidem ipsius familiæ necessitati sufficerent. Quod etiam ipsum per se considerandum est, quomodo Romæ in hoc tanto honore, sine idoneis uitæ adiumentis, quæ in re familiari & uectigalibus annuis posita sunt, retineri dignitas possit: præsertim cùm alienis opibus uiuere prorsus indignũ ducam. Hæc me Pater amplissime, & optime, adhuc hic detinent. Nec tamen hæc cùm ego narro, ambio, aut flagito à quopiam quicquam: non enim meus hic mos, nec mea unquam flagitatrix fuit natura: sed eis fortunis quæcunque ad manum sint, bene & liberaliter uti, semper magis proprium uiri esse existimaui. Pontificem porrò maximum, cui me totum & debeo & iandudum tradidi, uideo ipsum carere hac distribuendi ecclesiastica uectigalia facultate, principibus omnia ad suũ arbitriũ trahentibus:

quib

quibus me subijcere, & ad eorũ accedere fores, consilium non est. Nec tamen ita urgeor cupiditate habendi, ut non hoc statu, in quo sum, possim esse contentus. Viuo enim inter hos populos & diligens eos patria charitate: & (ut uidere mihi uideor) ab eisdem etiam dilectus. Quæ amoris mutui consensio uitam beatam facit: præsertim cùm est ad Deum, & ad summum bonum relata. Quos ego nunc populos tuæ commendem fidei, iustitiæ, integritati, est necesse. Illi enim ad Vrbem nuncium mittunt, quò doceant summum Pontificem de incõmodis prouinciæ, quibus illa premitur. Eos igitur tuæ æquitati & sapientiæ ita trado atque commendo, ut maiore animi studio commendare non possim. Quidquid certè in illos beneficij, patrocinij, auxilij, contuleris: id mihi sic futurum est gratum, ut ex tuis plurimis erga me meritis, hoc uel maximum semper omnium sim iudicaturus. Vale. Carpentoracti, Pridie Non. Octob. M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS
S.R.E. CARDINALIS,
DIONYSIO CARDINALI
SANCTI MARCELLI
S. P. D.

AD eam uoluptatem, quam acceperam ex amplificatione tuæ dignitatis, (quòd iste honos cum similibus tui, hoc est doctis uiris prudentibusq; defer

defertur, gaudere semper soleo) accessit suauitas literarum tuarum, quæ me ita affecit, cùm commemoratione tui pristini erga me animi, tum declaratione præsentis uoluntatis: ut ego, qui te antea tacito potius quodam de tua uirtute iudicio, quàm aperta amoris significatione diligebam, quòd nulla admodum inter nos intercesserat consuetudo: nunc ex literis tuis, tam amanter, tamq; honorificè de me scriptis, non amem solùm, sed tanquam amicissimum, & familiarissimum, omni animi mei studio & beneuolentia te amplectar. Equidem sentiebam optimè de te, nec tam mea sponte, (non enim fuerat notitia inter nos, egoq; multis & magnis meis difficultatibus abstractus, diutius in Vrbe esse non potui) sed eorum testimonio, quos ego uehementer cùm probarem, intelligebam ab illis te quoque probari. E quibus uir clarissimus, & mihi quoad uixit amicissimus Symoneta, multa mihi narrare de te solitus erat. Sed iam nullum amplius quæro de te testimonium: tuæ enim uirtutis, tui ingenij, tuæ humanitatis, satis mihi graues & certas literas tuas misisti testes. Quæ ita scriptæ sunt, ut neque ornatus in uerbis, neque in sententijs prudentia desit. Quanquam in eis mihi tu quidem plus tribuis, quàm ego intelligo me posse sustinere. Sed hoc amori in me tuo assignandum est, & illi, de qua modò locutus sum, humanitati. Quod autẽ ad amicitiæ fidem

pert

pertinet, quæ iam inter nos & pro collegio, & pro similitudine studiorum debet esse instituta, atque coniuncta: primum de isto honore, qui in te iure ac meritò collatus est, tibi gratulor, deq; eodem mihi gaudeo: siquidem omnium rerum inter amicos communicatio esse debet. Deinde memetipsum tibi, & mea omnia studia, omnemq; beneuolentiam ita defero atq; trado, ut sim gratißimum habiturus, si tu in eis, à quibus te diligi putas, me Principem locũ uelle obtinere duxeris. Quem ego animũ cùm cæteris tuis uirtutibus & ornamentis debeo, tum ei præcipuè, quã singulariter præ te fers, beneuolentiæ tuæ erga me, & uoluntati. Vale. Carpentoracti, Idib. Febr. M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, DYONISIO CARDINALI SANCTI MARCELLI S. P. D.

ALteras habeo iam à te literas, similes prioribus & humanitate & beneuolentia: quæ mihi fidem prorsus faciunt me abs te diligi. Quod cùm ita sentiã, certoq; opiner: debes existimare, si me arbitrare dignum eis studijs, quæ ambobus nobis cõmunia, ad integritatem morum ingenuitatemq; naturæ animos informant, in quibus ego & ætatem meã consumpsi, & tu excellente, ut uideo, ingenio uersaris:

non tibi me concessurum, ut in amore, aut ullis in officijs me uincas. Nam si quoties mihi datur occasio, fauere soleo doctis uiris, idq; mea sponte, nulla intercedente nec re, nec familiaritate, quòd uno tantum doctrinæ nomine ad eos amandum & complectendum adducor: quid facere debeo erga te, à quo sum prouocatus? præsertim cùm & tua præstans doctrina, compluribus alijs uirtutibus, & uirtus summo honore præclaroq; omnium hominum, Pontificis imprimis maximi, & totius nostri ordinis de tua dignitate iudicio, non comprobata modò, uerùm etiam ornata, illustrata, & in altum edita sit? Quæ res etiam efficit, ut ad cæteras mutui inter nos amoris causas, Collegij coniunctio, & sanctißimæ neceßitudinis uinculum accederet. Sumus enim uterque nostrum diuino quodam nutu, in societate bene gerendæ Reip. non solùm eiusdem munere officij, sed animorũ etiam, & studiorum consensione copulati. Quæ cùm se res ita habeat: nec iacta solum inter nos amicitiæ fundamenta, sed ipsa superextructa, & planè iam confirmata amicitia sit: dabimus operã uterq;, ut in amore omnibusq; officijs, alter alteri satisfacere contendamus: in quo erimus semper fide & beneuolentia pares. Cætera ut fors feret, aut ego te factis ipsis atque officijs uincam, aut æquißimo animo à te uincar. Illud quidem prior faciam, in quo tuæ partes iam ap-

pareb

parebunt superiores, te uti rogem, ut meam absentis dignitatem, ubi opus erit, defendas & tueare. Vale. Carpentoracti, IX. Calend. Maij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, DIONYSIO CARDINALI SANCTI MARCELLI S. P. D.

NOn mihi opus esse arbitror longo tecum proœmio uti, & laborare in ipso scribendi principio, quò tua mihi beneuolentia concilietur. Satis enim ea mihi, non meo quidem merito, sed tua humanitate parta & quæsita est. Cùm enim ad me binas literas misisti, obsides tuæ erga me beneuolentiæ & uoluntatis: tum tu te ipse mihi dedidisti: tum te obligasti, quasi ex pacto & conuento, nihil quod amicitiæ & officio deinde deberetur, te mihi negaturum. Itaq; fidenter accedo ad te, non minus te mihi obligatum ex literis illis, & fide uiri boni esse existimans, quàm si te omnibus sponsionum uerbis obstrinxisses. Sed ne grauius aliquid expectes aut uereare: scito id me petere à te, quod & mihi ad petendum honestissimum sit, & tibi ad tribuendum largiendumq; facillimum. Id porrò huiusmodi est. Annus hic agitur tertius, ex quo ego, cùm me Carpentoracte retulissem, aggressus sum opus laboriosum sanè, atque magnum, ut de ædi-

ficatione Catholicæ Ecclesiæ conscriberem: illud mihi præcipuè propositum habens, ut quoniam hæc quæ nunc est, & nominatur Ecclesia, uehementer labefacta est, nec potest (ut ego ex omnium gentium aduersus nos odijs, & graui apud cunctos inuidia nominis nostri, magnum in timorem uenio) ab extremo suo periculo longè abesse: ego pro loco, & pro pietate, qua Deo conseruatori meo sum obstrictus, exemplum eius incolumis atq; integræ, quoad per me posset, absolutum & perfectum in literis expressum relinquerem. Quo liceret uti, si quis attendere animum uellet uel ad hanc fulciendã reparandamq; ecclesiam, quæ iam ad procũbendum uehementer prona est, & inclinata: uel ad nouam & firmiorem aliam, super idem tamen fundamẽtum, constituendam. Hoc ego animo erga Christianam Remp. affectus, sumpsi onus huius laboris atq; officij, maximè id cõuenire honori & professioni meæ reputans: iamq; instituti operis duos libros absolui, & nunc in tertio lucubrando uersor: neq; laboribus in eo, neq; uigilijs parco. Contendo deniq; atq; nitor, ut habeat hoc à me Resp. cùm boni & amantis ciuis sacerdotisq; officium, tum testimonium meæ perpetuæ sententiæ & in se uoluntatis. Sed horum duorum qui confecti sunt librorum, prior anno superiore à me ad Vrbem missus, in manus tuas (ut opinor) non incidit, neque habeo impræsentia

idon

idoneũ eius exemplum quod ad te mittam: idq́; cùm habebo, certè sum missurus. Nunc cum secundũ mitterem ad amplissimos uiros, mihiq́; & Reip. imprimis amicissimos, Contarenũ, Fregosium, Polum, Bembum: mandaui istic meis, ut postquàm ij legissent, meum ipsi librum continuò ad te deferrent: quem, te oro atq; rogo Dionysi doctissime, ut attento animo perlegas: meq́; tibi monendum, & ubicunque opus sit (erit autem opinor in multis) etiam reprehendendum & corrigendum suscipias. Nam ego quidem hoc corrigendi reprehendiq́; officio, modò id ingenuè & beneuolo animo fiat, nullum ab amico homine nec gratius possum expectare, nec optatius. Quid enim est reprehendi, nisi alieno labore fieri meliorem? Et sanè is ego sum, qui in meis scriptis, præsertimq́; recentibus, minimum mihi confidam. Itaque audio libenter cunctorum opiniones: iactariq́; in manibus doctorum hominum mea scripta, atque excuti cupio: quò deinde ex omnium iudicijs atque dictis, quod melius sit, & uerius mihi eligatur. Interea quidem (id quod me impetrare æquissimum est, petere & precari ab omnibus soleo) ut ne quis ex meis scriptis, quoad illa sunt sub alienum iudicium subiecta, quicquam decerpat, in quo se putet quasi consignatam ratamq́; habere meæ sententiæ autoritatem. Etenim qui se submisit aliorum iudicijs, nihil adhuc ipse habet de-

creti & iudicati. Qui uerò non expectato idoneo tempore, res etiam nunc dubias, tanquam certas accusant, & in earum autores inuehuntur (quo à genere hominum & mihi est nonnunquam, & multis sæpè probis negotium facessitum) hi profectò magis maleuolentiam suam indicant, quàm alterius innocentiæ labem & detrimentum afferunt. Sed hæc aduersus aliquos fortasse necessaria: tecum quidem, mi Dionysi, neque opportuna, neque apta est oratio: nisi quatenus querelam & dolorem horum temporum conferre cum amico, & communicare iucundum est: quod ego sanè tecum & amanter, & liberè facio. In quo uerò & mei optati ac postulati ratio, & tuæ uirtutis atque humanitatis uis tota consistit: te obtestor atque oro, ut legere accuratè meum librum, meq; admonere & docere audacter omnibus de rebus uelis: ut quoniam ego & in doctrina, & in beneuolentia tua maximam spem repono, id per tuam fidem ac diligentiam consequar, ut ex fontibus scientiæ & eruditionis tuæ, mei tenues riui uberius irrigentur, tuaq; opera & ope fluant pleniores. Cui ego tuo officio, magnam profectò gratiam, & eam perpetuam debiturum me confiteor. Vale.

Carpentoracti, XVIII. Cal.

Aprilis,

M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, DIONYSIO CARDINALI SANCTI MARCELLI S. P. D.

Contigit mihi in te, quod haud ſcio an nemini, ut cum te luxiſſem mortuũ, repentè nec opinato nuntio tuæ ſalutis & incolumitatis, ex ſummo dolore ad ſummam lætitiam traducerer. Sic enim fuerat ad me ſcriptum, te contracto in Hetruria morbo, in oppido Luca opinor, grauiter ægrotum, delatum Florentiam, poſt aliquantum temporis diem extremũ tuum obijſſe: quæ res animum meum ualde perturbarat. Nam cùm propter inſignem beneuolentiam, qua te ſum complexus, & quæ eſt cùm amicitiæ noſtræ, tum tuis uirtutibus debita: tum uerò etiam, quòd breui tempore poſt meũ à uobis digreſſum, multis ex noſtro ordine clariſſimis uiris, eiſdemq; mihi amiciſſimis, & me & Remp. fortuna ſpoliarat: mihi tua mors cumulum maximum attuliſſet doloris, niſi meliora Deus de utroque noſtrum conſtituens, & tibi ſalutem, nobis quidem peroptatam, reddidiſſet: & mihi moleſtiam, ac mærorẽ abſterſiſſet. Cui quidem Deo omnipotenti & immortali maximas (uti debeo) & meritas gratias ago. Nunc mi Dionyſi, quoniam ſaluus & ſoſpes nobis es reſtitutus, tuæ erit poſthac

uirtutis & diligentiæ, dare operam, eniti, efficere denique ut ualetudinem bonam tuearis & custodias: nosq́;, qui te diligimus, lætis de te nuncijs quotidie afficias: quod erit nobis abs te omnium rerum gratissimum. Illud quidem arbitror à me peti non oportere, ut conserues memoriam nostri: non enim dubito, quin par mihi in officio & in omni fide beneuolentiæ esse uelis. Tantùm te rogo, tibi ut persuadeas, me & percupidum & peramantem esse tui. Vale.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, MARCELLO CERVINO CARDINALI S.P.D.

CRedo amorem nostrum mutuum non egere testibus. Etsi enim non admodum magno inter nos usu & familiaritate coniuncti fuimus, propter occupationes quidem utriusque nostrum, quæ impedimento fuerunt: tamen neque ego unquam de tua erga me beneuolentia dubitaui, neque tu potuisti dubitare de mea. Itaque & cùm de te, tuaq́; uirtute, modestißimisq́; moribus, optimum semper iudicium fecissem, lætatus sum maiorem in modum incremento & amplificatione tuæ dignitatis: & posteaquam in istum locum atque honorem sublatus es, quo esses erga me animo liquidius etiam cognoui: optimo uidelicet atq; amantißimo: quemadmodum & Ludouici

Becc

Beccadelli, hominis officiosi & prudentis, sæpe literæ, & tua in meis meorumq; negotijs opera ac benignitas aliquoties iam declarauit. Quare cùm constitutam habeamus inter nos eam amicitiæ necessitudinem, quæ ex morum, & studiorum, & (ut opinor) etiam sententiarum similitudine maximè stabilis & sancta existere solet, mutuaq; illam & pari inter nos uoluntate tueamur: æquum est, utrunq; nostrum alterius ope atq; consilio, in his quæ usu quotidie ueniunt, ita uti, ut eiusdem amicitiæ officia non uerbis tantùm, sed factis etiam & rebus ipsis usurpemus. Ac ut breue faciam, quod abs te postulo, id huiusmodi est. Cùm esses anno superiore in Gallia, legisti primum meũ de Aedificatione catholicæ ecclesiæ librũ. Sic enim ad me scripsit Triuultius noster: id fuit mihi non mediocriter gratum, uerùm gratius etiã fuisset, si idem fecisses quod ille, ut me de his, quæ tibi uisa essent minus cõmodè in eo libro à me scripta, admonuisses. Soleo enim ego hoc maximè à doctißimis expetere, ut eorũ labore & annotationibus lucubrationes meæ fiant meliores: neq; arbitror alia in re magis elucere officium id, quod amicitiæ debeatur, quàm in hac solicitudine atq; cura, quam quis suscipit, quò alterius famæ & existimationi bene sit consultũ. Hoc ego à te & tunc desideraui, & nunc expeto: ut tu ingenuo quidem & beneuolo animo, sed tamen auda-

cter libereq́; reprehendas, quicquid tibi uidebitur in meis scriptis esse reprehendendū. Ego enim cùm aliorum opiniones & sententias audio, cùm mea in manibus iactata scripta, & multorū obiectionibus ueluti excussa sunt: tum colligo memetipse, habeoq́; delectum, & quod probabile mihi ac uerum uisum sit, id sine ulla priuata cupiditate in meas lucubrationes libenter transfero: mutoq́; facilè sententiam, si rectius esse uideatur. Veruntamē antequam hoc fiat, dumq́; mea scripta sub alienum iudicium subiecta sunt: non arbitror esse rectum, ex meis dictis, si qui forte in illis error aut nō bona ratio sit deprehensa, de me ipso iudicari: qui enim aliorum iudicium expectat, nondū utitur suo. Quare iniqua est eorum ratio, qui scriptorem accusant de ijs rebus, quæ ipsi illi qui scripsit, nondum sunt probatæ nec ratæ. Sed tu nō eo de numero es, qui & natura ingenua, & liberali doctrina, & singulari temperantia ac bonitate es præditus. Cùm igitur mitterem ad urbem secundum mei illius operis librum ad Amplissimos collegas nostros, Contarenum, Polum, Fregosium, Bembum: mādaui meis, ut posteaquam ij legissent, illum ad te deferrent. In quo oro te atq; rogo mi optime Marcelle, ut hāc eius perlegendi operam, siue etiam molestiam, non grauatè recipias meæ utilitatis causa: tribuasq́; hoc cum amicitiæ nostræ, tum humanitati etiam tuæ: ut tuo la-

bor

bore, cura, diligētia, meus liber efficiatur correctior: primùm in his, quæ ad integritatem religionis pertinent: quam ego ſanctè, atq; piè ſemper per me eſſe cultam uolo. Deinde, ne mea forte in ſcribendo libertas cuipiam moleſta eſſe poßit: præſertim eorum, quibus omnia me debere & nunc confiteor, & ſemper profeſſus ſum. Nam quòd ego Christiano animo cupiam uidere emendatiorem eccleſiam, quàm ea nunc ſit, nunquam certè inficiabor. Quòd uerò huius præclari operis gloriam atq; fructum ad eos optarem potißimum peruenire, qui à me ſummo honore & obſeruantia coluntur, Deum immortalem teſtor, nihil me unquam cupijſſe ardentius. Et fuerat quidem ab initio egregium ſuſceptum iter, ſed poſtea neſcio quo pacto aliquantum de uia declinatum eſt. Nec tamen uideo, quid ad illam præclaram & ſempiternam laudem, firmamentum non nominis ſolùm atq; famæ, ſed poſteritatis etiam & generis, horum mortalium & terrenorum bonorum poßit comparari. Sed de his ſatis. Fac mi Marcelle humanißime ut ualeas, noſq; tui amantißimos ut diligas. Vale. Carpentoracti, XVII. Cal. Aprilis, M. D. XLI.

IAC. SADOLETI
S. R. E. CARDINALIS,
EPISTOLARVM
LIB. XIIII.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
IOANNI MARIO MONTIO
S. R. E. CARDINALI S. P. D.

ADVENTVS *huc Poli amplissimi collegæ nostri, & magnũ mihi dolorem attulit, ut tu quoque futurum uideras: & nõ minorem etiam uoluptatem. uidere enim hominem amicissimum utriq; nostrum, summa ipsum uirtute, summa temperantia, modestia, sanctitate uitæ præditũ, sanè iucundissimum mihi fuit. Eundẽ autẽ uidere tot appetitũ iniurijs, atq; alienæ impietatis & crudelitatis scelere, in tantas, & tam graues coniectum calamitates, certè nõ mediocriter mihi molestum accidit: cum præsertim non amici solùm in eo incõmoda, sed Christianæ etiam Reip. uulnera, uno & eodem tempore dolere & miserari cogerer. Atq; ipse quidem, qua animi robore, & qua erga Deum pietate munitus est, ferebat res aduersas fortiter atq; constanter. Ego*

uerò qui nequaquã ſimili uirtute prædit⁹ ſum, cùm me afflictarem in eius acerbis caſibus, illo ipſo conſolatore ſubleuatus ſum, cui me afferre ſolatium magis oportebat. Atq; is unum diem apud me cùm fuiſſet, ita à me diſceſſit, ut præter priſtinam meam de illo opinionem, nouam etiam admirationem ſuæ ſpectatiſſimæ uirtutis in animo meo relinqueret. Sed quò mea tamen in eius aduentu lætitia foret uberior, tuæ ſuauiſſimæ & mihi iucundiſſimæ literæ fecerunt: quas cùm auidè legerem ſic familiariter ſcriptas, ita mihi Deum propitiũ eſſe opto, ut omnes meos ſenſus intimos incredibilis quædam uoluptas pertentabat. Videbar enim mihi tecum tunc eſſe, & in tuo illo familiari uultu requieſcere: cuius ſi mihi præſentis facultatẽ fortuna tribuerit, crede mihi eos exigam fructus, qui neſcio quo pacto olim à me prætermiſſi ſunt, cùm tua iſta dulcis amabiliſq; natura nondum ſe mihi totam patefeciſſet. Illud nollem, quòd in Epiſtola tua mihi nimis magnũ imponis onus iudicij & teſtimonij tui. Et ſi uerum audire uis, is mihi uiſus eſt in tua ſimplici, & aperta ſcribẽdi comitate, quaſi quidam næuus interuenire: quod à noſtris familiaribus epiſtolis abeſſe debet. Nam ſi de eo, in quo me laudas, reſpondendum à me tibi ſit, nihil ego uideo eſſe in me, quod non idem in te multò ſit præſtantius. Alia præterea multa tibi egregia adſunt, quæ ego cõmemoraturus im-

præſ

præsentia non sum nec commissurus, ut à quo te genere scribendi abstinere cupio, in id ipse genus incidam. Quare agamus inter nos, ut cœpimus, cùm liberè, tū amanter: ad quod (ut mihi intelligere uideor) uterque nostrum natura propensus est, quanquam aguntur à te omnia uenustius. Ego meum in Italiam reditum, nisi Pontifex istuc, aut ad concilium uenerit, usque in mensem Septembrem differre cogito. Deq; ea re dedi ad summum Pontificem literas. Hic nō desino & legere, & scribere: quid effecturus operis sim, nescio: meditor certe præclara. Sed nō ut uolumus (inquiūt) uerùm ut quimus. Quicquid egero, utar tuo quoq; iudicio. Tu ut ualeas mi Monti suauißime atq; amplißime, totumq; me tibi addictum esse persuasum tibi habeas, amoremq; istum tuum erga me mihi perpetuum conserues, te etiam atq; etiam rogo. x. Calend. Aprilis, M. D. XXXIX. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, NICOLAO RODVLPHO S. R. E. CARDINALI S. P. D.

NOli putare, me, quòd ad te adhuc nil scripserim, tui immemorem factum esse: non sic uirtus tua nec mea natura postulat. Nostra autem inter nos uetus neceßitudo, cum summa mea erga te obseruantia coniuncta, etiam illud exigit, ut colam te cùm

præs

præsens,tum absens, præcipuo quodam officio & insigni beneuolẽtia:quod facturus semper sum, abs teq; uicissim peto, ut quem mihi amorem tuum multis in rebus præstitisti, eundem pro tua præstanti humanitate conserues:meq; absentem omnibus rebus, quibus fuerit opus,defendas & tueare. Ego si quid usu uenerit,quòd tuum patrocinium mihi sit expetendũ, confugiam ad te,nisi tibi id molestum futurum sit : non propter naturam quidem, sed propter occupationes tuas. Nam illa semper in te plenissima humanitatis fuit.Occupationes uerò efficiunt interdum, ut non sit nouis curis & cogitationibus locus. Sed tamẽ in tuis assiduis studijs, procurationeq; Reip.nõnihil mihi loci uacare in tuo animo uehemẽtissimè cupio:quò sit mihi receptus ubi ad tuam fidem cõfugiendũ erit:quod potest in dies singulas contingere. Non sum oblitus, nec uerò unquã obliuiscar, quibus me officijs & beneuolentiæ significationibus prosecutus fueris, cùm proximè Romam ueni quo quidem tempore nõ prius penè pedem in Vrbe,quàm in tuis beneficijs posui. Cura enim potissimum ac diligentia tua domum egregiè instructam atq; ornatam ipso meo in ingressu statim sum nactus.Quæ tua bonitas ac liberalitas altius mihi tum hæsit, quàm ut facilè sit uerbis explicare. Non enim ego is sum qui meum commodum magis, quàm ipsius commodi autorem amem. Fontem enim

beneficiorum magis specto, quàm ipsa beneficia: qui quidem fons amor est. Eundem igitur in me animum tuum si conseruaueris, Rodulphe humanißime, gratissimo omnium & optatißimo beneficio me affeceris. Sed ne multis, totum me tibi & tuæ fidei beneuolentiæq; dedo, atq; commendo. Vale. Idib. Ianuar. M. D. XXXIX. *Carpentoracti.*

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
NICOLAO RODVLPHO
S. R. E. CARDINALI
S. P. D.

NOn obliuione mutuæ beneuolentiæ nostræ, rarius ad te do literas, quàm forsitan usus ueteris nostræ coniunctionis postulet: sed pudore quodam id fit potius: quod uereor, ne tuis grauioribus curis intempestiuus obstrepam. Nam mihi quidem otium est (ut tute scis) absenti à negotijs publicis: si tamen in tantis calamitatibus Reip. otium cuiquã aliquod esse potest. Sed tamen ex alterius uoluntate nõ dependent actiones meæ, quas ipse mihi ad meum arbitriũ comparo. Itaq; mihi ad scribendũ tempus suppeditat, & soleo ego amicos libẽter salutare literis. Sed ea (ut dixi) ratione deterreor, quòd metuo, ne occupationibus illorum molestus interueniã: tuisq; præsertim, qui publicis negotijs priuata etiã tua & domestica addi-

dist

disti. Non enim tu, ubi à senatu dimissus es, refers te continuò in otium, aut ullam partē temporis desidiæ & cessationi das. sed Reip. curas, illa domi præclara artium optimarum studia excipiunt, in quibus ætatē tuam rectè collocandam putasti. Est autem hoc tempore non modò prudens hoc consilium, uerùm etiam unicum propemodum & solum salutare: parare sibi quenq; domi ad bene beateq; uiuendum copias. Cùm enim uideamus quanto labantur in deterius quotidie rationes publicæ, cur non domesticis bonis nos ipsos muniamus? quorum bonorum (ut tu optimè nosti) caput omnium est, cùm cæterarum quidem liberalium artium, tum Christianæ imprimis Theologiæ scientia. Quanquam uos quoq; arbitror, sub sapientissimo Pontifice aliquid istic opis atq; auxilij cadenti Reip. esse reperturos. Equidē qui lætis rebus, & ex sententia fluentibus, à strepitu isto Vrbis & curiæ, ab honoribus & pompis æquo animo absum: idem si quid durius increpuerit (quod quidem Deus omen in barbaros hostes conuertat) promptissimè accurram: nec tam ut præsens consilio uos iuuem, (istud enim in me exiguum sanè, & parui admodū momenti est) quàm ut pietati meæ erga Remp. satisfaciam. Sed ut ad id quod primo proposueram reuertar, cupio maiorem in modum, doctissime humanissimeq; Rodulphe, ut me, siue loquentem tecum per literas, siue etiam tacentē,

manere tamen semper in eodem amore & obseruantia erga te, tibi plane persuasum habeas. Vale. Carpentoracti, VII. Calend. Decembr. M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IOANNI SALVIATO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

NE me fortè putes tui oblitum esse, & quoniam de gloria librum, quem tuo nomine scribēdum susceperam, non sum persequutus, in alias me curas & cogitationes remotas à nostræ amicitiæ memoria auersum esse: accipe argumentum multò grauius, (ut ego arbitror) & utriusq; nostrum personæ accōmodatius: quod ego de Extructione catholicæ ecclesiæ exorsus sum, tuoq; id nomini dicaui, ut quoquomodo possem, tuis erga me meritis gratiam aliquam referrem. Huius ego operis duos iam libros confeci: sed cùm prior liber aliquantò uideretur esse limatior, nō duxi procrastinandum, quin mitterem eum ad te, ut perspicere primo quoq; tempore posses Saluiate amplißime, quàm in intimis meis sensibus fortiter inhæreres. Videbātur duo adhuc restare libri, quos ut absoluam atq; perficiam, maximæ quidem mihi curæ est. Sed omnino magnitudine rerum impediebatur uis ingenij nostra: etsi animo quidem sumus alacres, sed copijs haud ita firmi. Est autem quòd Deo habeatur

à nob

à nobis gratia, quòd hoc otium, quod oblatum fuit nobis quasi fortuitò, ita fuit expetendum, ut nobis diuina quadam sorte donatũ fuisse uideatur: quò in hisce curis, & splendidißimis (ut ego iudico) animi mentisq; agitationibus, traducere tẽpus possemus. Quanquam non desunt in hac quoq; licet exigua meæ ecclesiasticæ diœcesis procuratione, occasiones honestißimæ, quæ uirtutem prudentiamq; requirãt: quam utinam nos præstare sic possemus, ut ea & sæpe à nobis, & uehementer exquiritur. Sed tamen cùm illam animi iucunditatem, quæ ex rectè factis suauißima percipitur, præcipuè nobis propositã habeamus, Deo bonis (ut scribitur) mentibus occurrente: nihil est quod non illius ope & auxilio freti, in nostro munere obeundo, & suscipere posse, & agere confidamus. Quod ad studia bonarum artiũ pertinet, quando quidem nec mihi in otio consenescendi consilium est, & nihil nunc præstantius propositum est quod agamus, potes existimare, Saluiate, me & diurnis & nocturnis lucubrationibus ac uigilijs, aßiduam operam daturum esse, quò laboranti Christianæ Reip. si nõ subsidium per me, repugnantibus temporibus, at subueniẽdi tamen cupiditas, & boni sacerdotis officium præsto esse uideatur. In quo duplicem assequar fructum. Nam & religioni præstabo pietatem quam debeo, & multorum à me insignium præstantiumq; uirorũ,

quorum mihi & uirtus & dignitas est cordi, nomen ac memoria literis mãdabitur. Verùm hæc posterius. Illud te rogo, ut cùm liber satis apud te fuisse uidebitur, Romam postea illum ad Contarenum nostrum remittas: ad quem ego hac de re scribo, ut ibi quoque tanti uiri grauitate & scientia, & eorum quos ille adhibuerit iudicio, diutius perpendi & omni ex parte excuti diligenter posit. Quando quidem quæ de religione scripta sunt, non erratis solùm, sed etiam omni uel minima errorum suspicione carere debent. In quo nos libenter doctorum hominum iudicia reprehensionesq; subire semper parati sumus. Tu ualebis optime Saluiate, & nos quod facis diliges. Carpentoracti, v. Idus Decembris, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
ALEXANDRO CAESARINO
S. R. E. CARDINALI
S. P. D.

NOn sum ausus dare ad te antehac quicquam literarum: quòd cùm res non esset ulla digna quæ scriberetur, inanem sermonem literarum tibi iniucundum fore putaui. Etsi me quidem ad scribẽdum sæpius stimulabat cùm mea insignis erga te obseruãtia, simul & beneuolentia: tum illud iudicium quod ego de tuis eximijs uirtutibus præclarum iampridem

fec

feci: posteaquã cognoscere cœpi in senatu, tuis audiendis notandisq; sententijs, quæ tua esset in Christiana rep. mens, quàm rectus sensus: ut prudens, & apta consilijs explicandis, ex tuo ore manaret oratio. Verùm, ut dixi, ueritus occupationem & grauitatem tuam, nihil adhuc ad te scripsi. Nũc cùm & magna res mea agatur, (siquidem nihil mihi ab his populis qui in fide mea sunt, esse disiunctũ potest) & in tua non solùm autoritate et gratia, quam ego permagni facio, uerùm humanitate etiam & bonitate, magnã mihi spem habeam propositam, ea consequendi, quæ huic prouinciæ salutaria esse poßint: constitui scribere ad te, & tibi uel imprimis causam populorũ meorum commendare: omni te animi studio deprecans, ut quanquam mea erga te merita nulla admodum sint, quæ cuperem equidem permulta esse, quò meum erga te studium atq; animum cognoscere potuisses: tu tamen nobilitate & liberalitate naturæ tuæ adductus, suscipias horum patrocinium populorum: atq; in eis rebus obtinendis, quas ipsi iustas honestasq; petierint, fautorem illis & patronum apud summum Pontificem præbeas. In quo non mihi solum rem gratißimã feceris, hancq; tibi gentem in perpetuum obligaris: sed consules etiam officio & dignitati tuæ. Nam & nobilitatis est, plurimos homines beneficijs comprehendere: & horum populorum in istam sanctam aposto

licam sedem ea est fides, tam insignis constansq; obedientia, ut non uideam qui illis in hoc genere uirtutis & fidelitatis pares habendi sint. Itaq; quicquid illis datur, id sedi apostolicæ & ecclesiasticæ autoritati datur. Quapropter eos tuæ etiam atq; etiam fidei, benignitati, sapientiæq; commendo. Quid postulent, & quas querimonias deferant, ipsi te per legatum & suarum rerum actorem edocebunt. Nec tamen grauiore malo premuntur, quàm Iudæorum, qui, incredibile est, quantis & quàm uariis hanc totam prouinciam damnis iniuriisq; afficiant. Quos ita ferre, uel ita fouere potius, non solùm his plebibus perniciosum est: sed nomini etiam nostro apud transalpinas nationes turpe. Verùm tu hæc melius pro tua summa prudentia considerabis. Ego pro officio meo, & quòd hos populos uerè paterna charitate complector, tantam capio de commodis & rebus eorum omnibus curã, ut maiorem certè de meis capere non possim. Quo etiam maius tuum erga me hoc beneficium futurum est, quàm si pro me ipso aliquid laborasses: cùm horum hominum susceperis defensionem, quorum mihi salus & tranquillitas in intimo corde penitus infixa est. De hac eadem re dedi ad sacrum collegium nostrum literas: quas tecum iussi antea communicari, ut cùm iudicasses reddendas, tum redderentur. Vale amplissime Cæsarine, & mei absentis tibiq; deditis

tis

tißimi, res (ut tuam præcipuè decet nobilitatem) tibi habe commendatas. Iterum & sæpius uale. Carpentoracti, Pridie Non. Octobr. M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
ALEXANDRO CAESARINO
S. R. E. CARDINALI
S. P. D.

QVa tu uirtute, qua autoritate & constantia, causam horum populorum in Vrbe tutatus esses, fuerat mihi quidem à meis scriptũ, imprimisq; à Carolo Gualteruccio, qui & mihi amicißimus est, et tuæ amplitudinis (ut multis ex rebus cognoui) studiosißimus. Sed nouißimè legatus prouinciæ huc reuersus, apertius omnia & certius explanauit: idemq; demonstrauit Ciuibus suis, quòd uetera iura & beneficia Romanorum Pontificum, quæ huic nationi, pro singulari eius erga istam sanctam sedem fide, & obedientia sæpius concessa, tributaq; sunt, noua Pontificis approbatione firmata fuerint: tua id potißimum autoritate & gratia fuisse effectum. Quam legati orationem commemorationemq; maximi abs te accepti beneficij, summa ab his populis laus, & summa beneuolentia consecuta est. Itaque nomen hic tuum in magna nunc gratia & gloria est. Nos autem cogitabamus, ut primum esset mes-

ſis facta, conuocare totius prouinciæ concilium, faceretq; omnes, earumq; rerum, quæ in Vrbe eſſent geſtæ, participes. Quod cùm fiet, ſi bene ego horum hominum animos perſpectos habeo, non commiſſuros puto, ut in ingratos tantum tuum donum collatum eſſe uideatur. Nec tamen ultra progredientur, quàm ut de fructibus prouinciæ aliquid in iſtam Vrbem mittant, quò patronis & defenſoribus ſuis optimum ſuum animum poſſint declarare. Sed hæc quæ alienæ poteſtatis ſunt, parcius à me ſunt prædicanda. Quod autem propriè ad me ipſum pertinet, cùm intelligam, te in hoc patrocinio populis meis præſtando, magnam honoris mei habuiſſe rationem: & ad tuam præſtantem beneficamq; naturam aliquid momenti & ponderis addidiſſe eam beneuolentiam qua me proſequeris: uellem equidem, ſed non inuenio apta uerba, quibus tibi agam meritas gratias. Sed tamen quas oratione exponere non poſſum, ut tibi aliquando rebus ipſis referam, omni amore, fide, ſtudio, diligentiaq; curabo. Quapropter hoc officium in tempus aliud magis commodum reijciamus. Ego, quod ſemper maximo opere optaui, poſteaquam ſum tua bonitate conſecutus, ut in fidem tuam clientelamq; reciperer: te rogo atque oro Cæſarine præſtantiſſime, ut eodem erga me animo eſſe perſeueres. Principia mei abſentis tuendi, atque fouendi, à tua

à tua tunc libera uoluntate profecta sunt: fuerunt enim tota humanitatis & liberalitatis tuæ. Nunc legem tibi ipse benignitatis constantiæq; tulisti: qua quidem lege summi uiri, & nobiles, & magnitudine animi præcellentes, libenter astringi solent. Quorum tu similis & par, etiam hoc genere uirtutis atque officij nemini futurus es secundus: ut qui se tibi semel addixerunt, eos tu semper tua gratia autoritateq; protegas. Ego quæ meæ erunt partes, operam assiduè dabo, ut neque de tua erga me beneuolentia, neque de mea in te obseruantia rubore unquam ullo afficiare. Vale. Carpentoracti, Pridie Nonas Iulij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IACOBO SYMONETAE CARDINALI S. P. D.

Accepi literas tuas, datas XVIII. Calend. Septembris, cùm tu Vicentiæ id temporis esses: quibus summa cum mea uoluptate, non semel, neque bis, sed sæpius lectis, in mentem mihi uenit cogitare: quid tu tibi tandem appetens, cùm multarum iam scientiarum gloria laudeq; floreres, nostras etiam & artes nobis ereptum ueneris: in quibus nos, qui ætatem in illis consumpsimus, cedamus iam necesse

est tuorum scriptorum ubertati & elegantiæ. Ita enim scriptæ literæ tuæ grauiter, ita ornatè, ita copiosè sunt: ut non quæ in iurisconsulto, sed quæ in summo requiritur oratore copia facultasq; dicendi, ea in te omnis insit. Sed profectò uerum est quod dicitur, qui egregio ingenio sit præditus, eum ad omnes artes, omnia disciplinarum genera, facilem aditum introitumq; habere. Quod tibi doctissime Symoneta contigit: qui cùm inter iureconsultos nostræ ætatis habeare omniũ iudicio consultissimus: non contentus una laude, ut cæteris quoque in literis ingenuis & liberalibus emineres, studio tibi omni esse elaborandum putasti. Verùm mittamus hæc, quæ satis sibi ipsa perhibent testimonium, meo ut testimonio nihil indigeant. Ad illam tuã eximiam præstantemq; humanitatem conuertor. Tantum'ne, quæso, amori tuo erga me indulgere potuisti, ut eis me laudibus afficeres, quæ longè iustius conueniunt in te, quàm in ipsum me? Etsi ego quidem illa legens, quæ tu mihi in tuis literis tribuis, gaudio quodam afficiebar penè singulari. Non ea quidem in me agnoscens, sed de tua in me tam insigni beneuolentia mihi ipse gratulans. Quanquam eo quidem me esse animo non inficior erga Remp. quo tu prædicas. Sed multa nimirum me deficiunt, ut illi possim & utilitati esse, & ornamento: quæ ego à te petam, cùm usus fuerit: teq; ducem mihi &

hi & autorem rectorum consiliorum tam in ipso senatu, quàm in cæteris rebus propositum habebo. De oratione mea sic uolo te existimare, monita mihi omnia ualde tua placuisse: sed accidit casus sanè mihi molestus, ut in ipso motu rerum, cùm Roma migrandum nobis esset, iterq; Nicæam uersus ingrediendum, schedula illa deperierit, in qua annotationes tuæ perscriptæ erant, cùm saluas tamen literas tuas mecum extulissem. Quare postea orationem meam relegens, quantum consequi memoria potui, correxi ea omnia quæ tu minus probaras. Si quid fortè à me tum obliuione prætermissum est, si quãdo edenda erit oratio, iterum ad te meam lucubratiunculam mittam, ut deintegro abs te corrigatur. Eius ego orationis unum tantum exemplum adhuc in Germaniam misi, ad Georgium Ducem Saxoniæ, sapientem & pium Principem: nullo meo inscripto nomine, magno opere rogans, ut ea contineatur domi, quoad is de suo ad me omni iudicio perscripserit. Alterum cogitabam Patauium mittere ad meos familiares doctißimos homines: sine titulo tamen, & sine inscriptione: ut (qui meus est mos) amicorum iudicijs mea scripta submitterem. Sed de his quoque satis. Te Romam incolumẽ peruenisse, nondum quidem mihi erat auditũ: sed tamen confidebam, te iam uenisse: itineris tui rationem dierum mecum ipse supputans, quomodo ea à

te in

te in literis tuis scripta est. Sum tamen in aliqua animi solicitudine, & cura: quoad certò cognouero, ubi sis, & num rectè ualeas: quod mihi profectò maximè (ut debet) curæ est. Ego in his locis hyemem hanc commorabor, cùm sponte mea, tum tuo etiam amantißimo consilio adductus. Sed cum Farnesius summi Pontificis uerbis atque iussu, me per literas euocarit, ad quas ego me excusans respondi: te uehementer rogo, ut causam meã apud Pontificem agas: meamq; hic mansionem tranquillam & liberam, ad diem usq; concilij, tua mihi autoritate præstes & tueare. Vale. Carpentoracti, VI. Calend. Nouembris, M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IACOBO SYMONETAE CARDINALI S. P. D.

IVcundißimæ mihi literæ tuæ. Iucũdißimæ solùm? immò etiam salutares. Quòd enim te saluum mihi & sospitem nunciarunt, per eas mihi quoque incolumitas est restituta: de qua re, & tibi gratulor, & mihi gaudeo: Deumq; supplex oro, ut te in optimo statu diutißimè ualere iubeat. In ijs quòd tuam mihi opem & beneuolentiam paratam semper ostendis, iamdiu est cùm ego ita iudico, neminem me habere

neq;

neque amicum, nec patronũ, ad quem fidentius omni meo in negotio, quàm ad te ipsum confugere possim. Quanquã facis tu quidem secus, quàm cæteri omnes. Alij enim prius pollicentur, quàm quicquã præstant: tua benefica liberalisq́; natura bene mereri antè incipit, deinde etiam uerbis benignitatis officia prosequitur. Sed hæc & mihi aliàs dicta sunt, & suis dicentur locis. Curam quam adhibes in conualescendo, laudo atque probo: teq́; uehementer hortor, ut nullum tibi studium sit salute tua potius: quæ ipsa quoque nobis tui amantissimis communis tecum est: & in ea tamen est fons studiorum officiorumq́; omnium. Signandorũ libellorum ius, dandorumq́; iudiciorum, quòd ultro tibi à Pontifice maximo delatum sit, non ego miror in hoc factum optimi Pontificis: cui ita facere, si suæ sapientiæ constare uoluit, fuit necesse. Quis enim te peritior in eo munere sustinendo? quis iustior? quis iurisconsultior? Nec tuo commodo gaudeo, res enim plena est solicitudinis & laboris: sed communi hominum utilitati & commoditati gratulor. Ad eum enim hominem ea collata est potestas, qui & sciat, & uelit ius unicuique suum tribuere. Quare tu quidem eadem & integritate, & prudentia hoc munus tractabis, qua cætera solitus es. Sed mihi accidit peropportunè, ut quod facturus fueram omnino, nunc propensius faciam: quando &

pro

pro amicitia, & pro æquitatis patrocinio, quod tibi cùm semper antea, tum nunc maximè susceptum est, (si quidem factus es magister æquitatis, qui eras antea fautor) confido fore, ut mei hi abs te populi facilius & melius, quæcunque æqua postularint, consequantur. Quos notum tibi esse arbitror, quanta beneuolentia, & quo amoris studio, iam inde ab initio, cùm Dei uoluntate meæ fidei & curæ cõcrediti fuerunt, amplexus sim: uerè ut parentum in liberos charitati mea in illos beneuolentia non cedat. Hi ergo nonnullis incommodis publicè oppreßi, maximeq; iniquitate & perfidia uexati Iudæorum: quos nimium multis istinc honoribus priuilegijsq; insolentes, eorum callida crudelisq; auaritia huic hominum generi perniciosos reddit: mittunt legatum ad Vrbem, à summoq; Pontifice, & à sede apostolica remedia suis sanandis uulneribus quærunt. Quos ego tibi quibus uerbis commendem, nescio: cùm illud te scire uelim, multò plus, in eos si beneficia tua contuleris, etsi eorum causas ut cognoscas & defendas fueris adductus, quàm si in me ipsum eadem contulisses, me tibi deuinctum, obligatumq; futurum: quanquam fortasse non est nouæ iam in me obligationi locus. Sed tamen sic habeto: Ex omnibus tuis in me meritis, quæ plurima sunt, hoc me uel imprimis magnum existimaturum. De rebus suis ipsi te edocebunt, meq; ita monente, tua imprimis

ope

ope auxilioq; nitentur. Eos ego tuæ iustitiæ fideiq; commendo. Dedi etiam ad sacrum collegium nostrum super hac re literas: quas tu leges & perpendes, & tuo omnia arbitrio sapientiaq; moderabere. Polus amplißimus uir, certè incredibili quadam uirtute animi & sanctitate uitæ præstans, totus tibi deditus est, plurimamq; tibi reddit salutem. Is in uiam se daturus est hodie, aut cras, ut proficiscatur ad uos: cuius ego abeuntis desideriũ non sine magna molestia perferam. Vale, & me, quod facis, dilige. Carpentoracti, V. Calend. Octob. M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, FRANCISCO TVRNONIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

PRimùm tibi ago maximas (uti debeo) gratias, quòd tua opera & autoritate est factum, ut nos hic, qui hibernis militũ grauißimè preßi eramus, Regis clementia & benignitate leuaremur. Quod tuum in meos hosce populos beneficium hoc mihi accidit gratius, quàm si in me ipsum propriè collatum fuisset, quò plus apud me ratio officij ualet, quàm commodi. Certè enim nihil est homini optandum, quod ego malim meum esse, quàm eorũ qui meæ fidei & custodiæ ab ipso Deo crediti & commendati sunt.

Sed

Sed grati animi nostri erga te declarandi alius dabitur locus. Nunc instat occasio ut eandem tuam humanitatem requiram, quam erga me propensam sæpè iam expertus sum. Albertus Pighius, cuius tibi quoque nomen propter uirtutis & doctrinæ excellentiam, auditum esse arbitror, istuc uenit, aditurus Regem aliquot de causis. Hunc ego tuæ fidei humanitatiq; diligentißimè commendo. Amo enim hominem, idq; maiorem in modum. Nec solùm amo, uerùm etiam admiror. Facilè enim intelligo, idq; audacter non dubito confirmare, eorum qui ex exteris nationibus doctrinæ & literarum nomine ad cognitionem meam peruenerint, neminem neq; doctiorem, neq; uarijs scientijs instructiorem atque ornatiorem, quàm hunc, mihi notum fuisse. Accedit, quòd Theologiæ scientiam, qua mirabiliter est præditus, ad eos usus conuertit, qui maximè sancti & salutares populo Christiano sint. Semper enim fidem catholicam, & ecclesiam Romanam nostram acri & inuicta propugnatione, pluribus egregijs uoluminibus editis est tutatus: ut hoc quidem nomine noster illi ordo plurimum debeat. Quocirca cùm ita se habeat res, tuaq; in huiusmodi homines propensa semper & benefica extiterit uoluntas: oro te amplißime Turnoni, & omnibus precibus rogo, ut hominem in fidem & patrocinium tuum receptum, tua apud Regem gratia,

qua

quæ maxima est, foueas & tueare: atq; ad eam benignitatem, quam tua spōte illi esses præstiturus, aliquid quoque præterea mea causa addas, quo mihi facere nihil gratius potes. Illud tibi confirmo, si hominem hunc humanitate tua & liberalitate fueris cōplexus: maximam gratiam ab omnibus ijs, qui ubiq; terrarum optimis artibus dediti sunt, initurū te esse. Vale. Carpentoracti, Idib. Nouemb. M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, AMBROSIO CATHARINO POLITO S. P. D.

NOn potui perferre diutius desiderium tui, quin sciscitarer ex te per literas, quid ageres rerū, quomodo'ue ualeres: quod tamē æquius fuerat me cognoscere ex tuis literis, tuæq; in illis erga me beneuolentiæ habere testimonium: nec tamen puto me totū tibi ex animo effluxisse. Etsi enim habes patronum eiusmodi, præ cuius ingenio, uirtute, elegātia, nos tibi forte sordere uideamur: tamen ut ille præstantia & grauitate dignitatis suæ superbum te aduersum nos reddere potuit: sic humanitate idē & comitate, qua singulari est præditus, docere te debuit, nō esse absentium amicorum memoriam deponendam. Sed iam serio, mi Catharine: cupio uehemēter audire quid agas. In studijs te esse arbitror: quod enim iam aliud tibi est

negotium? Veruntamen si mihi aliquando indicasses, quæ tibi opera nunc sint in manibus, ualde mihi rem gratam mediusfidius fecisses. Ego hic quanquã familiaribus curis grauiter implicatus, quòd multa necesse habeo extricare, quæ antea contraxi: tamen scribendi & elucubrandi curã non desero: uolumenq; contexo, quod si Deo bene iuuante ex sententia processerit, nõ nihil certè arbitrabor esse actum. Habeo autem propositum argumentũ, ut tu scias, de ordinibus & constructione catholicæ ecclesiæ: reliqua iam tu nosti. Magna res est, meisq; uiribus longè superior: sed tamen quoniam semel suscepta est, nõ est per ignauiam abijcienda. In tanta re utar ope & consilio tuo, cùm opus fuerit. Nũc uolui te fieri participẽ cõsilij mei, ut uideres & animaduerteres, me ne in otio quidẽ otiosum esse posse. Otium porrò est, ubi Roma non est. Sed hæc hactenus. Tu ut me diligas, quemadmodum quidem soles, ualetudinemq; tuam diligenter tueare, à te etiam atque etiam peto. Vale. Carpentoracti, V. Idib. Decemb. M. D. XXXVIII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, AMBROSIO CATHARINO POLITO S. P. D.

MAxima mea cum uoluptate eum accepi librum, quẽ ad me de peccato originis misisti: in quo

in quo ut inſcriptiones tituliq; indicant, ſunt & alia præclara multa. Sed huius loci planè cognoſcẽdi ſumma quidem cupiditate ſum affectus. Itaq; quanquam ſolennibus occupatisq; diebus (hodie enim dominicæ mortis memoria recolitur) tamẽ cùm hæc pauca ſcriberem ad te ante lucem, iam bonam partem diſputationis tuæ, non tam legeram quidem, quàm eram helluatus. Tantam titulus ipſe in me legendi cupiditatem excitarat: cùm tuã præſertim lucubrationẽ ſcriptoris autoritas & doctrina mihi magnopere cõmendaret: & ſanè omnia mirabiliter placebant. Sed ego ad aliam accuratiorem & attentiorẽ lectionẽ me reſeruo. Quod tamen hactenus perlectum mihi eſt, & ſubtiliter & perdocte mihi uidetur ſcriptum. Tu quod facis, ut perpetuò facere poßis, Deum immortalem quæſo, ut te diu nobis incolumem cõſeruet: multa enim profectò tuo iſto ſingulari ingenio, quæ in obſcuritate diu iacuerunt, poterunt illuſtrari. Vale, & nos dilige. Carpentoracti, XXV. April. M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, AMBROSIO CATHARINO POLITO S. P. D.

ACcepi literas tuas pleniſsimas amoris: quibus à me petis, ut de tuo libro, quẽ de originali peccato edidiſti, & quem penè totũ maxima mea cum

uoluptate, impeditißimis diebus illis, me quasi deuorasse ad te scripseram, proferam tandem quid sentiã, & sensum meũ tibi explicẽ. Addisq; humanißimè, si quid insit, quod minus mihi placeat, te mihi aut ratione, aut emendatione satisfacturum. In quo agnosco equidem æquitatem & facilitatem tuam. Sed nõ est de hoc cõtrouersia, quid mihi in tuis scriptis placeat, aut secus: cùm omnia mihi tua perplaceãt, siue ingenium in illis, siue in dicendo lepos & copia, siue ipsa rerum, quas tractas, enodatio subtilitasq; pendatur. Illud est, quod tibi à me indicandũ esse puto, cùm perlegissem librum tuum, uisum quidem mihi esse, tuam opinionem & sententiam refelli, reijciq; non posse: tanta est uis in argumentis, tantus & tam inter se aptus rationum contextus, tantum acuminis & probabilitatis in dicẽdo. Sed ut solent qui uincti sunt, habere quidem constrictum corpus, & ad eius nutum necessariò paratum qui eos constrinxerit: quosdam tamen motus inchoatos & imperfectos eiusdem corporis sibi retinere, quibus frustra & inaniter nitantur: sic mihi, cùm mea mens & cogitatio tuis argumentis capta & colligata esset, restabat tamen adhuc in animo nescio quid dubitationis & scrupuli. Itaq; cùm tuum librum bis iam legissem, ad tertiam eiusdem lectionem me parabam: quò tibi postea liquidius totum animi mei sensum cogitatumq; exponerem

nerem. Sed ſcito hac mutatione rerum, quæ incidit in his locis, Legato ſuperiore uita functo, nouoq; ſuffecto, tantum mihi laboris & negotij contractum eſſe, ut non modò legendi, aut ſcribendi, ſed ne conſiſtendi quidem ullo certo in loco fuerit poteſtas. Cogor enim homo omnium quietiſsimus, meorum interdum populorum cauſa: hoc eſt, eorum qui meæ fidei & curæ crediti ſunt, nō mediocreis ærumnas & ſolicitudines capere. Quòd ſi aut mihi dabitur otium, aut tu fortè aliquando in has regiones te contuleris, aut ſcriptis inter nos, aut coràm communicabimus ea quæ de hoc ipſo originali peccato, uel dubitanda nobis, uel comprobanda uidebuntur. Nunc tibi hoc ſignifico & nuntio: nec tuo mihi libello doctius aut ingenioſius quicquam, nec eo argumento quod tractas difficilius uideri poſſe: & ſupereſſe tamen adhuc quiddam, quod mihi à te cupiam diligentius explicari. Nam ſpeculo illo tuo hæreticorum (tertium enim librum de uera iuſtificatione nondum legi, eiſdem, de quibus dixi, angoribus animi impeditus) poſſum tibi confirmare, nihil me unquã nec eruditius legiſſe, nec quod cum ſingulari eximiaq; doctrina, plus etiam prudentiæ & ueræ religionis coniunctum habeat. Vale, & nos dilige. XIII. Calend. Iunij, M. D. XLI. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, AMBROSIO CATHARINO POLITO S.P.D.

VT primùm otium & tempus scribendi nactus sum, duxi esse rescribendum eis literis, quas ego abs te superioribus diebus mihi iucundissimas accepi. Atque eo magis duxi, quòd cùm legissem iterum tuum de perfecta iustificatione librum: atque eodem ferme tempore binæ ad me ab Vrbe essent allatæ schedæ, in quibus erant perscripta capita, de quibus in conuentu Ratisponensi inter Theologos nostros & aduersarios conuenisse dicebatur: facilè intellexi, tuam sententiam ab illiusmodi concordia discrepare. Qua in re mea semper opinio tuæ rationi, quæ in scriptis tuis sese ostendit, suffragata est. Nunquam enim mihi persuaderi potuit, fidem solam per se sine operibus bonis ad adipiscendum regnũ Dei idoneam censeri debere. Tu uidelicet & doctius & explicatius ista disceptas. Sed mihi tecũ eadem rei summa est, ut iudicẽ, ad ueram iustificationẽ fidem cum operibus coniunctã esse oportere. Et scripserã quidem ipse quoque ad Vrbem quod mihi sentiendum in hac causa esse uidebatur: cuius meæ pagellæ misissem ad te exemplum, ni omnia in tuo libro multò diligentius enodata declarataq; reperissem: qui liber mihi mirifice

ficè probatus est. Misi autem earum exempla pagellarum, quæ ad me ex Vrbe perlatæ sunt: ut uideres, & animaduerteres, ecquid ea concordia Christianæ rei utilis & salutaris haberi deberet. Verùm tu hæc considerabis diligentius. Ego tuã de prouidentia & prædestinatione lucubrationem summopere expecto: spero enim hausturum me inde nitidissimas aquas, quibus mea diuturna sitis, & illarum rerum auiditas cognoscendi, summa mea cum uoluptate aliquãdo expleatur. Tu, quæso, da operam, ut illam primo quoq; tempore accipiamus: quod facilè tibi erit factu, propterea quòd inter bibliopolas Lugdunenses & Parisienses frequens est harum rerum commercium. Ego ut scripsi ad te antea, à literis aliquãdiu feriatus fui: & nũc æstiuis caloribus impedior, quominus (quemadmodum uellem) ad earum consuetudinem me referam: quod tamen paulò pòst uideor esse facturus. Tu quòd Lugduni cõmorari annum hunc statueris, mihi ualde gratum: spei enim nonnihil habeo, fore ut interdum nos (quod cõmodo tuo facere possis) inuisas. Illud me pupugit in extrema tua epistola, quòd optimũ & coniunctissimũ collegam meum Nicolaum Gaddum, laborare febricula scripsisti: quo nihil mihi potuit accidere molestius. Incredibile est, quãti ego illũ, quanti summam illius humanitatem, mitissimos mores, imprimisq; notã mihi & perspectam erga me beneuo-

lentiam faciã. Quapropter si me amas, uise eũ quamprimũ meo nomine, meisq; uerbis amantissimè saluta: & hortare etiã atq; etiam, ut omnẽ curã & diligentiam ad conualescendũ adhibeat. Abs te autem peto, quæsoq;, ut me primo quoq; tempore facias certiorem. Vale. ex suburbano nostro Carpentoractensi.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, HERMANNO ARCHIEPIS. COLONIENSI S. P. D.

CVm legissem commentarios, quos tu de concilio Episcoporum prouinciæ tuæ, more maiorũ per te habito, actoq;, de corrigendis moribus sacerdotum, deq; ecclesiæ sacramentis eruditissimè scriptos, in lucem edidisti: equidem cõmotus admiratione tui præstantissimi cõsilij, eiusq; actionis, qua nulla maior hoc tempore, nec Christianæ Reip. utilior suscipi potuit: auxi maiorem in modum beneuolentiam erga te meam, quam aliquot de causis conceptam antea habebam: teq; & magnum uirum, & optimum antistitem, omniq; honore ab omnibus dignissimum iudicaui. Nõ enim solùm tu primus aliquot iam seculorũ spatio eam ad ritè & sanctè gerendum sacerdotium tuum, uiam tibi aperuisti, quæ antea ob diuturnam desuetudinem, tanquam impeditissimis stirpibus, penitus erat obsepta: sed etiam cæteris exemplum

illust

illustre præbuisti, ut te imitarentur, si qui uellent, & si quorũ in cordibus pietas & religio Christiana locum aliquem haberet. Nec tamen omnibus hoc liberum fortasse, nec par atq; eadem cunctorum conditio est. Vidi enim ego, cùm in Vrbe essem, & cùm in senatu nostro hæc de communi omnium Episcoporum concilio habendo, causa ageretur: multa re uera ostendi impedimenta, quæ Pontificis Maximi studiũ retardarent. Sed tamen ego & tunc ita sensi, & nunc sentio, aut una hac ratione concilij ritè congregandi, subueniri posse his tot incommodis quotidianisq; detrimentis, quibus urgetur & ad interitũ agitur Christiana Resp. aut si hoc remedium nõ sit profuturum, nullo alio hominum consilio à peste summi exitij Remp. posse prohiberi. Non enim si concilium castè legitimeq; habitum non proderit, alia erit expectanda medicina quæ opem ferat. Sed illud certò ab omnibus nobis existimandum, Deum infensum delictis nostris, reposcentemq; à nobis scelerum & peccatorum pœnas, quæ ipse ad summũ intelligat esse perducta, supremum iam decretum de interitu nostro fecisse. Quapropter occurrere illius iracundiæ nos oportet, & precibus atq; operibus quæ à uera humilitate in nobis, uera religione, uera pœnitentia ueterũ malefactorum, nouaq; insequentis uitæ integritate & iustitia proficiscantur, anteuertere uindicantis se-

ueritatem, cuius lenitatem tolerantis tandiu despeximus. Hoc enim si egerimus, & confugerimus ad ipsius misericordiam, gemitusq́; eos ediderimus, quos acer peccati dolor à nobis expresserit: flectetur ipse, & ut bonus est infinitè, ac misericors, conuertetur ab ira sua, simulac nos conuersos à peccato senserit. Quo nobis reconciliato atq; placato, cessabunt cõtinuò ista quæ nos domi forisq́; perturbant, non solum hostilis arma crudelitatis, sed etiã uenena domesticæ perfidiæ. Verùm hæc reconciliatio nullo alio prorsus pacto uniuersa & integra cõmodè fieri potest, nisi generalis concilij quodam quasi feriendo fœdere sanciatur. Nam si uniuscuiusq; arbitrio (id quod ferè nunc fit) suæ uitæ correctio permittatur: primùm, haud ita multi sunt, qui sua sponte moueantur ad piè religioseq́; uiuendum. Deinde, quàm multos esse existimamus, qui iter rectũ nesciant: quàm multos, qui in hoc uitiorum regno, quæ nostra hac ætate plurimum pollent uigentq́;, multa sibi arbitrentur licere, quæ tamẽ improba & reprehendenda sint. De quibus etsi possunt à sacris literis, & earum gnaris ac peritis doctoribus admoneri: tamen in hoc penè communi generis humani ad uitia consensu, obstrepit bonis & ueris admonitionibus mala consuetudo, magisq; plerique mores suos ex prauis eorum qui præsunt moribus, quàm ex eorundẽ proba oratione effingunt: cùm præ-

sertim seuera lex nulla sit, quæ homines à delinquẽdo coërceat. Quanquam non desunt quidem leges seueræ, & graues: sed earum fidi custodes profecto desunt, desueruntq; iam diu: ita ut non prauis solùm, & uitio ipsa consultò sectantibus: sed etiam cæteris, quos bona disciplina fortasse, si esset adhibita, efficere bonos potuisset, ampla præbita sit occasio, uel illecebra potius, corruptè, inquinateq; uiuendi. Quibus omnibus damnis & detrimentis, diuinæq; unà aduersum nos iræ, mederetur sine ulla dubitatione concilium, quod & ritè indictum esset, & ex fide bona ageretur, si in id nõ solùm à Ro. Pontifice, & à nobis, uerùm etiã à reliquis Christianis principibus conueniretur. Quod enim publicæ utilitatis causa comparatum est, omniũ debet assensu & cõprobatione firmari: præsertimq; eorum, qui opibus & potentia antecellunt, quorum cæteros poßit autoritas permouere. Tale igitur si haberetur, celebrareturq; concilium, non dubiũ est, quin aspirante bene ceptis rebus Deo, hominũ studijs consentientibus, misera & infelici præsentis nostri status conditione demonstrata, facilis esset & parata in Christiano nomine malorum morum emendatio: quòd & ueteres leges sanctæ & salutares de integro sancirentur, & nouæ promulgarentur: maliq; pœnarum & ignominarum metu, cæteri exemplis doctrinaq; sacerdotum ad ueræ pietatis & religio-

nis

nis erga Deum officia redigerentur: totaq́; consentiẽte in laudem Dei, & in correctionem Christiani populi catholica ecclesia, ex multis personis, ut est ab apostolo Paulo dictum, multiplices preces & gratiæ referrentur ad summum Deum. Quòd si hoc modo coire fortasse concilium non poßit (uideo enim tempora, uideo difficultates) multum sit omnino de spe nostra detractum. Sed tamen si qua reliqua ratio iniri queat, non tam confirmandæ nostræ quidem nec stabiliendæ, quàm ad tempus aliquod sustentandæ salutis, ea mihi in isto potißimum concilio uidetur esse posita, cuius tu initium in tua prouincia fecisti, remq́; omnium pulcherrimam & Deo acceptißimam es auspicatus. Sic enim statuo, post Christi Dei nostri aduentum ad nos, mißionemq́; ab eo Apostolorum ad exteras gẽtes, nulla magis re creuisse, amplificatamq́; esse Christianam & religionem & Remp. quàm his prouincialibus Episcoporum conuentibus, qui per nationes & prouincias anniuersarij fiebant. Qui mos iampridem unà cum plurimis alijs optimis & probatißimis, penitus extinctus, magis desiderare nos cogit uetusta tempora, quàm hodiernis confidere. Hunc igitur sanctißimum omnium & præclarißimum morem, quòd tu in lucem & usum reuocare conatus es, tuæq́; uirtutis & religionis exemplo, tanquã quodam alte sublato lumine, aut ostendisti, aut certe in

sing

singulos dies es ostensurus, qui sint in Christiano sacerdotio Archiepiscopi aut primates illo honore & loco digni, & qui secus: uerè tibi dicam Hermanne optime, & sapientißime, nulla mihi laus uidetur cum tuo isto facto posse comparari. Etsi nō his quidem rebus & actionibus laus hominum quæritur, sed ad Deum sunt directa huiusmodi consilia: qui unus nostra merces, nostrum præmium est: & cuius in sancto nomine quæ geruntur, ea sola & recta & gloriosa sunt. Cuius quidem Dei immortalis & omnipotentis remunerationi atq; iudicio quoniam sunt bona hominum opera reseruata, æquū est, ut nos hic de illis parcius commemoremus. Venio nunc ad sacramentorum librum, quod tu Enchiridion appellas, cuius sum lectione incredibiliter delectatus. omnia enim quæ pro Dei causa, & catholicæ fidei ac religionis propugnatione, aduersus illius inimicos & obtrectatores afferri possunt, sunt à te in eo libro accuratißimè collecta: talibusq; explicata cùm uerbis, tum sententijs, ut cum summa rerum in illis diuinarum cognitione, sedatus planè animus, & in docendo redarguēdoq; singularis modestia cōiuncta appareat. Quæ scribendi ratio uerè Christiana est. Non enim tantum in uerbis pietas, sed etiam in moribus multò magis requiritur: in quibus uerior quoq; Christi est imitatio: cui cùm malediceretur, ipse

nem

nemini contrà maledicebat. Proinde ſit hæc aliorum propria inſolentia, clamare, maledicere, conuicia iacere, & inuehi petulanter: atq; utinam ne ſit quidem: à cunctisq; potius & animi æquitas, & ſtudiũ amplectendæ ueritatis adhibeatur. Nos ſanè manſuetudinem & Chriſtianam charitatem teneamus, quæ à te mirificè in tuo libro retenta eſt. Itaq; mihi non ſolùm admirari & laudare doctrinam tuam, ſed etiã morem diligere neceſſe eſt. Es enim tu, quod hoc tempore rarũ eſt, non ſolùm ſcientia, ſed etiam uita Chriſtianus: quam nobis imaginem præſtantis & uirtutis & eruditionis tuæ, tua ſcripta repræſentant. Atque hæc hactenus. Vnum tantùm in tuo libro eſt, quod ego deſiderarim, quodq́ue mihi percontatione dignum uiſum ſit. Sum enim tacitus mecum nonnihil admiratus, quòd tu capite eo libri tui, in quo de ſacramento pœnitentiæ uerba facis: ubi ad tertium illius membrum, quod ſatiſfactio eſt, uenitur, nullam prorſus in eo mentionem purgatorij facias, cùm & hoc maximè locus ille requirere uideatur, & nos cum catholica eccleſia unà teneamus, illa ſatiſfactionis opera nõ tam ad declinandas tẽporarias pœnas, quas in hac uita à nobis pro peccatis noſtris Dei ſeueritas repoſcit, quàm ad leuandas illas & mitigandas, quæ in altera uita nobis purgandis proponuntur, uim habere. Niſi hoc fortaſſe tu eodem modo intelligis, in pœnasq; tem-

por

porarias, etiam eas includis, quæ ſubeuntur in purgatorio igne. Eſt enim temporarium, quicquid non eſt æternum. Veruntamen (ut mihi uidetur) oportuit in eo loco aliquam purgatorij fieri mentionem: ne aduerſarijs in hac re fidem catholicæ eccleſiæ impugnantibus, quaſi quodam ſilentio uictoria traderetur: qui iniuſtè certè & ſine ratione inſimulant Eccleſiam. Nam ſi remiſſa nobis culpa à miſericorde Deo, pœna tamen aliqua reſtat, quæ ſoluenda ſit, ut tu quoq; piè religioſeq; confirmas: non poteſt huiuſmodi pœna ex his tantum huius uitæ temporalibus incommodis cenſeri. Primùm, quia hæc incommoda Chriſtianis hominibus non ſemper mala ſunt, ſed habent plerunque uirtutis in ſe & patiētiæ exercitationem: ut ſæpe à Paulo repetitum legimus, ſæpiusq; bonis inferuntur à Deo, quàm malis. Siquidem oportet Chriſti ſectatores multa in hoc pati ſeculo, ut confirment erga ſe promiſsiones Dei, quemadmodum ſcripturæ ſacræ multis in locis teſtantur. Deinde multi, qui grauia & improba multa admiſerunt, poſtquam redierunt ad cor, & ex pœnitentia in gratiam ſunt reſtituti, pœnas tamen haſce in hac uita effugerūt: in quo eſſet quædam quaſi iniuſtitia ſummi iudicis, ſi nullas uſquam hi ſoluerēt peccatorum pœnas, & nimirum niſi pœnæ in purgatorio obeuntibus his ex hac uita, quanquam à culpa abſolutis, ſint propoſitæ (ſi tamen

pœnæ

pœnæ appellandæ ſunt, quæ non puniũt, ſed purgant) uideatur uacillare Dei ſeueritas, & iuſtitia: cuius ratio reddi idonea nulla poteſt, quamobrem ex eodem ſcelere hic in hac uita à Deo puniatur, ille impunitus euadat: niſi, quòd & impium eſt ita de Deo cogitare, & in purgatorio æqua fit omnium compenſatio. Deinde, cuius eſſet erroris, accerſere ſibi quempiam præſentia corporis incommoda, ut futura in hac eadẽ uita deuitaret: ieiunare, algere, ſudare, bona ſua elargiri: ut paupertatem in poſterum effugeret, ut ærumnam, ut uigiliam, ut famẽ, præſertim quæ forſitan non eſſent euentura, ſicut non omnibus qui peccarunt eueniunt? Non cohærerent iſta, ſi effugiendarum huius tantum uitæ temporalium pœnarum cauſa pœnas quaſdam nobis in ſatiſfactione, uoluntarias adſciſceremus. Sed hæc opera ſatiſfactionis ſuſcipiũtur omnia, primùm obediẽtiæ & humilitatis cauſa: Deo enim & ſacerdoti ſic præcipiẽti obtemperamus: deinde, ut aliquo noſtri hic corporis incommodo aut tollamus omnino, ſi forte datum ſit, aut certè minuamus alterius uitæ purgatorias pœnas: earumq́; aut magnitudinem, aut longinquitatem contrahamus. Quæ potior mihi ratio ex ſententia eccleſiæ ſemper uiſa eſt, quare nobis ſacerdos cõfeſſis peccata noſtra, opera illa ſatiſfactoria poſt abſolutionem imperet: quæ etſi ualent, aptaq́; ſunt ad nos in bono more rectè

pieq; agendi, magis confirmandos, quod & confiteor, & tecum unà, cumq; ecclesiasticis cæteris doctoribus sentio: tamen id potißimum in illis spectatũ est, ut quoad possumus, post extremum diẽ, semper abundante erga nos Dei misericordia, aut nulla aut leuia purgatorij ignis cruciamenta perferamus, cùm eorũ iã nonnullã in hac uita eiusmodi operibus subierimus partẽ. Hæc habui Antistes optime & præstãtißime, quæ tibi à me putarem literis esse declaranda: qui & eximijs tuis uirtutibus mirabiliter faueo, omniq; tibi cultu & beneuolentia sum deditus, & in qua re aliquid à te prætermissum putem, ingenuè de eo tecum & liberè loquendum arbitror. Tu si meum erga dignitatem tuam studiũ amoremq; singularẽ pari tua in me uoluntate exceperis: efficiã profectò, occasione oblata, ut neminem tui amantiorem quàm me facile reperias. Vale. Carpentoracti, III. Calend. Decembris, M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IOANNI HVRTADO MENDOZAE S. P. D.

IAcobus, & Martinus monachi Hispani, duo (quantum ego ex breui cum illis sermone perspicere potui) religiosi homines, & egregiè prudẽtes, cùm à superiore usq; India in has nostras regiones, adeun-

di conuentus causa, qui ipsorum ordini in Italia indictus est, se conferrent: mandatum sibi abs te esse dixerunt, ut hàc haberent iter, mihiq́; salutem tuis uerbis dicerēt, & de tua erga me insigni beneuolentia narrarent: quam quidem non solùm ex eorum sermonibus testimonioq́; cognoui, sed ex tuo erudito & pereleganti carmine, quod ad me misisti, aliquanto etiã luculentius. Vidi enim & perspexi ex ipso poëmate tuo, & quàm ingenio ualeas, quanquam sis liberalibus artibus instructus: & quantum me, quanquam tibi de facie minime cognitum, diligas. Quorum alterum facit, ut tu & mea, & omnium beneuolentia dignißimus meritò iudicere: de altero ago tibi atque habeo magnas gratias. Non enim mediocrem animi uoluptatem capio, cùm sentio, me à tali uiro, qualis es tu, & probari, & diligi. Quòd si me non indignum his studijs, quibus uterque nostrum deditus est, existimas: debes hoc tibi persuasißimum habere, me non concessurum tibi esse, ut in amando sis superior: sed quod & communis humanitas, & mea natura imprimis postulat, omnia me facturum, si oblata fuerit occasio, quam ob rem tu de mea erga te uoluntate non minora indicia habere poßis, quam ego habeo de tua. Quare, quod ijdem monachi mihi exposuerunt, cupere te quandam tuam lucubrationem à me perlegi, & meum de ea iudicium tibi indicari

dicari: utinam quidem aptus sim ad id præstandum quod tu requiris. Sed certè quicquid in me est uel ingenij, uel facultatis: etsi est exiguum, tamen ita tibi totum promptum & paratum est, ut eius ad tuum omne arbitrium reuocandi, & quocunque libuerit tibi, conuertendi, summam habeas potestatem. Hunc ego animum cùm nobilitati debeo & præstāti uirtuti tuæ, tum ipsi præcipuè amori, quo iam tibi in perpetuum sum deuinctus. Vale. Carpentoracti, XVII. Calend. Aprilis, M. D. XLI.

IAC. SADOLETI
S. R. E. CARDINALIS,
EPISTOLARVM
LIB. XV.

IAC. SADOLETVS
S.R.E. CARDINALIS,
HERCVLI GONZAGAE
S.R.E. CARD. S.P.D.

CVM esset nuntius ad nos allatus de morte præstātissimi uiri, atq; omnibus nobis charissimi, Federici fratris tui, equidē eum cepi animo dolorem, quē & meus perpetuus erga uos amor, & ratio ipsa temporum, conditioq; afflictæ Italiæ postulabat: quæ alijs compluribus incommodis detri-

mentisq; affecta, hoc quoque nunc amisit præsidium, quo uidebatur in aduersis rebus nonnihil posse subleuari. Itaque luxi non propriam tantum familiæ uestræ, sed communem Italiæ calamitatem, à qua si noster hic dolor disiunctus esset, cætera sanè ferenda nobis modicè essent. Non enim mihi conueniret, neque tibi, qui spes in Deo nostras collocatas habemus, quiq; optimè nouimus, non esse hanc nobis ualde expetendam uitam, quæ mortalitate fragilis, & semper infesta est: sed illam alteram potius optandam beatam & immortalem, ad quam nos pietas & Christiana religio deducit, unius hominis morte tantopere commoueri: de quo præsertim spe bona nixi essemus, aditum illi in cœlum, atque iter diuina clementia esse patefactũ. Non igitur, inquã, id me maxime permouit: quòd esset fratris tui, nõ extincta illa quidem, sed translata in melius & commutata uita. Cogitabam enim primùm, nihil illi ipsi omnino mali accidisse. Deinde uidebam, domui uestræ paratum in tua uirtute, sapiẽtia, amplitudineq; subsidium: populosq; eos, qui uestra ditione imperioq; reguntur, sine ullo penè rerum commutatarum sensu, in eadem erga uos fide officioq; mansuros. Atque in omnibus his rationibus, & argumentis appositis ad consolandum, amor tamen ipse tanquam stimulos quosdam doloris admouebat: quos mihi tecum statuo fuisse communes. quanquã

tu

tu unius hominis morte mœres: ego & eadē morte, & tuo insuper dolore non mediocriter moueor. Non enim mea erga te uulgaris est beneuolentia: sed & magna, & multis de causis, iustißimisq; susce pta. Etenim patiere nunc tu quidem me meum de te liberè proferre iudicium: non enim blandiendi causa loquar, sed uerè de te dicam quod sentio. Ego paucos homines mihi uidisse uideor: quanquam quid dixi paucos? utinam alter mihi facilè ueniret in mentē, qui tecum uideretur esse cōparandus. Sed tamen paucißimos esse iudico, qui in tanta nobilitate, tantā mansuetudinem: in tam amplis domesticis copijs, tam modestum earum usum: in tam corruptis horum temporum moribus, tantam æquitatem, temperantiam, moderationem animi præstent atq; exhibeant: quanta in te mihi cognita iampridem, atq; perspecta est. Sunt alij insignes uiri, atque in Collegio præcipuè nostro, omnium uirtutum laudibus excellentes, quibus suus honor, & sua debita laus tribuenda est. Sed tua ista præstans eximiaq; nobilitas, consociata pari adiunctaq; uirtuti, omnia in te facit maiora atq; illustriora. Accedit id, quod maximum est, & quod ego pluris facio quàm reliqua omnia, quòd timorem illū Domini, quem initium sapientiæ uocant sacræ literæ, qui autem eas literas subtiliter & piè interpretati sunt, ex illo non inchoari modò, uerum etiā perfici sapien-

tiam disseruerũt, (non enim eũ ex eo genere timorẽ esse, quem eijciat foras atq; expellat, sed quem augeat magis & confirmet ipsa charitas) hunc timorẽ inquam, qui est robur animi nostri, & fortitudo, per quem Deum nobis ante oculos ponimus, arbitrumq; eum, & iudicem omnium nostrarum actionum constituimus: in tuo uersari animo atque hærere semper sensi. Quo non maius mihi, neq; certius argumentum confirmatæ in te ipso uirtutis, egregiæq; in Christianam Remp. uoluntatis, ullum offerri potest. Sed quorsum hæc? Nõ enim sine causa hæc suscepta est impræsentia tuarum à me uirtutum commemoratio. Dabit porrò mihi uel ætas mea, uel tua potius humanitas, fiduciam & libertatẽ, quæ uisa fuerint, loquendi. Non enim aut non uera, aut non cum maxima tui charita te loquar. Ista in te peregregia quæ dixi, faciunt ut ueniam in rerum pulcherrimarum spem: abs teq; requirere & postulare audeam, ut omnium oculos hoc tempore in te putes esse coniectos. Certè enim impositum tibi est regere Mantuæ ciuitatem, illosq; unà populos, qui familiæ uestræ fidei, curæ, uigilantiæq; commissi sunt. Sic enim fraterna necessitudo, & tutoris nomine, tuaq; imprimis dignitas postulat. In quo uidendum tibi est, Hercules optime & præstantissime, in quem & rerum statum, & temporum, tuum hoc munus incurrat. Habemus patriam omnes Italiam,

liam, quam ut charißimam parentem diligere debemus. Ea porrò hac ætate quemadmodum perdita afflictaq; sit, nec solùm domesticis malis, sed externis etiam periculis terroribusq; concutiatur, obscurũ nemini est. Patet enim, neq; oculos solum ea res nostros, sed intimos etiã sensus, & cor ipsum uulnerat. Quid ergo est? omnes qui illius sumus alumni, officio fungi ac pietate debemus: & tanquam parenti optimè meritæ opem pro se quisq; & auxilium afferre. Nec tamen imminentibus aliunde & extrinsecus malis obuiam uerè unquam ibitur, nisi prius domestica fuerint emendata, atq; correcta. Quibus utinam mederi utriusq; nostrum esset, uigeret summa inter nos profectò salutis & dignitatis publicæ constituendæ concordia. Quod etiam non leuiter tentatum quandoq; est, ut uideremus quid proficere possemus. Nunc quãdo ego penitus exclusus sum, tuq; in eum locum adductus, ut si non re tota, neq; uniuersa potestate, at præclaro tamen rectè imperandi beneq; regendi exemplo, plurimum opis ferre laboranti patriæ possis: ego tibi exponam breuiter, quæ in hac re dicẽda meo animo occurrunt, & tu plura etiam, & meliora pro tua sapientia cogitabis. Omnium malorũ, exitiorum, calamitatum, quibus per hosce annos uexata Italia est, et nũc cùm maximè ad interitum prolabitur, fons & origo (mea quidẽ sententia) ex praua ratione gubernan-

di populos manauit: quibus ad eum modum Principes imperant (de ijs loquor qui in culpa sunt) ut illos non in numero hominum, sed in gregibus uideantur habere mancipiorũ. Ad semetipsos enim in gubernando omnia referunt: non (quæ uera est principatus ratio & uia) salutem suorum & commodum spectant populorum. Ita fit, ut nec ipsi iam qui imperant, dignos imperio ulla ex parte gerant animos: & quibus imperatur, hi aßiduitate onerũ & acerbitate exactionum exhausti, oppreßi, lacerati, tanquam omnia iam desperantes, lucem quodammodo fugiant, omnemq; uirilem animi motũ atq; sensum abijcere cogantur. Nam dum omnibus rebus, & fructibus, & operis, & aduectionibus, atq; euectionibus, ipsis etiam itineribus, & uijs, paßim uectigalia imponuntur, nominaq; conquiruntur tributorũ indicendorũ, nihilq; tam tenue, neq; tam uulgare, neq; tã sordidũ est, quod suo onere portorij permittatur uacare: fitq; ita quotidie, nec in cogẽdis quacũq; ratione pecunijs tẽpora discernũtur: seruitq; ista exactio delicijs, nõ neceßitati: primùm, illi qui sic imperant, mergunt ipsi sese in curas ignobiles & cõtẽptas: fractumq; minutis illis et quotidianis solicitudinibus animũ, nullã ad rem splendidã, et principibus dignam uiris queãt attollere. Nõ enim idẽ laudis & sordiũ domiciliũ esse potest: neq; in qua mente pecuniarũ summulæ, subductiones, ratiunculæ,

omnib

omnibus penè uersantur horis, in ea mente licitum est consilijs præstantibus, non modò sedem suam, sed ne uestigium quidem ponere. Nemo igitur, huiusmodi iam populorum rectores amplum aliquid de Rep. & de sua dignitate cogitare existimat: & unde lumen aliquod poßit miseræ Italiæ, atq; extrema metuenti, melioris spei salutisq; illucescere. Quid? qui seruiunt his, & subiecti sunt, sic tractati, exinaniti, uexati, afferent'ne unquam animos ad laudis spem & ad cupiditatem gloriæ erectos? ut eorum aut in pace consilijs, aut fortitudini in bello poßit acquiesci? Minimè istud quidem. Itaq; quod accidere & sequi talia in gubernando consilia necesse est, omnia & in moribus hominum nostrorum, & in uoluntatibus, hac quidem ætate, usque eo sunt inquinata, peruersa, corrupta, conturbata, nullum ut antiquæ illius uirtutis & præstantis disciplinæ, in genere hominum suapte natura nobilißimo eodemq; fortißimo, uestigium appareat, quod totum ex praua & imperandi consuetudine, & parendi usu, euenire cernitur. Et sunt qui mirentur, cur generosos illos spiritus, & magnificos animos, quorum apud maiores nostros tanta redundauit copia, iandiu parere & procreare Italia destiterit? Quasi uerò non uideamus, etiamsi indoles & natura seminis bona sit, praua tamen cultura, & præpostera educatione eam corrumpi. Esset eadem

nimirũ Italia, quæ iam fuit, si eadem qua quondam, disciplina, eisdem item consilijs institutisq; regeretur. Cuius ineundæ rectè gubernandi rationis & uiæ, cum Principum uirorum sit potestas: iccirco paulò antè dixi, licere nũc tibi diuino quodam (ut arbitror) consilio, præclarum imperij & populorum gubernationis exemplum, tua ipsius uirtute atque prudentia, ante oculos omnium ponere & constituere, quod imitentur, si qui fortè erunt, qui semet ipsi, & ancipitem ac dubium suarum fortunarum statum, exitiumq; impendens parenti nostræ Italiæ respicere uelint. Quæ tibi profectò facilis (si bene uim ingenij & altitudinem animi tui habeo cognitam) imperandi, & moderandi populos ratio futura est. Nam & laxare eos angustis tot illis & concisis exactionibus oportebit, locumq; illis & spatium respirandi concedere: eaq; tantum uectigalia retinere, quæ non ad domesticas delicias, superuacaneosq; apparatus, sed ad continendam & uinciendam communem utilitatem pertineant. Homines autem eos qui tibi sunt subiecti, pro cuiusque genere, institutis, & uita, appellare liberaliter, excipere, adhibere: à plebe propulsare famem, atque iniurias: lautioribus ciuibus communem te, affabilemq; præbere: aduocare tibi interdum in consiliũ eos, qui ingenio & rerum usu politiores cæteris esse uideantur: castigare uerbis errantes. hone-

stis

ſtis ſtudijs & actionibus deditos laudare, atque extollere: & ſi incidat ut commodè fieri poſsit, beneficijs etiam eos tuis munerari: quòd his maximè modis & rationibus in hominum animis inſeritur, & quaſi ingeneratur, amor ille uirtutis, & cupiditas acrior quædam comparandæ ſibi laudis & gloriæ. Quæ quorum inſedit in mentibus, & accenſa eſt: hos illa fortes, & fideles, & ad omnia adeunda pro ſuo Principe pericula paratos facit. Quo maxime hominum genere & noſtra ætas, & communis patria Italia indiget. Atque hi qui ſic reguntur & inſtituuntur, qui temporibus tranquillitatis & otij liberè agere res urbanas ſuas, & ſoluto animo ruſticari poſſunt: neque illis ſemper exactor, ſemper tributum, ſemper crux aliqua ante oculos eſt propoſita: ijdem ubi tempeſtas & periculi terror intonuit, non opibus ſolùm, ſed ſtudijs etiam ſuis, & animis, ad propulſandum tanquam commune incendium alacres concurrunt. Sed ego longius labor, præſertimq; tecum, qui abundas ipſe per te conſilio: nec mea aut cuiuſquã admonitione indiges. Quod mihi ignoſcas ſanè uelim: non enim te docendi, ſed & beneuolentiæ meæ erga te declarandæ, & mei ſenſus atque animi, quem in Rep. habeo, teſtificandi cauſa, ulterius fortaſſe quàm decuit, aliquantum ſum prouectus. Et tamen arbitror omni hac mea ſcriptione eſſe patefactum, quid de tua

exim

eximia excellenteq; natura ego sentiam: & quàm ea abs te expectem, quæ nisi à uiro fortissimo, & ab homine sapientissimo non queunt expectari. An ego, cùm uiderim (quod sanè sum non leuiter admiratus) honorem hunc quo uterq; nostrum sacra collegij necessitudine coniunctus est, maximum illum quidem, & in Ecclesia Dei amplissimum (quem cæteri ferè omnes tanto sibi ambitu expetere consueuerunt, non spiritualium ornamentorum, ad quæ institutus est, sed terrenæ, & mundanæ dignitatis consequendæ causa: atque ut oculos hominum fulgore purpuræ, non animos religione & continentia uitæ permoueant) cùm, inquam, uiderim, hunc honorem ipsum, in quo tibi præcipuè tanta in familia nato, concedi posse uidebatur, ut altior ex eo atque honoratior inter homines incederes: tamen à te intra suos fines ita esse reuocatum, ut is tibi, quemadmodum quidem debet, pietatis erga Deum monumentum assiduum sit, non instrumentum ambitionis: idem ego uerebor expectare à te, aut petere, ut errorem alterum seculi nostri, in re quidem dispari, ex ipsa tamen ignorantiæ cæcitate parem: quo terrena ista dignitas, non exercitatione prudentiæ, nec consilijs consequendæ laudis, sed uoluptatibus, & delicijs, & exquisito corporis ac cubiculorum cultu, imprimisq; bene plenis ac refertis nummarijs thecis penditur, corrigas, atque tol-

lu

las? cùm rei huius aut perficiendæ, aut certè tentandæ, & ad imitandum cæteris proponendæ; magna tibi facultas oblata sit: tuq; in ea opinione apud nos omnes sis, ut omnia ampla atque egregia à tua uirtute requiri debere uideantur? Certè si te in hanc curam, Hercules Gonzaga, actionemq; contuleris: tum tu præclaras, perpetuoq; commemorabiles in Dei hominumq; conspectu, exequias fratri tuo duces: nosq; tui amantißimos maximo gaudio cumulabis: ipse uerò uberrimum tuarum uirtutum fructum, sempiterno beatitudinis in cœlo: in terris, famæ, & celebritatis præmio diuinitus consequere. Vale. Carpentoracti, VIII. Calend. Octobr. M. D. XL.

IAC. SADOLETUS S.R.E. CARDINALIS, THO. CAMPEGIO EPISC. FELTRENSI S. P. D.

Vellem posse ad te hilariore animo scribere, cuius mihi amor hæsit in intimis sensibus: longo ille quidem tempore antè iam conceptus, sed ex eo amplificatus & auctus, cùm tu mihi à summo Pontifice Romam accersito, disciplinæ publicæ corrigendæ, & morum imprimis urbanorum causa, amicißimo ac fidelißimo animo præsto fuisti: & qui in Vrbe aßiduus fuisses, me post annos decem tanquam postliminio in eam redeuntem, diligẽter & studiosè, pro

pro tua in Christianam Rempub.uoluntate,docuisti: quæ tibi uel soluta à uetere disciplina, uel à bonis moribus detorta,uel mala consuetudine deprauata, contaminata,corrupta,egere nouis remedijs,aut restitutis antiquis legibus uidebantur.Qua ego tua tum admonitione factus sum ad dicendas illis de rebus sententias paratior. Noli enim existimare, mi optime Campegi, tuum id studium atque officium non mihi in animo hærere: cuius quidem officij, quoad ego uiuam,nulla unquam obliuio me capiet. Sed quominus ad te familiariter & iucundè(ut cuperem)scribam, mors Laurentij fratris tui uiri clarißimi facit. Quæ me quidem ita conturbauit,ut uobis, qui illi sanguine eratis coniuncti,in deplorando tanto communi incommodo non cedam.Etsi nulla quidem maior potuit esse coniunctio,quàm ea, quæ inter me atque illum fuit: qui amicitia primùm, pòst collegio,deinde consensione animorum & uoluntatum,in capiendis de Repub. consilijs, sic copulati eramus, ut uideremur ad salutem & utilitatem Reip.uno propè sensu & eodem spiritu duci.Quare pro me quidē ego tristi illo nuncio ita sum affectus,ut consolari ipse me non queam.Quo etiam minus sum ad uos consolandum accōmodatus. Difficile enim est,eum qui sibi mœreat,aliorum opitulari mœroribus: & qui animo ipse perturbato sit, ex aliorum animis turbidos motus eijcere. Sed cum

meo ipso in dolore, amor item ille meus emineret, quo te, quo Alexandrum Episcopum Bononiensem, quo reliquam omnem Campegiorum familiam semper complexus sum: non duxi alienum necessitudine nostra, pauca ad uos uerba facere: quæ si non solatium uobis, at mihi certè aliquam à dolore aberrationem: etsi non prudentiæ meæ indicium ad uos, at significationem optimæ uoluntatis afferrent. Dico ergo, uos qui non minus similitudine uirtutum, quàm cognationis uinculo, summo illi uiro adiuncti eratis, debere illius quoque fortitudinem & patientiam imitari: qui in tanta imbecillitate corporis, tam graui morbo, tam asperis omnium artuũ doloribus, nihil unquam egit, neque dixit, quod dignum esset illa gloria, quam ex multis & maximis uirtutibus sibi comparauerat. Qui si est à uobis ereptus, magnumq; in eo ornamentum uestræ familiæ ablatum: tamen id amisistis, quod perpetuum uobis esse non potuit. quod uerò neque ipsi illi mors, neque etiam uobis potuit adimere, id semper retinebitis: ut illius honores, magistratus, publica munera, legationes, summam in iure ciuili & Pontificio scientiam, summã integritatem, summam autoritatem, præterea animum in Christiana religione præstantem & integrum, nulla ex animis hominum deletura sit obliuio. Et quoniã quæ uoluntate & numine præpotentis Dei fiunt, commutabilia non

sunt

ſunt,eſtq; hic euentus omnibus propoſitus,qui in hanc lucem naſcimur,& ad uitam non ſtabilem,ſed caducam producti ſumus: non eſt grauiter dolendum de eo, quod omnibus communiter accidit. In quo uerò ſingularis atque eximia ueſtræ familiæ laus poſita eſt,quòd talis uir potiſsimum in ueſtro genere ſit natus: id cùm uobis, tum mihi, qui mirabiliter faueo ueſtris ornamentis & laudibus, etiam cum aliqua animi lætitia ſæpius recolendum & commemoratione uſurpandum eſt. Et nunc is quidem ſublatus in eas cœli religiones,quæ pijs & probis mentibus propoſitæ ſunt, fruitur præmijs pietatis & integritatis ſuæ,quibus, per Dei præcipuè clementiam & benignitatem,dignus effectus eſt. Ego uerò, qui hoc animo ſum erga collegas meos, ut quoniam in eadem tempora incidimus, & in eodem orbe Christianæ Reip.uerſando, & moderando, ſub optimo & prudentiſsimo Pontifice unà exercemur, arcto me omnibus illis uinculo amoris atque obſeruantiæ eſſe obſtrictum ſentiam: non poſſum non affici dolore & deſiderio,quòd talem atque tantum,non collegam ſolùm, uerùm etiam amicum,& defenſorem ueterem amiſerim.Cuius interitu,non orbus quidem ſenatus, multis ſummis uiris ordinem eum ornantibus:ſed res certè publica non mediocre detrimentum paſſa eſt. At nobis priuata forſitan res ueſtra nunc quidem curæ

eſt

est: quod ego non reprehendo: est enim humanitatis domesticis suis incommodis angi. Sed tamen ex eo consolari uos potestis, quòd tibi in fratre, cæteris qui ex familia uestra sunt, in suo cuiusque aut patre, aut patruo humanis rebus exempto, quicquid contigit damni, id commune omnibus etiam alienioribus contigit: tanti autem uiri famæ laudisq; perpetuitas, propria & perennis uestra futura est. Sed ego longius prouehor, amore uidelicet impulsus: nec satis animaduerto, me ad uiros fortes, & artibus optimis, disciplinisq; instructos, nec consolationis à quopiam egentes, orationem habere. Quare finem faciam. Tantùm te admonebo mi Thoma, id quod meæ erga te beneuolentiæ est proprium, amisisse te quidem in fratre tuo, quod maximum in eo fuit, & quo nos aspirare non possumus, summã uirtutem nimirum summamq; autoritatem, quæ in illo utraque peregregia fuerunt. Amorem autem & charitatem erga te nequaquam amisisse, quandoquidem ego illi in te amando par, & in reliquos omneis tuos, qui genere ex eodem sunt, simili animo atque erat ille, & eadem uoluntate affectus sum. Quod tu illis et denunciabis à me omnibus, & mea fide pollicebere. Studium tuum, & cura quam suscepisti, quo pars illa ædium Vaticanarum, quam frater obtinebat tuus, mihi aßignaretur, gratißima mihi fuit: sicuti cætera omnia, quæ pro me

facis, aut dicis. Sed ego habita ratione temporum, non duxi esse tentandum, quod non confidebam posse obtinere. Quem tamen morem omnibus in rebus teneo. Si enim mihi mea dignitas, & pudor meus non prodest, extorquere & eripere Principis beneficia non postulo. Quæ si minus crebra ad me perueniunt, idq; mihi à nonnullis tribuitur inertiæ, quam mitiore uocabulo, nimiã illi modestiam appellant: scio ego quid agam. Nam & extra competitorum certamina, atque contentiones, quæ molestiarum plenæ, & grauium offensionum sunt: extraq; periculum repulsæ, qua ingenuis & liberis animis nihil accidere potest acerbius: placatus interim, atq; tranquillus uitam ago. Quiq; meæ fidei & gubernationi populi commißi sunt, & quarum mihi rerũ administratio est tradita, in ea ita me gero: studijsq; præterea in talibus artium optimarum & præstantißimarũ uersor, ut alia quadam uia, & quidem certiore ea multò, ac magnificentiore, in hominũ beneuolentiam & bonã existimationẽ me uindicem. Vale. IIII. Cal. Septemb. M. D. XXXIX. Carpent.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, IO. MORONO CARD. LEGATO BONONIAE S. P. D.

TE honorifico Pontificis maximi, totiusq; apostolici senatus consensu atque decreto, electum

esse, qui Bononiensi ciuitati præesses, partem Italiæ uel florentissimam regeres, & legatione illa nobili fungerere, summopere et tibi gratulor, & mihi ipsi gaudeo. Quòd enim uideo, honorem esse habitum uirtuti atq; prudentiæ, quam ego in te semper eximiam esse iudicaui, lætor duplici de causa: & quòd homini amicissimo præmium meritum persolutum est, & quòd ego memet in illo simili penè honore affectum arbitror. Etsi enim impari laude, neq; eodem fructu, ego easdem arteis semper secutus sum, in quibus tu excellis: tamen quicquid uirtuti datur, quoniam ego eius perquam studiosus sum, id mihi quoque ipsi dari & tribui puto. Sed meus quidem à me iam penè ætatis cursus confectus est: tu uiridi etiã nunc ætate, cùm tam maturè in tantas laudes ingressus sis, quò te sperare debemus esse peruenturum, & existimationis, & amplitudinis? Equidem pro mea summa erga te beneuolentia hunc legationis honorem, & hanc summam hominum de tuis clarissimis uirtutibus opinionem, Deũ tibi fortunare, & quotidie magis augere cupio. Hoc doleo, me tibi non potuisse præsentem gratulari: cognosces enim apertius quo in te animo affectus sim. Atque utinam suauissimam tuam consuetudinem diu antea mihi expetitam, deinde breuiter, & quasi in transitu ostentatam, tum cùm ego Roma in Galliam legatus proficiscerer, continuare diu inter

nos potuissemus. Neque ego humanitatem tuam, nec tu meam erga te obseruantiam desiderasses: tum autem de nostris inter nos rebus ambo familiariter & liberè collocuti fuissemus. Sed posteaquam id non contigit, sumusq; non regionibus locisq; solum, sed dissimilitudine etiam actionum consiliorumq; distracti: erit tuæ integritatis & fidei, idem facere erga me, quod ego me tibi præstaturum esse polliceor: ut nunquam nomen tuum, neq; ea beneuolentia qua te iamdudum sum cõplexus, ex animo & ex sensibus egrediatur meis. Atque hæc hactenus. Nunc aptum atq; opportunũ mihi uisum est, patefacere fores benignitatis tuæ, ut per eas homini omni uirtute doctrinaq; ornatissimo, mihiq; carissimo, ad tuã ipsius amicitiam & beneuolentiam sit aditus. Is est Hieronymus Gratus ex ista ipsa ciuitate cui tu præfectus es, & ex nobili in ea genere familiaq; procreatus: qui primo ætatis suæ tempore, cùm ad iuris ciuilis disciplinam se contulisset, media fermè in adolescentia, omnium consensu promeruit, ut ad id docendũ, quod licet præmaturè, tamen præclarè uidebatur didicisse, se dederet. Itaque conductus honestissima mercede, ius ciuile aliquot annos in patria sua docuit. Pòst quærẽdum sibi nomen atq; famam in externis nationibus existimans, sanè forti animo patriam suam domesticosq; penates liquit, & huc in transalpinam Galliam per-

uectus est: ubi celeriter cognitus, habitusq́; in honore & admiratione, Valentiæ diu magno stipendio, & maiore sui nominis fama, iuri ciuili docendo, & consulentibus respondendo, qui undiq; ad eum penè certatim confluebant, insignem operam dedit. Itaq; charus his gentibus, egregieq́; probatus, cùm de eius augendis commodis mercedeq́; amplificanda quotidie ab eis cogitaretur: repentè decreto ciuium suorum & seuero & uehementi in patriam reuocatus, istuc parat proficisci, reuisens quidem patrios lares libenter, sed tamen magnum desiderium sui his nationibus relinquens, quo ipsius quoque animus non potest non commoueri. Eum ego aduenientem, ut tu humanissime Morone omni tua comitate & beneuolentia amplectare, quanto animi possum studio te uehementer etiam atque etiam rogo. Quanquam de isto quidem fortasse non es rogandus. Quid enim tibi familiarius, quàm tales complecti uiros, & amore & beneficijs tuis? præsertim qui sint ex eo genere hominum, qui tuæ fidei & curæ commissi sunt. Sed ego ad illam tuam solitam erga bonos humanitatem, liberalitatemq́;, accedere aliquid abs te insignius mea causa opto: ut Hieronymus ipse cognoscat re ipsa & experiatur, ualde sibi profuisse commendationem apud te meam: seq; propterea amplius quiddam & maius assecutum, quàm communis tua bonitas & natura

cæteris largiatur. Hoc ego à te ita expecto, ut nihil sit quod possim expectare gratius, aut optatius. Vale. Carpentoracti, IX. *Cal. Iulij,* M. D. XLIIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, GREGORIO CORTESIO CARDINALI S. P. D.

MVtua nostra uetusq; beneuolentia, quam sanctè & fideliter ab utroque nostrum cultam esse intelligo, facit, ut in meis maximis rebus, quæ nunc quidem in sacrarū literarum studio omnes mihi constitutæ sunt, tuum imprimis amorem, tuamq; eximiam excellentemq; doctrinam, mihi requirendam esse putem. Cùm enim (ut tutè scis) commentarium quendam de peccato originis iampridem confecissem, hacq; maximè re & ratione, facultatem in has regiones reuertendi à summo Pontifice essem consecutus: quòd me (quoad possem) otium & tranquillitatem nactum, literis & scriptis sanctam fidem Catholicam, decusq; & autoritatem apostolicæ ecclesiæ defensurum pollicitus essem: statui mihi, ut primum huc me retuli, eundem esse librum accuratius retractandum. Quod cùm diligentissimè fecissem, addidissemq; non pauca, quæ mihi ad rem uberius explicandam idonea uisa sunt: illum tanquam meæ diligentiæ

test

testem, Pontifici ipsi maximo autori mei otij mittendum putaui: scripsiq; ad amplissimum Cardinalem Farnesium, ut eum quibusdam ex collegio nostro, tibiq; imprimis legendum, & considerandum traderet. Quod factum fuisse, etsi certi nihil dum scio, ut confidam tamen adducor. Nunc alterum ὑπόμνημα iam elucubratum, in manibus habeo: nondum illud quidem expolitum, quemadmodum & res ipsa, & mea diligentia postulat: sed tamen eiusmodi, ut ex eo, quanquã imperfecto, intelligi possit, quid ego habeam de purgatorio persuasi atq; certi: quæ res una omniũ maximè, hoc perturbatissimo tempore, ab ecclesiæ (ut scis) hostibus oppugnatur. In quo ego catholicæ suffragor ecclesiæ: quod sanè mihi in omnibus meis & curis & actionibus semper est propositum. Eum ego librum statui mittendum ad te esse, ut tu mi optime doctissimeq; Cortesi, pro tua in me beneuolentia, proq; ea fide quam ego tibi habeo summam, laborum meorum multarumq; uigiliarum partem aliquam mecum subeas: meq; adiutum uelis opera & sapientia tua. Primùm, ut quæ scribuntur à me, ea sanctè, & rectè, & ex integra ueraq; religione scripta sint: deinde, quæ pertinent ad politiores literas, quando utriusque facultatis summum tuum est iudicium, de his etiam me admoneas: neque patiaris quæ aptè & ornatè imprimis oportet scribi, ea me barbarè &

incondite scribere. Quanquam hoc leuius fortasse est. Illud grauissimum, ut ne quid prorsus à nobis effluat, quod cuiquam bene intelligenti, queat uel minimum aliquē spiritum peruersæ religioni afflare. Etsi enim ego in hoc quidem offirmantissimo sum animo, ita ut corpus & uitam potius, quàm studium ueræ pietatis amittere paratus sim: idemq́; cum Catholica Ecclesia arctissimè sum coniunctus: propter tamen imbecillitatem ingenij mei, tenuitatemq́; doctrinæ, diffidere mihi cogor, & doctiorum, ac sapientiorū quàm ego sim, hominumq́; præsertim nostri ordinis iudicia implorare. Quo è numero cùm tu mihi præcipuè occurras qui consulendus sis: mihiq́; iamdiu persuasum sit, te & uelle mea causa, & pro singulari doctrina qua es præditus, posse plurimùm mihi opis & subsidij afferre: omni animi studio te obtestor, ut quicquid futurū est negotij & laboris in legendis duabus hisce nostris lucubrationibus, eisq́; acriter expendendis, id ne te pigeat summo tuo in me beneficio suscipere ac perferre, cùm honoris mei, tum aliorum etiam utilitatis causa: cùm omnes qui in hoc gradu tanti honoris locati sumus, hæc aut agere ipsi, aut agentibus adesse fauereq́; debeamus. Vides tempora, uides hominū mores: ut quisq; nostrū aliquid edit in publicum, quod aut cōtra falsas religiones, aut pro ueris scriptū sit: non modò qui palàm aduersantur nobis & repu-

gnant

gnant (nam hi fortaſſe minus pertimeſcendi ſunt) uerùm etiam qui noſtrarũ ipſarum ſunt partium, quaſi ex inſidijs repentè egreßi, circunſiſtunt, accuſant, inuehuntur: ueluti proditionis inſimulant: nec quicquam hoc tempore periculoſius eſt, quàm de rebus bonis ſanctisq; diſſerere. A quo genere ſcribendi ſi abſtinere uelimus, cautiores forſitan ſapientioresq; iudicabimur: iuſtiores certè, & meliores non erimus. Non enim qui talentum condidit ſub terra, ſed qui id exercuit, fructumq; ex eo quæſiuit, is à domino in Euangelio laudatus eſt. Quem quidem ego negotiatorẽ bonum ſtudeo imitari: ita animo paratus, ut omnibus ijs qui me redarguunt, meaq; mihi errata indicant, modò ut ipſi ſine contumelia id agant, non ſolùm non ſuccenſeam, ſed magnarum etiam illis gratiarũ debitorem me confitear. Neq; enim quicquam facere erga me poſſunt, quod mihi accidere queat uel utilius, uel gratius. Quamobrem mi optime Corteſi, cùm ego & iudicio tuo plurimũ, & uoluntati erga me omnia tribuam: ſimq; ipſe (ut tute noſti) ſemperq; fuerim tui cupidiſsimus & amantißimus: da mihi hanc operam quæſo, & in hac re officio ueræ amicitiæ inſerui: ut meæ lucubratiunculæ tua ſint doctrina & lima emendatiores. Vale, & nos dilige. Ex Feliciano Carpentoractenſis diœceſis, V. Id. Iunij, M. D. XLIIII.

GREG. CORTESIVS CARDINALIS, IACOBO SADOLETO CARDINALI S. P. D.

ET si ratio officij postulabat, ut post tuum à nobis discessum crebras ad te literas darẽ, quibus & de rebus publicis, & de priuato rerum mearum statu fieres certior: (hoc enim & constitutæ inter nos amicitiæ, & maximis beneficijs in me tuis fuisset consentaneum) nescio tamen quo pacto factum esse dicam, ut cùm dies nullus esset, quo non id facere cogitarem, omnes tamen re (ut ita dicam) infecta elaberentur. Cùm uerò tandem me diuturni silentij supuderet, constituissemq; omnino in posterum eiusmodi negligentiæ maculam epistolarum frequentia delere: repentè redditus est mihi à te fasciculus, in quo non solùm ad me, & ad complures amicos literæ fuerũt: sed elegans etiã de Purgatorio loco libellus: cuius (ut facilè intellexi) maxima apud omnes expectatio iam antea concitata erat: quod dum tu Bononiæ esses, nescio quid de ea re & doctis, & tui amãtissimis fuisses pollicitus: uisum est nobis nihil opportunius accidere potuisse. Quod enim prius, cùm nihil haberẽ quod scriptione magnopere dignum esset, facere cogitarã, ut ad te scriberem: nunc tali proposito argumento longè fac

gè facilius mihi uideor esse facturus: etsi adhuc quidem accidit incommodissimè: tanta enim fuit flagitantium molestia, ut uix semel libelli legendi, & id ipsum cursim, facultas nobis data fuerit. Qui enim literas tuas reddidit, nescio qua ratione intellexerat, librum in eundem fasciculum fuisse coniectum: cumq; id ex eo cognitum fuisset: non potuit à me, amicis postulantibus, diutius denegari. Ex eo tamen quod primis, ut aiunt, labris gustare licuit, intellexi maximè obscurum locum, & à nullo antea satis diligẽter tractatum, & nescio an omnium qui nunc præcipuè in controuersiam uenere, longè difficillimum, à te & tractari commodè, & luculentissimè explicari. Qua de re tamen, non solùm quid ego sentiã, cùm ex amicorum manibus librũ recuperauero, sed & quid ipsi iudicauerint, summa fide & diligentia te faciã certiorem. Nunc ea tantum de causa ad te scripsi, ne fortasse, ut nunc sunt tempora, suspicareris, literas tuas ad nos non peruenisse. Quod ad publicas res attinet, scito, omnium animos de rerum euentu hic magnopere esse sollicitos: nec quieturos prius quàm ad huius miserrimi belli exitum peruentum fuerit. Etsi enim non magnopere adhuc Romæ tumultuatum est, summi Pont. consilio & singulari prouidentia: cùm tamen omnia armis undique circunsonent, uix fieri potest, ut ex aliorum calamitatibus, non cogamur de

prop

propriis periculis cogitare. Tu, quando honestissimum otium nactus es, & in eo potissimum oppido, in quo & tui sacerdotij munera præsens obire potes: & quod cœli clementia, & amœnitate locorum, maxima te potest afficere iucunditate: partem uelim credas magnã felicitatis te esse assecutũ, præsertim cùm propè omne tẽpus insumas in opprimenda extinguendaq́; perditorum hominum impietate: qui non iam, ut antea occultis cuniculis: sed apertè arcem ipsam caputq́; totius religionis inuasere. Vale. Et recuperato ab amicis libello, longiores à me literas expecta. Romæ, Calend. Iulij.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, IACOBO SABELLO CARDINALI S. P. D.

ANtonius Florebellus, maximus laudator et obseruator tui, ex Italia reuersus ad nos, cũ multis alijs de rebus me docuit, quæ in istis locis publicè gerantur: tum ea de meis priuatis amicitijs ac necessitudinibus mihi nuntiauit, quæ ego maximè audire expetebam. In quibus mihi id fuit gratissimum, quòd eorum quos ego diuturno iam amore & fideli beneuolentia prosequor, animum mutuum erga me, & parem uoluntatem esse declarauit. Quo equidem nun-

tio

tio nihil unquam possum audire optatius. Nam cùm natura mea eiusmodi semper fuerit, ut omnem propemodum meam delectationẽ uitæ in bonorum & doctorum amicitijs habuerim constitutam: nunc cũ una hæc mihi, cæteris aut iam planè amißis, aut certè extenuatis exolescentibusq; uoluptatibus, remaneat iucunditas, quòd in amicorum cogitatione & memoria suauiter acquiesco: cùm de eorum officio ad me perfertur, nihil est ex quo lætitia affici maiore possim. Ac ille mihi de alijs quidem multa: de te uerò Sabelle optime atq; humanißime ea mecum locutus est, quæ ego cùm in te etiam tum adolescente, multis primò mihi nuntiantibus, deinde breui illa consuetudine nostra, tanquã florescentia perspicere cœpissem, gaudeo ferre illa nũc eos maturitatis fructus, ut iam non sperare, sed admirari tuas eximias & singulares uirtutes debeamus. Amabam equidem nobilitatẽ & animi & generis tui, elegantiam morum, in congreßibus humanitatem, in dictis factisq; constantiã. Sed illa me res præter cæteras delectabat, quòd uidebam qua uoluntate in publicam rem Christianam esses, quo studio erga optimas artes, qua mente ad cupiendum ut rectè omnia fierent mouerere. Quæ tibi egregia et summa animi bona, primum à natura insita, deinde educatione disciplinaq; firmata, Dei primum omnipotentis, deinde etiam bonarum artium li-

ter

terarumq́; auxilio, ad eam nũc frugẽ perducta sunt, ut habeamus in uiridi etiam nunc tua ætate, quem cum grauißimis & probatißimis ordinis nostri patribus conferamus. Atq; hæc ornamenta animi ingeniiq́; tui, etiamsi mihi tecum nihil unquam fuisset, si non te amore eo prosequerer, quo iam pridem mirifico sum complexus: tamen me ad te amandum non inuitarent solùm, uerùm ètiam inflammarent. Cum uerò de homine mihi & uirtutibus suis, & amicitiæ nomine charißimo, tales ad me nuntij perferantur, statuere ipse potes, quanta ex eo lætitia & animi iucunditate afficiar. Sed me cogitantem de te, & penè ante oculos imaginem tuam habentem, etsi ut persistam diutius quasi in colloquendo tecum, beneuolentia hortatur: retinet tamen modestia. aptius enim & liberius de tuis laudibus cum alijs (ut soleo) loquar, quàm cũ te ipso. Quare finem faciã, si duo hæc prius precatus fuero: unũ, ut tibi ea fortuna sit, quã ista uirtus probitasq́; meretur. Alterum, ut in nostra amicitia coniunctioneq́; tuenda, quo ego in te animo sum, tu similem mihi in me diligendo uoluntatem præstes. Quo quidem munere nullum à te præstantius accidere mihi potest. Patri tuo clarißimo uiro, quem ego omnibus de causis iure facio plurimi, cupio salutẽ per te plurimam meis uerbis nuntiari. Vale. Carpentoracti, V. Idus Iunij, M. D. XLIIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, ANTONIO PERRENOTO EPISCOPO ATREBATENSI S.P.D.

CVm scriberem ad Patrem tuum clarissimum uirū, non putaui mihi prætereundū esse, quin ad te quoq; aliquid literarum darem: cùm & te nō mediocriter diligam, multis quidem de causis, ingenij, doctrinæ, humanitatis tuæ adductus, & de tua in me uicissim beneuolentia persuasus sim. Scribendi autem causa hæc fuit. Ego post pacem factam, qua nullum maius neq; præstantius hoc tempore beneficiū à summo Imperatore Carolo in Christianam Remp. potuit proficisci, secutus maiorum exempla, qui testimoniū laudis & iudicij sui, optimè meritis principibus libēter dabant: exaraui oratiunculam, qua gratias Cæsari communi Christianorum populorum nomine agēs, illum præterea ad eas res gerēdas suscipiendasq; adhortor, quas maximè illius amplitudo & dignitas, reiq; publicæ salus uidetur ab eo postulare. Quo genere scribendi ueteres summi & doctissimi uiri egregios Principes decorare soliti sunt: sicut multorū declarant orationes, ad Philippum, ad Alexandrum, ad C. Cæsarē, ad Traianum, ad Constantinū, ad plures alios scriptæ. Item igitur ego, his quidem omnibus

ingenio & facultate impar, ſed dignitate cauſæ aliquanto ſuperior, inſtituo ſuadere Cæſari, ut in eas ſe conferat curas & cogitationes, quæ illius admirabili prudentia & maxima autoritate præcipuè ſunt dignæ. Quod tute noſſe ex mea oratione, ſi eam modò duxeris legendã, facilè poteris. Cùm ergo hanc ipſam orationem ad fortiſsimum uirum Ferrandum Gonzagam per eum tradendã Imperatori miſerim, amicitiam ſecutus, quæ mihi cum illius omni nobiliſsima familia permagna eſt: rogaui patrem tuum per literas, ut adeſſe in tradendo, aut ſi Ferrandum forte aliqua res impedierit, ipſe eam per ſe reddere Imperatori uelit. In quo mi chariſsime Perrenote, tuam quoque operam & beneuolentiam mihi aduoco. Si erit non indigna lucubratio mea quæ legatur, maximum me existimabo laboris mei fructum eſſe adeptum: quòd laudem optimi principis, coniunctam cũ ea ſpe, quã de illius uirtute, animiq; magnitudine, Christianæ Reip. futura ſalutari, iam concepimus, meis literis ornatam illuſtratamq; uidebo. Sin ea ſordebit, ego tamen hoc aſſequar, ut meo exemplo, doctiores alij in eandem curam & ſtudium ſcribendi ſe dedant. Sed de his rebus mãdaui tabellario huic meo, ut meis uerbis tecum accuratius loqueretur. Ego quod ad me attinet, amorem eum conſeruo, quem iam ab eo congreſſu quo ad Nicæam primum unà fuimus, erga te

ſuſc

ſuſcepi:in quo meæ in te amando conſtantiæ plurimū tuarum uirtutum recordatio ſuffragatur. Tu ſi pari erga me uoluntate fueris, non ſolùm meæ expectationi ſatiſfacies, ſed humanitati etiam constabis tuæ. Vale. Carpentoracti, V. Idus Nouembris, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IOAN. TOLETANO EPISCOPO BVRGENSI S.R.E. CARD. S.P.D.

Longum interuallum eſt, cùm literas ad te dedi nullas. Quod accidit, non remiſsione obſeruantiæ in te meæ, nec obliuione uirtutis, & humanitatis, & beneuolentiæ erga me tuæ: ſed quia multis & moleſtiſsimis occupationibus impeditus, fratris etiam mei mihi chariſsimi morte, qua grauiter affectus ſum, omneis meas curas ad luctum mœroremq; reuocante, alia quoq; officia permulta deſerere coactus ſum, Nunc cùm tempus uenerit, quo tempore, ſi aliàs unquam, tua mihi & beneuolentia & autoritate maximè ſit opus: fretus tua uirtute & bonitate, cauſam omnem meam tibi imprimis exponendam commendandamq; putaui. Pontifex Maximus me per literas ad urbem uocat: quod ego facturus ſim libenter, uocantiq; obtemperaturus, ſi mihi id per meas rei fami

liaris angustias, & maximas difficultates facere liceat: eaq; habeam facultatum subsidia, quibus & itineris sumptum, & urbanas illas impensas sustinere possim. Video enim quid mei officij sit: quid postulent sedis apostolicæ tempora: cui si non ingeniũ atq; prudentiam, quæ in me aut nulla, aut sanè quàm exigua est: at animum certè bonum, & fidelem operã præstare debeo. Sed ita omnium ad iter sumptumq; necessariarum rerũ inops atq; egens sum, ut ab omni istuc ueniendi & uoluntate, & conatu, desistere cogar. Et quoniam te æquum iudicem & sapientem nactus sum, si hoc non alienum tua grauitate existimas, audi quæso breuem meorum præteritorum temporum rationẽ, & sermoni meo benignitatem tuam accommoda. Ego olim honestißimum locum apud summos Pontifices Leonem, & Clementem obtinens (ut te scire arbitror) cùm magnos ex illius autoritate loci, bona & usitata ratione, quæstus facere possem, & ad opes facilè diuitiasq; peruenire: abstinui tamen: neq; me studium coaceruandæ pecuniæ ullum unquam tenuit: sed gratuitam omnibus tam urbanis, quàm aduenis, operam meam ac diligentiam aßiduè præbui. Postea uoti causa ad Lauretanum Diuinæ uirginis templum profectus, cùm absens à Leone Episcopus pronuntiatus essem, ut primùm in urbem redij, onus illud à me quoad potui, excutere conatus sum. Non enim

enim huiusmodi honores mens mea unquam appetierat: liberamq́; ego uitam magis sequebar. Atq; harum rerum grauissimos amplissimosq́; collegas nostros, Saluiatum, Rodulphum, Gaddum, testes tibi exhibeo: & si qui alij sunt, quibus illorum temporũ res & acta curæ fuerit cognoscere. Postea Leone mortuo, in meam hãc Carpentoractensem ecclesiam adueniens, cupidissimus in ea perpetuò manendi, facto Pontifice Clemente, statim ab illo euocatus sum. Cui optimè antea de me merito, fidem operamq́; meam negare non potui. Hoc cum eo tamen pactus, ut operam illi meam triennium nauarem: quòd reliquũ uitæ meæ tempus, non iam hominibus, sed uni Deo in ecclesiæ meæ custodia tribuere statuissem. Quod ille, ut erat natura bonus, & mihi pollicitus est, & præstitit. Roma igitur profectus, uiginti diebus ipsis antequam urbs caperetur, eo animo Carpentoracte redij, ut hic domicilium non solùm corporis & fortunarum, sed omnium rationum consiliorumq́; meorum, totius deniq; meæ uitæ perpetuum collocarem. Itaq; & literis ijs quæ huius maximè loci sunt & muneris, tum me penitus dedidi: et quod solent hi qui frugalitate & rebus exiguis delectantur, nec ueste, nec argento, nec suppellectili lauta, domum meam ornare atq; instruere unquam curaui: tantum meos reditus annuos in eos sumptus qui obtingebant integros ero-

gabam, ut uertente anno nec deesset mihi quicquam, nec superaret. In hac mihi iucundissima & uerè beatissima conditione uitæ, cùm decem annos ferè exegissem: repentè ab hoc summo Pontifice Romam accersitus, in sacrum uestrum istud collegium, nihil tale suspicans, cooptatus sum. Cuius quidem tanti beneficij gratia à me huic Pontifici maximo debetur sempiterna. Sed magnus honor, & meis longè superior uiribus, infirmis admodum & imbecillis ad sustinendum humeris meis impositus est. Ego enim qui nec pecuniam unquam numeratã possederam, & instrumento omni honestiore carebam, meosq; fructus annuos, qui mille ferme & sexcentos aureos efficiunt, (tot enim ad me omnibus deductis possunt peruenire) uniuersos expendere eram solitus: nouis subitò & magnis oneribus sumptibusq; oppressus, magnum æs alienum conflare necesse habui: nec mihi postea rem familiarem meam explicare licitum unquam fuit. Accesserunt tot itinera, tam multæ & crebræ ultrò citroq; præteruectiones, ex Vrbe in Galliam, & ex Gallia rursus ad Vrbem: ut nunc planè omnibus rebus consumptis atq; detritis, non solum equis, mulis, ueste, instrumento ad hoc iter idoneo nullo munitus sim: sed ne spem quidem uideam aut rationem ullam reliquam instruendi mei: cùm nihil omnino sub cælo habeam quod meũ propriumq; sit, quodq;, si sumendi

mu

mutuæ pecuniæ sint, (quod tamen ipsum in hac iam ætate est miserum) creditoribus pignori & fiduciæ esse posśit, præter unam tantummodo uineam, quæ mihi in Vrbe est, quæ ne ipsa quidem à creditoribus est libera. Has meas difficultates ipse summus Pontifex non ignorat: qui mihi etiam sæpe ostendit, se meis cōmodis consulturum, idq́; aliquo ecclesiastico reditu: nam alio genere subsidij non delector. Quod cùm ille adhuc non fecerit: non uoluntate quidem, quæ optima certe illius erga me est: sed difficultate temporum impeditus: æquum erit mihi ignosci, si neceśsitate cogente, cui diuina etiam cedere ueteres Philosophi dixerunt, ad Vrbem me conferre non potero. Etenim uoluntas quidem mea prompta ad parendum est, sed facultas penitus mihi erepta. Quamobrē peto à te, precorq́; Ioannes amplißime, ut pro tua autoritate, quæ meritò maxima apud omnes est, tueare, ubi opus esse uideris, & causam & famam clientis tui: neq; meū factum in aliam partem, quàm ut à me tibi res est exposita, accipi, interpretarí ue patiare: si tamen iure & rectè te id facere posse existimas. Namq́; ego qui mearum rerum satis mihi conscius sum, eum qui magis etiam est conscius, Deum omnipotentem testor, & inuoco, me non uidere, quemadmodum posśim ita in Vrbe domicilium constituere, ut illas impensas urbanas sustineam: præsertim qui nec petitor

unquam, nec flagitator, nec sacerdotiorum auceps esse animum induxi. Sed semper his fui cõtentus, quæ aliena sponte, non meo flagitatu delata mihi fuerũt. Summa hæc est: cùm omnes meæ facultates & fortunæ, tenues ipsæ per sese, æri etiam alieno multisq; alijs oneribus hoc quidẽ tempore impeditæ sint: egoq; præterea & à pecunia, & ab omni itineris instrumento imparatus sim, atq; nudus: nullo modo honestè me posse de meo aduentu ad Vrbem cogitare. Quòd si aliqua in hoc motu rerum, & expectatione propinqui (ut homines ferunt) concilij, opera mea requiritur, (quanquam ego in tanto cœtu sapientißimorum & doctißimorum patrum infimus sum omnium) tamen & per amplißimum Cardinalem Farnesium antea Pontifici maximo, & denuo per meas literas paratum me esse ostendi, ad concilium ipsum (si ei uideatur) ire: etiam priuato meo nomine, si ita magis placuerit. Eaq; ibi, quantum mea infirma & tenuis auctoritas patietur, officia & studia sanctæ apostolicæ sedi, & summo ipsi Pontifici præstiturum: ut mea & integra & grata in eius sanctitatem maximè extet uoluntas. Etenim potero commodius illò, quàm ad urbem accedere. Propterea quòd quæ in urbe Roma ordini nostro indecora sunt, illic arbitror fore honorifica: tenuitatem, frugalitatem, comitum paucitat

citatem, & omnium rerum humilem summissamque modestiam. Habes causam meam, quam totam tuæ fidei, uirtuti, humanitatique commendo. Tu quicquid in me studij, officij, beneuolentiæque contuleris: persuadeas tibi uelim, te in hominem gratissimum, & tui obseruantissimum esse collaturum. Vale. Carpentoracti, XIIII. Calend. Februarij, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, RANVTIO FARNESIO CARDINALI S. P. D.

QVæ in hanc Vrbem de tui ingenij, summiq; ad omnem liberalem percipiendam doctrinam studij, fama & laude perlata sunt, eademq; uno & constanti omnium sermone confirmata: tantùm mihi ea uoluptatis attulerunt, ut id literis satis explicare non possim. Fuerunt enim & eximia, & noua, atque eiusmodi, ut non modò lætitiam omnibus qui te diligunt, uerùm etiam ignotis, & alienis, amorem erga te,

& admiratione potuerint excitare. Sic enim dictũ, & percelebratum est, te ista ætate, quæ nec dum natura ad cognoscendam percipiendamq; uim scientiæ & uirtutis esse solet: & ista fortuna, quæ cùm amplior atq; opulentior facta est, præsertim in pueris & adolescẽtibus, sæpius ad optimas artes capessendas est impedimẽto: tantos tamẽ fecisse in uirtute doctrinaq; progressus, ut nihil eruditius, nihil à quoquã uiro ingeniosius, ne in moribus quidem totiusq; uitæ modestia, compositius poßit expectari. Quod magno in conuentu amplißimorum hominum, magnis de omni literarum genere disputationibus, cum omnium admiratione declaratum in te aiũnt esse atque perspectum. Quam ego tuam non iam spem, neque indolem, sed præsentem laudem uberemq; fructum eximiæ uirtutis, cùm te pro mea in uniuersam domum & familiam tuam perpetua singulariq;, & uoluntate & obseruantia in filij loco diligam, ad magnum quoque animi mei fructum duco pertinere. Siquidem non minus fruimur aliorum bonis, cùm ex ea re gaudemus: quàm illi fruantur ipsi, qui ea bona obtinent. Quod hoc etiam mihi in te cumulatius contingit: quòd non uulgaribus tuis, neque communibus bonis: sed summis & singularibus gaudeo atque lætor. Atque in ista tua admirabili progreßione ad uirtutem, in qua longè ætatem tuam ipsa industria superat,

agno

agnosco equidem uim generis, uirtutem sanguinis, fortunã familiæ tuæ, quæ semper istiusmodi uiris atq; ingenijs fuit referta. Etenim quis hominum unquam tuo auo sapientior, quem ad summum in orbe terrarum sanctissimi honoris principatum, ipsa sapientia prouexit? Quis fratre tuo Alexandro probior, liberalior, moderatior: qui cùm & fortuna, & dignitate, summis antecellat: humanitate tamen omnibus uult esse par? Non commemorabo cæteros: sunt enim omnes ex eadem stirpe & sanguine procreati. Ad te ipsum reuertar, in quo uirtus & nobilitas generis tota relata planè, & præclarè expressa est: teq;, quod mei iam in te amoris est propemodum paterni, hortabor & rogabo, ut hoc cursu quo cœpisti, ad summam laudem sic contendas & enitare, ut statuas, tibi hominum expectationẽ, quæ magna & incredibilis de te excitata est, non modò explendam, sed omnibus partibus & numeris absolutissimæ uirtutis etiam superandam esse. Quod etsi perquam difficile uidetur esse, tuis tamen ingenij neruis, & tuæ naturæ præstantia dignum est: optimeq; id & commodissimè fiet, si bonorum morum uelut firmo fundamento substrato, studia deinde & genera doctrinarum ita super extrues, ut in eligendis, quæ opportunissimæ sint, & in addiscendis quatenus possunt esse utiles, non solùm cura atque consilio, sed diuina etiam

sorte quadam adiuuere. Qua de re dabitur aliquando nobis tempus inter nos colloquendi. Nunc quod à me breuiter significatum est, non id docendi tui causa à me est susceptum (non enim tu ingenio neque optimis monitoribus indiges) sed uolui meæ etiam beneuolentiæ erga te, & uoluntatis, aliquod ad te testimonium peruenire. Vale. Romæ, V. Calend. Octobris, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, RANVTIO FARNESIO CARDINALI S. P. D.

CApio non mediocrem curam debitam illam quidem egregiæ indoli tuæ, & ei opinioni quã ego de te iandudum maximam concepi: ut quæ commota est hominum expectatio (cùm ferè omnes in te & oculis, & mentibus conuersi sint) ea cùm ingenij tui laude, tum uirtutis & probitatis gloria expleatur. Quod etsi difficile uidetur esse, quòd nihil à te expectatur aut usitatũ, aut mediocre: tamen proprium est generis & præstantis animi tui, eò uelle conniti, quò nemo alius non modò peruenire, sed ne aspirare quidem posse uideatur. Mihi quidem pro mea summa erga te beneuolẽtia, sæpe desideranti congressum atque conspectum tuum, & ob hanc causam te in

Vrbe

Vrbe uidere cupienti, illa leuatio desiderij semper proposita est, quòd intelligo, te dum abes à nobis, id agere tamen, & ei rei operam dare, ut cùm Romam tibi fuerit reuertendum, maior multò ad nos atque ornatior redeas. Sic enim nobis de te pollicentur eximiæ illæ artes, & præclara studia, in quibus tu, consentiente omnium fama, noctes & dies aßiduè uersaris. Etsi (quod mihi magnæ fuit admirationi) nouus quidam hominum sermo percrebruit, auum tuum, & dignitate & sapientia omnium principem, tibi iam autorem esse, magnopereq́; suadere, ut omißis his liberalioribus studijs, ad ius ciuile perdiscendum te dedas. Noua res, & mihi inexpectata: sed tamen, si ille ita uult, & si hoc illi statutum est ac deliberatum, nil contradico: parendũ est summæ autoritati, summæq́; potestati: præsertim cùm nihil ille sine maximo consilio, maximaq́; ratione facere existimandus sit. Sin autem, quod magis puto, magisq́; credibile est, non ille imperantis modò, sed ueluti tentantis, & quasi communicantis, hac de re tecum locutus est: uidelicet, ut eliceret sensum animi tui: existimaui mei officij esse, quid in hac re mei sit iudicij, breuiter ad te perscribere. Nam si tu natus in fortuna tenui, exiguis ad magnam dignitatem assequendam præsidijs munitus esses, laudarem ipse etiam huiusmodi consilium, tibiq́; ut ad ius ciuile te conferres, autor existerẽ. Est enim

apta

apta & omnibus patens uia, ijs qui humilitate generis, & rei familiaris angustijs laborant, ab studio iuris ciuilis atq; scientia ad magnos sæpe honores opesq; perueniendi: neque aliam ob causam ius ciuile discitur, nisi ut per illud ad aliquã cognitionem hominum, & meliorem fortunæ conditionem ueniatur. Tu uerò qui illustriore multò ratione, nempe Dei immortalis beneficio, & uirtute maiorum tuorum, in excelso & fortunæ & honoris gradu iam constitutus es: eaq; adeptus sine ullo labore, ad quæ iurisconsulti tantis contentionibus aspirant: quî tibi nunc constes, si ineas istam uiam, quæ te eò deducat, quò fœlicitate quadam iamdudum es peruectus? Non ergo tibi est ius ciuile percipiendum eorum adipiscendorum præmiorum causa, quæ illi studio præmia proposita sunt. Habes enim illa & possides, neque tibi, ut ea quæ extra te bona sunt, consequare, iam est laborandum. Quod ergo tuum studium? quæ debet esse animi tui contentio? Nempe mi Ranuti, ut ea addiscas, concipias, meditere, quæ te ipsum maiorem, quàm tua fortuna est, efficiant. Aliter enim tu neque diuinis de te ipso iudicijs, neque hominum expectationi satisfacere poteris. Consistit porrò uera hæc & propria hominis magnitudo duabus potissimum in rebus: quarum una est, ut te ipsum iustitia temperantiaq; exornes: altera, ut cæteros consilio & prudentia tua regas. Atque

harum

harum rerum neutram ius tibi ciuile, utranque tradere & largiri philosophia potest: modò ea sit ingenuè ac liberaliter, non inchoata solùm, sed ad fastigium usque sacræ Theologiæ, & ueræ Dei cognitionis perducta. Etenim si uerum est, quod sæpe dictum est, & quotidie dicitur, talem quenq; fieri hominum, quales sunt res, & qualia studia, quibus ille delectatur & ducitur: quid potest à iuris scientia magnum præclarumq; existere? in qua primùm tenues sunt res & minutæ: in quibus tractandis animus occupatus, frangitur ipse quoque & comminuitur, ita ut uix amplum quippiam aut magnificum concipere postea possit. Deinde, id quod magis etiam animaduertendum est, ciuile ius totum ad eam unam rem præcipuè intentum est, ut de pecuniarijs controuersijs, quibus maximè tumultuatur atque agitatur hominum genus, iudicia reddantur. quo in genere qui uersantur, uel iudicando, uel causas agendo, cùm uident tantum hominum pecuniæ uel quærendæ, uel retinendæ studium: ipsi quoque uehementiore aliqua pecuniæ cupiditate sæpenumero tanguntur. Quod unum ad adipiscendam animi uirtutem maximè homini infestum atque aduersum est. Et sunt tamen ex numero iurisconsultorum clari aliqui & præstantes uiri, quales in senatu nostro non paucos cernimus, aptos ad populos ciuitatesq; regendas: uerùm illi bonitate ingenij, & nat

& naturæ præstantia, non iuris ciuilis studio tales effecti sunt: præsertim si ad legum scientiam, id quod plerique eorum fecerunt, optimarum quoque artium cognitionem addidere. Illud quidem certè non est inficiandum: probi iurisconsulti munus humano generi esse perutile: quòd legum imperio & prouidentia, cohibita ui fraudeq́;, hominum inter ipsos societas conseruatur. Sed tamen legum tota uis in re familiari sua cuique conseruanda, non in homine ipso ornando magnificandoq́; consumitur. At philosophia, relictis eis solicitudinibus atque curis, quæ ad compendium & quæstum pertinent, atque illis prorsus pro nihilo habitis: ipsummet suscipit hominem formandum sibi atque expoliendum: ut ex hac extractum communi infirmitate, quoad eius fieri posit, similem Deo constituat, nihil sibi quod externum & fragile sit, auidè appetentem: consulentē libenter cæteris, omnia sua bona in uirtute posita ducentem. Quæ quidem uirtus gratuita sit, nihilq́; foris quærat, quodq́; omnium summum & præstantissimum est, omnibus in rebus, quid deceat, intelligentem: quæ est una omnium difficillima generi humano scientia. Ille enim decori splendor, quo ad Dei proximè imitationem accedimus, usque adeò hoc tempore oppressus & perturbatus est, auaritia, ambitione, cupiditatibusq́; cæteris, quæ tenebris & caligine animos hominum infuscant, ut

ne mi

ne minimam quidem partem luminis sui uideatur obtinere: qui tamen è philosophia bonis ingenijs inserendus atque insinuandus est: si qui uidelicet sunt, qui uerè magni uiri, & in seipsis perfecti homines cupiant euadere. Nam quod ad regendos & moderandos alios pertinet, nulla est scientia, nulla ars omnino, ad hanc docendam prudentiam, quàm philosophia, præstantior. Illa enim cùm in consilijs præpotentis Dei uestigandis atque indagandis quotidie uersetur, quibus ille hunc mundi complexum, tamq; immensam molem, & constituit ab initio diuina quadam sapientia, & aßiduè continet, uegetat, moderatur: uerendum erit credo, ne nos parum doceat, quæ sit ratio optima gubernandi: & quemadmodum hominum cœtus, quas ciuitates appellamus, regendi à nobis sint: cùm præsertim in eo genere nihil melius agere poßimus, quàm ut omne nostrum consilium ad illa præcelsa & sempiterna Dei consilia referamus: qui ex illis bonis, quæ nobis suppeditat, nullum sibi ipse appetit: sed suis quibusdam maioribus multò, longeq; eximijs contentus est. Quam præclarißimam rationem nostræ uirtutis, ac prudentiæ in gubernatione populorum exercendæ, sola philosophia tradere nobis & docere potest. Quẽadmodum est de Pericle Atheniensi scriptum: qui cùm illam Remp. quadraginta annos continuos rexisset, mirarenturq; homines quî potuis

potuisset populum illum, suapte natura admodum insolentem, & fastidientem crebro rectores suos, tam longo tempore gubernare: intellectum est, ea id ratione accidisse, quòd Pericles Anaxagoræ in Physicis auditor, & in illa rerum naturalium scientia, percipiendis naturæ consilijs exercitatus & doctus, animum quẽ summis rationibus erudierat, prudentiamq; quam maximam inde compararat, ab illis altißimis rebus, ad hæc inferiora tractanda agendaq; transtulisset. Sed quid ago? epistolam institueram scribere, ea autem crescit in uolumen. Finem igitur faciam: teq; & orabo, & hortabor, ut (quod aui tui uolũtate fiat) ita ad philosophiam animum tuum applices, ut statuas, ex illa, nec aliunde usque, ueram tibi laudem, ueramq; dignitatem acquiri oportere. Vale. Romæ, XII. *Calend. Octobris,* M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, CHRISTOPH. MADRVCIO EPISCOPO TRIDENTINO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

AD eum amorem, quem antea erga te susceperam, & ad eam obseruantiam quæ tuis plurimis magnisq; uirtutibus à me tribuebatur, incredibile est, quantum accesserit ex eis literis, quibus proxime

ad

ad meas respondisti. plenissimis amoris, officij, humanitatis, elegantiæ: deniq; talibus, quales à doctissimo, & liberalissimo, omniq; dignitate & prudentia ornatissimo homine debuerunt proficisci. Quibus ego certè ita sum delectatus, ut nulla re unquam magis. Nam si diligi & probari à summis uiris, homini non inhumano solet esse iucundissimum, quid est in tuis literis, hoc quidem in genere, quod abs te mihi tributum non sit? Potuitne aut amantius scribi, quàm scriptum est: aut honorificentius sentiri de me, quàm abs te est factum? Quanquam ego de iudicio ipso, quod tu de me facis, multum tibi remitto: de amore quidem nihil. Nam amari à te cupio, & uolo: idq; quàm maximè: nec est quicquã quod mihi euenire possit optatius. In quo etiam enixurus sum, ut merito id meo à te fiat. Non enim neq; in amore, neque ullo in officio tibi sum concessurus. Tanti uerò fieri à te, quantum tuæ literæ declarant, neque postulo, neque me admodum esse dignum arbitror. Sunt in me fortasse umbræ aliquæ uirtutum magis, quàm uirtutes. Sed hæ tenues, & subobscuræ, nec illustribus satis ductæ lineamentis: quas cum tantopere ipse auges atque ornas, facis tu quidem quod natura tua, & candor animi eximius postulat. Sed in eo bonitatem, & liberalitatem, & uirtutem tuam magis ostendis, quàm illustras meam. Quòd enim me cum Polo meo, tua opi-

nione sententiaq́; coniungis, homine summa eruditione, summa pietate, summa prudentia prædito: optasq́; denos utriusque nostrum similes, si fieri possit, existere: quorum fide, uigilantia, consilijs afflictæ Christianæ Reipub. subueniatur: est quidem hoc & tuæ probitatis, ac religionis argumentum maximum: & eius opinionis, quam de me habes conceptam, indicium insigne. Veruntamen scito, cùm iam diu sit, quòd ego uirum illum & colo, & admiror, nunquam me optare esse ausum, ut cum eo compararer: tantum sat mihi duxisse, si illius modò persequi uestigia, uel procul obseruando atque imitando possem. Itaque habeo eum & in uita, & in disciplina, & in omnibus forensibus, senatorijsq́; actionibus, ducem ac magistrum. Quem quòd tu quoque tam studiosè laudas & probas, periucundum id mihi est: propriumq́; eiusdem præstantis animi tui, de quo iandudum loquor. Pares enim cum paribus (ut est in prouerbio) facilè coniunguntur. Sed mihi sæpe in mentem uenit optare, qualem uos ambo Christianam Remp. esse cupitis, talis ut ea, si non hominum opera, at diuino tandem aliquando beneficio constituatur. In quo tua autoritas, & erga Deum religio, aliæq́; complures animi ingenijq́; uirtutes, plurimum eidem Reip. profuturæ sunt. Sed de his satis. Ego quod mei iam priuati erga te offici

est, & maximas tibi gratias ago, habeoq́; quòd tantam, & tam beneuolam uoluntatem erga me susceperis: & tibi uicißim spondeo atque polliceor, qui maiore cum fide, ardentiore studio, fideliore obseruantia colat te & diligat, te non alium facilè esse reperturum. quòd si uenerit usus ut re ipsa declarandum sit, me tui cupidißimum semper esse cognosces. Vale. Romæ, XIII. *Cal. Febr.* M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, CHRISTOPHORO MADRVCIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

CVm huc allatum esset, fratrem tuum Alipran dum, uirum clarißimum, diem suum obijsse: etsi ego quoque hoc nuntio grauiter eram perturbatus, quòd & illius mortui uirtus, & mea in te beneuolentia communem mihi eam calamitatem faciebat: tamen non alienum duxi amicitia esse & coniunctione nostra, quæ mihi uenirent in mentem ad tuum dolorem leuandum, aliqua ad te perscribere. Non quòd dubitarem, quin à te ipso commodè & sapienter id fieri posset: sed quia forsitan dolore impræsentia impeditus, minus illa perspiceres. Atque ego, cùm te ipsum absens intueor animo & contemplor, cumq́; de uirtute tua, de usu rerum

maximarum, de optimis artibus, quibus es egregiè & liberaliter instructus, cogito: uix uideor posse credere, te cedentē fortunæ oppugnationibus, de statu discedere grauitatis tuæ. Rursus, cùm mecum reputo quem uirum amiseris, cuiusmodi tibi frater sit ereptus, quo & quàm insigni lumine atque ornamento orbata sit domus & familia tua: cogor ignoscere humanitati, & ueniam dare, si mollius fortasse aliquanto fers, quàm constans & firma ratio magni hominis postulet. Sed tamen si quid tibi rei nouæ accidisset, quod apud cæteros esset inusitatum & insolens, posses iure tu quidem propriam aduersus te fortunæ iniuriam accusare. Sed si hoc omnibus planè est propositum, ut moriendum sit: neque ullum in eo inter claros & obscuros, senes & adolescentes, bonos & malos, omnino discrimen est: cur mœremus illius obitu, qui expleuit suæ ætatis cursum, si non annorum numero, at certè rebus gestis, & magnitudine honorum, quos summa cum laude est adeptus? An non uides & cogitas, non modò in longa, sed mediocri etiam in ætate, omnibus propè mortalibus usu hoc uenire, ut circunfusi strage amicorum & beneuolorum, quos uarijs casibus amiserint, desertam propè a prioribus necessitudinibus, quæ maximè solent esse iucundæ, reliquam uitam degant? Quod mihi quidem hoc tempore præcipuè & præter cæteros accidit, qui

&

& multis antea partim cognatis, partim hominibus amicissimis & iucundissimis, & proximè duobus propè animi mei pignoribus, Bembo meo, & Victoria Columna, sanctissima, atq; omni tum animi, tum ingenij laude præstantissima fœmina, priuatus sum. Sed qui finis lugendi sit, si cunctos quos amauimus, uelimus amissos mœrore diutius & lacrymis prosequi? Nos uerò tollamus potius animos ad immortalitatis spem: & illud cœleste regnum, quod nobis Deum in CHRISTO ritè colentibus, ab eodem Deo oblatum propositumq; est, omnibus nostris uiribus studeamus adipisci: intelligamusq;, nos ad agendum res præclaras, non ad plorandum esse natos. Sicut & ipse frater tuus optimè intellexit: qui in omnibus uitæ suæ consilijs & actionibus, non ut diutissimè uiuere posset, sed ut fortem & illustrem uitam ageret, semper est meditatus. Quem nunc ablatum nobis, & in eam uitã quæ multò melior est multoq; præstantior, cùm suarum uirtutum merito, tum diuina imprimis benignitate translatũ, laude quidem debemus & pia commemoratione, non autem lamentis & complorationibus prosequi. Qui si uixisset, teq;, quod potuit accidere, ante se uita functum lugere necesse habuisset: nónne uides, qua ille in te fuit pietate & beneuolentia, quàm durã & asperam fati conditionẽ subijsset? qui nunc ab omni eiusmodi cura periculoq; solutus, in

summa gloria fœlicitateq; uersatur. Atqui si illum amabas, ut profectò amasti, patere quæso meliorem hoc esse illius conditionem, quàm tuam, quòd ille in uera perpetuaq; lætitia, tu inani nunc in dolore es positus. Quem tamen dolorem dies tibi ablatura est, etiam si ratio & uirtus tua cessauerit. Quapropter uide quid tibi sit necesse: omnes de te ita opinamur, & sentimus, ut de fortissimo & constantissimo homine sentiendum est. Qui si tuis tot alijs egregijs ornamentis, hanc unam deesse uirtutem senserimus, patientiam in rebus aduersis, & in retinenda animi firmitate constantiam: non nos quidem mirabimur, humanum enim hoc, & commune est peccatum: ueruntamen non magni illius est uiri, quem & tu præstare te debes, & nos optare ut talis ab omnibus esse cognoscaris. Ego beneuolentia erga te inductus, hæc ad te pauca scribenda mihi duxi: quibus multò plura & meliora, & ingenium tuum, & quibus semper operam dedisti, doctrinæ studia tibi suppeditabunt. Quòd si aliquid erit à me his literis effectũ, quod ualeat uel ad mitigandum dolorem tuũ, uel ad uirtutem animi excitandam: habebo amicitiæ nostræ magnam gratiam, quæ me hoc ut facerem non solùm suasit, sed etiam impulit. Sin autẽ tua prudentia ista non requirente, ego minus necessario officio fuero functus: tu tamen pro tua humanitate & bonitate, hæc nostra ab

opti

optimo animo & propensissima erga te uolũtate profecta accipies. Reliquũ est, ut tibi redigam in memoriam, me ab eo tẽpore quo te amare cœpi, tuis humanissimis literis prouocatus, mansisse semper in amore, & mansurum esse: atq; ita, ut dies potius allatura semper aliquid incrementi sit, quàm quicquã de mea in te singulari beneuolentia detractura. Vale. Romæ, III. Idus Martij, M. D. XLVII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, ADAMO AB EPISTOLIS FERDINANDO REGI ROM. S. P. D.

IOannes Marsupinus, homo ea comitate, eoq; ingenio, quod tibi quoque uideo esse notum, atque idem in rebus gerendis summa fide, diligentia, assiduitate præditus, sæpius olim ad me cùm Roma abessem, de tuis uirtutibus permulta scripserat: taleq; tibi testimonium apud me dederat, ut ego te cum uirum doctum atq; grauem, tum uerò etiam imprimis prudentem, & iure isti clarissimo Regi gratum atq; probatum esse iudicarem. Postea quã autem & idem ascripsit, & ego ad Vrbem paulò antè reuersus, ex eis quas ad eum dedisti literis ipse perspexi, te non solùm mei amantissimum, sed scriptorum etiam meorum perstudiosum esse, quæ abs te undiq; conquirerentur,

ut quàm plurimum mecum quaſi colloqui poſſes. Dicam id quod res eſt, in tantum tui ſtudium & amorem adductus ſum, ut continere me non potuerim, quin has ſtatim ad te exararẽ literas: tibiq; & animum meum totum, & ſenſum patefacerem. Nam ſi quiſquam eſt, optime & ſuauiſsime Adame, qui aliqua ſignificatione alterius erga ſe beneuolẽtiæ capiatur, ego me eum eſſe confiteor: cui nil accidere poſsit optatius, quàm à bonis uiris, & tui ſimilibus diligi. Nec uerò fructum ullum in agenda uita maiorẽ aut uberiorem percipi poſſe arbitror, quàm primùm quidem mereri: deinde etiam ſi nõ ita planè mereamur, tamen adipiſci aliquo caſu, ut chara ſit prudentibus uiris atq; bonis, non modò ſalus noſtra, ſed etiam memoria. Quod quando non tam meo quidem ullo merito, quàm tua præſtanti humanitate conſecutus ſum, ut abs te tantopere diligar, tantiq; fiam: niſi par tibi in omnibus officijs beneuolentiæ extitero, hominẽ ipſe me non putabo. Quamobrem uelim ſic tibi perſuadeas, habeasq; certiſsimum, neminẽ eſſe qui tui amantior, quàm ego ſum, eſſe poſthac poſsit: omniaq; & ſtudia & officia amicitiæ, in quibus ego ſeruandis ac retinendis admodum ſum diligens, tibi ita à me prompta eſſe & parata, ut gratiſsimum ſim habiturus, ſi mihi occaſionem aliquam obtuleris, per quam mea erga te uoluntas, & animus amiciſsimus perſpi-

cu

ei liquidò poßit. De meis scriptis nihil sanè erat quod tibi pollicerer. Habebam equidē inchoata nonnulla, sed nihil erat perfecti: nisi forte orationem libenter lecturus es, qua ego Cæsari pro pace Christiano nomini cōcessa superioribus mensibus gratias egi. Eius ego orationis describendæ, si id uoluerit, faciam Marsupino nostro potestatem. Atq; ipsum Ioannem Marsupinum prorsus amantißimum & studiosißimum tui, etsi minimè opus esse arbitror, tamen ita tibi cōmendo, ut maiore studio, magis'ue ex animo, neminē cuiquam commendare poßim. Amo enim iuuenem hunc mirabiliter: cùm ingenio ipsius, & singulari probitate, tum plurimis erga me eiusdem officijs adductus. Quare sic existimes uolo, quicquid in illū studij & beneuolentiæ tuæ contuleris, totum id abs te in me collatum me esse iudicaturum. Vale. Romæ, V. Idus Iulij, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, DIDACO MENDOZAE S. P. D.

AB eo tempore, quo tu me primum Carpentoracti uidisti, & cùm illac iter in Italiam haberes, apud me inuitatus familiarißimè diuersatus es: ego iam tum cognita & uirtute & humanitate tua suscepi eum amorem erga te, quem etiam nunc

summa cum fide tueor: neq; mihi longinquitas temporis quod postea intercessit, neque locorum distantia, quibus seiuncti fuimus, de meo iudicio quicquã beneuolẽtiaq; imminuit. In qua te eadem puto & amoris cõstantia erga me mansisse, & uolũtate. Secuta sunt tempora quibus uterq; nostrum ad uarias deinde & curas, & actiones uitæ distractus est. Ego in hanc urbem bis, ter'ue accersitus, quanquam ægerrimè à studijs artium optimarum diuellerer, uitamq; illam pristinam plenam suauitatis & otij commutare nollem: tamen Pontificis maximi imperio subire senatorij huius muneris onus, & publicis negotijs me dedere compulsus sum. Tu Imperatorẽ Cæsarem secutus, cuius magnitudo plurimas orbis terræ & Christianæ Reip. partes complexa est: probata illi fide, industria, & uigilantia tua, magnis ab eo sæpe rebus & negotijs præpositus es. Itaq; ego ut proximè redij in hanc urbem, à qua aliquot abfueram annos, cùm cognouissem te legatum esse apud Venetos Cæsaris, munusq; illud egregia quadam cum dignitate & gratia sustinere: cogitaui illico scribere aliquid ad te, & renouare illius primæ congreßionis nostræ per literas memoriam: ut si tu uinculum illud initæ tunc inter nos amicitiæ firmum retineres, ipse quoque tibi ostenderem, me non esse tui neq; nostræ coniunctionis oblitum. Sin te fortè graues aliæ occupationes atque

curæ,

curæ, ab hac de me cogitatione abduxissent, ut insinuarem rursus me tibi, antequã totus planè ex animo tuo effluerem: Scito igitur me nunc Romæ esse, implicitum quidem his solicitudinibus atq; curis, quas & rerum omnium perturbatio, & durißima tempora Reip. ferunt. Quanquam in hac occupatione animi, atq; molestia nitor eum tenere cursum, ut non in sermonibus solum communibus, qui quotidie incidunt: sed etiam sententijs in senatu dicendis meus in Rep. sensus, meumq; iudicium appareat. Non enim desino hortari & monere, rectè iam agi necesse esse omnia, si saluam Christianam Remp. sistere uelimus, & ueterem illam sanctitatem Christianæ religionis in mores & studia hominum reuocari oportere: in qua imprimis sententia Pontifex ipse Max. est. Itaq; datum ab eo est & legatis qui præsident, & concilio patrũ qui conuenerunt, negotium, ut consulant ipsi & considerent, quæ uideantur esse corrigenda, quòd eorum monitis atque consilijs ipsius diligentia & autoritas minimè defutura est. Quamobrem uenio magnam in spem, bene actum iri cũ rationibus publicis, si & Cæsar tuus unà cum Pontifice in hoc incubuerit studium, ut in reparanda religione Christiana & Rep. communis quoq; pacis, & omnium dignitatis ratio habeatur: quod sublatis odijs dißidijsq;, illaq; æquitate animi moderationeq; suscepta, quæ Christianis

princ

principibus maximè digna est, ipso iuuante imprimis & opera ferente Deo, si eum nos piè deprecati fuerimus, non difficiliter poterit obtineri. Verùm hæc ad eiusdem Dei præpotentis arbitrium summumq; consilium reÿcienda sunt. Quod autem ad priuatum nostrum officium pertinet, ego te mi Didace, non solùm diligo, quod iampridem facere institui, sed etiam in oculis fero, quòd meis optatis de te tua uirtus atq; industria mirificè respondit. Petoq; à te, ut quoniā propiores iam sumus, quàm fuimus, facilisq; est inter nos missio literarum, ne me tuarum rerum inscium atq; expertem esse sinas: scribasq; interdum ad me, fructumq; hunc uel amoris, uel humanitatis tuæ mihi tribuas, ut ex literis tuis intelligam me tibi esse cordi. Quanquam (quod mihi fuit molestissimum) audiui te laborare quartana febri. Sed fretus prudentia tua, & uerni temporis auxilio, quod iam appetit, confido tibi celeriter futurum quemadmodum cupimus: nempe ut ualeas, firmusq; sis. Quod ex sententia tibi & tua & nostra ut contingat, Deum rogo supplex atque oro. Vale mi Didace. Romæ,

M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, HENRICO LVSITANO S.R.E. CARDINALI S.P.D.

ACcepi literas tuas, plenas humanitatis atq; officij: in quibus quòd mihi gratias agis, quòd te mea sententia in sacrum collegium nostrum cooptãdum duxerim, eiusmodiq; cooptationem non differendam in aliud tempus: quæ antequam locus mihi dicẽdi datus est, in senatu sententia ualere uidebatur: sed statim & impræsentia declarandam censuerim: facis tu quidem grato animo, agnoscoq; in eo humanitatem tuam. Sed ego in ea opinione sum, quæ claris & præstantibus uiris officia tribuantur, ea nõ tam gratia ab iis quibus tributa sunt, quàm gratulatione ab omnibus celebrari conuenire. Ego cum de tuis plurimis magnisq; uirtutibus, quæ & ad doctrinam, & ad religionẽ pertinent, multa sæpe audissem, quæ mihi penitus insederãt in animo: essesq; tu præterea eius regis frater, quem nos penè unum uerè Christianum Regem hac nostra ætate possumus appellare: purum atq; integrum ab omni Christiani sanguinis macula, fidem Christi sanctissimam longè lateq; propagantem: quid mirum, si omneis meas curas, omneis cõtentiones, omnia studia ad augendum honorem & am-

plit

plitudinem tuam contuli? præsertim cum is sim, qui erga tales animos incredibili quodam studio beneuolentiaq; afficiar. Quamobrem quod ego feci, id summo uestro merito à me factum est. Quod tu autem agis, ut mihi ex eo gratiam te debere agnoscas, magis id bonitati tuæ, quàm ulli meo merito æquum est assignare. Sed de his satis. Illud quod est in literis tuis scriptum, quodq; ego plurimi facio, imprimis expecto à te uti præstes. Scribis enim te & fidei Catholicæ, et sedis Apostolicæ autoritati, quarũ utraq; magnis in hoc tempore procellis tempestatibusq; iactatur, paratum esse uel tuo sanguine subuenire, si ita res ferat: conaturumq; id facere omnibus tuis opibus, hoc maiore animo, quò iste honos, atq; istius amplissimi sacerdotij dignitas maiorem tibi facultatem eius rei agendæ uidetur allatura. Iste animus tuus, Henrice optime, tuaq; præstans atq; eximia in Christianã Remp. uoluntas, ea est profectò, quæ te superiorem omni honore facit. Tu uerò subuenies, (mihi crede) tuaq; opera plurimum & autoritate Remp. adiuuabis. Quid enim est quod tanta uirtus non queat efficere, præsertim tot ornamentis fortunæ & nobilitatis adiuta? Sed initium tam præclari operis, nisi ego fallor, tibi inde ducendum est, ut frater tuus, clarissimus Rex, ueterem suam & suorum maiorum omnium in hãc sanctam apostolicam sedem obseruantiam: quæ ue-

ſtræ regiæ familiæ & nomini ueſtro maximã ſemper laudem attulit, nullis hominum inſidijs, nulliſq; machinationibus patiatur interrumpi. Quod non ſcriberem, niſi mihi quædam intuenti, nonnulla extimeſcenti, tu opportuniſsimo tempore uiſus eſſes uocatus ad eum honorem, diuino propè cõſilio, in quo tuæ partes præcipuè futuræ eſſent pacis & amicitiæ ſtabilis retinendæ. Quod quidem à tua uirtute atq; prudentia maximè expectatum eſt. Sed de his quoq; plus etiam ſatis. Extremum eſt, ut tibi omnia tua ſtudia mihi pollicenti, non ſolùm agam, uti debeo, gratias: ſed pari uoluntate & beneuolentia ita reſpondeam, ut amicitiæ fides, & bonorum uirorum mos & natura ipſa poſtulat. Quare ſic habeto, me & permagni facere amorem erga me tuum, & in omnibus rebus quæ ad dignitatem tuam pertinebunt, ea ſemper acturum eſſe, eaq; ſenſurum, ex quibus meus uiciſsim amor in te ſummus, & ſingularis obſeruantia appareat.

Vale. Romæ, XII. *Calend. Septembris,*

M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS CARDINALIS, GEORGIO CAELIO LVSITANO S.P.D.

Literæ tuæ quas mense Septembri Vlixipone datas, ego ad tertium Idus Aprilis accepi, summam quandam mihi atque incredibilem uoluptatem attulerunt. Vidi enim in illis & perspexi, non solum qui tu uir esses, quo ingenio, qua doctrina, qua etiam eloquentia præditus: sed etiam quantopere me diligeres: quo munere atq; honore, à tali uiro præsertim, nihil habeo quod uel optare possim præstantius: quanquam tu in me laudando aliquanto es effusior. Sed ... ego eas in me laudes non agnosco, sic beneuolentiam tuam erga me amicißimè complector, parĉq; in me amoris & uoluntatis studium refero tibi, atq; reddo. Poëma tuum (quod patere omnibus necesse est) omni ex parte elaboratum & elegans, magnopere me delectauit: nihil enim uideo te subterfugisse in eo, quod ad mundiciem Latinæ linguæ, omnesq; in ea lepóres & uenustates pertineat, quas apud nos propè iam intermissas, & quasi obsolescentes, tu homo non in Latio natus, tam diligenter consectaris & exprimis, ut aut mutata hominum locorumq; conditio, aut Latium hinc ad uos uideatur esse translatum. Sed ut cætera in tuo carmine digna approbatione, sic illud max

maximè laudandum extollendumq; est, quòd ueræ & incorruptæ religionis patrocinium præstas: quæ religio in hoc tempore calamitoso oppugnata undique, atq; uexata, quò pauciores habet à quibus & legitimè & fortiter defendatur: hoc magis ipsa suorũ defensorum & nomen & memoriam tueri debet: & cùm illis præmia apud Deum immortalia parata sint, humanos quoq; honores impartire. Quorum quidem in numero te egregias tenere partes, præclara illa Christiana patientia, quam carmine tuo tam accuratè illustras, uel imprimis ostendit. Sed hæc hactenus. Ego & beneuolentiam erga me tuam magnifacio, & meam tibi non minorem polliceor: tibiq; hoc sic persuasum esse uolo, me in omnibus officijs, quæ fidelis amicitia requirat, nec studio, nec uoluntate tibi unquam defuturum. Vale.

Carpentoracti,
Quinto Nonas Maij,
M. D. XL.

IAC. SADOLETI
S. R. E. CARDINALIS,
EPISTOLARVM
LIB. XVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, ALBERTO PIGHIO CAMPENSI S. P. D.

LIBROS tuos de Hierarchiæ ecclesiasticæ principatu cum legerem, plurimaq; in illis inuenirē, quæ tua cura & diligentia in lucem è tenebris quasi uetustatis prolata sunt: scatereq; ibidem omnia optimis & sententijs & autoritatibus cernerem: equidem ingenium, & doctrinam, & notitiam tuam rerum antiquarum sum admiratus. Probitatē autem & religionem illa mihi res etiam in te ostendit, quòd uidi & cognoui, te optimo animo & consilio adductum, quò Christianæ Reip. tot malis detrimētisq; affectæ, opem pro tua parte ferres, tantum negotij & laboris suscepisse. Quæ res, & mea simul propensa in doctos probosq; homines uoluntas, effecit, ut has ad te instituerem dare literas, quibus tibi indicarem, cùm mihi uehementer tua scripta probentur, pietatem tamen, & uoluntatem tuam, multo etiam magis

magis probari. Itaque quod ſolet ſequi neceſſariò, ut cùm de quopiam bene exiſtimamus, illum etiam diligamus: ſcito, me tantum ſuſcepiſſe beneuolentiæ erga te, ut ſi quid extiterit, quod tibi ex me commodū aut honorificum poſſit accidere, neminem qui me uincat in amore & ſtudio tibi gratificandi ſis habiturus. Ego Romæ non eram cùm has ſcribebam literas: ſed in eccleſia mea Carpentoracti, quò Nicæa ueneram, ut ex longo & difficili morbo perditam propè ualetudinem recrearem: quibus in locis hyems me oppreſſit. Nunc in Italiam & ad Vrbem cogitabam: quò cùm his paucis menſibus, ut ſpero, peruenero, (ſi mihi id Dei benignitate ſaluo facere licuerit) ita memoriam tui, & meritorum tuorum apud ſummum Pontificem Collegasq; meos ſanctæ Rom. Eccleſiæ Cardinales excitabo, & calefaciam: ut & ipſi, & cæteri omnes intelligant, doctis & excellentibus uiris, quanquam alienigenis & abſentibus, magnos tamen fautores in urbe Roma non deeſſe. Nec tamē prætermittam, quin interea dem ad Pontificem Max. literas, debitumq; impertiam tibi & uirtuti tuæ apud illum teſtimoniū: quod hoc triduo omnino ſum facturus. Sed quod ad priuatas meas cogitationes attinet: ſcito Alberte doctiſſime, me ex tuis libris in maximas anguſtias & ſolicitudines animi cōiectum eſſe. Verſabar enim in eiſdem planè ſtudijs, & in eodem

argumento elaborabam: iamq́; confeceram bonā partem lucubrationis meæ, cùm tui ecce libri mihi inopinanti aduenerunt. Nunc quò me uertam nescio: si pergo atq; insisto, uidebor omnia abs te esse mutuatus. quid enim tu cuiquā reliquisti, quod is tanquā nouum aut inexpectatū poßit dicere? Si desino, durum erit frustra à me susceptos fuisse tot labores. Quid igitur agam? quid? opinor id, quod ueteres etiam philosophi & iureconsulti faciebant, eisdem de rebus, alio modo. In quo hauriam de fontibus quoq; tuis: nec me tantum scriptorum tuorum excellentia deterrebit (quanquam deterret illa quidem, & ut quiescam suadet) quantum adiuuabit copia: quæ facit, ut maiore etiam animo quàm antea, & minore meo cum labore, confidam, spatium me curriculi mei, in quod ingressus sum, bene & celeriter esse confecturum. Vale, & nos tui amantißimos dilige. Carpentoracti, III. Calend. Martij, M. D. XXXIX.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, LAZARO BONAMICO S. P. D.

ADuentus ad nos Florebelli nostri, cùm mihi per se magnæ uoluptati fuit: tum eò etiam gratior, & iucundior, quòd & tuas is mihi attulit literas, & percontationibus meis quas habui de te, peri-

tißimè respõdendo, omnia tua diligenter est persecutus. Quo quidẽ sermonis genere, in quo uidelicet Lazarus meus, is & amicus, & uir, quem ego & iudicio animi, & studio, & beneuolentia complector propè singulari, ultro citroq; uersatur, nullum facile possum reperire suauius. Illud cupijssem, ut te tuæ occupationes non detinuissent, quo minus ad me longiorem epistolam mitteres. Non enim dici potest, quàm libenter tuas epistolas legam, & quidem longißimã quanq; libentißimè: ut illas legens, tecum mihi uidear loqui. Quòd si olim in collocutionibus nostris, illud inerat & usitatum, & dulce, quòd liberè, & sine cura ulla, sine cautione inter nos effutiebamus quæcũq; in buccam uenerant, quam nobis licentiam familiaritas dabat: quî nunc conuenit restrictos esse in scribendo, cùm liceat eadem fiducia & libertate loquendi literas conficere, qua sermones conferebamus? Sed tu uereris fortasse, ne tibi in epistolis tuas facundiæ opes explicanti, postea cùm è suggestu iuuentutem doces, contra causidicos desit oratio: quorum tu, quanquam optimus dialecticus es, captiones tamen uitare nequiuisti. Quid uis fieri? sua cuiq; hominum generi sophismata sunt, quibus captent aduersarios, & in laqueũ inducant: quanquam capitaliora fortasse quæ aurum, quàm ea quæ mentem ex suis educant locis. Sed quid ago? cùm ad iocandum minimè idoneum tempus sit:

& ego id non cogitans, ad ueterem inter nos consuetudinē sic garriendi relapsus sim. Nam si uerum scire uis, mi Lazare, ego cùm has scriberē literas, & in maxima eram solicitudine de rep. quam uides ipse profectò quo in statu, uel potius quo in motu posita sit: omnia quidem ut aduersa in ea, & aspera horrere debeamus. Et tantum doloris acceperam ex morte summi uiri, mihi collegæ, omnibus & amoris, & officij uinculis coniunctissimi, Federici Fregosij, ut adhuc animus illo uulnere æger, ex mœrore & tristitia recreari non posset: cui tamen uulneri paulū quid medicamenti lenioris induxit tui absentis recordatio. Nunc reuiuisceret dolor, nisi eum ego ab huius argumento epistolæ penitus exclusum uellem: præsertim cùm alia quadā mea lucubratiuncula tanti uiri obitum satis sim lamentis prosecutus. Eam schedam ad te perferet Paulus Sacratus meus, quem ego cupientem iamdiu uestrum istud gymnasium Patauinū inuisere, & in eo dare operam non studijs solùm artium optimarum, sed studiorum etiam in disputando & cum æqualibus disserendo exercitationibus, liberter ad uos dimisi: tua fretus imprimis humanitate, & in nos beneuolentia: non enim dubito, quin eum tu sis eodem loco habiturus, quo ego habere soleo. Itaq; illum ne commendo quidem: satis enim tibi nostra amicitia commendat. Tuam ad Donatum Rullum epist

epistolam legi perlibenter non solùm quia disertè & eruditè scripta est, ita ut accedat ad antiquitatis laudem: sed etiam, quia ad hominem eum missa est, quem ego mirabiliter diligo, tum uirtutibus eius, tum etiã officijs erga me, uel beneficijs potius prouocatus: cui ipsi, quæso meis uerbis dicito, si nos dignos statuerit, quos aliquando in hæc loca ueniens inuisat, permagnum me ex aduentu eius, & ex conspectu lætitiam esse capturum. Vale mi Lazare. XII. Calend. Octobris. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
ROMVLO AMASEO
S. P. D.

VEnienti istuc Iacobo Bordingo, qui Scholæ Carpentoractensi triennium præfuit, optimo uiro, & Græcis Latinisq; literis eruditissimo, nõ potui nihil ad te literarum dare: tum ut commendarem tibi hominem, quem mediusfidius ego singulari beneuolentia complector: tum etiam, tu ut agnosceres, memoriam me tui cum summa item beneuolentia retinere. Is ea de causa Bononiam proficiscitur, ut quoniam dedit aliquot annos medicinæ operam, id studij & laboris in ista urbe perficiat, doctorumq; iudicio statuatur dignus, qui ipse quoque posit eam ciuibus suis artem & scientiam profiteri: quod illum ma-

gna cum ingenij & doctrinæ laude adepturum esse confido. Nunc, etsi non dubito mi Romule, quin quem à me & diligi & probari intelligis, eum sis tuis studijs atq; officijs omnibus prosecuturus: tamen sic uolo te existimare, uix quenquam inueniri posse, in quo tua mihi officia accedere poßint gratiora, quàm in Bordingo, cui omnibus de causis merito amicißimus sum: cupioq; eum quàm maximè & celebrari & ornari. Quod tu præter cæteros egregiè mihi præstare potes, qui præes Bononiensi iuuentuti, & elegantibus ingenijs dominaris, in ea urbe natis, è qua eruditio, & optimarum artium disciplina, in has transalpinas nationes dimanasse creditur. Porrò autem hæc sunt quæ ego te posco: Primùm, ut diligas hominem ipse, & charum habeas: deinde, ut eidem doctos istic uiros concilies, reddasq; eum, & meo, & tuo testimonio omnibus notum. Postremò, ut cùm publicè iudiciũ de dignitate Bordingi per doctorũ collegium fiet: tu cum tuis omnibus uestro eũ comitatu frequentiaq; honestetis. Quanquam summa postulatorum meorum hæc est: te uti ita geras aduersus Bordingum, amore, studio, diligentia: ut intelligat ipse, meam hanc sibi commendationem apud te plurimùm profuisse: egoq; in hoc homine experiar, id quod tamen iampridem scio, me abs te non solùm diligi, sed etiam uehementer amari. Vale mi Romule.

Carp

Carpentoracti, III. Calend. Octobr. M. D. XL.

IAC. SADOLETVS
S.R.E. CARDINALIS,
SCIPIONI BLANCHINO
S. P. D.

Bordingus meus suis literis, quæ tamen ad me tardißimè sunt perlatæ, de eis rebus scribens, quæ istic ipsi honoris sui comitia obeunti, ualde fœliciter & ex sententia processere: cùm multa multorum erga se officia commemorat plena amicißimi in me, qui illum absens meis literis commendaram, studij & beneuolæ uoluntatis: tum tibi dat præcipuè, summæ erga se humanitatis, & præstantis cuiusdam liberalitatis testimonium: coactuq; tuo diuersatum se esse apud te, & domo tua, tanquam sua comiter ac iucundè usum esse perscribit. Quod ego mi Blanchine in eam partem accipio, ut quanquã tu omnium doctorum uirorum & fautor, & obseruator sis: tamen hoc mihi in ipso Bordingo honoris abs te atque officij tributum esse nõ dubitem. Non enim sum oblitus, cùm ego olim istac iter facerem, Bononiamq; uenissem: te mihi ad hospitium publicum præsto fuisse: inuitasseq; domum tuam studiosè, & omnia signa egregij cuiusdam amoris mihi ostendisse. Qua ego tua tum humanitate cùm non essem usus, quòd mihi iter instabat præproperum ac necessarium: recordor

tamen, perinde me habuisse, ac si & tecto, & opibus tuis ex labore uiæ planè recreatus fuissem. Neq; uerò postea (ut sum natura factus) ex animo unquam excessit meo, illius tui facti officijq; memoria, nunc in Bordingo ipso renouatum per te, factumq; est excitatius: quod non obsoleuerat quidem in mente mea, sed se ad occasionem aliquam tempusq; reseruabat, studium meæ quoque tibi uicissim beneuolentiæ aliquibus tibi signis indicijsq; declarandæ. Quod quoniam propter diuturnam absentiam meam, re ipsa efficere difficilius uidetur esse, & spissius: iccirco has ad te interim dare institui literas, quibus tibi significarem, animum tuum istum erga me, & mihi perspectum iampridem, & nuper in Bordingo apertiorem etiam factum fuisse: quem tu honoris mei gratia tam honorificè amanterq; tractaris. Quòd si locum mihi fortuna præbuerit, ut possim, quanti te faciam, & quid tua causa uelim, quemadmodum quidem cupio atque opto, declarare: perficiam ut intelligas, te homini gratissimo, & similium tui amantissimo, præstitisse ea officia, quæ non ideò solùm permagni æstimanda sunt, quòd à beneuolentia & amore proficiscuntur: sed etiam quòd gignunt ipsa & procreant summam beneuolentiam: quam iam inter nos mutuam conflatam esse, & à mea parte conscius mihi sum, & è tua confido. Tu mi Blanchine da operam

ram ut ualeas: nosq; fac absentis ut diligas. Matthæū Curtium medicum apud uos insignem, & doctissimum hominem, Romulum, totamq; simul Campegiorum domum, qui omnes in Bordingo suum mihi animum & amorem patefecerunt, meis diligentissimè ut salutes uerbis, gratiasq; cunctis hoc nomine agas, etiam atque etiam à te peto. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, PROSPERO SANCTACRVCIO S.P.D.

Magna me uoluptate affecerunt literæ tuæ: ex quibus perspexi, uigere apud te & memoriam amicitiæ nostræ, & studium propensæ erga me uoluntatis: quam ego habui semper carissimam, ab eo tempore usq;, quo tu Pataui optimis artibus operam impendens, nonnulla iam illinc ad me tui amoris indicia misisti. Quo quidem tempore memoria teneo, me dupliciter ex te lætari esse solitū: cùm ab eisdem testibus cognoscerem, & quantum tu mihi tribueres, & quantum cæteris ipse æqualibus tuis, qui tunc in eodem uersarentur cursu, industria & omni laude ingenij antecelleres. Secutum est tempus, cùm fuimus Romæ: omniaq; ea quæ inter nos intercesserant tanquam elementa & semina futuræ familiaritatis, congressu nostro mutuisq; sermonibus alta, educta, confir

mat

mataq; sunt: nostraq; coniunctio in eum statum adducta, ut & tua mihi obseruantia, & meus tibi animus amorq; patuerit. Sed quorsum hæc? Vt intelligas, mi carißime Prosper, ea quæ tu scribis in literis tuis, de tuo studio & beneuolentia erga me, deq; ea fide ac diligentia quam in causis meorum sis præstaturus, etsi iucundißima mihi fuerint legenti literas, tamen etiam sine literis, animo mihi præcepta, ac minimè dubia fuisse. Carolum quidem meum optimo iudicio usum esse uideo, qui te & Aragonium nostrum patronos populis meis asciuerit. Quid enim mihi utriusque uestrum fide, doctrina, beneuolentiaq; exploratius? Equidem laboro meorum ciuium causa: idq; me & iustè & piè facere iudico. Agitur enim illorum res: meum autem officium: quod ego ita sanctè diligenterq; tueor, ut nihil sit omnino quod habeam antiquius. Quòd si in humanis actionibus & negotijs, ualuit semper apud me ratio officij plurimum, quid facere debeo in diuinis? Ex Deo enim est hæc, non ex hominibus, quæ mihi cum his populis necessitudo contracta est: quam ego dum integrè casteq; custodio, si minus seruio cõmodis & utilitatibus meis: illos tamen fructus multò uberiores consequor, quòd pacatus intus, & totus mihi concors, optima cum spe uiuo. Cùm igitur mei huius laboris atque officij bona pars ad uos delata, uel potius mihi communicata sit uobis

nobiſcum: peto ambobus à uobis, ut eiuſdem etiam mecum & ſtudij & curæ participes eſſe uelitis. Quanquam non tam hoc petere, quàm me uobis gratias agere oportet: tanta mihi ſatisfaciendi uoluntas in literis eſt declarata. Cuius ego certè memoriam perpetuò conſeruabo. Vale mi Proſper, & tibi ita perſuade, me ſi facultas & occaſio affuerit, fautorem ſemper fore & amplificatorem tuæ dignitatis. Aragonio plurimam dic meis uerbis ſalutem. Carpentoracti, Pridie Id. Ianuarij, M. D. XL.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IOAN. BAPTISTAE SPECIANO S.P.D.

SIcuti mea & natura & conſuetudo erga amicos poſtulat, facio hoc & ſæpe & libenter, ut abſens te abſentem meis cogitationibus proponam: gratamq; recordationem uſurpem, cùm uirtutis tuæ, tum mutuæ beneuolentiæ noſtræ. Quin illum quoque diem, quo poſtremò fuimus unà, ſermonemq; totum, quem contulimus inter nos, in memoria ſemper habeo: cùm tu mihi Carpentoracte redeunti ad portã Mediolani in diuerſorio præſto fuiſti: mecumq; primo amiciſsimè conqueſtus, quòd non introïſſem in urbem: quòd nec tuo, nec ſummi uiri fortiſsimiq; ducis Alfonſi Dauali hoſpitio eſſem uſus: cùm tibi mei

facti

facti atq; consilij rationem attulissem, consuluisti boni: ad eaq; officia mihi tribuenda conuersus, quæ maximè tempus illud meum, & itineris ac periculorum quæ impendebant, ratio requirebat: nihil prætermisisti, quod uel in me adiuuando, studium tuum atque amorem, uel in docendo & commonefaciendo, prudentiam desideraret. Quo quidem tempore illud mihi fuit iucundissimum, quòd uidi, tibi quoque, quem ego alieniorem ab huiusmodi sententia fore arbitrabar, meum relinquendi res propemodum perditas, & in solitudinem abeundi consilium, probari. Habebat autem nonnihil controuersiæ & disceptationis res: utrum liceret homini hoc honore prædito, partesq; eas in Repub. obtinendi & autoritatis & sententiæ, quas longa iam ætas, & usus rerum plurimarũ mihi attribuerat, discedere à consilijs publicis, & ad priuatas cogitationes se referre. Quanquam, hoc quidem modo re proposita, nulla uideretur esse excusatio, quæ me uindicare à culpa & peccato posset. Quo quid homini, ea quæ gerat, rectè atque ordine gerere cupienti, posset accidere grauius? Exponamus igitur causam alio modo, & ita quæramus: utrum licitum sit homini in aliquo munere publico & honore posito, cùm aduersis omnium uoluntatibus uideat nihil se proficere posse, quod ad Reipub. pertineat salutem: habeat autem idem domi & priuatim præclaras ge-

nere

nere actiones, in quibus uersari et se exercere cōmodo eiusdem Reip. queat: dimittere curas publicas, & ad priuata studia se conferre, quæ præsertim nihilominus in publicam utilitatem reditura esse uideantur. Sic enim proposito statu causæ, facilior erit explicatio ueræ rationis, & mei facti defensio. Nam si ego operam meam utilem esse Reip. existimans, subtraherem me à negocijs publicis, & otij fruendi ac desidiæ causa Vrbem curiamq; relinquerem, ne me ipso quidem iudice, à maximi criminis culpa essem absoluendus. Etenim quid cogitari potest iniustius, quàm si quæ habeas animi aut ingenij bona, quæ in communi hominum utilitate elucere poßint, ad eaq; exhibenda, tui honoris munere atque officio sis obstrictus: non illa ad publica emolumenta conuertere, sed quærere tibi ipsi priuatim otium, cum tuus labor proficere ad plurimorum hominum fructum & commoditatem poßit? Vera hæc est ratio, neque excusationem habet huiusmodi uoluntas. Sed si, quò res collapsæ in suum ordinem & locũ restituerentur, ueraq; regendi & gubernandi ratio à principibus nostris iniretur: neque temeritati, & fortunæ, cupiditatibusq; inconsultis permitterentur omnia, multa sæpe à me & dicta & tentata sunt: nihilq; prætermissum, quod uel ad docendum, uel ad cohortandum, uel ad rogandum etiam ualeret: porrò autem nullæ meæ sint

in Repub. præterquam sententiæ dicendæ, & consilij explicandi partes: quid facere debui, postquam omnia conatus, niti me frustra, & laborare intellexi? An contra fluctum flatumq; (quod aiunt) nauigio tenui, remis uelisq; contendere? Quòd si spes aliqua tamen extitisset melius fore aliquando: etsi isti, quorum imperium summum est & potestas, non præcipitanter prorsus & præruptè, sed cum timiditate tamen & cautione aliqua in ea consilia se conijcerent, quæ sunt & ipsis perniciosa, & Reip. potuissem aliquandiu forsitan dolorem pati, potuissem occasionem expectans dißimulare, quoad ueniret tempus, in quo ex mei animi sententia, quæ certè in hoc genere rectißima & sanctißima est, possem opē ferre auxiliumq; Reip. cùm conatus meos, & labores omneis, quos pro illa susciperem, fore illi subsidio, nec casuros irritos existimarem. Cùm uerò nostri principes, qui maximè tueri & regere Christianā Remp. deberent, nihil uideātur sibi habere propositum, nisi exitium & euersionem earum ipsarum nationum, quarum præcipuè salus à præpotente Deo illorum est fidei commendata, & credita: cumq; ea illi sola consilia exquirant, & appetant, quæ sibijpsis, omissa consideratione Reip. arbitrantur utilia: (in quo falluntur quidem, sed doctorem monitoremq; non recipiunt) seseq; ita gerant, ut quasi mercede à Barbaris hostibus

Christ

Christiani nominis conducti, operam illis ipsis in profliganda re Christiana strenuam studeant nauare: quid me tandem agere consulere'ue oportuit? Spectatorem'ne me cõmunium miseriarum constituere? Et essem tam ferreo animo præditus, ut atrocitatem illius spectaculi perferre possem? Qui enim mœror meus in calamitate tot populorũ, qui animi dolor esset? qui non mihi corporis uel asperrimus cruciatus, lenior tamen illa acerbitate accideret? An cùm in hoc communi tanquam nominis & generis nostri incendio, omnes ferè non ad auxiliũ, sed ad direptionem conueniant: ego quoq; particeps aliqua ex parte illius prædæ esse debui? At mihi prius millies mors acerba eueniat, quàm ut illiusmodi culpam labem'ue ullam suscipiam: de qua ne cogitari quidem posse sine scelere & parricidio ab homine ullo puto. Ergo id, quod fuit reliquum, atq; solum, sumpsi mihi, & constitui: concedendum mihi esse in ea loca, quò nec Pelopidarum nomen, neq; facta meas ad aures perlaberentur. Quod etsi non omnino assequor, multas habeo tamen & iucundas à molestissimis hisce curis & solicitudinibus animi auersiones, quas mihi potissimum præclara artium optimarũ studia suppeditant. Et si uerum scire uis: ego cùm uiderem multis & uarijs modis ac impugnationibus labefactari rem religionemq; Christianam: habereq; eam hostes & externos &

domesticos, qui hoc etiam deteriores perniciosioresq; existũt, quòd illi externi, bona hæc terrena sua sponte caduca, per seq; interitura, nobis eripiunt: hi cœlum, & patriam illam beatam atq; sempiternam conantur eripere: quæ ad uim hostilem reprimẽdam idonea sunt arma atq; cõsilia, ea principibus terrenis à Deo permissa sunt, si illi nutum & uoluntatẽ summi Dei uoluerint attendere. quibus uerò prauæ huiusmodi opiniones, quæ in CHRISTI *fidem ueramq; & puram Dei religionẽ, magno cum omnium salutis beatæq; uitæ amittendæ periculo, nõ diu antè irruperunt, coërceantur, & retundantur: illa ego mihi sumo, & ad hoc opus saluberrimum atq; sanctißimũ studium, operam, laborem, curam, diligentiamq; meam omnem polliceor atq; profiteor. Itaq; si meis optatis Dei benignitas affuerit, opera ea sum effecturus, quæ si non magnitudine & numero, & perspicuitate & intelligentia, certè multa fidei in* CHRISTVM *nostræ mysteria ita apertam in lucem proferent, ut uelut magno illato lumine, facilè sit futurum unicuiq;, qui animum modò æquũ attulerit, ad cognoscendum, inter uerũ atq; falsum discernere & iudicare. Quod meum consilium cùm maximè ad cõmodum & summam Christianæ Reip. spectet utilitatem, eiusq; ad partem illam tuendam fouendamq; pertineat, quæ præcipuè ægra, eademq; nomini Christiano maximè salutaris*

sit:

ſit:ego qui ex illis fluctibus in hũc portum me recepi, & in eis commoror nunc locis, ubi plurimum illi opitulari & prodeſſe queam, non deſeruiſſe curam cogitationemq; de Rep. ſed illam nunc demum uerè & utiliter ſuſcepiſſe ſum exiſtimandus. Sed, ut ad prima redeam: cùm antea te dilexiſſem, & uirtutibus tuis multis, & etiã officijs erga me prouocatus: tum uerò extremus iſte congreſſus noſter, prudentiam maximè mihi tuam & æquitatem animi probitatemq; aperuit. Vidi enim, uidi, te & lugere eoſdẽ Reip. caſus, quibus ego affligor: & eodem animo appetere honeſtum otium, quo ego id ſum conſecutus. Quod etſi fœlicius mihi obuenit, quàm adhuc fortaſſe tibi: magnum tamẽ præ ſe fert probi & ſapientis animi indicium, illa eiuſmodi mens, quæ tædio malè rerũ contractarum, & exitum ſibi, & facultatem fruendæ libertatis quærit. Quod ſolet accidere fermè ijs, qui optimo ingenio & natura ingenua in lucem editi, poſtquã diu uerſati in principum negotijs, aliquando perſpexerunt, quàm illa aliena à tranquillitate animorum, uel potius inimica beatæ & iucundæ uitæ ſit uiuendi ratio: quippe quæ tota angoribus aſsiduis, maximiſq; ſolicitudinibus, tanquam ſentibus & ſpinis, inteſtinos ſenſus noſtros lacerat atq; cruentat: aut è ueſtigio ſi poſſunt, aut ſaltem pedetentim & cautè, illis ſeſe laqueis & compedibus conantur exoluere.

Quæ cùm in utroq; nostrum similis uoluntas sit, eodemq; ambo studio, optimis & artibus & literis dediti simus, ad multas & graues nostræ coniunctionis mutuæq; beneuolentiæ causas, hæc quoq; similis sensus & cõmunium studiorum ratio, tam magni momenti pondus affert: ut ego amorem quem erga te suscepi, quoad uixero perpetuum sim seruaturus. Quod ut de me tibi polliceor, sic mihi uicißim de te persuadeo. Tu, si eiusdem tibi erga me animi conscius es, id mihi literis tuis si declaraueris, facies rem mihi uehementer optatã atq; gratam. Alfonsum Daualum, cuius ego uirtutem, nobilitatẽ, magnitudine animi, mirificè & cultu & beneuolẽtia mea prosequor, ut saluere iubeas meis uerbis, summeq; me ab eo cupere diligi illi ut confirmes, magnopere à te peto. Vale. Carpentoracti, Idibus Septembris, M. D. XLIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, IO. BERNARDO FELICIANO S.P.D.

ETsi in summa expectatione eram, post Rulli mei literas, quibus ad me de Appiano Alexandrino scripserat, illius libri habendi, meæq; in eo legẽdo explendæ cupiditatis, qua diu fueram huius egregij (ut ego sentio) scriptoris ipsius lingua cognoscendi, non mediocriter accensus: tamen non exiguum fructum eius moræ, quæ mihi afferebatur, tuas accepi literas

qui

quæ, & qui tuuir esses, & quã beneuolentiam erga me suscepisses, planè mihi indicarũt. Sunt enim amanter prorsus, & perdisertè scriptæ. In his quòd tarditatem negotij tantopere excusas, tua quidẽ diligentia mihi uehementer grata: sed excusatio nõ ita necessaria fuit. Facilè enim intelligo, ea quæ aliena fide operaq; gerantur, non admodũ sæpe respondere uotis eorum, qui suum in ijs rebus officium agi putant. Quod tamen officium magis à te ex humanitate tua susceptum est, quàm quòd ego de te ulla in re bene sim meritus. Sed tamen quicquid est, quod abs te actum est mei honoris causa, id mihi prorsus non modò accidit gratissimum: sed magnam etiam curam attulit, ut si fuerit occasio, coner te compensare non impari munere: præsertim cùm uideam quanta cum diligentia & literarum elegantia scriptus liber, idemq; à glutinatoribus quàm aptè & compositè cõcinnatus sit: in quo amoris & liberalitatis primas Rullo partes, tibi secũdas sine dubitatione defero. Agoq; propterea ambobus uobis magnas gratias. Tibi autem, qui me in tuis literis eis laudibus exornas, quas ego nõ agnosco: totumq; id refero amorem ad eundem, qui tuus erga me mihi iam perspectus est: his meis Feliciane literis hoc respondeo: te, etsi nequaquam antea mihi fueris notus, tamen hoc recente officio ita animo insedisse meo, ut quidem te posthac in meorũ amicissimorum

numero habiturus sim. Neque id solùm, uerùm etiam optaturus, locum & tempus aliquod mihi dari, quo tu me item tui amantissimum esse intelligas. Vale. Carpentoracti, Idib. Iunij, M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, DONATO RVLLO S. P. D.

SAt longum interuallum factum est, ex quo ego tuas literas accepi, XII. *Calend. Aprilis Venetijs datas. Quæ etsi summam significationem tui erga me amoris habebant, erantq; ita scriptæ, ut nihil illis suauius, nihil ingenui animi liberalisq; naturæ significantius fieri posse uideretur: tamen quoniam habebant Appiani Alexandrini mentionẽ, teq; adhibuisse diligentiam, ut is liber Græcè describeretur, mihiq; mitteretur, indicabant: non putaui mihi quicquam rescribendum, quoad certum scirem, quò allatus ille liber, & cuius fidei ac diligentiæ mihi reddendus commendatus fuisset. Nihil enim erat de hac re in tuis literis scriptum: neque ualebam coniectura assequi, unde illum mihi, aut quo pacto accersendum putarem. Quod cùm longius duceretur, egoq; in maxima expectatione tui mihi optatissimi muneris essem: recordor scripsisse ad Priulum, talem uirum, qualem tu quoque existimas: hoc ei,*

omni

omnibus ingenij, officij, uirtutisq; ornamentis præditum: ut is re explorata, quamprimùm hac me expectatione liberaret. Qui cùm ad me ipse scripsit, tum misit etiam Ioannis Bernardi Feliciani (hominis docti, & , ut perspexisse uideor, mei quoque studiosi & amantis) literas: ex quibus dupliciter lætatus sum, quòd in eis luculentum inerat testimonium & tuæ singularis beneuolentiæ erga me, & item suæ. Neque tamen statim liber tunc unà cum literis, sed post aliquot dies, mihi tandem redditus est. Quem ego mi suauissime Rulle ea cum animi lætitia accepi, qua solent, qui magnum honorem aliquem aut regnum concupiuerunt, ad sui desiderij exitum peruenire. Nam mihi quidem regnum atque honos literæ sunt: in quibus ita uersor, ut non ex illis lucem aut gloriam, sed moderationem animi, & regulam quandam uitæ pacatius traducendæ, mihi sumendam putem. Porrò autem hunc autorem semper imprimis admiratus sum, prudentiamq; in eo penè singularem cognoui: etsi cùm Latinum legerem, neque uerba satis in eo, neque sententiæ constabant: perspiciebam tamen in eius scriptis nescio quid, quod se mihi extollere supra communem usum cæterorum scriptorum, præsertimq; Græcorum uideretur: quod nunc tuo insigni mi Rulle beneficio melius & liquidius dijudicare potero. Totum enim scriptorem hunc

planè penitusq; comprehendam, & perscrutabor: ad quod me adiuuabit, quòd ita & scriptus, & glutinatus liber est, ijsq; & literarum intus, & extra pegmatis illustratus: ut non solùm utilitas, uerùm etiam uoluptas me ad legendum uehementer sit allectura. In quo uideo tuam summam diligentiam, cum summo amore, quem in me habes, certasse. Quare gratias tibi equidem ago pro tua erga me liberalitate, & habeo maximas. Sed in quo etiam gratius mihi es facturus, si me diligis, & si hominem esse me existimas non indignum eis studijs, in quibus ambo educati sumus, persuasissimum tibi habebis, nunquam tui huius officij elapsuram mihi memoriam ex animo: nec modò me adductum beneficio, uerùm etiam imprimis beneuolentia erga me tua, curaturum omni studio, ut aliquod aliquando mei in te amoris & gratissimæ uoluntatis indicium appareat. Vale. Ex Feliciano Carpentoractensis dioceseos, Id. Iunij, M. D. XLI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, DONATO RVLLO S. P. D.

QVintus hic agitur mensis, ex quo tempore ego in hanc urbē me retuli: nō mea sponte quidem neque uoluntate huc adductus, sed inuitus, ac dolens

Pont

Pontificis Max. Imperio literisq; cõpulsus, cùm mihi in otio studijsq; meis honestissimè simul ac libentissimè commoranti, hoc sanè iter perincommodum, & ualde contra animi sententiam accidisset. Sed ut primum Romam attigi, fuitq; cum quo de meis rebus loqui familiariter, & liberè possem: id quod & tua erga me officia meritaq; postulabant, & mei animi grata fidelisq; memoria mihi suggerebat: statim de te & de tuo omni statu percontatus sum. Noli enim putare mi Rulle, non mihi insidere in animo perpetuã memoriã illius liberalitatis tuæ, cũ misso ad me trãsalpis usq; optatissimo libro, non solùm consuluisti studijs meis: sed quo tu esses erga me animo, qua beneuolentia ostendisti. Neq; hoc tantum: uerùm illud etiã perspicuè declarasti, singulare quoddam tibi esse ingenium, summumq; iudicium in perspiciendis hominum uoluntatibus & desiderijs: tuaq; liberalitate ad illorum usum tempusq; accõmodanda. Cùm id mihi, homini etiam tum tibi ignoto, muneris destinasti, quo nullum nec tibi in dando conuenientius, nec mihi in accipiendo honestius esse potuit. Quæ res fuit ea quidem mutuæ initium beneuolentiæ nostræ. Sed ego longius, pro mea natura, progressus sum. Ex eo enim tẽpore ita te amare cœpi, ut nullum unquam studium erga te amicissimi hominis intermiserim. Itaq; Romæ ut primum mihi cõsistere datum est, tu mihi fe-

ff 5 rè oc

rè occurristi primus, de cuius statu & incolumitate amicos sciscitarer. A quibus cum id quod maximè optabam mihi esset responsum, te scilicet ualere in omnem partem, pauloq; antè uisendæ rei pulcherrimæ, hoc est publici Christianorum conuentus spectandi causa Tridentum accessisse: laudaui equidem & animum & ingenium tuum, qui nunquam ab ingenuitate tua, & solita tibi probitate discedas. Etenim uidere mihi uideor, quàm tu sis cupidus rerum bene restituendarum: quàm in eiusmodi studio & uoluntate flagrans: ut te angant, & solicitum habeant ea, quæ quotidie afferuntur impedimenta. Sed de rebus illis Deus uiderit. Nos quidem optamus, & assiduè uota facimus, ut quàm rectissimè omnia agantur: ueruntamen quid sperare debeamus, incertum est. De te ipso autem, id quod ad me nunc pertinet, estq; mei in te summi amoris proprium, nonnulla mihi, Donate, incidit suspicio, & metus quidem, ne ex animo tuo penitus elapsus sim. Quod enim est? quinq; iam menses sunt, fluxitq; tantum temporis, neq; dum mihi abs te quicquam, ne salus quidem, aliorum saltem literis, tuis uerbis nunciata? tanto ne tibi labor scribendi aut monendi molestior, quàm mei absentis fuit appellatio iucunda? Quomodo ergo hoc lues? opinor si & literas mihi miseris, & doctissimorum hominum contubernalium tuorum, Aloisij, Priuli, & M. Antoni

tonij Flaminij acta aliqua ad me perſcribes. Niſi forte omnem tuam mentem, cogitationemq́; rerum cæterarum, illa propè immenſa ſuauiſsimi huius tui comitatus uoluptas ſic obruit, ut diſpicere in partem aliam non queas: præſertim, omnium hominum longè & uirtute, & comitate, & prudentia præſtantiſsimo, Polo, tuos oculos animumq́; complente. Quod ſi eſt ita, ignoſco tibi equidem, neq; te amplius ullo crimine acceſſo. Sed in magno meo deſiderio retinendi tui, illa me res tamen plurimum conſolatur, quòd intelligo, plus ſemper apud me officij ac diligentiæ in tuenda amicitiæ memoria reſidere. Quare ſi me amabis, & ipſe ad me ſcribes, & hæc præterea efficies, ut te internuntio, ſodales tui & me ſui amantiſsimũ eſſe cognoſcant: & ego illos memores intelligã mei. Quod probè eueniet, ſi illi mihi ſalutem ex tuis literis dixerint. Quam ego ut illis plurimam à me nunties, uehementer abs te etiam atq; etiam peto. Vale. Romæ, IX. Calend. Octobris, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, ISIDORO CLARIO ABBATI S. P. D.

COmmodum emerſeram ex tertiana febri, cùm tuæ mihi allatæ ſunt literæ, datæ XVI. Calend. Auguſti Tridenti: aliquanto autem ſerius, quàm dierum

rum

rum & itinerum ratio postulabat, tabellariorum negligentia nobis redditæ: quibus in literis facilè & amorem tuum erga me, & memoriam ueteris nostræ consuetudinis recognoui. Sed quominus ad eas tum celeriter responderem, partim imbecillitas corporis, partim etiam publica hæc negotia, quæ nos hîc anxios & sollicitos admodum habent, aliquandiu retardarunt. Video enim Isidore, id quod tu quoq; in literis tuis significas, rem communem nostram, hoc est, causam Christianæ religionis (quid enim est quod magis nostrum esse possit?) eò deductam esse, ut grauissimorum concursum periculorum metuere debeamus: spe præsertim concordiæ penitus sublata, qua antea sustẽtabamur. Nã qui antea, cùm à nobis & ab Ecclesia Catholica grauiter dissentirẽt, omnia sua tamẽ concilio se esse permissuros pollicebantur: nũc posteaquam indictum conuocatumq; concilium est, cùm retractent promissionem suam, plurimaq; dent indicia, non solùm non commutati pristini animi sui, uerùm etiam in prauis opinionibus uehementius pertinacis: qua spe possumus niti, ut turbæ hæ, quæ omnia diuina humanaq; permiscuerunt, aliquando pace consensioneq; tollantur? Atq; utinam, quod tu uideris confidere, mea opera atq; industria aliquid prodesse posset Christianæ Reip. nos hoc damnum uiolatæ perturbatæq; religionis, uel nostro ipsorum sanguine libenter

red

redimeremus. Sed cùm neq; ingenio multum, & autoritate nihil poßim: quòd tantum mihi tu tribuis, id ego amori tuo erga me, non illi quo cæteris in rebus plurimum uales, iudicio esse aßignandū puto. Verùm quoquo se modo habeant Christianæ res, illa est spes nobis in Deum conijcienda firmior, quòd is pro sua summa perpetuáq; benignitate & clementia populos suos seruabit ab interitu: neq; gentem delectam ab sese nonnullorum scelere atq; perfidia dari in exitiū uolet. Quam ego unam consolationem, nec aliam præterea ullam, his tot malis reperio. Sed de his satis. Quòd scribis, iucunda istic multorum consuetudine, imprimisq; eorū qui legationis munere apud uos funguntur, amplißimorum, sapientißimorumq; hominū, comitate erga te, summaq; liberalitate leuari molestias tuas: facilè adducor in eam sententiam, ut tibi ista peregrinatio non defugienda fuisse uideatur. Nihil enim potest esse dulcius, quàm cum doctis, cū probis, cum tui amantibus uersari. Quibus quidem legatis, quos ego omneis summo cum honore colo obseruoq;, plurimam ut salutem uerbis meis nuncies, non rogo te solùm, uerùm etiam flagito. Lucianum, sodalem & contubernalem tuum, uidi Ferrariæ, sumq; cum eo his collocutus, & quantum illo breui tempore iudicare potui, eius excellens ingenium, singularemq; doctrinam summopere probaui. Eum tu, &

item

item contubernalem tuum Chryſoſtomum quem teſtimonio tuo, & amare cœpi, & uirum egregium eſſe arbitror, meis uerbis ſaluere iubeas uelim. Fac ualeas, nosq́; mutuo diligas. Romæ, Calend. Septembris, M. D. XLV.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, ISIDORO CLARIO ABBATI S. P. D.

ACceperam tuas unà & Luciani noſtri literas, gratas mihi utraſq; : ſed cùm illi tum aliqua reſcripſiſſem, diſtuli ſcribere ad te, quoad haberē abſolutum meum de peccato originis librum. Quem nunc tibi mitto, correctum aliquot in locis: non quæ mihi uiderentur ab integra in Deum fide eſſe aliena: ſed ut contentiones fugerem, quas ſtudio omni ſemper deuito: ſi tamen id mihi aliqua ratione concedatur: eſt enim ſeculum hoc, ſi quod unquā aliud, ut tu quoq; ſcribis, ita paratum ad inſidias omnium ſcriptis lucubrationibusq́; tendendas, ut tranſiri nuſquā ſine periculo poßit. Sed ſi uirilis animi non eſt, deterreri metu ab actionibus honeſtis: ne meum quidem erit, ſi quid ſit in quo prodeſſe poßim fidei Catholicæ, quam ego ſanctißimè & conſtantißimè colo, deſiſtere à conando hominum contentioſorum cauſas. Ego pro mei captu ingenij (quod ſanè quàm exiguum eſt, ſed cupiditate

tate incensum indagandæ ueritatis) conatus sum, quoad potui, aperire rem obscurißimam: & hoc originis peccatum, quod semper adhuc mihi latuisse uisum est, in conspectum hominum lucemq; proferre: si id tamen sum assecutus. Quod iam non meum, sed aliorum erit iudicium: & imprimis tuum, Isidore charißime, comitumq; tuorum unà Luciani & Chrysostomi: quos ego scio non certandi studio, sed animo cognoscendi, amicè & ingenuè mea scripta lecturos. Habes igitur librum, in quo legendo quædam à te peto: Primùm, ut attento animo eum perlegas, deq; tota materia non antè quicquam statuas, quàm illa tibi bene percepta & cognita fuerit: habet enim (ut opinor) subtiliores nonnullas considerationes. Deinde, ut cùm legeris, remq; cum familiaribus tuis communicaueris, si qua offendes in eo, quæ apertè uideantur à Catholica fide discrepare, mihi antè nuncies, quàm cuiquam notum facias: ut poßim, id quod maximè opto, non solùm probus esse ecclesiæ filius: sed etiã uideri. Equidẽ laboraui, & adnixus sum, omniaq; circunspexi, ut ne imprudens inciderem in sententias reprehẽsione dignas. Nam de industria in eas incurrere perquam impium est: neque id unquam sinat me Deus. Inscium autem & oscitantem labi aliquando, & errare, est humanum. Sed tamen, ut admonitu beneuolorum error statim tollatur: quo ego mediusfidius

dius ſum animo, ut & auditurus ſim libenter errores meos, & illos ſtudioſè emendaturus ac correcturus. In quo mi Iſidore tuam imprimis operam beneuolentiamq; requiro. Si ergo erit quippiam eiuſmodi, me quàm primùm certiorem facies: reliquos celabis, donec tibi à me fuerit reſponſum. Cùm reliquos dico, tuos comites excipio: quorum ego permultum, & confido probitati, & tribuo doctrinæ. Sin autem nihil fuerit quod Chriſtianæ pietati ſit aduerſarium: erunt autem aliqua, quæ diſputationibus trahi in diuerſam partem poſſe uideantur: ijs poſthabitis atq; neglectis, librum communicabis quibus cum uoles. Nam certè res ipſa & ueritas ſe ipſam tutabitur. Aut ſi quid erit fortaſſe, quod nequeat defendi: tarditas mei ingenij accuſabitur, non in Deum fides: quorum primum tolerabilius eſt, alterũ ferri nullo modo poteſt. In conferendo autem & cõmunicando, rogo te uti habeas potiſsimum Ambroſium Catharinum: omniaq; ita agas & tractes, ut tua in me beneuolentia, & mea erga te mutua poſtulat. Quanti momenti ſit, & quãtopere conducat hominibus Chriſtianis, cognoſcere hoc originis peccatum, qua in re conſiſtat, & ad fidei noſtræ myſteria intelligenda quam habeat uim, differerem pluribus, niſi te optimè id noſſe ſcirem: quamobrem ſuperſedebo hac parte orationis. Tantum te orabo atq; obſecrabo, ut ſuſcipias hunc laborem

inuitus, mei honoris causa: tuamq; solitam humanitatem & beneuolentiam, sæpe mihi perspectam, in hac re potißimum exhibeas mihi & præstes: quod ego summum à te officium, & indicium animi amicißimi sum habiturus. De prædestinatione quid statuam, & quàm cum Luciano mea mens consentiat, ex hoc meo quoq; libro poteris habere compertum. Vale. Romæ, XIII. *Calend. Februarij,* M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, NICOLAO PEITELLIO S. P. D.

PAulus ad me scribit, in eo obeũdo munere, quod rogatu meo suscepisti: te & ipsi, & Carpentoractensibus ciuibus usq; eo satisfacere, ut in sacris illis concionibus, quas ad populum habes, nec religionis studium ardentius, nec rerum copia uberior, nec orationis subtilitas maior desiderari posse uideatur. Itaque admirabilem ad te audiendum hominum cuiusq; generis, ætatis, ordinis, concursum fieri, ut prorsus nunquam istic quisquam maiore hominum uel frequentia, uel admiratione, eius generis conciones habuerit. Quod mihi quidem, qui præstantißimum ingenium tuum, pari uitæ integritate ac pietate coniunctum, istic cùm essem facilè perspexi, minimè mirum uisum est. Non possum tamen facilè uerbis conse

qui, quàm id gratum mihi & iucundum acciderit. Nihil enim uehementius studeo atq; opto, quàm illos homines, quos fidei meæ cõmissos, paterno planè amore prosequor, his tam turbulentis temporibus, quibus multi quotidie à uera religione abducuntur, in recta erga Deum fide atq; officio manere. Itaq; cùm tu ad eos continendos, tam fidelem, tamq; egregiam operã mihi absenti naues, incredibili quadam uoluptate afficiar necesse est. Tibi uerò eo nomine tantum debere me intelligo, quantum equidem uix posse unquam uideor persoluere. Sed tamen, & is primùm, qui pias hominum actiones cœlestibus præmijs remuneratur Deus, cui tu in primis deseruis, tam præclari officij tui amplißimam tibi mercedem reddet: & ipse non desistam, quin tibi pro tantis tuis in me, meosq; ciues meritis, aliquam aliquando gratiam referam. Tu ut ciuitati isti pergas rectam, quemadmodum facis, salutis & immortalitatis uiam ostendere: meq; apud Deum precationibus tuis iuues, uti mihi ad ecclesiam meam regendam redire illius benignitate contingat, abs te uehementer peto. Vale mi Peitelli. Romæ,

M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, FLORENTIO VOLVSENO SCOTO S. P. D.

EVm, qui superioribus diebus tuas ad me attulit literas, testimonio tuo adductus, libenter uidi: opemq; illi & studium meum detuli, ut multum apud me ualuisse commendationem tuam facilè intelligere potuerit. Nec te tua sanè, quam de me habes, opinio fefellit. Sumus enim, semperq; fuimus, ad bene de doctis & probis hominibus merendum, si minus opibus & facultatibus instructi, at certè natura studioq; propensi ac parati. Te quidem, quem & optimis artibus eruditum, & in his de religione dissensionibus optimè sentientem semper iudicauimus, eo quo debemus studio & amore prosequimur. Itaque quòd sententiam exquiris nostram, quam uiam cum in patria tua constiteris, in qua maximas de religione contentiones esse scribis, insistere debeas: nos id tibi consilij dabimus, quod & amore nostro erga te, & uirtute ac pietate tua dignum sit: quod tamen à te iam pridem captum esse minimè dubitamus. Nam cùm & sacræ nos literæ, & rerum euentus ipse docuerit, ecclesiam Dei turbulentis hominũ seditiosorum consilijs perpetuò infestam esse, & obnoxiã: nimirũ id permittẽte Deo, quò hic bonorũ exploretur fi

des atq; constantia: profectò dubium esse non potest, quin quod sanctißimi uiri huiusmodi dißidijs & contentionibus exortis, semper fecerunt: ut ecclesiæ partes sequerentur, eiq; tanquam firmamento ueritatis inniterentur: id hoc quoq; tēpore optimus & grauißimus quisq; facere debeat, & sanctißimam parētem omni pietate & studio constantißimè tueri atq; defendere. Etenim summæ sit, non dicam imprudentiæ, sed amentiæ, Catholica relicta ac deserta Ecclesia, eiusq; perpetuo consensu, & tot sanctißimorum patrum autoritate contempta, eorum sectam sequi, qui impulsi odio, & furore quodam rapti, tam temerè ac nefariè ab Ecclesia desciscere, eamq; uexare atq; oppugnare ausi sunt. Quos ut corrupti sacerdotū mores grauißimè offenderint, nequaquam ea tamen, aut alia omnino ulla, turbandæ pacis & cōmouendæ seditionis causa iusta esse potuit. Quamobrem te quidem nec cōsilio, nec cohortatione mea egere arbitror. Sed tamen, quando me, quomodo gerere te in patria tua debeas, consulendum putasti; credo quo autoritate mea consilium tuum confirmaretur: suadeo, hortor, et moneo, ut maiorum nostrorum uestigijs insistas, atq; ea quæ statuit, decreuit, & tot iam seculis obseruauit Ecclesia: tāquā spiritussancti, qui illi custos, et ueritatis omnis doctor perpetuò adest, decreta & instituta sanctißimè seruanda esse censeas: utq; hæc quæ tibi

bi à Deo data sunt, ingenij, doctrinæq; munera, ad eos quibuscum uiues, in fide & uera religione (quantum in te erit) continendos, sedulo ut Christiano homine dignum est, conferas. Hæc profecto una rectissima ad æternam salutem uia est: hāc qui insistunt, Deiq; & Ecclesiæ præceptis ac legibus obtemperant, ad illam quæ Christianis hominibus proposita est felicitatem sine ullo errore perueniunt. Sed hæc ut uoluntati tuæ obsequerer, non quò te putarem de his rebus non optimè & sentire, & tecum statuisse, iam attigi. Tu uelim beneuolētiam erga me tuam conserues: tantumq; de animo & uoluntate mea tibi polliceare ac spondeas, quantum uirtus, & probitas, & uetus tuum erga me studium postulat. Vale. Romæ, M. D. XLVI.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, GABRIELI PALEOTO BONONIENSI S. P. D.

ACcepi literas tuas, testes cùm eius ingenij quod ego in te summum esse audio: tum etiā officij atq; amoris, quem erga optimum & clarissimū uirū mortuum, quemq; in me ipsum habere te ostendis: quorum utrunq; nequaquam mihi quidem præter opinionem accidit. Cognoui enim semper uestram familiam cùm ingenij & literarum laudibus, tum probitate & in amicos obseruantia, in ista ciuitate facilè

excellere. Quæ penè propria & domestica ornamenta tui generis in te ipso non relatum solum, sed etiam cumulatum iri confido atq; opto. Quòd autem scribis in literis tuis, te arbitrari, collegæ mei, uel fratris charissimi potius Petri Bembi Cardinalis, importuna morte me grauiter afflictum, & prostratum iacere: non fallit in eo te opinio tua. Nihil enim mihi potuit euenire acerbius, quàm diuelli ab eo, cuius ego amicitiam fraternamq; coniunctionem quatuor & quinquaginta annos inuiolatam tenueram: quem propter ipsius præstantißimas uirtutes, summamq; humanitatem, probitatem, suauitatem, singulari quodam & penè inaudito amore prosequebar: quo cum eram omnibus & studiorum eorundem, & uoluntatum, tam in familiaritate & consuetudine nostra, quàm in ipsa Rep. uinculis & necessitudinibus astrictus: ut eo mihi nunc erepto, solus planè, & ab omnibus mihi desertus esse uidear. Ex quo non possum non dolere casum meum. Nam illum quidem lugere non esset fas. Caue enim putes quenquam unquam ulla in gente, ullo tempore, uixisse tam beatè, quàm Petrus Bembus est mortuus, siue diuinæ in eum beneuolentiæ indicia spectentur, siue humanæ. Quæ magna quidem mihi est consolatio: sed nequaquam adhuc mœrori meo par. Verùm dabimus operam, quoad Deo adiutore poterimus, ut dolorem minuamus,

qui

qui est imbecillitatis: memoriam autem talis uiri, id quod ad fidẽ amicitiæ, & ad illius uirtutũ gratam commemorationem pertinet, aßiduam retineamus. Tu mi Paleote perge, ut cœpisti, atque ita te confirma, ut ei expectationi, quæ magna de te concitata est, speiq; tuorum cumulatè satisfacias. Fratribus tuis humanißimis ac suauißimis, Galeatio, Camillo, & Astori, plurimam à me dic salutem. Vale. Romæ, V. *Nonas Februarij,* M. D. XLVII.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
FRANCISCO MARIO
MOLSAE SVO
S. P. D.

COgitanti mihi ad te rescribere, commodum allatæ sunt ex Vrbe literæ, quibus certior factus sum, summum Pontificem in Vrbem ingressum esse, teq; cum Farnesio tuo optimo ac liberalißimo iuuene esse aßiduum: eos quoque, de quibus nonnullam ad me detuleras querelam, quasi illis absens, quibus minimè debebas, esses contemptui, tecum nunc adesse, teq; illos planè habere in potestate. Quæ res breuiorem me in scribendo facit: res enim tuas in tuto positas, teq; iam mea nec consolatione egere, nec consilio, nec cuiusquam ope amplius arbitror:

cùm ſitiens, ab ipſis fontibus reſtinguere ſitim tuam nunc facilè poſsis. Ego ſanè cùm eſſemus etiam tum Niceæ, de tuis difficultatibus exponens, commoram Pontificis animum: optimumq; principem ſua ſponte fauentem tui ſimilibus, hoc eſt, doctis & bonis uiris, etiam magis ut tibi conſuleret atque opitularetur, mihi ut uiſum fuit, accenderam. Secuta eſt poſtea (ut tute ſcis) distractio omnium noſtrum: cùm me huc ut conferrem, ualetudinis ratio non modo me hortata eſt, uerùm etiam coëgit. Nec tamen dubito, quin mea illa opera, aut tibi attulerit iam fructum, aut certè allatura ſit: cùm præſertim tua uirtus, excellensq; ingenium, omnibus ſit amabile. Id ſi factum eſt, aut certè cùm fiet, ut mihi literis tuis ſignifices, planè tibi mando. Epiſtolas omneis tuas, quas & ad me, & ad Paulum miſiſti, legi ſumma cum uoluptate, uehementerq; probaui. Nec unquam ſanè dubium mihi fuit, quin quaſcunq; tu ad res ingenium tuum applicuiſſes, dum modò in una ratione unoq; genere ſcribendi commorarere, futurus fueris omnium longè primus. Sed hæc tu melius. Nos hic conualeſcere iam cœpimus: omnino ſumus adhuc imbecilli, ſed ſpe nitimur bona. Noſtrum ad urbem reditum aliquot menſes neceſſariò differemus. Vale mi Molſa, & cùm erit otium, nos

tu-

tuis literis sæpiculè appella. Carpentoracti, VIII. Calend. Septembris, M. D. XXXVIII.

FRANCISCVS MARIVS MOLSA, IACOBO SADOLETO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

QVibus me absentem officijs complexus sis, Pater ampilßime, ex Pauli Sadoleti tui epistola, accuratè admodum ac peramanter scripta, certior factus sum. In quibus cùm iucunda multa acciderũt: tum illud iucundißimum fuit, quòd à nemine nec leuiter quidem admonitus, me tamen Pontifici Max. his uerbis commendaueris, ut mihi singularis cuiusdam beneuolentiæ indicium, ac indicij testimonium, quo nihil grauius esse potuit, impertieris. Quanquam subuereri uenit mihi in mentem interdum, ne maiorem tua prædicatione de me expectationem (quæ tua scilicet in amicis tuendis est diligentia) excitaris, quàm ego sustinere poßim. Vtrunque certè eo studio es persecutus, ut amoris erga me tui, rationibus meis consulendo: iudicij uerò, de ingenio bene sentiendo, egregiam significationẽ dederis. Amori certè quoad eius fieri poterit respõdebo, tuorumq; erga me meritorũ memoriã studiosißimè diligentißimeq; seruabo. Iudicio uerò si minus satisfecero, mihi ignosces, immò

etiã tibi,qui me ad eã laudẽ uocaueris,eáq; de me fortasse receperis, ad quæ consequenda,cùm uires omnes animiq; cogitationes, operam, diligentiam, cæteraq; omnia quæ in mea sunt potestate attulero, si minus fidem tuam liberabo, omni tamen culpa prorsus sim uacaturus.Quod ad Pont.pertinet, uix dici potest,in eius liberalitate quàm nihil propemodum spei mihi ponendum iudicem : qui eo ingenio est,ut si etiam uelit, ita tamen frigidè ac cunctanter uelit,ut ei qui illius arcæ confidat,prius sit cõturbandum, quàm subsidio aliquo subleuetur, necessitati'ue eius subueniatur. Itaque statuo ipsius liberalitatem afferendo æri alieno multò aptiorem esse, quàm dissoluendo. Quicquid tamen inde commodi ad nos peruenerit,id totum à te profectum iudicabo. Meas interim angustias (quod nunquam futurum putassem)amare incipiam: quæ mihi causam harum literarum dederunt. Optabam siquidem iampridem Sadolete uir omnium sanctissime,atque doctissime, te meis literis compellare: idq; ob eam unam causam, ut tuas elicerem literas. Cur enim ego cupiditate non ardeam,ut aliquo in loco scriptorum tuorum nomen intexi possit meum? cùm ea eloquentia præditus sis, ut si in ueteres illos Crassos, Antonios,addo etiam Cicerones,ætas tua incidisset,cùm multis tamen nunquã numeratus fuisses. Ea uerò doctrina, ut nemo illorum temporum neque

uber

uberioribus floruerit artibus, neque eloquentiam grauiorum disciplinarum instrumento ditauerit. Huius ego rei cùm nullum exitum reperirē, propterea quòd te ista dignitate, grauitate, doctrina, interpellare me posse non uidebam sine maximo scelere: præsto tandem fuit, adiuuitq; hunc animi mei ardorem, egregia tua ac singularis erga me pietas: qua factum est, ut eam iuuandi mei atque ornandi actionem cogitationemq; susceperis, quæ silentio præteriri non possint. Itaque sum consecutus, ut non modò omnes nihil mihi tam paratum esse intelligant, quàm operam & autoritatem tuā. Sed etiam scribendi ad te occasionem (quod maximè cupiebam) nactus sum: quā mihi oblatam nullo pacto dimittendam censui. Huc accessit, quòd is qui me in scribendo impediebat, tui interpellandi metus, eò minus nos commouit, quòd te laboribus, senatorijsq; muneribus liberatum, Carpentoracti uestro illo familiari in loco oblectari iam puto. Quod etsi nobis perincommodè cecidit, qui aduentum tuum auidissimè expectabamus: non tam mœrendum tamen nostra causa, quàm lætandum tua arbitratus sum: quòd te in domesticam illam sedem receperis, ubi & ualetudini tuæ commodè inseruias, & honesto otio ac optato perfruare. Dum id sic tibi sumas, ut tantisper ibidem manendum putes, dum efferuescat calor, tuq; cùm meliusculè tibi erit, id est cùm

planè

planè cõfirmatus fueris, dare te uiæ uelis, ac Romam redire, quæ uirtutis tuæ semper aptissimum domicilium fuit. Hæc scripsi paulo uerbosius, timens, ne ad eum uitæ cursum relatus, à quo Reipub. causa uncias aliquantum deflexisti: ueterem uiuendi libertatem tibi sequendam statuas: qua te adeò delectari, libere non sum nescius, ut ab ea uix digredi posse mihi persuadeam. Neque uerò est, quod me in his literis facilitate tua abusum existimes. Non enim eius generis sunt officia tua, quæ gratiarum actionem non desiderent: neque ego is sum, qui nisi aliquem mihi splendorem aliunde arcessam, eo nõ sim penitus cariturus. Vale. Romæ, Prid. Non. Iulij, M. D. XXXVIII.

FRANCIS. MOLSA, PAVLO SADOLETO S. P. D.

PVtabam ego post tuum, & Sadoleti patrui tui ab Vrbe discessum, maximam mihi Quirinales uestros hortos obeundi facultatem datum iri: quorum amœnitate cùm tui desiderium, loco ipso admonente, lenirem: tum me ipsum maximis solicitudinibus penè confectum colligerem, ac interdum aliquid etiam commentarer, quò tibi cùm redieris, otij mei fructus extaret aliquis: cuius rationem diligentius, cùm discederes, exacturum confirmasse te memini. At quàm me frustrà spes ea consolata sit, accipe. Non modò

ego ad illos nullus acceßi, sed P. Paulus etiam uester, quasi edicto prætoris prohibeatur, ne uidit quidem. Obsecro te, quid est hoc? Tanta'ne illum, quem uos præfecistis, parsimonia in rebus alienis uti, ut eos etiã quos uobis sciat esse charißimos, non admittat? Vinitorem, nauum ac industrium hominem, quem à uobis sibi commendatum in fidem receperit, uexet? nam quod eius superbiam ferre non poßit, illum discesßisse mihi uideor exaudisse. At fructuosas res sibi habeat: Gallina abundet, abundet olea, malo, faba, & rerum rusticarum gloria se duci præ se ferat: horum nihil impedio. Nobis, qui animi, uitandiq; caloris causa, illuc conuenire consueuimus, umbram, apricationem, ac ne me delicijs omnibus bellum indixisse putes, rosam non inuideat. Liceat Curtio, liceat Bino, Sauoiæq; etiam nostro, mihiq; ex condicto olusculis cœnare, ac tui nominis memoriam nostris collocutionibus tueri, donec tu cum adueneris, nos apparatioribus (ut soles) epulis accipias: draconemq; istum, qui tuos hortos circumplicatus, nobis omnibus aditũ obstruit, exturbes, expellas, extermines. Extra iocum mi Sadolete, P. Paulum gallica illa simplicitate ac libertate imbutum, ualde commotum uidi, quòd eius puer hortorũ aditu esset prohibitus: cùm nihil tamen aliud petitum iret, quàm λευκόϊα, quibus herilem mensam ac puluinum inspergeret. Verùm custodes illi diligentes

gentes ſanè ac fideles, λόγκα ῶα timuerunt: de quo illi cùm recepiſſem, me per literas facturum te certiorem, pauliſper requieſcere eſt uiſus. De meo negotio, nihil eſt quod ad te ſcribam amplius, in quo Deos omnes mihi iratos planè uideo. Nam quid minus ferendum, quàm à me Mottam etiam ipſum deſeruiſſe, hominem mihi cum multis officijs, tum amicitiæ uetuſtate coniunctiſsimum? Quod etiam eo indignius uideri debet, quòd literis Calend. Maijs datis, nos in ſpem ſummam adduxerat, biduo aut ſummum triduo, ſe perfecturum, ut tandem hac ſolicitudine liberaremur. Hoc non modò non effecit, ſed neque ullam literam ad me: cùm Romam quotidie epiſtolas mittat, easq; etiam inanes, ac nugarum plenas. At quid tandem in re tantopere laboramus? num ut principem locum, aut honorem aliquem publicum tuear? num ut abacos complures auro argentoq́; celato exornem? num ut exquiſitioribus epulis mihi cotidie menſæ extruantur? nihil nobis alienius. Tantùm illud laboramus, ea quæ uſui ſunt ad uitam, non omnino incommodè agendam ſuppetant: ne'ue his qui me malè oderunt, deſpicatui ſim, ac ludibrio. Nolo commemorare quibus anguſtijs premar: hoc tantùm affirmo, nullum genus incommodi reperiri poſſe, quo ego non urgear. Quòd ſi in eam me expectationem Motta literis ſuis non uocaſſet, aliquid certè noui conſilij capere potuiſſem.

Nunc

Nunc eò res est deducta, ut nec Roma exeundi, nec (quod peius est) remanendi ratio ulla iam proponatur. Adesses tu saltem, minus multùm profectò laboraremus. Hæc non eò scribo, quòd te his meis angustijs aliquo pacto mederi posse confidam: (nam si id per te fieri potuisset, esset iam planè factum) sed ne hoc quoq; ad summũ mœrorem addatur, mihi deesse, qui cum liberè omnia communicem, ac quasi mecum colloquar. In quo tuam aliquot iam dierum cessationem ægrè ferrem, ni Sadoleti patrui tui ualetudo, cui tamen melius esse intelleximus, eius omnem causam sustineret. Nam literas nostras ad te non perferri quî putem, cùm eas semper in fasciculum eum conijciam, qui à tuis Cardinali ipsi inscriptus, tabellarijs ad nos perferendus datur? Quòd si olim rescribendi aliqua tibi sese occasio obtulerit: scito, te nobis satis non esse facturum, ni tuas epistolas quodam quasi cumulo addito, ponderosiores effeceris: quò nos scilicet de Regũ congressu, deq; pacis conditionibus (modò inter eos conueniat) certiores facias, idq; τυποδῶς, ne nos omnino abfuisse uideamur. Hæc ego scribebam nono Calend. Iunij maximo imbri, ac Ioue tonante: utinam etiam approbante. quo quidem tempore si rectè itineris illorum tempora disposuimus, rem satis calere arbitrabamur. Nonnihil tamen de uobis adhuc suspenso animo eramus: nec dum satis constituere poteramus

mus, utrum uos profectos pro certo haberemus, an potius alicubi istorum locorum consedisse, ob patrui imbecillitatem arbitraremur. Quapropter cùm primum poteris, hic quoque scrupulus nobis tuis literis eximendus erit. Vale, & me ama. Romæ.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, ANT. FLOREBELLO SVO S.P.D.

ET prius epistolam tuam libenter legeram, & pòst oratione tua huc ad nos allata mirificè eius sum lectione delectatus. Est enim ornatè atque amplè scripta, teq́; ipsum mihi ante oculos constituit: cuius ego ingeniũ & copiam admodum semper probaui. Pauca sanè quædam adnotaui in ea, quæ haud magni momenti sunt. De quibus mandaui Paulo, ut certiorem te faceret. Nunc mi Antoni, quando eos cursus cepisti, qui ad summam laudem deducere te possunt: perge porrò atque enitere, ut spes nostra de te in dies fiat erectior, magnumq́; ex te accedat nostræ communi patriæ ornamentum. Non eges tu quidem hortatione: sed tamen amor meus non patitur me prætermitti ne hoc officium quidem: ut te horter & admoneam, ut instare atque urgere tantam gloriam ne cesses. Ego ita faueo tibi, ut filio: ita in tuis laudibus acquiesco, ut illis me quoque existimem ornari. Quare si hoc animo fueris, ut & meã & tuam

ui

nicem tibi conandum atque elaboraudum esse putes: non dubito quin ad summum honorem huius faculta-tis sis peruenturus. Vale. Ex hortis nostris, IIII. Non. Iunij, M. D. XXXVI.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, ANT. FLOREBELLO SVO S.P.D.

SVperioribus proximis diebus dedi ad optimũ uirum Ioannem Nicolaum patrem tuũ mea manu scriptas literas, quibus cupiditatẽ illi meã tui reditus ad nos, non mediocrẽ significabam: magnopereq; eum hortabar, ut is quàm primum te de nostra huiusmodi uoluntate faceret certiorem. Quæ literæ satis'ne fideliter perlatæ sint, ignoro: nullũ enim ad eas adhuc accepi responsum. Cùm autẽ res ipsa, & tempus meum postularet, ut instarẽ & urgerem, quòd tua, aut alicuius tui similis (si tamen alij similes) opera, fide, industriaq; uehementer egeo: statui mihi ipsi scribendum esse ad te: cùm neq; haberem quenquã, quem pro meo iure fidentius atq; amantius, quàm te ipsum possem accersere: etsi multi essent ad nutũ nobis parati, quem præferremus tibi neminẽ tamen inueniremus. Ac ne mirere, unde hæc nostra tui euocatio tam incitata & uehemens nata sit: scito Paulum tuũ, qui mihi in meis omnibus curis, studijs, actionibus, uigilijs, summa cũ fidelitate & diligentia præsto semper

fuit: suoq́; labore, & in omni genere excellēti uirtute operaq́; effecit, ut te tantisper abesse à nobis æquiore animo ferremus: nouo nunc magistratu impeditum, (huius enim Prouinciæ Rector constitutus est) nō ita multū esse iam nobiscū: neq; eam, quā solitus est, operā posthac nauare nobis posse. Cuius ego etsi honore laudeq́; uirtutis uehementer lætor, & quòd in eo munere tractando, ad quod est uocatus, ita se gerit, ut cum maxima laude omnium, summaq́; & prudentiæ & æquitatis fama, & suam & nostræ familiæ dignitatem reddat illustriorem: tamen non queo mearū rerum priuatarum non sentire incōmodum, & pristinam illius consuetudinē utilitatemq́; non desiderare. Quapropter cogor alium quempiam sufficere in eius locum: qui & mearū cogitationū particeps, & fortunarū socius existat. Eum ego te esse opto, mi Antoni, & præter cæteros expeto. Tu enim solus, aut certè optimè omnium, & desideriū nostrum hoc lenire, & sarcire incommodum tua præsentia potes. Nam cùm de tuo ingenio, doctrina, probitate, singulare iudicium semper feci: tum te habui proximum, quem æquè penè atq; illum ipsum diligerē. Præterea te mihi obstrictum fide & promisso esse arbitror. Discessisti enim à nobis me concedente & permittente, cùm Patauium es profectus, ea lege & conditione, ut simul atque inclamassem, opusq; esse duxissem

sem, reuolaturum te reciperes. Quare cùm tui accersendi tempus uenerit: egoq́; te non uocem solùm, uerùm flagitem etiam, atq; expetam: tuarũ nunc partium est, tuiq́; etiam pudoris, & eius ingenij, quod optimũ in te cognitum & perspectum mihi est: non solùm operam dare, ut restituas te nobis: sed ut confestim & sine ulla mora restituas. In quo ipse uolo tibi persuadeas, te à me non modò in consuetudinis & familiaritatis consortium, sed in omnis fortunæ, tum dubiæ, tum secundæ, societatem uocari. Has ego cùm scriberem literas, cupiebam uehementer tibi eas cito reddi: ut tu primo quoque tempore, quid de hac re statutum haberes, facere me posses certiorem. Si enim tua consilia (id quod opto & spero) cum expectatione mea consenserint, ad iter statim te parabis. Sin autem fortè (quod uix fas esse arbitror) alieno fueris à nostra uoluntate animo: nosse aueo tamen, idq́; quàm primũ, consilium omne tuum: ut si mihi præcisa spes tui aduentus fuerit, alium alicubi quæram, qui mihi & ad manum & ad curarum communicationem presto sit: quem tamen neque alium, quàm te esse uelim: & potißimum omnium te fore confido atq; auguror. Vale, & rescribe. Ex Feliciano nostræ diœceseos, XVI. Cal. Septemb.

M. D. XLI.

FINIS LIBRI DECIMISEXTI.

IAC. SADOLETI EPISTOLARVM AD PAVLVM SADOLETVM LIBER.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO SADOLETO S. D.

ALTERAS has ad te scribo literas, prouocatus tuis, quas Viglania proficiscens dedisti. Nam cùm primas meas scriptas XI. Calend. Octobr. ad octauũ item Cal. Auenione misissem, ut celerius illinc ad te perferrentur: postridie uesperi redditæ mihi sunt tuæ: in quibus mihi illud periucũdum, quòd te asperiorẽ itineris tui partem sine detrimento ullo emensum esse cognoui. Et quidem cùm hæc scriberem, in illam opinionem coniectura ducebar, ut te putarem iam uenisse Mutinam: erat enim sextus hic dies & decimus tui discessus: ut etiam si diem unum Mediolani, alterum Parmæ ponere instituisses, commodum tibi tamen fuerit eò peruenire. Ego uerò non solùm prosperum & fortunatum tibi iter, sed facile etiam & expeditum imprimis cupio: si reditu-

rus

tius es ad nos, mea etiam causa: sin id minus, utiq; tua: quod tamen ipsum mea maximè interest. Nihil enim est tuum, quod pro paterna mea erga te indulgentia, mihi non meis omnibus aliquanto coniunctius sit. Sed quoniam Mutinæ iam mentio facta est, tametsi ego in accuratione diligentiaq; tua magnam spem habeo rectè à te omnia & circunspectè gestũ iri: nihilq; te prætermissurũ eius officij, quod ad nos pertineat: tamen uellem tibi ἐμφατικώτερον mandasse, quod ad Ferrariensium ducẽ attinet. Quem cùm tantùm & colamus & diligamus, quantum illius dignitas, & erga nos beneuolentia postulat: tum etiam nõ mediocrem illi profectò debemus gratiam, quòd is amorem suum erga nos, signis & rebus iam multis patefecit. Quem ego ipsum nunc abs te, nec conueniri tuo commodo, nec præteriri saluo officio posse uideo. Quare etsi hæc in me non iam suo tempore incidit cogitatio, me tamen illa solicitum uehementer habet. Quòd nisi (ut dixi) in tua prudentia huius quoque rectè obeundi muneris spem maximã ponerem, penderem animi multò magis: sed me ipse consolor, quòd tibi consuesse hæc uenire in mentem certò scio. Negotia Mutinensia quòd tibi cæteris difficiliora ob animum uersari scribis, non uideo causam cur ita esse debeat. Facilis enim est negociorũ gerendorum ratio, ijs qui fideliter illa atq; integrè tractant. Quòd si aliqui sunt

aliquando, qui rationi bonæ recusent assentiri, in ipsis culpa resideat: τὸ δὲ καλὸν μετὰ σοῦ cuius tibi potissima semper sit cogitatio. De rebus nostris hic nihil est sanè noui quod cupias scire: res in eodem statu sunt, quo reliquisti. Nos uictus totam rationem domi commutauimus: cõpulsi enim grauibus periculosisq́; distillationibus, cœna abstinemus, cui solebamus libentius indulgere: ad prandia sumus conuersi: idq́; facimus palàm, tricliniumq́; sterni in maiore aula iubemus. Quod sentimus familiæ mirè esse gratũ: celebratur enim domus, & simul absentiæ tuæ mœror hac ratione etiam magis lenitur. Cõuiuæ assidui Verotus, & Augustinus, aliiq́; præterea quos interdũ sors obtulit. Quin habemus materiẽ sat bellam hilarius nos habendi. Medicus est quidã subrussus, breuis staturæ, oculis disiectis, quẽ tu nosse fortassis potes, haud enim ita diu est quòd se contulit in hanc urbem: de eo mihi cùm esset dictũ, acutum hominẽ esse, & Philosophũ, iussi ad prandiũ uocari. Aderat Stephanus Ruffus, & cũ eo cæteri ordinis illius nostri (ut tute scis) in disputationibus concertatores: Isnardus nobiscũ unà. Lacessiui hominẽ, cùm se excitasset: Ruffus noster suscepit negotiũ. Diutius ducta contentio est. Ego spectator attentus: quid enim dicã auditor, cùm omnis non audiendi, sed spectandi fuerit uoluptas? Quanquã ille quidem in disserendo & argumentando nõ imperitus

se ita

se habuit: sed corporis, uultus, oculorum eiusmodi agitatio, ut nihil uideatur ridiculosius posse reperiri. Itaq; hominem sæpius uocaturius sum. Nam quòd ad ualetudinē attinet, uideor iam nõnihil hoc nouo more, mihiq; insolito, esse consecutus. Vrgeor enim minus, & caput non tam infestum habeo quàm antea. Verùm de his dies ipsa exploratius iudicatura est. Nunc ades ad parendum. Recordor enim in mandatis hoc tibi à me uel præcipuum fuisse datum, ut Magistrum huic Iuuentuti erudiendæ quæreres. In quo te obtestor Paule, ut laboris & diligentiæ reliquum nihil facias, quò nostri optati compotes nos efficiamur. Nihil est hac curatione neq; honestius nobis, nec ciuibus nostris utilius. Quorũ quidem causa cùm cupiamus omnia, cur non in hoc potissimũ officij honestissimo genere, omnibus neruis contendamus, ut & illis, & nobis ipsis satisfiat? Antea castigare illos solebamus, quòd ad suum tantum bonum minus essent attenti: nunc uicissim illi me appellant, atq; urgent: neq; dies ferè ullus est, quin ad me accedant eorum aliqui rogatum. Quibus respondeo, tibi susceptam esse hanc prouinciam: neque te quieturum, quoad idoneum repereris: cùm hac spe dimitto illos. Et si quæris, maximo eos studio in hac re ferri uideo. Proinde enitere atq; elabora, ut talem aliquem inuenias, qualem nos cupere nosti: hoc mihi gratius facere nil potes. Plana hodie

à legato reuerſus, multam mihi ſalutem illius uerbis nuntiauit: eaq; mihi de eo rettulit, quæ certè mihi iucunda ſunt: perbelle illum ualere, gratiſſimumq; habuiſſe, quod ego illi iuſſiſſem nuntiari: ſi qua in re tua in Vrbe opera uti uellet, te ei & ſtudio omni & beneuolentia præſto futurũ. Egit gratias: nil ſe de noſtro animo dubitare dixit: uſurum cùm res poſceret affirmauit: &, quod intelligere facilè queas, habuit certè gratum. Atque ego hoc egeram dedita opera, ut ſuſpicionibus nonnullis occurrerem, de quibus ad te ſcripſi Crucianũ mecum locutum fuiſſe, & tamen ſimplici animo ac ſyncero omnia à me geruntur. Quid enim minus homine ingenuo dignum, quàm aliud in corde gerere, aliud habere promptum in lingua? Sequamur igitur uera rectaq; conſilia, à quibus deflectere nullã in partem poſſumus. De rebus urbanis (ut antè ad te ſcripſi) tunc & quærendum mihi abs te, & tibi præcipiendum putabo, cùm te Romam perueniſſe cognoro. Nunc, ut ſe res habet, illa cogitatione ſuperſedendũ eſt. Mutinenſia acta expectabo interim, quæ in manibus ſunt: cætera ut dies afferet, & fortuna diſpenſabit, ſic mihi deinceps literis facies nota. Nos hic fructibus annuis condendis, nõ parum laboris moleſtiæq; ſuſcipimus, è quibus decumæ uini uſque eò fuere uberes, ut eas nullæ neque cellæ neque apothecæ capere potuerint. Itaq; neceſſe eſt, lacus eos ipſos,

in quib

in quibus musta ferbuerunt, doliorum instar adhibere: quibus à summo munitis compactis asseribus, & ad omnem introitum externi aëris probè obstructis, confidunt ista qui norunt, uinum incolume nos seruaturos. Ego hæc non tam quidem intelligo, quàm quæ peculiaris mea curatio est. Hortos suburbanos ita pulchrè habeo instructos omni huiusmodi copia, ut optimè prospectum in æstatem proximam sit: ad quod tempus te expectabimus: &, nisi erit maior istic manendi causa, etiam accersemus. Vale mi Paule, & si nos diligis, ualetudinem tuam tcura diligenter. Florebello nostro & cæteris saluem. VI. Calend. Octobris, M. D. XXXV. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO SADOLETO S. P. D.

LAtinus Iuuenalis, homo & ingenio & rerum usu præstans, mihi iam inde ab adolescentia notus, hàc iter faciens Auenionem uersus, rerum illarũ quæ ad ecclesiam Auenionensem spectant constituẽdarum gratia legatus à Pontifice: mecum erat pluribus de rebus collocutus, de quibus, alijs literis scriptũ est à me tibi perdiligenter. Verùm cùm is tum à me discessisset, tãquam alio itinere rediturus ad urbem, neq; me amplius uisurus: nihilominus mutata senten-

tia, heri uesperi huc se retulit, amanterque est à me hospitio acceptus. Sumus enim perdiu iam familiares. Cogitabat autem ipse hodie cum prima luce proficisci, (nam hæc ego scribebam ante lucem) & cum eo aderat Raymundus Vitalis noster. Has ei literas daturus sum ad te perferendas, quas cùm acceperis, fac ut conuenias hominẽ, eumq; tibi in amicitia adiungas: probum enim uirum, & integrũ, & magni animi, & bonorũ amantem, fautoremq; cognosces. Plura ad te scribam cùm tuas aliquando accepero, quas auidè expecto: neq; enim citeriores iis habebam, quas ad Tarum dedisti. Vale.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO SADOLETO S. P. D.

LIteras tuas pridie Nonas Nouembris, uesperi, et ipsis Nonis postridie manè, cùm in prandio iam discubuissem, essentq; mecũ unà Cæsarista, Cusanus, Oppeda, Vellarenus, multiiuges accepi, & Florentiæ, & Viterbij, & in ipsa urbe iam bis datas: quarum sum mirifica cura & copia delectatus. Ac primùm illud gaudeo, te itinere toto acto ex sententia, incolumem ipsum atq; cæteros Romam peruenisse: ibiq; fuisse aceptum ut maximè uolebamus. Sed quoniam mihi ad omnia rescribendum est, seruabo ordinem, ut

prioribus prius respondeam. Quod ergo ad negotia Mutinensia pertinet, matrem & fratres mihi commodè ualere, peroptatum mihi est: teq; ab illis amanter fuisse acceptum. De ære alieno matris fratrisq; demortui, habeo iam rationem atq; consilium quo illos expedire ab omni difficultate poßim: quare audacter promittito, eam rem ut rectè agatur fore tibi curæ. annuo enim ab utroq; nostrum spatio sumpto, quod in tempus facultas soluendi cadere nobis poßit, aureos trecentos numerabimus. Puerũ quidem ipsum penes me habere cupio, si est talis, ut spes de eo nobis esse poßit, in eum uirum euasurum, quem quærimus, & quod de fratre tuo iam cõsidere cœpimus, facilè nobis ductu futurum, ut fingamus in eo formam illã, quæ sit maximè ad decus & ad dignitatem idonea. Doctorem huic iuuẽtuti & magistrum abs te quæri non puto fore amplius opus. Narrabo enim tibi, simulq; tu agnosces, quanto plus sæpe fortuna polleat, quàm hominis consilium. Receperam me fortè in bibliothecã nudius quartus, cùm esset iam nox: ibiq; attẽtius libros quosdam uoluebam: cùm cubicularius nuntiat, esse qui me conuentum uelit. Rogo quis homo? Togatus inquit. Iubeo intromitti. Accedit. Interrogo quid sibi uelit, qui illa hora adeat ad me. (cupiebam enim absoluere ocyus hominẽ, & ad studia me referre.) Tum ille, repetito altius principio, ita aptè

mec

mecum, ita accuratè & modestè locutus est, ut mihi curam iniecerit cognoscendi interius, & percunctandi. Itaq; clauso libro, ad eum totus conuersus, sciscitari incipio, cuias sit, quam disciplinam profiteatur, quid sibi quærens in has regiones uenerit. Ac ille: Scotus sum, inquit. Ex ultima'ne, inquã, orbis terræ natione? Etiam. Vbi ergo disciplinis liberalibus operã dedisti? (quod ideo interrogaui, quia eius sermo & Latinitatem, & ingenium redolebat) In patria primum, inquit, compluris annos philosophiæ operam dedi: deinde Lutetiæ sum eruditus, ibiq; Eboracensis Cardinalis fratris filium in disciplina mea habui. Pòst cùm patrui mors à puero illo nos distraxisset, ad Bellaium Parisiensem Episcopum me contuli, eramq; cum illo Romam profecturus, nisi morbus me grauis in itinere ab eo disiunxisset. Quid ergo tibi hic expetis? inquã. Cupiditas, inquit, primùm tui uisendi, quod maximè optabam, huc me compulit. Deinde cùm Auenione esset mihi dictum, te alicuius hominis indigere, qui iuuentutem tuam hanc erudiret, si forte ego essem isti negotio aptus, offerendum tibi me duxi: non tam onus illud appetens quidem, quàm tibi gratum facere studens: & simul intelligens, fore mihi laudi quodcunq; munus apud te, & tuo iussu, hortatuq; suscepissem. Quid quæris? usq; eò mihi placuit, ut primo mane Glocerium consulem, atque Heliam accersierim:

rim:exposui de homine quid sperarem, & quæ mihi in eo egregiè complacita essent, omnia narraui. Certe enim eiusmodi modestiam, prudentiam, compositionem oris atq; uultus, uix in Italo homine talem expectare potueramus. Neq; hoc contentus, ad prandium inuito, cùm Florentium ipsum, (hoc enim illi est nomen) tum medicum nostrum, de quo scripseram ad te antea: itemq; Heliam unà cùm consulibus. Post prandium, statim disputationes me cohortante inductæ sunt: argumenta physices assumpta: certatum à medico nostro acriter, obtorto uultu, magnisq; anhelitibus. Ille alter, modestus, placidus, nihil non ad rem, nihil non accuratè & sobriè, sanè quàm peritè omnia, & intelligenter. Quin cùm ego cõclusissem argumẽtum quoddam aduersus medicum, tortuosum ac difficile, in quo erat enodando magnus illi labor: iste petita uenia, solutionem protulit quàm maximè fieri potuit doctè, atq; accommodatè. Quid queris? accensi omnes desiderio sunt retinendi hominis, consulesq; eum seuocauerunt. Res pacta est aureis nummis centenis: tanta cum uoluptate ciuium, sicuti ego audio, ut omnes nouam quandam felicitatem huic urbi esse exortam putent. Quin circunferuntur sermones, quos cum cõsulibus habuit, ita liberales atq; ingenui, ut nil possit supra. Quamobrem spero huic negotio et muneri optimè prouisum forè: & spero adhuc, tamẽ

nond

nondum compertum habeo. Sed uidebimus reliqua. Habet autem iste, quod mihi maximè uoluptati est, Græcarum etiam literarum quod pueris imbuendis sit satis. Quocirca tu de eo sine cura esse potes. Mutinenses ciues nostros rectè habere se, tibiq; officia præstitisse, quæ in utrunq; nostrum beneuolentiam significarent, maximè lætor. Quæ ad Quirinales hortos pertinent, à me tibi missa, hæc me scribente tibi iam accepta esse confido. Erat enim hic undecimus dies, quo tabellarius qui attulit, discesserat. Respondi literis Florentinis, nunc uenio ad Romanas: in quibus hoc primum lætor, binas iam te ibidem meas accepisse. De Capisucco gratißimum mihi est, & Romæ eũ commorari, & habere locum quem uirtus eius meretur, quanquam non ut meretur quidem, est enim uir summis honoribus dignus: qui quòd tui amantißimũ se ostenderit, non est aliena illius naturæ & humanitati, hæc comitatis exercitatio. Eum ego maiorem in modum diligo, & diligã semper: summasq; eius uirtutes, atq; imprimis humanitatem illam qua singulari est præditus, omnibus meis officijs cõplectar. Eum tu meis uerbis & salutes centies, & amplexere etiã uelim. Quòd Iudæorũ mentionẽ intulisti: in causa illa omnes nunc laboramus: itaq; rogatus sum à Delectis huius præfecturæ, quorum de numero sunt qui heri mecum in prandio fuerũt, ut cum ijs unà ad legatum accel

accedam: quod libenter annui. Dies dictus est accedē-di ab hoc die tertius, quò etiam propero magis, ut ad te antea scribam: ne negotio illo hæc opera distrahatur. Propter quam causam etiam habiturus es literas inaccuratas, atq; illepidè scriptas: non enim est otium describēdi. Sed ut de re: cùm essent conditiones Iudæis latæ à Delectis, quibus noua illorum iura restringebantur: easq; illi recusassent: interuenit Latinus Iuuenalis, ad quem est aditum à nostris, idq; meo consilio: petitumq;, ut æquitatem concessionum Iudaicarum inspiceret, ad pontificemq; referret. Non recusauit laborem, uocauit Aueniones Iudæos: parteis ambas audiuit. Correxit ipse nonnulla, quæ nos heri proposuimus Iudæis, interrogauimusq;, num illis stare animū inducturi essent. Tempus postularunt ad respondendum. Biduum datum est, ut perendie, qui dies erat futurus VI. Idus, mane responderent: decretumq; inter nos, ut responso quocunq; habito, ad legatum statim proficisceremur. Atq; hoc à nobis de industria factū est, ut si repudiassent illas conditiones, Latinum inimicum sibi redderent, cuius autoritatem tam paruì fecissent: quanquam intempestiuum nunc quidem est de Iudæis scribere. Amicum illum nostrum nondū inuenisse exitum rebus suis magnopere miror: eiusq; actiones minimè probo, in quo tu quoq; potes animaduertere Paule, quàm popularis hæc quæ uidetur sapient

pientia, à uera uiuendi ratione, uerisq; prudentiæ consilijs aliena sit. Sed hæc missa. Ego uersor in studijs languidius, & de gloria quidem aliquantum processi: sed nescio quo pacto piger magis etiam sum ad scribendum, quàm solebã: legendi uoluptate ducor: sumq; reuersus ad Aristotelica scripta, quæ quotidie mihi maiora, præclarioraq; uidentur. Proœmium de gloria miseram tibi, quod postea mutaui aliquot locis, neq; nunc uellem Saluiato lectum. Sed ego hoc confecto de gloria libro, optimum illum principem omnino sum explicaturus, si impedimento nullo fuero tardatus. Cùm huc à me peruentum esset, sustinui scripturam, si quid forte mihi in mentem uenire posset, quod præterea esset scribendum. Interim conuertam animum ad literas Contareno scribendas, si & tempus & ingenium mihi suppeditaturum sit: quod sanè diffido. Ad Contarenum non succedit quod scribo. quare in aliud tempus differamus: & sanè sum aliquãtum μετέωρος. scriptio autem ad talem uirum ab animo uacuo & soluto petenda est. Tandem confeci ad Contarenum literas. quas quoniam examinare, ut soleo, non poßum, neq; ingenium ad iudicandum attendere, tibi Florebelloq; permitto, ut nisi duxeritis idoneas, ne reddatis. Vale, & salue mi Paule: imprimisq; animaduerte, ne frequens tua ad primores accesßio aliquam indignam nobis ambitionis suspicionem excitet.

citet. Gallicis sanè quidē illa moribus, quàm Romanis est congruentior. Quocirca temperato tibi ab ea, & longiora spatia intermittito. Iterum uale. VIII. & VII. *Idus Nouembris.*

IAC. SADOLETVS
EPISC. CARPENT.
PAVLO SADOLETO
S. P. D.

CVm uenissem Auenionem ad XV. *Calend. Decembris, ob causam publicam aduersus Iudæos illuc euocatus, protinus mihi ex equo descendenti, literas tuas Vitalis obtulit, tertio Nonas Nouembris scriptas: quas non mediocri cum uoluptate legi. Delectabat autem me in illis, cùm summi pontificis de te opinio, tot iam signis indicijsq; declarata, quam tibi & honori & ornamento fore confido: tum ueterum amicorum nostrorum, summorum hominum, erga me uoluntas non solùm nō extincta diuturnitate nostræ disiunctionis, ut mihi ex literis tuis conspexisse uideor: uerùm etiam beneuolentior facta, postquam tu tuis officijs, tuáq; diligentia acriores quodammodo faces illorum animis adhibuisti. Sed præter omnia maximæ mihi iucunditati fuit Cōtarenus: cuius ex epistola dici non potest quale de eo iudicium fecerim. Et re uera exemplum mihi illa attulit humanitatis eius, probitatis, benignitatis, prudentiæ. Primùm, quòd ad*

me prior ipse scripsit. Obsecro, hoc quanti? Deinde, quòd illo modo, quòd tam ingenuè, tam fraternè, tam amanter scripsit: & cùm pro me omnia summa fecisset, non tacuit etiam in literis in quo me sibi uisum ieiuniorem arbitraretur. Crede mihi, amo hominem, & tanquam alterum me esse iudico: quando ita sumus consentientibus sensibus, ut simplicitatem illam, quam ego tantopere amplector, & quam tibi amplectendam semper magnopere prædico, ambo eodem quasi inducti spiritu, tenemus. Ac de magistro quidem lætor, & eũ illum non esse quem fueramus suspicati, & de omnibus controuersijs inter nos cõuentum esse: quem iam diligere incipio, tuo imprimis testimonio adductus. Proinde, etsi stigmata adhuc in fronte gerimus eius dedecoris, quod mihi ab illo uel per illum inustum est: facilè tamen & libenter obliuiscimur pristini doloris, atq; ad fraternam beneuolentiam animum nostrum cõuertimus. Ad Contarenum rescribo. cui cùm reddes meas literas, de meo in ipsum animo, deq; maximis obligationibus quibus illi sum obstrictus, tu quoq; ea loquere, quæ ex mea fide & natura esse scis. Bellaio etiam ages meis uerbis gratias: ipsiusq; erga nos uolũtatem neq; unquam mihi incognitam, & semper optatam atq; gratam ostendes esse. Nam quòd hortatur ut in Epistolam ad Galatas commenter, satis tibi exponere non possum, quàm

quàm à ſcribendo nunc abhorreat animus. etſi hoc fortaſſe breuis deſidiæ ſit. Verùm ſi ſcribendum maximè ſit, num tu ad ſacrarum rerum commentationes me hortare, quarum ſcriptio tot inſidijs & calumnijs eſt infeſta? Illud me mordet, Pontifici te eſſe pollicitum: quanquàm hoc fuerit bonitatis. Te autem existimare, breui à me tempore elucubrari quicquã poſſe, quod lectione dignum ſit, id ſanè in te uehementer ſum admiratus: qui noſſe tarditatem, & cunctationem meam maximè omnium debeas: qui crebro me deſperatione ſuſcepta opera penè abijcientem uideris. Tibi'ne ueniſſe in mentem, menſtruo ſpatio poſſe aliquid à me confici? Ne tu in hanc opinionem de me diſceſſeris unquam: ne'ue tibi perſuaſeris, eum eſſe me ſemper, quem tu interdum expertus es, hoc eſt, in poteſtate & arbitrio: uel (ut nonnulli dicere ſolent) in numerato ſemper orationis copiam habentem. Sed quoniam promiſſo ſatiſfaciēdum eſt, tuaq; fides exoluenda, quam pontifici aſtrinxiſti: magnopere uelim te expiſcari & indagare, quo ille argumento potiſsimum lætaturus ſit: atque utinam ipſemet mihi præſcriberet: fierem enim attentior illo mihi admoto ueluti ſtimulo. Quid autem? quicquid: dummodo ne de concilijs: quòd in eo genere & permulta ſcripta ſunt: & nolo fidei meæ teſtimonio derogari, ſi forte in concilio quid ſentirem de his rebus, eſſet mihi ex-

promendum. Poteris igitur, si cum eo familiarius loquendi tibi potestas fuerit, sciscitari de eo met, quid sibi maximè placeat. Ad Farnesium cōposui gratulatorias literas: serius fortasse, quàm expectarit: sed ita accuratè, ut nihil mihi in ea re uideatur potuisse scribi grauius. Florebellum summopere diligo, & quanquam mihi illius absentia incommodo est, atque, ut prisco utar uerbo, diuidiæ: tamen florere eum in celebritate magis opto, quàm mecum in silentio, & quasi in solitudine uiuere: idq́; adeo illius causa, quem ego dignum omni honore statuo. Gratum ergo erit mihi intelligere, esse eum eo loci positum, ubi spem magnam capere suæ liberaliter fortunæ constituendæ possit. Nos hic sat bellè habemus: asperiorem aliquanto sentimus hiemem, quàm in his regionibus solita sit: annona & reliquis fructibus abundamus. Frater tuus quotidie magis et moribus honestis, quod uidemus: & literis, quod speramus, proficit. Sacratus in officio est, commodamq́; mihi præbet operam. Amici & familiares ualent. Reliqua si qua sunt, à domesticis ad te scribi copiosè puto. Carpentoracti, VI. Calend. Decembris, M. D. XXXV.

Nigrum meum saluere plurimum iubeas uelim: quem ego amo mediusfidius, & in medullis habeo: eius literis non rescripsi, satis spatij non habens: & tamen nullam ei epistolam arbitror te internuntio

futur

futuram gratiorem.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO SADOLETO S. P. D.

SCripsi literas ad te speciosas, quas Pontifici ostendere posses: in quibus de tua istic mansione, reditu'ue ad nos, consilium illud do, quod unum in huiusmodi re uisum mihi est dari tibi oportere. Nunc scribo has familiariores alteras, ut etiam hoc addam, quod mihi maximæ curæ est. Nam cùm ego prius quietiore animo essem, reditum tuum expectans ad eam diem, quæ fuerat dicta: hoc est, circiter mensem Aprilem, postquam tu non semel, sed bis iam scripsisti ad me, cupere te anticipare illam diem, & primo quoque tempore ad nos reuerti, magna sum incensus cupiditate uidendi tui. Sed tamen, quod est mei paterni animi erga te proprium, semper commodum & utilitatem tuam meæ uoluntati præuerti uolo: ut si habiturus sis splendidam occasionem istic commorandi, agas quod animo tuo libuerit, quemadmodum tamen in alteris literis, quæ ad speciem factæ sunt, consilium meum tibi de hac tota re explicatum est. Illud tantum te admoneo familiarius & propius, ut ita statuas, idque habeas

exploratum, si semel in illam nassam te inieceris, liberum tibi posthac inde exitum non futurum. Nos enim ipsi, id quod tu scis, nisi diuino potius quàm humano certe consilio, emißi ex illis uinculis, tanquam è custodia fuissemus, adhuc impediti & constricti hæreremus. Neque ego te impedio, nec deterrere te uolo, quominus istic maneas, si commodum tibi sit. Sed utrunque putaui meum esse, & quod faceres approbare, & quod sentirem id uerè expromere. Confeci etiam ad Pontificem epistolam, quam omnino conueniet reddi: est enim scite (opinor) satis, & grauiter scripta. Quam quidem ut conscriberem, illa me res præcipuè impulit: quòd nosci ab eo, & à cæteris omnibus uolo, firmum animi mei propositum, huius qua nunc fruor, retinendæ tranquillitatis, & libertatis meæ, usq; ad extremum spiritum conseruandæ. Amicos nostros quidem omnes, sed imprimis, ac præcipuè Blosium meum omni à me salute & charitate complectere. Vale.

IAC. SADOLETVS EPISC. CARPENT. PAVLO SADOLETO S. P. D.

Binas à te acceperamus literas, datas mense Nouembri: nunc accepimus trinas ipso natali Dei & domini nostri die. Respondebo igitur ad omnes. De tua cupiditate, ut sis mecum, & mihi audire gratum est, & te uideo postremis tuis cognouisse iam de eo sententiam meam: nempe te non minus auidè expectari à me, quàm desiderari me tibi: quamobrem ages quod quandoque tibi uidebitur. Illud tantum te admonitum uolo, ut cautè iter facias, cùm propter anni tempus, est enim hiems: tum quòd cùm nõ maximè comitatus sis, sisq; per ea loca, eosq; homines transiturus, quorum mos & natura mihi ualde est suspecta: non sine animi solicitudine esse possum, neque soluto animo de te cogitare. Quare fac ut omnem adhibeas cautionem & diligentiam, quò te nobis saluum atque incolumem sistas: fidosq; habeas & comites, & uiarum duces: in quo neque operæ, neque pecuniæ parci à te uolo. Et quoniam uno aliquo egemus qui à pedibus sit, Fabritium eram desideraturus. Sed si is retinetur à Florebello, cuius commodum facile antepono meo, aliũ adduces quemlibet, quem tu idoneum & fidelem esse

iudicaris. Cæsium Cardinalem & amaui, coluiq; semper, (quemadmodum tute scis) & ualde benè de eius ingenio, prudentiaq; iudicaui: meq; ab eo diligi etiam sensi: quod est caput meæ in eum obseruantiæ, eximijq; amoris. Qui quòd tibi se comiter amiceq; dedat, habeatq; nonnunquam de me mentionem, gratissimum mihi est: teq; illi meis uerbis & agere gratias, & mea in illum perpetua officia polliceri, planè uolo. Lapidem autē illum quin ferat causa nulla est: quare nisi iam fecisti, facias illi primo quoq; tempore eius auferendi, & sibi habendi potestatem. Marium nostrū aueo scire quid agat, & quò animo proœmiū nostrum acceperit: tu si ab eo aliquid, continuò facies me certiorem. Gambarum conuentum à te, & meis saluere uerbis iussum, admodum lætor: illudq; magis, quòd tibi uisum scribis fuisse, me ab eo diligi. Quod ego non parui facio: eius enim de ingenio, & de nobilitate animi, summaq; humanitate, semper existimaui benè: quapropter item meis uerbis ages illi de hac eius uoluntate erga me gratias. Petrum Lambertum meū, optimum sanctissimumq; uirum, eundemq; omni uirtute atq; humanitate præditum, sic non amo solùm, uerùm etiam colo ac uereor, ut nullius hominis amplitudini & dignitati plus tribuam, quàm eius unius integritati ac uirtuti. Qui quòd me, teq; diligit, suamq; omnibus in rebus ostēdit

adIIIers

aduerſus nos beneuolentiam, tam gratè accipio, ut nihil ſupra. Sed quando tot eius erga nos meritis referetur à nobis gratia? utinam ueniret mihi in mentem, qua re poſſem me illi exhibere, agereq́; aliquid, quod tali uiro accideret optatum, teſtimonium meæ ardentis erga illum uoluntatis. Sed, ſi omnia ad gratiam oſtendendam nobis reliqua ſunt clauſa, teſtimonium certè tantæ uirtutis ac benignitatis pro uirili noſtra in poſteritatẽ propagabimus: eſt enim mihi ille ſemper in intimis medullis infixus. Tu ei à me millies ſalutem, uel centies millies potius: nemo eſt cui me magis charum & commendatum eſſe cupiam. Quòd autem ille tibi ſuadet, ut munus conſecrationis, uel facultatem potius eius muneris accipias, idem ego & probo, & te hortor. Moroni epiſcopi Mutinenſis noſtri uirtute & dignitate plurimum lætor: teq́; iniiſſe cum eo amicitiam ualde laudo. Caluum habeo in memoria, fuit enim ſemper mei amiciſsimus: ipſe certè (quod noſſe de illo potui) ingenio animoq́; erectior, quàm uideretur illius fortuna poſtulare: quem ſalutes uelim à me: eiq́; dicas, gratum illum mihi facere, quòd memoriam mei nõ intermittit: petereq́; ab eo me, ut hoc aſsiduè faciat. Capiſuccũ meum, talem tibi beneuolentiam oſtendere, tantumq́; impartire amoris, quantum ſcribis, incredibile eſt, quantopere gaudeã, & certè nihil fieri poteſt illius uirtute præ-

ſtantius, humanitate lenius, familiaritate dulcius. Et tamen hæc in eo antea etiam cognoram: nunc uerò, quòd tantam fidem præſtet amicitiæ, quòd ita memor ſit eorum à quibus ipſe mirificè diligitur, quanquam longè abſentiũ, hoc propè ſingulare eſt & ſummum in hac ætate optimi uiri indicium: cui ego toto corde & animo penitus ſum addictus. Illud doleo, quòd cùm ipſe facultatem amplam habeat crebro nobis amorem ſuum oſtendendi, nos nihil ſimile aduerſus eum agere poßimus. Sed aliquando poterimus: aut ipſe eadem uirtute, animiq; ingenuitate, qua nos officijs omnibus proſequitur, noſtram uoluntatem erga ſe pro relata gratia accipiet. Quòd eius omnibus in rebus ope & conſilio uteris, facis rectißimè, idq; ut ſemper facias tibi potißimum mando. Ad Gonzagam amplißimum uirum ſuades ut ſcribam. Enimuerò quid? præſertim cùm aſcribas occupatißimum illum eſſe. Videtur tibi'ne rectũ, ut obtundamus eum inanibus epiſtolis? At delectatur ſtylo & genere meo dicendi. Primùm, non uideo cur delectari debeat, quid enim eſt in meis ſcriptis egregium, quodq; non imprimis humile & ſerpens humi ſit? Deinde, ſi maximè delectetur, iuuenile eſt ſummos uiros literis laceſſere, quæ nil afferant aliud, præter animi delectationem. Immò uerò habeat ille hoc pignus noſtræ ſummæ erga eum obſeruantiæ, maximiq; quo illum proſequimur

mur honoris, quòd uacuas rebus & negotijs literas ad eum dare erubeſcimus. Quem quòd ſcribis omnia ſumma officia Accolto noſtro in illius grauiſsimis incommodis præſtitiſſe, lætor uirtute & laude ampliſsimi ac nobiliſsimi hominis: multumq; ego quoque hoc nomine illi debere me intelligo. Gratum & id mihi, quod de Vbaldino nũcias, eſſe eum cum Accolto in amore & gratia, hominemq; ſeſe in illius aduerſis rebus præſtitiſſe. Laudo uirtutẽ, officiumq; diligo. Sed de eo ipſo eſt quod expoſtulem. Tandiu'ne, cùm in Vrbe aßiduus fuerit, nihil ad me literarum, ac ne per alios ſalutem quidem? at tu illi à me plurimam. Cui indicabis, etiam ſi ipſe me minus diligat, ſummè tamen eum à me & amari & ſemper amatum iri. Hortos noſtros Quirinales ſcripſi ut redimeres: nunc ſi tibi uidetur cõmodius ſinere eos uti ſunt, ea ratione, ne ſi ab uno auellantur, in aliquem potentiorem incidant, à quo non tam facilè poſtea poßint auelli: facies quod iudicaris rectum, totum enim hoc negotium tibi permitto. Latinum Iuuenalem amo maiorem in modum, meq; ab eo amari opto: tu me illi & mea omnia, & res prouinciæ huius commendabis. Aemylius quod à me petit, neque facile id factu eſt, & certè alieniſsimum noſtræ integritatis. Nos officia amicitiæ illi præſtitimus, quoad licitum fuit: ſinat nos nunc officij quoque noſtri habere rationem.

Nam

Nam ut nos citationibus urgẽdis, & aduersarij persona suscipienda, lites prosequamur, neque honestum, neque decorum nobis est: longeq́; remotum à more & professione nostra. Libellum hic retinebimus, quoad ipse inueniat qui rem exequendam curet: quem ex prouincia ipsa esse oportet: & tamen magnus numerus eorum hominum solet in Vrbe esse: ut futura sit ei alicuius copia, qui id agat sedulò & diligenter: quandoquidem ad talia genus illud hominũ est aptissimum. Si qua re honesta Aemylius meam beneuolentiam erga se expetet, experietur semper me amantissimum sui. Ain' tu Romæ esse Hieronymum Aleandrum? quem ego abesse longè putabam: audieram autem esse eum Venetijs: gaudeo mediusfidius, datam tibi facultatem, hominis omnium doctissimi & noscendi, & uisendi: quem quòd scribis mei esse peramantem, moriar ni eo nuntio mirabiliter sum delectatus. Hic de illis Paule est, quos ego imprimis mirari soleo. Incredibile propè est, quæ sit hominis scientia, memoria, cognitio rerum plurimarum, de quo sæpe equidem tecum locutus sum. Sed nunc cùm nactus occasionem es, complectere hominem omnibus officijs, & te illi insinua: abibis enim semper ab illius latere & colloquio doctior: quem salutari à te meis uerbis studiosissimè uolo. Tantum utrunque nostrum ab amplissimo uiro Contareno amari, quantum tu

ſcribis, ſummæ mihi uoluptati eſt: utinam ille modò habeat iuſtas cauſas id agendi. Ipſe quidem illi omni obſeruantia iure optimo ſum addictus: cuius legi adnotationes, & eſt tamen quiddam, in quo leuiter diſſentimus: in quo tamen meis rationibus allatis illius ſententia potiſsimum ſtaturus ſum. Sed oporteret nos colloqui: quod aut faciemus coacto concilio, ſi modò unquam cogetur: nam ego quoque Chriſtiano illi negotio pro mea parte non deero. Aut ſi facultas ea non dabitur, & deſperaro poſſe nos congredi, per literas accuratius & ſciſcitabor ſententiam eius, & explicabo meam: quamobrem tota iſta res in id tempus differatur. Mendum illud in libro meo, quòd ipſe quoq; corrigi debere dicat: probetq́; in eo opinionem meam, quæ tamen eadem ſemper fuit, neque quo pacto in uerbis illis fuerit immutata ſcio, nec miror, & tantò magis dari à te operam uolo, ut in omnibus libris, quotquot fieri poterit, error ille tollatur. Ad poſtremas uenio literas: Saluiatum & Campegium, & Symonetam, quantum colam tu optimus teſtis es: qua autem illi in rebus noſtris beneuolentia utantur, cognoui ego ex tuis literis. Agito igitur illis maximas à me gratias, omnemq́; meam obſeruationem, officium, amorem, eiſdem deferto: quod commodiſsimè facies, cùm commeatum petes ad nos reuertendi gratia. Hortenſium lætor bonis ingenijs probari.

Octa

Octauio Pantagatho optimo atque eruditißimo uiro, cuius ego officium gratißimum habui, meam item gratam esse & memoriã eius officij, & erga ipsum uoluntatem, gaudeo. A Steuco accepi literas humanißimè scriptas, quæ me maiorem in modum delectarunt. Quòd ad Fregosium scripsisti, laudo. De pensione illa tua petere à Rege ut eam autoritate sua comprobet, indignum est. Nostra erga illum officia eiusmodi sunt, ut si fortunam sequeremur, maiora ab illo expectare deberemus. Nunc cùm è fortuna non pendeamus, infringere in re parua magnitudinẽ animi nostri, ne cadere quidem in cogitationem nostram debet. Si pensio per Pontificem potest roborari, honesta est actio, & petere non indecorum. Si ad Regem confugiendum est, non est tanti pensio, cur hanc demißionem animi alienam à moribus & natura nostra subeamus. Nihil est quod te pigeat reddidisse primò Farnesio literas, & eius opem & gratiam implorasse: non enim dubito, quin negotium suscepturus ex animo, idq; quod uolumus à Pontifice impetraturus sit. Quod si etiam fiat serius, semper tamen futurum est his populis gratum. Non te oblitum arbitror, quod tibi discedenti de Alfonso fratre in mandatis dederim. Id tamen, quoniam (ut debet) magnæ mihi curæ est, repetendum his literis duxi, ut instes contendasq; apud Pontificem max. quò magistratus

ei aliquis illius uirtute dignus mandetur, in quo poßit & doctrinā suam, & integritatem exercere. Non enim diffido optimum Principem, pro sua clementia & erga nos uoluntate, habiturum rationem rogationis nostræ: nobisq; ea præbiturum, quæ communia ferè sunt: cùm nos, qui nihil magnum neq; insigne quærimus, ac ne optamus quidem, neque ob eas res aures Principis nostri obtundimus, hòc simus qui parua & uulgaria impetremus digniores. Ages igitur cum illo nostris uerbis, & diligenter, & audacter: ut habere uelit fratris mei rationem, & docti, & prudentis uiri: cuius iam probitas, iustitia, & integritas, in alijs magistratibus, quos aliàs perhonorificos geßit, magna cum ipsius laude spectata est. Causas celerioris reditus tui, uel quòd iustæ sunt, uel quia ego rei ipsi faueo, habeo sanè quàm probatas. Tantùm te moneo iterum atq; iterum, ut cautißimè iter facias. Iulium puerum hoc tempore uiæ committi non placet: primo uere curabitur ut tutò & commodè ueniat. quod etiam eius deducendi onus Nicolaus Capellus sibi ait impositum à mulieribus fuisse: qui cùm illuc cupiat redire, comitum penuria etiam nūc detinetur. Literas meas ad Pontificem maximum, quas poscebas, cùm hæc scriberem ad te, perlatas esse arbitrabar, teq; illis iam usum eò quò utendum putasses. Accoltum doleo excedere ex ea urbe, in qua

ego maximè eum morari uellem: ut enim nobis est amicißimus, sic pluribus rebus nauare nobis posset beneuolentiam suam. Sed ferenda humana. Quas quidem ad eum scripsi literas, non minore motu animi à me scriptæ sunt, quàm ab illo fuerint lectæ. Claudium opto mecum esse, tametsi ego in scribendo & lucubrando factus sum segnior: itaque scito, nihil à me hac hyeme compositum fuisse, quod momenti alicuius sit. De gloria inchoaueram, sed cito intermisi: habeo tamen in animo opus illud persequi, in quo Saluiato, cui tantum debemus, referatur aliqua ex parte à me gratia: quod etiam per te illi uolo exponi, & declarari. Tu semper de Blosij Palladij nostri humanitate, comitate, beneuolentia erga nos aliquid ad me scribis: tibi autem quid ego rescribam? nisi illud, quod solenne & fixum est, eum à me scilicet incredibiliter amari. Quod cùm summè faciam, non tamen tantum mihi uideor posse facere, quantũ illius erga nos officia postulant. Vellem scripsisses ad me, ecquid habeat gratum, quòd ego illum in meo Hortensio intexui: & certè habere debet: non tam, quòd magnum aliquid propterea sit assecutus, quàm quòd ego illi in conspectu propemodum pono uniuersam imaginem illorum temporum, in quibus nostræ utriusq; iuuentæ desideria illa ardentia ferbuerunt, quorum est recordatio utrique nostrum iucunda. Eum tu meo nomine

amp

amplectere, & salutem illi plurimam dices. Florentium magistrũ huius iuuentutis quotidie magis probo: nisi quòd uidetur mihi factus taciturnior, & solitudinis amantior: in quo mihi est admonendus, (quod facere cogito) ut caueat, ne hoc sit μελαγχολίας uitiũ, non animi iudicium: omniq; modo ad hilaritatem est prouocandus. Ei stipendium publicè constitutum est satis amplum. Cuius tertia pars illi à nobis soluetur, quemadmodum cùm tu etiam adesses, eramus ciuibus polliciti. Frater tuus mihi admodum satisfacit, seq; exhibet & facilem & cupidũ obtemperandi mihi: & certè (ut ætas illa est) nihil, aut admodum rarò delinquit. Spero de eo optimè. Sacratus in suis studijs est aßiduus: cæteri familiares bene habent. Nos hic in suauißimo otio uiuimus: copia rerũ abundamus (præterquam pecuniæ) penè omnium. Multum mihi tuæ ad Bembum placuerunt literæ: ut, si homo es, magno animo dedere te debeas ad hoc Latinè scribendarum epistolarum genus. Ad postremas tuas literas nihil est quod rescribam amplius. Satis enim ad omnia arbitror esse responsum. Tantùm Iaccobaccio humanißimo uiro ut gratias agas meis uerbis mando, atque ut eidem omnia nostra cõmendes: meq; confirmes memorem semper & ipsius officiorũ erga nos, & patruorum eius futurum: quos ego uehementer amaui dum uiuerent, neq; desisto diligere etiã

mortuos. Adscribam hoc quoq;: nisi ex tuis literis sencero coniecturã, diutius te istic, quàm nũc facturum te ostendis, commoraturũ esse, nullas amplius literas me ad te scripturũ: sed tempus & curam omnem positurum in sacrarũ literarum studijs: quæ narrare tibi nequeo quantopere me delectent. Tu ut eo animo ad nos uenias, tanquã te in eadem studia totum immersurus sis, omnino facito. Vale etiam atq; etiam. Durando cubiculario summi Pontificis multum intelligo me debere: suis enim in te officijs egregiè promeruit, ut ego quoq; illi deuinctus essem: quãobrem ages meis etiam uerbis ei gratias: meq; totum suum ut existimet, admonebis. Iterum uale. V. Calend. Ianuarij, M. D. XXXV. Carpentoracti.

PAVLVS SADOLETVS PETRO BEMBO S. P. D.

EX eis literis, quas ad Lazarum nostrum Papia proficiscens dedi, me in Italiã uenisse, Romamq; iter habere, & quæ profectionis nostræ causæ, quæue concilia essent, cognouisse te arbitror. Illud quidem certè cognosse te non dubito, quod ei nominatim ut te edoceret mandaueram, deferre mecum me patrui mei de laudibus philosophiæ librum, quem is paulò antè absoluerat: atque ab illo mandatum habere, ut

simul

ſimul ac conſtitiſſem, ſtatim eum deſcribendum, & fideliter ad te perferendum curarem: mirificè enim eum cupere, ut tu illum primo quoque tempore, atque omnium princeps haberes: cùm eius amicitiæ, quæ inter uos intercedit, cauſa, (præſertim cum tu illum ab eo librum tantopere efflagitaſſes) tum uerò ut lucubrationem ſuam ad iudicium tuũ deferret, tuaq́; imprimis opera, cura, diligentia, fide, in illa expolienda uteretur. quod ipſum etiam, poſteaquã ad Vrbẽ ueni, diligentius mihi per literas mandare, meq́; ut approperarem urgere nunquam deſtitit: facilè ut appareat, quanquam magna quædam in eo libro ſe eſſe conatum exiſtimet, non tamen eum illi librum antè probatum iri, quàm is grauiſsimo atque acutiſsimo iudicio tuo fuerit comprobatus. Quamobrem Matthæo Dandulo ciui tuo, eidemq́; tui nominis (ut mihi perſpicere uiſus ſum) ſtudioſiſsimo, mihi ex Contareni Cardinalis familiaritate cognito, & propter eius uirtutem atque humanitatem uehementer probato: cùm in iſthæc loca proficiſceretur, ipſum deſcriptum ad te librum dedi, eiq́; quàm maximè potui commendaui: quem effecturum non dubito, ut is fideliſsimè ad te celerrimeq́; perferatur. Nunc te Bembe optime ac præſtantiſsime, patrui mei uerbis etiam atque etiam rogo, fidemq́; à te amicitiæ, quam nobis omnibus in rebus diligentiſsimè præſtare con-

ſueuiſti, in hac re potißimum imploro, ut ad eum legendum eo animo accedas, non ut ſi quid laudandum in illo, ſed ut quidquid reprehenſione dignum ſit, tibi id notandum atque animaduertendum putes: utq; ita ſtatuas, nos à te non tam uoluptatem ullam ex laudatione tua, quàm maximam ex correctione utilitatem expectare. Id porrò optimè fiet, ſi in legendo iudicis partes ſuſceperis, amici depoſueris. Subuereor enim interdum, ne te nimius amor noſtri in fraudem inducat, tibiq; omnia quæcunque à nobis proficiſcantur, arridere faciat. Quare eum tu Bembe amorem in iudicium ne adhibueris, ſanctiusq; apud te ſit religionis atque officij nomen, quàm ulla amoris ac familiaritatis ratio. Quanquam quod certius ac proprium magis eſſe cenſendum eſt amici munus, aut quis ex amicitia capi uberior fructus poteſt? quàm ut quiſque doctrina, ingenio, magnarum rerum uſu quàm maximè excellit, ita ea illum omnia ad amici uoluntatem atque arbitrium ſummo eius tempore, quàm libentißimè conferre? ijs præſertim de rebus, quæ & iam in manus hominum uenturæ ſint, & ad poſteritatem etiam ipſam forſitan peruenturæ? ut opera ac fides tua à te nobis ita debeatur, ut eadem etiam pertineat ad uniuerſos. Illud te admonitum uolo, poſſe legi librum, itemq;

ab a

ab amicis nostris doctißimis uiris describi, Polo, Lazaro, Lampridio. quorum item quod de eo iudicium sit, ualde auemus scire. imprimi uerò atque edi nequaquam posse: uult enim patruus ampliore temporis spatio facultatem sibi esse, mutandi & corrigendi, siquid ex tuo præsertim iudicio, emendatione dignum uidebitur. Verùm eadem hæc patruum per literas tecum egisse confido. is enim ad me proximis literis scripsit, se literas à te, Iulio (ut arbitror) mense datas, tunc demum accepisse, atque ut ad eas responderet, se parare. Tu cùm scribere ad nos uoles, censeo huc ad Nigrum, qui utriusque nostrum amantißimus est, ipsas literas mittas, qui eas mihi, quandiu hic ero, euestigio reddet: postquam autem discessero, Carpentoracti etiam nobis eas curabit reddendas: sic enim optatißimæ tuæ literæ, quanquam paulò longiore erratione, certius tamen, ac plerunque etiam celerius ad nos peruenient. Quod autem ad me ipsum attinet, ego cum in Italiam uenire constituissem, ita peregrinationis meæ partes distribueram, ut statuerem, te istic in reditu meo inuisere, quem ad mensem Aprilem conijciebam fore. Te autem iccirco uidere omnibus uotis cupiebam: primùm, ut summum meum erga te studium, singularemq; obseruantiam qua te iampri-

dem ſum complexus, coràm tibi declarare conarer: fruererq́; exoptata uoluptate uidendi atque alloquendi eius uiri, cuius uirtute ac monumentis nostra hæc ætas illuſtrior, & ad poſteritatem commendatior futura eſt. Deinde, ut etiam ex tua aliquorum dierum conſuetudine, aliquid ipſe ad uſum meum transferrem, quod ad optimum atque honeſtiſsimum uitæ curſum mihi conſtituendum ualeret. Nam cùm hæc ſola ferè cauſa ſit, quamobrem hanc à me urbem, quæ ſemper domicilium uirtutis atque prudentiæ optimo iure habita eſt, uiſendam atque inſpiciendam putarim, ut ſcilicet in meis uitæ rationibus prudentior ex eo, atq; moderatior fierem: meq́; ad præſtantium uirorum, qui in ea ſunt, exemplum atque imitationem conformarem, quantopere mihi tuus Bembe aſpectus exoptandus eſt, qui mihi unus totius urbis eſſe inſtar poteſt. Quare ſtatuebam (ut dico) te uidere antequam in Galliam me referrem: maneoq́; etiam nunc in ſententia: modò ſtet illud quod diximus, de tempore, ad quod cogitabamus reuerti. Nam ſi expectabimus Aprilem menſem, te omnino uidebimus. At ſi quis interuenerit caſus, quo hyeme cogar reuerti, id quod potius formido, aliud erit mihi commodius atque expeditius iter ſuſcipiendum: atque ita, ad moleſtum

ſanè

ſanè itineris, atque hyemis laborem, illud etiam mihi grauius accedet incommodum, quòd tuo mihi optatiſſimo congreſſu carendum erit. Quicquid autem ceperimus conſilij, te de eo certiorem faciemus. Vale. x. Calend. Decembr. M. D. XXXV. Romæ.

PAVLVS SADOLETVS RODVLPHO PIO S.R.E. CARDINALI S. P. D.

DEcimus circiter menſis agitur, cùm ego & F. Molſa noſter, Io. Fr. Fallopium ciuem noſtrum iuuenem honeſto loco natum, ac liberaliter inſtitutum, amplitudini tuæ diligenter cõmendauimus: à teq; omni ſtudio ac precibus contendimus, ut eum mirificè cupidum ac ſitientem familiaritatis tuæ, uelles in fidem ac familiam tuam recipere: multaq; addidimus, quamobrem & ille tantopere id cuperet, & tu nolle nõ deberes. Atq; hoc à nobis (quod te meminiſſe non dubito) quodam die factum eſt, cùm ad prandium apud te, certo conſilio, ego atq; Molſa ueniſſemus: cumq; à te lautè ac peramanter accepti, loquendo (ut fit) ac deambulando, in anguſtã quandam ac penitiſsimã bibliothecæ tuæ partem ſoli tecũ unà perueniſſemus, opportunum ſanè locum, ut non inde

tu facilè, nisi ea quam à te petebamus, uenia nobis data, elabi posse uiderere. In quo illud mihi sanè gratum atque imprimis iucundum accidit, quòd præclarum eo die specimen uidi eximiæ cuiusdam liberalitatis atque humanitatis tuæ. Nam cùm à nobis uehementius premerere: ac tibi quominus cupiditati nostræ, quemadmodum uoluisses, obsequi statim posses, rei familiaris tuæ non paucæ (ut tute affirmabas, id quod nos etiam agnoscebamus ipsi) difficultates obstarent: uidi te tamen mente sæpius hæsitantẽ, utrum maior tibi commodi tui ratio habenda esset, an studij ac uolũtatis nostræ: quasi tibi durius esset, nobis quippiam abs te petentibus, non satisfacere, quàm contra rei familiaris tuæ rationes atque commoda facere. Itaque ea tunc ab amplitudine tua inita est ratio, quæ & rebus tuis commodior, & æquè nobis futura esset grata. Petijsti enim à nobis, ut certos aliquot, quatuor (opinor) menses, Fallopium ipsum sustinere se, ac commodum tuum expectare iuberemus: quo tempore domesticas tuas difficultates explicari posse sperabas, auctis per eos dies ex Gallico sacerdotio uectigalibus tuis. Tum enim demum te illi, nobisq; tantopere pro eo laborantibus, morem esse gesturum. Quod cùm Fallopio renuntiauissemus, magnum se quiddam per nos adeptum esse arbitratus est: ac cum magnas nobis, tum amplitudini tuæ maximas

apud nos gratias egit. Sibi enim facilè aiebat fore, quandiu tu uelles expectare: ut qui nulla necessitate, nullá ue inopia ad tuam exoptandam familiaritatem adduceretur: sed sola ea fama ac hominum prædicatione, quæ de tua uirtute, & animi magnitudine, summaq; humanitate incredibilis penè est, studio atq; amore tui accensus & inflammatus, cuperet ei uiro cultum atq; operam suam dicare, cuius ipse ex nomine & familiaritate fieret ornatior. Accidit, ut tu breui interiecto tempore, à summo Pontifice ad Galliæ Regem legatus de pace mitterere. Et paulò pòst secuta est ipsius Pontificis, nostráque cum eo unà ab Vrbe profectio: tantæq; deinceps res, te imprimis interprete ac administro, inter maximos principes actæ tractatæq; fuerunt, ut nihil de eiusmodi priuatis rebus, ne cogitandi quidem daretur loci. Nũc autem cùm sedatis illis urbanarum rerum agitationibus, & publica re bene constituta, unumquenq; ad priuatas suas rationes, atq; ad instituta uitæ consilia reuerti liceat: admonet nos perpetui sui optati Fallopius, sibiq; nunc demum post decimum mensem, patere aditum ad familiaritatem tuam petit: meq; et Molsam sponsores suos appellat. Nos uerò, præstantissime Rodulphe, fidem illi nostram præstare non possumus, nisi benignitate ac liberalitate tua adiuuemur. Itaq; Molsa quidem qui istic adest, communem

hanc causam nostram apud te aget pluribus. Quem etsi sciebam, propter ipsius suauitatem excellentemq; doctrinā, apud te apprimè gratiosum esse, nec uerò minus eum ualere eloquentia grauitateq; uerborum, quàm gratia: ut ubi ille præsens esset, mea uox ac commendatio non magnopere desideranda esse uideretur: tamen ut ego quoq; meam fidem ac diligentiam homini amicissimo probarem, has ad amplitudinem tuam dedi literas: te etiam atq; etiam rogans & obsecrans, ut æquum te ac facilem postulatis nostris præbere, hominemq; imprimis honestum & probum, necnon singulari quadam industria atq; artificio præditum, qua de re tecum aliàs sum locutus, benignitate tua amplecti, atq; in tuis esse uelis: præsentim cùm ille non casu, ut pleriq; faciunt, ad familiaritatem tuam appetendam delatus sit: sed unum te ex uniuerso amplissimorum istic uirorum numero, suo iudicio certo delegerit, quem patronum totius fortunæ constitueret suæ. Hunc si ad te admiseris, atq; in familiam tuam receperis: equidem tibi audeo polliceri, magnam te ex illius fide ac solertia uoluptatē esse capturum. Mihi sanè cū illud gratissimum erit, propter amici mei cōmodum, cuius ego causa uehementer cupio: tum etiam intelligo, quàm honorificū apud municipes meos Mutinenses mihi futurum sit ac gratiosum, tanti uideri esse apud summos uiros commendat

dationem meam, ut illorum beneuolentiam ac gratiam ciuibus meis conciliare, eosq; opera ac diligẽtia mea iuuare poßim. Quod si uides mihi amplum esse, ac penè gloriosum: existimare debes, me tibi, cuius bonitate ac beneficentia eam apud meos fuero laudem assecutus, quàm maximam ac perpetuam gratiã pro tali tuo beneficio habiturum: & ad multas eas & graues, quas cum Patruo meo communes habeo, tui amandi ac omnibus studijs colendi causas, maximam etiam ex hoc tuo in me priuatim ac propriè collato beneficio, cumulum accessurum esse. Vale. VIII. Calend. Nouembris, M. D. XXXVIII. Carpentoracti.

IAC. SADOLETVS
S. R. E. CARDINALIS,
PAVLO SADOLETO
S. P. D.

DEcimo octauo die postquam à te discesseram, Mutinam ueni, Idibus ipsis Maijs: ibi Alfonsum fratrem offendi ualentem, & salua cætera, quæ quidem domesticas ad res pertinent. Sed illi penè inopinatus fuit aduentus meus. Etsi enim imperium nouerat, quo ego accersebar, de mea tamen uoluntate fuerat dubius: itaq; affui quasi improuiso. Nostri quidem ciues officiosè atq; amanter uisum ad me & salutatum frequentes adierunt. Ego illo triduo Florebellum Bononiam misi, & ad Farnesium literas, nihil

hil dißimulans de mœstitia mea, & simul exponens
quàm mihi grauè extitisset uenire in Italiam, &
alienißimo meo tempore iter illud suscipere. Petebā
autem ut transacto cum Cæsare colloquio, liceret mi-
hi Carpentoracte reuerti, quod iam unum atq; solum
à summo Pontifice expeterem beneficium. Erat &
illa excusatio in literis, me non continuò Bononiā pro
fectum esse, quòd de uia fessus, aliquot dierum quiete,
reficiendi mei causa indigerem: me tamen quod ipsi
imperassent esse facturum. Responderunt, posse me
Mutinæ ipsorum uoluntate residere, donec uocandi
adesset opportunitas. Quo ego nuntio accepto, in Cor-
lianum nostrū me contuli, ubi sextum diem iam ago,
nitens quoad possum, reficere animum: eumq; reuoca-
re ab ijs solicitudinibus, quæ me præter consuetudinē
uehementer agitauerunt, quod literarum imprimis
beneficio bona ex parte consecuturum me arbitror:
tametsi libris careo, neq; habeo præter duos aut treis.
Sed tamen & perfeci librum illum de peccato origi
nis, ut is iam exire in manus hominum me conceden-
te poßit: & alia commentor, quæ si res mihi faculta
tem dederit, in lucem editurus sum. Illud quidem mi-
hi sentio usu uenire, ut nunquam ex studijs literarum
tantum uoluptatis ceperim, quantum hoc tempore:
uel quòd nullam aliam habeo suauitatem, in qua ac-
quiescam: uel quòd maior in morbo medicinæ uis ap-

paret.

paret. Hic rumor erat ortus (ut dicebat) Bononiæ, mihi legationem illam à Pontifice esse decretam. Sed sine capite hic rumor: nihil enim habebat certi nec constituti: tantummodo sermonibus hominum res iactabatur. Quod quoniam mea neutram in partem interest, utrum magis uelim planè nescio. Ego, si mihi detur optio quid expetam, domum cupio, & reuerti ad uos, & agere uitam cum mei amantißimis. Quòd si procul à meis tanquam in exilio uitam ducere necesse est, reliqua est deliberatio, mihi'ne expediat habere legationem. Sed de his satis. Aduentus Cæsaris adhuc in expectatione est, nihilq́; de eo certi ad nos allatum. Dicebatur tempestatibus retentus conficere cursum non potuisse: & tamen sunt qui nuncient, peruectum eum ad insulas quæ supra Maßiliã sunt. Quod si est ita, citò Genuæ illum habituri sumus. Nostrum quidem illud inuentum ad cõcordiam pertinens, quod tu quoque tantopere probabas, scito non suppressum modò fuiße, sed sicubi fuit illius enunciandi neceßitas, alio atque erat modo interpretatum: uerùm ista uiderit Deus. Ego post discessum istinc meum, nec literas à te nec nuntiũ ullum accepi, quod mihi molestum est: nihil enim uehementius opto, quàm de te audire ea, quæ mihi iucundißima sint, ut rectè ualeas: ut in magistratu te geras: quid ciues mei, quid reliqui omnes agant, quorum nobis & salus & memor

moria est iucunda. Tectum Felicianum absolui uolo. Viaticum huius itineris, pro ratione dierum qui in itinere consumpti sunt, misi ad Carolum nostrum Gualteruccium uti peteret: res æqua & legitima nihil habuit difficultatis: trecēti statim numerati sunt, in quo opera Ardinghelli eximia & amor erga me singularis. Illud ex hac mea postulatione mihi accidisse gaudeo, quòd desierunt mirari ac reprehendere, quòd ducentos illos reddidissem, postea quàm uiderunt me trecentos poscere. Non enim iam illa morositas mea, sed religio iudicatur. Adhuc hæc erant quæ tibi ex me nota esse uellem. Si quid amplius euenerit, curabo uti scias: & uel ipse ad te mea manu scribam, uel delegabo Florebello. Catherinum, Glocerium, Verotum, & reliquos familiares nostros saluere iubebis meis uerbis. Curabisq́; præ ceteris rebus omnibus, ut mihi à te literæ crebrò longissimæq́; reddantur. Vale mi Paule, & Deum precare ut redeamus. Iterum & sæpius uale. Ex Corliano, VI. Calend. Iunias, M. D. XLIII.

IAC. SADOLETVS S. R. E. CARDINALIS, PAVLO SADOLETO S. P. D.

Datis ad te literis illis, quas in Corliano scripseram, hæc secuta postea sunt. Ego cùm angerer animo

animo, diremptum me ab eis optimarum artium studijs, in quibus beata mihi uita erat reposita: & reliquisse tamen cum illis unà, cùm eos homines, qui mihi essent charißimi, tùm eas regiones in quibus mihi summa cum libertate animiq; iucunditate, meo arbitratu, uiuere erat concessum: tentandum & conandū esse duxi, si quo pacto possem me hinc explicare, & ad uos, quibus cum esse maximè cupio, primo quoque tempore me referre. Itaq; cepi consiliū opinione mea solers plenumq; summæ rationis, si tamen ratio omnibus in rebus locum haberet. Scripsi enim literas, quarum exemplum tibi misi: & ad eum scripsi, qui maximè mihi suffragari meæ uoluntati posse uidebatur: idq; ipse non nolle, quando eodem is studio mecum, eodemq; erga literas animo est coniunctus. Qui mihi post triduum rescripsit, omnia se summa egisse: longum habuisse cum Pontifice sermonem, uisumq; sibi illum animo erga me propenso & beneuolo: certum tamen responsum meis postulatis in propinquum colloquium reseruatum esse. Et simul eisdem literis me admonuit, ut cùm primum commodo meo possem, Bononiam me conferrem. Erectus eram in spem, ut non diffiderem aliquid posse fieri eorum quæ cupiebam: nec tamen planè confidebam. Res ipsa & postulatorum æquitas me ut sperarem hortabatur. Cur enim difficilis deberet esse Pontifex in ea re mihi concedē-

da,

da, quæ sine ullo onere ipsius proprio, & laudem illi & genus quoddam honestissimæ utilitatis esset allatura? Rursus conditio temporũ, & impendentes quotidiani penè undiq; metus, ab ea spe me abducebant: nonnihil enim in persona mea ad subueniendum tantis præsentibus Reip. fluctibus, hominum iudicio uidebatur esse positum. Anceps igitur animi, & dubius, quid casurum esset, Bononiã perrexi Nonis ipsis Iunijs, diuerti ad Paleotos, quorum uetus hospitium nobiscum, hac noua familiaritate renouatum est. Postri die mane Pontificem summum conueni. Acceptus sum ab eo perbenignè: laudauit operas nostras legationis Gallicæ, aduentum nostrum ad sese sibi imprimis gratum esse affirmauit: ostendit sibi curæ fore cõmoda nostra, idq; breui nos re ipsa intellecturos pollicitus est. Egi gratias, commemoratisq; causis, quibus ad ueniendum effectus fueram difficilior, institi repetere eadem quæ in literis scripseram: nihil me malle in hac iam mea præcipitante ætate, quàm in ocio uiuere, & quibus me donis Deus ornare (si tamen ullis ornauit) uoluisset, ea ipsa dona ad illius laudem gloriamq; conuertere: esse mihi in animo laborãti fidei Catholicæ ferre opem, si quam possem: præsertim quæ tam multis oppugnatoribus labefactata atque uexata, paucos qui se defenderent, iam haberet. Hoc autem dicebam, quòd de duorum doctissimorum

hom-

hominum morte, Alberti Pighij, & Ioannis Ecchij nuntij huc peruenerant. Proinde rogaui ut mihi reditum concederet in ea loca, in quibus hoc optimè fieri à me & commodißimè posset. Respondit in præsentia nihil se de hac re constituere posse: uidere me statum periclitantis Christianæ Reip. in ea regenda egere se ope multorum, atq; consilio: in eoq́; nonnihil mihi subblãditus est. Hoc sermone habito, dabatur enim eo die senatus Episcopo Geneuati nuper in Cardinalium collegium allecto, tum primum ad Pontificem uenienti, sessum omnes conceßimus. Postridie, qui fuit dies, v i. *Idus Iunij, senatus iterum uocatus est: causa conueniendi fuit, quòd cùm superioribus diebus fuisset de consilij sententia decretum, si Cæsar Bononiam uenire recusaret (properare enim dicebatur, nec spatium habere tam longè ab itinere declinãdi) ut ne ulterius procederet Põtifex, sed uel illum Bononiæ exciperet, uel si id non contingeret, inappellatum abire pateretur: cùm tamen si quid in congressu agendum esset, id mittendis nuntijs facilè posset sarciri. Ratio autem ita decernendi fuerat, quòd uidebatur hoc dignitati & grauitati sedis Apostolicæ maximè conuenire: simulq́; ætatem Pontificis pergrandem tot itinerum laboribus obijci non placebat. Ergo hæc eadem res iterum adducta erat in disceptationem: placeret'ne ulterius obuiam procedi nec ne. Nam Cæsar*

quidem Parmæ se ostenderat Pontificē libenter conuenturum: hic quinq; ante me rogati, in sententia pristina manserunt: cum exceptione tamen, nisi certa spes aliqua de pace esset oblata, quæ iter suaderet: tum enim iri oportere censuerunt. Ego rogatus, contrariam sententiam dixi. de ualetudine & incolumitate corporis ad Pontificis iudicium reieci. Dignitatem in eo dixi positam, si quæ utilia & commoda Reip. Christianæ essent, agerentur: hanc unam me agnoscere, neq; aliam præterea ullam in ecclesiasticis hominibus dignitatem. Inquirere certam spem in eis rerum euentibus, quos suæ potestati Deus reseruasset, non esse nostrum: uelle & conari bona, quod in nobis esset, ad nos id pertinere: me tamen sperare, cùm Cæsar & tempus anni, & Pontificis ætatem laboresq; conspexisset, habiturum illum officij rationem, & ad pacis consilia si non promptè (quod tamē ipsum à tanto Principe expectandum non esset) attamen, inductum pudoris stimulis, facilius se daturum. in hac quidem re suadenda plus effecturum esse præsentem Pontificem, quàm si absens per nuncios hæc eadem ageret. Postremò uel hac una ratione necessariò dixi proficiscendum, ut rumores hominum comprimerentur. Erat enim sermo latè dissipatus, ortas esse Pontifici cum Cæsare simultates: quarum, si fuisset colloquium deuitatum, non sine periculi alicuius
susp

ſuſpicione altius hominum mentibus opinio inſediſſet. Hac à me ſententia dicta, ab omnibus deinceps in eandem eſt diſceſſum. Itaq; Parmam uenimus, heriq; Pontifex ingreſſus urbẽ eſt: cras uerò aut perendie Cæſarem expectamus. Is porrò ſi uenerit, poteritq; à nobis conueniri, quod dabimus operam ut fiat, & ſpatium cum eo habuerimus colloquendi, non deero officio & pietati in Remp. meæ: animo equidem ſum optimo, ſed diuina imprimis benignitate eſt opus. Illud mihi admodum moleſtum eſt, quòd non poteſt perſuaderi hominibus, ex hoc congreſſu aliud quippiam quæri, niſi priuatum aliquorum commodum. Itaque mira iactantur in uulgus, quæ uobis quoque audita eſſe arbitror. Ego quoquo animo fuerint alij, integrũ me quidem à labe omni ſeruabo. Hæc ſcribebam, XVI. Calend. Iulij, cogitans cras conuenire Farneſium, agereq; cum eo ijs de rebus, de quibus tu ad me ſcripſeras, ut commendem illi cauſas populorũ ſuorum, qui non uoluntate, ſed prope neceſſariò magiſtratibus imperio minus audientes fuiſſent. Nec diffido iuuenem illum, ut eſt clementia inſigni & bonitate præditus, ad omnia æqua deſcenſurum. Iam ſum cum Farneſio locutus, gratum habuit conſilium noſtrum: omnia uti fierent, quæ ego ſuadebam præcepit: negotium datum Ardinghello eſt, homini prudenti (ut tute ſcis) & erga nos imprimis officioſo. Tu rem

totam quomodo se habeat ex Florebello cognosces. Ego in hac molestia & dolore animi, quem ex publicis rebus capio, hoc tamen me consolor, quòd careo ipse omni culpa, & quæ mihi aut monenda aut accusanda uidentur esse, libera uoce pronuncio: sumq; hãc libertatem perpetuò seruaturus. Omnibus quidem ex locis terra mariq; aduersæ res audiũtur, itaq; mihi impendere uidetur iam extremum. De Cæsare adhuc incertum, sit'ne, nec ne Parmam uenturus. Incidunt enim quotidie nodosiora quædam, quæ explicatu perdifficilia sunt. cũ enim hodie aut cras expectaretur à nobis, in x. Calend. reiecti repentè sumus. Vtinam mihi liceat aliquando redire ad uos: cui meo optato si fortuna, uel Deus ipse potius fauerit, nũquã istinc uiuus amplius exiturus sum. mea me suauissima studia, & studiorum amœna diuersoria, imprimisq; libertatis tranquillitatisq; cupiditas, & uigilantem & in somnis semper ad uos rapit. unumq; iam meum est desiderium, cum hominibus istius prouinciæ mei amantissimis, uicissimq; mihi carissimis, & habitandi, & uiuendi, quos tu omnes quidẽ, præcipueq; Carpentoractenses meos, & priuatim & publicè meis salutabis uerbis: eximieq; eos quos scis à me ualde diligi, quanquam in amore quidem pares habeo cunctos, in familiaritate non ita. Ioanni Francisco & cæteris nostris contubernalibus salutem dic: ipsumq;

ipsumq; imprimis hortare, ut ad me & crebrò & copiosè scribat. Si res meas constitutas haberem, statuerem quid agendum mihi esset, quod pertinet ad eũ & ad cæteros. Adhuc nihil habeo nisi uerba, quibus in Septimum usque annum iam sum productus. Sed hæc Deus uiderit. Tu mi Paule uale, & nos amanter expecta. Parmæ, XV. Calend. Iulij, M. D. XLIII.

IAC. SADOLETVS S.R.E. CARDINALIS, PAVLO SADOLETO S. P. D.

ACcepi nudiusquartus tuas, & Ioannis Francisci literas, ex quibus illam lætitiam primo aspectu cepi, quòd de utriusq; uestrum ualetudine quæ maximè optabam, ea mihi attulerunt. Quin etiã cumulus additus est, quòd in suis literis Ioan. Franciscus de tua quadam egregia in se fouendo et subleuã do cura sic studiosè loquitur, ut salutem suam prorsus tibi acceptã uideatur referre. Reliqua quæ scribis de Nicolao Peitellio nostro, quòd is mirificè tibi & in concionibus & in uita moribusq; satisfaciat, ea mihi iucundissima fuerunt: nec eum tamẽ tantopere abs te laudari miror: summam enim ego quoq; cùm istic essem, in eo probitatem, summã modestiam, excellentem cùm linguarum, tum optimarum artium scientiam eruditionemq; cognoui. Eius uerò concionandi

genere nihil arbitror fieri posse, nec sententiarũ pietate sanctius, nec rerum ordine distinctius, nec oratione elegantius atq; subtilius. Qui quòd tam egregiam nobis, ac tam fidelem operam apud ciues nostros nauauerit, eis in recta & à maioribus nostris tradita religione ac fide continendis, & dolis insidijsq; hæreticorum hominum aperiendis, ac tanquam sub aspectum ponendis: dici non potest quantopere illi me in perpetuum hoc nomine obstrictum esse intelligam. Ei te maximas uolo meis uerbis agere gratias: quas uti etiam referam maximè mihi curæ est: etsi hanc eius remunerandi rationem propter summam hominis abstinentiam, de qua tu sæpe ad me scripsisti, difficilem fore uideo: cùm is nullum huiusmodi spectari unquam à se laborum suorum præmium præ se ferat. Sed quo ille moderatior, hoc omni à nobis honore & remuneratione est dignior. De tuo aduentu ad nos, quòd te paratum ad ueniendum ostendis, mihi ualde gratum. Farnesius mihi certe confirmauit, se tibi successorem hoc Septembri mẽse omnino missurum esse: quapropter Octobri in uiam dare te poteris. Equidẽ auidè te expecto, cùm propter alia multa, tum ut de committenda tibi Ecclesia summum consilium capiamus. Ego enim Paule iam nec honores, nec diuitias, nec ullum statũ uitæ in quo splendor sit aut dignitas, sed tantum quietem, & silentium, & otium his meis

extr

extremis annis peto. Quod non possum quidem adipisci impræsentia, ob ea impedimenta quæ tu nosti. Veruntamen non absum longè ab hac spe, consultum aliquando fore rationibus meis, quæ ad hoc genus uitæ cunctæ respiciunt: qua de re tota, cùm ueneris, deliberabimus. Etsi id quoq; mihi est concedendum, ut frui aliquando tuo optato aspectu, & mei animi sensus mihi conferre tecum liceat. Quam communicationẽ nostram sermonum & uoluntatum, tibi quoq; olim solitam uideri suauissimam recordor. Quòd quæris, utrum malim per Fortiam an per Olgiatum accipere hic ex permutatione pecunias: iam te puto intellexisse ex literis Florebelli nostri, conditionem Olgiati multò esse potiorem, quòd neq; intertrimentum ullum cum eo fit, & nummos anticipare aliquantũ antè est potestas: cuius nunc commoditatis non prætermittẽdæ longè opportunissimum tempus est, cùm annuum penu totum simul est congerendum. Itaq; tenendus quidem est Fortia, sed tamen quoad licebit hac liberalitate Olgiati utemur. Hactenus heri scripseram. Hodie ad me fuit Olgiatus, dixit se habere literas à socijs suis Panciaticis Lugduno, v. Cal. Iunij datas, quibus illi eum faciũt certiorem, se nummum adhuc nullum de quadringentis accepisse. Porrò biduo pòst Colybum futurum esse Lugduni, hoc est ad tertium Calend. Iunij: ad quem diem si nihil esset

ſolutum, ſocios non parum detrimenti eſſe facturos. Sanè dolui, nõ tam rem meam, quàm fidem in diſcrimen uocari. Nam quod iacturæ hi facient, ſi modò quicquam facient, æquum id quidem eſt reſarciri per nos. Quòd uerò conductor uectigalium noſtrorum fidem meis literis non habuerit: fueritq; ueritus, ne forte ego bis eandem pecuniam acciperem, & hic, & iſtic, uiſusq; ſit integritati meæ diffidere, id ſanè minimum mihi accidit: quòd is me, quem optimè noſſe debeat, non ex proprio quodam meo genere, ſed ex communi & quotidiana horum hominum, qui hodie ſunt, conditione exiſtimet. At ego tibi dico etiam atque etiam, me non cum Fortia, ſed cum Olgiato pecunias ſemper permutaturum, quoad ſcilicet licitum erit. Quamobrem ſi ad diem dictam pecunia non ſoluta eſt, ſaltem curato ut ſciamus quid factum ſit iacturæ, ut ſatiſfacere ſociis poſſimus: quando fides mihi quidem quàm uita, nedum quàm pecunia longè eſt carior. De locis ſacris uiolatis, quòd perperam fuerit huc ſcriptum, gaudeo rem ut ſcribis ita eſſe: fugio enim contentiones. Sed eo tamen animo ſum, ut temeritati eorum, qui ad hæc audenda facilè adducuntur, nihil ſim ullo pacto conceſſurus. Factos Coſſ. optimos & iuſtiſſimos uiros, quorum ſub tutela & cuſtodia florebit ciuitas, ſummæ mihi eſt uoluptati: & amo equidem omneis, ſed cum

cum duobus Helia & Papio, ſcis magnũ mihi uſum magnamq́; familiaritatem ſemper fuiſſe. Iis igitur tu plurimam meis uerbis ſalutem. Nam quod de ſarto tecto diui Siffredi templo præſtando decreuerint, tu continuò ad me ſcribes. Honorati Ebredunenſis hoſpitis noſtri ualetudinem magnæ tibi curæ fuiſſe, uehementer mihi gratum eſt, gaudeoq́; homini ſanitatem eſſe reſtitutam. Eum ego bonum ſemper uirum cognoui, & amantem noſtri, & dignũ cuius cauſa laborem libenter ſuſcipiamus. Omnino hæc humanitas, qua utimur erga omnes, cùm laudanda per ſeſe eſt, tum cùm in benemeritos de nobis confertur, non ſolùm laudem habet, ſed mirificam etiam quandam animi uoluptatem. Nec uerò, cùm multa ſint mea, quæ tu expreſſa in tuis moribus refers, quicquã mihi accidere in te poteſt optabilius & gratius, quàm iſta benefica & liberalis erga notos ignotosq́;, quam adhibes, uoluntas. Prolegatum arbitror in hortis noſtris abs te bene fuiſſe acceptum: eius ego nuncium comiter hic excepi, multaq́; dixi, quæ ad meam in illum declarandam beneuolentiam pertinebant. De te quidem ipſo ita cum eo actum eſt à me, & antea etiam à Florebello, ut ille in hanc totus opinionem diſceſſerit, ſe à te non mediocriter diligi. Annibalem quæſiſſe nouas nuptias non reprehendo, affinitatem probo. Doleo de Nicolao. Eorum utrunq; ſaluere meis

uerbis iubebis. Nunc, ut de me ipso aliquid tibi scribam. Ego inuitus quidem in hac Vrbe maneo, longè alieno loco à meis agendæ uitæ consilijs. Sed tamen firmo animũ ad perpetiendum & ferendum, quoad offeratur mihi occasio honestè hinc discedendi, quam prætermissurus non sum. Neque eò dico, quòd me quanti fiam ab hoc populo, & ab hac curia pœniteat. Sed nihil mihi iam dulce est, præter solitudinem & silentium. Itaque nec Carpentoracte, nec Felicianum, neq; hortos iam quosuis tam mihi propono, quàm locum aliquem solum ubiuis gentium, in quo mihi deponere omnes harum rerum & temporum curas & solicitudines liceat. Qua etiam de causa cupidius te requiro, quòd mihi non uideor quicquã agere rectè sine assensu tuo, & sine communicatione tecum omnium rerum posse. Ego hoc ipso tempore, quo hæc scribebam, habitabam in ædibus quæ adiunctæ sunt templo diui Petri cognomine ad uincula. Eæ enim mihi cum titulo unà obuenerunt: & est earum tamen prospectus, quàm opportunitas, commodior: unum enim tantùm ordinem cubiculorum habent, inter se peruium totum, tanquam longam lineam omni latitudine carentem: sed hoc inest commodi, quòd in contignationibus quatuor, quibus domus in excelsum sublata est, in medio duo sunt ordines cubiculorum, alter alteri superpositus: infimus locus culinis cellisq; deser

deſeruit: ſumma omnium eſt ambulatio longè lateq́; proſpiciens: frons ipſa ædium ad Septentriones conuerſa: itaque ſalubris locus exiſtimatur, & matutinis deambulationibus accommodus: habetq́; hoc præterea boni, quòd uineæ noſtræ Quirinali propinquus eſt. Quæ quidem uinea etſi à me ſatis accuratè excolitur, te tamen longè ſtudioſiorem, quàm me, & meliorem ſui cultorem expectat. Hæc ſcripſi dans operam purgationibus, nō enim ſatis belle me habebam, & hoc ipſo die mane potionem acceperam. Hoc autem ſcribendi genere uſurus tecum ſum ſæpius, ſi per calores & ualetudinem licuerit. Noſtri omnes in officio ſunt. Camillus noſter pudore, modeſtia, & pietate erga me, egregiè mihi ſatisfacit. Is te eximiè diligit, ac tuum aduentum auidè expectat. Spero adoleſcentem magnæ nobis uoluptati fore. Tu fac ut ualeas, omnibusq́; amicis ſalutem nuncies, præcipueq́; Catherino noſtro, quem ego hominem facio quotidie pluris, magisq́; & magis diligo, quemadmodum mihi uidentur ipſius optimi mores & uirtutes eximiæ mereri. Iterum uale.

Romæ, VI. Id. Iunij,

M. D. XLVI.

FINIS.

ANTONII FLOREBELLI DE VITA IACOBI SADOLETI S. R. E. presbyteri Cardinalis Commentarius.

*

IACOBVS Sadoletus Mutinæ natus est, loco honesto, & urbe Cisalpinæ Galliæ imprimis nobili. Parens ei Ioannes Sadoletus fuit: homo ea uitæ ac morum integritate, eaq; iuris ciuilis ac pontificij scientia, ut iudicari haud facilè posset, utrum melior esset, an prudentior. Is cùm Ferrariæ, ubi apud Herculem, eius ciuitatis Ducem, autoritate & gratia multũ ualuit, ius ciuile magnis præmijs, maiore nominis sui celebritate & laude publicè doceret, filium suum ijs disciplinis ac literis, quibus puerilis imbui ætas solet, diligenter instituendum curauit. Erant tum in ea urbe omnium liberalium artium magistri ac doctores egregij. In his Nicolaus Leonicenus, qui non scientia solùm medicæ artis excelluit, sed philosophiã etiam magna cum laude professus est. Eum Iacobus penè etiam puer Aristotelis

libros

libros de moribus publicè interpretantem audijt. Tantum enim iam propter admirabilem ingenij uim profecerat, ut qua ætate cæteri laborare in linguis discendis solent, ea Græcas ipse & Latinas literas egregiè callens, nobilißimi omniũ philosophi præcepta cognosceret. Hunc tali ingenio præditũ, atq; ita institutũ, pater amplecti iuris ciuilis studium uoluisset (plerunq; enim hoc fit, ut parentes quibus ipsi artibus & studijs dediti fuerint, eisdem liberos suos operam dare cupiant) sed tamẽ naturæ eum, & studijs suis obsequi passus est. Etenim egregius adolescens maiorum iam & grauiorum artium studio tenebatur: eloquentiæ enim & philosophiæ amore exarserat. Itaq; Ciceronem sibi, & Aristotelem penitus cognoscendos proposuerat: quorum ex altero philosophorum omnium principe, rerum cognitionem: ex altero Latinæ eloquentiæ parente, orationis elegantiam & copiam hauriret. Nec uerò non poëtices etiam studiosus fuit: in qua quidem quantum excellere potuerit, si ei se studio penitus dedere uoluisset, complura quæ ab eo adolescente facta sunt poëmata declarant: atque illud in primis, quod CVRTIVS inscribitur: ex quo intelligi licet, grauem eum, & grandiloquum (ut ita dicam) poëtam euasurum fuisse. Is cùm ætate iam aliquantum processißet, & ipsam ætatem uirtute ac doctrina longè anteiret, patris uoluntate Romam se contuli[t]

tulit, Alexandro ſexto Pontifice maximo. Ampliſsimi tum Romanæ eccleſiæ ordinis uirtute atque exiſtimatione princeps & erat, & omnium iudicio habebatur, Oliuerius Carafa Neapolitanus: ab eo cupidiſsimè ſtatim in fidem & contubernium receptus eſt: atque hoc primum prudentiæ ſpecimen ea in urbe dedit, quòd ad eum ſe potiſsimum contulit, non qui opibus & diuitijs maximè præſtaret, (multi enim Romæ tum ditiores opulentioresq; eius ordinis uiri erant, quorum illi omnium domus patuiſſent) ſed qui integritate, qui prudentia, qui religione cæteris antecelleret. In eius caſtiſsima domo multos annos ita uixit, ut & ad optimarum artium ſtudia aſsiduè incumberet, & cum reliquis omnibus, tum illi grauiſſimo uiro probatiſsimus eſſet: à quo etiam honeſto in urbe Roma ſacerdotio ornatus eſt. Erat autem in eo iuuene præter excellens ingeniũ, incredibilis quidam pudor, ac ſingularis modeſtia: quæ non modo in eius ſermone extabat, ſed in uultu etiam ipſo, & oculis eminebat. Commendabat eum præterea omnibus ijs, qui illum noſſent, grauitas quædam, maior, quàm quæ ab illa ætate poſtulanda eſſet, eximia humanitate temperata. Referta tum ea urbs erat eruditiſsimis, & in omni doctrinæ ac literarum genere præſtantiſsimis hominibus: eos ille omnes celeriter amicitia & conſuetudine comprehenderat. ex quo celebre iam

eius

eius nomen, & principibus quoque uiris, ijs præsertim, qui eisdem studijs delectabantur, notum erat: quorum breui tempore omnium gratiam sibi & beneuolentiam conciliauit: in primis autem Federico Fregosio Salernitano Pontifici familiaris fuit, uiro cùm genere ac nobilitate, tum uirtute doctrinaq; præstanti: cuius etiam contubernio aliquandiu post Oliuerij Caraphæ obitum, unà cum Petro Bembo optimo & doctißimo uiro usus est. Horum inter se amicitia Romæ postea maximè illustris fuit. Etenim iam inde ab eorum adolescentia instituta, per omnes ætatis atque honorum gradus, usque ad summam senectutem sanctißimè conseruata est: erat enim uirtute, & studiorum similitudine, firmißimis animorũ uinculis, iuncta & constituta. Iam quantopere Sadoletus eo tempore uirtutis & eloquentiæ gloria floreret, ex eo facilè iudicari potest, quòd Leo Decimus, acerrimo ingenio, & grauißimo iudicio princeps, simul ac creatus est Pontifex maximus, eum statim, & Petrum Bembum ex omni doctorum hominum copia delegit, quorum in conscribendis epistolis opera & ingenio uteretur: quod apud Romanos Pontifices munus longè honestißimum est. Is autem eo ita munere functus est, ut non ingenio modò, & scribendi facultate, qua nemo ætate nostra ad illam antiquorũ scriptorum laudem propius accedere existimatus est: sed
indust

industria etiam, & fide, principi illi maximè satisfaceret. Itaq; apud eum autoritate & gratia multum ualuit: & ea re facillimè augere honestatem & facultates suas potuit. Verùm usque eò ab hac cupiditate remotus atque abhorrens fuit, ut (quod uix credibile uisum iri puto, his præsertim temporibus & moribus) nullum sibi unquam sacerdotium à liberalissimo, & sui amantissimo Pontifice petierit: cùm tamen amicis suis probis idoneisq; hominibus, & alienioribus etiam, permulta & peteret & impetraret. Tanta idem abstinentia fuit, ut cùm pro loci eius quē apud principem tenebat autoritate, munera ei multa & ampla mitti solerent, ea semper repudiarit. Hac ille continentia ita delectabatur, ut pleriq; pecunia, aut elegantiore ueste ac supellectile delectari solent. Sua porrò commoda negligentem, aliorum utilitati inseruire, eum autoritatis & gratiæ fructū esse putabat maximum. Cùm profectus esset, uoti & religionis causa, ad Lauretanæ uirginis templum, Carpentoractensis ecclesiæ Pontificatus in Gallia uacauit: eum delatum ultrò sibi absenti à Pontifice Maximo aliquādiu recusauit: cùm interea eundem Leo flagitantibus alijs denegasset. Vt rediјt, diutius illi eum recusare non licuit. Itaque ut illud magni animi fuerat, tam honestum sacerdotiū ultrò à Pontifice Maximo delatū, à se reijcere: ita hoc moderati & Christiani

stiani, uocanti ad eiusmodi munus Deo obtempera-
re. Hoc ille sacerdotium adeptus, primò quanta
maxima potuit absens diligentia, commissam sibi ec-
clesiam per idoneos homines rexit. Pòst cùm ex hac
uita Leo excessisset, statim rebus Romanis relictis,
Carpentoracte migrauit, eo consilio, ut populis fidei
suæ creditis boni & diligentis Episcopi officium præ-
staret: neq; principibus amplius, sed Deo uni, & re-
ctissimis suis studijs inseruiret. Exceptus est aduẽtus
eius maxima lætitia & gratulatione illorum homi-
num: tantam illis iam absens de se opinionem, expecta-
tionemq; commouerat: cui tamen expectationi postea
egregiè satisfecit. Nam & rebus diuinis procuran-
dis, & uitæ innocẽtia, & admirabili in primis qua-
dam in eos homines charitate, optimi & religiosissi-
mi episcopi munus obijt. Vixit in ea uitæ quiete ac
trãquillitate quoad Hadrianus Pont. Max. qui Leo-
ni successerat, uixit. Creato enim post Hadriani mor-
tem Clemente Septimo Pont. Max. ab ipso statim
euocatus, accersitusq; est: quem cùm eximiè dilige-
ret, multisq; & magnis eius officijs obstrictus esset:
quin ei pareret, tam amanter & tam acriter euo-
canti, facere non potuit: neque adeò rectum, neq; fas
esse existimauit, tam bene merito de se Pontifici, præ-
sertim optimum animum in Christianam Rempub.
præ se ferenti, operam suam denegare. Itaq; etsi in-
uitus

nitus fecit, ut ab ecclesia sua discederet, tamẽ ad eum se contulit: uerùm ea lege, ut ne plus triennium abesset: utiq; eo exacto tempore, remigrare sibi Carpentoracte uoluntate ipsius liceret. Romam igitur cùm uenisset, uersatus est in intima eius Pontificis amicitia & familiaritate. Nec uerò ingenio hominis solùm clemens, sed consilio etiam in administrãda Rep. usus est. Ad deliberationes eas, quas habebat de maximis & grauissimis rebus, eum unà cum aliquot alijs amicis adhibebat: curas illi omnes & cogitationes suas impertiebat: tantum denique eius fidei, tantùm prudentiæ tribuebat, ut multa quæ ad Christiani nominis quietem, & ad morum ac disciplinæ publicæ correctionem pertinebant, eius potissimum admonitu & consilio sibi agenda constitueret. Atque utinam is Pontifex ea quæ interdum præclaro quodam animi impetu agere meditabatur, ad exitum perduxisset: profectò cùm uniuersa Christiana Resp. meliore loco esset: tum ipsa Italia, atque urbs Roma, eas quibus postea afflicta oppressaq; est calamitates effugisset. Non enim in eo Pontifice rectum in Repu. sensum requisisses: constantiam potius, & perseuerantiam maiorem in bonis consilijs desiderasses. Itaque cùm salutaribus Sadoleti consilijs sæpe usurus esse uideretur, flectebatur postea aliorum quorundam, qui longè plurimũ apud eum poterant, oratione. Intimus

erat Pontifici illi Maximo Sadoletus: amplificandæ fortunæ ac dignitatis suæ facillimã rationem in manibus habebat: colebatur præterea, & magno honore afficiebatur ab omnibus: pro sua tamen in Remp. uoluntate, nullam commodorum suorum rationem ducens, ex ea temporum ac rerum perturbatione, maximo animi dolore aßiduè tangebatur: qui quidem ad extremum, cùm rem in eum locum adductam intelligeret, ut nihil bene monendo & suadendo proficere amplius posset: statuit, quando Reip. prodesse iam nihil posset, suæ saltem ecclesiæ prospicere atque consulere. Itaq; cùm operam suam triennium iam Clemẽti summa cum fide & integritate nauasset: etsi nõnulla concordiæ & compositionis spes inter eum Pontificem, & Carolum Imperatorem allata erat, iamq; inter eos induciæ pactæ fuerant: tamen in sententia permansit. Nec uerò non mouebatur animo, cùm ab eo Pontifice esset discessurus, quem cùm ob eximiam quandam eius humanitatem, tum ob perpetuam erga se beneuolentiam mirificè amabat. Sed cùm cogitaret quanto ecclesiæ suæ officij ac neceßitudinis uinculo obstrictus esset, cumq; Carpentoractensis populi desiderium ferre diutius non posset, longiorisq; in urbe Roma commorationis causam, ambitionem iam potius, quàm officium uisum iri suspicaretur, omnino sibi abeundum esse statuebat: cuius iustæ uoluntati, ac pre

ac precibus, ad extremũ Clemens cedere coactus est. Comprobauit eius consilium is profectò qui intimos hominum sensus perspicit, neque unquam non rectis bonorum uoluntatibus fauet, Deus. Etenim tam opportuno tempore discessit, ut uix dies uiginti ab eius discessu intercesserint, cùm urbs Roma, decepto à Caroli ducibus per inducias Clemente, absente ipso ignaroq́; (ut opinio fuit) Carolo, capta atque direpta est: ut is singulari Dei erga se beneficio horribili illi cladi substractus fuisse uideatur. Tum uerò, quanquam sero, intellectum est, quàm & prudenter sentire Sadoletus, & fideliter monere solitus fuisset. Ille enim & initio dissuasor belli aduersus Carolum, & postea deponendorum armorum assiduus hortator, pacisq́; quibusuis conditionibus accipiendæ autor semper extiterat. qui quidem cùm sæpe aliàs, tum eo tempore, quo Christianis Principibus intestino bello implicatis, bellum à Turcarum Rege Pannoniæ illatum est, cùm regnum illud, quod Christianæ Reipub. firmissimum ad eam diem propugnaculum fuerat, maximo in discrimine uersaretur: honestissimè ab ipso Pontifice Maximo pacis mentionem fieri, & de deponendis ac potius abijciendis armis agi posse censuit: idq́; eum admonere non destitit. Sed nimirum Deus nobis ob peccata nostra iratus atque infensus, cùm illa urbi Romæ ac sacerdotum ordini infligenda plaga, nos

ut resipisceremus, admonere statuisset: eam illi Pontifici mentem minimè dedit; ut tam honestam constituendæ concordiæ occasionem arriperet. Clade hac cognita, Sadoletus eum quem par erat, dolorem cepit, cùm urbis longè omnium nobilissimæ direptione & uastitate uehementer doluit, tum uarij & graues multorum clarorum uirorum, ac sibi amicissimorum hominum casus, quos tempestas illa oppresserat, in primisq; ipsius Pontificis maximi calamitas magnū illi mœrorem attulit. Non tamen angoribus sese dedidit: sed cùm Pontifici Maximo, ac multis præterea amicis tali eorū tempore literas amicissimè & prudentissimè scriptas misisset: tum ipse doloris sui leuamentum à Deo, & ab ijs studijs, ijsq; actionibus, quæ cùm Deo in primis gratæ, tum etiam animis salutares sunt, petiuit: ad sacrarum enim literarum studia toto tum (ut aiunt) pectore incubuit: quæ post aliarum literarum & artium cognitionem à se uehementer culta temporibus quibusdam, propter occupationes remiserat. Nec uerò legendo solùm, sed commentando etiam & scribendo, tum sibi, tum alijs prodesse conatus est. Nam cùm religionem uideret seditiosorum quorundam hominum impietate magnopere ubique perturbatam: tuendæ eius studio incensus, Diui Pauli ad Romanos epistolā maxima religionis nostræ mysteria continentē, & obscurissimis quæstionibus refertam

fertam, tribus libris non minus piè, quàm ornatè & dilucidè explicauit. Commiſsis uerò ſibi populis ita præfuit, ut nullum in eos fortis & diligentis epiſcopi munus prætermiſerit: quos quidem quanti faceret, nulla re potuit apertius declarare, quàm quòd eorum cauſa, ampliſsimi & potentiſsimi uiri ſimultatem, (qui eo tempore legatus, Auenionem, & finitima illi urbi oppida, quæ in fide eccleſiæ Romanæ ſunt, regebat) homo in iniurijs perferendis quæ ipſi fierent, incredibili lenitate, ac nimia propè patientia, ſuſcipere ueritus non eſt. Multas enim eccleſiæ ſuæ iniurias inferri, multa tum à legato, tum ab eius magiſtratibus ac miniſtris iniquè decerni atque agi, pro munere ac pro perſona quam ſuſtinebat, minimè ſibi ferendum exiſtimauit. Ac primò quidem illũ ab eis inſtitutis, hortando & amicè ſæpius monendo, deterrere conatus eſt: ſed cùm nihil hac ratione proficeret, cumq; eius, quanquam abſentis, Romæ magna apud Clementem Pont. Max. eſſet autoritas, breui tempore perfecit, ut legatus ſeſe colligeret, & eos quibus præerat populos, magna in poſterum æquitate & diligentia regeret. Qua in re Sadoleti officium, ac pietatem potius adeò is aliquanto pòſt amauit, ut non modò cum eo in gratiam redierit, ſed ex eo tempore illum & uereri maximè, & patrem etiam appellare ſolitus fuerit. Recreatis hac eius actione Carpẽtoractenſibus,

& reliquis illis populis, altera ab eo actio non minus pia nec minus illis grata ac salutaris suscepta est. Maxima iamdiu Hebræorũ multitudo apud eos consederat: ij Christianos homines imperitos & incallidos circũuenire, & quibus pecunias credidissent, eos fœnoris grauitate, & renouandis multiplicandisq; usuris, ad extremum fortunis omnibus euertere solebant. Eorum quoque auaritiam & fraudes, suscepta miserorum populorũ causa, eaq; diligẽter apud Pont. Max. & magistratus urbanos per literas & procuratores acta, magna ex parte repreßit tandem ac coërcuit. Quinetiam orationem in eos pro Christianis composuit: & eam quidem omnium, quæ ab eo scriptæ sunt, disertißimam. Alia præterea multa uarijs temporibus in Carpentoractenses & rem eorum publicam officia contulit: quibus planè declarauit, nunquam unum cuiquã chariorem fuisse, quàm ipsi fuerit uniuersa eius ecclesia. Vsu sæpißimè uenit, ut illi aut Pontifici Maximo, aut Gallorũ Regi, aut ijs qui plurimum apud eos poterant, commendandi fuerint: non dici potest, quo animi studio, ac potius qua solicitudine id egerit, prorsus ut multò uehementius, quàm si ipsius ageretur res, laborare eorum causa uideretur. Eorum liberi parum idoneis antea doctoribus usi fuerant: hoc quoque ad officium suum pertinere existimans, ut illi optimis & moribus

&

& disciplinis imbuerentur: curauit, ut doctores semper egregij ad eos instituendos conducerentur, quibus ipse quò diligentius officio fungerentur, præter eam mercedē quæ eis publicè dabatur, non exiguam pecuniam contulit. In eo uerò longè maximam curam ac diligentiam adhibuit: ut tam turbulentis temporibus, ecclesiam suam in fide, & recta erga Deum religione contineret. Itaq; si quos in errorem impulsos, à recto itinere declinasse cognouerat, paternis eos admonitionibus in uiam reducere studebat. Si cuiuspiam concionatoris fides & disciplina illi suspecta erat, is ne quē aut publicis concionibus, aut priuatis disputationibus corrumpere posset, prouidebat: deniq; eiusmodi concionandi munus illis mandabat, quorum pietas explorata ipsi esset & cognita: quos ipsos etiam attentè audiebat. Non continebat tamen illos homines in officio tantopere hæc eius diligentia, quàm ipsius innocentia, liberalitas, continentia. Non modò enim neminem ulla unquam affecit iniuria: sed multorum ipse iniurias ita pertulit, ut eos patientia & lenitate sua ad extremum sibi amicißimos reddiderit. Duriore annona magnum hominum egentium numerum alebat. Patebat eius domus semper honestis illius præfecturæ ac uicinitatis hominibus. In alios præterea honestos ac pios sumptus, uectigalia sua sic solebat impendere, ut uertente anno par ratio esset

accepti & expensi: neq; enim quicquam tantopere detestari solitus erat, quàm in sacerdotibus studium cogendæ & coaceruandæ pecuniæ. Erant ei omnino modica uel exigua potius uectigalia: sed frugalitate & temperantia in uictu cultuq; domestico, assequebatur, ut eius liberalitati sufficerent. Hoc eius uitæ genere, hisq; officis fiebat, ut illi eum populi incredibili pietate & cultu prosequerentur, ac summam, uti parenti, fidem rerum suarum omnium haberent. Delecti quidem (hoc communis eorum consilij nomen est) ad eum de rebus omnibus publicis referre, eius sententiam in primis sciscitari, & exquirere solebāt: eius deniq; unius monitis & cōsilijs nitebantur. Nec uerò illis modò populis tantopere charus & probatus erat, sed omni ferè Gallia magnum eius erat nomen, magna uirtutis & integritatis opinio. Itaque Franciscus Rex cùm Lugdunum quodā tempore uenisset, atq; ibi officij causa à Sadoleto conuentus fuisset: eum & comiter admodum atq; honorificè excepit, & ex collocutionibus aliquot, grauitate hominis prudentiaq; perspecta, si manere apud se uellet, honestissimum illi in amicitia sua locum, & amplissima præmia detulit. At is cùm Regi gratias egisset de tam propensa erga se uoluntate, exposuit quo consilio res Romanas reliquisset, petijtq; ab eo, ut se ad officiū & munus suum redire pateretur: cuius consilio animoq;

moq́; collaudato, Rex eum amantiſsimè dimiſit. Diſceſsit autem illinc cùm Regis iudicio probatiſsimus, tum collecta multorum ex amicis & purpuratis Regijs gratia, quorum ſtudia & beneuolentiam erga ſe, uarijs poſtea eccleſiæ ſuæ tēporibus expertus eſt: uelut eo tempore, quo Franciſcus Allobrogum regulo bellum intulit: ea autem res ita ſe habuit: Per Carpentoractenſem agrum Regis exercitus iter faciebat: in eo exercitu Gulielmus quidam erat, qui magnam Germanorum manum ad Regem adduxerat, homo iracūdus & præceps. Accidit, ut cùm aliquot eius milites Carpentoracte ingreſsi petulantius ſeſe gererent, eorum contumelijs & inſolentia accenſi cōmouerentur primò nonnulli opifices, deinde tota ferè (ut fit) ciuitas cōcitaretur: quo in tumultu uno alteróue ex Gulielmi militibus occiſo, reliqui ex oppido expulſi, ſe ad ducem ſuum receperunt. Eam ille ſuorum cædem et iniuriam ulturus, cùm ira exarſiſſet, copias ſuas continuò unà cum aliquot tormentis bellicis Carpentoracte adducere parabat. Hac re cognita Sadoletus, cum forte tum extra oppidum eſſet, ſuorum periculo exanimatus, paratusq́; eandem quam illi fortunam ſubire, properè accurrit. Ad eum ſtatim concurſus factus eſt, illum omnes intuebantur, quid agerent, quò ſe uerterent neſciebant: Germanorum enim cohortes iam iam affuturas eſſe nuntiabatur.

tur. Is nuntios statim & literas ad præfectum regiũ pro ea quæ inter eos erat notitia mittit, ciuitatis periculum exponit, auxilium implorat. Præfectus autoritate hominis & precibus adductus, Gulielmum accersit. eum ægrè ac uix placatum, incepto cogit desistere. Ita Carpentoractenses cùm iam propè de salute & fortunis suis desperarent, episcopi sui beneficio ex ingenti periculo erepti sunt. Gesta autem ea res est mortuo iam Clemẽte Pont. Max. cùm Paulus ei tertius successisset. Huius quoq; Pontificis accersitu Romam Sadoletus redire coactus est. Etenim is sui Pontificatus initio spem atq; expectationem omnium mirabiliter erexit: ostendit enim sibi in animo esse, nouis legibus solutam sacerdotum disciplinam astringere: & sublatis eis, quæ à superioribus Pontificibus Romanis instituta, minus probarentur, sanctiorẽ gerendi summi Pontificatus rationem instituere. Eius rei perficiendæ causa è longinquis locis accersiuit, quos doctrinæ, integritatis, & prudentiæ maximam opinionem habere intelligebat: ut cũ eis, cumq; alijs præterea quibusdam, quos ex amplissimo ordine adhibiturus erat, tantarum rerum consilia communicaret: eorumq; admonitu ea quæ aut abroganda essent, aut sancienda, cognosceret. Hi autem qui accersiti sunt omnino sex fuerunt, in quibus Iacobus Sadoletus fuit, qui tam grauem ob causam Pontificis maximi literis

ris euocatus, paruit ei, ut debuit. Agitata ea res fuit complures dies, Sadoleto & reliquis grauißimis uiris nihil earum rerum obticentibus, quæ ad sedādam sacerdotum, in primisq; summi illius sacerdotij inuidiam, pertinere uidebantur: quo quidem tempore Sadoletus etiam eis de rebus aliquot orationes scripsit, quò Pontificis Maximi animū ad rem tam præclaram, tamq; Reip. salutarem, perficiendam acrius accenderet. Verùm cùm tota ea res postea ob multas & magnas difficultates, & impedimēta quæ obijci uidebantur, uel refrixisset, uel dilata in aliud tempus fuisset: Sadoletus non amplius Romæ sibi terendum tempus existimans, de reditu cogitabat: cùm repentè unà cum quibusdam optimis & præstantißimis uiris in senatum Romanæ Ecclesiæ à Pontifice Max. cunctis illius ordinis suffragijs, magna bonorum omnium lætitia & gratulatione delectus est. Tum is Carpentoracte spectans, & ad ecclesiam suam redire cupiens, cùm pristinam uitæ suæ rationem ea dignitatis amplificatione obturbatum iri intelligeret, eum honorem recusare in animo habuit: iamq; hac de re epistolam composuerat, quam ad Pont. Max. mittere cogitabat. Sed cum in eo accipiendo honore amicorū consilio autoritatiq; ceßisset, ita in Rep. uersatus est, ut nihil præter ipsius Reip. cōmodum, & sedis Apostolicæ dignitatem, propositum unquam habuerit: ac sen

tent

tentiam suam ea qua decuit libertate & constantia semper dixerit. Huius adeo animi ac libertatis suæ magnum Reip. pignus dedit, quo primum die sententiam in senatu dixit: planè enim declarauit, nihil sibi unquam sancta illa maiorum nostrorũ disciplina, nihil fide sua & officio futurum antiquius. Fortè eo die agebatur de amplißimi & nobilißimi cuiusdam hominis honore & commodo: erat autem Sadoletus non collega eius recẽs solum, sed uetus etiam amicus. Itaq; non poterat non inuitus homini, quem multis de causis plurimi faciebat, refragari: tamen cùm causa esset eiusmodi, ut illum honestè, saluis sanctißimis legibus, sententia sua adiuuare non posset: illud quod boni & constantis senatoris fuit, fecit, ut legibus ipsis potius, & religioni suæ consuleret. Nec uerò non eadem libertate & constantia usus est, quotiescunque accidit, ut de ipsius Pontificis Maximi cõmodis, aut etiam honore ageretur. Libertate autem uti sic solebat, ut neminẽ ea iure posset offendere: leniebat enim illam eiusmodi orationis modestia, quæ cogebat eos ipsos, quibus aduersaretur, in optimã partem ea quæ is dixisset, accipere. Sed ut amicitiæ & gratiæ nihil dabat, cùm id fieri eius fides minimè patiebatur: ita cùm è Rep. esse censebat, quempiam in amplißimum ordinem ascisci, aut alio quopiam ornamento atq; honore affici, cupidißimè ei ac studiosißimè fauebat.

Itaq;

Itaq; complures egregios & uirtute ingenioq́; præ-
ſtantes uiros, quò in ſenatum legerentur, aut alijs ſa-
cerdotijs ornarentur, Pontifici Maximo partim co-
ràm, partim abſens per literas commendauit: idq́; il-
lis ſæpe inſcientibus: non enim hoc ambitione addu-
ctus faciebat, ſed ſtudio Reip. Nec uerò ſilendum eſt
de illis officijs, quæ in quoſdam Germaniæ Principes,
ipſorum quidem etiã, ſed multo magis Reip. & com-
munis religionis cauſa contulit: ſemper enim illa tot
Germaniæ populorum & principum defectione, ec-
cleſiæ luctuoſa, ipſis peſtifera, grauiſsimè doluit: ſem-
per ut ij, qui & poterant & debebant, tanto illi uul
neri mederentur optauit. Sed cùm ſedulitate ſua ijs
qui tum ab eccleſia & Pontifice Romano penitus
alienati erant, prodeſſe nihil poſſet, enixè id operã de-
dit, ut eos ſaltem qui ſua ſponte in recta religione per
manſerant, et ſedi Apoſtolicæ amici erãt, officijs ſuis
aliquanto etiã amiciores & firmiores redderet. Ita-
que Georgium in primis, & Gulielmum, hunc Ba-
uariæ, illum Saxoniæ ducem, omni ſuo ſtudio officioq́;
complexus eſt: quæcunq; ab eo proficiſci potuerunt ad
illos ornandos, & cohoneſtandos, profecta ſunt: in eo-
rum negotijs de quibus cũ Pontifice Maximo agen-
dum eſſet, ipſorum procuratores, & legatos, opera,
conſilio, autoritate ſua ſemper adiuuit. Eius porrò
officia adeo grata illis fuerunt, ut & amiciſsimè ei

ſcrib

scribere soliti fuerint, & gratias agere, & procuratoribus suis, ut eius potißimum opera & consilio uterentur, præscribere. In grauißimum postea morbum incidit, ex quo nondum planè sese cõfirmauerat, cùm proficiscentem Paulum Pont. Max. ad reconciliãdos Carolum Rom. Imperatorem, & Franciscum Gallorum Regem, graue inter se & diuturnũ bellum gerentes, secutus est: quo in itinere cùm Placentiam uenisset, deintegro ægrotauit. Ibi cùm aliquot dies curãdi sui causa substitisset, ut primum conualescere cœpit, festinans properansq; optatißimæ illi de pace actioni interesse, itineri se commisit: neq; destitit, quin Nicæam quò conuenturi illi erant Principes, perueniret. Tum uerò tempus illud ratus esse, quo bonos omnes pacem urgere oporteret: uti ea fieret pro sua parte uehementer enixus est. Deinde cùm ea minimè conuenire potuisset, pactis Pontificis Max. opera decem annorum inducijs, cùm is Pontifex Romã reuerteretur, ipse concessu eius Carpentoracte, reficiendi & confirmandi sui, ac reuisendæ ecclesiæ causa se recepit. Commoratus ibi est, ut rem familiarẽ planè constitueret, aliquanto diutius, quàm se facturũ ostenderat: ne tamen operam suam interea Reip. nauare desineret, opus præclarum sanè, & Reip. temporibus aptum aggressus est, de extructione catholicæ (ita enim inscribebat) Ecclesiæ: quod opus Ioanni Saluiato coll

to collegæ suo desponderat, cùm propter ueterem eorum inter se necessitudinem, tum ob excellentem eius uiri in sacris literis, & cæteris disciplinis, quæ magno uiro dignæ sunt, scientiam. Verùm propter itinera & occupationes, quæ illum aliæ ex alijs postea impeditum tenuerunt, nec tres, quos iam confecerat eius operis libros, perpolire, nec quartũ, quem illi tanquam fastigiũ addere in animo habebat, instituere potuit. Reuocatus enim Romam, uix dum ibi constiterat, cùm renouato quibusdam de causis inter Carolũ & Franciscum bello, & ob eorum discordias Rep. Christiana iterum in maximũ discrimen adducta, quippe cùm Turcicum bellum impendere uideretur: Paulus Pont. Max. per legatos cum utroque eorum de pace agendum esse existimauit. Itaque delectus ipse est, qui legatus ad Galliæ regem iret: qui quanquam affecta iam ætate esset, tamen nullum pro Rep. laborem aut periculum recusans, legationem eam suscepit: adhibitaq; diligentia, quantam maximam ferre senile corpus poterat, maturè in Galliam peruenit. Talis uiri autoritate regem permotum esse res postea declarauit. Nam cùm ei Sadoletus Pontificis max. mandata ac monita exposuisset, post aliquot congressus, animum eius, quanquam armati & uiribus suis fidentis, ad pacem flexit. Itaq; ex magna desperatione concordiæ, subito in spem compositionis uentum erat,

si modò alterius legati qui in Hispaniā ad Carolum missus fuerat, felicior fuisset legatio. Non est autem omittenda illa in legatione singularis eius abstinentia: nam cùm legatorum qui à Romanis Pontificibus mitti solent, quandiu extra urbem Romam sunt, uaria & multiplex sit potestas, & eam ob causam facultatem habeant magnæ conficiendæ pecuniæ, neque id propter inueteratam aliorum consuetudinem turpe habeatur: ea tamē potestate ipse ad quæstum abuti minime sustinuit, neq; nisi graui ex causa usus est: ac ne comites quidem suos quicquam, præter mercedes pro scriptura, aut huiusmodi quapiam opera debitas, quas ipsas etiam imminuit, accipere passus est. Vt à rege autem discessit, Carpentoracte uenit, quò reliquam ibi hyemem maneret, seq; ex assiduis laboribus reficeret: id enim ei Pont. Maximus, ætati hominis & ualetudini parcens, permiserat. Hoc quoque Sadoleti integritatis exemplum sit, quòd cùm extremo legationis tempore integri mensis sumptum accepisset, atq; ante exactum mensem Carpētoracte peruenisset: decem dierum sumptum (tot enim dies reliqui fuerant) referri utique ad Quæstorem Pontificis Maximi, quanquam dissuadentibus amicis, & nimiam eius religionem accusantibus, iussit. Eodem tempore clientes domesticos, quorum opera strenua & fideli in legatione usus fuerat, alium alio præmio,

mio, & quidem ſupra facultates ſuas remuneratus eſt. In ſequenti æſtate in Italiam non ſine maximo Carpentoractenſium dolore diſceſsit. Eò cùm ueniſſet, interfuit colloquio Pauli Pontificis Max. & Caroli Rom. Imperatoris, qui in agro Parmenſi cõgreſſi ſunt. Iter tum ex Hiſpania Carolus in Germaniã habebat: oblata ea occaſione, Sadoletus magnum laborum quos in legatione pertulerat fructum captum iri à ſe exiſtimauit, ſi illum quoq; ad pacem hortatus eſſet. Redierat enim ex legatione Gallica, animumq; eius regis ad concordiam propenſum cognouerat, uel ipſe potius effecerat. Verùm adeo Carolus dolore iraq; exarſerat, quòd à rege Galliæ bellum renouatum fuiſſet, ut neq; accurata Sadoleti oratio, neq; ipſius Pontificis Maximi autoritas quicquam profecerit. Is tamen poſtea, lenita uidelicet ira, poſt uictum & in deditionem acceptum Sicambrorum ducem, qui regis partes ſecutus fuerat, & expugnata nonnulla Galliæ oppida, pacem cum eo rege fecit: qua ex re Sadoletus tantum lætitiæ ac uoluptatis cepit, ut & Deo bonorum omnium autori, ab eccleſia ſua meritum continuò honorem haberi iuſſerit, & ſcriptam ipſe orationem paulò pòſt ad Carolum miſerit, per quam illius ſapientia & moderatione laudata, gratias ei egit ſuo & Chriſtianorum omnium nomine: & ad ea quæ pro religione, & cõcordia, ac

libertate Christiani nominis agenda restabant, eum accendere atq; incitare conatus est: cuius optatis magna iam ex parte, optimi & fortissimi Imperatoris uirtus pietasq; respondit. Fuit enim hic uir incredibili quodam in Remp. Christianam studio: ut ego quidem, qui pro diuturno contubernio sensus eius satis cognitos & perspectos habui, hoc de eo affirmare non dubitem, plus illũ doloris semper ex malis hausisse communibus, contraq; ex publicis cõmodis gaudij, quàm rebus suis uel secundis lætatus sit, uel aduersis doluerit. Idem moribus fuit facillimis, animo aperto ac simplici, natura omnino ad iracundiam procliuior, sed eius comprimendæ assidua meditatione tantum profecerat, ut lentus potius esse uideretur: ac si quando paulò esset commotior, tum maximè sedata & uoce & oratione uteretur. Amicitias summa cum fide, & quibuscunq; potuit officijs coluit: familiam suam ea charitate est prosecutus, ut cùm de suis minimum, de illius commodis plurimum laboraret. Patrem, iuuenis: matrem, senex ferè octogenariã amisit: ambos quoad uixerunt summa pietate dilexit & coluit. Fratribus, qui ei complures fuerũt, partem suam primo paternæ hæreditatis donauit, pòst alijs quoque eos beneficijs affecit. Adiutor ad regendam Carpentoractensem ecclesiam, cùm iam senex esset, ut sibi Paulus Sadoletus fratris patruelis filius daretur, à

Clemente impetrauit: idq́; non tam propinquitati à se datum dicere solitus est, quàm adolescentis ingenio, atque uirtuti. In literarum studijs summa industria uersatus est. Lucubrare autumno ineunte benè manè incipiebat, hyemè uerò multò etiam maturius: id tempus grauioribus studijs aut scriptioni dabat: quod superat temporis, id totum literarũ studijs reddebat. Hactenus ea quæ de uita eius memoriæ prodenda esse uisa sunt, scripsimus: nũc de eius obitu pauca scribemus: qui quidem uitæ eius integerrimè atque innocentißimè actæ, planè consentaneus fuit. Habitare trans Tyberim cœperat, in ædibus diuæ Mariæ templo adiunctis: ibi autumni initio in febrem incidit, quæ leuis primò, ac propè contemnenda esse uidebatur: sed cùm nunquam planè decederet, morbus ingrauescere cœpit. Tum is statim accersiri sacerdotem iußit: eo adhibito, ritè & summa cum religione, omnia quæ diuinitus ad expiandos animos & placandũ Deum instituta sunt, seruauit: re quidem diuina corã eo facta, antequam sacrum illud & salutare Domini nostri corpus acciperet, cùm CHRISTVM Deum ac conseruatorem nostrum, subleuatus à suis, uenerari, & supplici quadam oratione affari cœpisset: tantam subitò lacrymarum uim profudit, ut eam precationem præ fletu ac singultibus absoluere uix potuerit: supremis propè uocibus ac mandatis Paulo Sadoleto,

qui ei ſumma pietate aſsidebat, eccleſiam ſuam commendauit: ac paulò pòſt magno ſuorum luctu, magno bonorum omnium mœrore ac deſiderio, animã Deo reddidit. Doluit eius morte Paulus Pont. Max. doluit ſenatus: à Ioanne quidem Petro Carapha Sabinorum Epiſcopo, quo primùm die poſt eius obitum ſenatus habitus eſt, ea de illo habita eſt, magno cum aſſenſu cùm reliquorum patrum, tum ipſius Pont. Max. oratio: ut neq; uberius cuiuſquam uita laudari, nec mors dolentius deplorari potuiſſe uideretur. Laudauit eum item luculenta oratione, maxima honeſtiſsimorum cuiuſq; ordinis hominum frequentia, in æde D. Laurentij, Iacobus Gallus, ciuis Romanus in primis honeſtus. Obijt annum agens Septuageſimum. Sepultus eſt ſine ulla funeris pompa (ita enim ipſe præſcripſerat) in æde quæ curationis eius fuerat, Diuo Petro in Exquilijs ſacra.

FINIS.

ERRATA SIC EMENDENTVR.

Pagina 22. Versu 15. sic legito, cum eæ mense Decẽbri. Pag.23.uersu 12.lege, Ei ut plurimũ.

pagina	Versu	
24	14	alijs plerisque
27	5	uidelicet, quam
39	6	Itaque nequaquam
44	6	indicium
54	4	quæq; una
59	10	superstitiosus
63	17	Eum Lugduni
80	15	& claris
83	3	ueræ
102	23	quòd maximè
118	9	Nam hoc
121	10	à nobis esse const.
122	22	literarum tuum
128	ult.	est inimica
129	23	tuq; artis
131	10	quòd multum
133	24	egregiè
138	25	concilio
142	1	his nimis
163	16	Germanicæ
163	25	quanquam ego

Pagina	Versu	
164	18	quòd mihi
169	11	præclaræq;
177	5	meq́;
179	6	uellem, quàm quòd meus
180	ult.	tu quòd breui
189	24	studioso &
200	13	inerit; quod repr.
203	18	& si tibi
218	6	inuulgares
221	8	Familiaris uultus excit.
232	17	facultatē et ad salutē nost. neces.
234	13	eius expoliendi spem
245	9	Venantium & Binum
247	10	Sauoia homo omnium
254	10	Ei porrò
256	7	sed uero etiam
258	18	enim uiros
259	9	deuinciret
262	17	quàm tibi. Et uersu 18. indicare. Et uersu 21. indicet
263	18	nos fouere
268	5	ne ego. Et uersu 6. sim, si non. Et uersu 7. , audebo.
272	13	& si ea. Et uersu ult. rationes
283	1	, quanam id hom.

Pag

Pagina	Versu	
300	9	*tibi tribui*
302	9	*ſapientiam. Et uerſu penult. opis mihi*
505	2	*quenquam odiſſe*
509	21	*quod iudicium*
543	24	*tibiq́; uiciſsim*
548	14	*laborabant*
554	17	*ago gratias*
564	7	*quas iam*
567	23	*atq; integritatem*
570	10	*Philoſophiæ*
576	8	*quoniam bis iam*
577	15	*ſimus*
590	16	*deligere*
609	10	*maximæ*
609	22	*tuam clauſam uolueris*
610	5	*&,ſi*
617	4	*& ad uocantem*
617	11	*eccleſiam meam*
620	12	*ſcire agere,*
635	4	*Et quo quidem*
637	6	*Chriſtianarum*
638	11	*interpoſitionem*
643	8	*ingenijs*
662	10	*regionibus reddita*

Pagina	Versu	
665	9	*partem*
667	6	*dari, mihiq́; ignosci peto. Reliqua*

Admonitum hîc te uelim, Lector candide, in Epistolarum inscriptionibus à pagina 682. usque ad 758. operarum incuria omissum esse nomen CARDINALIS. *eas itaque inscriptiones sic esse restituendas,* IAC. SADOLETVS, S. R. E. CARDINALIS *&c. cùm enim eas conscriberet epistolas in sacrum* S. R. E. *Cardinalium ordinem iam fuerat cooptatus.*

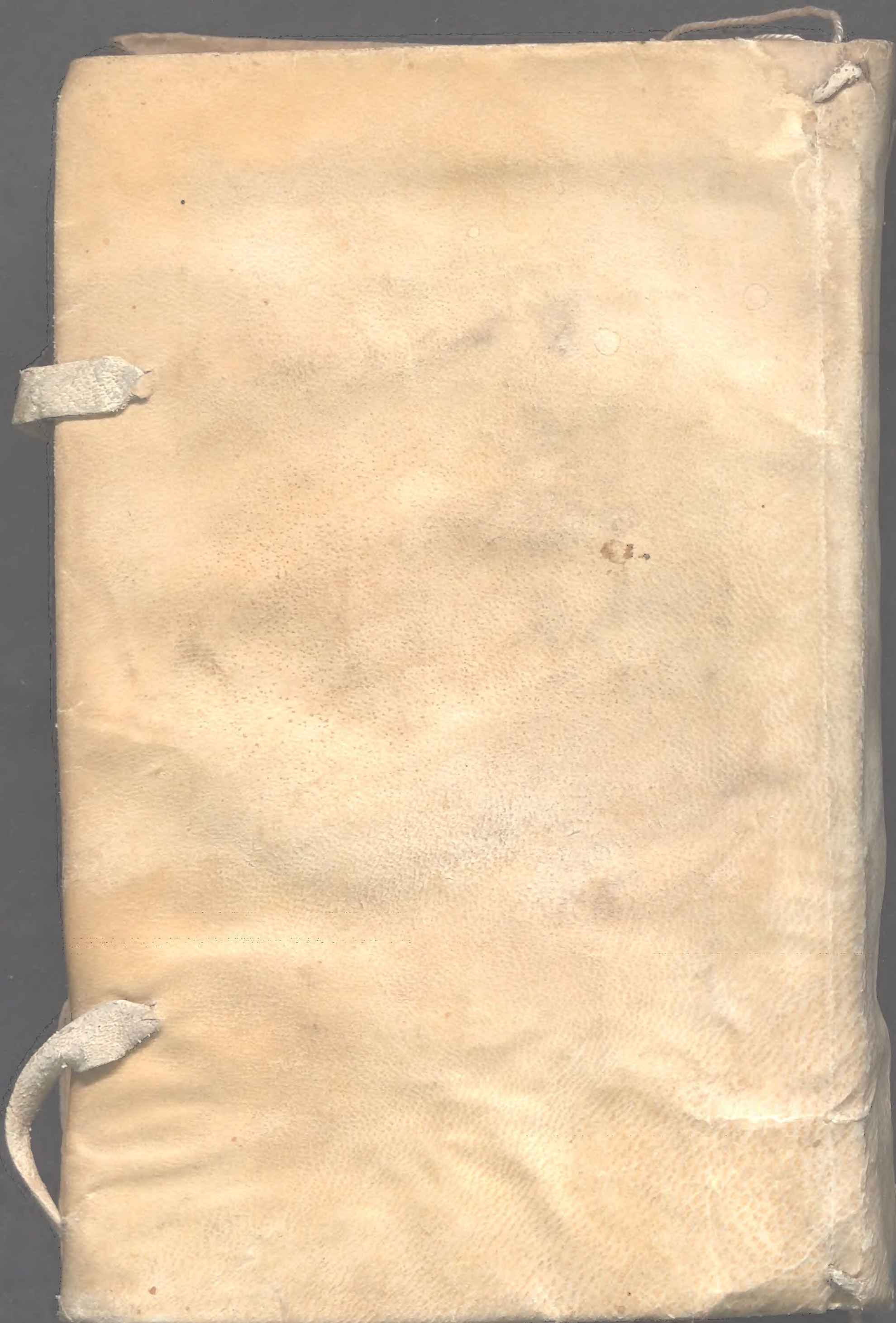
684	10	*iuncta quidem*
684	23	*ciuinis*
685	12	*memoriæ*
685	4	*existimas*
689	13	*sæpe si acriter*
714	8	*& fama*
717	18	*potuerit*
737	10	*ex concilio*
740	8	*ut ne cogamur*
751	22	*dignamq́;*
755	16	*spectant*
764	24	*meliorum*
772	2	*commorationis*
774	10	*lætioraq́;*
776	ult.	*& si non*

Pag

Pagina	Verſu	
784	23	*Romæ*
794	23	*perquam*
796	1	*uſquam*
814	14	*uerumq́; eſt id*
816	8	*tanto uulnere*
816	13	*firmitate*
817	16	*premunt, hæc à*
827	13	*quantum Deo*
828	25	*expertem*
853	6	*mihi facit*
867	15	*qua etiam moleſtia*
873	11	*ſcriptæ ſunt*
879	9	*huic itineri*
885	9	*caloribus*
886	9	*aliquid ad*
900	7	IO. MARIAE MONTIO
903	16	*ſingulos*
912	2	*earum rerum*
913	24	*noſtras etiam artes*
918	19	*&, ſi eorum*
931	4	*& uitia ipſa*
935	25	*abeuntibus*
938	9	*quamq́; ſis*
942	23	*nomen, tuaq́;*
944	24	*queunt*

Pag

Pagina	Versu	
951	14	quod indignum esset
960	4	religionis
976	1	admirationem
984	14	aliunde usquam
996	2	& opem ferente
1008	6	accidere
1014	14	obtinenti
1016	6	&, si isti
1017	9	leuior tamen
1018	17	at perspicuitate
1020	12	magnitudinem
1026	19	Quid enim
1029	24	bis collocutus
1030	25	causa
1041	15	iudicij
1046	6	quàm me Mottam
1049	21	&, si multi
1077	23	obseruantiam
1082	22	consilia

SADOLETI EPIS

TOM. I

colorchecker CLASSIC
calibrite
mm